

ISSN: 1012-0165

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Science

Cilt/Volume: 17

Sayı/Issue: 2

Temmuz / July- 2007

ELAZIĞ

(Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Hakemli Bir Dergidir)

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Science
ISSN: 1012-0165

YAYIN İLKELERİ / *The principles of the publication*

Her yıl Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere iki sayı halinde yayımlanır.
This journal is published two issues in January and July every year.

Dergide sosyal bilimler alanlarında Türkçe ve yabancı dillerde yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlanır.
Original articles written in Turkish or in any foreign languages are published in the area of social science in this journal.

Yazılar yayınlama ve danışma kurulunun onayından geçtikten sonra yayımlanır.
Articles are published after approving of editorial and advisory boards.

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.
All writers are responsible for the content of the articles.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.
No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring the name of the journal.

Cilt/Volume: 17 Sayı/Issue: 2

ISSN: 1012-0165

EDİTÖR / Editor

Doç. Dr. Ahmet AKSİN
Enstitü Müdürü

EDİTÖR YARDIMCISI

Associate Editors

Doç. Dr. Ömer Osman UMAR
Yrd. Doç. Dr. Çetin SEMERCİ

YAZI İŞLERİ / Editorial Secretary

Hüseyin DONMUŞ
Sibel KÜÇÜKTAĞ
Ahmet KILIÇ

Yazışma Adresi / Correspondence

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

23119 - ELAZIĞ

Tel : 0-424-241 54 80

Faks : 0-424-233 21 80

e-mail: sbdergi@firat.edu.tr

Web: <http://www.firat.edu.tr/akademik/enstituler/sosyal/dergi.htm>

Kapak/ Cover Design: Sabri KARADOĞAN

Dizgi / Composition:

Doç. Dr. Ömer Osman UMAR

Baskı / Print: Fırat Üniversitesi Basımevi

Tel : 0-424-237 00 00/3134

ELAZIĞ - 2007

YAYIN KURULU

Editorial Board

Doç. Dr. Ahmet AKSİN
Doç. Dr. Ömer Osman UMAR
Yrd. Doç. Dr. Çetin SEMERCİ

**BU SAYININ BİLİMSEL
DANIŞMA KURULU**

Advisory Board

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (Fırat)
Prof. Dr. Mahmut ATAY (Fırat)
Prof. Dr. Ali Fuat DOĞU (Yüzüncü Yıl)
Prof. Dr. Ali DUymAZ (Balıkesir)
Prof. Dr. Vehbi ÇELİK (Fırat)
Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM (Hacettepe)
Prof. Dr. Abdulkadir YUVALI (Erciyes)
Prof. Dr. Ethem CEBECİOĞLU (Ankara)
Prof. Dr. Ahmet NİŞANCI (Ondokuz Mayıs)
Prof. Dr. İhsan BULUT (Atatürk)
Prof. Dr. S. Selçuk GÜNAY (Atatürk)
Prof. Dr. Hasan KAVRUK (İnönü)
Prof. Dr. Ramazan ÖZEY (Marmara)
Prof. Dr. Tahsin AKTAŞ (Gazi)
Prof. Dr. Asaf KOÇMAN (Ege)
Prof. Dr. H. Musa TAŞDELEN (Sakarya)
Prof. Dr. Ali GÜLER (Abant İzzet Baysal)
Prof. Dr. Ali ÇELİK (Karadeniz Teknik)
Prof. Dr. Mualla BİGİN AKSU (Akdeniz)
Doç. Dr. Abdullah KORKMAZ (İnönü)
Doç. Dr. Ömer Osman UMAR (Fırat)
Doç. Dr. Esra BURCU (Hacettepe)
Doç. Dr. Fatih TEPEBAŞILI (Selçuk)
Doç. Dr. Tuğba YANPAR (Mersin)
Doç. Dr. Mehmet AYGÜN (Fırat)
Doç. Dr. Ömer AYTAÇ (Fırat)

**Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, TÜBİTAK – ULAKBİM
Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT) tarafından dizinlenmektedir.**

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Coğrafya / Geography

- Önder ARSLAN, Selçuk HAYLİ:** Battalgazi İlçesinin Nüfus Coğrafyası/ *Population Geography of Battalgazi Province* 1
-
- Celalettin DURAN, Halil GÜNEK:** Hazar Gölü Havzası Arazi Kullanımındaki Değişikliklerin Belirlenmesi (1956-2004)/ *Determination Land Use Changing in Basin of Lake of Hazar* 31
-
- Ülkü ESER ÜNALDI:** Tehdit ve Tehlike Altında Bir Kültür Bitkisi: Safran (*Crocus Sativus L.*)/ *A Plant Exposed to Danger: Saffron (Crocus Sativus)* 53

Dil ve Edebiyat / Language and Literature

- Ali YILDIRIM:** Taşlıcalı Yahya ile Şeyhülislam Yahya Divanlarında Zühdi ve Harâbâti Kelimelerin Kullanımı/ *The Words "Ascetic" and "Bohemian" in the Divans of Yahya of Taşlıca and SheikhuIslam* 69
- Mehmet AYGÜN:** Zum Wesen Des Genitivs Im Deutschen Und Genitivkonstruktionen Im Türkischen/ *The Genitive in German and the Possessive Construction in Turkish* 89
- Faruk YÜCEL:** 'Universalität' Und 'Originalität' Im Übersetzungsdiskurs/ *Universality and Originality in Translation Discourse* 101
-
- Birol AZAR:** Sözlü Kültür Geleneği Açısından Türk Saz Şiiri/ *Turkish Instrumental Poetry Related to The Tradition of Verbal Culture* 119
-

Eğitim Bilimleri / Education Sciences

- Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ, Ayşe Ülkü KAN:** Yeni Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programının Araştırma, İletişim ve Türkçeyi Doğru, Etkili ve Güzel Kullanma Becerilerini Kazandırmadaki Etkililik Düzeyine İlişkin Öğrenci Görüşleri (Diyarbakır İli Örneği)/ *Students' Perceptions of New Social Studies Curriculum in Gaining Skills of Research, Communication and Accurate, Effective and Fine Use of Turkish Language(Case of Diyarbakır City)* 135
- Ramazan BAŞTÜRK:** Kamu Personeli Seçme Sınavına Hazırlanan Öğretmen Adaylarının Sınav Kaygı Düzeylerinin İncelenmesi/ *Investigation of Test Anxiety Levels of Pre-Service Teachers Taking Civil Servant Selection Examination* 163

Fatma ÖZMEN, Yeşim SÖNMEZ: Değişim Sürecinde Eğitim Örgütlerinde Değişim Ajanlarının Rollerini/ <i>The Roles of Change Agents During Change Process in Educational Organizations</i>	177
---	-----

Sosyoloji - Psikoloji / Sociology - Psychology

Ömer AYTAÇ: Kent Mekânlarının Sosyo-Kültürel Coğrafyası/ <i>Socio/Cultural Geography Of Urban Spaces</i>	199
---	-----

Zahir KIZMAZ: Mükerrer Suçlulukla İlişkili Değişkenler/ <i>Variables Related To Criminal Recidivism</i>	227
--	-----

M. Ruhat YAŞAR: Depresyonun Kadınlaşması/ <i>Feminine Gender Depression</i>	251
--	-----

Süleyman İLHAN: Yeni Kapitalizmin Karanlık Yüzü: İnsanlık ve Ahlâkîlik Söylemlerinin Sahiciliği Üzerine/ <i>The Dark Face of New Capitalism: On the Realism of Discourses of Humanitarianism and Morality</i>	283
--	-----

İbrahim KIR: Yüksek Öğretim Gençliğinin Boş Zaman Etkinlikleri: KSÜ Örneği/ <i>Leisure Activities Of Higher Education Youth: KSÜ Example</i>	307
---	-----

Tarih / History

Fusun KARA: Rusya'nın Kırgızistan'daki Koloni Siyaseti (1852-1917)/ <i>Colonial Policy in Kyrgyzstan of Russian (1852-1917)</i>	329
--	-----

Mehmet MERCAN: II. Abdülhamid Dönemine Ait Bir Jurnal Örneği: Sivas Valisi Halil Rıfat Paşa Hakkında Bir İhbârname/ <i>An Example of Journal Related to the Period of Abdülhamid II: A Letter of Notice on the Governor of Sivas Halil Rifat Pahsa</i>	341
---	-----

Makale Yazım Kuralları/ Writing Instructions for Papers	371
--	-----

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 17, Sayı: 2 Sayfa: 1-30, ELAZIĞ-2007

BATTALGAZİ İLÇESİNİN NÜFUS COĞRAFYASI¹

Population Geography of Battalgazi Province

Önder ARSLAN

*Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Coğrafya Anabilim Dalı, Yüksek Lisans
Öğrencisi, Elazığ.*

Selçuk HAYLİ

*Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Coğrafya Bölümü, Elazığ. shayli@firat.edu.tr.*

ÖZET

Battalgazi ilçesi, Doğu Anadolu Bölgesinin, Yukarı Fırat Bölümünde yer alan Malatya ilinin kuzeyinde yer alır. Battalgazi, tarih boyunca birkaç kez yer değiştirmiş olan Malatya şehrinin, XIX. yüzyıl ortalarına kadarki şehir merkezidir. Bu tarihten sonra Aspuzu'ya (bugünkü şehir merkezi) taşınmış olan Malatya şehir merkezi hızla gelişip nüfus kazanırken, Eskimalatya yani Battalgazi hızla nüfus kaybetmiştir. Ancak şehir merkezine çok yakın bir konumda olan ilçe ulaşım, verimli tarım arazileri ve su kaynaklarının sağladığı avantajla yeniden hızlı bir nüfus artışına sahne olmuştur. Özellikle 1960'lı yıllardan itibaren dışarıdan alınan yoğun göç ve hızlı nüfus artışı son derece dikkat çekicidir. Buna karşılık son yıllarda nüfus artışının büyük ölçüde hız kestiği görülmektedir. Bu durum, bugünkü koşullar itibarıyla nüfusun doyma noktasına eriştiğinin bir göstergesi sayılabilir. Eğitim, sağlık ve benzeri çeşitli sosyo-kültürel ihtiyaçlar bakımından ilçe pek gelişmiş durumda değildir. Ancak bu eksiklikler ilçeye son derece yakın olan Malatya şehir merkezinde rahatlıkla giderilebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Malatya, Battalgazi, nüfus.

ABSTRACT

Battalgazi borough lies in the North of Malatya which is on the upper Fırat Region of East Anatolia Region. Battalgazi was the city centre of Malatya up to the XIX. century, although Malatya city had changed its location several times along its history. After the mid of XIX. century Malatya's city centre was moved to Aspuzu (today's city centre). Malatya's city centre was developed and its population was increased on the contrary Battalgazi lost its population very quick. However later on, Battalgazi's population growth was very high due to its profitable land and transportation to Malatya city centre was very easy at that time. These events occurred generally in 1960 where by Battalgazi received a lot of migrants from another places because of these reasons Battalgazi had a lot of advantages. Recently, its population growth is reduced. This situation is showing that the population has come to normal according to today's situation.

The country is not very well developed in education, health and social-cultural needs but these needs can be fulfilled from the city centre of Malatya.

Key Words: Malatya, Battalgazi, population.

¹Bu çalışma Fubap tarafından 1106 nolu proje olarak desteklenmiştir.

1.1. Araştırma Sahasının Yeri, Sınırları ve Başlıca Özellikleri

Battalgazi ilçesi Doğu Anadolu Bölgesinin Yukarı Fırat Bölümünde, Malatya ili sınırları içerisinde yer alır. Güneydoğu Toroslara ait Beydağı yüksek kütesinin kuzeyindeki hafif eğimli Malatya Ovası'nın kuzeyinde yer alan ilçe, Karakaya Baraj Gölü'nün güney kıyısında, doğu-batı doğrultusunda uzanır. Kuzeyi Karakaya Baraj Gölü ile sınırlanmış olan ilçenin doğusu Kale ilçesi, batı ve güney sınırları ise Malatya merkez ilçe sınırları ile çevrelenmiştir.

Bu sınırlar içerisinde araştırma alanımız 199,8 kilometre karelik bir alana sahiptir ve ilçe merkezi dışında 2 belde ve 12 köy yerleşmesine sahip bulunmaktadır (DİE, 2002).

Eski birikinti yelpazeleri havza tabanı ile tepelik sahanın birleştiği eğim kırıklığından itibaren başlar ve Karakaya baraj gölüne kadar uzanır. Araştırma sahasının büyük bir kısmının da içinde yer aldığı bu alanda ortalama eğim %2 civarındadır (Karadoğan, 1998, 58).

Yükseltinin en düşük olduğu alanlara ilçenin kuzey sınırını da oluşturan Karakaya barajı kıyılarında ulaşılır. Burada yükselti 700 m'nin de altına inebilmektedir. Doğu-batı doğrultusunda uzanış gösteren ilçenin özellikle batısı ve orta kesimlerinde yükselti en fazla 800-850 m'lere kadar ulaşabilmektedir. Battalgazi ilçe merkezi de dahil olmak üzere araştırma alanımıza giren yerleşmelerin büyük bir bölümü, araştırma alanının bahsi geçen bu yükselti ve eğim değerlerinin son derece düşük olduğu ve kalın bir alüvyon tabakası ile örtülü olan ova kesiminde, dağınık bir şekilde yer almaktadır.

Doğuya doğru gidildikçe tepelik alanların ve yükseltinin arttığı görülür. İlçenin doğu-kuzeydoğu kesimlerinde yükselti Ziyaret Tepe'de 973 m'ye ve ilçenin en doğu kesimlerinde yer alan Meyan Tepe'de 1107 m' ye ulaşır. Ancak çevresine göre oldukça yüksek bir görünüm arz eden bu sahalar üzerinde herhangi bir yerleşmeye rastlanılmamaktadır.

Bölgemiz karasal Akdeniz yağış rejimi ile Doğu Anadolu karasal yağış rejimi arasında bir geçiş alanıdır. Geçiş alanında iklim, doğuya oranla daha az karasal niteliktedir. Yani kış soğukları hafiflemiş, termik amplitüd düşmüş, yağış maksimumu yazdan uzaklaşmıştır (Kurter, 1979, 87). En yağışlı dönem kış ve ilkbaharken, haziran ekim dönemi kurak devreye karşılık gelir.Yıllık ortalama sıcaklık değeri 13.5 C°, sıcaklık amplitüdü ise 27,5C°'yi bulur (Malatya Rasat Verileri, Meteoroloji İşl. Gen.Müd.).

Bitki coğrafyası bakımından saha, İran-Turan flora bölgesinde yer almaktadır. Doğu Anadolu'nun diğer tektonik depresyonlarında ve havzalarında olduğu gibi Malatya

çevresinde de İran-Turan step elemanları yaygındır (Atalay, 1983, 167).

İnceleme alanımızdaki su varlığını sürekli akarsular, yağışlara bağlı olarak gelişen akarsular, yeraltı suları, sulama kanalları ile Karakaya baraj gölü şeklinde sıralayabiliriz. Kuzey-güney doğrultusunda akış gösteren Hatunsuyu Deresi, Orduzu Deresi, Ballıdere ve Şişman Çayı başlıca akarsuları oluşturur.

1. Giriş

Araştırma sahamızı oluşturan Battalgazi ilçesi günümüze gelinceye kadar nüfus ve idari açıdan pek çok önemli değişikliklere maruz kalmıştır. XIX. yüzyılın ortalarına kadar Malatya şehrinin merkezi durumunda iken bu dönemden itibaren, Aspuzu'da gelişen yeni şehir merkezine bağlı bir mahalle yerleşmesine dönüşmüş ve "Eskimalatya" adı ile anılmaya başlamıştır.

Cumhuriyet döneminde ise, 1928 yılında belediye, 1932 yılında nahiye yapılmıştır. Daha önceki nüfus sayımlarında Eskimalatya nahiyesine bağlı bir köy görülmezken 1945 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre Adagören, Ağilyazı, Alışar, Atabey, Boran, Çolakoğlu, Hasırcılar, Hatunsuyu, İmamlı, Kadıçayırı ve Toygar olmak üzere toplam 11 köyün Eskimalatya nahiyesine bağlanmış olduğu görülür. 1950 yılı nüfus sayımında bu köylere Kuluşağı ve Şişman köyleri eklenmiş ayrıca Hasırcılar'a bağlı Kemerköprü Mahallesi ayrılarak köy yapılmıştır. Bu köylere 1960 yılında Kösehöyük, 1965 yılında Fırat, 1970 yılında Meydancık, 1975 yılında Yarımcahan köylerinin eklenmesi ile bu tarihte Eskimalatya'ya bağlı köy sayısı 18'e yükselmiştir.

1985 yılı nüfus sayımından sonra ise köy sayısında yeniden azalma meydana gelmiştir. 1987 yılında, Eskimalatya nahiyesi Battalgazi ismini alarak ilçe olarak teşkilatlandırılmıştır. 1990 yılı nüfus sayımına gelindiğinde ise Atabey, Fırat, İmamlı ve Kösehöyük köylerinin, Karakaya Baraj Gölü'nün suları altında kalması nedeni ile tüzel kişiliklerinin kaldırıldığı böylece Battalgazi ilçesine bağlı köy sayısının ondörde düştüğü görülür. Ayrıca Battalgazi'nin ilçe yapılmasından sonra Hasırcılar ve Hatunsuyu köylerinde belediye teşkilatı kurulmuş ve bu yerleşmeler birer belde yerleşmesine dönüşmüştür. Bu şekilde günümüze geldiğimizde Battalgazi ilçesinin, iki belde ve 12 köy yerleşmesinden müteşekkil bir idari ünite olduğu görülür. Araştırmamızda çeşitli karışıklıklara yol açmamak sebebi ile yalnızca günümüzde Battalgazi ilçesine bağlı bulunan bu yerleşmeler değerlendirilmiştir.

2. Nüfus Miktarları ve Nüfusun Değişimi

Daha önce belirtildiği gibi Battalgazi ilçesi, bugüne gelinceye kadar nüfus ve idari açıdan pek çok önemli değişikliklere maruz kalmıştır.

Bölgedeki yerleşmelerin tarihi MÖ. 8000 yıllarına kadar uzatılabilmektedir. Malatya şehrinin ismi ilk olarak Hitit devri kaynaklarında “Maldiya” olarak görülür. İlk olarak Arslantepe’de ortaya çıkmış olan şehir Romalıların eline geçtikten sonra yer değiştirerek bugünkü Battalgazi’nin bulunduğu alana taşınmıştır. Yüzlerce yıl pek çok uygarlığın himayesine girmiş olan şehir, son olarak 1516 yılında Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır (Gögebakan, 2004, XIV).

Cumhuriyet dönemi öncesinde Battalgazi nüfusu hakkındaki ilk bilgilere XVI. yüzyılda hazırlanmış olan tahrir defterlerinde rastlanır. Malatya’ya ait birincisi 1520, ikincisi 1530, üçüncüsü 1547, dördüncüsü ise 1560 yıllarında yazıldığı anlaşılan dört tahrir defteri bulunmaktadır (Gögebakan, 2002, XVIII-XIX). Ayrıca XIX. yüzyılda hazırlanmış olan salnamelerde de daha detaylı bilgilere ulaşılabilmektedir (Yinanç–Elibüyük, 1983, IX).

1530’da Malatya’nın nüfusunu tahmin etmek ancak karşılaştırma yolu ile mümkün olmaktadır. Bu tarihte Hıristiyanlardan alınan “ışpence” adlı vergi, 282 haneye tahakkuk ettirilmiştir. Bir vergi hanesi beş kişi kabul edildiğinden, bunların adedini yaklaşık olarak 1410 diye düşünmek gerekir. 1560’da nüfusun yaklaşık olarak 8700’den fazla olduğu, bunun 1300 kadarını Ermeniler teşkil ettiğine göre, nüfusun otuz sene kadar önce, 7000 kadar olduğu hesaplanabilir (Göyünç,1985, 18).

Tablo: 1. XVI.–XIX. Yüzyıllar Arasında Malatya Şehri Nüfus Değişimleri.

1520 Tahriri		1530 Tahriri		1560 Tahriri		Evliya Çelebi (XVII.yy. ortası)		J.Brant (1835)	
Hâne	Nüfus	Hâne	Nüfus	Hâne	Nüfus	Hâne	Nüfus	Hâne	Nüfus
1332	7000	1326	7000	1658	8500	5265	26325	3923	19615

H.V.Moltke (1838)		M.B.Poujoulat (1838)		C.Texier (1838)		W.F.Ainsworth (1839)		V.Cuinet (1839)	
Hâne	Nüfus	Hâne	Nüfus	Hâne	Nüfus	Hâne	Nüfus	Hâne	Nüfus
5000	25000	–	20000	–	30000	–	11000	–	30000

Kaynak: Gögebakan, 2002, 97.

H. Von Moltke, 1838 yılı Mart ayında Malatya’yı ziyaretinde, burayı 5000 kadar kerpiç evin bulunduğu büyük bir şehir olarak tanımlar. Aynı yılın Ağustos ayında tekrar şehre geldiğinde ise şehrin adeta bir kışlaya döndüğünü, 12.000 kadar olan yerli nüfusun ise Aspuzu’ya (Bugünkü Malatya) yerleştiğini ifade eder (Moltke,1969, 51). 1839 yılında Malatya’ya gelen C. Texier ise şehrin harap bir durumda olduğunu şehirdeki nüfusun askerler, asker aileleri ve diğerleri ile birlikte 30.000’i bulduğunu ifade eder (Işık, 1998, 30).

1839 yılında Hafız Paşa'nın, emrindeki Osmanlı ordusu karargâhını Malatya'ya taşınması ile yerli halk, daha ziyade yaz aylarında ikamet ettiği, Aspuzu denilen bugünkü Malatya şehrinin bulunduğu alanda yerleşmiştir. Ordunun buradaki varlığı uzun bir süre devam edince halk Aspuzu'daki geçici meskenlerini onararak daha kullanışlı bir hale getirmiş ve ordunun ayrılmasından sonra da bir daha buradan ayrılmamayı tercih etmiştir. Böylece Aspuzu hızla gelişerek şehrin yeni merkezi durumuna gelirken, önceki şehir merkezi ise Eskimalatya adı ile anılmaya ve hızla nüfus kaybetmeye başlamıştır.

Battalgazi, Cumhuriyet döneminde ise 1928 yılında belediye, 1932 yılında nahiye ve nihayet 1987 yılında ilçe merkezi yapılmıştır. Ayrıca bugün ilçeye bağlı bulunan köylerin tamamının 1945 yılı öncesinde ya Malatya şehir merkezine ya da başka bazı nahiyelere bağlı oldukları görülür (DİE Nüfus Sayım Sonuçları 1935 – 2000).

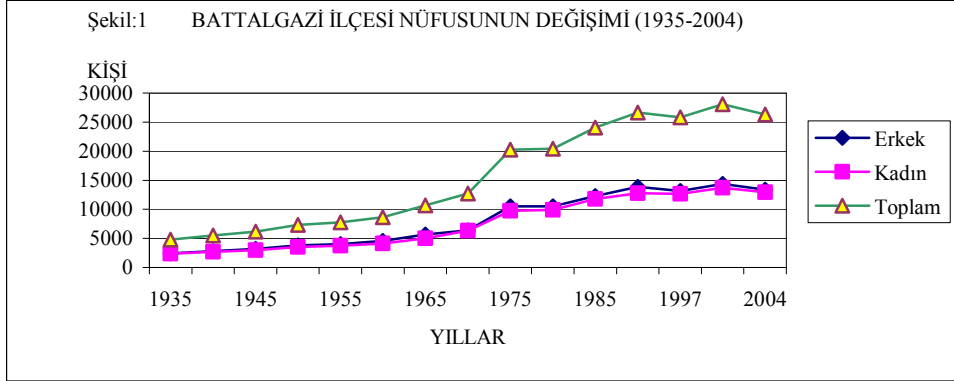
1945 yılı nüfus sayım sonuçlarına göre Eskimalatya nahiye merkezindeki nüfusun 2701, Eskimalatya nahiyesine bağlanmış olan 11 köyün ise (Adagören, Ağilyazı, Alışar, Atabey, Boran, Çolakoğlu, Hasırcılar, İmamlı, Kadiçayırı, Toygar) toplam nüfuslarının 3459 olduğu görülür. Bahsi geçen köylerin daha önceki sayım dönemlerindeki toplam nüfuslarının ise; 1940 yılında 2955, 1935 yılında 2626 olduğu görülür. Nahiye nüfusunun ise 1940 yılında 2548, 1935 yılında 2170 olduğu görülmektedir (Tablo: 2, Şekil: 1).

Buna göre, gerek Eskimalatya nahiye merkezinin gerekse bağlı köylerin nüfuslarının 1935 yılından itibaren düzenli olarak arttığı görülmektedir. Eskimalatya nahiyesi ve bağlı köylerin toplam nüfusları 1935–1940 yılları arasında % 15, 1940-1945 yılları arasında ise % 12 oranında artış göstermiştir (Tablo: 3 , Şekil: 2).

Tablo: 2. Battalgazi İlçesi Nüfusunun Değişimi (1895-2004).

KIR NÜFUSU			ŞEHİR NÜFUSU			TOPLAM NÜFUS			
Yıllar	E	K	T	E	K	T	E	K	T
1895*			2569•	–	–	–	–	–	–
1935			2626•	1109	1061	2170	–	–	4796
1940	1512•	1443•	2955•	1296	1252	2548	2808	2695	5503
1945	1782	1677	3459	1408	1293	2701	3190	2970	6160
1950	–	–	4332	–	–	2994	–	–	7326
1955	2432	2248	4680	1590	1479	3069	4022	3725	7747
1960	2550	2416	4960	1998	1690	3688	4548	4106	8654
1965	3322	3120	6442	2359	1885	4244	5681	5005	10686
1970	3798	3779	7577	2587	2538	5125	6385	6317	12702
1975	5274	4795	10069	5243	4939	10182	10517	9734	20251
1980	4893	4865	9758	5637	5037	10674	10530	9902	20432
1985	5156	5057	10213	7114	6706	13850	12270	11763	24033
1990	5903	5768	11671	7991	7003	14994	13894	12771	26665
1997	–	–	11462	–	–	14328	–	–	25790
2000	6577	6354	12931	7795	7359	15154	14372	13713	28085
2004+	6049	5797	11846	7313	7126	14439	13362	12923	26285

Kaynak: DİE, * Malatya Salnamesi, + Sağlık Ocağı Verileri, • Tüm Köyler Malatya Merkeziye Bağlı.

1945 yılından itibaren nüfusun seyrine baktığımızda ise birbirinden farklı iki ayrı dönemin varlığından bahsedilebilir. Bunları artış hızının çok yüksek olduğu 1945–1975 yılları arasındaki birinci dönem ile nüfus artış hızının nispeten daha düşük seyrettiği 1975 sonrası dönem olmak üzere ayırt etmek mümkündür. 1945-1950 yılları arasında Eskimalatya nahiye merkezi nüfusu % 11 civarında bir artış gösterirken bu oran, bağlı köylerde % 25 olarak gerçekleşmiştir. Ancak bu artış mevcut köylerin nüfuslarının artışlarından ziyade Eskimalatya nahiyesine bağlı köy sayısının artmasından yani Kuluşağı ve Şişman köylerinin Eskimalatya nahiyesine bağlanmış olmasından kaynaklanmıştır.

Toplam nüfus 1950-1955 yılları arasında % 6 artarken, 1955-1960 yılları arasında % 12 oranında artış göstermiştir. Ancak yalnızca Eskimalatya nahiye merkezine baktığımızda, bu dönemde nüfusun % 20 arttığı görülür. Bu yüksek artış, araştırma alanımıza yönelik ilk göç hareketlerinin bir göstergesidir. Bu göç hareketi daha sonraki dönemlerde özellikle Eskimalatya nahiye merkezinin çevresindeki köy yerleşmelerini de önemli ölçüde etkilemiştir. Zira 1960-1965 yılları arasında toplam nüfusun artış oranı % 23 iken yalnızca Eskimalatya nahiyesine bağlı köylerin nüfus artışı % 30 olarak gerçekleşmiştir. Bu yüksek nüfus artış oranı bölgeye yönelen yoğun göç hareketinin bir göstergesidir. Göç hareketlerine daha sonra değinilecek olmasına karşın burada, bu yoğun göç hareketlerinin en önemli sebebinin, verimli tarım arazileri ve uygun iklim koşulları nedeni ile yüksek tarım potansiyelinin olduğu söylenebilir.

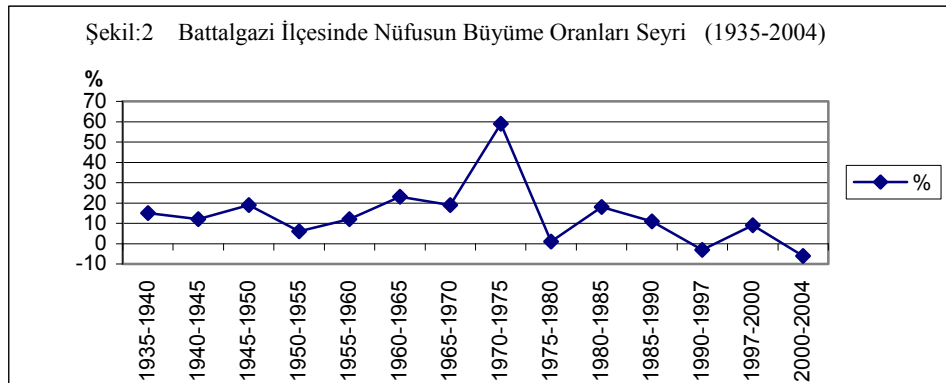
1965-1970 yılları arasında toplam nüfus artışı % 19 olarak gerçekleşmiştir. Bu artışta, Meydancık köyünün Eskimalatya'ya bağlanmış olmasının da etkisi vardır. 1970-1975 yılları arasındaki dönem ise bu güne kadar gerçekleşmiş olan en yüksek nüfus artış oranının görüldüğü dönemdir. Bu dönemde Eskimalatya nahiye merkezinde nüfus % 99

oranında artarak 5125'ten 10.182'ye yükselmiş, bağlı köylerde ise nüfus % 33 oranında artarak 7577'den 10.069'a yükselmiştir. Toplam nüfus ise % 59 oranında artarak 12.702'den 20.251'e yükselmiştir. Bu nüfus artışı Türkiye gibi nüfusu hızla artan bir ülke için bile çok yüksek bir orana tekabül eder. Zira bu dönemde toplam nüfus artış hızı ‰ 93 olarak gerçekleşirken aynı dönemde Türkiye nüfus artış hızı ‰ 25 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo: 3. Battalgazi İlçesi Nüfusunun Büyüme Oranları (1895-2004).

Sayım Dönemleri	Kır Nüfusu		Şehir Nüfusu		Toplam Nüfus	
	Nüf. Artışı	Oranı (%)	Nüf. Artışı	Oranı (%)	Nüf. Artışı	Oranı (%)
1895-1935 •	57	2	-	-	-	-
1935-1940 •	329	13	378	17	707	15
1940-1945	504	17	153	6	657	12
1945-1950	873	25	293	11	1166	19
1950-1955	348	8	75	3	423	6
1955-1960	286	6	619	20	905	12
1960-1965	1476	30	556	15	2032	23
1965-1970	1135	18	881	21	2016	19
1970-1975	2492	33	5057	99	7549	59
1975-1980	-311	-3	492	5	181	1
1980-1985	455	5	3176	30	3631	18
1985-1990	1458	14	1144	8	2602	11
1990-1997	-209	-2	-666	-4	-875	-3
1997-2000	1469	13	826	6	2295	9
2000-2004+	-1085	-8	-715	-5	-1800	-6

Kaynak: DİE, +Sağlık Ocağı Verileri, •Tüm Köyler Malatya Merkezine Bağlı.

Bu dönemde meydana gelen nüfus artışı da yine nahiyeye merkezi ve yakın çevresindeki yerleşim merkezlerinde belirgin olarak hissedilmektedir ve bu nüfus artışı büyük oranda dışarıdan alınan göçle alakalıdır. 1960'lı yıllardan itibaren bölgenin, özellikle Adıyaman çevresinden yoğun miktarda göç aldığı bilinmektedir. Ancak yine de 1970-1975 yılları arasındaki bu aşırı nüfus artışının tamamen gerçekçi olduğunu

söylemek pek mümkün değildir. Sahada yaptığımız mülakatlarda, 1976 yılında yapılacak olan mahalli idareler seçimleri nedeni ile bölgede suni bir nüfus artışının meydana gelmiş olabileceği birçok kişi tarafından belirtilmiştir. Biz de bu görüşün doğruluk payının yüksek olduğuna inanmaktayız. Zira bir sonraki sayım dönemine baktığımızda, toplam nüfus artışının % 59 gibi çok yüksek seviyelerden % 1 gibi çok düşük bir seviyeye indiği görülmekte ve bu sonuç da bizi bir önceki nüfus artış oranının tamamen gerçekçi olmayacağı fikrine götürmektedir.

1980-1985 yılları arasında nüfus artış oranı yeniden % 18'e yükselmiş hatta nahiye merkezinde bu oran % 30 olarak gerçekleşmiştir. Görüldüğü gibi nüfus artış oranlarında dönemlere göre büyük farklılıklar meydana gelmektedir. Bu değişkenlik esas itibarı ile göç hareketlerinin, dönemler arasındaki farklı karakterinden kaynaklanmakta ise de çeşitli nedenlerle, gerçeği tam olarak yansıtmayacak çeşitli nüfus oynamalarının olduğundan da söz edilebilir.

1985-1990 yılları arasında ise toplam nüfus artış oranı % 11 olarak gerçekleşmiştir. Oysa bu dönemde, yükselen baraj suları (Karakaya Barajı) nedeni ile Atabey, Fırat, İmamlı ve Kösehöyük köyleri arazilerinin büyük bir bölümü sular altında kalmış ve bu köylerin tüzel kişilikleri kaldırılmıştır. Bu bölgelerdeki nüfusun bir kısmı bölge dışına (Malatya il merkezi veya Malatya dışına) çıkarken, bir kısmı ise baraj suları altında kalmayan alanlara çekilerek bu kısımlarda yeniden yerleşmişlerdir. Ancak bunlara karşılık bu dönemin sonlarına doğru bölge, dışarıdan önemli miktarda göç almıştır. Özellikle Adıyaman ilinde, Atatürk Barajı'nın suları altında kalan alanlardaki nüfusun önemli bir kısmının 1989-1990 yıllarında, araştırma sahamızın muhtelif kesimlerine göç ettiği bilinmektedir. Daha önce yine aynı bölgelerden gelerek araştırma sahamız ve çevresinde yerleşmiş olan kişilerin tavsiye ve yönlendirmelerinin, daha sonraki dönemlerde çok sayıda kişinin araştırma alanımıza göç etmesinde etkili olmuştur.

Tüm bunların yanı sıra 1987 yılında Eskimalatya bucağı, "Battalgazi" ismini alarak ilçe olmuştur. Bunu takiben Hatunsuyu köyünde de belediye teşkilatı kurularak Battalgazi ilçesine bağlı bir belde durumuna getirilmiştir. Dolayısıyla idari yapıdaki bu değişiklikler gerek bölgedeki hizmetlerin çeşidini (okul, sağlık ocağı vb.) gerekse bu hizmetlerde çalışan kişi sayısını arttırması sebebi ile nüfus artışında etkili olan bir diğer önemli faktör olarak görülebilir.

1990 yılından sonra ise nüfus artışının yeniden hız kestiği görülür. Hatta 1990-1997 yılları arasında toplam nüfusun % -3 oranında azalarak 26.650'den, 25.790'a düştüğü görülmektedir. Uzun yıllar boyu dışarıdan göç alarak nüfusu hızla artmış olan bölgemizde, 1990'lı yıllardan sonra yaşanan bu durgunluk, bölgedeki nüfusun adeta bir

doyma noktasına ulaşmış olması ile de yakından ilgilidir. Ayrıca 1997 yılı nüfus sayımının tüm Türkiye için pek güvenilir sonuçlar ortaya koymadığı da bilinmektedir (Gök, 2006, 120).

1997-2000 yılları arasında ise nüfus ilçe merkezinde % 6, bağlı köylerde % 13 artmış, toplam nüfus artışı %9 oranında gerçekleşmiştir. Bu dönemde ilçeye dışarıdan yönelen göçlerin nüfus artışında önemli etkisi vardır. Ancak 2000 yılı nüfus sayımı neticesinde pek çok sayım defterinde asılsız bazı kayıtların olduğu yetkililerce tespit edilmiştir. Dolayısıyla sonuçların çok da gerçekçi olmadığını söylemek mümkündür.

Sonuç olarak 1895 ile 2004 yılları arasındaki yüz yılı aşkın bir sürede, Battalgazi ilçe merkezi ve ilçeye bağlı köylerin nüfuslarının bazı dalgalanmalara karşın genellikle önemli miktarda artış gösterdiği görülmektedir. 1935-2000 yılları arasındaki 65 yıllık dönemde Türkiye nüfusunun artış oranı % 320 olarak gerçekleşirken Battalgazi ilçesinin nüfus artışı ise % 486 olarak gerçekleşmiştir. Araştırma sahamızdaki bu yüksek nüfus artışında; bölgenin tarım faaliyetleri açısından son derece müsait toprak ve iklim koşullarına sahip olması, Doğu Anadolu Bölgesi'nin en önemli yerleşim merkezlerinden olan Malatya il merkezine oldukça yakın bir konumda bulunması ve buna bağlı olarak ulaşım, sağlık, eğitim gibi imkânların oldukça gelişmiş olması gibi hususlar oldukça önemli rol oynamaktadır.

3. Nüfus Hareketleri

3.1. Doğumlar ve Ölümler

Nüfus ve nüfusun seyrini etkileyen en önemli faktörlerden biri olan doğum ve ölüm oranları hakkında kesin sonuçlara varmamızı sağlayacak detaylı bilgiler ve istatistikî veriler bulunmamaktadır. Sağlık ocaklarının düzenlediği kayıtlar bize bu konuda yardımcı olabilmekte ise de bu veriler eksik veya yanıltıcı olabilmektedir. Ancak yine de sağlık ocağı kayıtlarından yararlanarak bazı değerlendirmeler yapabilmekteyiz.

Malatya İl Sağlık Müdürlüğünden temin ettiğimiz verilere göre, araştırma alanımızda 2004 yılında 369 canlı doğum olayı gerçekleşirken 59 ölüm olayı gerçekleşmiştir. Buna göre araştırma alanımızdaki ham doğum oranı % 1,4 olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıl Türkiye genelindeki ham doğum oranı ise % 2,1 dir (www.die.gov.tr/yillik/04_Demografi). Bu oranın Türkiye geneline oranla daha düşük çıkması pek gerçekçi görülmemektedir. Çünkü doğum oranlarının kırsal karakterli bölgelerde daha yüksek çıktığı bilinmektedir. Buna karşılık araştırma alanımızdaki ham doğum oranının düşük çıkmasının en önemli nedeni doğumların tespitindeki eksiklikten kaynaklanabilmektedir. Zira ilçenin Malatya şehir merkezine çok yakın olması nedeni ile

doğumlar çoğunlukla şehir merkezinde yapılmakta ve bu da doğumların tespitinde bazı hatalara neden olabilmektedir.

Toplam ölüm sayısının toplam nüfusa oranlanması ile elde edilen genel ölüm oranı ise % 0,22 (‰ 2,2) dir. Yani, yukarıdaki verilere göre araştırma alanımızda doğal nüfus artış oranı ise % 1.2 (‰ 11,8)'dir.

3.2. Göçler

Genelde olduğu gibi araştırma sahamız üzerinde etkili olan göç hareketleri de çoğunlukla ekonomik nedenlere dayanmaktadır. Bölgemizde görülen göç hareketlerini; çevre il veya ilçelerden alanımıza yapılan göçler, alanımızdan başka il, ilçe veya ülkelere yönelik göçler ve mevsimlik göçler olmak üzere üç ana grupta toplamak mümkündür.

Battalgazi ilçesi ve çevresi tarih boyunca pek çok medeniyete ev sahipliği yaparken hem idari açıdan hem de nüfus açısından pek çok değişikliğe maruz kalmıştır. Yerleşme tarih boyunca iki kere yer değiştirmiş ve bunun sonucunda da önemli nüfus hareketleri meydana gelmiştir. İlk olarak bugünkü Orduzu'da bulunan Arslantepe mevkiinde ortaya çıktığı bilinen Malatya şehri Romalıların eline geçtikten sonra yer değiştirerek bu günkü Battalgazi mevkiine taşınmıştır. Burada yüzyıllar boyunca pek çok medeniyete ev sahipliği yaptıktan sonra XIX. yüzyıl ortalarında yeniden büyük ve önemli bir nüfus hareketine maruz kalmıştır. Daha öncede belirttiğimiz gibi 1839 yılında Hafız Paşa, karargâhını Malatya'ya (Battalgazi) taşımıştır. Ordunun buradaki ikameti uzun sürünce halk yazlık olarak kullandığı Aspuzu'daki (bugünkü Malatya) evlerini tadil ederek burada kalmaya devam etmiş ve bir daha geri dönmeyi tercih etmişlerdir. Böylece zorunlu diyebileceğimiz büyük bir göç hareketi, çok kısa bir süre içerisinde meydana gelmiştir.

Bu tarihten itibaren Cumhuriyet dönemine kadar nüfus az da olsa bir artış eğilimi göstermiştir ve bu eğilim Cumhuriyet döneminde de artarak devam etmiştir. Araştırma alanımızdaki nüfus artış oranlarının genellikle Türkiye ortalamalarının oldukça üzerinde olduğundan daha önce bahsetmiştik. Bunda doğal nüfus artışının yanı sıra, bölgenin dışarıdan aldığı göçünde büyük bir etkisi olmuştur. Verimli tarım arazileri, uygun iklim koşulları, konum ve ulaşım imkânları bakımından kendisine avantaj sağlayan bir takım özelliklere sahip olması nedeni ile araştırma sahamız çeşitli dönemlerde dışardan önemli miktarlarda göç almıştır. Araştırma alanımızdaki nüfus hareketlerinin karakteristik özelliğini de oluşturduğunu söyleyebileceğimiz, dışarıdan bölgemize yönelik göç hareketleri, özellikle 1960'lı yıllardan itibaren etkisini büyük ölçüde hissettirmektedir. Yukarıda bahsi geçen nedenlere bağlı olarak bölge özellikle 1960 ile 1975 yılları

arasındaki 15 yıllık sürede dışarıdan çok büyük oranda göç almıştır. Pütürge, Adıyaman, Erzurum, Bingöl, Muş, Kars gibi yörelerden gelen aileler, önceleri tarım işçisi olarak veya sürülerini otlatmak gibi nedenlerle bölgeye geçici olarak gelip giderlerken, daha sonraları buralardan aldıkları arazileri işlemeye başlamışlar ve zamanla buraya yerleşmişlerdir (Kırımhan, 1990, 25). Bu ve benzeri şekillerde bölgeye yerleşen aileler daha sonraki dönemlerde, yakın akraba veya tanıdıklarının da bölgeye göç etmelerinde teşvik edici rol oynamışlardır.

1970-1975 yılları arasında, bölgeye yönelik göç hareketlerinin zirveye eriştiği bilinmektedir. Ancak özellikle bu dönemde olmak kaydı ile çeşitli dönemlerde meydana gelen göç hareketleri üzerinde siyasi bazı unsurların da etkili olmuş olabileceğine nüfus artışları bölümünde değinmiştik. 1981 yılı Köy Envanter Etütleri verilerine göre bu yıla kadar, Battalgazi ilçesi köylerine 83 aile dışarıdan gelerek yerleşmişlerdir. Bu göçler daha ziyade verimli tarım arazilerinin geniş yer tuttuğu ilçe merkezine yakın köyler üzerinde yoğunlaşmıştır. Göç edenlerin geldikleri yerlere baktığımızda ise neredeyse tamamının Adıyaman çevresindeki kırsal alanlardan geldikleri görülmektedir. Alanımıza yönelik göçler nispeten yavaşlamakla birlikte, 1980’li yıllardan itibaren de devam etmiştir. Özellikle 1980’li yılların sonlarında yine Adıyaman çevresinden bölgemize yoğun bir göç hareketi daha yaşanmıştır. Atatürk Baraj Gölü’nde su tutulmaya başlaması ile göl sularından olumsuz etkilenen pek çok ailenin, 1989- 1990 yılları civarında bölgemize göç ederek yerleştiklerini saha çalışmalarımız esnasında tespit ettik. Yine benzer bir durum 1990’lı yılların sonlarında Çat Barajının yapımı neticesinde yaşanmıştır. Bir yandan bölgeye yönelik göçler devam ederken diğer yandan da alanımızdan dışarıya göçlerin yaşandığı görülmektedir. Alanımızdan dışarıya yönelik göçler daha çok ekonomik ve sosyal (eğitim, sağlık vb.) nedenlere dayanmaktadır. Ayrıca bu göçlerin çok önemli bir bölümünün, araştırma alanımızın çok yakınında bulunan Malatya şehir merkezine yöneldiğini de söylemek mümkündür.

1981 yılı Köy Envanter Etütleri verilerine göre bu yıla kadar alanımızdaki köylerden toplam 115 aile çeşitli nedenlerle alanımızdan ayrılmıştır. Bunlardan 89’u ülke içerisinde muhtelif alanlara göç ederken 26 aile yurtdışına göç etmiştir. Ülke içerisindeki göç hareketleri; 27 aile İstanbul, 22 aile Malatya, 20 aile Kahraman Maraş, 15 aile Adana, 5 ailenin ise Adıyaman’a göçü şeklindedir. Bunların büyük bir kısmı iş bulmak ve çalışmak için yapılmış göçlerdir. Ayrıca şehirlerin imkânlarından yararlanmak, daha iyi yaşama isteği, eğitim, sağlık vb. gibi nedenler de bu göç hareketleri üzerinde etkili olmuştur. Bu nedenlere bağlı olarak alanımızdan dışarıya yönelik göç hareketleri daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Burada özellikle Malatya şehrine yönelik göçler

büyük ölçüde dikkat çekmektedir. Malatya'ya göç eden çok sayıdaki aile aslında bölgeden tam olarak ayrılmış değildirler.

Bu ailelerin önemli bir kısmı bölgedeki arazi varlığının tamamı veya bir kısmını muhafaza etmektedirler ve bu arazilerini mümkün olduğu kadarıyla değerlendirmeye çalışmaktadırlar. Bu amaçla bazı aileler arazilerini yarıcı veya benzer yöntemlerle kiraya verip işletirken bir kısmı ise bilhassa yaz döneminde, arazisini kendi imkânları ile işlemektedir. Bu nedenlere bağlı olarak bu ailelerin mevsimlik göç hareketine katıldıklarını söylemek mümkündür. Yurt dışına yapılan göçler ise neredeyse tamamen 1970'li yıllarda yaşanmıştır ve bu göçlerin çok büyük bir kısmı Almanya'ya yapılmıştır. Bu dönemde yurt dışına göç eden ailelerin bir kısmının günümüzde geri dönmüş oldukları da yine saha çalışmalarımız esnasında görülmüştür. Ayrıca araştırma alanımıza yönelik mevsimlik işçi göçlerinden bahsetmek de mümkündür. Bilhassa kayısı hasat döneminde, başta Adıyaman olmak üzere çeşitli illerden çok sayıda işçi araştırma alanımıza gelmektedir. İlçe Tarım Müdürlüğü verilerine göre 2005 yılında bu amaçla ilçeye gelen işçi sayısı 9890 kişi olarak gerçekleşmiştir.

4. Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Özellikleri

4.1. Cins ve Yaş Yapısı

Araştırma alanımızda nüfusun cins yapısının seyrine baktığımızda, tüm dönemlerde erkek nüfusun fazla olduğu görülmektedir (Tablo: 4). Erkek nüfus oranı 1960 ve 1965 yıllarında biraz artarak % 53 seviyesine çıkarken, 1970 yılında bir miktar azalarak % 50 seviyesine gerilemiştir. Diğer dönemler de ise erkek nüfus oranı % 51 ile % 52 oranları seviyesinde seyretmiştir.

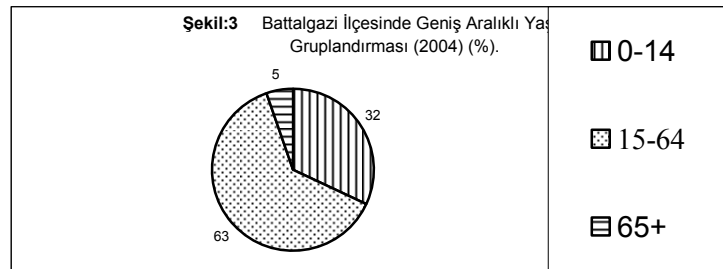
Tablo: 4 Battalgazi İlçesinde Nüfusun Cins Yapısının Seyri (1940-2004).

YILLAR	ERKEK	%	KADIN	%	TOPLAM	CİNS ORANI
1940	2808	51	2695	49	5503	104.2
1945	3190	52	2970	48	6160	107.4
1950	-	-	-	-	7326	-
1955	4022	52	3725	48	7747	107.9
1960	4548	53	4106	47	8654	110.8
1965	5681	53	5005	47	10686	113.5
1970	6385	50	6317	50	12702	101.1
1975	10517	52	9734	48	20251	108
1980	10530	52	9902	48	20432	106.3
1985	12270	51	11763	49	24033	104.3
1990	13894	52	12771	48	26665	108.8
1997	-	-	-	-	25790	-
2000	14372	51	13713	49	28085	104.8
2004	13362	51	12923	49	26285	103.4

Kaynak: DİE

Genelde bilindiği gibi göç alan bölgelerde erkek nüfus oranı, göç veren bölgelerde ise kadın nüfus oranı yüksektir. Araştırma alanımız daha ziyade kırsal bir karakter göstermektedir. Buna bağlı olarak bölgede erkek nüfus oranının daha düşük olması beklenebilir. Ancak göçler bölümünde değinildiği üzere bölgemiz dışarıya pek fazla göç veren bir bölge olmayıp, daha ziyade dışarıdan göç alan bir bölge durumundadır. Bu nedenle tüm sayım dönemlerinde erkek nüfus oranının yüksek çıkması normal bir sonuç olarak değerlendirilebilir. Özellikle dışarıdan alınan göçlerin arttığı dönemlerde erkek nüfus oranının bir miktar artış gösterdiği söylenebilir. Örneğin 1960 ile 1965 yıllarında dışarıdan alınan göçler nedeniyle erkek nüfus oranı % 53, cinsiyet oranı da 110,8 olmuştur.

Tablo: 4'te görüleceği üzere araştırma alanımızda, tüm sayım dönemlerinde cinsellik oranı 100'ün üzerindedir. Türkiye nüfusunun genel yapısına baktığımızda da 1940'lı yıllardan itibaren cinsellik oranının daima 100'ün üzerinde olduğu görülür (Doğanay, 1997, 166). Araştırma alanımızda cinsellik oranı 1965 yılında 113,5 ile en üst seviyesine ulaşmıştır. Daha önce belirtildiği gibi bunun en önemli sebebi dışarıdan alınan göçlerdir. 1970 yılında ise cinsellik oranı 101 ile en düşük seviyesine inmiştir. Bunun nedeni olarak; bir önceki dönemde göçe katılan erkek sayısının fazlalığına karşın bu dönemde kadın nüfusun daha fazla göçe katılmış olması gösterilebilir. Dışarıdan alınan göçlerin en üst seviyeye ulaştığı 1970-1975 yılları arasında ise erkek nüfus oranı yeniden artış göstermiş ve cinsellik oranı 108'e çıkmıştır. Daha sonraki dönemlerde de buna yakın değerler gösteren cinsellik oranı 2000 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre 104,8, 2004 yılı sağlık ocağı verilerine göre de 103,4 olarak gerçekleşmiştir. Şekil:3 incelendiğinde 2004 yılı sağlık ocağı verilerine göre, araştırma alanımızdaki nüfusun yaklaşık % 32'sinin 0-14 yaş grubunda yer aldığı görülür. Bu nüfusun yaklaşık % 51,3'ünü erkek, % 48,7'sini kadın nüfus oluşturmaktadır. 15-64 yaşları arasında kalan çalışma çağındaki nüfus ise toplam nüfusun yaklaşık % 63'ünü oluştururken bu nüfusun % 50,8'ini erkek, % 49,2'sini kadın nüfus oluşturmaktadır. 65 ve üzeri yaştakilerin oranı ise yaklaşık % 5 civarında iken bu nüfusun yaklaşık % 48,9'u erkek, % 51,1'i ise kadındır (Tablo:5).

Tablo:5 Battalgazi İlçesi Nüfusunun Yaş Grupları ve Cins Yapısına Göre Dağılışı (2004).

Dar Aralıklı Yaş Grupları							Geniş Aralıklı Yaş Grupları				
Yaş Gr.	E	%	K	%	T	%	TOPLAM	%	E %	K %	Cins Oranı
0-4	1280	4,9	1156	4,4	2436	9,3	8383	31,9	51,3	48,7	105,3
5-9	1468	5,6	1491	5,7	2959	11,3					
10-14	1551	5,9	1437	5,5	2988	11,4					
15-19	1522	5,8	1448	5,5	2970	11,3	16544	62,9	50,8	49,2	103,1
20-24	1497	5,7	1462	5,6	2959	11,3					
25-29	1191	4,5	1073	4,1	2264	8,6					
30-34	929	3,5	925	3,5	1854	7					
35-39	768	2,9	790	3	1558	5,9					
40-44	710	2,7	647	2,5	1357	5,2					
45-49	491	1,9	474	1,8	965	3,7					
50-54	518	2	563	2,1	1081	4,1					
55-59	411	1,6	381	1,4	792	3					
60-64	362	1,4	382	1,5	744	2,8					
65-69	242	0,9	271	1	513	2	1358	5,2	48,9	51,1	95,7
70-74	240	0,9	217	0,8	457	1,7					
75-79	102	0,4	106	0,4	208	0,8					
80-84	56	0,2	62	0,2	118	0,4					
85+	24	0,1	38	0,1	62	0,2					
Toplam	13362	50,9	12923	49,1	26285	100					103,4

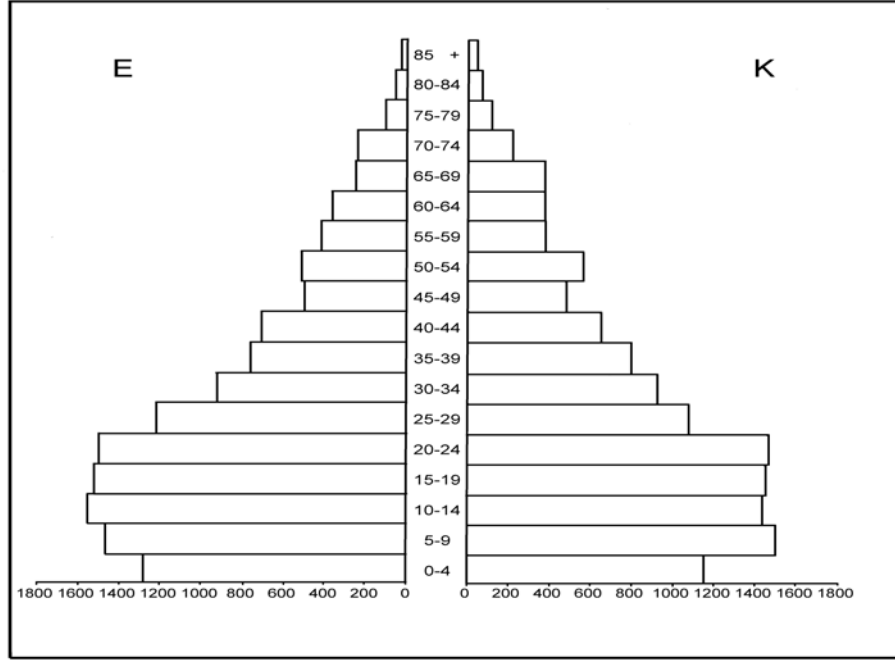
Kaynak: Battalgazi Merkez, Hatunsuyu, Hasırcılar, Erenli Sağlık Ocakları.

Görüldüğü gibi alt yaş gruplarında erkek nüfus oranı fazla iken ileri yaş gruplarında ise kadın nüfus oranı daha fazla çıkmaktadır. Bu da büyük ölçüde kadın nüfusun ortalama yaşam süresinin erkek nüfusa oranla daha fazla olmasından kaynaklanmaktadır.

Araştırma alanımızda 2004 yılı sağlık ocağı verilerine göre bağımlı nüfus miktarı 9741 kişi iken, çalışma çağı grubunda yer alanların sayısı ise 16.544 olarak görülmektedir. Bu verilere göre hesapladığımızda nüfusun bağımlılık oranı % 59 civarında çıkmaktadır. Yani çalışan her 100 kişi kendileri dışında 59 kişiyi daha geçindirmek zorundadır. Bu oran % 58,1 olan Malatya geneline çok yakındır. Türkiye genelindeki yaş bağımlılık oranının ise % 55 (Başbüyük, 2005, 74) civarında olduğu görülür. Ancak araştırma alanımızdaki nüfusun tarımsal bir karakter gösterdiği düşünülecek olursa, böyle bir toplumda bağımlılık oranının aslında çok daha düşük çıkacağı muhakkaktır. Araştırma alanımızda 2004 yılı verilerine ait nüfus piramidini incelediğimizde, nüfusun yaklaşık % 54'üne tekabül eden 14.312 kişinin 0-24 yaşları arasında yer aldığı görülür (Şekil: 4). Bu da nüfusun oldukça genç bir yaş yapısına sahip olduğu anlamına gelmektedir. Ancak piramidin tabanına bakıldığında nispi bir daralma olduğu görülür. Bu da ilçede doğum oranlarının giderek azaldığı anlamına gelmektedir.

Doğanay'ın ifadesi ile gelişen toplumlarda, ekonomik kalkınma ile ters orantılı olarak nüfus artış hızının düşmesi, adeta demografik bir yasa gibidir (Doğanay,1997,161). Dolayısıyla bölgemizdeki başta eğitim olmak üzere gelişen sosyo-ekonomik koşullar doğum oranlarının azalmasına neden olmuştur.

Şekil: 4 Battalgazi İlçesi Nüfus Piramidi (2004)

Kaynak: DIE

Piramidin üst kısımlarına baktığımızda ise özellikle 70-74 yaş grubundan sonra hızlı bir olduğu dikkat çeker. Buradan yola çıkarak araştırma alanımızda ortalama ölüm yaşının 70-75 yaşları civarında olduğu söylenebilir. Ayrıca dikkat çeken bir diğer özellik ise, özellikle 60-64 yaşlarından itibaren kadın nüfus oranının erkek nüfus oranından fazla olduğudur. Dolayısıyla araştırma alanımızda kadın nüfusun ortalama yaşam süresinin erkek nüfustan daha fazla olduğu söylenebilir.

2. Eğitim Durumu

Araştırma alanımızda 2005 yılı itibarı ile toplam 29 adet ilköğretim okulu, iki adet lise, bir adet İmam-Hatip Lisesi ve bir adet Ziraat Meslek Lisesi bulunmaktadır. İlkokullarda 2877'si erkek, 2446'sı kız olmak üzere toplam 5323 öğrenci bulunur. İlçede bulunan toplam dört adet lisede ise 790'ı erkek, 279'u kız olmak üzere toplam 1069 öğrenci bulunmaktadır. Buna karşılık ilçedeki ilköğretim okullarında toplam 270 öğretmen görev yaparken bu sayı liselerin toplamında 82'dir. Bu rakamlara göre ilçedeki

ilköğretim okullarında öğretmen başına 20 öğrenci düşerken, liselerde öğretmen başına düşen öğrenci 13'tür. Bu rakamların Malatya ortalamasına (ilköğretim okullarında 22, orta öğretim kurumlarında 15) çok yakın olmakla birlikte bir miktar aşağısında olduğu görülmektedir. İlçe genelinde yer alan toplam 29 ilköğretim okulunda 184 derslik, 239 şube yer almaktadır. Buna göre toplam derslik başına düşen öğrenci sayısı 29'dur. Bu ortalama 32 olan il geneli ortalamasının bir miktar altındadır. İlçe merkezinde yer alan 11 ilköğretim okulunda toplam 97 derslik, buna karşılık 121 şube bulunmaktadır. Bu duruma göre derslik başına düşen öğrenci sayısı ortalama 36 kişidir. İlçeye bağlı belde ve köylerdeki toplam 18 adet ilköğretim okulundaki derslik sayısı ise 87 iken, şube sayısı 118'dir. Buna göre derslik başına düşen öğrenci sayısı ise ortalama 21 kişidir. Ancak burada dikkat çeken en önemli husus şube sayılarının derslik sayılarından fazla olmasıdır. Bu da bize göstermektedir ki pek çok ilköğretim okulunda birleştirilmiş sınıflarda eğitim faaliyeti devam etmektedir. Farklı düzeydeki şubelerin aynı ortamda eğitim görmesi gibi eğitim-öğretimin mantığına son derece aykırı düşen bu durum eğitim faaliyetlerinin en önemli sorunlarından birisi olarak görülmektedir. İlçe genelinde yer alan 4 adet lisede ise toplam 56 derslik, 40 şube bulunmaktadır. Öğretim faaliyetinin yapılmadığı derslikleri dikkate almazsak ilçe genelinde derslik (şube) başına düşen öğrenci sayısının 27 olduğu görülür. Bu değer de derslik başına düşen öğrenci sayısının 29 olduğu Malatya ili genelinin ortalamasından düşüktür. Ancak ilçeden azımsanamayacak sayıdaki öğrencinin Malatya şehir merkezindeki okullara gitmeyi tercih ettiği unutulmamalıdır. Buna bağlı olarak ilçe genelinde derslik başına düşen öğrenci sayısı il geneli ortalamasının altında kalmıştır.

Tablo:6 Battalgazi İlçesi Genelinde Öğrenci, Öğretmen, Derslik Sayıları ve Birbirleri İle Oranları (2004-2005).

	Toplam Öğrenci	Erkek	%	Kız	%	Toplam Öğretmen	Öğret.Baş. Düş.Öğr. Sayısı	Derslik	Şube	Derslik Baş.Düş. Öğr.Say.
İlköğretim Okulu	5323	2877	54	2446	46	270	20	184	239	29
Lise	1069	790	74	279	26	82	13	56	40	27*

Kaynak: İlçe MEM, *:Şube başına düşen öğrenci sayısıdır.

Araştırma alanımızda 2004 yılı sağlık ocağı verilerine göre, okuma yazma çağındaki nüfusun % 17,9'u okuma yazma bilmemektedir. Buna karşılık nüfusun % 82,1'i okuma-yazma bilmektedir. Bu oran % 87 olan (DİE, 2002) Türkiye ortalamasının biraz altındadır ancak bu oranın hızla yükseleceği muhakkaktır.

Tablo:7 Malatya İl Geneli Öğrenci, Öğretmen, Derslik Sayıları ve Birbirleri İle Oranları(2004-2005).

	Toplam Öğrenci	Erkek	%	Kız	%	Toplam Öğretmen	Öğret.Baş. Düş.Öğr. Sayısı	Derslik	Derslik Baş.Düş. Öğr.Say.
İlköğretim Okulu	116540	60657	52	55853	48	5327	22	3644	32
Lise	34862	20116	58	14746	42	2274	15	1209	29

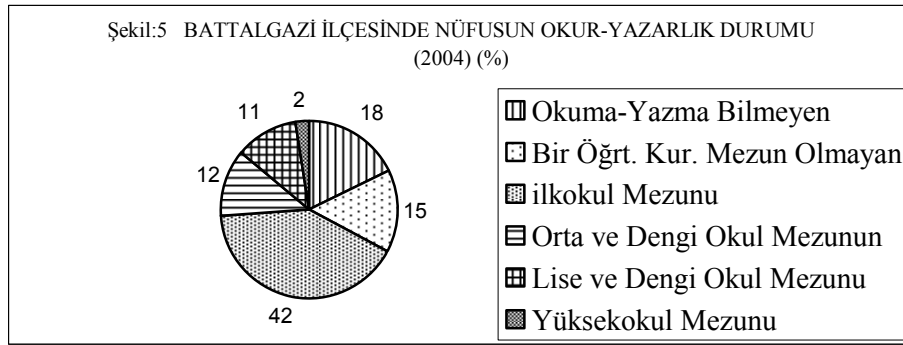
Kaynak: İl MEM

Tablo:8 Battalgazi İlçesi Nüfusunun Cinsiyete Göre Okur-Yazarlık Durumu (2004).

EĞİTİM DURUMU	Toplam	%'si	Erkek	%'si	Kadın	%'si
Toplam	22405	100	11398	51	11007	49
Okuma-Yazma Bilmeyen	4000	18	1009	25	2991	75
Okuma-Yazma Bilen	18405	82	10389	56	8016	44
Bir Öğrt. Kur. Mezun Olmayan	3326	15	1628	49	1698	51
İlkokul Mezunlu	9221	41	4734	51	4487	49
Orta ve Dengi Okul Mezunlu	2765	12	1808	65	957	35
Lise ve Dengi Okul Mezunlu	2540	11	1815	71	725	29
Yüksekokul Mezunlu	553	3	404	73	149	27

Kaynak: Battalgazi Merkez, Hatunsuyu, Hasırcılar, Erenli Sağlık Ocakları.

Okuma yazma bilmeyen nüfusun cinsiyet dağılımına bakılacak olursa, bu nüfusun % 74,8'ini kadın nüfusun oluşturduğu görülür. Bu da toplumumuzda kız çocuklarının eğitimi hususundaki sorunun bir göstergesidir (Tablo: 8).

Araştırma alanımızdaki nüfusun % 14,9'u ise okuma yazma bilmekle birlikte herhangi bir eğitim kurumundan mezun olmamıştır. Bu grup içerisinde erkek nüfus oranı ise % 51,1 ile kadın nüfustan daha fazladır. Bunun sebebi, her hangi bir eğitim kurumuna gitmemiş olan erkeklerin başta askerlik olmak üzere çeşitli şekillerde okuma yazma öğrenme imkânlarının daha fazla olmasıdır. Nüfusun % 41'i ilkokul mezunudur ve bu oran diğer öğrenim kademelerinin toplamından daha yüksek bir orana tekabül eder. Bu

oran Battalgazi ilçesine bağlı köylerde ortalama % 45'ler seviyesine kadar çıkabilmektedir. Bu nüfus grubu içerisinde erkek nüfus oranı % 51,3 iken kadın nüfus oranı % 48,7'dir. Görüldüğü gibi erkek nüfus oranı fazla olmakla birlikte aradaki fark fazla değildir.

Ortaokul ve dengi okullardan mezun olanların oranı % 12,3 seviyesine inmektedir ve bu nüfusun % 65,4'ünü erkek nüfus oluşturmaktadır. Lise ve dengi okul mezun olanların oranı ise % 11,3 olup bu nüfusun % 71,5'ini erkek nüfus oluşturmaktadır. Son olarak yüksek okul mezunlarının oranına bakacak olursak; nüfusun % 2,5'inin yüksek okul mezunu olduğu görülür. Buradan da anlaşılacağı gibi eğitim kademelerinin seviyesi yükseldikçe bu eğitim kademelerinden mezun olan kişilerin oranı büyük bir hızla düşmekte, bunun yanı sıra bu eğitim kademelerinden mezun olan nüfus içerisinde erkek nüfus oranı büyük ölçüde artmaktadır. Kadın nüfusun yukarıda değindiğimiz bazı avantajlardan mahrum olmalarının yanı sıra bazı ailelerin, kız çocuklarının okula gönderilmelerinin gereksiz ve hatta günah saymaları gibi olumsuzluklar bu tablonun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Araştırma alanımızda ayrıca Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü'nce düzenlenmiş çeşitli kurslardan da bahsedebiliriz. Battalgazi Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü 2004-2005 öğretim yılında çeşitli alanlara yönelik toplam 78 adet kurs düzenlemiştir. Bu kurslara ise 765 kadın, 815 erkek olmak üzere toplam 1580 kursiyer iştirak etmiştir (Tablo: 9).

Tablo: 9 Battalgazi Halk Eğitim Müdürlüğü 2004-2005 Öğretim Yılı Faaliyetleri.

Açılan Kurslar	Kurs Sayısı	Kursiyer sayısı		
		Kız	Erkek	Toplam
Okuma-Yazma	8	60	23	83
Okuma-Yazma	1	10	2	12
Makine Nakışları	3	49	0	49
Ahşap Boyama 1	1	17	0	17
Ahşap Boyama 2	1	17	0	17
Giyim	1	20	0	20
Trikotaj	1	16	0	16
Bilgisayar İşletmenlik	10	54	151	205
Halk Oyunları	7	70	71	141
Anadolu-Fen Liselerine Hazırlık	23	330	302	632
Üniversite Hazırlık	22	122	266	388
Toplam	78	765	815	1580

Kaynak: Battalgazi Halk Eğitim Müdürlüğü.

4.3. Sağlık Durumu

Araştırma alanımız dahilinde toplam üç sağlık ocağı bulunmaktadır. Biri ilçe merkezinde bulunan sağlık ocaklarının diğer ikisi Hatunsuyu ve Hasırcılar beldelerinde

yer alır. Toygar köyünde bir sağlık ocağı bulunmakla birlikte görev yapan kimse bulunmamaktadır. Bu sağlık ocakları dışında Alishar, Çolakoğlu, Kemerköprü ve Kuluşağı köylerinde olmak üzere toplam dört adet sağlık evi bulunmaktadır.

Üç sağlık ocağında toplam on adet doktor görev yapmakta, bunların yedi tanesi Merkez Sağlık Ocağında, iki tanesi Hatunsuyu Sağlık Ocağında ve bir tanesi Hasırcılar Sağlık Ocağında görev yapmaktadır. Bunun dışında ilçe dahilindeki sağlık ocaklarında toplam yedi hemşire, on yedi ebe, bir çevre sağlık teknisyeni ve beş sağlık memuru görev yapmaktadır (Tablo: 10).

İlçenin 2000 yılı nüfus sayımına göre nüfusunun 28.085 olduğu düşünülecek olursa doktor başına düşen hasta sayısının yaklaşık 2808 kişi olduğu görülür. Bundan da anlaşılmaktadır ki ilçenin nüfusuna oranla sağlık hizmetlerinin seviyesi ile sağlık kuruluşlarının ve sağlık personelinin sayısı yetersizdir. Ancak yinede bu durum çok ciddi problemler doğurmamaktadır. Çünkü ilçe ve bağlı köylerin şehir merkezine yakın olması ve ulaşım kolaylığı, sağlık hizmetlerinin önemli bir bölümünün şehir merkezinde karşılanmasına imkân sağlamaktadır. Sağlık ocakları ise daha ziyade acil durumlar, basit hastalıklar, toplum sağlığı ve aşı gibi hizmetleri yürütmeleri açısından önem taşımaktadır.

Sağlık evlerinde ise sadece bir ebe bulunmaktadır. Köylerin çoğunda ebe bile bulunmamaktadır. Gebe kadınların takibi ve çocukların rutin aşıları sağlık ocakları tarafından yapılmaktadır. Sağlık ocakları ayrıca koruyucu hekimlik çalışmalarını da yürütmektedir. Ayrıca ilçe merkezinde bir adet özel doktor muayenehanesi, iki adet dış teknisyeni ile iki adet eczane ve dört adet de veteriner bulunmaktadır.

Tablo: 10 Battalgazi İlçesinde Yer Alan Sağlık Ocakları ve Personel Sayıları (2005).

Sağlık Ocağı	Doktor	Hemşire	Ebe	Sağlık Memuru	Çev. Sağ. Teknisyeni
Merkez	7	5	9	2	1
Hatunsuyu	2	1	6	2	–
Hasırcılar	1	1	2	1	–
Toplam	10	7	17	5	1

Kaynak: Battalgazi Hatunsuyu, Hasırcılar Sağlık Ocakları.

4.4. Aile Nüfus Sayısı Büyüklüğü

2004 yılı sağlık ocağı verilerine göre araştırma alanımızda toplam 4541 hane mevcuttur. Bu sayı bizim tespit ettiğimiz rakamdan (4522) biraz farklılık göstermektedir. Ancak aile nüfus sayısı büyüklüğünün daha doğru tespit edilebilmesi için, sağlık ocağı tarafından tespit edilmiş olan nüfusun, yine sağlık ocağı tarafından bu nüfusun kaydedildiği hane sayısına bölünmesi gerektiği düşünülmüştür. Bu nedenle bu konuda

sağlık ocaklarının verileri değiştirilmeden kullanılmıştır. Aynı verilere göre araştırma sahasındaki nüfus toplamı ise 26.286'dır. Bu değerlere göre araştırma sahasındaki ortalama aile nüfus büyüklüğü 5,8 olarak tespit edilmektedir. 2000 yılı nüfus sayımına göre Malatya genelinde bu oran 5,2 olarak görülmektedir.

Ortalamanın bir altı ile bir üstü arasında kalan değerler ortalamaya dahil edilecek olursa ilçe merkezi ve köylerin neredeyse tamamında aile nüfus büyüklüğü ortalama değerler içinde yer almaktadır. Köyler içerisinde yalnızca Kadıçayırı köyünde aile nüfus büyüklüğü 7,7 ile ortalama değerlerin biraz üzerine çıkarken, buna karşılık yalnızca Meydancık köyünde 3,2 ile ortalamanın altına inmiştir. Meydancık köyünün arazi yapısının engebeli olması ve ekonomik faaliyetlerin kısıtlılığı nedeni ile dışarıya göç vermesi sonucu aile nüfus büyüklüklerinin de azaldığı görülmektedir.

Tablo: 11 Battalgazi İlçesi Aile Nüfus Sayısı Büyüklükleri (2004).

Yerleşim Birimi	Hane Sayısı	Nüfus	Ortalama Aile Büyüklüğü
Battalgazi	2600	14439	5,6
Adagören	19	109	5,7
Ağılyazı	40	235	5,9
Alişar	250	1602	6,4
Boran	80	523	6,5
Çolakoğlu	77	409	5,3
Hasırcılar	280	1580	5,6
Hatunsuyu	642	4055	6,3
Kadıçayırı	83	636	7,7
Kemerköprü	167	974	5,8
Kuluşağı	75	437	5,8
Meydancık	19	67	3,5
Şişman	53	283	5,3
Toygar	114	633	5,6
Yarımcahan	45	303	6,7
Toplam	4544	26285	5,8

Kaynak: Battalgazi Merkez, Hatunsuyu, Hasırcılar, Erenli Sağlık Oc. Kayıtları.

5. Nüfus Yoğunlukları ve Nüfusun Dağılışı

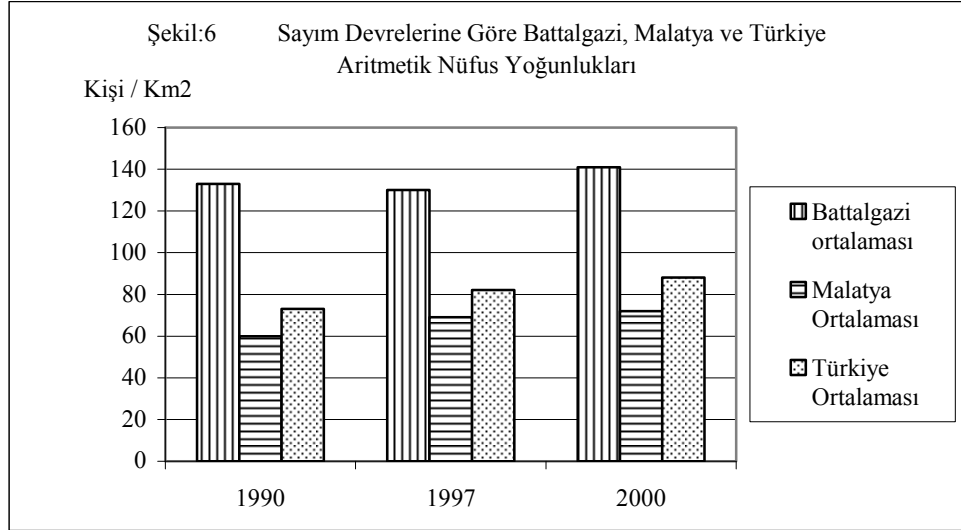
2000 yılı nüfus sayımına göre toplam 28 085 kişinin yaşadığı Battalgazi ilçesinin yüzölçümü ise 199,8 km² dir. Buna göre araştırma alanımızda km² ye 141 kişi düşmektedir. Bu oran 1990 yılı itibarı ile km² ye 133 kişidir. Bu değerler hem Malatya hem de Türkiye ortalamasının oldukça üzerindedir. 2000 yılı itibarı ile Türkiye nüfus yoğunluğu ortalaması araştırma alanımızdaki nüfus yoğunluğu ortalamasının ancak % 62'si, Malatya ili nüfus yoğunluğu ortalaması ise % 51'i kadardır (Tablo: 12, Şekil: 6).

Tablo:12 Sayım Devrelerine Göre Araştırma Alanı Aritmetik Nüfus Yoğunluklarının Malatya İli ve Türkiye Ortalaması İle Karşılaştırılması.

Sayım Dönemi	Battalgazi Ort. Kişi /Km ²	Malatya Ort. Kişi/ Km ²	Türkiye Ort. Kişi/ Km ²
1990	133	60	73
1997	130	69	82
2000	141	72	88

Kaynak: DIE

Araştırma alanımızdaki nüfus yoğunluğunun bu derece yüksek olması özellikle sahanın tarım potansiyelinin son derece yüksek olmasına bağlıdır. İlçe arazisinin hemen tamamı ova arazisi olup ayrıca Doğu Anadolu'nun diğer bölgelerine nazaran, tarım yapmaya daha müsait ılıman bir iklime sahiptir. Yağış noksanlığı ise sulama ile nispeten giderilebilmektedir. Bunların yanı sıra Malatya il merkezine yakın oluşu ve ulaşım kolaylığına bağlı olarak, çeşitli imkânlardan yararlanabilme açısından avantajlı bir konumda bulunması nüfus yoğunluğunu artıran diğer önemli faktörlerdir. Ayrıca ova arazisi üzerinde yer alan ilçenin, gerek toplam alanının gerekse tek tek tüm yerleşim birimlerinin idari alanlarının küçük olması da nüfus yoğunluğunun yüksek çıkmasını etkileyen bir diğer faktör olarak belirtilebilir.

Araştırma sahamımızdaki ortalama aritmetik nüfus yoğunluğu Türkiye ortalamasının çok üzerinde olmasına karşılık köylerin nüfus yoğunluklarında çok büyük farkların olduğu dikkati çekmektedir. Yerleşmeleri nüfus yoğunlukları açısından beş grupta toplayabiliriz (Tablo: 13).

Tablo: 13 Battalgazi İlçesinin Aritmetik Nüfus Yoğunlukları (Kişi/ Km ²).						
Nüfus Grupları	1-20	21-50	51-100	101-200	201 +	
1980	Meydancık 16	Ağılyazı 25		Alışar 102		
	Şişman 17	Çolakoğlu 25		Hatunsuyu 115		
		Kuluşağı 30		Hasırcılar 141		
		Kadıçayırı 37		Kemerköprü 148		
		Adagören 40		Yarımcahan 152		
		Boran 47		Toygar 170		
2000	Meydancık 8	Çolakoğlu 22	Kadıçayırı 73	Alışar 154	Hasırcılar 308	
	Şişman 16	Ağılyazı 24	Boran 73	Yarımcahan 156	Battalgazi 434	
		Kuluşağı 28	Toygar 78	Kemerköprü 190		
		Adagören 30		Hatunsuyu 193		

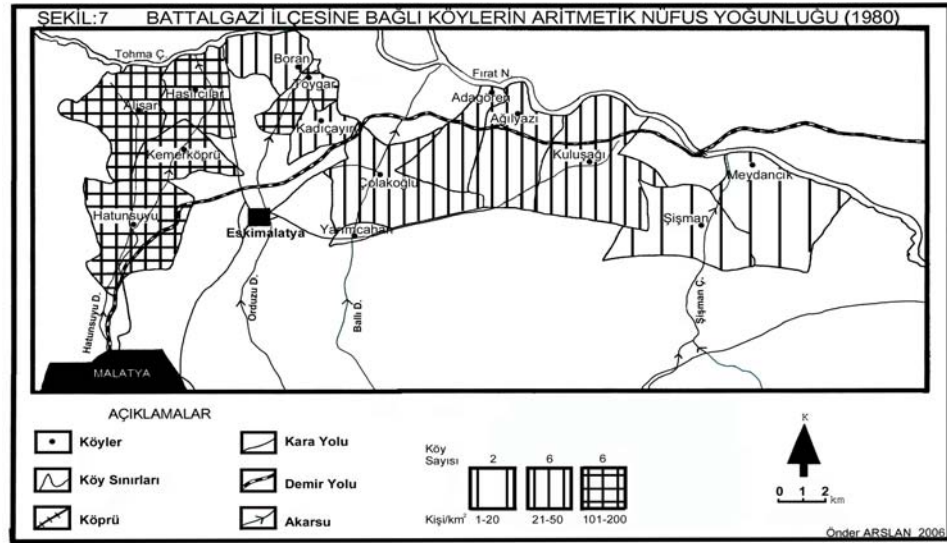
Kaynak: DİE

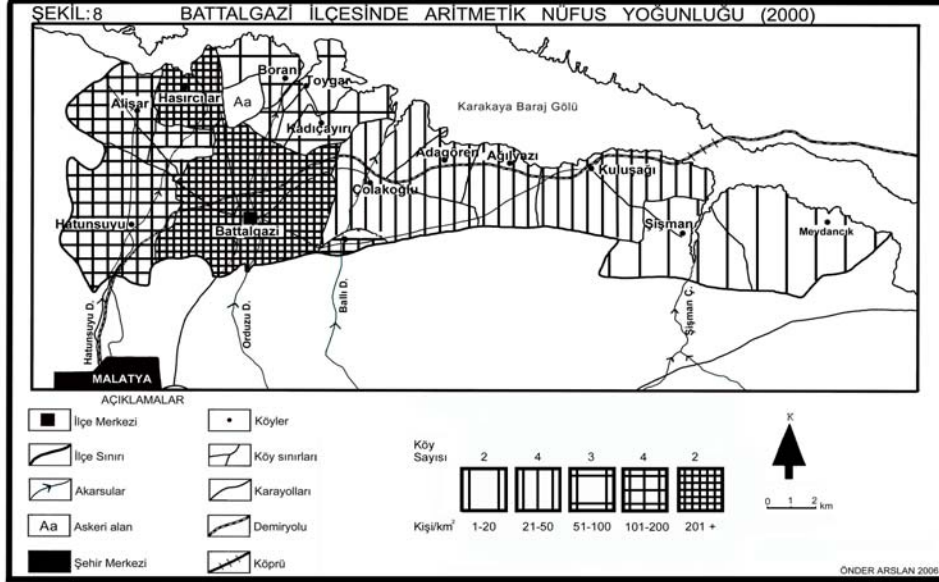
Aritmetik nüfus yoğunluğu kilometre kareye 20 kişiden az olan iki köy vardır. Bu da tüm köyler içerisinde % 14'lük bir orana tekabül eder. Bu köyler ilçenin doğusunda, hafif yüksek tepelik sahaların önemli bir yer kapladığı, engebe ve eğim değerlerinin arttığı, tarım alanları ve sulama imkânlarının kısıtlı olduğu Meydancık ve Şişman köyleridir. Ancak nüfuslarının az olmasının yanı sıra alanlarının da büyük olması, bu köylerdeki aritmetik nüfus yoğunluğunun bu kadar düşük çıkmasının önemli nedenlerinden biridir. Araştırma alanımızdaki köylerin dört tanesinde (% 29) ise aritmetik nüfus yoğunluğu 21 ile 50 kişi/km² arasındadır. İlçenin doğusundan batısına doğru ilerledikçe nüfus yoğunluğunun kademeli olarak artış gösterdiği dikkat çekmektedir (Şekil: 7,8). Zira topoğrafya haritası ile nüfus yoğunluğu haritasını karşılaştırdığımızda yükselti ve engebellek ile nüfus yoğunluğu arasında yakın bir paralellik olduğu dikkat çekmektedir. Meydancık ve Şişman köylerinden batıya doğru ilerledikçe engebellenin tedricen azalmasına bağlı olarak Kuluşağı, Ağılyazı, Adagören ve Çolakoğlu köylerinde nüfus yoğunluğunun nispeten arttığı görülmektedir.

Battalgazi ilçe merkezinin de yer aldığı, ilçenin daha ziyade batı kesimlerinde nüfus yoğunluğu belirgin bir artış gösterir. Karakaya Baraj Gölü kıyısında yer alan Kadıçayırı, Toygar ve Boran köylerinde (% 21) aritmetik nüfus yoğunluğu 51 ile 100 kişi arasında değişir. Batıya doğru ilerlemeye devam edildikçe nüfus yoğunluğu da artmaya devam eder. İlçenin en batısında yer alan Alışar, Hatunsuyu ve Kemerköprü köyleri ile ilçe merkezinin doğusunda yer alan ve kapladığı alan bakımından ilçenin en küçük köyü olan (1,8 km²) Yarımcahan köylerinde (% 29) aritmetik nüfus yoğunluğu 101 ile 200 kişi arasındadır. İlçenin merkezi ve batı kesiminde kalan bu sahalar ilçenin ve hatta Malatya Ovası'nın en verimli tarım arazilerinin bulunduğu bir alana tekabül etmektedir. Eğim değerlerinin % 2 civarında olduğu bu alanda verimli tarım topraklarının yanı sıra sulama imkânlarının da gelişmiş olması tarım potansiyelini son derece artırmıştır. Ayrıca ilçe

merkezi ve il merkezine yakın ve ulaşım son derece kolay olmasına bağlı olarak çeşitli sosyal, ekonomik ve kültürel imkânlardan yararlanma avantajlarının fazla olması da bu sahadaki nüfus yoğunluğunu artıran nedenler arasında yer almaktadır. Yine aynı nedenler dışında yüzölçümü bakımından nispeten küçük olan (7,7 km²) Hasırcılar Beldesi'nde nüfus yoğunluğu 308'e çıkmıştır. İlçe merkezinde ise nüfus yoğunluğu km² ye 434 kişi ile zirveye çıkmıştır. Yukarıda bahsi geçen son derece verimli tarım arazileri üzerinde yer alan ve ulaşım ve yönetim bakımından pek çok avantaja sahip olan ilçe merkezinde nüfus yoğunluğu da doğal olarak yükselmektedir. 1980 yılından sonra Karakaya Baraj Gölü sularının yükselmesi sonucu bazı köylerin tüzel kişilikleri kaldırılmış ve bu köylerin arazilerinin baraj suları altında kalmayan kısımları civar köylere bağlanmıştır. Bunun sonucunda köylerin bazılarının alanları büyümüş, bazılarının ise küçülmüştür. Buna bağlı olarak nüfus yoğunluklarında da bazı değişimler söz konusu olmuş, ancak bu durum nüfusun genel dağılışımını değiştirecek derecede etkili olmamıştır (Şekil: 7,8).

Tablo: 13'te görüldüğü gibi bazı köylerin 1980 ile 2000 yılları arasında nüfus yoğunluklarında azalma olduğu dikkat çekmektedir. Ancak bu azalma esas itibarı ile nüfusun azalmasından değil bu köylerin yüzölçümlerinin artışından kaynaklanmaktadır. Nüfus yoğunluklarındaki artış ise başta nüfus artışı ve bazı köyler için yüzölçümünün azalmasından kaynaklanmaktadır. Aritmetik nüfus yoğunluğu, nüfus ile tarım arazisi arasındaki ilişkiyi yansıtabilmek açısından yetersiz kalabilmektedir. Bu nedenle farklı nüfus yoğunlukları hesaplanabilmektedir. Bunlardan birisi, nüfusun beslenmesi fikrinden hareket edilerek toplam nüfusun, toplam tarım arazilerine oranını ifade eden fizyolojik nüfus yoğunluğudur.

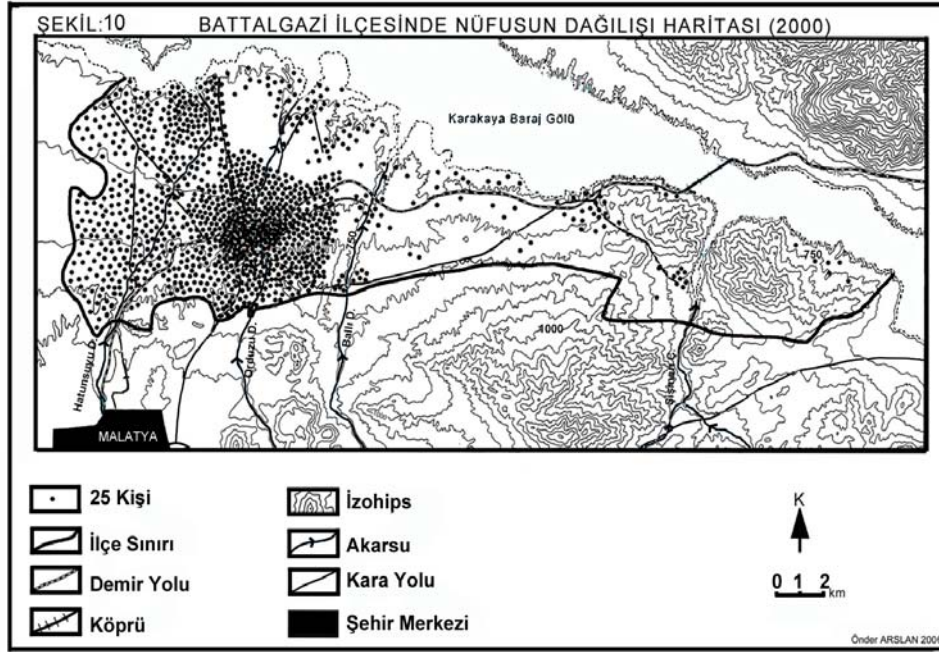

Tablo: 14 Battalgazi İlçesinde Fizyolojik Nüfus Yoğunluğu (2000).

Yerleşim Birimi	Tarım Alanı (km ²)	Nüfus (2000)	Fizyolojik Nüfus Yoğunluğu
Battalgazi	32,84	15154	461
Adagören	6,67	206	31
Ağilyazı	9,11	235	26
Alişar	10,43	1643	158
Boran	6,67	494	74
Çolakoğlu	18,08	469	30
Hasırcılar	7,42	2368	319
Hatunsuyu	19,21	4210	219
Kadıçayırı	7,06	515	73
Kemerköprü	4,68	910	194
Kuluşağı	8,75	542	62
Meydancık	7,6	154	20
Şişman	4,95	254	51
Toygar	8,14	651	80
Yarımcahan	1,6	280	175
Toplam (Ortalama)	153,21	28085	183

Kaynak: DİE, İl Tarım Müdürlüğü.

Araştırma alanımızdaki toplam tarım arazisi 153,2 km² dir. 2000 yılı nüfusunun ise 28.085 olduğu düşünülecek olursa fizyolojik nüfus yoğunluğunun km² ye 183 kişi olduğu görülür. 2004 yılı sağlık ocağı verilerine göre ise (Nüfus: 26.285) fizyolojik nüfus yoğunluğu km² ye 172 kişidir. 1990 yılı Türkiye fizyolojik nüfus yoğunluğu

Araştırma alanımızdaki nüfusun dağılışına baktığımızda, çeşitli doğal faktörlerin, ekonomik faktörlerin ve idari yapının nüfus dağılışında etkili olduğu görülür. Doğal şartlar içerisinde arazi yapısının son derece etkili olduğu görülür. Topoğrafya haritasına bakıldığında ilçenin batısından doğusuna doğru gidildikçe yükselti ve engebelerin arttığı görülür. Eğim değerlerinin son derece düşük olduğu ve arazi üzerinde neredeyse hiçbir engebelerin görülmediği ilçenin batı ve merkezi kesimlerinde yer alan yerleşim üniteleri hem sayıca fazladır hem de bu yerleşim ünitelerinde yerleşik bulunan nüfus, ilçenin özellikle doğusuna oranla son derece yoğundur. Doğuya doğru gidildikçe yükselti ve eğim değerlerinin artışına bağlı olarak yerleşim ünitelerinin sayısı ve buralarda yaşayan nüfus hızla azalır (Şekil: 9,10)

Nüfus dağılışında etkili olan bir diğer faktör de hidrografik yapıdır. Tarım arazilerinin sulanması açısından önemli bir rol oynayan akarsular, nüfusun artışında da son derece etkin rol oynamışlardır. Nüfus dağılışı gösteren haritalara baktığımızda yerleşmelerin daha ziyade akarsu boylarında toplandıkları dikkat çekmektedir. İlçenin batı kesimlerinde gelişmiş olan sulama kanallarının bu alanda yerleşmelerin dağılıması üzerinde önemli bir rol oynadığı da söylenebilir (Şekil:9,10). Yerleşim ünitelerinin idari yapıları da nüfusun dağılışı üzerinde etkili olmuştur. Zira araştırma alanımızdaki en büyük yerleşim ünitesi ilçe merkezi iken daha sonra belediye teşkilatlarının kurulmuş olduğu Hatunsuyu ve Hasırcılar beldeleri gelmektedir. Bu yerleşmelerde sağlık, eğitim ve

benzeri imkânların daha gelişmiş olması nüfus artışı üzerinde önemli derecede etkili olmuştur.

6. SONUÇ

Battalgazi ilçesi çok eski bir yerleşim alanı olarak günümüze kadar pek çok değişikliğe maruz kalmıştır. Genel olarak doğal çevrenin etkisi altında şekillenmiş olan nüfus ve yerleşme özellikleri, idari yapıdaki değişikliklerden de önemli ölçüde etkilenmiştir. İlçe XIX. yüzyılın ortalarına kadar Malatya şehrinin merkezi durumundadır. Son derece verimli tarım alanlarına sahip, ılıman iklim koşullarının hüküm sürdüğü, dönemin önemli ticaret yollarının güzergâhı üzerinde bulunan araştırma sahamız, Malatya şehrinin merkezi durumunda iken oldukça önemli ve yoğun bir yerleşim alanı durumundadır. Ancak şehir merkezinin yer değiştirmesinden sonra bu önemini ve canlılığını hızla kaybetmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar bir bakıma makûs talihine terk edilmiş olan ilçe, yüksek tarım potansiyeli ve yerleşmeye elverişli doğal ortam özellikleri nedeni ile hızla toparlanarak gelişme kaydetmeye başlamıştır. Bu gelişme süreci bilhassa 1987 yılında, araştırma sahamızın “Battalgazi” ismi ile ilçe yapılmasından sonra çok daha hız kazanmıştır. Şehir merkezinin Aspuzu mevkiine taşınmasından sonra Eskimalatya ismi ile anılan araştırma sahamız 1928 yılında belde, 1932 yılında nahiye yapılmıştır. 1945 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre ise Eskimalatya nahiyesine on bir adet köyün bağlanmış olduğu görülür. Bu köylerden Fırat Nehri kıyısında bulunanlar ile batıdaki verimli alüvyal depolar üzerinde bulunanların nüfuslarının diğerlerine oranla daha hızlı arttığı görülür. Öyle ki bu köylerin bazı mahalleleri hızlı nüfus artışı nedeni ile bağlı oldukları köyden ayrılarak köy yapılmışlardır. Araştırma sahamızda görülen bu hızlı nüfus artışında dışarıdan alınan göçlerin de çok büyük bir etkisi olmuştur. İlçe genelinde yer alan verimli tarım arazilerine oranla oldukça az sayılabilecek bir nüfusa sahip olan saha bilhassa 1960’lı yıllardan itibaren dışarıdan önemli oranda göç hareketlerine maruz kalmıştır. 1990’lı yılların başlarına kadar etkisi yoğun olarak hissedilen bu göç hareketlerin bu tarihlerden itibaren azaldığı görülmektedir. Çeşitli bazı nedenlerin yanı sıra sahadaki nüfus yoğunluğunun artık doyma noktasına ulaşmış olması bunun en önemli nedeni olarak görülebilir. Zira ilçe genelinde 141 kişi/km² yi bulan (2000 yılı nüfus sayımına göre) aritmetik nüfus yoğunluğu Malatya ve Türkiye ortalamasının çok üzerindedir.

1980’li yılların ortalarına doğru Karakaya Baraj Gölü’nde su tutulmaya başlanması ile birlikte bazı köylerin tamamı bazı köylerin ise bir kısmı baraj suları altında kalmıştır. Bu nedene bağlı olarak Eskimalatya’ya bağlı dört köyün tüzel kişiliği kaldırılmıştır. Diğer

bazı köylerin ise arazilerinin önemli bir kısmı baraj suları altında kalmıştır. Ayrıca bahsi geçen baraj gölü araştırma sahamızın kuzey karayolu bağlantısını kesmiş, Malatya-Sivas karayolunun daha batıda başka bir güzergâha kaymasına neden olmuştur. Buna bağlı olarak araştırma sahamız, önemli ulaşım yolları üzerinde bulunma avantajını kaybetmiştir. 1987 yılında Eskimalatya nahiyesinin “Battalgazi” adı ile ilçe yapılmış olması sahadaki nüfus hareketliliğini yeniden artırmıştır. Bu tarihten sonra bilhassa ilçe merkezinde çok hızlı bir nüfus artışı yaşanmıştır. İdari yapıdaki değişikliğe bağlı olarak oluşturulan yönetim kurumları ile çeşitli hizmet ve mali kuruluşları zamanla ilçe nüfusunun hızla artmasına neden olmuştur. Ayrıca idari yapıdaki bu değişiklik eğitim, sağlık gibi hizmetlerde de etkisini göstermiştir. Gerçi bugün itibarı ile eğitim kurumları ile sağlık kuruluşlarının sayısal olarak nüfusa oranla yetersiz olduğu söylenebilir. Ancak ilçenin Malatya şehir merkezine çok yakın olması bir yandan bu eksikliklerin çok önemli birer sorun haline dönüşmesini engellerken diğer yandan da ilçe üzerinde oluşturduğu baskı nedeni ile çeşitli hizmetlerin daha da fazla gelişmesini yavaşlatmaktadır.

Battalgazi ilçesinin nüfus ve yerleşme özellikleri açısından son derece elverişli doğal koşullara sahip olduğunu belirtmiştik. Malatya şehir merkezine çok yakın olması gibi faktörleri de eklediğimizde Battalgazi ilçesinin bölgenin önemli yerleşim alanlarından birisi olarak karşımıza çıkması son derece normal olarak değerlendirilmelidir. Buna bağlı olarak ilçenin yakın gelecekte de gerek nüfus gerekse sosyo-ekonomik açıdan gelişmesini sürdüreceğine kesin olarak bakılabilir kanaatini taşımaktayız.

BİBLİYOGRAFYA

- ATALAY, İ., (1983), *Türkiye Vejetasyon Coğrafyasına Giriş*, Ege Üniv., Edeb. Fak. Yay. No: 19, İzmir.
- BAŞIBÜYÜK, A., (2005), “Doğu Anadolu Bölgesinde Nüfusun Cinsiyet ve Yaş Yapısı”, *Doğu Coğ. Der.*, S.14, s. 67-94, Çizgi Kitabevi, Konya.
- BULUT, İ., (2000), “Yozgat’ın Nüfus Coğrafyası Özellikleri”, *Doğu Coğ. Der.*, S.4, s. 19-54, Atatürk Üniv., Kazım Karabekir Eğitim Fak. Basımevi, Erzurum.
- DOĞANAY, H., (1997), *Türkiye Beşeri Coğrafyası*, M.E.B. Yayınları: 2982, Bil. ve Kül. Eser. Dizisi: 877, Eğit. Dizisi: 10, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- GÖĞEBAKAN, G., (2004), *Fotoğraflarla Geçmişte Malatya*, Malatya Belediyesi Kültür Yay. No:11, Malatya.
- GÖĞEBAKAN, G., (2002), *XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560)*, Malatya Belediyesi Kültür Yay. No:6, Uğurel Matbaası, Malatya.
- GÖYÜNÇ, N., (1985), *Malatya’dan Görüş*, İstanbul.
- GÖK, Y., (2006), “Horasan İlçesinde Nüfus Hareketleri”, *Doğu Coğ. Der.*, S.16, s.113-139, Çizgi Kitabevi, Konya.
- İŞİK, A., (1998), *Malatya 1830-1919*, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul.
- KARADOĞAN, S., (1998), *Kuruluş Yeri Açısından Malatya Şehri ve Yakın Çevresinin Jeomorfolojisi*, (F.Ü. Sos. Bil. Enst. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ.
- KIRIMHAN, M., (1990), *Battalgazi’de (Eski Malatya) Nüfus ve Yerleşme*, (F.Ü. Sos. Bil. Enst. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ.
- KURTER, A., (1979), *Türkiye’nin Morfoklimatik Bölgeleri*, İ.Ü. Yay. No:2585, Coğ. Ens. Yay. No: 106, İstanbul.
- MOLTKE, H. V., (1969), *Moltke’ nin Türkiye Mektupları*, (Çev: Hayrullah ÖRS), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- YİNANÇ, R., ELİBÜYÜK, M., (1983), *Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri (1560)*, G.Ü. Yay. No:31, Gazi Eğt. Fak. Yay. No:1, Ankara.
- BATTALGAZİ İLÇE MİLLİ EĞİTİM MÜDÜRLÜĞÜ (2005), İstatistik Şube Verileri.
- BATTALGAZİ MERKEZ SAĞLIK OCAĞI (2004), ETF Kayıtları.
- DİE, (1929-2002), *1927-2000 Genel Nüfus Sayımları*, Ankara.
- DİE, (1937), *1935 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Nüfusu Kat’i Tasnif Neticeleri*, Neşr. Sayı:75, C:60, Ankara.
- DİE, (1989), *1985 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri*, Yay. No:1237, Ankara.
- DİE, (1994), *1990 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri*, Yay.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2007 17 (2)

No:1657, Ankara.

DİE, (1998), *1997 Nüfus Tespiti*, Ankara.

DİE, (2002), *2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri*, Malatya, Ankara.

DİE, (2003), *2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri*, Türkiye, Ankara.

DİE, (2002), *1997 Köy Envanteri Malatya*, Yay. No:2642, Ankara.

HASIRCILAR SAĞLIK OCAĞI (2004), ETF Kayıtları.

HATUNSUYU SAĞLIK OCAĞI (2004), ETF Kayıtları.

HGK, 1/100.000 Ölçekli Topografya Haritası, L 40, L 41 Paftaları.

HGK, 1/25.000 Ölçekli Topografya Haritası, L 40 b1, b2, L 41 a1, a2 Paftaları.

KÖY ENVANTER ETÜDÜ ANKETLERİ (1981), Köy İşleri Bakanlığı, Topraksu Kartoğrafya Müdürlüğü, Ankara.

METEOROLOJİ İŞL. GEN. MÜD., Malatya Rasat Verileri, Ankara.

www.die.gov.tr/yillik/04-Demografi.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 17, Sayı: 2 Sayfa:31-52, ELAZIĞ-2007

HAZAR GÖLÜ HAVZASI ARAZİ KULLANIMINDAKİ DEĞİŞİKLİKLERİN BELİRLENMESİ (1956-2004) *

Determination Land Use Changing in Basin of Lake of Hazar

Celalettin DURAN

*Orman Müh., Güneydoğu Anadolu Ormancılık
Araştırma Müdürlüğü.*

Halil GÜNEK

*Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Coğrafya Bölümü, Elazığ.*

ÖZET

Bu çalışmada, 1956 ve 2004 yılları arasında Hazar Gölü Havzası arazi kullanımındaki değişikliklerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışma sahası, 27490 ha alanı kapsamaktadır. Havza toprakları üst örtüden yoksun şiddetli erozyon tehdidi altında sığlaşmaktadır. Ortalama elli yıllık süreçte göle giren su ile çıkan su arasındaki farktan dolayı su seviyesi düşmüş, göl alanında belirgin bir küçülme olmuştur. 1960 yılı sonrası başlayan ağaçlandırma çalışmaları sonucunda yeşil alanlarda artış olmasına rağmen yapılması düşünülen alanlarla kıyaslandığında başarı oranı çok düşüktür. Ayrıca yeşil alanların önemli bölümü verimsiz karakterdedir. Tarımsal faaliyet, eğimin az olduğu yerlerde yapılabildiği için ziraat alanlarında büyük bir artış olmamıştır. Yerleşim alanlarında, 1936 yılında kurulan Sivrice ilçesinin gelişimi ve Diyarbakır karayolu çevresinde 1980 yılı sonrası tatil amaçlı yapılaşmalarla hızlı bir artış söz konusudur. Havzanın en büyük bölümünü mera olarak kullanılan alanlar oluşturmaktadır. İnceleme süreci içinde ağaçlandırma alanlarında yeterli başarının sağlanamaması ve göl seviyesinin düşmesine bağlı olarak oluşan delta alanları bu tür kullanımı daha da arttırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hazar Gölü Havzası, Arazi Kullanımı, Değişim.

ABSTRACT

The purpose of this study was to determine how land use forms have changed Basin of Hazar Lake (from 1956 to 2004). The Hazar Lake Reservoir covers 27490 ha area. Soil is under heavy erosion affect due to insufficient plant coverage and is getting shallow. The capacity of the Hazar Lake reservoir has significantly reduced in the last 50 years. Afforestation has started since 1960. By this way, the rate of forested area increased but it did not reach the rate that was planned. On the other side, most of the wooded areas are not good enough. The agricultural lands have not enlarged and increased. There is rapid occupation for tourism purposed settlements, especially around Diyarbakır road and the town of Sivrice. Most of Hazar Lake Basin's soils are bare or consist of rangelands. Owing to unsuccessful afforestation and reduces on lake water level, utilize of this lands for pastoral purpose have increased.

*Bu çalışma, FÜBAP tarafından desteklenen 1058 no'lu proje kapsamında gerçekleştirilmiştir.

Key Words: Basin of Hazar of Lake, Using the Land, Changing.

1. GİRİŞ

Etüt ve envanter çalışmaları; plan ve projelerinin hazırlanmasında, ileriye dönük hedeflerin doğru olarak ortaya konabilmesinde, uygun kararların verilmesinde ve gerekli verilerin sağlanması açısından çok önemlidir. Etüt çalışmaları ve sonucunda ortaya çıkacak envanterler olmadan, doğru kararlar verebilmek olanaksızdır.

Arazi kullanım planları ve politikaları yurdumuzda tam anlamıyla uygulanmamaktadır. Bugün verimsiz, eğimli sahalarda tarım arazisi olarak kullanılırken diğer taraftan yanlış imar planları sonucu I. sınıf tarım arazileri üzerinde ise yerleşim yerleri ve sanayi kuruluşları ile geri dönüşü olmayan kullanımlar söz konusudur.

Ülkemizde hızlı nüfus artışına bağlı olarak su kaynakları, tarım alanları, yeşil alanlar kısaca arazi kullanımında çok kısa sürelerde değişimler ortaya çıkmış, orman alanları ve su havzaları yoğun bir yerleşim tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır. Başta Elazığ olmak üzere Diyarbakır, Malatya gibi yakın kentler için rekreasyon alanı olan Hazar Gölü ve çevresi günümüzde oldukça yoğun bir yerleşim sahası olmuştur. Buna bağlı olarak önemli çevre sorunlarını da beraberinde getirmiştir.

Su havzalarında yaşanan sorunların temelinde ciddi anlamda yönetim eksikliği bulunmaktadır. Yapılan planlamalarda esas amaç koruma olmasına rağmen, plansız ve ruhsatsız yapılaşmadan özel kuruluşlar kadar gerekli müdahaleyi yapmayan kamu kurumları da sorumludur. Bu durumun Hazar Gölü Havzası üzerinde de etkili olduğu açıktır. Havzada çok sayıda kamu kuruluşunun tesisleri olmasına rağmen karşılaşılan çevresel sorunlara çözümler ortaya konamamış, alternatif politikalar oluşturulamamıştır.

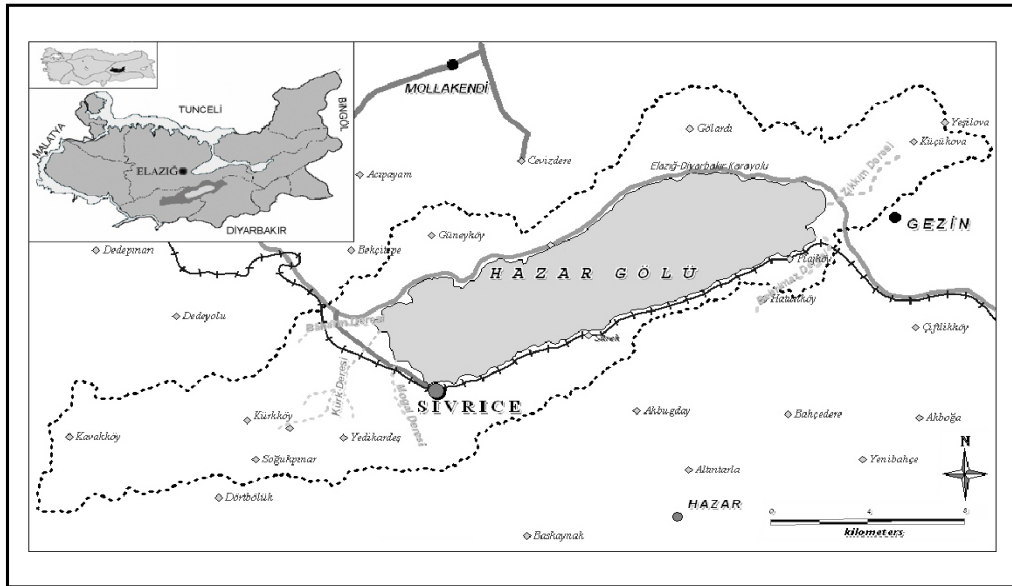
Havzada yaşanan sorunlara tam anlamıyla bir çözüm getirilememiş olması, arazi kullanımının tanımına uygun politikaların bulunmaması, bu çalışmanın gerekçelerini oluşturmaktadır. Hazar Gölünün doğal havza sınırı içerisinde kalan alanın güncel arazi kullanımının belirlenmesinde, uzaktan algılama tekniklerinden de yararlanılarak yapılan bu çalışma ile bir izleme ve tespit modelinin ortaya konması, inceleme sahasıyla ilgili planlamalarda önemli olacaktır.

1.1. İnceleme Alanının Yeri, Sınırları ve Başlıca Coğrafya Özellikleri

İnceleme sahası; Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde, Elazığ il sınırı içerisinde bulunmaktadır. Elazığ'ın 22 km güneydoğusunda yer alan Hazar Gölü, Güneydoğu Toros Dağları arasındaki bir çöküntüyü işgal etmiştir. Göl, 274,9 km² lik göl havzası ve 78,8 km² lik su yüzeyine sahiptir. Güneybatı-kuzeydoğu istikametinde ortalama 20 km uzunluğunda, güneydoğu-kuzeybatı istikametinde ortalama 4,5 km

genişliğindedir. Havzanın en düşük noktası; göl kod'unda 1237 m, en yüksek noktası; Gökçen Tepe zirvesinde 2347 m dir. Belli başlı dağ ve tepeler; gölün güneyinde Hazarbaba Dağı (2347 m), kuzeydoğusunda Mastar Dağı (2171 m), güneybatısında Kamışlık Dağı (2016 m), batısında Kuşakçı Dağları (1908 m), kuzeyinde Çelemlik Dağı (1658 m) bulunmaktadır. Ayrıca Çataltaş Tepe (2070 m), Baklaya Tepe (1747 m), Acevsüzağa Tepe (1404 m), Koyunluk Ziyareti Tepe (1658 m), Yıldırım Taşı Tepe (1470 m), Cevrani Tepe (1647 m), Kuresevi Tepe (1681 m), Siselek Tepe (1544 m), Beyaztaş Tepe (1599 m), Meteris Tepe (1497 m), Hılvari Tepe (1966 m), Kırdım Tepe (1499 m), Hoştoziyaret Tepe (2097 m) ve Ziyaret Tepe (1824 m) ile kuşatılmıştır. Göl havzası, doğudan göle dökülen Zıkkım Deresi ile Keban Baraj Gölüne (baraj yapılmadan önce Fırat Nehrinin büyük kollarından biri olan Murat Nehrine) dökülen Kumyazı Deresi arasındaki plato eşiği ile sınırlanmaktadır. Gölün batı bölümünde yer alan üç önemli eşik, göl ile diğer havzalar arasındaki sınırı belirler. Bunlar; Uluova ile Sivrice arasındaki Kazgediği plato eşiği, batıdaki Kavak Ovası ile Gözeli Ovası arasındaki plato eşiği, Kürk Çayı ile Karakaya Baraj Gölüne dökülen Bölük Dere arasındaki yüksek plato eşikleridir. Belirtilen eşikler günümüzde olduğu gibi, tarihi dönemlerde de havzayı çevredeki yerleşmelere bağlayan önemli yolların geçtiği gediklerdir (Özdemir, 1995a).

Havzanın Coğrafi koordinatları; $39^{\circ} 08' 00''$ – $39^{\circ} 35' 10''$ Doğu boylamları ile, $38^{\circ} 23' 17''$ – $38^{\circ} 33' 48''$ Kuzey enlemleridir. UTM Koordinat Sisteminde; Y (sağa değer) Sınırları: 511764.601807-551284.326437 m, X (yukarı değer) Sınırları: 4249351.421457-4268611.335394 m dir (Şekil 1).

Şekil 1. Lokasyon Haritası

Jeolojik özellikler; Hazar Gölü ve çevresinin kendine özgü bir tektonik yapısının olduğu kabul edilir. Hazar Gölünün genel olarak doğrultu atılımlı sol yönlü bir fay zone olan Doğu Anadolu Fay (DAF) zone üzerinde meydana gelmiş bir çek-ayır (pull-apart) havza olduğu görüşü benimsenmektedir (Tatar, 1995).

Gölün çevresindeki jeolojik yapıyı, görsel depolar, deltalar ve birikinti konilerinden oluşan Kuvaterner yaşlı genç çökeller ayrı tutulursa, 3 büyük birim meydana getirmektedir(Tonbul ve Yiğit, 1995). Bunlardan Yüksekova karmaşığı, genellikle bazalt, diyabaz, granodiyorit ve tüfitlerle temsil edilmekte olup, kuzey ve kuzeybatı da geniş bir yayılım göstermektedir. Gölün doğu ve kuzeydoğusunu çevreleyen Hazar formasyonu bir fliş fasiyesinde olup, kireçtaşı-şeyl ve kumtaşı araldanmasıdır. Maden karmaşığı ise, gölün güneyinde mostra vermekte, batıdan doğuya doğru önce spilit, bazalt ve diyorit, daha sonra ise kireç taşı, kumtaşı ve şeyl'e geçmektedir (Tonbul ve Yiğit, 1995).

Jeomorfolojik özellikler; Hazar Gölü, uzanışı ile uyumlu olarak kuzey ve güneyinden Güneydoğu Toroslara ait güneybatı-kuzeydoğu doğrultulu yüksek dağ sıralarıyla, doğu ve batısından ise yüksek plato eşikleriyle çevrilmiştir. Güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda uzanan Güneydoğu Toros Dağlarının arasında aynı doğrultuda uzanan çöküntü ovaları yer almaktadır. Hazar Gölü Havzasında dağlık alanlar, platolar, ovalar ve kıyı şekillerinden oluşan ana jeomorfolojik birimler bulunmaktadır (Özdemir, 95b). Hazar Gölü kıyısında çeşitli jeomorfolojik birimlerden deltalar, birikinti koni ve yelpazeleri, bataklıklar, kıyı ovaları, taşkın yatakları, kıyı okları, tombololar, plaj sahaları, lagünler, yarımadalar, sekiler, küçük koylar, falezler, körfez ve burunlar dikkati çekmektedir. Ayrıca göl çevresinin dağlık karakteri nedeniyle, aşınım yüzeyleri, akarsular tarafından derin bir şekilde parçalanmış vadiler arasında birbirine yakın seviyelerde uzanan omuz düzlükleri, tepeler ve sırtlar yer alır (Biricik, 93).

İklim; Hazar Gölü Havzası, Doğu Anadolu bölgesinin diğer kesimlerine oranla daha az karasal olan, Yukarı Fırat bölümünün batı yarısında hüküm süren iklim ile Akdeniz ve Doğu Anadolu karasal iklimleri arasında bir geçiş sahasında yer almaktadır. İnceleme alanının coğrafi konumu ve yer şekillerine bağlı olarak yöresel iklimi, yazları çevresine göre daha serin ve daha az kurak, kışları ise daha yağışlı ve biraz daha soğuktur. Diğer taraftan yağışın yıl içerisindeki dağılımına bakıldığında, en yağışlı mevsimin kış ve ilkbaharlara rastlaması (Sivrice'de yıllık yağışın yaklaşık %75'i, kış ve ilkbahar aylarında görülmektedir) özelliğinden dolayı Akdeniz yağış rejimine benzer bir özellik arz etmektedir (Günek ve Yiğit, 1995).

Hidrografya; Hazar Gölü Havzasının akarsu ağı, çevresindeki yüksek kesimlerden göl çukurluğuna yönelen konsekanların oluşturduğu sentripetal bir drenaj tipi meydana gelmektedir. Hazar Gölüne karışan Kürk ve Zıkkım dereleri orojenik hareketler sonucu oluşmuş kıvrım ve dislokasyonlar çevresine, yani tektonik yapıya uygun, doğu-batı yönünde akan “boyuna” akarsulardır. Buna karşılık diğer dereler ise oldukça yakın jeolojik devirlerde meydana gelen epirojenik hareketler sonucu oluşmuş morfolojik aklana bağlı, kuzey-güney yönlü “enine” akarsulardır (Günek ve Yiğit, 1995). Gölü besleyen akarsulardan başlıcaları Behrimaz Deresi, Kürk Çayı, Baharın Deresi, Zıkkım Deresi, Sevsak Deresi, Mogal Deresi dir. Kapalı bir havzası olan gölün, 1957 yılına kadar kuzeydoğu köşesinde Dicle Nehri besleyen gideğeni vardır. 1957’den sonra Behrimaz Çayı bir çevirme kanalıyla göle suni olarak bağlanmıştır.

Bitki örtüsü; Havzada, münferit meşe toplulukları dışında doğal orman örtüsü bulunmamaktadır. 1964-1966 ve 1980-1981 yıllarında tesis edilmiş olan iğne yapraklı ağaçlandırma sahalarında, 6-10 m boy, 12-18 cm çapları arasında değişen Sedir (*Cedrus libani* A.Rich.), Karaçam (*Pinus nigra* Arnold.) ve Sarıçam (*Pinus sylverstris* L.) alanları, 1.5-2.0 m boy, 10-16 cm çap aralığında meşelik (*Quercus sp.* L.) alanlar bulunmaktadır. Bunun yanında dağınık halde bulunan 1.5-2.5 m boylarında Alıç (*Crataegus oxyacantha*), Akasya (*Robinia pseudoacacia* L.) ağaçları ile bitki örtüsü içerisinde azda olsa Dişbudak (*Fraxinus sp.* L.), Akçaağaç (*Acer sp.* L.), Çınar (*Platanus orientalis* L.), Ardiç (*Juniperus sp.* L.), Böğürtlen (*Rubus fruticosus* Brombeere) türleri ve otlak alanlara geçiş formunda bulunan bodur çalılık alanlar bulunmaktadır. Ayrıca saha, antropojen steplerden meydana gelmekte olup, otsu tür çeşitliliği bakımından zengindir.

Toprak; Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nün hazırlamış olduğu ve Hazar Gölü Havzası toprak özelliklerinin yer aldığı toprak haritasında, toprak özellikleri bakımından havzada dört farklı büyük toprak grubu yer almaktadır. Sahanın en yaygın toprak tipini kırmızı kahverengi topraklar oluşturmaktadır. Kalkersiz kahverengi topraklar, havzanın güneybatısındaki bölümde yer almaktadır. Gölün güneybatı ve kuzeydoğu kıyılarına yakın, Kürk Çayı ve Zıkkım Deresi vadi tabanı ile deltalar üzerinde alüvyal topraklar oluşmuştur. Kolüvyal topraklar ise havzanın farklı bölümlerinde dağınık halde bulunmaktadır. Toprağın mutlak derinliği genel olarak 0-30 cm ve 31-60 cm arasında değişmesine rağmen, fizyolojik derinliği kısıtlayan yatay bir tabakalaşma olmadığından fizyolojik derinlik, 60-120 cm dir. Toprak tekstürü kumlu balçık olup, genel olarak geçirgenliği ve havalanması iyi, orta ve hafif bir bünyeye sahiptir. Toprak tipi ise A-Cv horizon dizilişindeki rankerdir. Toprak kireççe fakirdir. Toprağın PH’ı 7.12-7.94 arasında değişmekte olup, aktif kireç bulunmamaktadır.

Nüfus ve Yerleşme Özellikleri; Havza içerisinde 1 ilçe, 1 belde, 11 köy ve 23 mahalle yerleşmesi, küçük birimler halinde ve seyrek yerleşim yerlerini oluşturmaktadır. Havzadaki mevcut nüfusun 18309 kişi olduğu, ancak bu sayının yaz döneminde yazlıkçı ve kamp nüfusundaki artışlar nedeniyle 40000 değerine ulaştığı Sivrice Belediye Başkanlığı tarafından ifade edilmektedir (ESÇAE, 2002). Havza içerisinde kalan köylerin hemen hepsinde geçim kaynağı tarla tarımı olarak ön plana çıkmaktadır. Sebzeçilik de önemli bir geçim kaynağıdır. Hayvancılık ise geçim kaynağı bakımından öncelik taşımamaktadır. Sivrice’de nüfusun büyük bir çoğunluğu geçimini tarım dışı faaliyetlerden sağlamaktadır (Yiğit, 1990). İktisaden faal nüfusunun %50’si endüstri sektöründe, %20’si hizmetler sektöründe, geri kalan %30’luk kesim ise tarım ve ticaretle uğraşmaktadır. Ticaretle uğraşanların gelirlerinin bir bölümü turizm mevsiminde ilçeye gelen yerli ve yabancı turistlerden sağlanmaktadır (ESÇAE, 2002).

1.2. Materyal ve Metod

Çalışmanın ana materyalini; topografya haritaları, orman amenajman planları, Elazığ ili arazi varlığı raporları, 2004 yılı güncel Aster uydu fotoğrafı oluşturmuştur. Bu verilerin analizinde F.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü’nde bulunan TNTmips, MapInfo ve diğer GIS yazılımları kullanılmıştır. Ayrıca havza ile ilgili temel bir takım verilerin sağlanmasında, araştırma alanı ile ilişkili kamu ve özel kurumların konuyla ilgili daha önce yapmış oldukları yayınları, kayıtları, araştırma sonuçları derlenip havzanın gelişimi incelenmiştir.

Harita Genel Komutanlığı (HGK)’nın Hazar Gölü doğal havza sınırını kapsayan, 1956 ve 1986 yıllarına ait standart 1/25000 topografya haritaları (K42 c3, K42 c4, K43 d4, L42 b1, L42 b2, L43 a1, K42 d3, L42 a2) ile 1/100000 ölçekli (K42, K43, L42, L43) topografya haritaları, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü (KHGM)’nün 1982 ve 1997 yıllarına ait Elazığ ili arazi varlığı raporlarında bulunan 1/100000 ölçekli toprak haritaları, Orman Genel Müdürlüğü (OGM)’nün 1973 ve 2003 yıllarına ait orman amenajman planları içerisinde bulunan meşcere tipleri haritaları üzerinde belirlenmiş alanlar sayısallaştırılarak bilgisayar ortamına aktarılmıştır.

Uzaktan Algılama (RS) ve Coğrafi Bilgi Sistemi (GIS) yazılımları ile sırasıyla düzeltme ("editing"), koordinatlandırma, poligonların oluşturulması, özneliklerin girilmesi ve sahanın genel alansal verilerin hesaplanması gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda yapılan çalışmalar, ilgili bölümlerde ayrıntılı olarak verilmiştir. 1/25000 ve 1/100000 çalışma ölçeği seçilerek, elde edilen verilerin diğer coğrafi verilerle uyumlu biçimde kullanılabilmesi amaçlanmıştır.

Belirli aralıklarla arazi çalışmaları yoluyla alandaki gözlemler taslak haritalar üzerine aktararak, belli noktaların kontrolü için Konumsal Yer Belirleme Sistemi (GPS) ile yer gerçekliği bilgileri toplanmıştır. Aster uydu görüntüsünün sınıflandırma işleminde, görüntünün yorumlanmasına yardımcı olacak GPS verilerinin katkısıyla, görsel yorumlama ve analiz teknikleri kullanılmıştır. Havzanın toprak ve bitki örtüsü, arazi incelemeleri yoluyla yerinde görülmüştür.

Araştırma, inceleme ve gözlemler sonucunda elde edilen verilerin, bilgisayar ortamına aktarılması, sayısallaştırmaların yapılması, tespit edilen coğrafi olayların ve uydu görüntülerinin yorumlanarak analiz edilmesi, değişimin ortaya konması, bu amaçla farklı verilerin karşılaştırılması ile sorunların ve çözüm önerilerinin ortaya koyularak çalışmanın sonuçlandırılması aşamalarını kapsamıştır.

2. HAZAR GÖLÜ HAVZASI'NDA MEVCUT ARAZİ KULLANIMI

Hazar Gölü Havzası arazi kullanımında iklim ve jeomorfolojinin önemli etkisi vardır. Havza arazilerinin büyük bir kısmı dağlık alan içerisinde yer almaktadır. 2003 yılı orman amenajman planlarında bulunan meşcere tipleri haritasında belirlenen poligonlarla, 2004 yılı Aster uydu görüntüsündeki farklı yansıma değerlerine sahip alanlarla örtüştüğü görülmüştür. Elde edilen verilerin analizi sonrası mevcut arazi kullanımını ortaya koyacak, çok sayıda arazi kullanım sınıfı tespit edilmiştir. İnceleme alanı sınırları içerisinde kalan sahada altı ana sınıf belirlenmiştir (Tablo1, Grafik 1). Belirlenen ana sınıflar, birçok alt sınıf içermektedir. Bulunan bu alt sınıflar değişimin kontrolü çalışmalarına temel teşkil etmesi bakımından ilgili oldukları altı ana sınıf içerisinde değerlendirilmiştir. Belirlenen ana sınıflar ve kapladıkları alanlar aşağıda verilmiştir.

Orman Alanları; Havza içerisinde ağaçlandırma çalışmaları sonrası orman formu kazanmış sahalara ve doğal meşelik alanlar bulunmaktadır. 1964-1966 ve 1980-1981 yıllarında tesis edilmiş olan karaçam, sarıçam, sedir ağaçlandırma sahası mevcuttur. Doğal meşelik alanlarda, meşe ile birlikte badem ve alıç hâkim ağaç türüdür. Havzada tahrip uğramış orman sahaları ve başarısız ağaçlandırma sahaları önemli ölçüde yer kaplamaktadır. Ayrıca bodur çalılık alanlar da mevcuttur.

Ormanlık sahalara; iğne yapraklı, geniş yapraklı, verimsiz orman gibi alt sınıfları içerir ve havzada toplam 1818,7 ha'lık saha, orman alanlarını oluşturmaktadır. İğne yapraklı orman alanları, Gezin beldesinin güneyinde, orman kampının bulunduğu alanlarda, Kazgediği batısında, Karaçalı mahallesi çevresinde ve Hazarbaba dağının kuzey ve doğu kesimlerinde görülmektedir. Meşelik ve tahrip görmüş meşe çalılıkları – badem – alıç türlerinin oluşturduğu orman sahaları, doğal yetişmiş meşelik alanlar

çevresinde, geniş yapraklı tür ağaçlandırmaları ve tohumla getirilen başarı sağlanmış orman alanları ise havzanın güney ve kuzey yamaçlarında yer almaktadır.

Ağaçlandırma Alanları; Elazığ Etüt Proje Şube Müdürlüğü'nce hazırlanan ve 2003 yılı ağaçlandırma programında mevcut ağaçlandırma alanları; Kazgediği Orman Dışı Ağaçlandırma Uygulama Revizyon Projesi, Hazar Baba Orman İçi Ağaçlandırma Uygulama Revizyon Projesi ve Hazar Gölü Erozyon Kontrolü Uygulama Projesi alanlarıdır. 2003 yılı orman amenajman planları içerisinde bulunan meşcere tipleri haritasında, ağaçlandırma için ayrılmış yerler toplamı; 1091,9 ha dır. Havzanın batısında üç farklı bölümde ağaçlandırma alanları yer almaktadır.

Hazar Gölü Havzası'nda açık alan olarak görülen sahalarda olmak üzere ağaçlandırma projeleri, Hazar Gölünün doğusu ve Gezin beldesi civarında, batısı Kürk köyü civarında, kuzey cephesinde Güneyköy hudutlarında, güney cephesinde ise Sivrice ilçesi Karaçalı mıntikasında Karaçam, Sedir, Akasya, Aylantus, Meşe ve Badem türleri ile ağaçlandırma çalışmaları yapılmıştır. Kürk Deresi Erozyon Kontrolü Uygulama Projesi, Kral Kızı ve Hazar Baba Ağaçlandırma Projeleri kapsamında başarılı çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

Tarım Alanları; Tarım alanları, yerleşmelerin yoğun olarak bulunduğu ve drenaj durumunun iyi olduğu, göl çevresinin en büyük düzlükleri durumundaki gölün batısında ve doğusundaki deltalar üzerinde yer alır. Bu sahalarda yoğun olarak tarla tarımı yapılmaktadır. Bu alanların büyük bir bölümü nadasa bırakılmaktadır. Bununla birlikte tarım alanlarında; kuru tarım, sulu tarım, bağ-bahçe tarımı gibi alt sınıflar bulunmaktadır. Dağlık ve platoluk alanlarda da küçük parseller halinde tarımsal faaliyet yapılmaktadır. Ayrıca havza içerisindeki dağınık halde bulunan yerleşmelerin çevreleri de tarımsal amaçlı kullanılan alanları oluşturmaktadır. Tarım alanları çalışma alanı içerisinde 5455,9 ha'lık alanı ve %18,5 oranı teşkil etmektedir.

Mera (Otlak) Alanları; Tarıma elverişli olmayan eğimli, dağlık alanların büyük bölümü bu karakterdedir. Havzanın kuzey ve güneyindeki dağlık sahaların çok büyük bir bölümü bu tür kullanımdadır. Ağaçlandırma için ayrılmış fakat başarılı olunamamış, yeni ağaçlandırma projeleri için ayrılmış sahalarda ve çayırılık alanlar da bu sınıf içinde değerlendirildiğinde toplam 11014,3 ha alan ve %40,07 oranla inceleme alanı genelinde en büyük paya sahip bulunmaktadır. Üst örtünün (ağaç ve çalı katının) bulunmadığı alanlar, bu tür kullanım sınıfı içinde değerlendirilmektedir.

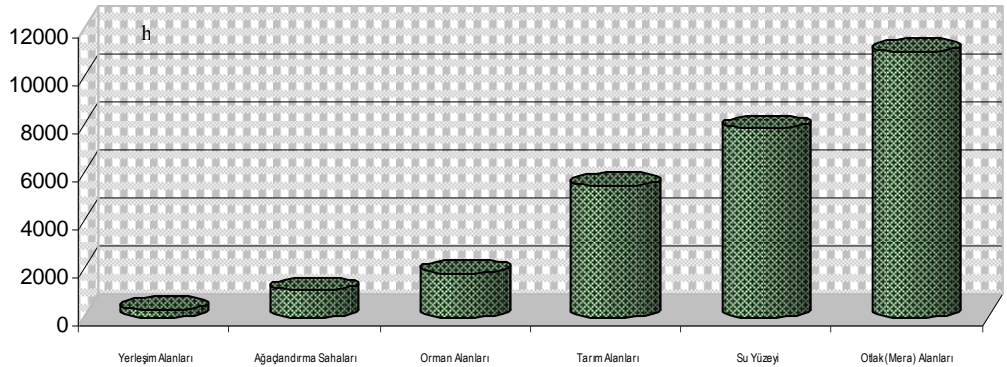
Yerleşim Alanları; Havza içerisinde Sivrice ilçesi ile birlikte 1 belde, 11 köy, 23 mahalle yerleşmesi dağınık halde yerleşim yerlerini oluşturmaktadır. Yerleşim alanları, havza arazilerinin genelinde ovalık sahalarda kurulmuştur. Tarım alanları ile yerleşmeler

arasında sıkı bir ilişki söz konusudur. Hazar Gölünün doğal güzelliği ve turizme elverişli potansiyeli nedenleriyle yazlık kullanımda bulunan tatil siteleri de havzada önemli yer işgal etmektedir. Elazığ-Diyarbakır karayolunun geçtiği göl sahiline yakın yerlerde yoğunlaşmış olan tatil amaçlı sitelerin havzada kapladığı alan 73,1 ha olarak tespit edilmiş, bununla birlikte münferit tek evler şeklinde dağılmış olan yapılar bu rakamın dışında tutulmuştur. Tatil siteleri dışındaki yerleşim alanları toplamı 239,3 ha dır. Havzada yerleşim alanları toplamı yaklaşık olarak 281,1 ha dır. Havzanın kuzeyinde göl kıyısına yakın düzlükler, tatil sitesi şeklindeki yapılaşmalarla doldurulmaktadır. Bu yerleşmeler, güneyde dik yamaçlarla göle inen kısımlarda bulunmazken, eğim değerlerin azaldığı Plajköy ve çevresinde bu tür yazlık kullanımlar yer almaktadır (Şekil 6).

Göl Alanı; Hazar Gölü tektonik bir göl olup havzanın en alçak alanını oluşturmaktadır. Göl, Sivrice ilçesi önlerinden başlayarak, doğuya doğru ortalama 20 km. uzandıktan sonra Gezin beldesi yakınlarında sona erer. Bu uzanış yönünün iki ucunda belirgin delta oluşumlarıyla daralan göl alanı, ortalama 1237 kodunda ve 78,3 km²'lik alanı kaplamaktadır. Kuzey-güney yönündeki genişliği ortalama 4,5 km dir. DSİ'nin ölçümlerine göre 216 m derinliğe sahiptir. Göl içerisinde, topografya haritalardaki ismi kilise adası olarak geçen ve güney kıyıda Sürek köyü önlerinde yer alan küçük bir ada bulunmaktadır.

Tablo 1. Hazar Gölü Havzası Mevcut Arazi Kullanımı

Arazi Kullanım Sınıfları	Alan (ha)	Oranı (%)
Yerleşim Alanları	281,1	1,02
Ağaçlandırma Sahaları	1091,9	3,97
Orman Alanları	1818,7	6,62
Tarım Alanları	5455,9	19,85
Su Yüzeyi	7828,1	28,47
Mera (Otlak) Alanları	11014,3	40,07
TOPLAM	27490	100

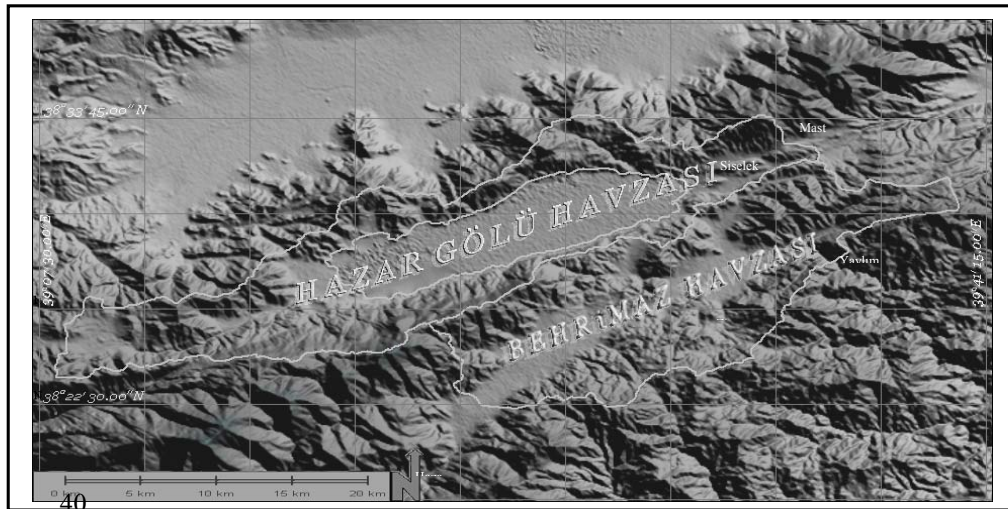
Grafik 1. Hazar Gölü Havzası Mevcut Arazi Kullanımı

III. HAZAR GÖLÜ HAVZASI ARAZİ KULLANIMININ ZAMANSAL DEĞİŞİMİ VE ANALİZİ

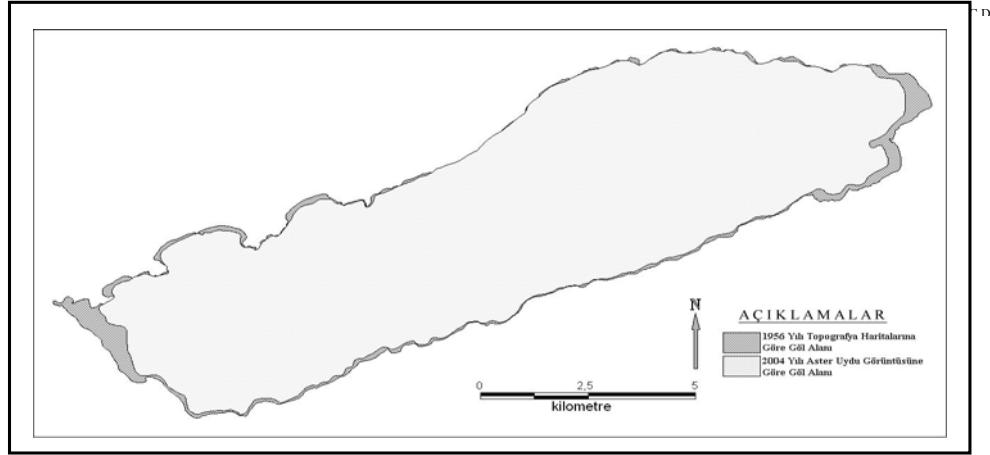
3.1. Topografya Haritalarına Göre Arazi Kullanımı ve Zamansal Değişimi

Topografya haritaları, Hazar Gölü Havzası arazi kullanım sınıflarının belirlenmesinde yardımcı veri olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte orman ve göl alanı ile ilgili veriler de bu bölümde değerlendirilmiştir. Hazar Gölünün doğal ve yapay olmak üzere iki farklı seviyesi ve havzası bulunmaktadır. 1957'den sonra Behrimaz Çayı bir çevirme kanalıyla göl'e bağlanmış ve gölün havza sınırı yapay olarak genişletilmiştir (Şekil 2). Topografya haritalarından elde edilen sonuçlara göre; Hazar Gölü Havzasının doğal sınırları içerisinde düşen alan, 27490 ha, Behrimaz Havzasının kapladığı alan 21408 ha ve toplam tüm havza alanı 48898 ha olarak hesaplanmıştır.

1955 yılı verilerine göre hazırlanmış 1956 yılı topografya haritalarına göre havza içerisinde kapalılık oluşturan orman niteliğinde çok sınırlı sahalar mevcuttur. Daha çok bağ-bahçe ve dağmık halde bulunan iğne yapraklı ve geniş yapraklı ağaç (meşe) toplulukları yer almaktadır. Göl seviyesi ortalama 1248 m düzeyinde ve kapladığı alan 8286,6 ha dır. 1986 yılı basımlı topografya haritasında ormanlık alan olarak; orman kampı, Hazarbaba dağı eteği ve Gezin beldesi güneyinde iğne yapraklı ormanlık alanları görülmektedir. Yine aynı haritaya göre gölün su seviyesinin 1238 m düzeyinde ve kapladığı alan 7883,2 ha olarak bulunmuştur. Gölün kuzeydoğu-güneybatı uzanış yönündeki iki uç noktada Zıkkım deresi ve Kürk çayının göle dökülen ağızlarında belirgin delta oluşumu ve buna bağlı göl alanında daralma görülmektedir (Şekil 3).

Şekil 2. Hazar Gölü ve Behrimaz Havzaları

Şekil 3. 1956–2004 Yılları Arasında Göl Alanındaki Değişim

4.2. Orman Amenajman Planlarına Göre Arazi Kullanımı ve Zamansal Değişimi

Orman amenajman haritaları, büyük-orta ölçekli hava fotoğraflarının uzmanlar tarafından stereoskopik yöntemle incelenmesi ve görsel yöntemlerle hassas biçimde yorumlanmasıyla üretilmiş haritalardır. Orman amenajman planları, temelde ormanla ilgili bilgileri esas alan bir çalışmadır. Bunun yanı sıra tarım, mera, açık araziler vb. gibi arazi türleri de belirlenmiştir (HatGis, 2000).

Çalışma alanı; 1973 yılı orman amenajman planlarında, Hazar Serisi olarak ayrı bir plan ünitesi olarak hazırlanmışken, 2003 yılı amenajman planlarında ise, merkez işletme şefliği içerisinde değerlendirilmiştir. 1973 ve 2003 yılı orman amenajman planlarında bulunan meşcere tipleri haritalarından faydalanılarak, Hazar Gölü Havzası arazi kullanım haritaları oluşturulmuştur (Şekil 4, Şekil 5).

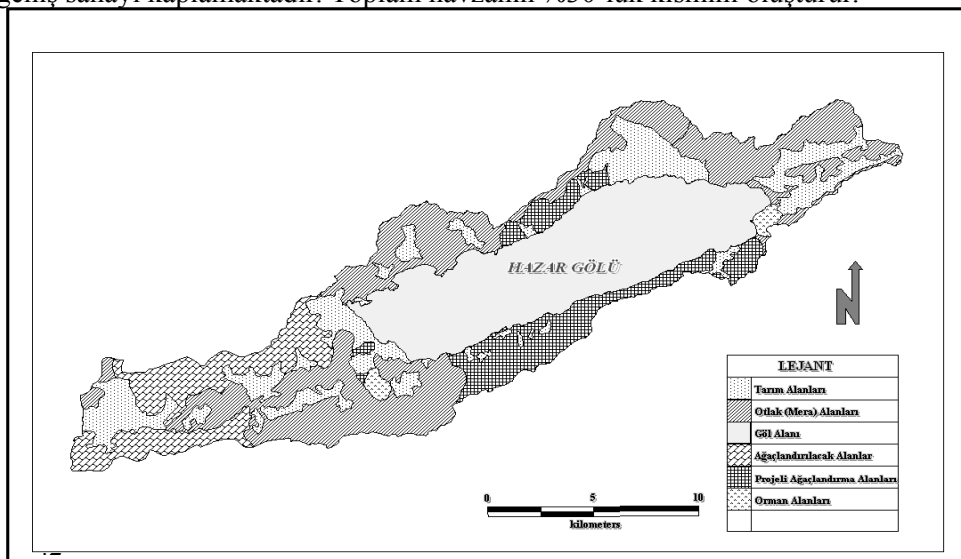
1973 yılı orman amenajman planlarında bulunan meşcere tipleri haritasından elde edilen arazi kullanım haritasında bazı birimler birleştirilerek alansal veriler hesaplanmıştır. Yerleşim alanları; tarım alanları içerisinde, kumul alanları ve bazı münferit tek ağaçlı sahalar, mera (otlak) alanları içerisinde değerlendirilmiştir. Ağaçlandırma alanları; projelendirilmiş ve ağaçlandırma çalışmaları yapılacak sahalar olmak üzere iki ayrı birimde gösterilmiştir. Orman niteliğindeki sahalar, verimli orman alanları olarak arazi kullanım sınıfları içerisinde değerlendirilmiştir. 2003 yılı orman

amenajman planlarında ise, tüm birimler ayrı ayrı değerlendirilerek arazi kullanım haritasına aktarılmıştır. Güncel durumu ortaya koyması açısından ayrıntılı olarak dokuz ana arazi kullanım sınıfı belirlenmiştir.

4.2.1. 1973 Yılı Orman Amenajman Planlarına Göre Arazi Kullanımı

1973 yılı orman amenajman planlarındaki meşcere tipleri haritasından faydalanılarak hazırlanan, Hazar Gölü Havzası arazi kullanım sınıfları haritası Şekil 4'te; çıkarılan sonuçlar Tablo 2'de ve Grafik 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2 ve Grafik 2'de görüldüğü gibi ormanlık sahaların toplam alanı 299,8 ha'dır. Havza topraklarının toplam alanına (19203 ha) göre; %1,5 gibi çok küçük bir alanı kaplamaktadır. Bununla birlikte havzanın 1973 yılı planlarında geniş bir sahanın ağaçlandırma alanları içerisinde kaldığı ve büyük bir bölümünün ise projelendirilmiş ağaçlandırma sahasından oluştuğu görülmektedir. Projelendirilmiş ve ağaçlandırılacak alan olarak ayrılmış sahaların toplamı; 5659 ha'dır. Bu da havza topraklarının %29'luk kısmını oluşturmaktadır. Tarım alanları genel olarak eğimin az olduğu bölgelerde bulunmaktadır ve yerleşim alanları ile birlikte 4907,9 ha'lık alanı kaplamaktadır. Havza topraklarının yaklaşık %26'lık bölümünü tarım ve yerleşim alanlarını oluşturmaktadır. Havza sınırı içinde en geniş alanı 8336,7 ha'lık alanla mera (otlak) alanları oluşturmaktadır. Yer yer bozuk baltalık-çalılık ve münferit olarak yayılmış meşe türlerinin yer aldığı alanlar ve kumul sahalar bu oranın içinde yer almaktadır. Mera (otlak) alanı niteliğindeki bu alanlar, havzanın %30'luk bölümünü kaplamaktadır. 1955 yılı verilerine göre hazırlanan topografya haritalarından yararlanılarak hazırlanan 1973 yılı Amenajman planlardaki meşcere tipleri haritasında göl alanı 8286,6 ha olarak ikinci en geniş sahayı kaplamaktadır. Toplam havzanın %30'luk kısmını oluşturur.

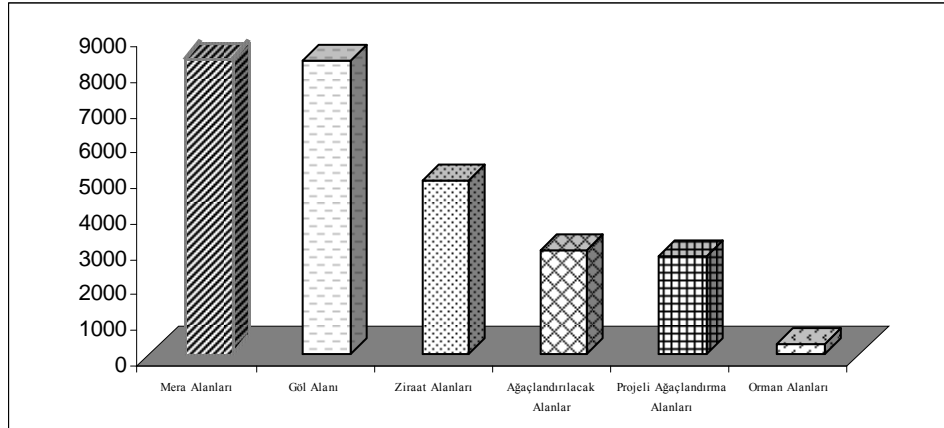

Şekil 4. 1973 Yılı Orman Amenajman Planlarına Göre Arazi Kullanım Sınıfları

Tablo 2. 1973 Yılı Orman Amenajman Planlarına Göre Arazi Kullanım Sınıfları*

Arazi Kullanım Sınıfları	Alan (ha)	Oranı
Orman Alanları	299,8	1,09
Projelendirilmiş Ağaçlandırma	2743,7	9,98
Ağaçlandırılacak Alanlar	2915,3	10,61
Tarım Alanları	4907,9	17,85
Göl Alanı	8286,6	30,14
Mera Alanları	8336,7	30,33
TOPLAM	27490	100

* OGM 1973'den faydalanılmıştır.

Grafik 2. 1973 Yılı Orman Amenajman Planlarına Göre Arazi Kullanım Sınıfları

4.2.2. 2003 Yılı Orman Amenajman Planlarına Göre Arazi Kullanımı

2003 yılı orman amenajman planlarındaki meşcere tipleri haritasından faydalanılarak hazırlanan Hazar Gölü Havzası arazi kullanım sınıfları haritası Şekil 5'de; çıkarılan sonuçlar Tablo 3'de gösterilmiştir. Havzada dokuz tür arazi kullanım sınıfı belirlenmiş ve buna bağlı olarak havzanın arazi kullanım durumu Grafik 3'de verilmiştir.

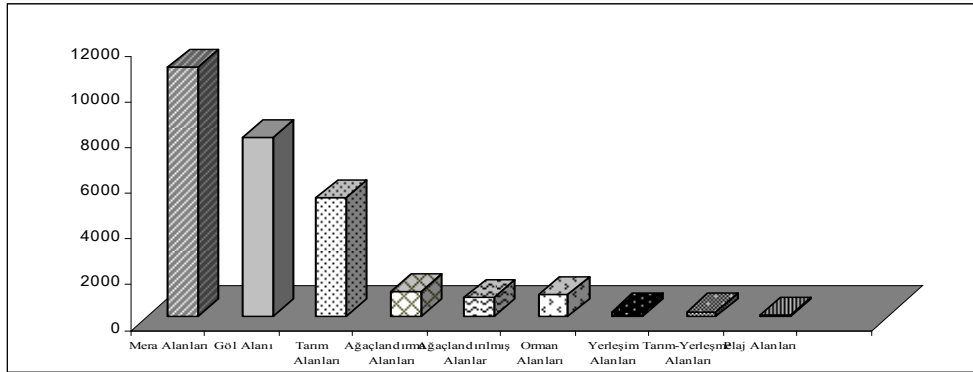
2003 yılı arazi kullanım sınıfları haritasında (Şekil 5), havza arazilerinin kullanımının çeşitlendiği görülmektedir. 2003 yılı orman amenajman planlarında sahanın farklılığına göre ayrı özellik gösteren alanlar farklı poligonlarla temsil edilmiştir. Belirlenen ana arazi kullanım sınıfları, arazi incelemelerinde birçok alt sınıfı da içerdiği

görülmüştür. Dokuz sınıf içerisinde Mera (otlak) alanları 10953 ha ile en büyük alanı oluşturmaktadır. Sırasıyla su yüzeyi 7883 ha, tarım alanları 5225 ha, ağaçlandırma sahaları 1092 ha, orman alanları 977 ha, ağaçlandırılmış orman alanları 842 ha, yerleşim alanları 239 ha, tarım ve yerleşim alanları 231 ha, plaj (kumul) alanları 48 ha olarak havza arazilerinin kullanım sınıflarını oluşturmaktadır.

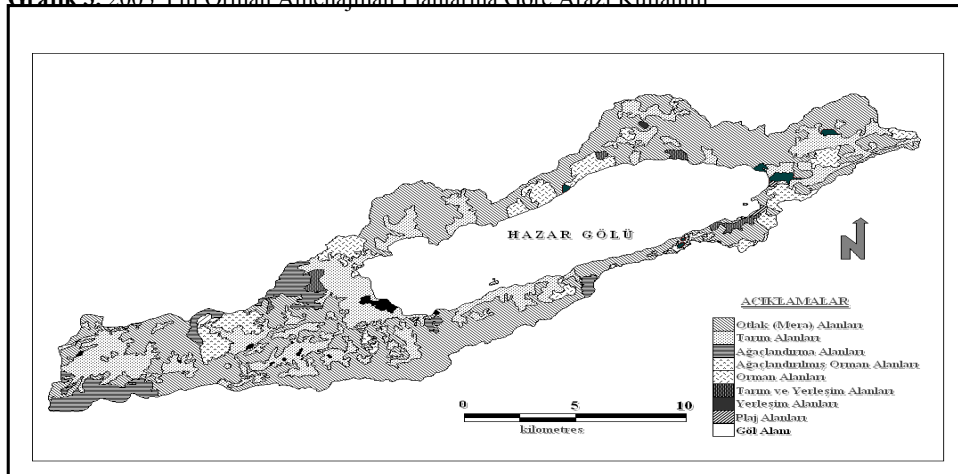
Tablo 3. 2003 Yılı Orman Amenajman Planlarına Göre Arazi Kullanım Sınıfları*

Arazi Kullanım Sınıfları	Alan (ha)	Oranı (%)
Plaj Alanları	47,8	0,17
Tarım – Yerleşim Alanları	231,3	0,84
Yerleşim Alanları	239,3	0,87
Ağaçlandırılmış Orman Alanları	842,1	3,06
Orman Alanları	976,6	3,56
Ağaçlandırma Sahaları	1091,9	3,97
Tarım Alanları	5224,6	19,01
Su Yüzeyi	7883,2	28,68
Mera (Otlak) Alanları	10953,2	39,84
TOPLAM	27490	100

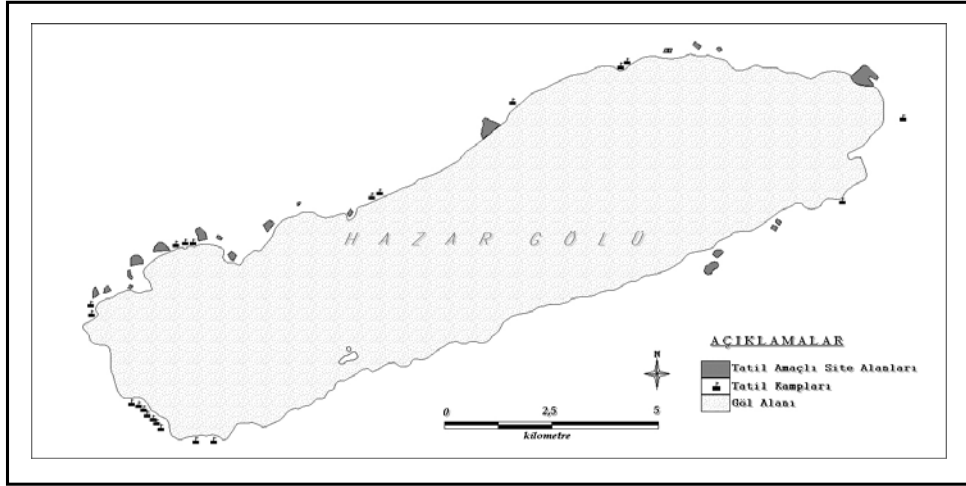
* OGM 2003'den faydalanılmıştır.

Grafik 3. 2003 Yılı Orman Amenajman Planlarına Göre Arazi Kullanım

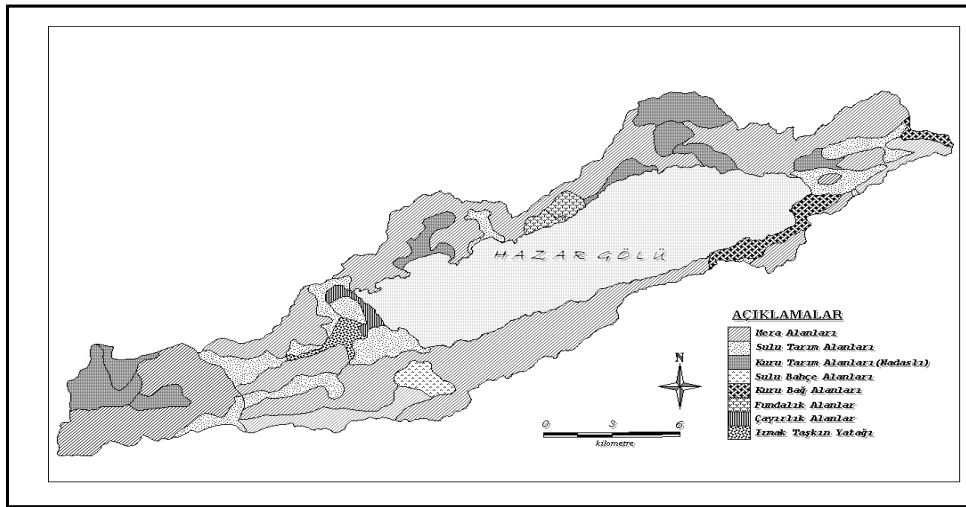
Şekil 5. 2003 Yılı Orman Amenajman Planlarına Göre Arazi Kullanım Sınıfları

Şekil 6. Hazar Gölü Çevresinde Tatil Amaçlı Sitelerin ve Kampların Dağılımı

4.3. Elazığ İli Arazi Varlığı Raporlarına Göre Arazi Kullanımı

Toprak haritaları, toprakla ilgili taşlılık, nemlilik, erozyon vb. gibi pek çok bilgi içermektedir. Bunun yanında, arazinin eğim durumu ve arazi kullanımı gibi genel bilgiler de bulunmaktadır. Bu bilgilere ait kısaltmalar harita birimleri/poligonlar üzerine yazılmıştır. Toprak haritası poligonları temelde toprak yapısına göre belirlenmiş olup, poligon sınırları içinde kalan hâkim/çoğunluk arazi kullanım türü hangisi ise, tüm poligon için o tür, arazi kullanım tipi olarak kabul edilmiştir. Bu da arazi kullanım bilgisinde genelleme olduğunu göstermektedir (HatGis, 2000).

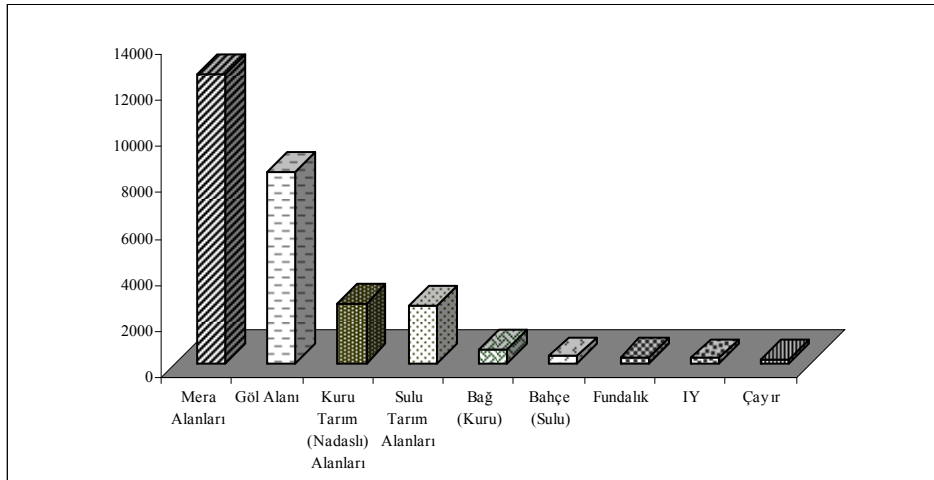

Şekil 7. 1997 Yılı Toprak Haritalarına Göre Arazi Kullanım Sınıfları

Tablo 4. 1997 Yılı Toprak Haritalarına Göre Arazi Kullanım Sınıfları

Arazi Kullanım Sınıfları	Alan (ha)	Oranı (%)
Çayır (Ç)	178	0,7
Fundalık (F)	280	1,0
Bahçe (sulu) (Bs)	295	1,1
Bağ (Kuru) (V)	590	2,2
Sulu Tarım Alanları (S)	2496	9,1
Kuru Tarım (Nadaslı) Alanları	2617	9,5
Mera Alanları (M)	12521	45,5
Irmak Taşkın Yatakları (IY)	226	0,8
Su Yüzeyi	8287	30,1
TOPLAM	27490	100

Çalışma alanına ait KHGM tarafından yapılan 1997 yılı toprak haritalarındaki arazi kullanım sınıfları içinde bulunan değerler Tablo 4 ve Grafik 4’de verilmiştir. Havza topraklarının kullanımı açısından en büyük grubu mera alanları oluşturmaktadır. Toplam havzanın %45,5’i mera karakterindeki ağaçsız boş alanlardır. Su yüzeyi toplam havzanın %30,1’lik kısmını oluşturmaktadır. Tarım alanı olarak kullanılan alanlar, kullanım durumuna göre nadaslı kuru tarım alanları 2617 ha (%9,5), sulu tarım alanları 2496 ha (%9,1), bahçe (sulu) 295 ha (%1,1), bağ (kuru) 590 ha (%2,2) olmak üzere toplam 5998 ha’lık (%22) tarım alanı bulunmaktadır. Havzada en az, fundalık alanlar 280 ha (%1,0), ırmak taşkın yatakları 226 ha (%0,8) ve çayır alanlar 178 ha (%0,7) yer kaplamaktadır (Şekil 7).

Grafik 4. Toprak Haritalarına Göre Hazar Gölü Havzası Arazi Kullanım Sınıfları**4.4. Arazi Kullanımının Zamansal Değişim Analizi**

Hazar Gölü Havzası arazi kullanımındaki değişime ait 1956–2003 yılları arası, ortalama 50 yıllık süreçte önemli değişiklikler elde edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, her bir arazi kullanım sınıfı için aşağıda değerlendirilmiştir.

1956 yılı topografya haritalarının, AGM Etüd Proje Şube Müdürlüğü kayıtlarının incelenmesi ve yüz yüze görüşmeler sonrası, 1960 yılı öncesi havza içerisinde orman niteliğinde çok sınırlı sahalar mevcuttur. Daha çok bağ-bahçe olarak kullanımlar söz konusudur. 1960 yılı ve sonrası başlayan ağaçlandırma çalışmalarıyla, 1973 yılında havzanın 299,8 ha'lık kısmı verimli orman niteliği kazanmıştır. Projelendirilmiş ağaçlandırma alanları 2743,7 ha ve ağaçlandırılacak alan olarak ayrılmış sahalar ise, 2915,3 ha alanı oluşturduğu, 1973 yılı orman amenajman planlarında bulunan meşcere tipleri haritalarından bulunmuştur. Yapılan ağaçlandırma çalışmaları sonrası 2003 yılında, iğne yapraklı orman niteliğinde 842,1 ha alan, verimsiz Meşe orman alanı olarak 741,2 ha ve verimsiz diğer geniş yapraklı orman sahaları 235,4 ha olmak üzere toplam, 1818,7 ha'lık ormanlık alan oluşturulmuştur. Bunun yanında bu alanların büyük bir kısmı (976,6 ha) verimsiz orman niteliğindedir. Havza içerisinde Gezin beldesinin güneyinde, orman kampının bulunduğu alanlarda Karaçam, Sarıçam, Sedir ağaçlandırmaları sonrası orman vasfı kazanmış alanlar bulunmaktadır. Ayrıca havzanın kuzey ve güney yamaçlarında doğal meşelik alanlar çevresinde, geniş yapraklı ağaç türlerinin tohumla yapılmış ağaçlandırmalarda, başarı sağlanmış orman alanları mevcuttur. 2003 yılında ulaşılan 1818,7 ha ormanlık saha, 1973 yılındaki toplam ağaçlandırma programı (5659 ha) ile karşılaştırıldığında orman vasfı kazanmış alanın çok düşük düzeyde kaldığı görülmektedir. Bunun nedenlerini havza topraklarının düşük bonitetli ve sığ topraklı bölümlerinde yeterli başarının sağlanamadığı, koruma problemleri yanında mülkiyet sorunlarının ağaçlandırma çalışmalarının başarısını etkilediği söylenebilir. Ormanlık alanlar, toplam havzanın %6,6'sını oluşturmaktadır.

Tablo 5. 1973 ve 2003 Yılı Meşcere Tipleri Haritalarına Göre Arazi Kullanım Sınıflarının Karşılaştırılması

Arazi Kullanım Sınıfları	1973 Yılı Alanlar (ha)	2003 Yılı Alanlar (ha)	Fark	Oran (%)
Göl Alanı	8286,6	7883,2	-403,4	-1,5
Orman Alanları	299,8	1818,7	1518,9	5,5

Ağaçlandırma Alanları	5659,0	1091,9	-4567,1	-16,6
Tarım Alanları	4827,9	5455,9	628	2,3
Yerleşim Alanları	80*	239,3	159,3	0,6
Mera (Otlak) Alanları	8336,7	11001	2664,3	9,7

* İlgili Haritalarda Bu Tür Arazi Kullanım Sınıfı Bulunmamaktadır.

Ağaçlandırma alanları 1973 yılı verilerine göre ağaçlandırma çalışmalarının sürdüğü alanlar ve ağaçlandırma için projelendirilmiş alanlar olarak iki kısma ayrılmıştır. 1973 yılındaki verilere göre ağaçlandırma çalışmalarının yapıldığı alanların toplamı; 2743,7 ha, projelendirilmiş ağaçlandırılma alanları toplamı ise 2915,3 ha'dır. Görüldüğü gibi havza içerisinde toplam 5659 ha alan ağaçlandırma programı içerisinde değerlendirilmiştir. 2003 yılı orman amenajman planlarında ağaçlandırma alanı olarak ayrılan sahaların toplamı 1091,9 ha dır. Hazar Gölü Havzasında açık alan olarak görülen sahalarda olmak üzere ağaçlandırma projeleri, Hazar Gölünün doğusu ve Gezin beldesi civarında, batısı Kürk köyü civarında, kuzey cephesinde Güneyköy hudutlarında, güney cephesinde ise Sivrice ilçesi Karaçalı mıntikasında Karaçam, Sedir, Akasya, Aylantus, Meşe ve Badem türleri ile ağaçlandırma çalışmaları yapılmıştır. Kürk Deresi Erozyon Kontrolü Uygulama Projesi, Kral Kızı ve Hazarbaba Ağaçlandırma Projeleri kapsamında başarılı çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Dikkatten kaçmaması gereken nokta, ağaçlandırma sahalarının birçoğunda sosyal baskı nedeniyle çalışmalar tamamlanamamıştır. Bu nedenle ağaçlandırma çalışması yapılan alanların başarısı, genel alan ile mukayese edildiğinde çok düşük görülebilir. Ancak ağaçlandırma projelerinin tam anlamıyla uygulandığı alanlarda başarı oranı %70-80'leri bulmaktadır.

Hazar Gölü Havzasının yüksek dağlık sahalarda içerisinde yer alması tarım alanlarının dağılışını kısıtlamaktadır. Ayrıca tarım alanların dağılışında su ve iklim koşulları da etkili olmaktadır. Havzanın kuzeydoğusu ve güneybatısında bulunan düzlüklerde ve aşırı eğimli olmayan mıntikalarda tarla tarımı, bağ- bahçe tarımı vs. gibi tarımsal amaçlı kullanımlar bulunmaktadır. 1973 yılı orman amenajman planlarındaki meşcere tipleri haritalarına göre arazi kullanımında tarım alanları, yerleşim alanları ile birlikte 4907,9 ha'lık alanı kaplarken, 2003 yılında 5455,9 ha alana genişlemiş ve çeşitlenmiştir. Bunun nedeni olarak sulama imkânının artması söylenebilir. Toprak haritalarında tarım arazilerinin kullanım durumuna göre Nadaslı kuru tarım alanları; 2617 ha, Sulu tarım alanları 2496 ha, Bahçe(sulu) 295 ha, Bağ (kuru) 590 ha olmak üzere toplam 5998 ha'lık tarım alanı bulunmaktadır. Eğim değerlerinin düşük olduğu alanlar, toprağın verim gücünün ve sulama imkânlarının yeterli olduğu alanları oluşturmaktadır.

Buna karşın eğimli alanlarda toprak örtüsünün sığılı ve sulama imkânlarının yetersizliği sebebiyle dağlık alanlarda tarım ve yerleşim alanlarına çok az rastlanmaktadır.

Havza içerisinde bulunan Sivrice ilçesinin kuruluş tarihi oldukça yenidir. Önceleri Elazığ merkez ilçeye bağlı olan bugünkü Sivrice'nin Gözeli (İringil) bucağının tamamı ile Huh bucağının büyük bir kısmı 1936 yılında Elazığ'dan ayrılarak yeni bir ilçe oluşturulmuştur (Yiğit, 1994). Sivrice ilçesinin merkez yerleşim alanının bulunduğu konum itibarıyla 75,3 ha'lık alanı kaplamaktadır. Havza içerisinde 1 ilçe, 1 belde, 11 köy ve 23 mahalle yerleşmesi, küçük birimler halinde ve seyrek yerleşim yerlerini oluşturmaktadır. 2003 yılı amenajman planlarından elde edilen verilere göre tatil siteleri dışındaki yerleşim alanları toplamı 239,3 ha'dır. Yazlık kullanımda bulunan tatil siteleri ile birlikte yerleşim alanları toplamı 281,1 ha alanı bulmaktadır. Ayrıca amenajman planlarında hem yerleşim hem de tarım alanlarının bir arada yer aldığı poligonlar bu rakam içerisinde değerlendirilmemiştir. Uydu görüntüleri ve GPS yardımıyla yersel yöntemler de kullanılarak, özellikle tatil amaçlı kullanılan yapılaşmanın havzada kapladığı alanın boyutlarını ortaya koyabilmek için arazide kontrol noktaları elde edilmiştir. Bu amaçla kullanılan yapıların göl çevresindeki kapladığı alan 73,1 ha olarak tespit edilmiştir. Buna göre toplam tatil sitesi niteliğindeki alanların havzadaki oranı %0,3'tür. 1980 yılı sonrası yoğunlaşan yapılaşmayla gölün güneyindeki sahaların tatil amaçlı yerleşmeye açıldığı ve günümüzde de bu alanlarda yeni yapılaşmaların artarak devam ettiği görülmektedir (Şekil 6).

Havza topraklarının en büyük bölümünü mera ve çayır alanları niteliğindeki sahalar oluşturmaktadır. 1956 ve 2004 yılları arasında bu alanlarda da artış olmuştur. Günümüzde halen en büyük alanı oluşturmaya devam etmektedir. 1973 yılı meşcere haritalarına göre ağaçsız alanların bir kısmı ağaçlandırılacak alanlar içerisinde gösterilmiş olmasına rağmen 8336,7 ha'lık alanla tüm havzanın %30'unu oluşturmaktadır. 2003 yılında havza topraklarının 11001 ha'ı mera (otlak) alanları olarak bulunmuştur. Toprak haritalarında mera ve çayır alanı olarak gösterilen alanlar 12699 ha olarak saptanmıştır. Toprak haritalarında mera (otlak) alanlarındaki fazlalığın nedeni, ağaçlandırma sahalarının mera alanı olarak değerlendirilmiş olması ve orman alanlarının toprak haritalarında yer almamasındandır. Bu tarz kullanımdaki otsu vejetasyonun, geçmişte aşırı ve düzensiz otlatma sonucu floristik kompozisyonu (tür çeşitliliği) bozulmuştur.

Hazar Gölü su yüzeyinin kapladığı alandaki değişim belirgin olarak göze çarpmaktadır. 1956 yılı basım tarihli 1/25000 ölçekli topografya haritalarından elde edilen göl alanı 8286,6 ha iken, 2004 yılı Aster uydu fotoğrafında ise 7828,1 ha olarak bulunmuştur (Şekil 4). 1955 ve 2004 yılları arasında göl'e batıdan suyunu döken Kürk

Çayı ile doğudan suyunu döken Zıkkım Deresi ağzında önemli delta oluşumu söz konusudur. Eğimli, erozyona hassas ve üst örtüden yoksun alanlardan erozyonla gelen materyal, gölün bu bölümlerinde birikerek göl alanının daralmasında etkili olmaktadır. Bu daralmanın en büyük görüldüğü kısım, Kürk deresi ağzında ve ortalama 202 ha dır. İkinci büyük daralmanın olduğu yer ise Zıkkım deresi ağzında ve ortalama 83 ha dır. Ayrıca 1980 sonrası yoğunlaşan yapılaşmaya bağlı olarak insan faaliyetlerindeki artış, göl'e yüksek miktarda atık girişini de beraberinde getirmiştir. Hazar Gölünün tektonik bir göl olması ve kapalı havza özelliği de dikkate alındığında, yaklaşık elli yıllık süreçte şiddetli erozyonun göl'ün dip kısmında biriktirdiği sediment yığınları ve göl alanında iki yönlü daralmaya rağmen göl'ün su seviyesinin önemli derecede düşmesi, göl çanağının tutmuş olduğu toplam su miktarında azalma olduğu sonucu çıkarılabilir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmanın yapıldığı Hazar Gölü Havzası 27490 ha alanı kaplamaktadır. 1957'den sonra Behrimaz Çayı bir çevirme kanalıyla göle suni olarak bağlanmış ve gölün havza sınırı yapay olarak genişletilmiştir. Sayısallaştırılan haritaların ve 2004 yılı güncel Aster uydu fotoğrafının analizi sonrası havzada altı ana arazi kullanım sınıfı belirlenmiştir. Bu arazi kullanım sınıfları çok sayıda alt sınıf içermektedir. Ortalama elli yıllık süreçte, İnceleme alanında 1960 sonrası başlayan ağaçlandırma çalışmaları sonucunda yeşil alanlarda artış olmasına rağmen projelendirilen ve yapılması düşünülen alanlarla kıyaslandığında başarı oranı çok düşüktür. Ayrıca yeşil alanların önemli bölümü verimsiz niteliktedir. Tarımsal faaliyet, eğimin az olduğu yerlerde yapılabildiği için ziraat alanlarında çok büyük bir artış olmamıştır. Yerleşim alanlarında, 1936 sonrası kurulan Sivrice ilçesinin gelişimi ve Elazığ-Diyarbakır karayolu çevresinde 1980 sonrası tatil amaçlı yapılaşmalarla hızlı bir artış söz konusudur. Havzanın en büyük bölümünü mera veya otlak olarak kullanılan alanlar oluşturmaktadır. İnceleme süreci içinde ağaçlandırma alanlarında yeterli başarının sağlanamaması ve göl seviyesinin düşmesine bağlı olarak bu tür kullanımlar daha da artmıştır.

Havza toprakları üst örtüden yoksun şiddetli erozyon tehdidi altında sığlaşmaktadır. Erozyonla taşınan sediment, havzanın en çukur noktasında yer alan göle taşınmaktadır. Ortalama elli yıllık süreçte gölün dip kısmında biriken sediment yığınları ve iki yönlü delta oluşumlarına bağlı olarak daralma sonrası su seviyesinde artma beklenirken, göle giren su ile çıkan su arasındaki farktan dolayı su seviyesi düşmüş, göl alanında belirgin bir küçülme olmuştur. Göl çevresindeki tatil amaçlı yapılaşmaya bağlı

olarak artan nüfus, gölün kirlenmesinde önemli bir etkidir. Havza için en önemli tehlike; sınırlandırılmadan gelişen yerleşim alanlarıdır.

Yerleşme, altyapı ve turizm yatırımlarıyla, göl çevresinde canlı yaşam alanlarında bozulmalar ve kayıplar yaşanmaktadır. Bu durumun önüne geçebilmek için Havza alanının ekolojik karakterindeki değişiklikleri tespit etmek ve zamanında gerekli müdahaleleri yapabilmek için monitoring programları geliştirilmeli, havzadaki ekolojik karakterin bozulmasına karşı rehabilitasyon çalışmaları için eylem planları oluşturulmalı ve uygun alanlarda uygulamaya geçilmelidir. Hazar gölünden aşırı miktarda su alınması, sistemi besleyen akarsulardaki kayıplar ya da yeraltı sularının aşırı kullanımı gibi nedenlerle havzada kullanılan suyun kalitesi bozulmaktadır.

Hazar Gölü, bulunduğu havzanın en çukur yerinde veya en alt noktasında oluşmuştur. Bu yüzden havzadaki tarım alanlarının drenaj suları, yerleşim yerlerinin ve dinlenme tesislerinin atık suları Göl alanına ulaşmaktadır. Gerek yerleşim alanlarının, gerekse dinlenme tesislerinin büyük bir kısmının henüz arıtma tesisleri bulunmadığı için kirliliğe neden olmaktadır. Havza alanında göl ve çevresinin korunması öncelikli olarak, alt yapı ve kanalizasyon çalışmalarının artırılmasının gerekliliği açıktır.

30 Ocak 2002 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren “Sulak Alanların Korunması Yönetmeliği (özellikle Yönetim Planlarının Hazırlanması ile ilgili hükümleri olmak üzere) mutlaka eksiksiz uygulanmalıdır.

İlgili kurum ve kuruluşlar arasında etkin bir iletişim ve işbirliğinin sağlanarak, havza ile ilgili karar verme, planlama, arazi kullanım politikalarının “Ramsar Sözleşmesi’nce” öngörülen akılcı kullanım kavramı ile uyumlu hale getirilmelidir.

Hazar gölü havzası üzerinde söz sahibi kurumlar ile sivil toplum örgütleri arasında katılımcı bir yaklaşımla etkin kaynak yönetimi için gerekli bilgi ve eşgüdüm oluşturulmalıdır. Bunun sonucu olarak, eşsiz doğal güzelliğiyle hazar gölü ve çevresi gelecek nesillere aktarılabilir.

KAYNAKÇA

BİRİCİK, A.S., 1993, “Hazar (Gölcük) Gölü Depresyonu (Elazığ)”, *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı: 28, s.45–63, İstanbul

ERİNÇ, S., 1988, “Havzaların Jeomorfolojik Evrimi Hakkında Düşünceler”, *İ.Ü. Deniz Bilimleri ve Coğ. Enst. Bülteni*, Sayı 5, s.13–16, İstanbul

GÖZENÇ, S., 1977, “Arazinin Kullanılması ve Değerlendirmesinin Coğrafi Yönden Tetkiki”, *İ.Ü. Coğ. Enst. Der.*, Sayı 20–21 s.169–180, İstanbul

GÜNEK, H., YİĞİT, A., 1995, “Hazar Gölü Havzasının Hidrografik Özellikleri”, *1. Hazar*

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2007 17 (2)

Gölü ve Çevresi Sempozyumu Bildiriler, Sivrice Kaymakamlığı Yayın No: 2, s.91–103, Sivrice

HATGİS, 2000, Coğrafi Bilgi Sistemleri, TNTmips Tanıtım Kitabı, Ankara

ÖZDEMİR, M.A., 1995a, “Hazar Gölü (Elazığ) Havzasının Jeomorfolojisi ve Gölün Oluşumu”, *1. Hazar Gölü ve Çevresi Sempozyumu Bildiriler*, Sivrice Kaymakamlığı Yayın No: 2, s.121–148, Sivrice

ÖZDEMİR, M.A., 1995b, “Hazar Gölü (Elazığ) Havzasında Erozyon Problemi ve Alınması Gereken Önlemler”, *1. Hazar Gölü ve Çevresi Sempozyumu Bildiriler*, Sivrice Kaymakamlığı Yayın No: 2, s.229–244, Sivrice.

ÖZDEMİR, M.A., TONBUL, S., 1995, “Şiro (Örmeli) Çayı Havzası ve Yakın Çevresinde (Malatya'nın Güneydoğusu) Arazi Kullanımı, Sorunları ve Öneriler”, *Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1-2, s.145–172, Elazığ.

TATAR, Y., TURAN, M., AKSOY, E. 1995, “Hazar Gölünün Oluşumu ve Jeolojik Özellikleri”, *1. Hazar Gölü ve Çevresi Sempozyumu Bildiriler*, Sivrice Kaymakamlığı Yayın No:2, s.1–13, Sivrice.

TONBUL, S., 1990, “Elazığ ve Çevresinin İklim Özellikleri ve Keban Barajının Yöre İklimi Üzerine Olan Etkileri”, *Fırat Üniv. Coğrafya Sempozyumu*, s.275–294, Elazığ.

TONBUL, S., YİĞİT, A., 1995, “Pleistosen'den Günümüze Hazar Gölü'ndeki Seviye Değişmeleri, Çevresel Etkileri ve Hatunköy Kapması”, *1. Hazar Gölü ve Çevresi Sempozyumu Bildiriler*, Sivrice Kaymakamlığı Yayın No:2, s. 41–68, Sivrice.

USLU, S., 1992, “Türkiye'de Yanlış Arazi Kullanma ve Doğurduğu Sonuçlar”, *Orman Fonksiyonları Haritacılığı Semineri*, 09–16 Temmuz 1992, Ankara.

YENER, H., 2003, “İki Farklı Uydu Verisinin Üstün Niteliklerinden Faydalanmak Amacıyla Sayısal Olarak Birleştirilmesi”, *İ.Ü. Orman Fakültesi Dergisi*, Seri: A, Cilt:53, Sayı:1, s.75–85, İstanbul.

YİĞİT, A., 1990, “Hazar Gölü Havzasında Yerleşme Tipleri”, *Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, s.271–291, Elazığ.

YİĞİT, A., 1990, “Hazar Gölünün Turizm Potansiyeli ve Bugünkü Kullanım Durumu”, *Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 6, Sayı:1–2, s.289–312, Elazığ.

YİĞİT, A., 1994, “Sivrice-Maden Yöresinin Mevzii Coğrafyası”, *F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Doktora tezi. Elazığ.

RAPORLAR:

AĞAÇLANDIRMA GENEL MÜD., 1976, *Elazığ Avan Projeleri*, Elazığ.

ELAZIĞ VALİLİĞİ, 1998, *Elazığ Projesi (2000' li Yıllara Hazırlık Çalışmaları)*, Eleskav yayın no: 4, Cilt:1-2, Elazığ

ENERJİ SİSTEMLERİ VE ÇEVRE ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ (ESÇAE), 2002, *Hazar*

Gölü Yönetim Planı Alt Projesi I.Aşama, Cilt 1, Final Raporu, Proje Kodu: 5022408, Enerji Sistemleri ve Çevre Araştırma Enstitüsü, Gebze.

KÖY HİZMETLERİ GENEL MÜD., 1972, *Elazığ İli Arazi Varlığı*, Ankara.

KÖY HİZMETLERİ GENEL MÜD., 1997, *Elazığ İli Arazi Varlığı*, Ankara.

ORMAN GENEL MÜD., 1973, *Orman Amenajman Planları*, Elazığ.

ORMAN GENEL MÜD., 2003, *Orman Amenajman Planları*, Elazığ.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 17, Sayı: 2 Sayfa:53-67, ELAZIĞ-2007

TEHDİT VE TEHLİKE ALTINDA BİR KÜLTÜR BİTKİSİ: SAFRAN (*Crocus sativus* L.)

A Plant Exposed to Danger: Saffron (Crocus Sativus)

Ülkü ESER ÜNALDI

*Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi,
Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara. unaldi@gazi.edu.tr*

ÖZET

Türkiye'nin yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olan bitkilerinden biri de safrandır. Tür, gıda, boya, kozmetik ve ilaç sanayinde kullanılmakta ve kanser tedavisinde umut vaat ettiğinden dünyanın en pahalı baharatlarından biri olma özelliğini taşımaktadır. Nitekim safranın gramı, altına eşdeğerdir ve kilosu uluslararası pazarda 13000 dolar civarındadır. Safran Hititlerden itibaren Anadolu'da bilinen, Osmanlılar döneminde ise yurt dışına ihraç edilen bir bitkidir. Ancak, günümüzde ekimi ve üretimi çok gerilemiştir. Safran kültürü, bugün Safranbolu'nun sadece altı köyünde yapılmaktadır ve üretimi yetersizdir. Dolayısıyla ürünün ihracatı ve ithalatı arasındaki denge, ne yazık ki ithalat lehinedir. Bu ise döviz çıkışını, dolayısıyla ekonomik kaybı beraberinde getirmektedir. Safran üretiminde başarı sağlamamız ve yurt dışı ile rekabet edebilmemiz, onu tanımamıza ve tanıtmamıza, çiftçiyi teşvik etmemize ve bitkinin yetişme şartlarını bilerek muhtemel üretim alanlarının genişletilmesine bağlıdır. Bu bağlamda ekonomiye yeniden kazandırılacak safran, sadece yörenin sosyo-ekonomik kalkınması açısından değil, ülke ekonomisi açısından da son derece önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Safran, safran üretimi, ekonomi.

ABSTRACT

One of the endangered plants of Turkey is saffron. This species is used in food, dye, cosmetic and medicine industries, and it is one of the most expensive spices of the world since it is promising in the cancer treatment. As a matter of fact, value of one gram of saffron is equivalent to the that of gold, and its sale price is around 13,000 dollars per kg in international markets. Saffron has been known in Anatolia since Hittites, and that was exported to abroad during Ottoman Empire. On the other hand, plantation and production of saffron has dropeed behind significantly. Saffron cultivation in Turkey has been limited to only 6 villages of Safranbolu and the production is inadequate. Increasing demand for the saffron in internal markets is met through import, causing additional impacts on local currency and eventually on the nation's economy. Success with saffron production and competing with foreign markets highly depend on becoming aware of the importance of it, promoting it outside the country, bringing new incentives to farmers to increase its production, enlarging production areas of it by being aware of the growing conditions of the plant. In this context, reattaching an economic value to saffron is extremely important not only for the socio-economic development of the region but also for the country's economy.

Key Words: Saffron, saffron production, economy.

GİRİŞ

Bilindiği gibi Türkiye, endemik bitkiler açısından dünyanın en zengin ülkelerinden biridir. Türkiye'deki endemik bitkilerin sayısı 3000 civarındadır. Bu bitkilerin floradaki tüm bitkilere oranı ise, yaklaşık %33 dür. Öte yandan Türkiye'de yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalan türlerin sayısı, floradaki toplam bitki türü sayısının %23 ünü oluşturmaktadır (Şaltu 2002). Tehdit altındaki bu bitkilerden biri de önemli endemik bitkilerimizden biri olan safrandır (Foto. 1).

Foto 1. Safran bitkisi ve soğanı (Foto. Bayram Dinçer DOĞAN).

Süsengillerden olan safran, soğanlı, çiğdeme benzer, eflatun-mor çiçekli bir bitkidir. Kuzey yarıkürede tropikal ve subtropikal iklim bölgelerinde yayılış göstermektedir. Daha çok İtalya, İspanya, Yunanistan, Fas, Mısır, İsrail, Türkiye gibi

Akdeniz'e kıyısı olan ülkelerde ve Japonya, Çin, Hindistan, Pakistan, İran ve Azerbaycan'da kültürü yapılan çok yıllık otsu bir bitkidir (Allahverdiev ve diğerleri 1997).

Safranın 60'ın üzerinde taksonu bulunmaktadır (Davis 1988, 2000). Dünyanın en pahalı baharatlarından birisi olan safran, cinsin ekonomik değere sahip tek türü olan *Crocus sativus*'tan üretilmektedir.

Safran çok eskiden beri yetiştirilen önemli bir ilaç, baharat ve boya bitkisidir. Kullanım alanları; boya sanayi, kozmetik sanayi, ilaç sanayi ve gıda sanayi olmak üzere dört ana başlık altında toplanabilir. Bu alanlardan gıda ve ilaç endüstrisinde çok geniş kullanım alanına sahiptir. İştahsızlık, bronşit, boğmaca, hazımsızlık, uykusuzluk, iktidarsızlık, gibi rahatsızlıklarda kullanılmaktadır. Humma, kızamık ve dalak büyümesine karşı kullanılan ilaçlarda yer almaktadır (Özel ve Erden 2005). Özellikle, kanser araştırmalarında, bazı kanser türlerine karşı potansiyel bir kanser önleyici olduğu için, geniş çapta denemelerde kullanılan bir madde durumundadır (Fıktrat 2002; Mcgimpsey, Douglas 1997). Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri, Japonya, Rusya, İspanya, Fransa, Romanya ve İngiltere'de yapılan kanser araştırmalarında, fareler üzerindeki denemelerden, bazı kanser türleri için umut verici sonuçlar alındığı belirtilmektedir. Ancak, dünyada üretilen safran miktarı, yapılan araştırmalar için yeterli değildir. Buna karşılık, çok pahalı bir madde olması nedeniyle, hem araştırma yapılmasını sınırlamakta hem de araştırma giderlerini çok arttırmaktadır. Bu nedenle, safranın seralarda yıl boyunca üretimi için de araştırmalar yapılmaktadır (<http://www.karabuk-tarim.gov.tr/tarimsal/tprofil.php>).

Safranın tıp ve gıda sanayindeki önemine karşılık boya sanayindeki önemi giderek azalmaktadır. Safran, geçmişte boyama işlerinde, kumaş ve halı ipliklerinin boyanmasında geniş olarak kullanılmıştır. Ancak boyama gücü çok yüksek olmasına ve hoşça giden parlak sarı renk vermesine rağmen (kendi ağırlığının 100 bin katını boyayabilir), pahalı bir madde olması nedeni ile, bugün boyama amaçlı kullanımı çok azalmıştır. Sentetik boyalar çok daha ucuz olduğundan safranın yerini almıştır.

Safranın ekonomik önemi, dünyada bu denli çeşitli endüstri dallarında çok geniş kullanım alanı bulunmasından ileri gelmektedir. Bugün, dünya piyasalarında, safranın gramı, altının gramına eşdeğer tutulmaktadır. Öyle ki A.B.D.'de safran satışı, marketlerin reyonlarında yapılmamakta, safran market yöneticisinin ofisindeki kasada muhafaza edilmektedir. Safran almak isteyen müşteri, yöneticiden peşin ödeme karşılığında safranı satın almakta, kredi kartı kabul edilmemektedir. Aynı şekilde, İspanya ve Yunanistan'da, safran alış verişi peşin ödeme karşılığı yapılmaktadır ve çok pahalıdır

(<http://www.karabuk-tarim.gov.tr/tarimsal/tprofil.php>). Uluslararası pazarda safranın kilosu 13 bin dolardır. Ülkemizde de bu fiyat oldukça yüksektir ve 5000–6000 YTL civarındadır. Safran yetiştiriciliğinin çok zahmetli olması, ortalama 80-120 bin çiçekten 5 kg yaş tepelik, bundan da 1 kg kuru ürün alınması, bir kadın işçinin saate 50-60 gr tepeliği çiçekten ayrabilmesi, çiçek veriminin 80-90 kg/da olup, günde 2,5-3,5 kg çiçek /da toplanması bitkinin en pahalı baharatlardan biri olmasının başlıca sebepleri arasındadır (<http://www.karabuk-tarim.gov.tr/tarimsal/tprofil.php>).

Fiyatının yüksek olmasına bağlı olarak safran yetiştiren ve ürününü ihraç eden ülkeler, önemli oranda döviz girdisine sahiptir. Ancak ekonomik anlamda bu denli önemli olan bitkinin üretimi, ülkemizde ne yazık ki hemen hemen yok denecek kadar gerilemiş durumdadır. Geçmişte, Safranbolu'nun 40 kadar köyünde yetiştirilen bitki, bugün Davutobası, Yörük, Aşağıgüney, Geren, Yazıköy ve Değirmencik olmak üzere altı köyde, yaklaşık 15000 m²lik bir alanda yetiştirilmektedir (<http://www.karabuk-tarim.gov.tr/tarimsal/tprofil.php>).

AMAÇ VE YÖNTEM:

Dünyanın en pahalı bitkisi olan, dünya ekonomisinde altına eşdeğer olarak kabul edilen, ancak ne yazık ki nesli tükenme tehlikesi ile karşı karşıya bulunan safran üretiminde başarı sağlamamız ve üretimini artırarak yurt dışı ile rekabet edebilmemiz, onu tanımamıza ve bitkinin ekolojik (yetişme) şartlarını bilmemize bağlıdır. Bu nedenle, çalışmadaki iki ana amaç, safran bitkisine yeniden dikkati çekmek ve safranın yayılış alanındaki ekolojik özelliklerini inceleyerek, muhtemel yetişme ortamlarının, dolayısıyla üretim alanlarının genişletilmesine katkı sağlamaktır.

Bu amaçla ilk aşamada DİE'den safran üretimiyle ilgili veriler elde edilmiştir. Ancak çalışma en az son 30 yıllık verileri kapsamak üzere planlandığı halde, DİE kayıtlarında bu dönemlerin bulunmaması nedeniyle, elde olan verilerle yetinilmiştir. Alanın iklim özelliklerini tespit amacıyla, Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü'nden, Safranbolu meteoroloji istasyonuna ait 1952-1990 dönemlerini kapsayan iklim verileri temin edilmiştir. İkinci aşamada ise, 2006 yılında arazi çalışması yapılmış ve safran ekim alanlarının özellikleri yerinde tespit edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra mevcut literatür de dikkate alınarak çalışma tamamlanmıştır.

TÜRKİYE'DE SAFRAN ÜRETİMİ VE YETİŞME ORTAMI ÖZELLİKLERİ

Safran, Hititler döneminden beri Anadolu'da bilinmekte ve ilaç olarak kullanılmaktadır. Nitekim, 14. yüzyılın başlarında Anadolu'nun bazı bölgelerinde çok

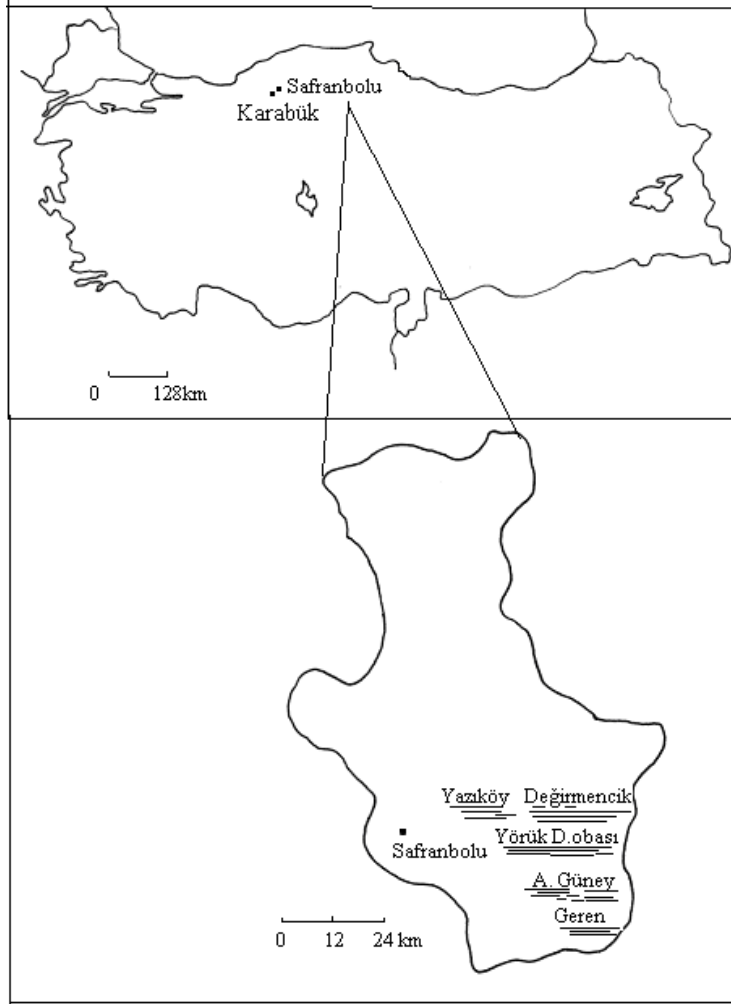
miktarda safran üretilmiştir. İbni Batuta seyahatnamesinde Göynük bölgesi için “burada ne bağ ne de bahçe var. Safrandan başka bir şey yetiştirilmez” ifadesini kullanmıştır (Baytop 1984). Safran, Osmanlılar döneminde de önemini korumuş ve 1858 yılında İngiltere'ye, 9705 kg. safran satılmıştır. Yine safran ticaretinin geçmişte büyük önem taşıdığı delilleri, Ankara'da Zaferan Hanı, İstanbul'da Büyük ve Küçük Safran Hanları gibi hanlara verilen isimlerdir. Ayrıca Mardin'de Süryanilere ait olan Zaferan Manastırının isminin binanın yapılışı sırasında harcına katılan safrandan alması da (Baytop 1984), bitkiye verilen önemi göstermektedir.

Buna karşılık, yirminci yüzyılın başlarında, işgücü yetersizliği, ekonomik güçlükler ve köyden şehirlere olan göç nedeniyle, safranın ekimi ve üretimi çok gerilemiştir. 1913 yılında, yalnızca Safranbolu ve Şanlıurfa'da safran tarımı yapılmıştır. Bu dönemde elde edilen safran miktarı ise, yalnızca 500 kilogramdır. Bu miktar, ülke gereksinimini karşılayamadığı için, 1923 yılından itibaren Avrupa ülkelerinden safran ithal edilmeye başlanmıştır. Son yıllarda ise, günümüz ve hatta gelecekte çok önemli ekonomik öneme ve güce sahip olan bu bitkinin ekim alanı neredeyse “yok” denecek kadar azalmıştır. Nitekim bugün Türkiye'deki safran kültürü, Karabük ili, Safranbolu ilçesinin Davutobası, Yörük, Aşağıgüney, Geren, Yazıköy ve Değirmencik olmak üzere altı köyünde yapılmaktadır (www.karabuk-tarim.gov.tr/tarimsal/profil.php), (Tablo.1, Şekil. 1).

Tablo 1. Safran ekim alanları (m²). (Karabük Tarım İl Müdürlüğü)

Yıl	Köy	Alan (m ²)
1999	Yörük	500
2001	A. Güney	500
2002	Davutobası, Geren,	1200
2003	A. Güney	310
2005	A. Güney, Yazıköy, Değirmencik,	12000

Safran bitkisinin ekimi ve pazarlanması çok riskli olduğundan ekim çalışmaları devlet desteği ile devam etmektedir. Safranın belirtilen tüm bu ekim alanları Tarım Bakanlığı ve Özel İdare kaynakları kullanılarak arttırılmaya, gen kaynağı ise korunarak gelecek nesillere aktarılmaya çalışılmaktadır. Nitekim 2005 yılında safran ekim alanının yaklaşık 10 bin metrekareyi aşması bunun en güzel ve sevindirici göstergesidir. Ancak hemen belirtilmelidir ki bu artış, ne yazık ki dünya safran piyasası ile rekabet edecek bir seviyede değildir.

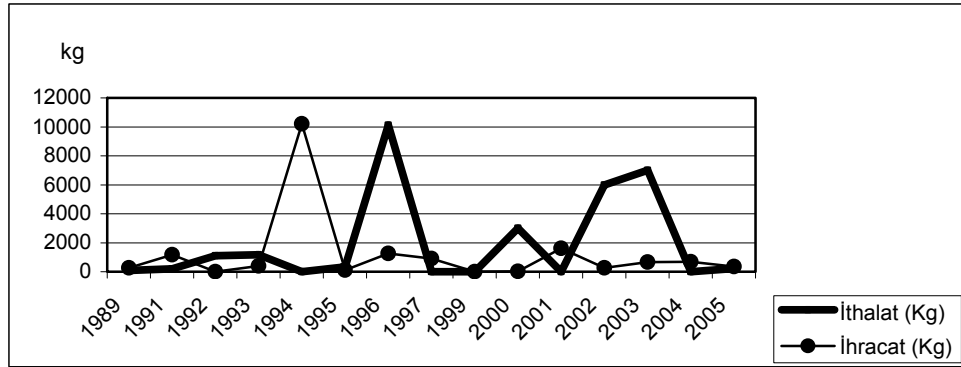
Şekil 1. Türkiye’de safran üretim alanları.

Kullanım alanları itibariyle dünyada safrana olan talep oldukça yüksektir. Dünyadaki talebin fazla oluŐunun yanında, ekonomik değerinin de oldukça yüksek olması, safran tarımını önemli duruma getirmektedir. Ancak, Türkiye, tüm çalışmalara rağmen safran ekim alanlarının sınırlı olması nedeniyle, dünya safran ticaretindeki önemini kaybettiği gibi, elde edilen ürün yurt içi tüketimini bile karŐılayamadıęından safran ithal etmek durumunda kalmaktadır ve yurt dışına para ödemektedir. Nitekim safran ithalat ve ihracat miktarları incelendiğinde ithalat miktarının özellikle 1995’ten itibaren birden yükseldiği ve zaman zaman ihracat miktarının yaklaşık 10 katı değere ulaştığı dikkate çekmektedir. İthalat ve ihracat miktarları dikkate alındığında 16 yıllık süre boyunca ihracatın sadece 1994 yılında tavan yaparak 10000 kg.ı aŐtıęı görülmektedir

(Tablo. 2, Şekil. 2-3).

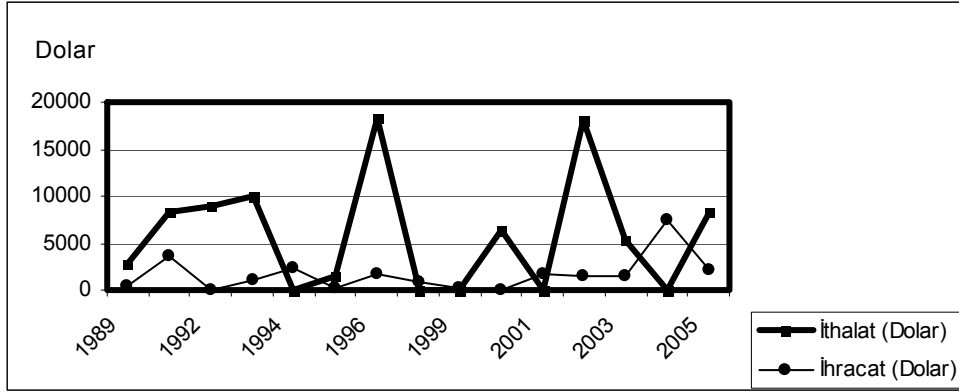
Tablo 2. Safran üretimindeki ihracat ve ithalat miktarları (DİE)

Yıllar	İthalat (Kg)	İhracat (Kg)	Yıllar	İthalat (Dolar)	İhracat (Dolar)
1989	90	265	1989	2683,14	389,09
1991	200	1175	1991	8378,5	3564,61
1992	1100	0	1992	8962,55	0
1993	1176	400	1993	9936,87	1053,39
1994	0	10219	1994	0	2408,99
1995	322	100	1995	1595,28	129,79
1996	10120	1260	1996	18216	1805
1997	0	908	1997	0	874
1999	0	0	1999	100	200
2000	3000	25	2000	6345	27
2001	0	1603	2001	0	1602
2002	6000	256	2002	18113	1482
2003	7000	658	2003	5408	1464
2004	0	690	2004	0	7392
2005	220	346	2005	8397	2183
			Toplam	88135.34	24574.87

Şekil 2. Safranın ithalat ve ihracat miktarları (kg olarak) .

İthalat-ihracat arasındaki dengenin ne yazık ki ithalat lehine olması, doğal olarak döviz çıkışını da beraberinde getirmektedir. Nitekim dolar bazında ithalat ve ihracat değerleri incelendiğinde son 15 yıldaki toplam ithalat değerinin (88135.34 dolar), toplam ihracat değerinden (2457.87 dolar) yaklaşık dört kat daha fazla olduğu dikkati çekmektedir.

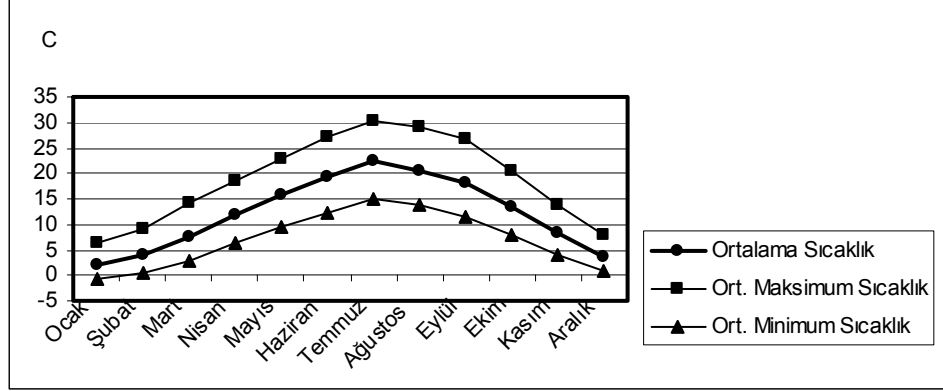
Şekil 3. İthalat ve ihracat miktarları (dolar olarak).

Bu bağlamda üretimi arttırmak için yapılacak en önemli işlerden biri ekim alanlarının genişletilmesidir. Bunun için safranın yetişme koşullarının bilinmesi gereklidir. Bu nedenle aşağıda Türkiye'deki tek üretim alanı olan Safranbolu'nun ekolojik özellikleri hakkında bilgi verilecektir.

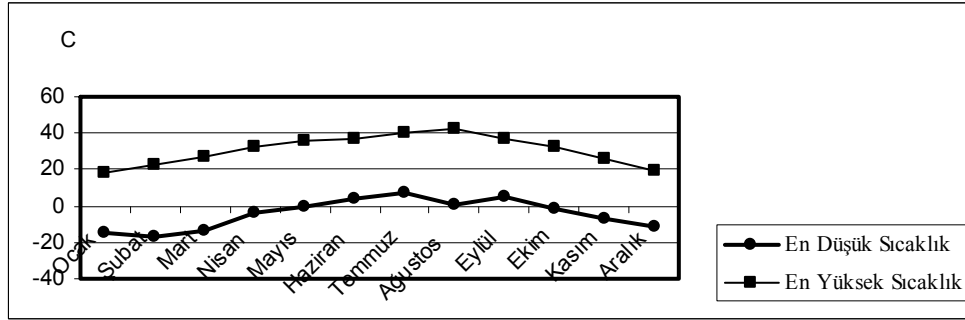
Safranbolu'da yıllık ortalama sıcaklık 12.3 °C dir. Ocak ayı ortalama sıcaklığı 2 °C, Temmuz ayı ortalama sıcaklığı 22 °C civarındadır. Sıcaklık amplitudu ise 20 °C dir. Bitki hayatı için ortalama sıcaklık değerleri kadar önemli olan, ancak ortalamalarda belli olmayan maksimum ve minimum sıcaklıklar hakkında ise şunları söylemek mümkündür. Sahadaki yıllık ortalama maksimum sıcaklık 18.8 °C dir. Ortalama maksimum sıcaklıklar kışın yaklaşık 6 ile 9 °C arasında, yazın ise 27 ile 30 °C arasında değişmektedir. Yıllık ortalama minimum sıcaklık, 7.0 °C dir. 0 °C nin altındaki ortalama minimum sıcaklıklara yılın sadece bir ayında rastlanılmaktadır. Ortalama minimum sıcaklığın en yüksek olduğu yaz aylarında ise değer 15 °C yi aşmamaktadır Mutlak maksimum sıcaklık 42 °C, mutlak minimum sıcaklık ise -17.4 °C dir (Tablo.3, Şekil. 4-5).

Tablo 3. Safranbolu'nun ortalama sıcaklık değerleri (1952-1990) (T.C çevre ve Orman Bak. DMİGM).

	O O	ŞŞ	M M	N N	M M	H H	T T	A A	EE	EEk	K K	AA A	YY
Ort. Sic	2.2	4.2	7.6	11.9	15.8	19.4	22.3	20.5	18.3	13.5	8.3	3.8	12.3
Ort. Mak. Sic	6.2	9.3	14.1	18.6	23.0	27.0	30.1	29.1	26.6	20.3	13.7	7.8	18.8
Ort. Min. Sic	-0.7	0.4	2.7	6.2	9.7	12.4	15.0	14.0	11.6	7.9	4.1	1.0	7.0
Mutlak Max. Sic	18.7	22.6	27.3	33.0	35.6	36.8	40.2	42.0	37.0	32.8	25.6	19.8	42.0
Mutlak Min. Sic	-15.0	-17.4	-13.8	-3.4	0.0	4.4	7.8	1.2	5.0	-2.0	-7.0	-110	-17.4

Şekil 4. Safranbolu'da ortalama sıcaklıkların yıl içindeki dağılışı.

Şekil 5. Safranbolu'da mutlak sıcaklıkların yıl içindeki dağılışı.

Bu değerlere göre safranın alternatif üretim alanlarında ortalama kış sıcaklıklarının 0 °C nin altına düşmemesine, yaz sıcaklıklarının ise, fazla yüksek olmamasına dikkat edilmelidir.

Günlük ortalama sıcaklıkların hangi değerlerin etrafında toplandığı ve bunların tekrarlama oranları da sıcaklık incelemelerinde ayrı bir önem taşımaktadır. Bu nedenle Safranbolu'da 7.00-14.00-21.00 de yapılan üç ölçmeye göre sıcaklık frekansları bulunmuştur. Ölçmelere göre, 28909 değerinin % 6.3'ü 0 °C nin altında, % 35.5'i 9-21 °C arasında, % 2.9'u 30 °C nin üzerinde ölçülmüştür (Tablo.6). Safranbolu'da, bitkiler için kritik değerler olan 0 °C nin altındaki ve 30 °C nin üzerindeki sıcaklıkların (Dönmez 1979) oranları son derece düşüktür. Safran çiçeklerinin dona çok hassas olduğu göz önüne alındığında 0 °C nin altındaki sıcaklıkların safran yetiştiriciliğinde yüksek sıcaklıklardan daha önemli olduğu söylenebilir. Bu bağlamda alternatif safran yetiştirilecek alanlarda da bu sıcaklık oranlarının, özellikle de 0 °C nin altındaki sıcaklık oranlarının düşük olması son derece önemlidir. Buna karşılık bitki yetişmesinde genellikle optimum sıcaklık değerleri olarak kabul edilen 9-21 °C ler arasındaki sıcaklık oranlarının ise, en azından %30 civarında olması gerekmektedir.

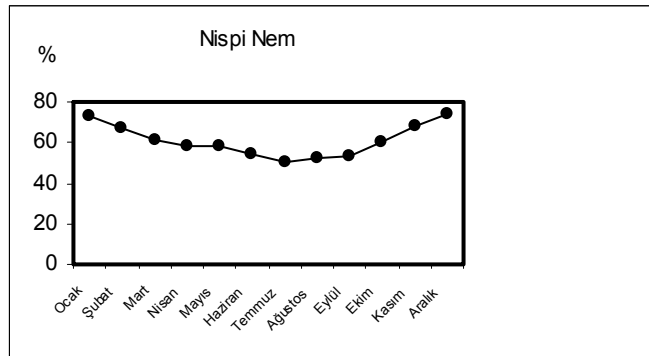
Tablo 6. 7.00-14.00-21.00 rasatlarına göre sıcaklık frekansları.

	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
-21-(-18.1)													
-18-(-15.1)		1											1
-15-(-12.1)	1	2											3
-12-(-9.1)	5	11	3									4	23
-9-(-6.1)	57	36	9								1	11	114
-6-(-3.1)	145	121	29	4							10	83	392
-3-(-0.1)	393	304	139	15							126	324	1301
0.0-2.9	676	520	360	64	2			1		22	311	629	2585
3-5.9	524	470	531	214	34			10	2	112	482	593	2972
6-8.9	364	335	444	460	152	5		18	41	305	529	439	3092
9-11.9	163	209	317	447	375	79	11	35	235	522	464	235	3092
12-14.9	61	123	211	362	531	316	100	153	492	527	267	105	3248
15-17.9	12	57	131	234	514	652	451	462	605	350	164	28	3660
18-20.9	2	9	85	144	291	551	735	657	399	268	62		3203
21-23.9		4	51	114	215	322	501	457	265	141	14		2084
24-26.9			14	73	164	214	312	235	209	110			1331
27-29.9			1	24	78	165	237	243	167	51			966
30-32.9				5	20	103	179	191	82	9			589
33-35.9						19	89	85	22	1			216
36-39						1	23	12	1				37

Safranbolu'da yıllık ortalama nispi nem % 61'dir. Nispi nemliliğin yıl içindeki seyirinde kış aylarında yüksek, yaz aylarında düşük değerlerin olduğu görülmektedir (Tablo. 7, Şekil. 6). Safran yetiştirme döneminde % 50-60 oranında nem istemekte, bu değeri aşan nemlilik safran çiçeğine zarar vermektedir. Bu nedenle alternatif safran üretim alanlarının yetiştirme dönemindeki nispi nemlilik değerleri % 60'ı aşmamalıdır.

Tablo 7. Safranbolu'nun ortalama nispi nem değerleri (1952-1990) (T.C çevre ve Orman Bak. DMİGM).

	O	Ş	4 M	4 N	5 M	4 H	T	2 A	2 E	E	K	A	Y
Nispi nem	73	67	61	58	58	54	50	52	53	60	68	74	61

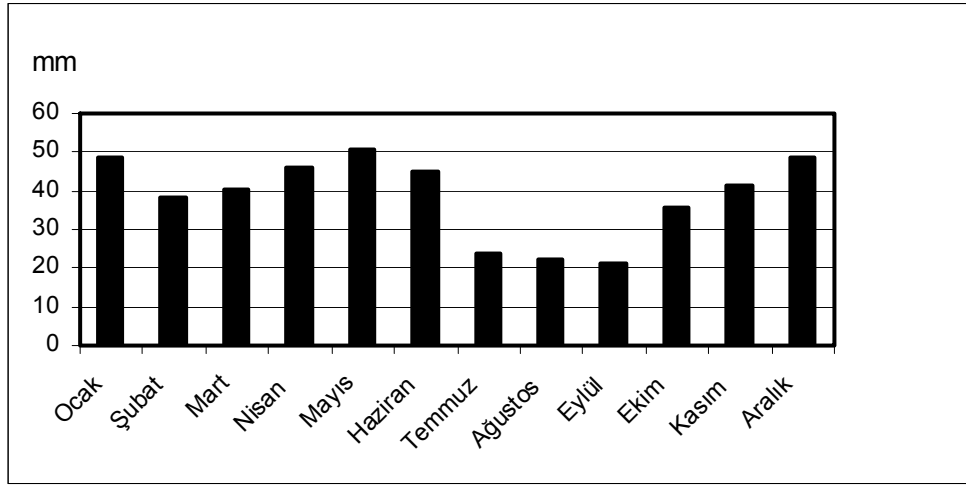

Şekil 6. Safranbolu'da nispi nemin yıl içindeki dağılışı.

Safranın yayılış alanında yıllık yağış miktarı 462.2 mm.dir. Yağışın dağılışı incelendiğinde, nispeten düzenli bir yağış dağılışı dikkati çekmektedir (Tablo. 8, Şekil. 7).

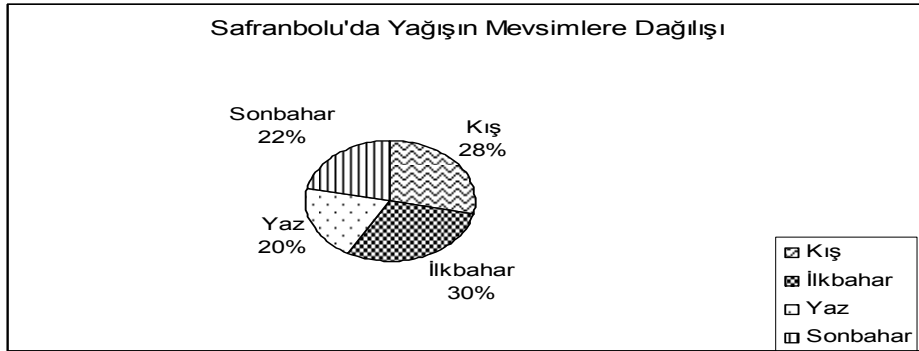
Tablo 8. Safranbolu'da ortalama yağış değerleri (T.C çevre ve Orman Bak. DMİGM).

	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Y
Yağış	448.8	338.2	440.2	446.2	550.5	44.8	24.0	22.3	21	335.9	41.5	448.8	4462.2

Şekil 7. Safranbolu'da yağışın aylara dağılımı.

Bu özellik yağışın mevsimlere dağılışı diyagramında daha açık görülmektedir. Nitekim diyagramlara göre yıllık yağış miktarının % 30'u ilkbahara, % 28'i kışa, % 22'si sonbahara, % 20'si ise yaz mevsimine düşmektedir (Şekil. 8).

Şekil 8. Safranbolu'da yağışın mevsimlere dağılışı.

Safran rüzgâra karşı korunmuş güney yamaçlarda iyi yetişmektedir. Vejetasyon devresindeki serin havanın bitki gelişimini olumsuz yönde etkilediği de göz önüne alındığında, safran yetiştirilecek alanların rüzgâr duldasında kalmasına ve soğuk hava kütlelerini taşıyan rüzgârlara kapalı olmasına dikkat edilmelidir.

Safran kumlu, gevşek, taşsız, organik maddece zengin ve iyi drenajlı toprakları seven bir bitkidir. Biraz kireçli, tınlı ve killi topraklarda da iyi yetişmektedir. Taban suyu yüksek olan topraklar safran için uygun değildir. Bu nedenle aşırı yağışlarda toprakta biriken suyun soğanları çürütmemesi için hafif meyilli tarlalar tercih edilmelidir (<http://www.karabuk-tarim.gov.tr/yoresel/syetistir.php>).

Yurt genelinde safran üretim alanlarını genişletme çalışmaları yapılırken, bu ekolojik özelliklerin dikkate alınması, çalışmanın başarıya ulaşması açısından önemlidir.

Ancak, safran üretimini arttırmak için, sadece yetiştirme şartlarını dikkate alarak üretim alanını genişletmek yeterli değildir. Safran üreticilerine, ürünün hasadı ve kurutma işlemi ile ilgili olarak eğitim seminerleri de vermek gereklidir. Zira ihracatımızın düşme nedeni sadece üretim alanının daralması değil, aynı zamanda geleneksel ama doğru olmayan hasat ve kurutma metodunun da yaygın olmasıdır. Nitekim geleneksel metotla yapılan hasatta, dişi ve erkek tepecikler bir arada toplanmakta, tepecikler arasında erkek organların bulunması ise kaliteyi olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca, çiçekten tepecikleri alırken dişicik borusunun kısa kesilmesi de çok önemlidir. Zira bu işlem sırasında dişicik borusu ne kadar kısa kesilirse kalite de o kadar artmaktadır. Safran kalitesinde tepeciklerin kurutulması da ayrı bir önem taşımaktadır. Geleneksel kurutma metodunda, önce balmumu eritilerek tepsilere dökülmekte ve ince bir tabaka oluşturacak şekilde tepsi yüzeyinde yayılmaktadır. Hatta bazen kurutulmakta olan ürünün üzerine de eritilmiş balmumu dökülmektedir. Daha sonra erkek organlarla karışık olan tepecikler tepsiye konarak tepsi yanmakta olan soba üzerinde 10-20 cm yüksekte meyilli bir şekilde tutularak kurutma işlemi yapılmaktadır. Tepsinin iç yüzeyinin balmumu ile astarlanması, kurutma işlemi sırasında materyalin tepside kayıp dökülmemesi için yapılmaktadır. Ancak, bu astarlama işlemi kaliteyi düşürmektedir. Sonuçta alıcı ülkeler kalite düşüklüğü nedeniyle ülkemizden yaptıkları ithalatı kesmekte başka ülkelere yönelmektedir. Bu bağlamda safran tarımında yurt dışı ile rekabet edebilmemiz ve üretiminde başarı sağlamamızın bir şartı da üretim alanının arttırılmasının yanı sıra, bilimsel toplama ve kurutma metodlarının çiftçilere öğretilmesidir. Bunun için safran üreten ve üretecek olan çiftçilere eğitim seminerlerinin verilmesi ve bu seminerlerin belirli aralıklarla tekrarlanması üretimin kalitesi açısından son derece önemlidir.

Ayrıca geçmişte geniş alanlarda safran yetiştirilmiş olan ülkemizde, unutilan

tarımın tekrar canlandırılması için çiftçilerin desteklenmesi de ülkemiz ekonomisi için büyük kazanç olacaktır. Çünkü safran tarımı oldukça zor bir süreçtir. Nitekim safran dikildikten bir yıl sonra çiçek açmaktadır. Çiçekler iki yıl süresince toplandıktan sonra, bitki sökülmeğe ve yüz bin çiçekten toplanan tepeliklerin ağırlığı sadece 1 (bir) kilogramdır (<http://www.karabuk-tarim.gov.tr/yoresel/syetistir.php>).

SONUÇ

Safran günümüzde sadece Safranbolu'da yetiştiriciliği yapılan bir bitkidir. Geçmişte önemli ihraç maddelerimizden olan ve ülke ekonomisine destek veren safran üretimi günümüzde giderek gerilemiş ve neredeyse yok denecek seviye inmiştir. Bu durum artık safrana gereği gibi önem vermediğimiz ve dünya safran ticaretindeki payımızın yok olduğu anlamına gelmektedir. Nitekim safran, dünya piyasalarına bugün daha çok İspanya ve Hindistan (Keşmir) tarafından arz edilmektedir. Ayrıca İtalya, Fransa ve Yunanistan da önemli üretici ülkelerdir ve ne yazık ki bir zamanlar safran ihraç eden Türkiye, artık bu bitkiyi belirtilen ülkelere ithal etmek durumundadır.

Safranın ekonomik önemi, dünyada çeşitli endüstri dallarında çok geniş kullanım alanı bulunmasından ileri gelmektedir. Özellikle bazı kanser türlerinin tedavisi için gelecek vaat etmesi safrana daha da önemli kılmaktadır. Bu hususlar, safranın günümüzde ve hatta gelecekte, ekonomik öneminin ne kadar yüksek olduğunu ve olacağını göstermektedir. Bu nedenle sürdürülebilir tarım yaklaşımını da dikkate alarak, safranın ekolojik, ekonomik ve estetik açılarından değerlendirilebilmesi gerek ülke ekonomisi, gerekse kırsal kalkınma açısından son derece önemlidir. Bu bağlamda,

- Safran tanıtımına önem vererek, kullanım alanlarını ve ekonomik önemini çiftçilere ve kamuoyuna yazılı ve görsel basını daha etkin biçimde kullanarak anlatmak, "Altın Safran Film Festivali" gibi safran etkinliklerinin sayısını arttırmak, safran çiçeği motifini tekstil, mobilya, seramik ve porselen gibi sektörlerde süsleme motiflerinden biri olarak kullanarak bilginin kalıcılığını, sürekliliğini desteklemek,

- Karabük il sınırlarındaki resmi ve özel kurum ve kuruluşların il dışı yazışmalarını yaptıkları antetli kağıtlarında, safran çiçeği sembolünü kullanmak,

- Özel günlerde safran çiçeği baskılı kartpostal ve hediyelik eşya kullanımını özendirme,

- Safranın yetişme koşulları dikkate alınarak alternatif safran üretim alanları oluşturmak, safran seracılığını yaygınlaştırmak,

- Safran soğanı dikiminin 3 –4 yılda bir yapıldığını, her yıl ekim şansı olmadığını, dolayısıyla üretilen safran soğanının yine aynı miktarda alana dikilmesi nedeniyle alan

genişlemesi sağlanamadığını ve sonuçta soğansızlık sonucu da üretimin düştüğünü göz önünde tutarak, talep artışını takiben safran soğanının temini için soğan ithalini desteklemek,

- Bilimsel toplama ve kurutma metotlarının üreticilere öğretilmesi için eğitim seminerleri vermek ve bu seminerleri belirli aralıklarla tekrarlamak,

- Safran üreten çiftçileri desteklemek ve teşvik etmek için soğan dikme, çiçek toplama makineleri ve kurutucular için düşük faizle krediler vermek,

- Safran üretimini arttırdıktan sonra, hammaddeden sağlanan gücü, kaliteli ve hızlı bir üretim ile birleştirmek ve kolonya, parfüm, sabun, lokum gibi yan ürünlerle güçlendirmek, üretimi destekleyecek etkinliklerdir.

Unutulmamalıdır ki, üretim miktarının kaliteyi de dikkate alarak yüksek değerlere çekilmesi ve safranın ekonomiye yeniden kazandırılması, dünya safran piyasalarında rekabet edebilmemizin ilk adımıdır. Bu adım, özellikle kanser araştırmaları için, üretilen safran miktarının yeterli olmaması nedeniyle, dünya safran piyasalarında söz sahibi olmamızı sağlayacaktır. Bu ise yöre halkının gelirinin artması, yörenin sosyo-ekonomik olarak kalkınması ve sonuçta ülke ekonomisine daha çok katkı anlamına gelmektedir.

KAYNAKÇA

Allahvediev, S; Vurdu, H; Zeynalova, E; Vurdu, N ve Rasulova, D, (1997), “The Culture of Saffron (*Crocus sativus* L) in Vitro”, *First Balkan Botanical Congress*, Thessaloniki, Greece.

Baytop, T, (1984), *Türkiye’de Bitkiler İle Tedavi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No: 3255, İstanbul.

Davis, P.H; Mill R. R; Kit, T., (1988), *Flora of Turkey and the East Aegean Islands*, Volume: 10, University of Edinburgh, Edinburgh.

Davis, P.H; Güner, A; Özhatay, N; Ekim, T; Başer, K, H, C, (2000), *Flora of Turkey and the East Aegean Islands*, Volume: 11, University of Edinburgh, Edinburgh.

DMİGM, Safranbolu’ya ait meteorolojik veriler, 1952-1990.

Dönmez, Y., (1979), *Kocaeli Yarımadası’nın Bitki Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi, Coğrafya Enstitüsü Yayın No. 112, İstanbul.

Fıkrat, I, Abdullaev, (2002), “Cancer Chemopreventive and Tumoricidal Properties of Saffron (*Crocus sativus* L.)”, *Experiment Biology and Medicine*, p: 20-25.

McGimpsey, J.A and Douglas, M.H, 1997, “Evulation of Saffron (*Crocus sativus* L.) Production in New Zealand”, *New Zealand Journal of Crop and Horticultural Science*, Vol. 25: 159-168.

Özel, A ve Erden, K, (2005), “Harran Ovası Koşullarında Yerli ve İran Safranı (*Crocus sativus* L.)’nın Verim ve Bazı Bitkisel Özelliklerinin Belirlenmesi”, *GAPIV. Tarım Kongresi*, 21-23 Eylül, Şanlı Urfa.

Şaltu Z, (2002), *Safran’ın (Crocus sativus L.) Biyolojik Özellikleri*, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

<http://www.karabuk-tarim.gov.tr/tarimsal/tprofil.php>.

http://www.tempodergisi.com.tr/life_style/06498/

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 17, Sayı: 2 Sayfa:69-88, ELAZIĞ-2007

TAŞLICALI YAHYA İLE ŞEYHÜLİSLAM YAHYA DİVANLARINDA ZÜHDÎ VE HARÂBÂTÎ KELİMELERİN KULLANIMI

*The Words “Ascetic” and “Bohemian” in the Divans of Yahya of Taşlıca
and SheikhuIslam*

Ali YILDIRIM

*Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Elazığ.
ayildirim@firat.edu.tr*

ÖZET

Günümüzde Klasik Türk şiirinin önemli sorunlarından başta geleni, metin çözümlerindeki tutarsızlıklar ve yanlışlıklardır. Şüphesiz bu durum, başta alanın uzmanları olmak üzere lisansüstü ve lisans seviyesindeki öğrencilerin metinlere yaklaşımlarında da ciddi sıkıntılara yol açmaktadır. Her şeyden önce şiirdeki simgesel yönün, yani şiir dilinin sıradan dilin ötesinde bir üst dil olduğu gerçeğinin tam kavranılmadığı anlaşılmaktadır. Klasik şiirin esas kaynağı olan tasavvufun simgesel ifade tarzı, şiirsel dilin bu yönüyle tamamen örtüşmüş gözükmektedir. İşte bu bağlamda, dinin zahir boyutunu önceleyen zühd ile meyhane anlamına gelen harabat ve bunlarla ilgili kelimeler Klasik Türk şiirinin en önemli simgelerini oluşturmuşlardır. Bu şiirde zahit ve rint, dramatik aksiyonu sağlayan karşıt iki karakteri temsil etmektedir. Bu makale, söz konusu simgesel kelimeleri çoğunlukla farklı anlamsal değerlerle kullanan Taşlıcalı Yahya ve Şeyhülislam Yahya'nın şiirleri üzerine mukayeseli bir çalışmayı içermektedir.

Anahtar Kelimeler: simge, şiir dili, zühdi kelimeler, harabati kelimeler, Taşlıcalı Yahya, Şeyhülislam Yahya.

ABSTRACT

Among the problems about Classical Turkish Poetry the major ones are the inconsistency and misunderstanding in the transcription of texts. It is certain that this situation causes firstly expects of this field, secondly students and master's students to have a lot of trouble during the transcription of texts. First of all it is seen clearly that the symbolic soul in it which is dominant to the ordinary style of expression hasn't been comprehended yet. The symbolic expression style of Sufism which is the basis of Classical Turkish Poetry is the same as the poetry's. Because of this similarity the world “ascetic” which deals with the exterior side of the religion and the word “bohemian” that means taverna are the most important symbols of Classical Turkish Poetry. In this poem “ascetic” and “bohemian” are the two opposite characters that make the dramatic action. This article includes a comparative study on Yahya of Taşlıca and SeikhuIslam Yahya who generally use these symbolic words in different meaning.

Key Words: symbol, poetry soul, ascetical words, bohemial words, Yahya of Taşlıca,

Seikhülislam.

Anlamaz keyfiyyet-i hâl-i dilüm hüsyâr olan
Mest-i câm-ı bâde-i bezm-i elest anlar beni
Şeyhülislam Yahya

Okuma nâdâna ey Yahya sakın dîvânunı
Şi'rden yegdür har-ı lâ-yefhama zîrâ şa'îr
Taşlıcalı Yahya

Giriş

Üst ve mutlak âlemi anlatmanın yegane yolu sembolik bir dilin kullanımınıdır. Gerçek bir sanat, sembolik ve manalı bir temsilin gerçekleştirilebildiği, yani aklın dışında görülmesi mümkün olmayan şeylerin temsil edildiği sanattır. Coomaraswamy, uygun ve etkin hatırlatıcı olan sembolizmi “belli bir seviyedeki (İlahî âlemdeki) hakikatin, başka bir seviyedeki (fizikî âlemdeki) ona tekabül eden başka bir hakikat ile temsil edilmesi” olarak tarif etmektedir (Livingston 1998: 110). Konuşma, açıklama ve bilgi aktarma amaçlı olduğu halde, bu amacını bir benzerlikten, bir mecazdan yararlanmaksızın asla yerine getiremez (Livingston 1998: 114)

Semboller temsil ettikleri nesnelere hakikat âlemindeki gerçek şekillerini yansıtırlar. Nesnelere hakikî şekillerinin sembollerdeki bu görüntüleri, bizim düz bir aynaya yansıyan üç boyutlu çehremizin görüntüsü gibidirler... Nasıl vücut kendi hakikati olan ruhun zahire yansıyan bir görüntüsü ise ve nasıl kelimeler İlahî âlemdeki kavramsal hakikatlerin, zahirde anlaşılabilirliklerini sağlayan görüntüler ise semboller de aynı şekilde temsil ettikleri nesnelere hakikatlerinin eser üzerindeki yansımaları veya gölgeleridir. (Livingston 1998: 115). Geleneksel sembollerini yorumlayabilmek için sadece öğrenmenin ötesinde, güçlü ve canlı bir tahayyül gücü gereklidir. Bilginin, bilen yapısına göre daima değişik manalarda yorumlanabileceğinin farkında olan Coomaraswamy, sembollerin vasıfsız kişiler tarafından şahsî olarak yorumlanmasını tasvip etmemekte ve buna ısrarla engel olmaya çalışmaktadır. Bu düşünceden hareketle şöyle söylemektedir: “Sembollerin manalarını anlayabilmek için, bu alanda uzman olan kişiler tarafından yazılmış eserlerde sembollerin mukayeseli kullanımı hususunda yapılan kesin açıklamalarla, hâlâ düşünce ve günlük konuşmalarının alışılmış kalıbı olarak geleneksel sembollerden yararlananların yaptıkları açıklamalara güvenmeliyiz.” (Livingston 1998: 120).

Allah'ın yapılmasını/yapılmamasını emrettiği bütün eylemler simgesel (sembolik) değerlere sahip olduğundan simgenin somut biçimi olan eylemi yerine getirmek kadar,

simgesel göndergeyi göz önünde tutmak da önemlidir. Ancak simgesel eylem kavramı, Kur'an ve hadislerin uygun görmediği, hatta yasakladığı amelleri kapsayacak ölçüde genişletildiğinde, örneğin uygun görülmeyen koşullarda aşkı ve sarhoşluğu içine alınca, pratikte bir sorun ortaya çıkar. Mutasavvıfların bu soruna bulduğu çözüm en genel ifadesi ile şöyledir: Burada söz konusu olan, manevi makamlara erişme meselesidir. Ancak belirli kişiler, doğuştan manevi meziyetlere sahip kişiler, insan eylemlerinin ardındaki simgesel göndergeyi idrak edebilirler. Böyle kimseler için, geniş simgesel fiiller dizisine ruhsat vardır; fakat şu önemli kayıt unutulmamalıdır: İnsanlığın çoğunluğu, sembolik hakikati idrakten âcizdir ve bu çoğunluk için, tek selamet yolu dinin zâhirî şekillerine uymaktır. Bundan dolayı sembolik eylemin sırrını saklamak sufînin ödevidir, öyle ki sıradan insanlar, manevi ağırlığını taşıyamayacakları yükümlülükler altına girmesinler (Andrews 2001:89). Çünkü müminlerin çoğu, tasavvuf yoluna giremeyecek denli bu dünyaya bağlıdır. Aynı zamanda sıradan kişi, dinin zahirî şekillerine itaat etmesi sayesinde, âhirette Allah'ın cennetine kavuşur; ama hakikat mertebesine erişme imkanını ebediyen yitirir (Andrews 2001: 95).

Divan şairlerinin ruh ve his dünyaları üzerinde büyük etkisi olan İbn Arabî'nin sembolik dili ile ilgili olarak Muhammed Mustafa Hilmî şunları söylemektedir: “İbn Arabî'nin kullandığı semboller; onun keşfettiği hakikatlerden, marifet ve zevkini elde ettiği inceliklerden pek çok hazineler saklamaktadır. Bunlar bazen kapalı, bazen de açık ve anlaşılır tarzda kullanılmaktadır... Bu üslubun kullanımındaki faktörler, muhataba anlamakta kolaylık sağlamak veya uzmanların işini kolaylaştırmak olabileceği gibi, bilgilerini ehil olmayan ve anlamayacak kimselerden gizlemek de olabilir” (2002: 52).

Bilindiği gibi Divan şiiri, ortak İslam kültürünün şekillendirdiği bir yapının edebiyatımızdaki uzantısıdır. Bu sebeple biçimsel, düşünsel ve estetik açılardan Arap ve özellikle İran edebiyatının bizim edebiyatımıza öncülük ettiği önemli hususlar söz konusudur. Bunlardan biri de zühdf ve harabatî kelimelerin şiirde kullanımı meselesidir. Bir kelimenin ortaya çıkması, ilk planda yüklendiği ve kapsadığı anlamlar dünyası, zamanla yeni anlamlar yüklenmesi veya eski anlamlarının bir kısmını karşılamaz olması, dillerin gelişim ve doğal seyri içinde olağan şeylerdir. Bütün bunlara şiirsel dili de kattığımızda kelimelere yüklenen anlamların, çok daha karmaşık, derin ve soyut özellikler göstermesi kaçınılmazdır. Sıradan dilde olumlu anlamlar içeren kelimelerin, bir “üst dil” olan, şiirsel dilde olumsuz; olumsuz olanların ise olumlu anlamlar yüklediği pek çok örnekle karşılaşırız. Kelimelerin sıradan dil ve üst dildeki kazandıkları anlamların İran şiirindeki gelişimi ile ilgili olarak Nasrullah Pürcevadî şunları söylemektedir: “Harabati kelimelerin İran âşıkâne-sufiyâne şiirine girişi, bu kelimelerin

anlamalarında ortaya çıkan değişimin sonucuydu. Bu anlam değişikliği bu kelimelerin değerlerinin de bütünüyle değişmesine neden oldu. Doğal dilde bu kelimelerin önceki anlamsal konumları dinî kelimeler dairesinin altındaydı ve bu yüzden de bunların dinî ve ahlakî açıdan değerleri olumsuzdu. Fakat bunların şiir dilindeki yeni anlamları dinî kelimelerin üzerindeydi ve bu yüzden de bunların dinî ve ahlakî açıdan değerleri olumlu hâle geldi.” (Pürcevadi 1998: 251). Arap şair ve eleştirmeni Adonis ise, Ebu Nüvas’ın simgesel diliyle ilgili şöyle der: “Ebu Nüvas şu veya bu sebeple edepsizliği, arkasına saklandığı bir maske; vücudu, mantık ve geleneğin kontrolünden kurtaran sarhoşluğu ise, tam kurtuluşun simgesi olarak kullanır. Bu simge dönüşlerin devasa bir merkezi konumundadır. Ondaki şarap, şarap değil aksine onu gösteren bir simge ve işaretir” (2004: 57).

Aynı dinin mensubu olan Arap, İran ve Türk unsurları, bu genel çatının altında kültürel, dilsel, inançsal ve düşünsel müştereklikler oluşturmuşlardır. Bu ortak oluşumda her unsurun öncelikli veya sonradan olmak üzere katkıları olmuştur. Bu açılardan bakıldığında İslam sonrası edebiyatlarda dinin etkisinin payı oldukça yüksektir. Özellikle İslam dininin tefekkürî tarafını oluşturan tasavvufun derin ve soyut dünyası, en güzel bir şekilde şiirle anlatılmış veya anlatılmaya çalışılmıştır. Burada şiirin estetik boyutunun yanında, çarpıcı ve etkili anlatım gücünü unutmamak gerekir. Şiirdeki tasavvufî terminolojinin ilk şekilleri Arap şiirinde karşımıza çıkmakla birlikte, kemalatını İran şiirinde sağlamıştır diyebiliriz. Bu şiirler, özellikle Fars diliyle yazılmakla birlikte, bu çabanın içinde sadece Fars kökenliler değil; başta Türk ve Arap olmak üzere, diğer bazı Doğu toplumlarının şair ve mütefekkirleri de bulunuyordu. Sufi mütefekkirlerin bu konudaki görüşlerinin şiir dilindeki yansımaları olan beyitleri çözebilmek için, arkasında yatan o felsefenin anlaşılmasının gerektiği bilimsel bir gerçektir. Bundan dolayıdır ki tasavvuf disiplini bilinmeden Klasik edebiyatımız bilinemez, hükmüne varmak bir abartı olmasa gerekir (Kılıç 2004: 101).

Tasavvufun edebiyata yansıyan bir boyutu da dinin zahir ve batın yönünün farkının vurgulanma meselesidir. Hz. Peygamber’den sonra dinî meselelerde bazı ihtilafların ortaya çıktığı ve bu meselelere ileri gelenlerin kendince çözümler getirdiği ve cevaplar verdiği bilinmektedir. Bu durum zamanla farklı algılama ve anlayışların doğmasına da sebep olmuştur. Bunların hepsini birbirinin karşıtları gibi görmemek gerekir. Nihayetinde bunların çoğu bir yorum meselesi olarak kalmıştır. Ancak zaman zaman bu farklar çok daha keskinleşmiş, etki ve tepkiler de ona göre daha sert olabilmektedir.

Kur’an başta olmak üzere dinî söylem ve ritüellerin anlam ve yorumları hususlarında zamanla farklı düşünceler ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi de dinin daha

çok zahirî boyutuyla ilgili olarak algılanan zahidliktir. Arapça zühd kökünden türeyen bu kelime farklı zaman, farklı coğrafya ve farklı kültürlerde küçük de olsa anlam farklılıkları göstermiştir. Sonraki dönemlerde bütün olumlu değerleri yüklenen rindlik kavramının karşı-değeri olarak görülen zâhidlik, esasında tasavvufî seyr ü sülukun başlangıç aşamasına tekabül eden olumlu bir kavramdır. Zahidlik bir yerde, seyr ü sülukun ilk aşamalarından olan “terk-i dünya”ya karşılık gelmektedir. Bu aşama, tasavvufî seyirde aşılması gereken ilk engellerden birisidir; sufiler, burada çok uğraşmanın, sâliki asıl yolundan alıkoyacağı düşüncesini dile getirmişlerdir.

Sıradan dilde olumlu anlamları barındıran zahid, mescit, namaz, abdest, hoca, vaiz, müfti, tespih, seccade vb. gibi kelimeler ile olumsuz anlamlar içeren meyhane, meyhaneci, içki, saki, sarhoşluk, kadeh vb. kelimelerin bir üst dil olan şiir dilinde tam karşıt anlamlar almaya başlamasının izlerini Hicri 3.-4. (Miladi 9.-10.) yüzyıllara kadar götürmek mümkündür. Bununla birlikte zühdle ilgili olarak, günümüze kadar gelen farklı algılama ve kullanımların olduğunu da belirtmemiz gerekir. 15. yüzyıl eseri olan Tazarru-nâme’de, zahidin vasıflarıyla ilgili tamamen olumlu mahiyette şu bilgilere ulaşırız:

Zâhid oldur kim ola şîrâne merd

İki âlemden kıla gönlini serd

Zühd şem’ ü mürğ-ı dil pervânedür

Zühd esâs-ı kâr-ı her ferzânedür

Zühd gerçi bir makâm-ı ‘âlîdür

Zühde zühd itmek ulular hâlidür

Zühd ki anda ihtiyâr-ı nefis olur

Ol fenâ ehli katında bes olur

Çün ki terk-i ihtiyâr olur makâm

Zühde dahi zâhid olurlar müdâm

Kim ki bu meydanda ol cevân urur

Varlığ u yoklık ana yeksân olur (Tulum 2001: 100)

Zühdi ve harabatî kelimelerdeki zıtlıklar için, bir grubun olumlu anlamlar yüklenmesi, diğerinin doğal olarak olumsuz anlamları yüklenmesini gerektirmiştir, diyebiliriz. Ancak söz konusu kelime gruplarının birbirinden bağımsız olarak da bu anlamsal seyri gösterdikleri, düşünülebilir. Özde Allah’a ulaşmayı asıl amaç olarak gören tasavvuf düşüncesi, Allah’ın emir ve yasakları bağlamındaki bir takım ritüel ve araçları zamanla asıldan uzaklaştıran engeller olarak görmeye başlamıştır. Bir menzile yol alan

yolcunun varacağı yerden çok yolu, yolun zorluklarını düşünmesi, araçla amacın yer değiştirmesine neden olur, düşüncesi gelişmiştir. Bu durumu iyi bilen tasavvuf ehli, nihayetinde terk düşüncesini de terk etmek, demek olan “terk-i terk” anlayışını en üst mertebeye çıkarmıştır. Ancak zühdî olarak adlandırdığımız ve sıradan dilde olumlu anlamları olan bu kelimelerin zamanla zıt anlamda olumsuz anlamlar yüklenmelerini sadece bu açılardan görmemek gerekir; tasavvufi söylem, yoğun bir batınlık ve içsellik ifade etmektedir. Dolayısıyla zahirî ve şeklî olarak anlamlandırılan her şeyin bir de içsel ve batınî anlamı olmalıdır. Zühdî kelimelere bu noktadan bakıldığında, hedef olarak vahdeti yani Mutlak Yaratıcı’yı değil, onun vaat ettiği cennetini amaçlayıp, cehennemden kaçmayı hedeflediği gözlemlenmektedir.

15. yüzyıl meşhur nâsirlerinden Sinan Paşa, sufilerin farklı bir dili terennüm ettiklerini, dolayısıyla onları anlamanın zorluğunu dile getirirken aslında bir meseleye de parmak basmış olmaktadır. Onları anlamasak da, gerçekleri söyledikleri için tasdik etmeliyiz: “Dervişlerin başka bir dili olur; anun için sözlerinin müşkili olur. Gerekdür ki basîret gözi açıla, ki Hak nuruyla hak seçile. Bizüm gibiler hemîn anlarun sözlerin kabûl idüp inanmak gerek ve gene murâdlarını anlara komak gerek”(Tulum 2001: 184). Yine o, klasik manadaki cennet ve cehennem anlayışına değişik bir yorum getirerek, farklı algılama ve anlamaları birleştirir: “İlahî, cennet didükleri visâlüdür, bâkisi gurûr-ı lezzât. İlahî, cehennem didükleri firâkundur, mâ’adâsı fîkdân-ı shehevât. İlahî, dîdârun bile olmayacak âşık cenneti n’ider?, İlahî, nazarun bile olıcak gönül eri cehennemden niye kaçır?” (Tulum 2001: 186). “Meşhur kadın aziz ve tasavvuf sevgisinin büyük telkincisi Rabia da, ilk olarak şöyle dua etmişti: ‘Ey Rabbim, eğer ben cehennem korkusuyla sana ibadet ediyorsam beni cehennemde yak. Eğer cennete girmek ümidiyle ibadet ediyorsam beni o cennetten kov. Yok eğer yalnız senin için sana tapıyorsam, beni ezelî ve ebedî güzelliğinden mahrum eyleme’” (Schimmel 2002: 11).

Bu süreçte, edebiyatta şiddetle yerilen riyakarlık anlayışı dikkati çekmektedir. Zahidlere en çok isnat edilen bu sıfat, yaygın şekliyle içi dışı aynı olmamak olarak bilinmektedir. Hatta münafıklık demek olan, kalben inanmadığı halde zahiren inanmış görünmekle de karıştırılmaktadır. Oysa buradaki zahid tiplmesi bunların dışındadır. Belki bu zahid, inancının sığılığı veya özden uzak olması sebepleriyle, gösteriş içinde olabilir; ancak inançları noktasında çok samimî, bildiğimiz anlamda çok dindar birisi de olabilir. Hatta Allah’ın emir ve yasaklarını uygulamada mükemmel de olabilir. Ancak bütün bunlar, yine de onun “mürayi” olmasına mani değildir; çünkü gerçek sufînin indinde Allah’ın dışında bir şeyi istemek, O’ndan başkasını düşünmek riyakarlığın tam da kendisidir. Cennet ve cehennem, âyetlerle de açıkça belirtildiği gibi, Allah’ın inanan ve

inanmayan kullarına vaadi olduğu halde sufiler, hedeflerini bunların üzerinde tutmuş; ne cennet arzusu içinde ne de cehennem kaygısı içinde olmuşlardır. Zaten bu arzu ve kaygıyı da riya içinde değerlendirmişler.

İslam'ın şiddetle yasakladığı içki ve ona bağlı terimlerin İslam'ın bu soyut ve derin tefekkürî boyutunu ifade etmeye başlamasının izlerini daha öncelere götürmek mümkündür. Peki bu husus, neden harabati dediğimiz kelimelerle ifade edilmiştir? Bu noktada mutasavvıflar farklı veya benzer söylemler geliştirmişlerdir. Bu hususlardan biri, tasavvufun bu derin ve soyut yönünün herkes tarafından doğru bir şekilde anlaşılamayacağı endişesi ve bu çerçevede gizlenmesi gerekliliğidir. Zira tasavvufun bu yönü herkesin anlama ve idrak kapasitesinin üzerinde görülmüştür. Bu hususta Latîfî, tezkiresinin ön sözünde şöyle söylemektedir: “Ama eskinin önde gelen şairlerinde görüldüğü gibi, zamanımızın şiiirleri de tevriye ve tezatlarla sahip olmalıdır. İçkiden, meyhaneden, şaraptan ve kadehten söz ederken, ilahî aşkla sarhoş olmanın çekiciliklerine ve ilahî aşk kadehine hayranlık uyandırmalıdır...Zamanımızdaki bu kimselerin sözleri ve şiiirleri mecazî anlamlar taşıyor, düpedüz tek yönlü istiarelerden ibaret..”(Andrews 108). “İrfan zümresi için gizli ve saklı değildir ki, şiiirin konularının ve malzemelerinin çoğu sevgili ve içki gibi sözler ve bunlara ait mecazlardır. Eski üstadların en büyükleri, halkı yanıltmak için sözlerini mecaz giysisine büründürmüşler” (Andrews 109). “Aslında şairlerin mecazî şiiir örtüleri ve gerçeği iltibaslarında def, ney, sevgili ve şarabı gösteren ibare ve istiareler gelirse, görünüşüne bakıp bunları şarap, dilber, kol ve boy övgüsü olarak düşünmemek lazımdır. Tasavvuf ve gerçek bilicilerin dilinde her sözün bir manası, her ismin bir müsemması, her sözün bir tevili ve her tevilin bir temsili vardır. Nitekim o aşk meyhanesinin kadeh sunucusu, dilber ve şarap sözlerinin nüktecisi yani Hafız-ı Şirazî şöyle buyurur: ‘Ey sevgili, gönül ehlinin sözünü dinleyince bu yanıltır deme, sen sözden anlamıyorsun, hata burada’. Sözün kıyası ister güzelleri medh etsin, isterse dilberleri övsün Hakk’ı görebilen gerçek erlerle vahdete ulaşmış Allah dostlarının yolunda gidenler, onları Celal ve Cemal sahibi Allah’a ait görürler (İsen 1990: 9).

Tabii, burada tasavvufun çok üst ve derin tefekkürî yönünü sıradan insanlardan gizlemek için veya halkı yanıltmak için, içki ve içkiye bağlı kelimelerin kullanılması bir çelişki oluşturmaktadır. Sıradan insanların inançlarına hanel gelmemesi ya da bu hususta bir vebal almamak düşüncesi ile bu konuları içki ve ona bağlı simgelerle anlatmak, onları bir tehlikeden korur gibi görünse de dinen başka bir tehlikeye atmak olarak da görülebilir. İçki ve aşkla ilgili kelimelerin İlahî aşkı anlatmasını çoğu mütefekkir ve mutasavvıf, Cemâl-i İlahî karşısında kendinden geçen, yani bir nevi sarhoş olan insanların halleri ile paralel kılmıştır. Allah’a akıl ile değil aşk ile ulaşılır, düşüncesi aşıklığı, bir yönüyle akıl

yoksunluğu olan delilik, şeydalık ve mestlikle özdeşleştirmiştir. “Tabii bu motif bazı şarihlerce, körü körüne ve şekilden ibaret ibadettense, manevi hakikatleri idrak etmeye bir yönelişin sembolü olarak yorumlanır. Ancak burada puthane veya meyhaneye gitmenin, zahide isnat edilen riyakarlık veya münafıklıktan daha ehven olduğu fikrinin vurgulanmak istenmesi daha güçlü bir ihtimal durumundadır” (Şentürk 1996: 28).

Taşlıcalı Yahya ve Şeyhülislam Yahya Divanlarında Zühdî ve Harabatî Kelimelerin Kullanımı

Taşlıcalı Yahya, Dukakin ailesinden ve 16. yüzyılın önde gelen şairlerinden biridir. Devşirme olarak alınan şair, Acemi Oğlanlar Ocağında yetişmiş, daha sonra Yeniçeri Ocağı'na girmiştir. İbn Kemal ve Cafer Çelebi gibi şairlerden ders alan Yahya, yayabaşı rütbesine kadar yükselerek Anadolu ve Rumeli'de bir çok sefere katılmıştır. Nahçıvan seferi sırasında, Kanunî'nin oğlu Şehzade Mustafa'yı öldürtmesi üzerine yazdığı ünlü mersiyesiyle bu görevinden azledilerek, İzvernik sancağına sürülmüş ve orada ölmüştür. Yahya Bey, kişilik itibarıyla son derece korkusuz ve atılgan bir karaktere sahiptir. Onun bu özelliğini, Kanunî'ye sunduğu kasidesinde bir yanda Hayalî'ye hakaret ederken, bir yanda da bu şairi hoş tuttuğu için padişaha tarizde bulunmasında ve Şehzade Mustafa mersiyesinden dolayı kendisini sorguya çeken Rüstem Paşa'ya verdiği cevaplarda görmemiz mümkündür. Buna karşılık, Zati'nin cenazesinin kaldırılması esnasında canla başla çalışması, aynı zamanda vefakar ve kadirbilir bir kimse olduğunu göstermektedir (Küçük vd.2004:310).

Taşlıcalı Yahya'nın din ve millet uğruna gözünü budaktan esirgemeyen birisi olduğunu, yiğitlik ve dervişliği mezceden alperen vasfını tam manasıyla taşıdığını sadece hayat hikayesinden anlamıyoruz. Onun şiirleri de bu anlayışın izleriyle doludur:

Dostuz 'ârif-i bi'llâha Ebû Cehle 'adû
Kimine nûr-ı Muhammed kimine nâruz biz (G.182/6)

Biz Budinün şâh-râhında mücâhidlerdenüz
Müşrikîne kîni olan Kahramân-ı kâtilüz (G.170/5)

Her gazâlar kılıcı gâziye hem-râhuz biz
Şâh-ı Merdân gibi semşîr-i yedu'llâhuz biz (G.143/1)

Açdum diyâr-ı şevki eş'âr-ı tâzem ile
Rûmı yeniçeriyle mânend-i Âl-i Osmân (G.322/8)

Şeyhülislam Yahya, 1552 yılında İstanbul'da doğmuştur. Osmanlı sultanlarından tam sekizinin devrini gören Yahya, Necati ve Baki tarafından temsil edilen “şehir

Türkçesi”ni, bu dönemde başarıyla sürdürmüştür. O, İstanbul Türkçe’sini adeta karşılıklı konuşma üslubu içerisinde samimi bir biçimde kullanmıştır. Kudema tarzı denilen Klasik üslubun, bir Osmanlı şeyhülislamı tarafından başarıyla temsil edilmesinde, şairin mizacı kadar devrin kültürel ortamının da etkili olduğu kesindir. Şeyhülislam şairler arasında renkli bir kişiliğe sahip olan Şeyhülislam Yahya Efendi, şiirlerinde içki ve içkiye bağlı terimler ile bir güzelin vasfındaki kelimeleri oldukça fazla kullanmıştır (Bilkan 2004: 380).

Makaleye konu olan bu kıyaslama, Yahya Beğ’in divanındaki (Çavuşoğlu 1977) 513 gazeli ile Şeyhülislam Yahya’nın divanındaki (Kavruk 2001) 450 gazeli esas alınarak yapılmıştır. İki divan arasında yaklaşık 60 gazel farkı olmakla birlikte, genel toplamlar göz önüne alındığında aşağı yukarı yaklaşık bir rakam olduğu anlaşılmaktadır. Neden iki Yahya, sorusuna, sadece adlarının aynılığı cevabını vermeyeceğiz. Şüphesiz adlar, bu çalışmanın bir yere kadar belirleyici unsurlarındandır; ancak bu iki şairimizin birinin 16. yüzyılın, diğerinin 17. yüzyılın önde gelen şairlerinden olması, mizaçları ve hayatı algılamalarının farklı oluşu ve hepsinden önemlisi, belki de çalışmanın hedefi olan şiirde sembollerini hangi ölçülerde kullandıkları, en önemli etkenlerdendir. Benzetmeleri, kurguları, malzemeleri vs. yönleriyle aynı gibi gözüken Divan şiiri, daha ayrıntılı bakışlarla bazı farklılıklarını da sergilemektedir. Çalışmanın amacı bu farkların ortaya çıkmasına katkı sağlamaktır.

Bu iki şairimizin gazellerinde kullandıkları harâbâtî ve zühdî kelimeler, olumlu ve olumsuz kullanımları itibarıyla tablolatırıldığında sayısal ve grafik olarak şu sonuçlara ulaşılmaktadır:

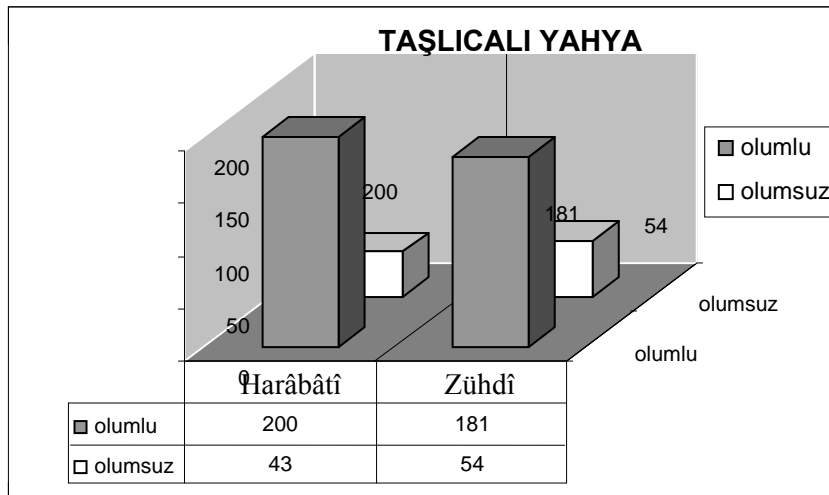
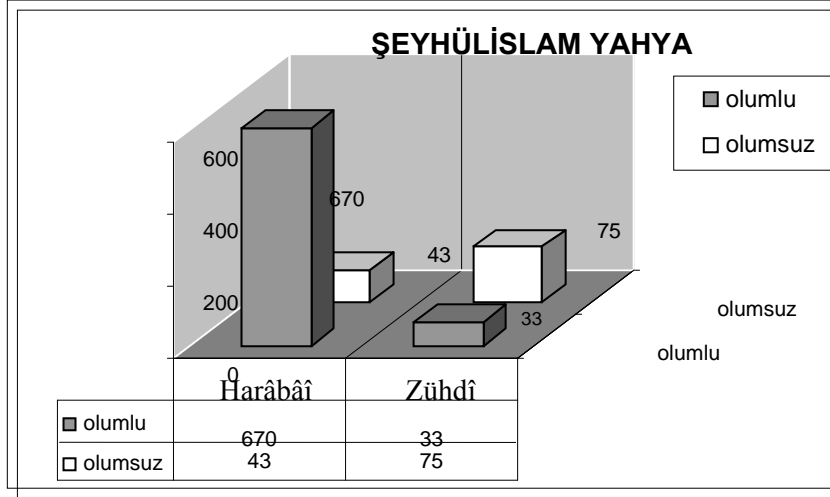
	Taşlıcalı Yahya		Şeyhülislam Yahya	
	olumlu	olumsuz	olumlu	olumsuz
Meyhâneci/pîr-i mugan	-	-	19	-
Ser-mest/mest(âne)/sarhoş	37	10	82	8
Kadeh-nûş/kadeh-cerrâr	-	-	9	-
Bâde-nûş/bâde-hâr	2	3	-	-
Sâkî	21	3	66	5
Rind/rindân	8	1	16	-
Humâr/mahmûr	1	-	8	1
Mey-dân	-	1	-	-
Mey	27	6	60	7
Şarâb	17	6	39	3
Bâde	6	2	51	3
Hamr	-	1	-	-
Mül	3	-	9	-
Sahbâ	-	-	9	2
Duhter-i rez	-	-	7	2

Cür'a	2	-	7	1
Câm	39	5	89	4
Kadeh	2	-	17	-
Sâgar	2	1	17	-
Ayak	3	-	3	-
Peymâne	2	1	12	1
Hum	-	-	12	1
Şiše	-	-	2	-
Sebû	-	-	2	-
Piyâle	-	-	3	-
Surâhî	3	1	7	-
Meyhâne/meykede	2	1	29	-
Harâbât	7	1	16	-
Meclis	-	-	26	1
Bezm	13	-	31	2
Ayş/işret	3	-	22	2
Toplam	200	43	670	43

Tablo 1: Harâbâtî Kelimelerin Her İki Şairde Olumlu/Olumsuz Kullanımı

	Taşlıcalı Yahya		Şeyhülislam Yahya	
	olumlu	olumsuz	olumlu	olumsuz
Mescit	9	-	-	3
Savma'a	-	-	-	3
Hânkâh	3	-	1	5
Câmi	7	-	3	-
Ka'be	32	-	11	2
Cennet/cinân	34	2	15	3
Vaiz	-	2	-	15
Zâhid/Zühhâd	10	29	-	27
Şeyh	8	4	1	2
Sofî	19	13	-	4
Hâce	-	3	-	1
Derviş	5	-	-	-
Müezzin	1	-	-	-
Seccâde	-	-	-	1
Tespîh	7	1	1	2
Hırka	-	-	1	2
Namaz/salât	21	-	-	-
Âbdest	2	-	-	-
Zühd	4	-	-	5
Secde	8	-	-	-
Toplam	181	54	33	75

Tablo 2: Zühdi Kelimelerin Her İki Şairde Olumlu/Olumsuz Kullanımı

Yukarıda iki ayrı tablo ve grafik halinde verdiğimiz harâbâtî ve zühdî kelimelerin iki divanda farklı oranlarda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu fark hemen dikkati çekecek kadar barizdir. Şöyle ki harabâtî kelimeler açısından baktığımızda Taşlıcalı Yahya'nın gazel fazlalığına rağmen Şeyhülislam Yahya'dan çok daha az sayıda, söz konusu kelimeleri tercih ettiği anlaşılmaktadır. Taşlıcalı Yahya'nın toplam 243 kelime kullanımına karşılık, Şeyhülislam Yahya 713 rakamına ulaşmaktadır. Bu rakamlar aşağı yukarı üç katı anlamına gelmektedir. Bu sayılara, rintlîğin diğer boyutu olan 'güzel sevmek'e bağlı olarak bir güzel ve onun vasıflarını da katarsak, bu oranın çok daha artacağı malumdur. Bu kelimelerin şairlere göre kullanım sıklığı, şüphesiz bize bazı fikirler verse de asıl önemli olan tarafı, söz konusu kelimelerin olumlu ve olumsuz anlam

değerleri ile kullanımlarıdır. Tabloya bu noktadan baktığımızda, Taşlıcalı Yahya'nın 243 kullanımının 200'ü olumlu 43'ü olumsuz gözükmektedir. Buna karşılık Şeyhülislam Yahya'nın toplam 713 kullanımının 670'i olumlu, 43'ü olumsuz gözükmektedir. Bu da yüzde olarak Taşlıcalı Yahya'da % 82,4 olumlu, % 17,6 olumsuz, Şeyhülislam Yahya'da ise % 94 olumlu, % 6 olumsuz olarak ortaya çıkmaktadır.

Harabâtî kelimelerle ilgili yukarıdaki rakamsal değerler, bu iki şairimizin mizacı, şairliği ve ruh dünyası hakkında şüphesiz bize bazı fikirler vermektedir. Ancak bu kullanım farklılıkları, adı geçen şairlerimiz ile ilgili kesin hükümler verebilmemiz için yeterli değildir. Burada karşımıza çıkan sorunlardan başta geleni, 'olumlu' ve 'olumsuz' kelimelerine şairlerin yükledikleri anlam değerleridir. Bu açıdan baktığımızda her iki şairin 'olumlu' ve 'olumsuz' kavramlarını, kelimelere farklı anlam değerleri ile yükledikleri görülecektir. Mesela Şeyhülislam Yahya harabâtî kelimenin direkt olumsuz anlamından çok, ona olumsuz anlam taşıyan bir ibare eklemektedir: bâde-i gaflet (166/4), bâde-i telh (176/2), sâkî-i felek (107/1), bezm-i gam (400/5), câm-ı mihnet (404/3), feryâd-ı mestân (62/1), mey-i pür-şûr (77/1). Yukarıdaki örneklerde içkinin, sakinin, meyhanenin, meclisin değil, bu kelimelere eklenen gam, mihnet, acı, gaflet, felek gibi kelimelerin olumsuz anlamları ön plandadır ya da diğer bir söyleyişle bu tamlamalardaki olumsuzluk, harâbâtî kelimelerden değil, diğerlerinden kaynaklanmış gözükmektedir. Yukarıdaki yüzde ve oranlarda bunun da dikkate alınması gerekmektedir. Bu kullanımların tam karşısında, söz konusu harâbâtî kelimelere olumlu anlam içeren ibare ekleyerek kullandığı örnekler de rastlanmaktadır. Câm-ı muhabbet (33/5), mey-i aşk (76/4), mest-i şarâb-ı aşk (109/5), şarâb-ı pend (207/2), meyhâne-i aşk (207/4). Bu kullanımlar Divan şairlerinin hemen çoğunda gördüğümüz tamlamalardır. Bu kullanımlar, daha çok yanlış anlamaların önüne geçmek amacıyla taşır gibidir. Yani şair dolaylı olarak, şiirimde kullandığım içki, meyhâne, sarhoş, sarhoşluk vb. gibi kelimelerin anlamı gerçek değil mecazîdir, mesajını vermektedir.

Taşlıcalı Yahya divanına baktığımızda, harâbâtî kelimelerin olumsuz kullanımlarında bizatihi nesne, kişi ve kavramların gerçek anlamlarının kast edildiği anlaşılmaktadır. Şeyhülislam Yahya'da hemen hiç karşılaşmadığımız bu durum, Taşlıcalı Yahya'da açık ve kesin bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu da, Taşlıcalı Yahya'nın, bu beyitlerde şiir dilinin üst, sembolik çizgisine her zaman ulaşamadığını veya onun gaza ruhlu mizacının buna izin vermediğini göstermektedir. Aşağıdaki gazel ve beyitlerde içkinin, sarhoşun, sarhoşluğun, meyhanenin bizzat gerçek anlamlarında kullanıldıkları görülmektedir:

Zâhidâ görmeze ur mashara-i şeytânı
Ya'nî ser-hoş ile kör bengîyi kan hayrânı
Yüzle her vech ile 'aybını hemân bâde gibi
Sevme her 'aklı hümâsın uçuran hayvânı
Bakma her mest-i mey-i ma'siyete bilmeze ur
Toğrı yolu koyup eğriye giden nâdânı
Fâsikun zelzele-i zilletidür hamrı müdâm
Sâyeveş bir gün ider hâke berâber anı
Başı hoş olmadı ser-hoşlar ile Yahyânun
Komaz âdem yirine cümle seg-i sekrânı (G.502)
Harâma göz dikicidür habâb-ı bâde gibi
Şarâb içen kişinin eyle başını pâ-mâl (K.20/8)
Mey nûş idüp sürâhî gibi olma surh-rû
Ol işi işleme ki seni eyleye hacil (G.244/4)
Mey ile meymene vü meysereni toldurma
Ne revâdur ki meye Ka'be-i dil menzil ola (G.432/4)
Ma'rifet 'üryânına meydür libâs-ı gafleti
Mudhik-i şeytân olur kör bengî kan hayrân olan (G.344/3)
Meykede mühmelâtınun kabri cehenneme döner
Bir karanu bucak olur bâde-hârnun âhiri
Kesret ile şarâb içen hargelenün misâlidür
Savt u sadâ-yı çeng ile çingenenün panâyırı (G.471/3,6)
Çalmazuz çağırmazuz bir sâza meyyâl olmazuz
Dînsüz îmânsuz hevâ ehline Deccâl olmazuz (G.175/1)
Sâlih ol peymâneni tesbîh-i mercâna değış
Zevk-ı zikru'llâh ile meydâna gel mey-dânı ko (G.363/

Taşlıcalı Yahya, sıradan bir vaiz gibi içkiden uzak durulması gerektiği, içki içenin şeytanın oyuncağı, yerinin cehennem olacağı nasihatının yanı sıra, içki içenin başının ayaklar altına alınması gibi çok daha tavizsiz, itici tavırlar içine de girmektedir. Hatta içki içenleri eşek sürüsü(terbiyesiz, utanmaz) ve köpek olarak tavsif ederek, onlarla başının

hiçbir zaman hoş olmadığını vurgular. Taşlıcalı Yahya, harâbâtî kelimelere olumlu ibareler ilave ederek, tıpkı Şeyhülislam Yahya'nın yaptığı gibi olumlu anlamda da kullanır. Sâkî-i câm-ı muhabbet (G.100/1), mest-i İlahî (G.100/4), bâde-i tevhîd (G.114/7), sâkî-i kevser (G.33/3).

Şeyhülislam Yahya'nın divanında, içki ve ona bağlı kullanımların gerçek anlamları ve bununla ilgili olarak bir kötülenmesi söz konusu değildir. Ancak kullandığı harâbâtî kelimelerin zaman zaman hangi anlamda olduklarına göndermeler yapmaktadır. Şeyhülislam Yahya, bu türden kelimeleri çoğu zaman muğlak, yani belirsiz kullanmaktadır. Yani rahatlıkla ikili anlam katmanı içinde değerlendirilebilecek şekilde kullanır. Bu durum aslında şiiriyetin de bir göstergesidir. Bilindiği gibi şiir, daha çok örtük bir anlatım özelliği gösterir. Şiiri çekici kılan da bu özelliğidir. Bunu iyi bilen Şeyhülislam Yahya, yanlış anlaşılmalara olabileceğini bildiği halde bundan yine de çekinmemiştir. Şeyhülislam Yahya, şiirinin bu yönünden dolayı, içkiyle sarhoşla neleri kastettiğini beyitlerinde sık sık dile getirmiştir. Şeyhülislam Yahya ve diğer Divan şairlerinin yanlış anlaşılmaları ve değerlendirilmelerinin de asıl nedeni, belirsiz gözükten bu beyitler olmuştur:

Kâş ol toprağ olaydum gûşe-i mey-hânede
Üstüne sâkî-i meclis cür'a-i sâgar döker (G.91/2)

Cihânda rind odur uğratmayup âlâm-ı dünyâyı
Muvâfik yâr ile bir gûşede def'-i gumûm eyler (G.89/2)

Rind isen kürki içinden giyegör kim bana
Kodı mı giymeğe sincâbını düzd-i deyi gör (G.97/3)

Toğrı yoldur maksada sapman reh-i mey-hânedan
Zâhîde sorman tarîk-i hânkâhı gösterür (G.104/6)

Niçün terk eylesün mey-hâne küncin rind-i mey-hâre
Ne zâhiddür ne râhib neylesün ol mescid ü deyri(G.417/2)

Bilmeyen farkını mey-hâne ile hânkâhun
'Acabâ pîr-i mugândan nice irşâd ister(G.85/4)

Sun sâgarı sâkî bana mestâne disünler
Uslanmadı gitdi gör o dîvâne disünler (99/1)

Her iki şair de harâbâtî kelimeleri aşk, muhabbet, tevhit, İlah, pend, kevser vs. gibi kelimelerle olumlu anlamda kullanmışlardır; ancak bu tamlamalarla da yetinmemiş olacaklar ki, söz konusu kelimeleri hangi anlamda kullandıklarını bir nevi izah eden

beyitler de kaleme almışlardır. Bu beyitlerdeki söyleyişleriyle hem kendi dönemlerinde hem de kendilerinden sonra şiirleri üzerinden yapılan yanlış yorum ve algılamaların da önüne geçmek istemişlerdir. Bu hususta Taşlıcalı Yahya'nın muğlak anlamlı beyitleri fazla olmadığı, Şeyhülislam Yahya'nın ise fazlaca olduğu için olsa gerek, bu türden beyitlere divanında daha çok yer vermiştir

Okuma nâdâna ey Yahya sakın dîvân unı

Şi'rden yegdür har-ı lâ-yefhama zîrâ şa'îr (G.133/7) Taşlıcalı Yahya

Hezâr tevbe mey-i ma'nevîden ayrugına

Şarâb 'akluma gelmez bi-hakk-ı rûh-ı nasûh (G.43/3) Taşlıcalı Yahya

Mülk-i ma'nâda ricâl ile zuhûr eyleyelüm

Sûretâ rind-i harâbât ile peydâ olalu (G.289/3) Taşlıcalı Yahya

Anlamaz keyfiyyet-i hâl-i dilüm hüşyâr olan

Mest-i câm-ı bâde-i bezm-i elest anlar beni (G.390/3) Şeyhülislam Yahya

Yahyâya eylersin cefâ feryâdın anlarsın hevâ

Sâkî mey-i engûr ile mestâne mi sandun beni G.437/5) Şeyhülislam Yahya

Bâde-i hum-ı mecâzî bize te'sîr itmez

Eski mey-hârelerüz köhne şarâb olsa bize (G.307/3) Şeyhülislam Yahya

Hüşyârlık ümîdini eyler mi tâ ebed

Yahyâ ki mest-i bâde-i bezm-i elest ola(G.323/5) Şeyhülislam Yahya

Söz kim zebânuma gele gûyâ zebânedür

Ben 'âşıkam sözüüm de benim 'âşıkânedür (G.87/1) Şeyhülislam Yahya

Zühdî kelimelerle ilgili tabloya baktığımızda, neredeyse harâbâtî kelimelerin kullanıldığı tablonun tam tersi bir durum gözlenmektedir. Taşlıcalı Yahya, 170 olumlu 54 olumsuz toplam 224 kelime kullanmış, buna karşılık Şeyhülislam Yahya, 33'ü olumlu 75'i olumsuz olmak üzere toplam 108 kelime kullanmıştır. Bu türden kelimelerin tercihi noktasında hemen hemen yarı yarıya bir farklılık gözlenmekte, olumluluk ve olumsuzluk açılardan ise Taşlıcalı Yahya'da % 75,5 olumlu, % 24,5 olumsuz; Şeyhülislam Yahya'da ise %31 olumlu, % 69 olumsuz oranları gözlenmektedir.

Harâbâtî kelimelerin kullanımında olduğu gibi zühdî kelimelerin kullanımında da Taşlıcalı Yahya, gerçek anlamı ön plana çıkarmış, kelimelerin sembolik yönünü ikinci plana itmiştir. Bazı beyitlerinde âdeta bir din adamı kimliği ile karşımıza çıkan Yahya, ibadet ve taatin kazanımlarını vurgularken, bunları yerine getirmeyenleri dışlar, takbih

eder:

Mescide gel zâhidâ ma'nide Hak dîvânıdır
Gülşen-i ihsânıdır insâna rahmet kânıdır

Âbdest almaz namâza yüz yumaz ehl-i hevâ
Secde emrinde 'inâd iden kişi şeytânîdür (G.99/1,2)

Mescide toğru 'asâ ile gelen dervîşi
Der-i dergâh-ı salâhiyyete der-bân bilürüz (G.156/2)

Yahya behişt-i 'Adne irem dir isen eğer
Dâl eyle zühde kaddüni dünyâyı fâni kıl (G.244/5)

Çağırdı her mü'ezzin dîvân-ı Zü'l-celâle
Gir câmi'-i şerîfe gör hırmen-i du'âyı (G.507/7)

Rûz u şeb kâyim ü sâyımdür işi zühd ü salâh
Kâmeti oldu reh-i Hakda 'ubûdiyyete dâl (K.18/17)

Var iken âb-deste ihtisâsı

Namâza yüz yumaz bu nefsi 'âsî (İst.Şehrengizi 64)

Şeyhülislam Yahya, namaz, abdest, hoca, tespih vs. gibi kelimeleri hiç kullanmamış, kullandığı zühdi kelimeleri hemen tamamen olumsuz olarak kullanmıştır. Ağırlıklı olarak olumlu kullandığı Kâbe ve cennet gibi kelimeleri ise, genellikle sevgilinin mekanı, bulunduğu yer olarak tasavvur ettiği için bu şekilde kullanmıştır. Şüphesiz bu durum, Şeyhülislam Yahya'nın bu kelimelere karşı bir reaksiyonu veya olumsuz düşüncesinden kaynaklanmıyordu. Zaten olumsuz olarak kullandığı mescit ve diğer zühdi kelimelerin de özüne veya mahiyetine değil, bunların zâhir boyutundaki imajlarına karşı bir tavır sergilemektedir. Zira ibadetten dinin kastettiği anlam onun zahir boyutu değil, daha çok batın boyutudur. Rutin bir takım hareketler ve ritüellere indirgenmiş bir din anlayışı tabii ki Yahya'nın tasvip edeceği bir anlayış olamazdı. Dolayısıyla o, bir nevi 'ters psikoloji' ile dikkatleri çekerek, olumsuz ve yanlış olanı vurgularken, olumlu ve doğru olanı göstermektedir. El-Cürcanî, şiirdeki mecazî kullanımın beğenilmesi hususunda şunları söyler: "İnsan doğası, bir şeyin alışık olmayan bir yerden görülmesinden ya da çıkmasından daha çok hoşlanır ve onun üzerine daha fazla düşer" (Adonis 2004: 45).

Vâ'izâ çâk böyle zemm itmek olur mı bâdeyi

Her ne denli zahm olursa dile merhemdür hele (G.331/3)

Sözi bu vâ‘izün mahbûb sevme bâde nûş itme

İki ‘âlemde âgâh olmayan nâ-dânı gûş itme (M.44)

Hânkâhda baş döner mey-hâneler içre ayâg

Farkını fehm eylemez abdâl sersemlik budur(G.83/4)

Kûy-ı cânânı koyup anda turur mı âdem

Zâhidâ bilmemiyüz cennet-i me’vâ didüğün(G.194/2)

Hâcınun maksûdı Ka‘be bana kûyundur garaz

Fikri cennet zâhidün ‘uşşâka rûyundur garaz(G.167/1)

Zâhid beni sen tehî mi sandun

Mânend-i habâb pür-hevâyum

Sâf-meşreblerle pür bir cây-ı hâlet-bahşdur

Zâhid-i nâ-dân velî hâlî sanur mey-hâneyi (G.435/2)

Mest ü medhûş yatan rindi harâbât içre

Halk gafletde sanur ben ana âgâh derin(G.275/3)

Zâhidi tercih ider mi rinde sâhib-tab‘ olan

Dinledüm güftârını vâ‘iz de gevdenen yana(G.14/4)

Tatalum gözi açıklardan olmuşsın be hey zâhid

Hudâ Settârdur ta’n itme rinde ‘ayb-bîn olma(G.313)

Harâbât ehline birdür reh-i mescidle mey-hâne

Akar su gibi rind olan yürür geh toğrı gâh eğri (G.473/6)

Klasik şiirimizde, hikaye bütünlüğünde olmasa da bir tahkiye anlayışının olduğu kesindir. Özellikle âşık, sevgili, rakip üçlemesi ve zahit, rint zıtlıkları üzerine bir örtük kurgulama söz konusudur. “Bu bağlamda ‘her şeyin zıddı ile kaim olduğu’nu söylemek, bir anlamda bu ikili ana kategorinin ontik varlık alanlarını da kesinleştirmiş olur. İşte en geniş anlamıyla edebî eser, bu iki ezeli ve ebedî tezadın kurmaca bir yapıda, var olanlar metaforuyla kendi varlıklarını saklama/açma mücadelesidir” (Korkmaz 2002: 272). Bu çerçevede her iki şairin üslup özellikleri aşağıdaki tablolarda şu şekilde gözükmektedir:

Taşlıcalı Yahya

	Ülkü Değer (Tematik Güç)	Karşı Değer (Karşı Güç)
Kişi	Rind Âşık Saki Derviş Müezzin Zahit Sofî	Zahit Hoca Müftî Sofî Saki Vaiz, Nasîh Bâde-hâr/ sarhoş Meyhaneci
Kavram	Akıl, Aşk Hoşgörü Gönül saflığı Hoşgörüsüzlük Kınama Ayıplama	Akıl, Hoşgörüsüzlük İki yüzlülük Kınama Ayıplama
Simge	Takke Tespîh Hırka Mescit Cennet Kabe	Meyhane Kadeh İçki

Şeyhülislam Yahya

	Ülkü Değer (Tematik Güç)	Karşı Değer (Karşı Güç)
Kişi	Rind Âşık Bâde-hâr/ sarhoş Meyhaneci Sâki Derviş	Zahit Sofu Nasîh Vaiz Derviş
Kavram	Aşk Hoşgörü Gönül saflığı İki yüzlü olmama	Akıl, Hoşgörüsüzlük İki yüzlülük Kınama Ayıplama
Simge	Meyhane Kadeh İçki Cennet Kabe	Takke Hırka Mescit Cennet Kabe

Şeyhülislam Yahya'da ülkü değerler ve karşı değerler çoğunlukla yerli yerine oturmuşken, Taşlıcalı Yahya'da bu değerler değişkenlik göstermektedir. Şöyle ki Şeyhülislam Yahya, inancın biçimsel yönünü temsil eden zühdî kelimelerin bir kısmını hiç kullanmamakta, kullandıklarını ise zahir boyutu ile hemen tamamen karşı-değer kategorisinde kullanmaktadır. Akıl, hoşgörüsüzlüğü, iki yüzlülüğü, kınama ve ayıplamayı kişi ve simge olarak temsil eden zahit, sofî, vaiz, nâsîh ile mescit, hırka, takke vs. gibi kelimelerin neredeyse tamamı karşı değer içinde olumsuz kılınmaktadır. Cennet ve Kabe ise, özellikle sevgilinin bulunduğu mekan olması hasebiyle hem ülkü-değer hem de karşı-değer olarak kullanılmakta; ancak sevgiliye nispetle olumsuz kılınmaktadır. Aşk, hoşgörüyü, gönül saflığını ve riyasızlığı kişi ve simge olarak temsil eden rind, âşık, meyhânci, sarhoş, meyhane, içki gibi kelimeler ülkü-değer olarak kullanılmaktadır.

Taşlıcalı Yahya'da ise, zühdî kelimelerden mescit, müezzin, namaz, abdest, tespîh, cennet, Kabe vs. gibi kelimeler tamamen olumlu kullanılarak ülkü-değer içine alınmaktadır. Taşlıcalı Yahya, bu kelimelere akıl, aşk, gönül temizliği, iman gibi kavramları yüklemektedir. Bunun yanı sıra zahit ve sufî kelimelerini hem olumlu hem de olumsuz kullanarak, ülkü ve karşı-değer arasında gider gelir. Rindi olumlu kullanmakla birlikte, içki, meyhane, sarhoş vb. kelimeleri belli kullanımlar dışında hep olumsuz kılar. Bu noktada şair hoşgörü ile hoşgörüsüzlük arasında kalır.

İki Yahya'nın şiirsel imgelemlerinde, harabâtî ve zühdî kelimelerin birbirinden

farklı konumlandırılması, şiirde anlamı boya metaforuyla anlatan Adonis'in yargısıyla paralellik arzeder. Adonis, Arap Poetikası adlı eserinde şiirdeki anlam ve kasıt ile ilgili şunları söylemektedir: "Keza, nazımda bizzat anlama da bakılmaz. Çünkü anlamın kendisiyle var olması bakımından bir ayrıcalığı yoktur. Anlamlar, kendisinden resim ve süs yapılan boyalara benzer. Nasıl ki birisi bir başkasından dokuduğu kumaşa yaptığı resim ve süslerde kullanılan boyaların seçiminde, onların kullanıldığı yer ve miktarlarda daha isabetli, ayrıca boyaların karışım ve düzenlenmesinde daha başarılı olabiliyor, böylece yaptığı süs ve resim diğerlerinden daha çok beğeniliyorsa aynı şekilde iki şair de kastettikleri anlam konusunda, bu durumdadır" (2004: 43).

Sonuç

Taşlıcalı Yahya ve Şeyhülislam Yahya divanlarının sadece gazel kısmında yaptığımız mukayesede harâbâtî kelimelerin Taşlıcalı Yahya'da çok tercih edilmediği, buna karşılık Şeyhülislam Yahya'da sıklıkla kullanıldığı gözlenmektedir. Bu durum, adı geçen iki şairin mizacı ve şairliği hakkında bir fikir vermekle birlikte, önemli olan bu kelimelerin olumlu ve olumsuz anlamlarda kullanılması meselesidir. Bu açıdan baktığımızda da Şeyhülislam Yahya'nın söz konusu kelimeleri çoğunlukla olumlu, Taşlıcalı Yahya'nın ise oransal olarak daha fazla olumsuz kullandığı anlaşılmaktadır. Bu da yukarıdaki düşünceleri teyit etmektedir. Ancak asıl önemli olan ise, bu şairlerin harâbâtî kelimelere yükledikleri anlamsal değerlerdir. Taşlıcalı Yahya'da harâbâtî kelimelere yüklenen olumsuzluklar, bizzat bu kelimelerin gerçek anlamlarına yönelik olurken, Şeyhülislam Yahya'da kelimenin gerçek anlamından çok o kelimeye eklenen olumsuz anlamdaki bir ibareden kaynaklanmış gözükmektedir. Yani bizzat harâbâtî kelimelerden kaynaklanan bir olumsuzluk söz konusu değildir. Bu türden kelimelere yüklenen olumlu anlamlar ise, her iki şairde de aşağı yukarı benzerlikler göstermektedir. Yani bizzat gerçek anlamda içki ve içkiye bağlı kelimelerin olumlu kılınıp övülmesi söz konusu değildir. Bu kelimeler, aşk, muhabbet, ezel(aşk), ilahî, pend vs. gibi unsurlarla olumlu mahiyette kullanılmaktadır. Şeyhülislam Yahya'da ayrıca içki, sarhoş, meyhane, sarhoşluk gibi kelimelerin muğlak anlamda, yani iki yönlü de anlaşılabilir şekilde müphem kullanımları vardır. Taşlıcalı Yahya'da gözlenmeyen bu ifade tarzından dolayı olsa gerek, Şeyhülislam Yahya, beyitlerinde sık sık, şiirlerinden neleri kastettiğine dair göndermeler yapmaktadır.

Zühdi kelimelerin kullanımında ise tam karşıt bir durum ortaya çıkmaktadır. Oran olarak bu kelimeleri Taşlıcalı Yahya çok daha fazla tercih etmiştir. Bu oran iki katı kadardır. Buradaki kullanımlar da, harâbâtî kelimelerin kullanımlarını tamamlamaktadır.

Taşlıcalı Yahya, müttaki, dindar bir mümin tavrıyla insanları mescide, namaz kılmaya, günahlardan kaçınmaya davet eder; bazen bir vaiz edasıyla bu görevlerini yapmayanları korkutur. Bu durum onun mizacını, gaza ruhunu ve samimi bir bağlılık içindeki inancını gösterir. Ancak bu durum, onun şiirsel dili, pek çok beytinde Şeyhülislam Yahya'nın seviyesine çıkaramadığını da göstermektedir. Şeyhülislam Yahya da en az Taşlıcalı Yahya kadar samimi bir mümin, hatta onunla aynı dili konuşan birisidir. Taşlıcalı Yahya'nın daha çok sıradan dil ile söylediklerini Şeyhülislam Yahya bir 'üst dil' ile ifade etmiştir. Dolayısıyla Taşlıcalı Yahya'nın "*Mescide gel zâhidâ ma'nîde Hak dîvânıdır/Gülşen-i ihsânıdır insâna rahmet kânıdır*"(G.91/1) söyleyişi ile Şeyhülislam Yahya'nın "*Mescidde riyâ-pîşeler itsün ko riyâyı / Mey-hâneye gel kim ne riyâ var ne mürâyı*" (G.432/1) söylemi arasında esas itibarıyla hiçbir fark yoktur.

KAYNAKLAR

- Adonis, (2004), *Arap Poetikası*, (Çev. Emrullah İşler), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Andrews, Walter G., (2001), *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı*, (Çev. Tansel Güney), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bilkan, Ali Fuad, (2004), "Orta Klasik Dönem-Nazım", *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, s. 355-415.
- Hilmî, Muhammed Mustafa, (2002), "Sembollerdeki Hazineleler", *İbn Arabî Anısına-Makaleler*, (Çev. Tahir Uluç), İnsan Yayınları, İstanbul.
- Kılıç, M. Erol, (2004), *Sufi ve Şiir*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Korkmaz, Ramazan; "Romanda Dramatik Aksiyonu Sağlayan Değerlerin Görüntü Seviyeleri Üzerine Bazı Öneriler", *Scholarly Depth and Accuracy*, Ankara 2002. s.271-283.
- Küçük, Sabahattin vd., (2004), "İlk Klasik Dönem-Nazım", *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, C.IV, s.222-331.
- Latîfî Tezkiresi*, (1990), (Hzl. Mustafa İsen), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Livingston, Ray, (1998), *Geleneksel Edebiyat Teorisi*, (Çev. Necat Özdemiroğlu), İstanbul.
- Pürcevadî, Nasrullah, (1998), *Can Esintisi-İslam'da Şiir Metafiziği*, (Çev. Hicabi Kırılancı), İnsan Yayınları, İstanbul.
- Schimmel, Annemarie, (2002), *Aşk, Mevlânâ ve Mistisizm*, Kırkambar Yayınları, İstanbul.
- Şentürk, Ahmet Atilla, (1996), *Sufi Yahut Zahid Hakkında*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Şeyhülislam Yahya Divanı*, (2001), (Hzl. Hasan Kavruk), MEB Yayınları, Ankara.
- Taşlıcalı Yahya Divanı*, (1977), (Hzl. Mehmed Çavuşoğlu), İst. Üniv. Edb. Fak. Yayınları İstanbul.
- Tulum, Mertol*, (2001), Tazarru-nâme, MEB Yayınları, İstanbul.

Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 17, Sayı: 2 Sayfa:89-99, ELAZIĞ-2007

ZUM WESEN DES GENITIVS IM DEUTSCHEN UND GENITIVKONSTRUKTIONEN IM TÜRKISCHEN

The Genitive in German and the Possessive Construction in Turkish

Mehmet AYGÜN

Firat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Elazığ.
maygun@firat.edu.tr

ÖZET

Almanca’da Genitiv ve Türkçe’de isim tamlamalarının ele alındığı bu çalışmada, Genitiv’in aslında iyelik (aitlik) anlamında kullanıldığı ve kullanımı esnasında çeşitli rol ve görevler üstlendiği; cümlede özne, nesne, tümleç olabildiği; bu manada aitlik (sahip olma), tümleç-yüklem, oluş-meydana gelme, miktar-nicelik, tanıtmı-belirtme, anlamlandırma gibi ilişkiler ifade ettiği ve tamlayıcı unsur olarak tamlanandan sonra geldiği tespit edildi. Türkçe’de en çok kullanılan tamlama çeşidinin isim tamlaması olduğu ve bu tamlamanın da “*belirtili isim tamlaması*”, “*belirtisiz isim tamlaması*”, “*zincirleme isim tamlaması*” ve “*takısız isim tamlaması*” şeklinde kullanıldığı; Almanca’nın aksine Türkçe’de tamlayan unsurların genelde tamlananlardan önce geldiği görüldü.

Anahtar Kelimeler: Genitiv, tamlama, tamlayan, tamlanan, isim tamlaması.

ABSTRACT

In this study in which Genitive in German and possessive construction in Turkish are dealt with, it has been discovered that Genitive is used in the meaning of possessive indeed, that it has played various roles and duties during its usage, that it can be a subject, an object and a complement in a sentence, that it has expressed such relations as possession, complement-verb, occurrence-existence, amount-quantity, introduction-identification, and interpretation, and that it has been used after the determined as a genitive element. It has also been found out that the mostly used determinative type in Turkish is the possessive construction, and that type of complement is used in the form of “genitival construction”, “shortened genitival construction”, “determinative group for nouns” and “determinative group without a case ending”, and that the determinants in Turkish are usually used before the determined elements, unlike German.

Key Words: Genitive, determinative, determinant, determined, possessive construction.

1. Zum Wesen des Genitivs

Den Genitiv kann man als Herkunft und Gattung bezeichnender Fall definieren. Wichtiger ist aber, dass der Genitiv als Relationskasus und Wesfall angesehen wird. Als Morphologischerkasus dient der Genitiv zur Kennzeichnung des (Genitiv) Attributs eines Substantivs (das Buch *meines Freundes*; die Tasche *meiner Mutter*) und daher kommt er mit possessiver Bedeutung am häufigsten zur Anwendung (Aygün: s. 43). Bei seiner Verwendung kann der Genitiv verschiedene Funktionen ausüben. D.h. er kann als Objekt zum Verb und Prädikativ (Adjektiv), als Prädikativ, als Adverbialbestimmung und auch als attributiver Gliedteil Verwendung finden. Ein Substantiv wird also in den Genitiv gesetzt, wenn es als Genitivobjekt, als adverbialer Genitiv oder als Attribut gebraucht wird.

Bei der Verwendung kann der Genitiv Verschiedenes zum Ausdruck bringen. Er kann z.B. ein Zugehörigkeitsverhältnis (Haben-Verhältnis) besagen, und deswegen kann von dem Genitivus-Possessivus die Rede sein. Nominalphrasen können mit diesem Genitiv auf Sätze mit "haben" zurückgeführt werden:

das Buch *meines Freundes* → Mein Freund hat ein Buch.

das Haus *meiner Tante* → Meine Tante hat ein Haus.

In diesem Sinne wird der Genitiv als Erzeuger oder Besitzer einer Sache angesehen. Daneben kann der Genitiv Einzelwesen bzw. Personen bezeichnen, die das vom Bezugsnomen benannte Geschehen bewirkt haben. Für diese Verwendung des Genitivs können folgende Beispiele gelten:

die Lösung *des Schülers*

→ Der Schüler löst die Aufgabe. (Helbig/Buscha: s. 524)

der Schlaf *eines Kindes*

→ Ein Kind schläft. (Bussman: s. 273)

der Auftrag *Frau Müllers*

→ Frau Müller hat etwas beauftragt.

die Beschwerde *meines Nachbarn*

→ Mein Nachbar hat sich über etwas beschwert.

der Zwang *der Verhältnisse*

→ Die Verhältnisse zwingen uns zu einem bestimmten Verhalten. (Engel: s. 619)

Ausserdem kann der Genitiv auch ein Objekt-Prädikats-Verhältnis zum Ausdruck bringen. Während dieser Verwendung kommt er bei Nomen vor, die ein Geschehen oder

dessen Ergebnis oder Ausdrucksform bezeichnen. Dazu können aus verschiedenen Grammatiken folgende Beispiele ausgewählt werden:

die Entlassung *Herberts*

→ Man hat Herbert entlassen.

Beschreibung *eines Kampfes*

→ Jemand beschreibt (beschrieb usw.) einen Kampf.

Hüter *des Hauses*

→ Jemand hütet das Haus. (Engel: s. 620)

die Zerstörung *Karthagos*

→ Jemand zerstört Karthago.

der Verfasser *dieser Zeilen*

→ Jemand verfasst diese Zeilen. (Eisenberg: s. 249)

die Lösung *der Aufgabe*

→ (Der Schüler) löst die Aufgabe. (Helbig/Buscha: s. 524)

Ferner kann der Genitiv ein Sein-Verhältnis besagen. Bei dieser Verwendung des Genitivs hat meist der Genitiv selbst die wichtigere Funktion; der Genitiv selbst ist der bedeutsamere Teil. Dabei kann das Bezugssubstantiv auch ausfallen:

das Laster *der Trunksucht*

→ Die Trunksucht ist ein Laster.

Sie bekämpfen das Laster der Trunksucht.

Sie bekämpfen die Trunksucht. (Eisenberg: s. 248)

die Pflicht *der Dankbarkeit*

→ Die Dankbarkeit ist eine Pflicht. (Helbig/Buscha: s. 523)

Mit dem Genitiv kann auch eine Menge oder Substanz ausgedrückt werden, aus der das Bezugsnomen einen Teil ausgliedert. Hier ist das Bezugsnomen ein Mengennomen. Bei dieser Verwendung des Genitivs ist also von Teil-von-Verhältnis die Rede. In den Grammatiken wird dieser Genitiv als "Genitiv des Teiles" bzw. "Genitiv des geteilten Ganzen" genannt. Einige Beispiele für diese Verwendung sind:

die Hälfte *des Werkes*

ein Viertel *der Bevölkerung*

die Hälfte *ihres Vermögens*

der beste *meiner Freunde*

Der Genitiv kann auch eine Eigenschaft oder eine Beschaffenheit des im Bezugswort erwähnten Wesens oder Dinges bezeichnen. In dieser Verwendung bringt der Genitiv das Kennzeichen-Verhältnis zum Ausdruck und so wird er als "Genitiv der

Eigenschaft" genannt. Als Beispiele für diese Verwendung des Genitivs können folgende gelten:

ein Mann *der Vernunft*

→ Vernunft kennzeichnet den Mann (Helbig/Buscha: s. 524)

die Mühe *des Vokabellernens*

→ Die Mühe ist das Vokabellernen.

das Laster *des Rauchens*

→ Das Laster ist das Rauchen.

der Held *der Arbeit*

→ Das Heldsein ist durch Arbeit begründet.

ein Politiker *des Ausgleichs*

→ Der Politiker ist durch die Eigenschaft gekennzeichnet, dass er ausgleichend wirkt. (Eichler/Bünting: s. 83)

der Jüngling *elden Gefühls*

ein Mann *mittleren Alters*

Kunstschätze *aller Art*

eine Frau *von stolzem Betragen*

ein Mann *von Geist*

ein Becher *elden Goldes*

→ ein Becher *aus edlem Gold* (Grebe: s. 550)

Manchmal kommt der Genitiv nur bei bestimmten Nomen vor, die "Nicht Gegenständliches" bezeichnen. Während seiner diesen Verwendung drückt der Genitiv das Bedeuten-Verhältnis aus. Hier hat der Genitiv die Funktion, die Bedeutung des Bezugsnomens näher zu erklären und benennt dessen wesentlichen Inhalt. Dazu führt Engel (s. 621) folgende Beispiele an:

der Gedanke *des Weltfriedens*

→ Weltfriede existiert als Gedanke.

das Konzept *einer sozialeren Rechtsordnung*

→ Die sozialere Rechtsordnung ist ein Konzept.

die Möglichkeiten *der Entspannung*

→ Die Entspannung stellt eine politische Möglichkeit dar.

die Tatsache seiner Wankelmütigkeit

→ Seine Wankelmütigkeit ist *eine Tatsache*.

Nach all diesen Erklärungen und gegebenen Beispielen können wir sagen, dass Genitivs bzw. Genitivattribute in Sätzen oder Aussagen in verschiedenen Rollen auftreten

und unterschiedliche Funktionen erfüllen können. Sie können als Subjekt oder Objekt vorkommen und vielfältige Verhältnisse zum Ausdruck bringen. Wie auch an den angeführten Beispielen zu sehen ist, kann jedes Substantiv ein Genitivattribut zu sich nehmen. Syntaktisch reagieren Substantive den Genitiv, und daher ist das Attribut dem reagierenden Substantiv, d.h. dem Kern der Attributkonstruktion, nebengeordnet.

2. Genitivkonstruktionen des Türkischen

Es ist leicht zu sagen, dass Genitivkonstruktionen im Türkischen als häufigste Attribut-Konstruktionen vorkommen, und dass sie bei den Attribuierungen sehr wichtige Rollen und Funktionen erfüllen. Es ist möglich, dass sie bei ihren Verwendungen als Voll- oder Kurzgenitive auftreten und auch Suffixe zu sich nehmen können. Das Genitivsuffix ist als vierförmig zu sehen und lautet nach konsonantischem Auslaut als *-in* (*-in, -un, -ün*) nach dem Konsonanten, oder auch als *-nin* (*-nin, -nun, -nün*) nach dem Vokal. Eine einzige Ausnahme wäre hier das Nomen "su" (das Wasser). Dies erhält während der genitivischen Attributbildung den Bindekonsonanten "y": *Su-y-un rengi* (die Farbe *des Wassers*) (Aygün: s. 58). Im Türkischen unterliegt das Genitivsuffix der grossen Vokalharmonie. Das zeigt sich auch an den angeführten Beispielen.

Obwohl - wenn auch sehr selten – nachgestellte Formen zu sehen sind, werden Genitivattribute im Türkischen in der Regel vorangestellt. Die nachgestellte Verwendung kann aber als Ausnahme von der Grundregel betrachtet werden. Solche Typen kommen besonders in der modernen Prosa zur Anwendung. Als Beispiele können gelten:

kızım benim (meine Tochter)
gülüm benim (meine Rosa)
evimiz bizim (unser Haus) usw.

Bei den Genitivkonstruktionen im Türkischen sieht man, dass der Genitiv seine häufigste und wichtigste Verwendung im Türkischen im Zusammenhang mit dem Possessiv der 3. Person findet. Wenn eine konkretes Eigentumsverhältnis zum Ausdruck gebracht wird, und wenn der Eigentümer eine dritte Person ist, wird er in den Genitiv gesetzt. Dabei wird der Eigentumsgegenstand dem Genitiv nachgestellt, indem dieser Genitiv grundsätzlich das Possessivsuffix der 3. Person erhält. Dafür können wir folgende Beispiele geben:

öğretmen-in evi (das Haus des Lehrers; Lehrers Haus)
ev-in kapısı (die Tür *des Hauses*; die Haustür)

Wie auch folgendes Beispiel zeigen wird, können hierbei den beiden Substantiven in Beispilen neue Attribute vorangestellt werden:

yaşlı öğretmenin küçük evi (das kleine Haus des alten Lehrers)

An den obigen Beispielen ist zu bemerken, dass die Genitivkonstruktion hier eine Besonderheit aufweist, nämlich dass das Grundwort dem Bestimmungswort folgt, und dass es einer Ergänzung durch das Possessivsuffix der 3. Person(en) bedarf. Ebenso wird auch verfahren, wenn es sich um Plurale handelt:

öğretmenin ev-ler-i (die Häuser des Lehrers)

öğretmen-ler-in evi (das Haus der Lehrer)

öğretmen-ler-in ev-ler-i (die Häuser der Lehrer)

Solche Konstruktionen, in denen beide Substantive Suffixe zu sich nehmen, werden im Türkischen als “belirtili isim (ad) tamlaması” (bestimmte Verbindung; Vollgenitiv) bezeichnet. Wenn aber bei der Verwendung das Grundwort und das Bestimmungswort inhaltlich sehr nahe zusammenrücken, so dass sich ein neuer inhaltlicher Begriff herausbildet, so fällt das Genitivsuffix und es verbleibt nur im Grundwort das Possessivsuffix. Solche Konstruktionen ohne Genitivsuffixe werden im Türkischen als “belirtisiz isim (ad) tamlaması” (unbestimmte Verbindung; derivative Komposition; verkürzter Genitiv) genannt. Dafür gelten z.B.:

ev-in kapısı (die Tür des Hauses)

ev kapısı (die Haustür)

öğretmenler-in odası (das Zimmer des Lehrers/der Lehrer)

öğretmen odası (das Lehrerzimmer)

Es ist hier möglich, dass der verkürzte Genitiv als Adjektive fungieren und auch mit Doppelsuffigierungen auftauchen kann (Kissling: s. 42):

evlenme heves-li-si (heiratslustig)

ev sahib-i-si (sein Hausherr)

In den Grammatiken der türkischen Sprache und beim alltäglichen Sprachgebrauch sehen wir, dass Vollgenitive ohne Possessivsuffixergänzung im Grundwort sehr selten und zwar nur bei Eigennamen vorkommen. Kissling (a.a.O.) führt dazu folgendes Beispiel an:

Savrukların Hüseyin (Savruklars Hüseyin)

Daneben können im Türkischen in vielen Fällen Anhäufungen von Vollgenitiven Verwendung finden, d.h. mehrere Genitivattribute können einander folgen. Aus ästhetischen Gründen aber sollen diese vermieden werden. Für diesen Gebrauch können folgende Beispiele von Öner (s. 71) gegeben werden:

Okul-un bahçesi-n-in kapısı ...

(die Tür des Schulgartens ...)

Ali’-n-in öğretmeni-n-in evi ...

(das Haus des Lehrers von Ali ...)

Ahmet’-in amcası-n-in evi-n-in kapısı ...

(die Tür des Hauses von Ahmets Onkel ...)

İncila abla-n-in kanaryası-n-in ötüşleri ...

(Singen des Kanarienvogels von älterer Schwester Incila ...)

Solche Konstruktionen wie oben, in denen zwei oder mehrere Genitivattribute einander folgen, werden im Türkischen als “zincirleme isim (ad) tamlaması” (Genitivverkettung) bezeichnet. Neben diesen erwähnten drei Formen gibt es im Türkischen noch eine andere genitivische Verbindungsform, bei der die Substantive, d.h. Bestimmungs- und Grundwörter, kein Suffix zu sich nehmen. Diese Form wird als “takısız (eksiz) tamlama” (endungslose Verbindung) genannt. Für diese Verbindungsform führen Aksan (s. 53) und Koç (s. 254) folgende Beispiele an:

altın bilezik (goldenes Armband; Goldring)

demir çivi (Eisennagel)

yün çorap (Wollstrumpf)

tahta masa (Holztisch)

ipek gömlek (seidenes Hemd)

devlet baba (Vater Staat)

Bei der Verwendung lässt sich leicht bemerken, dass Genitivkonstruktionen sehr viele Funktionen und Aufgaben haben. Sie können z.B. zum Ausdruck des Besitzes, der Zugehörigkeit und des Ursprungs dienen und auch als subjektiver oder objektiver Genitiv vorkommen. Für diese erwähnten Fälle sehen wir bei Kissling (s.: 119) folgende Beispiele:

Zum Ausdruck des Besitzes:

Babamın evi (das Haus meines Vaters)

Oğlumun kitabı (das Buch meines Sohnes)

Papaz oğlu (Pfaffensohn)

um Ausdruck der Zugehörigkeit:

üniversitemizin profesörleri (die Professoren unserer Universität)

üniversite profesörü (Universitätsprofessor)

okulumzun çocukları (die Kinder unserer Schule)

tarla faresi (Feldmaus)

Zum Ausdruck des Ursprungs:

Ahmet’in sözleri (die Worte Ahmets; Ahmets Worte)

Profesörün konferansı (der Vortrag des Professors)

Zur Definition und Erklärung:

Ankara şehri (die Stadt Ankara)

Tuna nehri (der Donaustrom)

meşe ağacı (Eichbaum)

Zur Verbindung von Völkernamen mit anderen Nomen:

Türk hükümeti (die türkische Regierung)

Alman sefiri (der deutsche Gesandte)

İngiliz evi (das englische Haus)

Zur Bezeichnung von Stoffnamen:

demiryolu (Eisenbahn)

Zur Bildung zusammengesetzter Adjektive:

çuval dolusu (sackvoll)

evlenme heveslisi (heiratslustig)

Als Ausdruck des Beterffs:

hariciye vekaleti (Aussenministerium)

şark meselesi (Orientfrage)

Als Ausdruck der Herkunft:

atalar sözü (Sprichwort)

Als subjektiver Genitiv:

babasının sevgisi (die Liebe seines Vaters)

kardeşimizin kini (der Hass unseres Bruders)

baba sevgisi (Vaterliebe; Liebe, die der Vater fühlt)

Als objektiver Genitiv:

yurt sevgisi (Heimatliebe; Liebe zur Heimat)

Daneben können die Genitivverbindungen in Sätzen auch als Subjekt oder Objekte, und zwar in unterschiedlichen Kasusformen vorkommen:

Als Subjekt:

Ali'nin babası bugün geliyor.

(Alis Vater kommt heute.)

Ahmet'in kitabı hemen gönderilecek.

(Das Buch von Ahmet / Ahmets Buch wird bald geschickt.)

Als Objekt:

Ahmet'in kitabını okudun mu?

(Hast du Ahmets Buch schon gelesen?)

Ali'nin babasını tanıdınız mı?

(Habt ihr / Haben Sie Alis Vater kennengelernt?)

Ali'nin babasına yardım etmedin mi?

(Hast du Alis Vater nicht geholfen?)

Ferner können die Genitivkonstruktionen wie in anderen Sprachen auch im Türkischen Mehrdeutigkeiten angeben:

Pertev'in kitabı (das Buch von Pertev; Pertevs Buch)

1. Pertev kann das Buch selbst geschrieben haben. Er ist Autor des Buches.

2. Er kann es für sich gekauft haben. Er ist Besitzer des Buches.

Öğretmenin programı (das Programm des Lehrers)

1. Der Lehrer kann das Programm selbst vorbereitet haben.

2. Das Programm kann für ihn vorbereitet sein.

Die in diesem Zusammenhang bisher gegebenen Beispiele zeigen, dass die Genitivkonstruktionen insgesamt folgende Merkmale haben; die Beispiele zu diesen Merkmalen wählen wir von Öner (s. 71):

1. Bei den vollgenitivistischen Verbindungen können sich mehrere Bestimmungs- oder Grundwörter befinden:

Tramvaylar-in, otobüsler-in, vapurlar-in, ender bindiğimiz otomobiller-in pencereleri ... [Die Fenster, der Strassenbahnen, der Busse, der Schiffe, und der Autos, in die wir selten einsteigen (die wir selten nehmen)...]

Ev-in salonu, odası, mutfağı, banyosu ... (der Saal, das Zimmer, die Küche und das Bad des Hauses ...)

2. Sie können in singularen oder pluralen Formen stehen:

evler-in bacası (der Schornstein der Häuser)

ev-in bacaları (die Schornsteine des Hauses)

evler-in bacaları (die Schornsteine der Häuser)

3. Sie können wie die Substantive in unterschiedlichen Kasusformen auftreten:

Nominativ: *gözlerinin rengi* [die Farbe deiner (seiner, ihrer) Augen]

Akkusativ: *gözlerinin rengi-ni* [die Farbe deiner (seiner, ihrer) Augen]

Dativ: *gözlerinin rengi-ne* [der Farbe deiner (seiner, ihrer) Augen]

Lokativ: *gözlerinin rengin-de* [in der Farbe deiner (seiner, ihrer) Augen]

Ablativ: *gözlerinin rengin-den* [aus/von der Farbe deiner (seiner, ihrer) Augen]

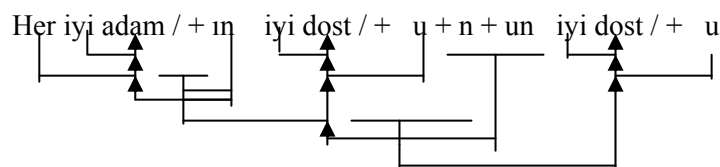
4. Sie können durch andere Attribute erweitert werden:

(yeni) binanın *büyük* penceresi (das grosse Fenster des neuen Gebäudes)

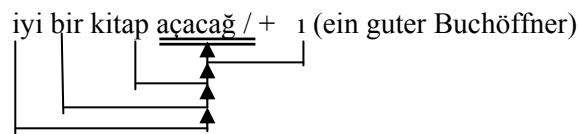
(yaşlı) öğretmenin *ne zamandır aradığı* kalem (der Stift des alten Lehrers, den er

seit langem sucht)

Für die Erweiterung der Genitivkonstruktionsteile führt Gemalmaz (s. 12) folgende Beispiele und weist darauf hin, dass die Ortsveränderung der Konstruktionsteile und die Erweiterung des Grundwortes durch andere Elemente bzw. Attribute nur bei der bestimmten Verbindung möglich ist; und betont, dass die Voneinandertrennung der Konstruktionsteile bei der unbestimmten Verbindung nicht möglich ist. Das Erweiterungselement (Adjektiv oder Adjektivgruppe) kann sowohl das Bestimmungswort als auch das Grundwort bestimmen oder ergänzen. Im ersten Fall ist das Bestimmungswort, im zweiten ist das Erweiterungselement betont:

[(ein) guter Freund des guten Freundes von jedem guten Mann (jeden guten Mannes)]

5. Sie können auch mit Pronomen gebildet werden:

bizim evimiz (*unser* Haus)

adamin *böylesi* (ein *solcher* Mann; ein Mann *solcher* Art)

6. Sie können vor- oder nachgestellt vorkommen:

İyi dinlediniz mi sözünü *öğretmeninizin* (*öğretmeninizin* sözünü)?

(Habt ihr das Wort *eures Lehrers* gut zugehört?)

7. Manchmal kann ein Teil der Verbindung ausfallen:

Bu *bizim* (*evimiz*)dir. (Das ist unser Haus.)

(*Bizim*) evimizi gördün mü? (Hast du unser Haus gesehen?)

Zum Schluss lässt sich sagen, dass Genitivkonstruktionen im Türkischen als häufigste Attribut-Konstruktionen auftauchen. Wie an den angeführten Beispielen ersichtlich ist, können Substantive substantivische Nominale als Attribut nehmen. Im Türkischen werden Nomen als Attribute in der Regel vorangestellt gebraucht. Bei ihrer Verwendung sehen wir, dass substantivische Attribute in verschiedenen Kasusformen auftreten können. Sie kommen in verschiedenen Rollen vor und erfüllen dabei unterschiedliche Funktionen, d.h. sie können als Subjekt oder Objekt erscheinen und

vielfältige Verhältnisse zum Ausdruck bringen. Sie dienen z.B. zum Ausdruck des Besitzes, der Zugehörigkeit und des Ursprungs. Während ihrer Verwendung können sie beliebig erweitert werden.

BIBLIOGRAPHIE

Aksan, Doğan, 1983, *Sözcük Türleri*, TDK Yayınları, Ankara.

Aygün, Mehmet, 1995, *Attribuierungsformen im Deutschen und im Türkischen*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Bussmann, Hadumod, 1990, *Lexikon der Sprachwissenschaft*, Alfred Kröner Verl., Stuttgart.

Eichler, W., Bunting, K. Dieter, 1978, *Schulgrammatik der deutschen Gegenwartssprache*, Schroedel Schulbuchverlag, Hannover.

Eisenberg, Peter, 1989, *Grundriss der deutschen Grammatik*, 2. Aufl., J.B. Metzler Verlag, Stuttgart.

Engel, Ulrich, 1988, *Deutsche Grammatik*, 2. Aufl., Julius Groos Verl., Heidelberg.

Gemalmaz, Efrasiyap, 1989, "Uyum ve Standart Türkiye Türkçe'sinde Uyumlar", *Atatürk Üniv. Fen-Edeb. Fak. Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi*, Sayı: 17, Erzurum.

Grebe, Paul, 1973, *Duden-Grammatik*, 3. Aufl., Dudenverlag, Mannheim.

Helbig, G., Buscha, J., 1981, *Deutsche Grammatik*, 7. Aufl., VEB Verl., Leipzig.

Kissling, H. Joachim, 1960, *Osmanisch-Türkische Grammatik*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.

Koç, Nurettin, 1992, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

Öner, Mehmet, 1992, *Türk Dilbilgisi*, Alfa Yayınları, Ankara.

Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 17, Sayı: 2 Sayfa:101-117, ELAZIĞ-2007

‘UNIVERSALITÄT’ UND ‘ORIGINALITÄT’ IM ÜBERSETZUNGSDISKURS

Universality and Originality in Translation Discourse

Faruk YÜCEL

Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Mütercim-Tercümanlık Bölümü, İzmir.

ÖZET

Bu makalede, çeviri bilim ve tarihinde farklı bağlamlarda gündeme gelen ‘özgünlük’ ve ‘evrensellik’ ile ilgili görüşlerin ardında yatan etmenler sorgulanmaktadır. ‘Özgünlük ve ‘evrensellik’ konusunu irdeleyebilmek için, öncelikle ‘özgünlüğün’ ve ‘evrenselliğin’ ne anlamda kullanıldığına ve bu bunların hangi kavram ve ölçütlere dayandırıldığına bakmak gerekmektedir. İleri sürülen görüşlerin göreceliği, tarihsel bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır. Kavramların bu niteliği, bütünlüyci bir tanımlama yapmayı da zorlaştırmaktadır. Ancak konunun anlaşılabilmesi için, bu görüşlerin oluşmasında etkili olan bazı kavram ve ölçütler vardır. Bu bağlamda, çalışmada karşıt bir konum içerisinde sürdürülen çevrilebilirlik-çevrilemezlik, yabancılaştırma-yerelleştirme, akılcılık-akıl dışılık, kaynak ve erek dil odaklılık gibi kavram ve ölçütlerin söylemleri nasıl geliştirdiği irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Özgünlük, evrensellik, çevrilebilirlik, akılcılık, yabancılaştırma, yerelleştirme, erek dil odaklılık.

ABSTRACT

This article questions the factors underlying the ideas related with originality and universality which is found in different contexts of translation studies and translation history. To explore originality and universality we must first of all define these terms paying particular attention to related concepts and criteria. A historical approach is necessary because of the relativity of the assertions, so it is hard to make an incorporating definition. However, in order to make things clear we need to take into account some of the concepts and criteria which had an impact on the formation of these ideas. Therefore in this article how discourses develop concepts or criteria such as translatability-untranslatability, foreignization-domestication, rationality-irrationality, source text orientedness and target-text orientedness, will be investigated.

Key Words: Originality, universality, translatability, rationality, foreignization, domestication, target-oriented approach.

I. Einleitung

Obwohl die Herkunft der Übersetzung so alt wie die Menschheitsgeschichte ist, kann von einer einheitlichen Begriffserklärung im Übersetzungsdiskurs nicht gesprochen werden. Das hängt damit eng zusammen, dass die Übersetzer sich mehr oder minder lediglich auf bestimmte Texttypen, wie z.B. heilige oder literarische Texte, und darüber hinaus auf einzelne spezifische Übersetzungsprobleme konzentrierten. Die diesbezüglichen Erörterungen führten aber nicht zu einer umfangreichen Theoriebildung, so dass die meist aus einer werkimmanenten Betrachtung hervorgegangenen Definitionen und Erklärungen zu diesem Thema notgedrungen begrenzt blieben. Sie genügen jedenfalls nicht den heutigen Ansprüchen der Übersetzungswissenschaft. Doch gibt es manche Anhaltspunkte, die seit Jahrhunderten immer wieder diskutiert werden und im Übersetzungsdiskurs eine gegensätzliche Einstellung symbolisieren. In dieser Studie wird versucht, die 'Originalität' und die 'Universalität' als zwei übergeordnete Begriffe, die die Reflexionen über das Übersetzen stark geprägt haben zu untersuchen. Ziel dieser Arbeit ist es, die 'Originalität' und die 'Universalität' als zwei übergeordnete Begriffe, die die Reflexionen über das Übersetzen stark geprägt haben, näher zu untersuchen. Damit soll diese von der Übersetzungsforschung bislang nur oberflächlich behandelte Problemstellung um eine neue Annäherungsweise erweitert werden. Mit diesem Artikel soll der Versuch unternommen werden, den Zusammenhang zwischen einigen ausgewählten Begriffen in einem neuen Licht zu betrachten. Um sich vorab ein übersichtliches Bild über dieses Thema machen zu können, ist es zunächst notwendig, einige Begriffe, die in Zusammenhang mit der 'Originalität' und 'Universalität' stehen, in Frage zu stellen und sie als ganzheitliche Problematik zu betrachten. Aus diesem Grund werden in dieser Studie gegensätzliche Einstellungen, die hier behandelt werden, nicht voneinander getrennt, sondern als Bestandteil einer relativistischen Auffassung bewertet. In diesem Rahmen ist es sinnvoll, Kriterien bzw. Begriffe, wie Rationalität-Irrationalität, Übersetzbarkeit-Unübersetzbarkeit, Verfremdung-Einbürgerung, Treue-Freiheit, nicht in einer extremen Dualität, die die Vielseitigkeit der Übersetzung verdeckt und zu falschen Ableitungen führt, zu sehen. Diese Kriterien bzw. Begriffe, die sowohl unter 'Originalität' als auch unter 'Universalität' eingestuft werden können, haben flexible Eigenschaften. Um dieser Problematik näher zu kommen, lohnt es sich, zu hinterfragen, was mit 'Originalität' und 'Universalität' gemeint ist. Mit anderen Worten gesagt, wie originell und universell kann eine Übersetzung sein? Ist die 'Originalität' eines Textes in eine andere Sprache übertragbar/übersetzbar? Die Antwort auf diese Fragen kann nur beantwortet werden, indem zuerst dargestellt wird, wie die Originalitäts- und

Universalitätsproblematik in der Übersetzungsgeschichte aufgefasst wurde. Denn diese Problematik hängt nicht nur mit der Textbezogenheit ab, die nur mit sprachlichen Kriterien erklärt werden kann. Hier spielen hauptsächlich auch andere Faktoren, wie die Entstehungszeit einer Übersetzung, außersprachliche Faktoren, die aus soziokultureller Perspektive sowohl das Originalwerk und die Übersetzung als auch die Leser beeinflussen, und zuletzt die Einstellung des Übersetzers, sich allesamt ändern können, eine entscheidende Rolle.

II. Die Herkunft der Begriffe aus historischer Perspektive

Wie bekannt sind soziokulturelle Faktoren, wie in anderen geisteswissenschaftlichen Bereichen, bei der Bestimmung von Kriterien oder Begriffen sehr relevant. Historisch-orientierte Studien über ein Thema zeigen meist, dass viele Begriffe sich mit der Zeit ändern können. Jede Definition und ihre gegensätzliche Position ist eigentlich eine Ausnahme für sich, die mit ihrer Entstehungszeit im Zusammenhang steht und nicht generalisiert werden kann. Wie Peter V. Zima in seinem Artikel „Der unfassbare Rest. Die Theorie der Übersetzung zwischen Dekonstruktion und Semiotik“ mit Recht hinweist, sind

„(...) dialektische Verknüpfungen der Extreme möglicherweise sinnvoller und furchtbarer als eine steriles Gegeneinander von Rationalismus und Romantik, Inhalt und Ausdruck, Begrifflichkeit und Begriffslosigkeit.“ (Zima, 1996: 19)

Zimas Auffassungen beruhen auf zwei Komponenten, die er als ‚rationalistische‘ Idee der Zeichenäquivalenz und die ‚romantische‘ Idee der Unübersetzbarkeit bezeichnet. Um diese gegenübergestellten Ideen besser zu verstehen, die für diese Studie von Bedeutung ist, sollten diese Bezeichnungen näher dargestellt werden. Dabei ist zu fragen, wie sich die Rationalität und die romantische Auffassung auf den Übersetzungsdiskurs widerspiegeln und welche Folgen er für die Übersetzungstheorie mit sich bringt. Auch sollte man bemerken, dass die Texttypologie entscheidend für die begriffliche Unterordnung ist.

Die Übersetzer, die die Übersetzung aus rationalistischer Perspektive zu begründen versuchten, waren allgemein der Auffassung, dass die Übersetzung nichts anders als ein mechanischer Austausch sprachlicher Zeichen sei. Da für die Rationalisten die Vernunft universell ist und die Sprache für alle Menschen die gleiche Realität widerspiegelt, ist jeder Text problemlos in eine andere Sprache übersetzbar. Die Aufgabe des Übersetzers war, einen ausgangssprachlichen Text gleichwertig in einen zielsprachlichen Text umzuwandeln, indem die Wörter und der Bedeutung der Sätze in der Zielsprache

beibehalten werden sollten. Die Auffassung, dass die Sprache nach logischen Regeln funktioniert, hat den Gedanken an eine Universalsprache verstärkt. Diese Entwicklung hängt auch mit dem Zeitgeist der Epoche zusammen. Zum Beispiel haben sich Philosophen, wie Leibniz, Wolff, Descartes und Port-Royal, intensiv mit einer Universalsprache beschäftigt. Port-Royal hat sogar im Jahre 1660 eine Grammatik verfasst, die unter dem französischen Rationalismus auf ein „(...) Konzept allgemeiner logischer Formen (basiert)“¹ (Stolze, 1993: 29) Die rationalistische Struktur der Sprachen führte unmittelbar zu einer Übersetzbarkeitsauffassung. Doch richtete sich diese Auslegung auf die Wiederholbarkeit des Ausgangstext-Inhalts. Die Inhaltsbezogenheit der Rationalisten kann mit Funktionalität der Übersetzung begründet werden. Die Entwicklung der eigenen Sprache und die Verbreitung der Literatur, die für die Erziehung des Menschen in der Aufklärung unentbehrlich waren. Daher orientierten sich die Übersetzer bei der Übersetzung nicht an der Ausgangssprache, sondern mehr an der Zielsprache. Aus dieser Perspektive betrachtet, ist es verständlich, dass Johann Christian Gottsched (1700–1766) in seiner 1732 gegründeten Zeitschrift „Beyträge zur Critischen Historie der Deutschen Sprache, Poesie und Beredsamkeit“, wo man sich auch mit Fragen über das Übersetzen befasst hatte, betont, dass Übersetzungen für die Muttersprache und den Leser eine nützliche Beschäftigung ist. (vgl. Huber, 1968: 26) Das ist auch der Grund, warum die Erwartungen und der Geschmack des Lesers bei der Übersetzung berücksichtigt wurden, die für die Verständlichkeit ein relevantes Kriterium bildete.

Ausgehend von diesen Auffassungen, die eine allgemeine Tendenz in der Aufklärung repräsentierten, kann behauptet werden, dass die Übersetzung mit den anderen ausgangssprachlichen Werken gleichgesetzt wurde. Dies kann ohne weiteres als ein Zeichen für ein ‚zweites Original‘ gewertet werden.² Doch sollte nicht vergessen werden, dass es im 18. Jahrhundert auch Übersetzer, wie Breitinger gab, die der Ansicht waren, dass ausgangssprachliche Stileigenschaften im Zieltext gerecht übersetzt bzw.

¹ Sprachen wie Griechisch, Latein und Französisch wurden von manchen Sprachwissenschaftlern als Vorbild und Ausgangspunkt für alle Sprachen genommen, um eine einheitliches Zeichensystem zu schaffen. (vgl. Stolze, 1993: 29)

²In diesem Sinne wurden im 17. und 18. Jahrhundert in Frankreich Übersetzungen angefertigt, die man *belles infidèles* nannte. Nach dieser Auffassung wurden Übersetzungen als französisches Kulturgut angesehen. Aus diesem Grund wurden Handlungen, Personen, Daten in der Übersetzung verändert, um das Original ‚verschönernd‘ übertreffen zu können. Daher wurde alles aus dem Originaltext weggelassen, was der französischen Kultur fremd war. Eine ähnliche Einstellung ist in der römischen Antike zu sehen, wo griechische Texte als Mittel für die Entwicklung der lateinischen Sprache und Literatur bewertet wurde. (vgl. Seele, 1995: 8-9)

beibehalten werden sollten. (vgl. Senger, 1971: 63-67) Allgemein betrachtet, ist es durchaus legitim zu sagen, dass Auffassungen, die auf einer rationalistischen Erklärung beruhen bzw. die menschliche Vernunft zum generellen Maßstab nehmen, sich eher der ‚freien‘ Übersetzung wenden. Diese Aussage trifft auch auf die Bestrebungen in der Aufklärung zu, wo die deutsche Sprache und deren Stil in den Vordergrund gestellt wurden.

Ganz anderer Natur ist die rationalistische Einstellung in der Übersetzungsgeschichte für heilige Texte. Übersetzungen von heiligen Texten, die Wort-für-Wort übersetzt wurden, verweisen im Gegensatz zur Aufklärung auf eine andere Art von Rationalität. Anders als literarische Texte, die auf einer fiktiven Basis beruhen, werden heilige Texte vom Inhalt her als ‚unantastbar‘ angesehen. (vgl. Klöpfer: 1967: 31) Auch die ausgangssprachliche Textform, die den Inhalt beeinflusst, wird als heilig angesehen. Aus diesem Grund wurde ein Wort mit einem formal gleichwertigen Wort in der Zielsprache ausgetauscht. Sogar Martin Luther, der für eine einbürgernde Übersetzung war, hatte die Ansicht vertreten, dass auch er an manchen Stellen dem Ausgangstext treu blieb. (vgl. Luther, 1973: 25) Die mechanische Übertragung in eine andere Sprache verweist auf eine rationalistische Einstellung, die dem Übersetzer außer dem Original keine Flexibilität in der sprachlichen Auswahl lässt. Die rationalistische Tendenz in der Übersetzung, die in der Aufklärung mit der Vernunftsauffassung zusammenhängt, hat im Gegensatz zu der Übersetzung von heiligen Texten, dazu geführt, dass zugunsten der deutschen Sprache der Ausgangstext verändert werden konnte. Obwohl diese Ansicht mit der Rationalität in Konflikt steht, wird in der Aufklärung die auf ‚irrationaler‘ Basis gegründete Einmaligkeit des Originaltextes in der Übersetzung überwunden.

Der Rationalitätsgedanke verliert im 18. Jahrhundert mit der Aufblühen nationaler Gefühle und Gedanken seine Bedeutung. Nationale Interessen und historische Arbeiten im Bereich der Sprache und Literatur erreichen in diesem Jahrhundert ihren Höhepunkt. Die romantischen Schriftsteller-Übersetzer, die für die Entwicklung des Übersetzungsdiskurses vieles beigetragen und mit ihren Ansichten sie stark prägt haben, haben in der Übersetzung auf die Unterschiede von Nationalsprachen hingewiesen. Das Bewusstsein der Schriftsteller-Übersetzer, dass jedes Werk historisch bedingt und daher einmalig ist, wurde nicht wie in der Aufklärung - aus der eigenen Sprache/Kultur betrachtend - vernachlässigt, sondern als ein Gewinn für die eigene Sprache bewertet. Aus diesem Grund spielte das Bewahren fremder Elemente in der Übersetzung eine relevante Rolle. Diese Tendenz, die in der Übersetzungsgeschichte als ‚verfremdende

Übersetzung' bezeichnet wird, war einerseits maßgebend für die Bereicherung der eigenen Sprache und Literatur, andererseits wurde damit erzielt, dass Deutschland zu einer führenden Kulturnation wurde. (vgl. Huyssen: 1969: 152) Wie Goethe in diesem Zusammenhang betont,

„(...) liegt es in der deutschen Natur, alles Ausländische in seiner Art zu würdigen und sich fremder Eigentümlichkeiten zu bequemen. Dieses und die große Fügsamkeit unserer Sprache machen denn die deutschen Übersetzungen durchaus treu und vollkommen.“ (Goethe zit.n. Mounin, 1967:45)

Wie aus dem Zitat deutlich zu ersehen, wird die Übertragung des Fremden in die eigene Sprache als eine positive Eigenschaft aufgefasst, die gegenüber dem Original als ein Zeichen der Treue aufgefasst wird. Was wird hier mit der Fremdheit und Treue impliziert? Um diese Frage zu beantworten, müssen in diesem Zusammenhang Schleiermachers Auffassungen untersucht werden. In seinem Artikel „Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens“ vertritt Schleiermacher die ‚verfremdende Übersetzungsmethode‘, indem er zwei Wege für den Übersetzer vorschlägt:

„Entweder der Übersetzer lässt den Schriftsteller möglichst in Ruhe, und bewegt den Leser ihm entgegen; oder er lässt den Leser möglichst in Ruhe und bewegt den Schriftsteller ihm entgegen.“ (Schleiermacher, 1973: 47)

Schleiermacher entscheidet sich für den ersten Weg, weil er der Ansicht ist, dass die Eigentümlichkeiten des Originals nur mit einer wörtlichen Übersetzung treu wiedergegeben werden können. Obwohl die wörtliche Übersetzung als eine rationalistische Begründung angesehen werden kann, gehört diese Einstellung der ‚romantischen Auffassung‘. Denn die Aufmerksamkeit der romantischen Schriftsteller-Übersetzer gilt mehr dem ‚Fremden‘ als dem ‚Eigenen‘. Im Gegensatz zu den Rationalisten der Aufklärung sind nicht die Erwartungen der Leser und die Lesbarkeit der Übersetzung ein entscheidendes Kriterium, „(...) sondern die Fähigkeit des Übersetzers, dem fremden Sprachduktus zu folgen und ihm in seiner Muttersprache wiederzugeben.“ (Zima, 1996: 21) Somit wird die Zielorientiertheit der Übersetzung, die in der Aufklärung vertreten wurde in der romantischen Epoche mit der ausgangssprachlichen Orientiertheit überwunden. Mit anderen Worten, nicht der Zieltext, sondern der Ausgangstext und seine Normen werden bei der Übersetzung bestimmend. Die entscheidende Frage ist aber, wie sich die Rationalität und die romantische Auffassung auf die Übersetzung in der Aufklärung und Romantik widerspiegeln. Wenn man die beiden Auffassungen kritisch betrachtet, kann man feststellen, dass die Rationalität der Aufklärung im Hinblick auf die Sprache, aber nicht auf die Übersetzung eine Gültigkeit besitzt. Ein Beweis dafür ist die

„Untreue“ zum Originaltext. Wenn eine Übersetzung, ohne Rücksicht auf den Originaltext übersetzt wird, bedeutet dies, dass die sprachlichen Eigenschaften, die die Einheit prägen nicht berücksichtigt werden. Das führt dann dazu, dass die Logik und die sprachlichen Regeln des Originaltexts verändert werden. Man könnte generalisieren und sagen, dass die Rationalität der Aufklärung im diesem Sinne ‚irrationalistische‘ Züge aufweist. Das gleiche gilt auch für die ‚Irrationalität‘ der romantischen Übersetzungsauffassungen. Die These von Schleiermacher, die auf die Abhängigkeit von Denkweise und Sprache beruht, macht das Übersetzen zu einer ‚unmöglichen‘ Aufgabe. Schleiermacher setzt sich mit diesem Problem auseinander, mit der sich schon Humboldt intensiv beschäftigt hatte. In seiner „Einleitung zu Agamemnon“, die 1816 erschien, betont Humboldt, dass die „Übersetzung eine gewisse Farbe der Fremdheit“ (Humboldt, 1973: 83) an sich zu tragen hat. Auch Schleiermacher sieht die Fremdheit als eine unentbehrliche Voraussetzung, die in einer Übersetzung zur Sprache kommen muss. Denn

„(...) nur durch die vielseitigste Berührung mit dem fremden (kann die Sprache, F.Y.) recht frisch gedeihen und ihre eigene Kraft vollkommen entwickeln.“ (Schleiermacher, 1973: 69)

Wie ersichtlich, beabsichtigen sowohl die Schriftsteller-Übersetzer der Aufklärung als auch die der Romantik die Bereicherung der Sprache und Literatur durch die Übersetzung. Aber der Weg, den sie einnehmen unterscheidet sie voneinander. Anders als die Aufklärer vertreten die Romantiker die Ansicht, dass die deutsche Sprache nicht durch Einbürgerung, wo der Übersetzer die ‚freie‘ Entscheidung besitzt, den Originaltext zu verändern, sondern vielmehr durch die Erhaltung des Fremden bzw. den „eigentümlichen Geist“ (Schleiermacher, 1973: 68) der fremden Sprache zu bereichern ist. Wenn man die Auffassungen von Novalis, der Brüder Schlegel und von Schleiermacher eingehender betrachtet, stellt man fest, dass die irrationale Beziehung zwischen den Sprachen, die sie einmalig macht, einen rationalistischen Hintergrund hat. Die Romantiker versuchen die Logik des Originaltextes und seine ganzheitliche Makro- und Mikrostruktur in der Übersetzung wieder neu aufzubauen. Dagegen haben die Aufklärer ihre eigene Logik in die Übersetzung übertragen und somit eine ‚irrationale‘ Beziehung zwischen Ausgangstext und Zieltext erstellt. Aus dieser Perspektive betrachtet, bemerkt Zima, dass die Unterscheidung zwischen der Rationalität der Aufklärung und der Irrationalität der Romantik „als zwei Seiten einer Münze aufzufassen“ ist. (Zima, 1996: 19) Doch sollte hier bemerkt werden, dass jede Seite gleichzeitig auch Eigenschaften und Aspekte der anderen Seite besitzen kann, die ihre Grenzen überschreitet.

III. Die Auflösung der Polarität im zwanzigsten Jahrhundert

Im zwanzigsten Jahrhundert wird die Auseinandersetzung zwischen der rationalistischen und romantischen Tendenz in der Übersetzungswissenschaft unter anderen Begriffen auf verschiedenen Ebenen weitergeführt. Bezeichnend für diese Problematik ist die Tatsache, dass in diesem Jahrhundert außer literarischen und heiligen Texten auch andere Texttypen, wie z.B. wissenschaftliche, fachsprachliche Texte oder Gebrauchstexte in den Mittelpunkt rücken. An dieser Stelle wäre es angebracht zu fragen, wie man diese gegenüberstehenden Tendenzen aus wissenschaftlicher Perspektive begründen kann und wie sich im zwanzigsten Jahrhundert der Übersetzungsdiskurs von den traditionellen Auffassungen unterscheidet. In der Übersetzungswissenschaft, die sich anfangs des zwanzigsten Jahrhundert noch in einer Entstehungsphase befand und unter der Linguistik und Literaturwissenschaft untergeordnet wurde, gab es verschiedene Definitionsbemühungen, die stark von diesen Bereichen geprägt wurden. Es soll nun auf theoretischer Basis versucht werden zu zeigen, welche Begriffe man aus rationalistischer und romantischer Hinsicht interpretieren kann.

Wie schon vorher betont, wurden bis zum zwanzigsten Jahrhundert Diskussionsthemen wie Übersetzbarkeit-Unübersetzbarkeit, freies-treues Übersetzen, Wiederholbarkeit-Einmaligkeit, Gewinn-Verlust, Verfremdung-Einbürgerung mehr philosophisch als methodisch untersucht. Diese Einstellung hat dann auch dazu geführt, wie Wilss mit Recht feststellt, dass

„(...) übersetzungswissenschaftliche Begriffs- und Terminologiebildung sich vielmehr langsam, in kleinen Schritten, am Rande der linguistischen Szenerie der fünfziger Jahre in vorsichtigen theoretischen und methodischen Probierbewegung abgespielt (hat).“ (Wilss, 1977: 8)

Akademische Forschungen, wie im Bereich der Maschinenübersetzung, haben den Bedarf nach einer wissenschaftlichen Begründung beschleunigt. Anstelle von Erklärungen, die sich auf abstrakte und generelle Gegensätze beruht haben, wurden konkrete Kriterien und Themen wie z.B. Äquivalenz-Akzeptabilität, ziel- und ausgangssprachliche Orientierung, außersprachliche-innersprachliche Elemente, parole-lingua und Text-Rezeption geschaffen. Anhand von diesen und anderen Begriffen sollen im Folgenden nun die Gemeinsamkeiten aufgezeichnet werden, die mit dem rationalistischen und romantischen Ansatz übereinstimmen.

Anfang des zwanzigsten Jahrhunderts wendet sich das Interesse der Übersetzungstheoretiker an die Struktur der Sprache. Unter dem Einfluss linguistischer Arbeiten wurde das Übersetzen als ein Kodierungs- und ein Dekodierungsprozess

betrachtet. Sonach war die Oberflächenstruktur einer Sprache in eine andere Sprache problemlos übertragbar. Diese Einstellung beruhte auf der Einheit des sprachlichen Zeichens bzw. des Wortes und des Bildes, auf die schon Saussure hingewiesen hatte.³ Da die Bilder in unserer Welt als ‚konkrete‘ Wahrnehmung für jeden Menschen gleichwertig und unveränderlich akzeptiert wurde, genügte es bei der Übersetzung nur die sprachlichen Zeichen der jeweiligen Sprache zu ändern. Diese Auffassung, die das Übersetzen als eine mechanische Umwandlung interpretierte, ist eine Folge der rationalistischen Perspektive. Auch in Chomskys ‚Generativer Transformationsgrammatik‘, wo die verschiedenen Ausdrucksmöglichkeiten der Sprache außerhalb der Oberflächenstruktur in der Tiefenstruktur thematisiert werden, wird „(...) eine logisch begründete Theorie über das Denken der Menschen (...)“ (Stolze, 1993: 34) beabsichtigt, die wiederum einen rationalistischen Hintergrund besitzt. Die Rationalitätsauffassung beruht auf dem Ursprung und der Funktionalität der Sprachen, die in jeder Sprache als gleichwertig bewertet wurde. Aus dieser Perspektive betrachtet, unterliegt Chomsky auch dem traditionellen Konzept der strukturellen Sprachwissenschaft.⁴ Mit diesem Konzept, die die Sprache allgemein als ein sprachliches Zeichensystem interpretiert, wird die Unübersetzbarkeit, die seit dem 18. Jahrhundert von Übersetzern-Schriftstellern wie Goethe, Novalis, Schleiermacher, Humboldt und Brüder Schlegel als eine wichtige Problematik angesehen wurde, überwunden.⁵ Dabei spielt die Vervielfältigung der Texttypen im zwanzigsten Jahrhundert eine große Rolle. Andere Texttypen/-sorten wie Gebrauchstexte, fachsprachliche und wissenschaftliche Texte finden in diesem Jahrhundert mehr Bedeutung. Im akademischen Ausbildungsbereich hat man sich intensiver mit diesen Texten beschäftigt. Der steigende Bedarf auf dem

³ Obwohl Saussure in seine Arbeiten auf die ‚parole‘ und ‚lingua‘ Einteilung hingewiesen hat, hat er die subjektive Seite, die er mit ‚parole‘ bezeichnete nicht ausführlich bearbeitet. Sein Interesse galt mehr der allgemeinen Regeln der Sprache, die unter dem Begriff ‚lingua‘ untersucht wurde. Vgl. Berke Vardar: *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*. TDK Yay. 492, Ankara, 1982.

⁴ Weil Saussure und Chomsky allgemeine Regeln und Strukturen in der Sprache in den Vordergrund ihrer Ansichten stellten, konzentrierten sie sich auf die ‚parole‘. Mit der individuellen oder historischen Eigenschaften der Sprache, die die ‚lingua‘ Seite der Sprache ausmacht, hat man sich nicht intensiv beschäftigt. Aus dieser Perspektive betrachtet, kann behauptet werden, dass ‚lingua‘ die rationelle und somit die universelle, ‚parole‘ dagegen die irrationelle Seite der Sprache und somit die ‚Originalität‘ der Sprache hervorhebt.

⁵ Doch muss hier bemerkt werden, dass diese Übersetzer/Schriftsteller hauptsächlich sich auf literarische Texte konzentriert haben. Diese Texte, die nicht nur vom Inhalt, sondern auch von der Form des Textes bestimmt werden, stellen als Texteigenschaft ästhetische Werte in den Mittelpunkt. Ausführliches über das Übersetzen von literarischen Texten siehe dazu: Jiri Levy: *Die literarische Übersetzung*. Athenaeum Verlag, Bonn, 1963.

Arbeitsmarkt in diesen Bereichen hatte zur Folge, dass literarische Übersetzungen von Übersetzer weniger bevorzugt wurden.⁶

Die Wende, die im 20. Jahrhundert stattfand, hat auch damit zutun, dass in diesem Jahrhundert eine Tendenz zur Wissenschaftlichkeit entstand, die mit Kriterien wie Beweisbarkeit, Erklärbarkeit, Wiederholbarkeit, Neutralität zu erklären sind. Alle diese Werte stehen für eine rationalistische Einstellung, die ihren Ursprung in der Aufklärung hat. Daher spielen für Sprachwissenschaftler Kriterien wie Äquivalenz (Gleichwertigkeit), Kohärenz (Sinnzusammenhang eines Texts, Relation zwischen Sachverhalten), Kohäsion (oberflächlich manifestierter Zusammenhang, sinnsemantischer Aufbau eines Textes), Adäquatheit (Angemessenheit) eine relevante Rolle in ihren Theorien.

Ein anderer Punkt, der nicht unerwähnt bleiben sollte, ist die Betonung der außersprachlichen Elemente in der Sprachwissenschaft. Weil ein Text nicht nur aus innersprachlichen Elementen besteht, ist es auch unmöglich einen Text ohne innersprachliche Elemente zu verfassen bzw. zu übersetzen. Die Orientierung nach den verhaltens-, kommunikations- und kulturorientierten Ansätzen in der Sprachwissenschaft hat diese Einstellung in diesem Bereich und somit auch in der Übersetzungswissenschaft verändert. Auch das Bewusstsein, das die Sprache in einer historisch-bestimmten Kultur eingebettet ist, wurde als Beweis für die permanente Entwicklung der Sprache angesehen. Schon Humboldt, der die romantische Übersetzungsauffassung stark geprägt hat, hat auf die Historik der Sprache und die Trennung von Zeichen und Wort angedeutet. Wie Boris Buden in seinem Buch „Der Schlacht von Babel“ in diesem Zusammenhang bemerkt, lässt sich nach Humboldts Auffassung

„(...) ein Wort nie auf ein Zeichen zurückführen. (...) Deshalb stellt Übersetzen auf der Ebene des Zeichens kein Problem dar. Dieses taucht erst auf einer anderen Ebene auf, nämlich auf der Ebene des Wortes.“ (Buden, 2005: 29)

Walter Benjamin führt diese These im zwanzigsten Jahrhundert noch weiter und vertritt die Ansicht, dass das ‚Wort‘ als ‚Form‘ der Sprache einmalig zu bewerten ist. In seiner im Jahre 1923 verfassten berühmten Abhandlung „Die Aufgabe des Übersetzers“ unterscheidet er, um diesen Zustand zu beschreiben zwischen dem „Gemeinten“ und der

⁶ Das hängt auch damit zusammen, dass andere Texte im Arbeitsmarkt besser bezahlt werden und eine lange Arbeitszeit benötigen als Übersetzungen von literarischen Texten, die im Gegensatz zu anderen Texttypen mehr Erfahrung und Wissen in diesem Bereich voraussetzen. Denn, um literarische Texte zu übersetzen, muss der Übersetzer sowohl die stilistischen Eigenschaften des Schriftstellers, der Epoche, die Eigenschaften der Gattung, als auch über historische, biographische, kulturelle und politische Kenntnisse verfügen, die den Hintergrund und Inhalt des Textes prägen.

„Art des Meinen“. (Benjamin, 1973: 161) Sonach sei z.B. im deutschen bzw. französischen Wort „(...) ‚Brot‘ und ‚pain‘ das Gemeinte zwar dasselbe, die Art, es zu meinen, dagegen nicht.“ (Benjamin, 1973: 161)

Die linguistisch-orientierten Übersetzungswissenschaft, die im Mittelpunkt der Übersetzung eine universale Perspektive gestellt hat, verliert mit Arbeiten von J. Loe Weisgerber, Benjamin Lee Whorf und E. Sapir ihre Bedeutung. Diese Wissenschaftler, die den Zusammenhang zwischen Sprache und Kultur untersucht haben, weisen auf die Raum- und Zeitbezogenheit der Sprache hin. Das führte zu dem Ergebnis, dass jede Sprache als Widerspiegelung des Weltbildes einmalig ist. Somit wurde die Übersetzbarkeit, die von den strukturalistischen Linguisten vertreten wurde, in Frage gestellt. Denn die Einmaligkeit einer Sprache widerspricht der ‚Universalität‘ der Sprachen. Diesem Ansatz liegt die Behauptung zugrunde, dass die ‚Originalität‘ eines Textes in einer anderen Sprache nicht wiederholbar ist. Diese ‚Originalität‘ eines Textes wird mit strukturellen Eigenschaften einer Sprache begründet, die sich in der Grammatik der Sprache widerspiegelt. Diese Problematik ist eines der wichtigsten Anhaltspunkte des linguistischen Relativitätsprinzips. (vgl. Koller, 1997: 171) Auch in der Aufklärung wurde die Grammatik als Zeichen der einheitlichen Sprachen angesehen, die aber ganz andere Folgen hatte. Obwohl die Aufklärer in der Grammatik eine Einheit zwischen den Sprachen suchten, sahen die Sprachwissenschaftler Sapir/Whorf die Grammatik als Beweis der Ungleichheit der Sprachen. Ähnliche Auffassungen kommen schon auf eine verschiedene Art und Weise intensiv in der Romantik vor. Zweifellos kann hier von einer direkten Analogie nicht gesprochen werden. Obwohl die ‚unübersetzbare‘ ‚Originalität‘ der Texte in beiden Auffassungen vertreten wird, gibt es in manchen Punkten tiefgreifende Unterschiede. Denn die Originalitätsauffassung der Romantik bezieht sich auf die ästhetischen/künstlerischen Eigenschaften literarischer Texte. Aus diesem Grund ist nicht der Rezipient, sondern das Werk im Mittelpunkt der Übersetzung. Demgegenüber ist die Originalitätsauffassung der Sprachwissenschaftler des zwanzigsten Jahrhunderts kommunikations- und kulturbedingt. Mit anderen Worten, die Sprache wird von ihrer funktionellen Seite bewertet, die sich auf den Rezipienten bezieht. Die Wirkung der Sprache, die beim Rezipienten eine Reaktion hervorruft, ist in diesen Theorien bestimmend. Diese Wirkung wird auch als ein Bestandteil der ‚Originalität‘ bewertet.⁷

⁷ Im 20. Jahrhundert wird die Wirkung eines Textes ein wichtiges Kriterium bei heiligen Texten. Eugene A. Nida versucht diese Wirkung der Sprache, die in jeder Kultur anders eingebettet ist, in der Übersetzung inhaltlich beizubehalten. Um diese Wirkung auch für den zielsprachlichen Rezipienten zu

Eines des relevantesten Diskussionsthemas, die im zwanzigsten Jahrhundert mannigfaltig geführt wird, ist die Äquivalenzproblematik, die mit der Originalitäts- und Universalitätsauffassung in Zusammenhang gesetzt werden kann. Obwohl der Äquivalenzbegriff von Theoretiker unterschiedlich definiert und mit verschiedenen Adjektiven wie formale, stilistische, dynamische, formale, funktionelle differenziert wurde,⁸ ist hier die entscheidende Frage, wie der Zusammenhang zum ausgangssprachlichen Text steht. Wenn die Übersetzungsnormen der Ausgangssprache dominieren bzw. die Treue zum Original entscheidend ist, ist die Originalitätsauffassung im Vordergrund. Wendet sich der Übersetzer der Zielsprache, so wird die Universalitätsauffassung gerechtfertigt.⁹ Ferner kann behauptet werden, dass die Bestimmung der Übersetzungsnormen uns zeigt, welche Tendenz in der Übersetzung explizit zur Sprache kommt. Wie schon in dieser Arbeit hingewiesen, spielt neben der Originalitätsauffassung auch die Stellung zur Übersetzbarkeitsproblematik eine sehr große Rolle. Wenn man davon ausgeht, dass die ausgangssprachlichen Normen die Übersetzung prägen, kann von einer Unübersetzbarkeit gesprochen werden. Denn die Unübersetzbarkeit stützt sich auf die Bewahrung der ausgangssprachlichen Werte, die nicht oder nur teilweise in eine andere Sprache übertragbar ist. Die Ansätze, die auf eine

erreichen, vertritt Nida die Ansicht, dass bei einer gleichwertigen Übertragung eines Textes in eine andere Sprache die sprachlichen Zeichen sich ändern müssen. Denn diese Zeichen sind kulturbedingt, deren Bedeutung sich von Kultur zu Kultur unterscheiden. Aus diesem Grund ist das Konzept der ‚dynamischen Äquivalenz‘, die die Gesamtintention der Botschaft dem Rezipienten überträgt eine Voraussetzung für das Übersetzen. Nida berücksichtigt dabei nicht nur die sprachlichen, sondern auch die außersprachlichen Elemente eines Textes, die nicht mit einer wörtlichen Übersetzung aufgefasst werden können. Da jeder Text Teil eines soziokulturellen Phänomens ist, muss er sich beim Übersetzen den zeilsprachlichen Kulturbedingungen anpassen. Aus dieser Perspektive betrachtet, widerspiegelt Nidas Ansatz die Universalitätsauffassung in der Übersetzung, die die Übersetzbarkeit eines Textes ermöglicht. Denn jeder Text ist durch Bearbeitungen und Umschreibungen semantisch in eine andere Sprache übersetzbar. Nida setzt der ‚formalen Äquivalenz‘ eine zielsprachlich orientierte ‚dynamische Äquivalenz‘, gegenüber, die bei der Übersetzung die ausgangssprachlichen Textelemente berücksichtigt. (vgl. Wilss, 1977: 108) Daher wäre es nicht falsch die Meinung zu vertreten, dass die ‚dynamische Äquivalenz‘ der Universalitätsauffassung und die ‚formale Äquivalenz‘ der Originalitätsauffassung zugehört. Näheres über die ‚dynamische Äquivalenz‘ siehe: Eugene A. Nida: Das Wesen des Übersetzens. In: Wolfram Wilss (Hrsg.): Übersetzungswissenschaft. Darmstadt, 1981, S. 123-147.

⁸ Vgl. Werner Koller: Einführung in die Übersetzungswissenschaft. Wiesbaden, Quelle und Meyer Verlag, 1997.

⁹ Toury unterstützt in diesem Sinne die These, dass die Beziehung der Übersetzung zur Ziel- oder Ausgangssprache für die Bewertung der Übersetzung relevant ist. Seiner Auffassung nach ist eine Übersetzung akzeptabel, wenn sie die Zielsprache und deren Normen widerspiegelt. Dagegen ist eine Übersetzung adäquat, wenn sie überwiegend von der Ausgangssprache und deren Normen bestimmt wird. Ausführlicheres dazu siehe:

Gideon Toury: Çeviri Normlarının Doğası ve Çevirideki Rolü. (Übrs. v.: A. Eker). In: Mehmet Rifat (Hrsg.): Çeviri(bilim) Nedir? Başkasının Bakışı. Dünya Yayınları, İstanbul, 2004, S. 233-252.

universalistische Tendenz verweisen, betonen, dass von einer Sprache in eine andere Sprache alles übersetzbar ist. ‚Deskriptive Arbeiten‘ von Toury und Even-Zohar sowie die funktions- und zielorientierte ‚Skopostheorie‘ von Vermeer können in diesem Sinne aufgefasst werden. Nach diesen Theorien ist jeder Text, der von der Zielkultur als Übersetzung angesehen wird, ohne dass ein Vergleich zum Originaltext erstellt wird, als Übersetzung definiert.¹⁰ Anders ausgedrückt heißt das, dass alles übersetzbar ist. Der Ausgangspunkt dieser Theorien ist die Funktionalität und die Beschreibung der Gründe, die eine Übersetzung beeinflussen. Während Vermeer die Funktionalität einer Übersetzung aus der Perspektive des Lesers und des Auftraggebers interpretiert und sich auf den Übersetzungsprozess konzentriert, wenden sich deskriptive Arbeiten mehr dem Übersetzungsprodukt und den historischen Wirkungen sowie der Rolle der Übersetzung in der Zielkultur zu. Die hier erwähnten Theorien, die die Übersetzung aus zielorientierter Perspektive bewerten, zeichnen eine universalistische Übersetzungsauffassung aus, die nicht die Sprache, wie die Aufklärer, sondern die Kultur in den Mittelpunkt stellen.

Eine bemerkenswerte Einstellung zur Originalitäts- und Universalitätsauffassung, die noch genannt werden sollte, finden sich in Walter Benjamins Ansatz. In seinem schon erwähnten Aufsatz finden sich interessante Ansichten, die man sowohl zur Originalitäts- als auch zur Universalitätsauffassung zuordnen kann. In diesem Aufsatz, den Benjamin 1923 als Vorwort zu seinen Baudelaire-Übertragungen verfasste, wird die klassische Reflexion und Polarität über die Beziehung zwischen dem ausgangs- und zielsprachlichen Text kritisch betrachtet. Wie er selbst betont, ist „(...) die Frage nach der Übersetzbarkeit eines Werkes doppelsinnig“ (Benjamin, 1973: 157) zu interpretieren. Benjamin begründet die Unübersetzbarkeit eines Textes mit der Formbezogenheit der Sprachen. Diese Formbezogenheit führt dazu, dass das „Dichterwort des Originals (nicht übertragbar ist), weil das Verhältnis des Gehalts zur Sprache völlig verschieden in Original und Übersetzung (ist).“ (Benjamin, 1973: 162) Daraus resultiert, dass

„(...) alle Übersetzung nur eine irgendwie vorläufige Art ist, sich mit der Fremdheit der Sprachen auseinanderzusetzen, (...) die den Menschen versagt (bleibt)

¹⁰ In der Skopostheorie wird sogar eine Übersetzung, ohne dass ein Vergleich zum Originaltext erstellt wird als Übersetzung angesehen. Das hängt damit zusammen, dass Vermeer das Übersetzen nicht nur als sprachliche, sondern vielmehr als eine kulturelle Übertragung in die Zielsprache interpretiert. (vgl. Vermeer, 2004: 265) Eine parallele Beziehung findet sich auch bei Toury. (vgl. Işın-Bengi: 1999: 14) Obwohl Toury bei der Bewertung den ausgangssprachlichen Text, um die Normen festzustellen, miterücksichtigt ist der Zieltext immer im Vordergrund. Nach Vgl. Even-Zohar „Polysystem“ spielen die zielkulturellen Bedingungen eine große Rolle, die die Funktion und den Sinn der Übersetzung in der Zielkultur bestimmen. (vgl. Even-Zohar: 2004: 192-193)

(...).“ (Benjamin, 1973: 162)

Diese Aussage verweist auch in dieser Hinsicht indirekt auf die Fremdheit der Sprachen, die für den Übersetzer anzustreben ist, die aber paradoxerweise nicht erreichbar sei. Die Aufgabe des Übersetzers richtet sich auf diese Fremdheit, die einerseits „unberührbar“ (Benjamin, 1973: 162) sei. Hier finden wir im Rahmen der Unübersetzbarkeit eine Analogie, die der Romantiker A. W. Schlegel als eine „unendliche Annäherung“ (Huysen, 1969: 170) bezeichnet hat. Obwohl die Romantiker und Benjamin das Übersetzen als eine ‚unerreichbare‘ Handlung ansehen, die das Übersetzen ‚unmöglich‘ macht, besitzen beide Seiten den Glauben an die Möglichkeit der Übersetzung. Benjamin begründet diese Möglichkeit mit der gemeinsamen Herkunft der Sprachen, die ein Beweis der „Verwandtschaft der Sprachen“ (Benjamin, 1973: 159) ist. Diese Verwandtschaft, die nur durch das Übersetzen in Erscheinung treten kann, nennt Benjamin die ‚reine Sprache‘, die der Übersetzer zur Reife bringen muss, um seine eigentliche Aufgabe zu erfüllen. Doch scheint diese Aufgabe „niemals lösbar, in keiner Lösung bestimmbar.“ (Benjamin, 1973: 164)

Die reine Sprache symbolisiert für Benjamin zugleich das Ideal der Übersetzung. Sie ist aber nicht mit der Ähnlichkeit der Sprachen gleichzusetzen. Benjamin beschreibt die ‚reine Sprache folgendermaßen:

„(...) alle überhistorische Verwandtschaft der Sprachen (beruht) darin, dass in ihrer jeden als ganzer jeweils eines, und zwar dasselbe gemeint ist, das dennoch keiner einzelnen von ihnen, sondern nur der Allheit ihrer einander ergänzenden Intentionen erreichbar ist.“ (Benjamin, 1973: 161)

Anders ausgedrückt, das Zusammentreffen der Sprachen in der Übersetzung ermöglicht die ‚reine Sprache‘. Es stellt sich auch hier heraus, dass mit der Übersetzung nicht nur das Original ‚fortlebt‘, sondern wie Benjamin paradox ausgedrückt, das Original durch die Übersetzung zum originalen Werk wird. Denn das Original verdankt der Übersetzung sein Dasein, indem sie mit ihr „(...) das Leben des Originals seine erneute späteste und umfassendste Entfaltung (erreicht).“ (Benjamin, 1973: 159) Somit wird eine Abhängigkeit zwischen dem Originaltext und der Übersetzung hingewiesen.

Wie ersichtlich, wird bei Benjamin sowohl die ‚Originalität‘ als auch die ‚Universalität‘ in der Übersetzung aus verschiedenen Perspektiven vertreten. Benjamin ist der Ansicht, dass die ‚Originalität‘ eines Textes auf die ‚Art des Meinens‘ beruht, die den „(...) Worte(n) einen Gefühlston mit sich führ(t)“ (Benjamin, 1973: 165) und die daher in

keiner Sprache übertragbar ist. In der These Benjamins, die schon oben angeführt wurde, wird auf die Unübersetzbarkeit hingewiesen, die das „Fortleben“,¹¹ sowohl des Originals, als auch der Übersetzung zur Folge hat. Denn eine „(...) undefinierbare Ähnlichkeit zweier Dichtung, (...) (erweist) die Unmöglichkeit einer Abbildungstheorie.“ (Benjamin, 1973: 160) Aus allen diesen Zitaten geht deutlich hervor, dass in Benjamins Ansatz einerseits die ‘Originalität’ im Mittelpunkt seiner Übersetzungsreflexion steht, andererseits die Universalitätsauffassung nicht ausgeschlossen wird. Wie Buden mit Recht darauf hinweist, setzt Benjamin „(...) - sowohl das Original als auch die Übersetzung – der Diskontinuität historischer Zeit aus.“ (Buden, 2005: 67)

IV. Schlussfolgerung

Somit haben sich, wie obige Darstellungen bestätigend gezeigt haben, in der Übersetzungsgeschichte Übersetzer direkt oder indirekt mit der Originalitäts- und Universalitätsauffassung auseinandergesetzt. Diese Problematik wurde hier in Zusammenhang mit der Übersetzbarkeit, der Beziehung zwischen Treue und Freiheit zum originalen Text und der ausgangssprachlichen und zielsprachlichen Orientierung diskutiert. Dabei wurde festgestellt, dass sowohl literarische als auch linguistische Ansätze mannigfaltig interpretiert werden können. Es wäre verfehlt, manche Ansichten und Tendenzen, die in manchen Epochen zu sehen sind als standfeste Kriterien oder Begriffe zu nehmen. Viele Begriffe, die in einer Epoche eine dominante Stellung besitzen, sind, wie oben festgestellt, relativ bestimmt. Daher sind meist die Grenzen zwischen der ‘Originalität’ und der ‘Universalität’ unklar zu unterscheiden. Am deutlichsten kommt diese Feststellung bei Benjamin zur Sprache, der die traditionelle Einteilung überwindet und ein neues Konzept in diesem Sinne erstellt. Dieses Konzept, das auch auf romantische Züge verweist und dialektisch beschrieben wird, bringt neue Ansichten in die Übersetzungswissenschaft.

Schlussfolgernd kann die Ansicht vertreten werden, dass rationalistische und irrationalistische Anschauungen in der Übersetzung, die als Grundlagen der „Universalität“ und ‘Originalität’ genommen werden können in der zeitgenössischen Übersetzungstheorien ihre Bedeutung verloren haben. Wenn man im romantischen Sinne jedes Werk als eine Übersetzung in eine menschliche Sprache akzeptiert, tragen sowohl

¹¹ Wie Benjamin bemerkt, wandeln sich nicht nur große Dichtungen, sondern auch Übersetzungen in Ton und Bedeutung. (vgl. Benjamin, 1973: 160) Aus diesem Grund kann kein Werk, das als ein Bestandteil der Geschichte ist, als ein fixiertes Phänomen betrachtet werden. Dabei sollte nicht vergessen werden, dass auch die Sprache der Übersetzung wie die Sprache des Originales sich immanent verändert.

originale als auch übersetzte Werke universelle und originelle Eigenschaften. Diese Eigenschaften voneinander zu trennen und zu abstrahieren würde die Vieldeutigkeit eines Werkes verhüllen, die auch mit Hilfe der Übersetzungen in Erscheinung treten. Denn jede Übersetzung bereichert das Originale, indem sie ihre 'Universalität' und 'Originalität' betont.

LITERATURVERZEICHNIS

- Bengi-Öner, Işın, (1999), *Çeviri Bir Süreçtir... Ya Çeviribilim? Çeviribilimsel-Forum 2*. In: ders: *Çeviri Bir Süreçtir... Ya Çeviribilim?*, İstanbul, S. 13-24.
- Benjamin, Walter, (1973), Die Aufgabe des Übersetzers. In: Hans J. Störig (Hrsg.): *Das Problem des Übersetzens*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, S. 156-169.
- Buden, Boris, (2005), *Der Schlacht von Babel. Ist Kultur übersetzbar?* Berlin: Kulturverlag Kadmos.
- Even-Zohar, Itamar, (2004), Yazınsal Çoğuldizge İçinde Çeviri Yazının Durumu. (Übrs. v. S. Paker). In: Mehmet Rifat (Hrsg.): *Çeviri(bilim) Nedir? Başkasının Bakışı*. İstanbul: Dünya Yay., S. 191-200.
- Huber, Thomas, (1968), *Studien zur Theorie des Übersetzens im Mittelalter der deutschen Aufklärung 1730-1770*. Meisenheim am Glan: Anton Hain Verlag.
- Humboldt, Wilhelm von, (1973), Einleitung zu Agememnon. (1816) In: Hans Joachim Störig (Hrsg.): *Das Problem des Übersetzens*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, S. 71-96.
- Huyssen, Andreas, (1969), *Die frühromantische Konzeption von Übersetzung und Aneignung. Studien zur frühromantischen Utopie einer deutschen Weltliteratur*. Zürich: Atlantis Verlag.
- Klöpfer, Rolf, (1967), *Die Theorie der literarischen Übersetzung. Romanisch-deutscher Sprachbereich*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Koller, Werner, (1997), *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Wiesbaden: Quelle und Meyer Verlag.
- Levy, Jiri, (1963), *Die literarische Übersetzung*. Bonn: Athenaemum Verlag.
- Luther, Martin, (1973), Sendbrief vom Dolmetschen (1530). In: Hans Joachim Störig (Hrsg.): *Das Problem des Übersetzens*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, S. 14-32.
- Mounin, Georges, (1967), *Geschichte, Theorie, Anwendung*. München: Nymphenburger Verlag.
- Nida, Eugene A., (1981), Das Wesen des Übersetzens (1975). In: Wolfram Wilss (Hrsg.): *Übersetzungswissenschaft*. Darmstadt: Francke Verlag, S. 123-147.

'Universalität' Und 'Originalität' Im Übersetzungsdiskurs

Schleiermacher, Friedrich, (1973), *Methoden des Übersetzens* (1813). In: Hans Joachim Störig (Hrsg.): *Das Problem des Übersetzens*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, S. 38-70.

Seele, Astrid, (1995), *Römische Übersetzer, Nöte, Freiheiten, Absichten: Verfahren des literarischen Übersetzens in der griechisch-römischen Antike*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Senger, Anneliese, (1971), *Deutsche Übersetzungstheorie im 18. Jahrhundert*. Bonn: Bouvier Verlag.

Stolze, Radegundis, (1993), *Übersetzungstheorie. Eine Einführung*. Tübingen: Günter Narr Verlag.

Toury, Gideon, (2004), *Çeviri Normlarının Doğası ve Çevirideki Rolü*. (Übrs. v.: A. Eker). In: Mehmet Rifat (Hrsg.): *Çeviri(bilim) Nedir? Başkasının Bakışı*. İstanbul: Dünya Yay., S. 233-252.

Vardar, Berke, (1982), *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*. Ankara: TDK Yay. 492.

Vermeer, Hans J. (2004). *Çevirinin Doğası – Bir Özet*. (Übrs. v. Ş. Bahadır – D. Dizdar). In: Mehmet Rifat, (Hrsg.), *Çeviri(bilim) Nedir? Başkasının Bakışı*, İstanbul: Dünya Yay., S. 257-266.

Wilss, Wolfram, (1977), *Übersetzungswissenschaft. Probleme und Methoden*. Stuttgart: Ernst Klett Verlag.

Zima, Peter V., (1996), *Der unfassbare Rest. Übersetzung zwischen Dekonstruktion und Semiotik*. In: Johann Strutz/ P. V. Zima (Hrsg.): *Literarische Polyphonie*. Tübingen: Günter Narr Verlag, S. 19-34.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 17, Sayı: 2 Sayfa:119-133, ELAZIĞ-2007

SÖZLÜ KÜLTÜR GELENEĞİ AÇISINDAN TÜRK SAZ ŞİİRİ

Turkish Instrumental Poetry Related to The Tradition of Verbal Culture

Birol AZAR

Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Elazığ.

bazar@firat.edu.tr

ÖZET

Türklerin tarihleri kadar da eski bir edebiyatları vardır. Yazının bilinmediği çağlarda bu edebiyat, sözlü idi. Tarihin pek çok döneminde çalkantılı bir hayat geçiren, bazen parlak medeniyetler kurarak büyük başarılarla imza atan Türklerin mahiyetini değiştirmeyen müşterek milli bir edebiyat geleneği vardır.

İlk edebî eserlerin tamamı söze dayalı yani sözlüdür. Bu yazıda Sözlü Kültür Geleneği Açısından Türk Saz Şiiri'nin tarihsel yolculuğu incelenirken sözlü geleneğin esas alındığı beş ayak üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sözlü kültür, gelenek, metin, anlatıcı, musiki, söz, dinleyici çevre.

ABSTRACT

Turks have a literature as old as their history. In the ages when writing was not known, literature was verbal. Turks, who have lived a life full of fluctuations in many periods of time and achieved great accomplishments by creating wonderful civilizations, have a common national literature tradition which has not changed its essential character.

All of the first literary works are oral based, that is verbal. In this article while historical development of Turkish instrumental poetry (Minstrel poetry) related to the tradition of verbal culture is being studied, five cornerstones upon which verbal tradition is based, are going to be focused.

Key Words: Verbal Culture, Tradition, Text, Teller, Music, Statement, Audience.

Bir toplumun, bir milletin birçok özelliği, dünya görüşü, sanatsal kabiliyeti, yaşam gerekçesi konuştuğu dile yansır. Yıllar sonra bile toplumun veya milletin dille meydana getirdikleri ürünler incelendiğinde tarihi bir vesika olmasa bile o toplumun, milletin yapısı ortaya çıkarılabilir.

Türklerin tarihleri kadar da eski bir edebiyatları vardır. Yazının bilinmediği çağlarda bu edebiyat, sözlü idi. Elimizde o dönemlere ait eserler bulunmasa da uzun bir zaman içinde çok geniş bir coğrafyaya yayılan pek çok kültür ve dinin etkisinde kalarak farklı medeniyetler meydana getiren bir milletin edebiyat alanında da yüksek bir seviyede olacağı kuvvetle tahmin olunabilir.

Tarihin pek çok döneminde hareketli bir hayat geçiren, bazen parlak medeniyetler kurarak büyük başarılar imza atan Türklerin mahiyetini değiştirmeyen müşterek millî bir edebiyat geleneğine sahip olduklarını biliyoruz. Atlı-göçebe bir hayat yaşayan, avcılık ve akıncılık yaparak hayatlarını sürdüren ve sürekli hareket halinde olan bir milletin edebiyatı da elbette yaşam tarzına uygun olacaktır. İleriki bölümlerde ayrıntılarla açıklayacağımız bu dönem edebiyatının genel karakteristiği dış güçlerle mücadelelere fazlaca yer vermesi, kahramanlık konularını işlemesi, sürdürülen yaşama uygun olarak gelişmesidir. Köprülü'nün de dediği gibi "İslâmiyet'in kabul edilmesi ve yerleşmesinden asırlar sonra bile putperestlik zamanından kalma eski edebî şekillere veya eski mevzûların İslâmî bir renk almış tarzına tesadüf edilebilir." (Köprülü, 1989:57)

Dilin sözlü niteliği ve sözlü kültürle yazı arasındaki bazı farkların daha derin anlamları, bilim dünyasında son yıllarda araştırılmaya başlamıştır. Antropolog, sosyolog ve psikologlar sözlü kültürle ilgili yerel araştırmalara girişmiş, kültür tarihçileri, tarih öncesini, yani insan yaşamına ait kelimeye dönüşmüş tutanakların bulunmadığı yazı öncesi devri didik didik incelemişlerdir. (Ong, 1995:17)

Dursun Yıldırım, Türk sözlü gelenek şiir sanatının Çin kaynaklarına göre M.Ö. I.binlerden başladığından, kurttan türemiş Hunlar hakkında verilen bilgiler arasında onların birbirlerine karşılıklı türküler söyleyerek at üstünde savaşa gittiklerinden bahseder. (Yıldırım, 1998:182)

Atlı-göçebe bir hayat tarzı ile avlanarak ve ani baskınlarda yağma yaparak geçinen ilk Türk boyları kazandıkları zaferlerden ya da büyük avlardan sonra toplu olarak eğlenir, bu eğlenceler sırasında ve matem ayinlerinde –aşağıda özelliklerini ayrıntılarıyla açıklayacağımız- dinî bir hüviyete sahip şairler (Kam, baksı, ozan...) tarafından merasimler, eğlenceler yönetilirdi. Cezbeye giren bu adamların söyledikleri büyük ölçüde kahramanlık şiirleri, Türk sözlü gelenek şiir sanatının oluşmasını, bir gelenek hâlini almasını ve gelişmesini sağlamaktadır.

“Ozanların yaratıcılığında, tek veya iki telli kopuzun eşliğinde vücut bulan, yayılan, gelişen, zenginleşen Türk sözlü gelenek şiir sanatı, yüzyıllar boyu temâlarını, formlarını, türlerini tekrarlayarak, yeni unsurlar bünyesine katarak, yeni teknikler ve melodik yapılar oluşturarak, kendi içinde mektepler kurarak, temsilciler yetiştirerek, varyantlar ve versiyonlar yaratarak günümüze kadar ulaşmış ve hâlâ da hayatietini sürdürmektedir.” (Yıldırım, 1998:182)

Çıraklık, bir tür çıraklık sayılan müritlik, dinleme, dinleneni tekrarlama, arasözlerine ve bunları yeniden tertiplemeye hakim olma veya kalıplaşmış deyişler oluşturma, ortak geçmişe tek vücut olarak bakıp katılma bu kültürdeki yöntemlerdir. (Ong 1995:21)

F.Köprülü de Türklerin, İslâm dinini kabul etmelerinden önceki devirlerde, dinî inançlarını yerine getirirken yaptıkları merasimlerde –özellikle matem merasimlerinde- halk şairlerinin de bulunduğunu ve bunların toplumda önemli bir mevkide olduklarını belirterek İslâm dinine girdikten sonra da bu halk şairlerinin halk arasında ve orduda, hükümdar saraylarında eski gelenekleri devam ettirdiklerini belirtir. (Köprülü, 1989:159-161)

Gerçekten çok önemli olan söz, iletişimin temel vasıtalarındandır. İletişimin sağlanmasına yardımcı olan söz göndericiden alıcıya iletişimi sağlayan en etkin vasıta. Sözün etkisi, icra sırasında yapılan mimikler, vurgulamalar ve taşlamalarla daha da güçlenir. Bu etkinin yazı ile sağlanması oldukça zordur.

İlk edebî eserlerin tamamen söze dayalı yani sözlü olması, sözle iletişimin yapılmasını yani sözlü gelenek şiir sanatının var olmasını dört ana öğenin olmasına bağlayan Dursun Yıldırım bunları; 1. Söz, 2. Yaratıcı, 3. Musikî, 4. Dinleyici çevre olarak belirtir. (Yıldırım, 1998:180)¹

Biz sözlü kültür geleneği açısından Türk saz şiirinin tarihsel yolculuğunu incelerken beş ayak üzerinden değerlendirmemizi yapmaya çalışacağız. Bu şekilde yapılan bir değerlendirmenin daha sağlıklı olacağı kanaatindeyiz. Zira bu beş ayaktan sadece birinin öne çıkarılıp incelenmesi, diğer unsurların göz ardı edilmesi veya ikinci plana itilmesi geleneğin nasıl doğup, geliştiği konusunda bizlere yeterli bilgiyi sağlayamayacağı ve yapılan çalışmaların da eksik kalacağı inancındayız.

¹ Bu dört unsura İsmail Görkem, “Türk Halk Hikâyelerinin Canlı Gösterim (=Perfomance Oriental) Olarak İncelenmesi” adlı makalesinde 5. olarak Gelenek ayağını ekleyerek halk hikâyeciliği geleneği üzerinde durmuştur. (Görkem, 1998:108)

1. Yaratıcı / Anlatıcı / İcracı: Anlatıcı, taklit yapma, müzik aleti eşliğinde türküler söyleme ile hızlı ve güzel konuşma gibi önemli yeteneklere sahip ayrıca geniş hayal dünyası olan “sıra dışı” bir insandır. (Karasubaşı, 1995:44)

Anlatıcı, anlattığı metinlerde geçen şahısların karakter özelliklerini, jest ve mimiklerini taklit etmede, olayları canlandırmada ve olayların seyrine göre davranışlarını değiştirmedeki temsil yeteneği ile “sanatkâr” kabul edilir. (Görkem, 2000:10)

Orta Asya’dan beri toplumumuzda saygın bir yeri bulunan ozanlar Türk boylarından; Altaylarda “Kam” Azerilerde, “Âşig” Başkurlarda, “Gaşig”, “Bulıvsı” Kazaklarda “Aşık, Gaşık, Akın, Çırav” Kırgızlarda, “Âşık, Bahşi, Akın” Oğuzlarda, “Ozan” Özbeklerde, “Âşık, Huştar” Tatarlarda, “Gaşıyk, Buluçı” Tonguzlarda, “Şaman” Türkmenlerde, “Bağşı, Âşık” Uygurlarda, “Aşık “Yakutlarda – Oyun gibi adlarla anılmışlardır. (Yardımcı, 1998:97)

Günümüzde; “Özbek, Uygur ve Türkmenlerde “baksı”, Kazaklarda “yırcı/dırcı, akın, cırav”, Kalmuklarda “cangarcı” Yakutlarda “olonghosut”, Altay Türklerinde “kaycı”, Kırgızlarda “Manasçı” ile Tuva, Başkurt, Karakalpak ve diğer Türk boylarındaki aynı görevi ifa eden sanatkârlar, Türkiye Türkçesi’ndeki karşılığı ile “hikâyeci-aşık” kimliği ile ön plana çıkmaktadır”. (Görkem,2000:10)

Anlatıcı olarak isimlendirilen ve usta-çırak geleneği dairesinde yetişen bu sanatkârlar, hem kendilerine ait şiir/türküleri hem de usta malı şiir/türküleri icra ederler.

Şamanlık dininin rahibi, insanlarla ruhlar arasında vasıtacı olan şamandır. Bunlara kam da denilir. O, kurbanı takdim eder, evi, ölülerin ruhlarından temizler, istek ve şükür dualarının törenlerini yönetir, hakim, falcı, gaipten haber veren birisidir. Bu yüzden halk arasında itibar görürler; fakat sevimliden çok kendilerinden korkulur. (Radloff,1986:233)

F. Köprülü, kam, şaman ve baksıların rollerini şöyle açıklamaktadır: “Semadaki mabutlara kurban sunmak, ölünün ruhunu yerin dibine göndermek, hastaları tedavi eylemek vb. bu ayinlerde istiğrak haline gelerek birtakım şiirler okur ve onları kendi musikî aletiyle çalar; beste ile beraber olan ve sihirli bir mahiyete haiz olan bu güfteler Türk şiirinin en eski şeklini teşkil etmektedir.” (Köprülü, 1989:58)

Baksıların en eski devirlerde, musikî ile sihir yapan, şiirler terennüm eden, gaipten haber veren, hekimlik eden kamlar olduğunu belirten Köprülü, “bahşi” kelimesinin Türk-Moğol bir kelime olduğu ve âlim, muallim manalarına geldiğini belirttikten sonra bu terimin Hazar ötesi Türkmenler arasında iki telli tanburaları ile koşuklar yani şiirler okuyan halk şairi manasına da geldiğini belirtir. Bu kelimenin değişik zamanlarda ve değişik muhitlerde “Şamanlık, âlimlik, kâtiplik, şairlik, sâhirlilik, musikîşinaslık gibi

işlerden birini veya birkaçını yapanlara da verildiğini belirtir. (Köprülü, 1989:152)

İsimleri ve icra ettikleri fonksiyonlar zamanla değişse bile kamın, baksının, şamanın ozanın temel görevi değişmemektedir. Bu kişiler bilerek veya bilmeden asıl görevleri olan kültürel öğeleri sözlü kültür yoluyla nesilden nesile aktarmışlardır.

Türk kam-baksılarının içtimaî iş bölümü neticesinde yavaş yavaş görev alanları daralmış, şairlik, büyücülük, münecimlik ve ruhanîk birbirlerinden ayrılmıştır. İslâmiyetten sonra ise baksıların gösterdikleri keramet mutasavvıflara isnat olunarak gelenek devam ettirilmiştir.

Türk halk şairlerine baksıdan sonra verilen diğer bir isim ise “Ozan”dır. “Oğuzcada halk şairi/musikîşinas manasında kullanılan bir sözdür. Ozanlar hakkında Dede Korkut hikâyelerinde şu malumat verilmektedir: Bunlar hususi bir zümre teşkil ederler. Ellerinde kopuzları ilden ile, obadan obaya gezerler, kopuz eşliğinde Oğuz destanları söylerler.” (Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi 1990:163-164)

İlhan Başgöz ise değerlendirmesinde ozan sözcüğünün geçtiği kaynakları işaret ederek, kaynaklarda “ileri sürülen sözlerden hiçbirinde, müzikçi, destan söyleyen, sihirbaz ve şair anlamı yok” diyerek ‘Ozan-Gosan’ ilişkisi üzerinde durur. Gosan’ın İran’da Sasaniler devrine kadar önemli rolleri olduğunu kralları ve halkı eğlendirdiklerini ziyafetlerde ve yas törenlerinde, mezar başlarında methiyeler düzen, eleştiriler yapan, hikâye anlatan, müzik yapan, geçmiş başarıları yorumlayan sanatçılar olduğunu; ozanlarla, gosanların tarih, coğrafya, işlev ve toplumda oynadıkları roller bakımından birleştiğini, her ikisinin aynı coğrafi bölgede oluştuğunu; ikisinin de destan anlatıcısı, müzik aleti çalıcısı, kralları ve halkı eğlendirdiklerini, şamanlar gibi sihirbaz olduklarını belirttikten sonra ilk harfin düşmesi ve ‘s’nin ‘z’ye dönüşmesi ile Gosan’ın Ozan’a dönüştüğünü ileri sürer. (Başgöz,2000:134)

Bu kelime XIV. Asırda Azerî sahasında ozanların kullandığı kopuza da verilmiştir. Ozancı kelimesi sözlüklerde “ozmak” köküne bağlanmaktadır; “ozmak” önce gelmek, ileri gelmek anlamındadır. Köprülü, ozan kelimesinin esas itibariyle bir musikî değil, Oğuz şair-musikîşinaslarının umumî ismi olduğunu belirtir. (Köprülü 1989:280)

XV. Asırdan sonra “ozan” kelimesinin yerine Azerbaycan ve Anadolu sahalarında ‘âşık’ kelimesi kullanılmıştır. Bu sahalarda esas anlam unutulduğundan ‘çok söz söyleyen, herze söz söyleyen’ manalarında kullanılmıştır. (Köprülü 1989:143-144)

Doğan Kaya ise “ozan” hakkında şunları söylemektedir: “Destan geleneğinin yegâne icracıları ozanlardır. Bugünkü hikâyeci âşıkların yaptıklarını şaman kültürünün hâkim olduğu devirlerde ozanlar yapıyorlardı. Ozanlar, duyduğu ve bildiği kahramanlık olaylarını, zaferleri, felaketleri ve toplumu yakından ilgilendiren meseleleri derleyip

nazmetmek, düzüp koşmakla mükelleftirler, bunu kopuz eşliğinde yaparlardı. Ozanların musannif olma özelliğinin yanı sıra anlatıcılık vasıfları da vardır.” (Kaya, 1994:35)

Hikmet Dizdaroğlu, kökeni bakımından ozan sözcüğünün aydınlığa kavuşturulamadığından, anlam değişikliklerinin bilinmesine rağmen kökeninin kesin olarak bilinemediğinden bahseder ve ilk zamanlarda büyücü, oyuncu, hekim, şarkıcı görevlerini yüklenen bu kelimenin, sonraları şiirin ezgisini hem çalan hem de şarkıcı olarak icra eden anlamlarda kullanıldığını belirtir. Son olarak kelimenin şair-çalgıcı yani kopuzla şiir söyleyen halk şairi anlamıyla kullanıldığını belirtir. XV. Yüzyıla kadar bu geleneğin sürdüğünü İslâm kültürü etkisiyle geleneği âşıklara devrettiklerini ve anlam kaymasına uğrayarak “geveze, saçma sapan söz söyleyen, çalgıcı çingene” anlamlarıyla kullanıldığını belirtir. (Dizdaroğlu, 1968:193)

Saim Sakaoğlu, ozan sözcüğü hakkında şunları söylemektedir: “16.yüzyıla kadar kullanılan bu kelime yerini bu yüzyıldan sonra âşığa bırakmış ve sonraları ‘geveze, herze söz söyleyen’ manalarına gelmiştir.” Sakaoğlu, ozanın son yıllarda canlandırılıp şiir yazan ve söyleyenler için kullanılmasını yadırgadığını belirtir. “Halk ozanı, halk şairi” ifadelerinin, sözde ‘şair’ kelimesinin Türkçeleştirilmesiyle yapıldığını, bunun da yanlış olduğunu savunur. (Sakaoğlu, 1986:249)

Dede Korkut Hikâyelerinin Korkut Ata’sı boyun akıllı pîridir. Bütün zor problemler onun tavsiyeleri ile çözülür, Oğuzlar arasında bilicidir ve her söylediğine inanılır. Ona danışılmadan hiçbir karara varılmaz ve ne emredilirse ona aynen uyulur. Korkut, geleneğin kahramanına ad ve at verir. Kahraman, kahramanlık hünelerini gerçekleştirdiğinde Korkut bunları şiirleştirir ve kopuz eşliğinde söyler. Kahramanın şöhreti saz şairine bağlıdır; çünkü kimin değerli, kimin değersiz olduğunu saz şairinin bildiğine inanılır. (Günay, 1992:173)

F.Köprülü, XVI.yüzyıldan sonra saz şairleri için genellikle “âşık” kelimesinin kullanıldığını, eski oğuz şair, çalgıcılarına verilen “ozan” adının ancak “tezyif ve tehzil” ifade etmesinin Tekke edebiyatının etkisiyle olduğunu belirtir. (Köprülü, 1989:186)

Köprülü, âşık hakkında “Edebiyat Araştırmaları” adlı eserinde şöyle demektedir: “Âşık, halk arasında umumiyetle saz şairlerine verilen bir isimdir. Bunların maddî ve cismanî aşktan manevî ve ruhanî aşk derecesine yükseldiklerini saz çalıp şiir söylemeyi de ilâhî vasıtalarla –ya bir mürşidin, pîrin yahut Hz. Peygamber’in- rüyada veya hakikatte tecellisi ile öğrendiklerini” anlatır. (Köprülü, 1989:168)

Hikmet Dizdaroğlu ise Âşık sözcüğünün kökeni hakkında bilgi verdikten sonra âşık ve saz şairi sözcüklerinin anlamdaş olduklarını, aralarında artım olmadığını ifade ediyor. (Dizdaroğlu, 1968:194)

Boratav, âşık kelimesinin XVI.yüzyılın başlarından beri beliren bir sanatçı tipinin adı olduğunu söyler. Bunların bir yönüyle eski destan geleneğini sürdürdüklerini, başka bir yönüyle de sevda şiirleri söyleyen sanatçılar olduklarını belirtir. (Boratav, 1988:20-21)

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi'nde "âşık" ile ilgili olarak: "İrticalen şiir söyleyen, şiirlerini genellikle saz eşliğinde okuyup halk hikâyeleri anlatan şahıslara âşık ismi verilir" denilmektedir. (TDE Ans. 1977:184)

İslâm Ansiklopedisi'nde ise âşık, "Kendisinin veya başkalarının şiirlerini saz eşliğinde çalıp söyleyen ve halk hikâyeleri anlatan saz şairi" şeklinde açıklanır. (İslâm Ans. 1991:547)

Âşıklar/anlatıcılar hem kendi duygu, istek ve arzularına, hem de dinleyicilerin duygularına hitap etmek zorundadırlar. Anlatıcının icra esnasında hafızasında kalıplaşmış metin yerine anlattığı metnin ne olduğuna dair kanaati naklin kolaylaşmasını sağlar. Anlatıcılar hafızalarının yanıldığı durumlarda "telaşlanmadan" irtical güçlerini kullanmaktadırlar.

Sanatını icra esnasında sanatkâr, sabitleştirilen bir parçayı değil, senaryo gibi bir plânı, hayallerini kullanarak, metni değiştirerek, yeni şeyler ekleyerek yeni bir metin ortaya koyar. (Görkem,2000:11)

Köprülü âşıkları iki gruba ayırır: 1) Kalem Şairleri: Yani yüksek sınıfa mahsus şiirler yazan klasik şairler, 2) Meydan Şairleri: Yani halk toplantılarında irticalen de şiirler tertip eden ve onları sazları ile çalıp söyleyen saz şairleri (Köprülü 1989:171)

Âşık kelimesi önceleri XII. ve XIII. Yüzyılda Türk memleketlerinde büyük gelişme gösteren medreseler, tekkeler, asker ocakları ve diğer kültür mekânlarında çoğunluğu tasavvuf kültürü ile yetişip, bir kısmının okuma yazma dahi bilmediği şairlere verilen isimdir ki, ilk büyük temsilci olarak Yunus Emre'yi görmekteyiz. Önceleri Yunus Emre tarzında ilâhîler ve tasavvufî şiirler söyleyen şairler için kullanılan bu kelime zamanla daha geniş bir anlam kazanmıştır. "Anadolu'ya Horasan'dan gelen dervişlerin Türkistan'dan gelen babaların getirdiği dinî halk edebiyatı diğer söyleniş ile Tekke Edebiyatı daha ziyade havasa hitap eder biçimde teşekkül etmişti. Bunun yanında halka yakın bir lâdini edebiyat ihtiyacı ile saz şairliği de bu zaman başlamış ve zaman zaman dinî ve millî eserler meydana getirmiş olmalıdır. Bu devirlerde âşık, baba veya abdal unvanları ile tanınan dervişler en iyi bilinen şairlerdir." (Günay, 1992:10)

Devamlı savaşlarda bıkip usanmış olan halkın saadeti, ahiret hayatında aramaya başlaması ile M.S. XIII. asırda tekke ve zaviyeler artmıştır. Özellikle o yıllarda sultanların, padişahların ve diğer devlet büyüklerinin himayesi gelişen halkın büyük ilgi

ve desteğini alan tekkelerde kendilerine âşık adını veren, bağlı olduğu tekkenin propagandasını şiirlerinde yapan şairlerin oluşturduğu bir edebiyat oluşmuştur. Halk edebiyatının bir çok unsurunu da alan bu edebiyat ideoloji itibariyle İslâm kültürüne bağlıdır. Daha sonraları klâsik divan edebiyatının oluşmasıyla tekke edebiyatının haricinde bir de âşık edebiyatı oluşur. Günay, Âşık edebiyatının doğuşunda Bektâşî edebiyatının etkili olduğu görüşündedir. (Günay, 1992:10)

Anadolu ve Balkanların Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında önemli rolleri olan Yesevî, Kalenderî, Bektaşî, Mevlevî vb. tarikatlar, âşıkları sayesinde en ücra yerlere kadar girmişlerdir. Bu yüzden XVI. yüzyıldan itibaren bu kişiler için “ozan” kelimesi yerine “âşık” kelimesi kullanılmıştır.

XVII. ve XVIII. asırlarda saz şairleri “çöğür” denilen bir sazı fazlaca kullandıklarından Âşık ve saz şairleri tabirleri ile aynı manada “çöğürücü” kelimesi de kullanılmıştır. (Köprülü, 1989: 172)

Âşık Edebiyatı hem sözlü hem yazılı kaynaklara dayanır. Sözlü ve yazılı kültür hakkında çok değerli çalışmalar yapan Dursun Yıldırım’ın tespitleri konunun yeterince anlaşılmasına yardımcı olacaktır: “Yazılı kaynaktakiler tespit edildikleri andaki hususiyetlerini korurken, sözlü gelenekte yaşayan veya şekil bulan kültür unsurları, geleneğin kendi dinamizminden kaynaklanan sürekli değişim sebebiyle yapı, biçim, muhteva ve fonksiyon bakımından çeşitli derecelerde değişikliğe uğrarlar.” (Yıldırım, 1998:37-38)

2. Gelenek: Geçmişî özümseyip, referans alıp, geleceği bu temeller üzerine inşa etmek şeklinde değerlendirebileceğimiz gelenek, kolektif ihtiyaçların karşılanması bir sonucu olarak sürekliliğini koruyan bir kavramdır.

“Halk ve onun bilimi insanları ve anlatımları işlevsel bir halka içinde birbirine bağlar. Destan ve ulus, efsane ve toplum, gelenek ve toplulukları ve iletişimleri birleştirir” (Glassie,2002:21)

Her şeyin yaratılmış olduğu düşüncesi aynı zamanda her şeyin geleneksel olduğunu da akla getirir.

“Yazı öncesi toplum hayatının etkinliklerinin oluştuğu, bilgi, teknoloji, tecrübe ve işin aktarıldığı ilişkilerin ve kurumların belirginleştiği; düzenin işlediği, iletişim dilinde sabit anlatım biçimlerinin ortaya çıktığı ve kendilerine özgü içerik kazandıkları, estetik anlayışın ve bunun yansımalarının, bilinmeyen ile ilgili açıklamaların, inanç ve ahlak normlarının oluşturduğu ortam sözlü ortamdır.” (Yıldırım, 1998:95) diyerek sözlü kültürün bu ortam içinde geliştiğini, değiştiğini ve süreklilik kazandığını belirten Yıldırım, gelenekle ilgili olarak, şunları kaydetmektedir: “Milletlerin hayatında, tarih

sahnesinde görülmelerinden bu yana, varlıklarını, bütünlüklerini ve farklılıklarını koruyan, ihtiyaçlarını her anlamda karşılayan düzenler görülür. Süreklilik vasfına sahip bu düzenlerin her birine biz, gelenek adını veriyoruz. Bunların sayısı, fonksiyonları ve yapı özellikleri ait oldukları milletlerin gelişme durumlarına ve ihtiyaçlarına göre değişir. Sayıları, özellikleri ve fonksiyonları ne olursa olsun bir milletin hayatında yer alan geleneklerin tümü o milletin kültürünü meydana getirir.” (Yıldırım, 1998:81)

Geleneğin yeniden düzenlenmesi, canlandırılması ve eski yerine koyulmasının tehlikeli bir süreç olduğunu belirten Glassie'nin aksine Yıldırım, geleneğin yapı bakımından statik, kalıplaşmış ve kendini tekrarlayan vasıflarının bulunmadığını, onların ait olduğu milletlerin ihtiyacına göre ortadan kalktığını veya gelişerek değiştiğini, geleneklerin ait olduğu milletin ihtiyacına cevap verecek şekilde açık olduğunu veyahut yeni geleneklerle devam ettiğini belirtir. (Yıldırım,1998:81)

Aşağıda göreceğimiz şekilde Türk saz şiiri de tarih sahnesine çıktığı dönemden itibaren sözlü kültür ortamında ve bu gelenek içerisinde farklı zamanlarda, farklı mekânlarda, farklı biçimlerde ortaya çıkarak, süreklilik kazanarak devam etmiş ve bugün bazı araştırmacıların endişelenmelerine rağmen kimliğini koruyarak ve gelişerek devam edecektir. Gelenek birdenbire doğmadığı gibi birdenbire de ortadan kalkmaz.

İsmail Görkem, eski çağlarda Türkler arasında cemiyetin bütün fertlerinin katıldığı sığır, şölen, yağ törenlerinde önemli görevler yapan, sözlü geleneğin taşıyıcısı ve yeniden yaratıcısı olan şamanların mesleğe kabul törenleri ile âşıkların âşık olarak seçilmeleri arasındaki benzerliğe dikkat çekerek, şamanların, şamanlık görevlerinin yanında âşıkların görevlerine benzer görevler de üstlendiklerini belirtmektedir. “Çünkü, şamanların görevini daha sonraları devam ettiren çalgıcı hikâyecilerin çalıp çağırmak ve sihirbazlık-şamanlık görevlerini birlikte yürütmeleri bunu göstermektedir.” (Görkem, 1998:108)

Köprülü, Müslüman olan Kırgızlarda yahut Türkmenlerde baksı-bahşinin kopuzu veya herhangi bir sazı eline alıp irticalen şiirler söyleyen bu adamların Anadolu ve Azerbaycan'daki âşıkların görevlerine benzer görevler yaptıklarını anlatır. (Köprülü, 1989:66)

Orta Asya Türk Edebiyatı geleneğine dayalı olarak Âşık edebiyatının bu temel üzerine inşa edildiğini söyleyen Prof. Dr. Günay bu gelenek üzere şiirin büyük ölçüde doğmaca yaratıldığını, hafızalarda muhafaza edilip, sözlü şekille yayıldığını, bunun için varyantlaşmanın tüm türlerde olduğunu belirterek, sözlü geleneğe yaşayan şiirlerin kolaylıkla, zaman ve zemine uyma esnekliği ile günümüze kadar geldiğini söylemektedir. (Günay: 1992 : 6)

Her ne kadar elimizde yeterli bilgi ve malzeme yoksa da sonraki dönem edebiyat

ürünlerine bakarak Türklerin İslamiyet'ten önceki dönemlerinde de köklü bir edebiyat geleneğine sahip olduklarını söyleyebiliriz.

“Âşık Edebiyatı'nın ilk Türk Edebiyatı temsilcileri olan ozan-bahşi şair tipinin ve bunların mensubu bulunduğu edebiyat geleneğinin Anadolu'da tasavvufi cereyanlar ve tarikat edebiyatlarının da tesiri altında kalarak İslâmî kaidelere uygun yeni bir terkip olduğu hemen hemen bütün araştırmalarca kabul edilmektedir.” (Günay 1991 : 8)

Âşıkların mesleğe seçilmeleri de, şamanların şaman olmalarıyla benzerlik göstermektedir. “Usta âşık, çırak olarak seçeceği kimsede saz ve söz kabiliyeti arar, onu dener sonra da gelenek icabı ona mahlas “tapşırma” verir, böylelikle ustalığını tastik etmiş olur. Gittikleri her yere çıraklarını beraber götürür, çıraklar da ustaları öldükten sonra onların eserlerini çalıp söylerler. (Türk Dili ve Edebiyatı Ansk. 1977 : 195)²

3. Dinleyici Çevresi-İcra Ortamı: Atlı -göçebe bir hayat süren Türkler daha önce de belirttiğimiz gibi savaşlarda kazanılan zaferlerden veya avdan sonra törenler yapar; şaman, baksı, kam dediğimiz şairler bu törenlerde kopuz eşliğinde şiirler söyler, raksederlerdi. Dinleyenlerin dikkatlerini çekmek, onlara tesir etmek için Köprülü, bir baksının raks esnasında ağzından köpükler çıkardığını, korkunç hareketler yaptığını, bayıldığını ve seyircileri etkilediğini anlatır. (Köprülü, 1989:154)

İsmail Görkem, dinleyici çevresinin önemini ifade eden yazısında âşıkların hikâyeyi anlatırken dinleyicilerin sessiz bir şekilde durmalarını istediklerini, âşığın hikâyeye başladıktan sonra kimsenin meclisi terk etmediğini, âşığın meclistekilerle diyalog kurup onları hikâyenin içine çektiğini ve dinleyicilerin âşığı gayrete getirmek için onu yüreklendirici sözler söylediklerini belirtir. (Görkem, 1998:110-111)

Bu karşılıklı iletişim/etkileşim âşığı/anlatıcıyı olumlu yönde etkileyip, onun coşmasını sağlayıp gayretini artırdığı gibi bazen de âşığı/anlatıcıyı güç durumlarda bırakmaktadır. Dinleyiciler istenilmeyen sonuçla bitirilen bir anlatıyı beğenmeyip anlatıcıdan sonucu değiştirmesini istemekte, anlatıcıya ve anlatıya müdahale etmektedirler. Neticede bu ortam belirli bir geleneğin oluşmasına katkıda bulunduğu gibi sözlü kültürün en önemli vasfı olan aktarımın da sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesini sağlamaktadır. Bundan dolayıdır ki kökleri yüzyıllar öncesine giden pek çok kültürel öge günümüze kadar gelebilmiştir. Bu ortam kendiliğinden oluşan samimi, içten, doğal bir mektep hüviyetindedir, dinleyici çevresi dediğimiz kitle olmadan sözlü kültürün

² Fuat Köprülü de âşıklığa seçiliş ve âşığın görevlerini “ Saz Şairleri, Dün ve Bugün” adlı makalesinde uzun uzadıya anlatır. s.176

yayılması, geleneğin devam etmesi imkânsızdır.

4. Metin: Bildiri niteliği olan her şey “metin”dir.³ Metinlerin birçoğunun ise estetik hüviyetleri olduğu gözardı edilmemelidir. Estetik değeri olmayan metinlerin ise, iletişim görevi, onların metin olarak kabul edilmesine engel değildir. Edebî ve estetik bir niteliği haiz metinler olarak kabul edilebilecek saz şairlerinin eserleri, toplum içerisinde sanatkârlık özellikleriyle temayüz etmiş ve usta-çırak geleneği içerisinde sözlü kültür ortamında yetişmiş anlatıcılar tarafından, müzik eşliğinde icra edilirler. (Görkem, 2001:63) Orta Asya bozkırlarında hüküm süren Türklerin, Dursun Yıldırım’ın ifadesiyle alplık dönemi şiirleri bu dönemdeki mücadelelerini, kahramanlıklarını ozanlar destanlaştırıp anlatıyor; dini ayinleri idare edenlerin (Kam, baksı, oyun, ozan), yuğ, sığır, şölen, şeylan, merasimlerinde cezbe girip terennüm ettikleri şiir veya ilâhîler Türk sözlü gelenek şiir sanatının gelişmesine hizmet ediyordu. “Daha Hun çağında yapılan merasimlerde, eğlencelerde, mevsim merasimlerinde yer alan ilâhî, türkü ve oyun türküleri sözlü şiir sanatında köklü bir geleneğin teşekkülüne işaret eder...” (Yıldırım, 1998:187)

Sözlü kültür geleneği içerisinde “anlatıcı” ve “dinleyici”ler tarafından ortak payda olan metin, iletişimi sağlayan en önemli unsurlardandır. Metin, eski Türklerde törenler vasıtasıyla aktarılmaktadır.

Köprülü de törenlerden bahsederken şöyle diyor: “İşte en eski Türk baksı-ozanları şeylanın (şölen-kurban ziyafetleri) daha dinî mahiyetini kaybetmediği zamanlarda kopuzları ile dinî-sihirbâzane nağmeler okurlar ve günlük sıkıntılarla yorulan dimağları, şen’iyet âleminden uzak başka bir âleme naklederlerdi.” (Köprülü, 1989:78)

Köprülü devamla, “Şeylanda olduğu gibi, umumî av (sığır) ayinlerinde de şiirin ve şairin önemli bir yeri olduğunu, avların bol ve bereketli olması için dinî-sihirbâzane şiirler söylendiğini, bunu daha sonra hükümdarların büyüklük ve kahramanlığını bildiren kahramanlık destanlarına dönüştüğünü açıklıyor.” (Köprülü, 1989:85)

Eğer törenler zafer günlerinden sonra yapılıyorsa daha ziyade kahramanlık, cengaverlik destanları okunur. İslâmiyet’ten sonra da bu gelenek İslâmî renge bürünerek gelişir ve Hz. Ali, Hz. Hamza’nın kahramanlıkları, Battal Gazi, Köroğlu hikâyeleri halk arasında yaşamaya başlar.

Bir diğer ayin de dinî bir mahiyeti olan yuğ yani matem ayinidir. Bu törenlerde ölen hükümdar veya hükümdar ailesine mensup kişiler için sagular yani mersiyele

³ Metin hakkında daha geniş bilgi için bk. Alan Dundes, “Doku, Metin ve Konteks” (Çev. Metin Ekici) Milli Folklor C.5, Yıl.10, S.38 Yaz 1998 s.106-118

söylenir, şair-bahşilar ölünün hatırasını yaşatacak şiirler söylerlerdi.

Yine Köprülü'nün ifadesine göre bu âyinlerde vücuda gelen eserler, gerek şeylanlardaki kasideler, gerek sığırlardaki destanlar, gerek yağlardaki mersiyeler -ilk önce dinî bir mahiyeti haiz ve ibadet edilen mabutlara- birer ilâhî iken, yavaş yavaş dinî-sihirbâzane bir mahiyet almış ve nihayet din dışı kalmıştır; eski mabut yerine esatiri kahramanların, onların yerine de hükümdarların ve tarihi kahramanların menkabeleri terennüm edilmeye başlanmıştır. Eski Türk şiirinde lirizmle, destanî, dramatik unsurlar kaynaşmıştır. “Mesela bir mersiyede yalnız lirizm değil, geniş ölçüde destanî unsur da bulunuyordu”. (Köprülü, 1989:101-102)

Umay Günay ise; eski ozanların edebiyatı ile epik temin ortadan kaybolduğunu, beşeri aşkın halk şiirinin hâkim temi olduğunu, destanın modern romana doğru tekâmülü olan halk hikâyelerinin yaratılışının da bu asırda gerçekleştiğini belirttikten sonra, metinlerin içerik olarak değiştiğini, değişen şartlara uyum sağladığını savunur.(Günay, 1992:16)

Bu görüşe katılmamak mümkün değildir. Önceleri dışa dönük, dış hayatla iç içe olan savaşlar yapan bir milletin edebiyatı da yaşadığı ortama ayak uyduracak tarzda olacak, yani kahramanlık destanî konular işlenecek, düşmanlarıyla mücadeleler anlatılacak, ölen kahramanlar için mersiyeler söylenecektir. Daha sonra yerleşik hayata geçilmesiyle beraber dış mücadeleler yavaşlamış bir nevi içe dönüş başlamıştır. Kahramanlık şiirlerinin yanı sıra aşk, sevgili, tabiat konularında da şiirler söylenmiş ve bunlar bir nevi hakim tem hâline gelmiştir.

5. Musikî: Müzik sözlü kültür ürünlerinin hafızalarda yer edinmesini, kalıplaşmasını ve yayılmasını sağlayan en önemli unsurdur. Türklerde çok eskiden beri kam, baksı, ozanlar şiirlerini söylerken bunları saz özellikle kopuz eşliğinde terennüm ederler, bu durum dinleyici çevresinin, icra anında canlı tutulmasını, söylenenlerin tesirli olmasını sağlaması bakımından önemliydi.

Köprülü, Türk baksı-ozanlarının sagular, destanlar okurken ve dinî ayinleri gerçekleştirirken millî bir musikî aleti olan kopuzu kullandıklarını belirtir:

“Baksı-Şamanların davulu yerine bir nevi keman daha doğrusu baso viyolensel kullanılır ki takriben üç, üç buçuk kadem yüksekliğinde olan bu alete kopuz derler. Kopuzun üzerine bükülmüş at kılından iki kiriş gerilmiş ve sapına birçok demir ziller raptedilmiş olup, çalgıcı kemani kımıldattığı zaman şakırdayan bir gürültü hasıl olur. Ayrıca baksının bir asası vardır ki ucuna dört köşe bir tahtacık yerleştirilmiş ve etrafına birçok ufak demir parçaları asılmıştır. Baksı, efsuncu ile hemahenk bir türkü ile beraber kopuzu çalmaya başlar; bundan sonra asayı yakalayarak şiddetli bir raks esnasında

fırıldak gibi döndürür ki bu suretle müthiş bir gürültü peydah olur.” (Köprülü, 1989:102-103)

Kopuz XV. ve XVI yüzyılda bütün Osmanlı vilayetlerine yayılmıştır. İlk edebî ürünlerin icrası esnasında dans ve müziğin birlikte olduğunu görüyoruz. Daha sonra dans, şiir ve müzikten ayrılmış ve şiir ile müzik beraber yürümüştür.

Türklerde nazmın nesirden önce ürünler verdiğini belirten Köprülü, Türklerin hece sayısına dayanan millî vezninin X.-XI. yüzyılda oldukça gelişmiş olduğunu kaydetmektedir. Bu vezinle ilk şekillerin koşuk ve sagular olduğunu belirten Köprülü, kafiyenin de daha çok yarım kafiye olduğunu söylemektedir. (Köprülü, 1989:129)

Boratav ise halk hikâyelerindeki müzik unsurunun manzum kısımlarının yarı kıymetini sağlayacak derecede önemli olduğunu kaydetmede “melodisiz türkü, hikâye anlatma an’anesinde tasavvur edilmez” demektedir. (Boratav,1946:120)

Umay Günay, nazmın İslâmiyet’ten önce ve sonra, daima ezgili ve müzik aleti eşliğinde olduğunu belirterek, anonim, âşık ve tekke şiirinin her zaman ezgiyle okunduğunu, çok kere de müzik aletinin eşliğinin söz konusu olduğunu belirtmekte ve “Başlangıçta kopuz ve türevleri şiire eşlik ederken, zaman içinde müzik aletleri, bağlama, çöğür, ney, mey, kudüm, tambur, kaval, düdük vb. gibi farklılaşmış, fakat şiir hiçbir zaman müzikten ayrılmamıştır” .(Günay, 1992:5) diyerek musikinin önemini vurgulamaktadır.

SONUÇ

Köprülü’nün ifadesiyle, “...âşıklar zümresi, artık yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlamıştır. XX. Asrın başlarında meslekî teşkilatları bozulmuş büyük merkezlerde ehemmiyetini kaybeden âşıklar küçük merkezlerde görülmeye başlanmıştır.” (Köprülü, 1989:166)

Birçok araştırmacının hemfikir olduğu bu görüş XX. asrın son günlerine yaklaştığımız bu günlerde âşıkların var olması, yeni âşıkların yetişmesi ile geçerliliğini yitirdiği görüşündeyiz. Âşık tarzının özellikle televizyon, kaset/CD’lerle daha hızlı yayıldığı, bugün hâlâ Doğu Anadolu’da âşıklık geleneğinin devam ettiğini görüyoruz. İlk şairler olan şaman, kam, baskı ve ozanların birbirinin devamı olduğunu, XV. ve XVI. asırdan sonra bu bayrağı âşıkların dalgalandırdığını görmekteyiz.

XV. yüzyılda yazıya geçirildiğini bildiğimiz Dede Korkut Hikâyelerindeki ozan tipi ve şiir icra geleneği XVI. yüzyıldan başlayan âşık edebiyatından farksızdır. İlk şairlerin (kam, şaman, baksı,) özelliği olan hekimlik, büyücülük, din adamlığı gibi hususiyetler bırakılmış ama âşık yine önemini muhafaza etmiştir.

İncelemeye çalıştığımız Sözlü Kültür Geleneği Açısından Türk Saz Şiiri, bugün form, gelenek, anlatıcı ve icrasını devam ettirmede büyük zorluklarla karşılaşabilir, temsilcileri azalabilir, büyük kitlelere seslenemeyebilirler ama her kültürün, yeni kültür daireleri içerisinde çağın teknolojik araç ve gereçlerinden faydalanarak kendini yeniden ifade ettiğini görmek, saz şiirimizin geleceği açısından da bizleri umutlandırmaktadır.

KAYNAKLAR

BAŞGÖZ, İlhan, (2000), “ Gosan’dan Ozana”, *Folklor Edebiyat*, C.VI S.XXIV 2000/4 Ankara, s.134.

BORATAV, Pertev N., (1946), *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, Maarif Vekaleti Yay. Ankara.

_____ (1988), *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul, s.20-21

ÇOBANOĞLU, Özkul, (1998), “Sözlü Kompozisyon Teorisi ve Günümüz Halkbilimi Çalışmalarındaki Yeri”, *Folkloristik: Prof.Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*, (ed. M.Özarslan ve Ö.Çobanoğlu) Ankara, s.138-170.

DİZDAROĞLU, Hikmet, (1968), “Halk Şiirinde Türler”, *Türk Dili*, C.XIX, S.207 Aralık İstanbul, s.193.

DUNDES, Alan, (1998), “ Doku, Metin ve Konteks”, (Çev.Metin Ekici), *Milli Folklor*, C.5, Yıl.10 Ankara, s.106-118.

GLASSIE, Henry, (2002), “Gelenek”, (Çev. Ruhi Ersoy), *Folklor/Edebiyat*, C.VIII, S.XXXII, Ankara, s.21.

GÖKA, Erol, vd: (1995), *Önce Söz Vardı*, Vadi Yayınları, Ankara.

GÖRKEM, İsmail: (1998) “*Türk Halk Hikâyelerinin Canlı Gösterim (=Performance Oriented) Olarak İncelenmesi*” Milli Folklor, S.37 Ankara, s.108

_____ (2000), *Halk Hikâyesi Araştırmaları: Çukurovalı Âşık Mustafa Köse ve Hikâye Repertuarı*, Akçağ Yay. Ankara.

_____ (2001), “Dadaloğlu Fenomeni Bağlamında Türk Saz Şiirinin Sorunları”, *Milli Folklor*, C.7, Yıl.13, S.49 Ankara, s.63.

GÜNAY, Umay, (1992), *Türkiye’de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Akçağ Yay. Ankara.

İslam Ansiklopedisi, C.3, İstanbul, 1991, s.547

KARASUBAŞI, Sevgül, (1995), “Alman Edebiyatında Halk Hikâyesi”, C.IV, Nr.27 (Güz), *Milli Folklor*, Ankara, s.44.

KAYA, Doğan, (1994), *Sivas’ta Âşıklık Geleneği ve Âşık Ruhsati*, Sivas.

KÖPRÜLÜ, Fuad, (1989), *Edebiyat Araştırmaları I*, İstanbul.

ONG, Walter J., (1993), *Sözlü ve Yazılı Kültür*, (Çev. Sema Postacıoğlu Banon), Metis Yay. İstanbul.

RADLOFF, Wilhelm, (1986), *Sibirya'dan Seçmeler*, (Çev. Ahmet Temir), Ankara.

SAKAOĞLU, Saim, (1986), "Ozan, Âşık, Saz Şairi ve Halk Şairi Kavramları Üzerine", *III. Milletlerarası Türk Folklor Bildirileri*, C.1 Ankara, s.7.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C.1 İstanbul, 1977, s.184-195.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C.7, İstanbul, 1990, s.163-164.

YARDIMCI, Mehmet, (1998), *Başlangıçtan Günümüze Halk Şiiri-Âşık Şiiri-Tekke Şiiri*, Ürün Yay. Ankara.

YILDIRIM, Dursun, (1998), "Orta Asya Bozkırından Urumuneli'ne <Türk Sözlü Şiir Sanatının Yayılması Üzerine>", *Türk Bitiği*, Akçağ Yay. Ankara, s.180-195.

_____ (1998), "Sözlü Kültür ve Folklor Kavramı Üzerine Düşünceler", *Türk Bitiği*, Akçağ Yay. Ankara, s.37-42.

_____ (1998), "Sözlü Gelenek Kültürü", *Türk Bitiği*, Akçağ Yay. Ankara, s.81-86.

_____ (1989), "Tarih Yazımı ve Sözlü Ortam Kaynakları", *Türk Bitiği*, Akçağ Yay. Ankara, s.87-101.

Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 17, Sayı: 2 Sayfa:135-162, ELAZIĞ-2007

YENİ SOSYAL BİLGİLER DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMININ ARAŞTIRMA, İLETİŞİM VE TÜRKÇEYİ DOĞRU, ETKİLİ VE GÜZEL KULLANMA BECERİLERİNİ KAZANDIRMADAKİ ETKİLİLİK DÜZEYİNE İLİŞKİN ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ (DİYARBAKIR İLİ ÖRNEĞİ)

*Students' Perceptions of New Social Studies Curriculum in Gaining Skills of
Research, Communication and Accurate, Effective and Fine Use of Turkish
Language(Case of Diyarbakır City)*

Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ

*Firat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim
Bilimleri Bölümü, Elazığ.*

Ayşe Ülkü KAN

*Firat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim
Bilimleri Bölümü, Elazığ.*

ÖZET

Bu çalışma yeni Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim (SBDÖ) programının bazı temel becerileri kazandırmadaki etkililiğini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırmada Diyarbakır İlinde yeni programın uygulandığı beş pilot ilköğretim okulunda öğrenim gören 600 öğrencinin görüşü alınmıştır ve elde edilen veriler öğrencilerin cinsiyetleri ve okullarının sosyo-ekonomik düzeyi açısından değerlendirilmiştir. Verilerin analizinde bağımsız gruplar t testi, Varyans analizi, Mann Whitney U ve Kruskall Wallis H testleri kullanılmıştır. Araştırma tarama tipindedir ve üçlü likert tipi bir ölçek kullanılmıştır. Çalışmada yeni SBDÖ programının araştırma, iletişim, Türkçeyi doğru güzel ve etkili kullanma becerilerini kazandırmadaki etkisine ilişkin öğrenci görüşleri belirlenmiştir. Hem erkek hem de kız öğrenciler bu becerileri kazanmada yeni SBDÖ programını etkili bulmuşlardır. Daha olumlu koşullardaki okullarda öğrenim gören öğrenciler programın daha verimli olduğunu belirtmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı, araştırma, iletişim, Türkçeyi doğru, güzel ve etkili kullanma, beceri.

ABSTRACT

This study was conducted to determine the effectiveness of new Social Studies Curriculum (SSC) in gaining some basic skills. In the study, the views of 600 students in five primary schools in Diyarbakır city where the new curriculum was trialled were evaluated and the data were analyzed in terms of gender of the students and socio-economic level of the schools. Independent groups t test, one way ANOVA, Mann Whitney U and Kruskall Wallis H tests were used to analyze the data. This is a descriptive study and a three-point Likert style scale was used. In the study, we determined the effects of new SSC in gaining the skills of research, communication and accurate, effective and fine use of Turkish Language based on students' views. Both boy and girl students found the new SSC more effective and the students in schools having better conditions expressed that the new curriculum is more effective.

Key Words: Social Studies Curriculum, research, communication, accurate, effective and

Giriş

Eğitim bir ülkenin temel dinamiklerindedir. Ülkenin geleceği için toplumun eğitilmesi kaçınılmazdır. Bilim ve teknolojiadaki gelişmelere paralel olarak ülkeler arasındaki gelişmişlik farkı da hızla büyümektedir. Bu durum, gelişmenin itici gücü konumundaki eğitimin anlam ve önemini bir kat daha arttırmakta ve eğitim konulu araştırmalar ile eğitim reformlarına süreklilik getirmektedir. Ülkeler yeni çağın gerektirdiği niteliklere sahip bir eğitim sistemi için uygun gördükleri değişiklikleri yapmaktadırlar. Bireylerin, toplumların ve ülkelerin ayakta durabilmeleri için bu değişimin gerisinde kalmamaları gerekmektedir. Bu durumun ön koşulu tabii ki eğitimidir. İçinde bulunduğumuz çağın gerektirdiği nitelikte bireylerin var olabilmesi için hem bireysel hem toplumsal çabaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu anlamda birey ve toplumun yol göstericisi konumundaki eğitimin de çağın gerisinde kalmaması ve değişime ayak uydurması gereklidir. Öztürk (1993: 142), değişmeyi evrensel bir kanun olarak nitelendirirken, sosyal değişim süreci yaşayan toplumların sosyal, ekonomik ve politik yapısının, kültürünün, sosyal örgütlerinin ve kurumlarının değişeceğini ifade etmiştir.

Toplumsal bir kurum olan eğitim, değişimin hem aracı hem önkoşulu hem de etkileyicisi konumundadır (Tezcan, 1997: 190-193). Eğitimin niteliğinin belirleyicisi ise eğitim programlarıdır. Uygulanan programların eksiklikleri giderildikçe, toplumdaki ve bilim alanındaki değişimlere göre yeniden düzenlendikçe eğitimin niteliğinin de artması beklenir (Erden, tarihsiz: 2). Eğitim sistemi toplumsal gelişmeyi sağlayacak bireyler yetiştirirken, bu değişimden etkilenerek, toplumun ve çağın ihtiyaçlarına cevap verebilmelidir (Türkoğlu, 2004: 29). Dünyada yaşanan değişimi lehine çevirmek isteyen ülkeler, eğitim sistemlerini de bu doğrultuda yenilemek ve bu yenileşmeyi eğitim faaliyetlerine yansıtmak durumundadırlar. Ülkemizin eğitim açısından içine girdiği değişim, bugünü süreç ve farklı uygulamalarla etkilerken; ürün olarak geleceğimizi etkileyecektir. Bu yeni eğitim oluşumunun bugünkü sonuçlarını görmek, değerlendirmelerle ve bu konuda yapılacak araştırmalarla kolaylaşacaktır.

Dünyadaki hızlı değişim bireysel ve toplumsal anlamda beklentileri de yükseltmektedir. Artık bireylerin temel düşünme biçimlerine ve temel bilişsel becerilere sahip olmaları; eğitimin ise bu özelliklere sahip bireylerin ilgi, istek ve ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte olması önemli bir gerekliliktir. Eğitim etkinliklerinin ve sonuçlarının belirleyicisi, eğitimin ana eksenini konumundaki öğretim programlarıdır (Aslan, 2005: 34). Dünyada ve ülkemizde yaşanan gelişmeler doğrultusunda ilköğretim programlarında yenileştirme hareketine başlanmıştır. 2004-2005 eğitim öğretim yılında

pilot uygulamayla başlatılan ve 2005-2006 eğitim öğretim yılında ise ülke genelinde uygulanmaya başlanan yeni ilköğretim programları ile öğrencilere kazandırılması öngörülen bazı temel beceriler bulunmaktadır. Bu beceriler, üst düzey beceriler olarak tanımlanır ve tüm derslerin omurgasında yer alır. Bu becerilerin bilginin verilmesiyle gelişmeyeceği, tüm eğitim ve öğretim etkinliklerinde kullanılarak kazandırılabilceği vurgulanmaktadır. Bu beceriler eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme, iletişim, araştırma-sorgulama, problem çözme, bilgi teknolojilerini kullanma, girişimcilik, Türkçeyi doğru, etkili ve güzel kullanma becerileri olarak sıralanmaktadır (MEB, 2005).

Beceri bilgi gerektiren ve performans içeren bir kavramdır ve öğrencilerde, öğrenme süreci içerisinde kazanılması, geliştirilmesi, yaşama aktarılması hedeflenen kabiliyetler biçiminde tanımlanmaktadır. Bilgi ve becerinin birleşmesi ise yeteneği meydana getirmektedir (İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi 4-5. Sınıflar Öğretim Programı, 2005: 45). İlköğretim birinci kademedeki uygulanan yeni programın etkililiğinin belirlenmesi yapılacak program geliştirme çalışmaları için önem taşımaktadır. Bu nedenle öğrencilerin uygulama hakkındaki görüşlerine ihtiyaç vardır. Bu çalışma ile eğitim sistemimizde ilköğretimde yaşanan değişim sürecinin etkililiğinin öğrenci görüşleri açısından belirlenmesi hedeflenmiştir. Yeni Sosyal Bilgiler dersi öğretim programı ile kazandırılması öngörülen becerilerden *Araştırma, İletişim ve Türkçeyi doğru, güzel ve etkili kullanma* becerileri ele alınmış ve öğrencilerin görüşleri doğrultusunda değerlendirmeler yapılmıştır.

Araştırma, bir problemi çözmek amacıyla planlı olarak gerçekleştirilen veri toplama, çözümlenme, yorumlama ve değerlendirme işlemlerini kapsayan bir süreçtir. Bilimsel yöntemin ışığında olay ve olgulara yönelik yürütülen sistematik bir faaliyet olarak da tanımlanmaktadır (Seyidoğlu, 2003: 3). Öğrenmede bireyin doğrudan ilgili olması yani aktif olması öğrenmenin niteliği açısından en gerekli unsurdur. Karasar (2003: 45), bireyin araştırarak aktif hale geldiğini ve daha iyi öğrendiğini belirtmektedir. Açıkgöz (2003b: 355) ise araştırma ve problem çözme arasındaki paralellliği vurgulayarak araştırma yoluyla öğrenmenin bireyin temel becerilerini geliştireceğini belirtmiştir. Bu görüşlere dayanarak araştırma yapmanın, bireyin rahatsızlık duyduğu bir duruma ilişkin veri toplaması, topladığı verileri bir araya getirerek ve değerlendirerek bir sonuca ulaşması gibi bir takım süreçleri gerektirdiğini söylemek mümkündür. Bu süreçlerin ve kullanılacak becerilerin problem çözümlenmeyle yakın ilişkili olduğu görülmektedir. Birey araştırma becerilerini kullanırken hem onları geliştirir hem de “yaparak öğrenme” ilkesine uygun olarak etkili öğrenmeyi gerçekleştirmiş olur.

İletişim, bilgi üretme, aktarma ve anlamlandırma süreci olarak tanımlanabilir. İletişimin gerçekleşebilmesi için iki sistemin bulunması gerekir. Nitelikleri her ne olursa olsun iki sistem arasındaki bilgi alışverişi iletişim olarak adlandırılmaktadır (Dökmen, 2004a: 19). İletişim “sosyal yaşamın tek kelimelik özeti” (Dökmen, 2004b: 265) ya da “ortak anlamların iletilmesi süreci” (Demirel, 2003: 50) şeklinde de tanımlanabilir. Cüceloğlu (2005: 45), iletişim süresinde mesajdan bahsederek; anlamlı olan her şeyin mesaj olduğunu ifade etmiştir ve iki insanın birbirini fark etmesi ile iletişimin başladığını vurgulamıştır. Bireyin kurduğu iletişim, kişiliğinin ve iletişim becerisinin gücü kadardır (Dökmen, 2004b: 266). Bireyin sağlıklı iletişim kurabilmesi iletişim becerilerine sahip olmasıyla yakından ilgilidir. Bu beceriler saygılı, saydam, somut olma ve empati kurabilme şeklinde sıralanmaktadır (Yüksel, 2004: 342-343). Karşındakini dinleme, kendini tanıma ve kendini doğru ifade etme gibi temel iletişim becerileri de bulunmaktadır (Dicleli & Akaya, 2000: 43). Dökmen (2004a: 27-28) sözlü iletişimde dil ve dil ötesi gibi bir sınıflamaya giderek becerilerin de farklılaştığını ifade etmiştir. İnsanların karşılıklı konuşmaları ve yazışmaları dille iletişim kabul edilirken, dil ötesi iletişimde sesin taşıdığı anlam dikkat çekmektedir. Buradan hareketle ses tonu, sesin hızı, şiddeti, hangi kelimelerin vurgulandığı, duraklamalar ve benzeri özelliklerin doğru yerde ve doğru şekilde kullanılmasının iletişim becerileri açısından önemli olduğu düşünülebilir. Çünkü iletişimde kişilerin ‘ne söyledikleri’ kadar ‘nasıl söyledikleri’ de önemlidir. Bilinen diğer bir iletişim becerisi vücut dilini kullanmaktır. Reece ve Walker (1998: 388-389) sözel olmayan iletişimin bir parçası olan bu becerinin bireylerin vücut duruşlarıyla, genel görünüşleriyle, giyim kuşamlarıyla, birbirlerine olan fiziksel mesafeleriyle, yüz ifadeleri ve el kol hareketleriyle yakından ilişkili olduğunu vurgulamaktadırlar. Michaelis ve Garcia (1996: 386) ise okuma, yazma, konuşma ve dinleme gibi temel öğrenme ve dil becerilerinin iletişim için de geçerli olduğunu belirterek bu becerilerin öğrencilerin akademik gelişimlerini artırıcı özellikte olduklarını ifade etmektedirler.

Dil, en yalın ifadeyle, insanlar arasında bir iletişim aracıdır (Coşkun, 2005: 424) ve kültürün sonraki kuşaklara aktarılmasını sağlar. Kültürün ve bilginin gelişip kalıcı olması da dil ile mümkündür. Dil düşüncenin evi, kültürel mirasın taşıyıcısı, kimlik ve kişiliğin aynasıdır. Kavcar’a (2004: 34) göre sosyal yapının iç dokusunu oluşturan anadilin düşünmeyi şekillendirme gibi bir görevi vardır. Düşünme, çıkarımlar yapma, kavramlar ve öneriler arsında bağlantılar kurmaktır. Başka bir ifadeyle dil, bireylerin evrene bakış açılarını belirlediği gibi onların düşüncelerinin hem oluşturucusu hem de en önemli değişkenidir (Özdemir, 1983: 21). Dil düşüncüyü ifade ettiği kadar, onun gelişimini de

sağlamaktadır (Korkmaz, 2004: 65). İnsanların dili kullanmadan düşünmeleri ve üretmeleri olası değildir (Ergenç, 2002: 131-132; Yaman, 2004: 81). Çünkü insanın öğrenme yeteneğinin dil kapasitesiyle doğrudan ilgisi vardır (Tezcan, 1997: 40). O halde dil yalnızca bir iletişim aracı değil; aynı zamanda bir düşünme aracıdır. Bununla birlikte dilin ulusal ve kültürel birliği sağlayıcı önemli bir unsur olduğu da bilinmektedir. Dil düşünceye etki ettiği gibi ulusun kültürü üzerinde de etkilidir. Dilin iletişim ve düşünme aracı olması, düşünmeyi yansıtıcı olması, ulusu meydana getiren önemli bir unsur olması ve kültürün aktarılmasındaki en etkili araç olması sebebiyle birey ve toplum yaşamında önemi büyüktür (Sever, 2004: 2-5). Bu nedenle eğitimin her kademesinde Türkçenin doğru güzel ve etkili kullanması gerekmektedir. Demirel (1999: 33-59), Türkçenin etkili kullanılmasını sağlayacak temel dil becerilerini, dinleme, konuşma, okuma ve yazma becerileri olarak sıralamıştır. Yangın (1998: 2) ise doğal süreçte, bireyin dil becerilerini edinim sırasının dinleme, konuşma, okuma ve yazma şeklinde gerçekleştiğini belirtmiştir. Yani birey önce dinler sonra konuşur daha sonra okur ve son olarak yazma becerisi kazanır. Bu dört temel becerinin işlevsel bütünlüğü dili meydana getirmektedir; bu sebeple bu becerilerin birlikte kazandırılması gerekmektedir. Okullarda öğretim dili Türkçedir ve Türkçe dersi dışındaki dersler de Türkçe işlenmektedir. Dolayısıyla; dil becerilerinin diğer bütün derslerde de öğrenciye kazandırılması gerekmektedir (Demirel, 2002: 18-19). Dil becerilerinin geliştirilmesi hayatın farklı alanlarındaki kazanımlar için temel oluşturmaktadır. Dil becerilerini kazandırma bir tek dersin görevi olmaktan çıkmıştır (Coşkun, 2005: 423). Boz (2005: 131), okuma ve dinleme becerilerinin dili beslediğini belirtmiştir. Öğrenciler dinleme ve okuma becerilerini bilgi alırken; yazma ve konuşma becerilerini ise kendilerini ifade ederken kullanmaktadır. Bu durum sadece Türkçe derslerinin özelinde değil; diğer bütün derslerde de aynıdır. O halde Türkçeyi doğru güzel ve etkili kullanma becerisinin bütün derslerde ortak beceri olarak kabul edilmesi önemli bir gerekliliktir. Bireylerin özellikle doğru konuşma, düzgün yazma, duygu ve düşüncelerini pürüzsüz anlatma becerilerini kazanma konusunda özenle eğitilmesi gerekmektedir. Anadil öğretiminde öğrenciye bilgi kazandırmaktan daha çok beceri kazandırmak önemlidir (Göğüş, 1983: 41; Kavcar, 2004: 35-37). Duman (2005: 163-164), dil kullanımının üç farklı derecesinin “doğru yazma ve konuşma”, “iyi yazma ve konuşma”, “güzel yazma ve konuşma” şeklinde sıralandığını belirterek; ilköğretim birinci kademedeki dil açısından bilgi aktarmaktan çok dili kullanma becerilerini geliştirmenin önemli olduğunu savunmaktadır.

Amaç

Bu araştırma ile yeni Sosyal Bilgiler dersi öğretim programının araştırma, iletişim, Türkçeyi doğru, güzel ve etkili kullanma becerilerini kazandırmadaki etkililiği belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda şu sorulara cevaplar aranmıştır: Öğrencilerin yeni Sosyal Bilgiler dersi öğretim programının (i) Araştırma becerisini kazandırmadaki etkililiğine ilişkin görüşleri *cinsiyetlerine ve öğrenim gördükleri okulun sosyo-ekonomik düzeyine göre* değişmekte midir? (ii) İletişim becerisini kazandırmadaki etkililiğine ilişkin görüşleri *cinsiyetlerine ve öğrenim gördükleri okulun sosyo-ekonomik düzeyine göre* değişmekte midir? (iii) Türkçeyi doğru, güzel ve etkili kullanma becerisini kazandırmadaki etkililiğine ilişkin görüşleri *cinsiyetlerine ve öğrenim gördükleri okulun sosyo-ekonomik düzeyine göre* değişmekte midir?

Evren ve Örneklem

Tarama modelindeki bu araştırmanın evrenini 2004–2005 eğitim-öğretim yılında yeni ilköğretim I. kademe öğretim programlarının uygulandığı Diyarbakır il merkezinde yer alan beş pilot okulda öğrenim gören 690 beşinci sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Evrenin tamamına ulaşılmaya çalışılmıştır. Ancak anketin uygulandığı esnada çeşitli nedenlerle derse gelmeyen öğrencilere ulaşılamadığından bir kısım öğrenci araştırma kapsamı dışında kalmıştır ve 627 anket uygulanmıştır. Ulaşılan 627 öğrencinin işaretlemiş olduğu anketlerin uygun olmayanları değerlendirme dışında bırakılmıştır. Değerlendirmeye alınan anket sayısı 600'dür.

Veri Toplama Aracının Geliştirilmesi

Veri toplama aracı hazırlanırken konuyla ilgili literatür incelenmiş ve 45 maddelik bir havuz oluşturulmuştur. Hazırlanan maddeler uzman yargısına sunulmuştur. Bu doğrultuda son şekli verilen ölçek, geçerlik ve güvenilirlik analizleri için; grubun homojenliği de göz önüne alınarak; Diyarbakır ilinde yeni ilköğretim programlarının pilot uygulamasının gerçekleştiği beş okulun her birinden belirlenen sınıflara uygulanmıştır. Ön analiz işlemlerinde 194 öğrencinin görüşleri alınmıştır. Ölçekte bulunan seçenekler '*etkili*', '*az etkili*' ve '*etkisiz*' biçiminde sıralanmıştır. Faktör analizi sonucunda faktör yükü .30'un altında kalan maddeler ölçekten çıkarılmıştır ve 43 maddenin işler durumda olduğu belirlenmiştir. Ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı .92 olarak bulunmuştur. Ölçeğe ilişkin ilk analiz sonucunda, KMO değeri .833, Bartlett Testi ise 2984,578 olarak bulunmuştur. Bartlett testi sonuçları 0,05 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Faktör analizi sonucunda faktör yükü .30'un altında kalan maddeler ölçekten çıkarılmış, güvenilirlik ve geçerlik işlemleri tekrarlanmıştır. Yapılan ikinci analiz işlemleri sonucunda ölçeğin KMO değerinin .950'ye yükseldiği gözlenmiştir.

Verilerin Toplanması ve Çözümlemesi

Hazırlanan ölçek pilot uygulamanın yapıldığı okullarda ön uygulamanın yapıldığı sınıflar dışındaki sınıflarda bulunan öğrencilere uygulanmıştır. Elde edilen veriler SPSS 12.0 paket programında analiz edilmiştir. Verilerin analizinde yüzde ve frekans, ilişkisiz örneklem t testi, tek yönlü varyans analizi, Scheffe ve LSD testleri, levene testi, parametresiz testlerden Kruskal Wallis-H (KWH) ve Mann Whitney U (MWU) testleri kullanılmıştır. Anlamlılık düzeyi .05 olarak alınmıştır.

Bulgular

Yeni SBDÖ Programının Araştırma Becerisini Kazandırmadaki Etkililik Düzeyine İlişkin Öğrenci Görüşleri Çizelge 1’de verilmiştir.

Çizelge 1- Yeni SBDÖ Programının Araştırma Becerisini Kazandırmadaki Etkililik Düzeyine İlişkin Öğrenci Görüşleri

Madde No	Madde	Öğrenci	
		\bar{X}	ss
1	Çalışmalarında planlı hareket etmemi sağlar	2,61	0,618
2	Zamanı etkili kullanma alışkanlığı kazandırır.	2,51	0,693
3	Derslerle ilgili farklı kavramları öğrenmek için gayret göstermemi sağlar.	2,61	0,628
4	Okuduğum parçada işime yarayacak kısımları belirlememi sağlar.	2,47	0,676
5	Bir konuyu başlıklara bölerek araştırmamı sağlar.	2,43	0,707
6	Merak ettiğim konuları farklı kaynaklardan (kitaplardan, internetten, ansiklopedilerden vb.) araştırmamı sağlar.	2,69	0,596
7	Bir konuyu daha iyi öğrenebilmem için araştırma yapmamı sağlar.	2,69	0,565
8	Derslerde öğretmenimin anlattığıyla yetinmeyip aynı konuyu kendi başıma araştırmamı sağlar.	2,50	0,669
9	Araştırma yaparak bulduklarım ile derste öğrendiklerimi karşılaştırmamı sağlar.	2,58	0,619
10	Okuduğum ve ilgimi çeken gazete yazılarını biriktirme alışkanlığı kazandırır.	2,38	0,730
11	Araştırarak ulaştığım bilgileri not etmemi sağlar.	2,58	0,664
Toplam		$\bar{X} = 2,55$	

Araştırma becerisine ilişkin olarak ölçekte “*çalışmalarında planlı hareket etmemi sağlar*” şeklinde görüş içeren madde, katılımcılar tarafından “*etkili*” ($\bar{X}=2,61$) düzeyinde benimsenmiştir. Bu bulgu öğrencilerin yeni SBDÖ programı ile planlı çalışma alışkanlığını kazandıklarını ortaya koymaktadır. Bu maddeye ilişkin öğrenci görüşleri arasında cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık belirlenmezken, okul düzeyi değişkeni açısından (KWH=24,106; $p<0,05$) anlamlı fark bulunmuştur (Ek-3). Yapılan MWU testine göre farklılığın iyi ve orta düzey okullar ile kötü düzey okullar arasında olduğu saptanmıştır. “*Zamanı etkili kullanma alışkanlığı kazandırır*” maddesi öğrenciler

tarafından “*etkili*” ($\bar{X}=2,51$) düzeyinde benimsenmiştir. Bu bulgu yeni SBDÖ programının öğrencilere zamanı etkili kullanma alışkanlığı kazandırdığı şeklinde yorumlanabilir. Öğrencilerin görüşleri hem cinsiyet (MWU=41184,000; $p<0,05$) hem de okul düzeyi (KWH=8,469; $p<0,05$) değişkeni açısından farklılaşmıştır (Ek-1-3). Buna göre araştırma kapsamında bulunan kız öğrenciler (SO=313,50) bu görüşü kazandırmada yeni SBDÖ programını erkek öğrencilere (SO=288,50) göre daha etkili bulmuşlardır. Okul düzeyine göre yapılan karşılaştırmada, farklılığın iyi ve orta düzey okul öğrencileri ile kötü düzey okul öğrencileri arasında olduğu anlaşılmıştır. Bu sonucu yeni SBDÖ programı ile öngörülen becerilerin edinilmesinde okulun imkânlarının etkili olduğu biçiminde yorumlamak mümkündür. Buna göre, okulun sosyo-ekonomik açıdan gelişmişlik düzeyinin yeni SBDÖ programının başarısını etkilediğini düşünülebilir. “*Derlerle ilgili farklı kavramları öğrenmek için gayret göstermemi sağlar*” maddesi öğrenciler tarafından “*etkili*” ($\bar{X}=2,61$) düzeyinde benimsenmiştir. Öğrenci görüşlerinin cinsiyete (MWU=41013,300; $p<0,05$) ve okul düzeyine (KWH=22,642; $p<0,05$) göre değiştiği belirlenmiştir (Ek-1-3). Kız öğrenciler (SO=314,09) yeni SBDÖ programını, bu beceriyi kazandırmada daha etkili bulmuşlardır. Okul düzeyi açısından, uygulanan MWU testi, farklılığın iyi ve orta düzey ile kötü düzey okullar arasında olduğunu ortaya koymuştur.

Yapılandırmacı öğrenme ortamında, öğretmenin öğrencileri üst düzey düşünme becerilerini kullanmaları yönünde cesaretlendirmesi gerekmektedir (Şahinel, 2005: 217). Üst düzey öğrenme becerilerinin geliştirilmesi, öğrencinin aktif bir okuyucu olmasıyla sağlanır. Aktif okuyucu bir metni veya kitabı okurken önemli yerlerin altını çizer ve işine yarayacak bölümleri belirler. Yeni SBDÖ programının bu alışkanlığı kazandırmadaki etkililiğini belirlemek amacıyla, öğrencilere “*okuduğum parçada işime yarayacak kısımları belirlememi sağlar*” maddesi yöneltilmiş ve öğrenciler bu görüşü “*etkili*” ($\bar{X}=2,47$) düzeyinde benimsemişlerdir. Bu bulgu, öğrenci görüşleri çerçevesinde, yeni SBDÖ programının ilgili becerinin kazandırılmasında etkili olduğu yönünde yorumlanabilir. Bu maddeye ilişkin öğrenci görüşleri cinsiyet ($t=2,199$; $p<0,05$) ve okul düzeyi değişkenleri açısından istatistiksel olarak farklılaşmıştır (Ek-1-3). Kız öğrenciler ($\bar{X}=2,53$) bu görüşü erkek öğrencilere ($\bar{X}=2,34$) göre daha fazla benimsemiştir. Okul düzeyine göre (KWH=10,913; $p<0,05$) yapılan karşılaştırmada ise farklılığın iyi ve orta sosyoekonomik düzey okullar ile kötü düzey okullar arasında olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmaya katılan öğrenciler “*bir konuyu başlıklara bölerek araştırmamı sağlar*” yönündeki maddeyi “*etkili*” ($\bar{X}=2,43$) düzeyinde benimsemişlerdir. Bu maddeye ilişkin öğrenci görüşleri, cinsiyet (MWU=38902,000; $p<0,05$) ve okul düzeyine

($F=3,772$; $p<0,05$) göre değişmiştir (Ek-1-2). Bu maddedeki görüşün kız öğrenciler tarafından ($SO=321,42$) erkek öğrencilere göre ($SO=281,19$) daha fazla benimsendiği görülmüştür. Okul düzeyindeki farklılaşmanın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla LSD testi yapılmıştır; iyi ve orta sosyo-ekonomik düzey okullardaki öğrenci görüşleri ile kötü sosyo-ekonomik düzey okul öğrencilerinin görüşleri arasında anlamlı fark tespit edilmiştir. Öğrencide araştırma becerisi geliştirme, onu çeşitli kaynaklara yönlendirerek, farklı bilgi türlerine ulaşmasını gerektirmektedir. Yeni SBDÖ programının bu işlemi yerine getirmedeki etkililik düzeyini belirlemek amacıyla öğrencilere “*merak ettiğim konuları farklı kaynaklardan (kitaplardan, internetten, ansiklopedilerden vb. araştırmamı sağlar*” maddesi yöneltilmiş ve öğrencilerin bunu “*etkili*” ($\bar{X}=2,69$) düzeyinde benimsedikleri belirlenmiştir. Bu maddeye yönelik görüşler cinsiyet ($MWU=40190,500$; $p<0,05$) ve okul düzeyi değişkenleri ($KWH=36,778$; $p<0,05$) açısından farklılaşmıştır (Ek-1-3). Kız öğrenciler ($SO=316,95$) yeni SBDÖ programını bu beceriyi kazandırmada erkek öğrencilere göre ($SO=285,95$) daha etkili bulmuşlardır. Okul düzeyi açısından iyi ve orta sosyo-ekonomik düzey ile kötü düzey okul öğrencilerinin görüşleri arasında farklılık bulunmuştur.

“*Bir konuyu daha iyi öğrenebilmem için araştırma yapmamı sağlar*” maddesi öğrenciler tarafından “*etkili*” ($\bar{X}=2,69$) düzeyinde benimsenmiştir. Bu bulgu öğrencilerin yeni SBDÖ programını kendilerini araştırma yapmaya yönlendirmede etkili bulduklarını ortaya koymaktadır. Öğrencilerin görüşleri cinsiyete ($MWU=39356,500$; $p<0,05$) ve okul düzeyi değişkenine göre ($KWH=22,019$; $p<0,05$) istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde farklılaşmıştır (Ek-1-3). Kız öğrenciler ($SO=319,85$) SBDÖ programını erkek öğrencilere göre ($SO=282,64$) daha etkili bulmuşlardır. Okul düzeyi değişkenine göre ise sosyo-ekonomik açıdan iyi ve orta düzey okullar ile kötü düzey okullardaki öğrencilerin görüşleri arasında anlamlı farka rastlanmıştır. “*Derslerde öğretmenimin anlattığıyla yetinmeyip, aynı konuyu kendi başıma araştırmamı sağlar*” biçimindeki maddeye ilişkin öğrenci görüşlerinin “*etkili*” ($\bar{X}=2,50$) düzeyinde olduğu görülmüştür. Öğrenci görüşleri cinsiyet değişkeni açısından değişmezken; okul düzeyi değişkeni açısından ($F=3,138$; $p<0,05$) farklılaşmıştır (Ek-2). Farklılığın sosyo-ekonomik açıdan iyi okul düzeyi ile kötü okul düzeyi arasında olduğunu belirlenmiştir. Benzer “*araştırma yaparak bulduklarım ile derste öğrendiklerimi karşılaştırmamı sağlar*” görüşü de öğrenciler tarafından “*etkili*” ($\bar{X}=2,58$) düzeyinde kabul edilmiştir. Bu görüşe ilişkin görüşlerde cinsiyet açısından anlamlı bir farklılık bulunmamış, ancak öğrenim görülen okul düzeyi değişkenine ($KWH=11,243$; $p<0,05$) göre farklılık belirlenmiştir (Ek-3). Farklılık iyi ve orta sosyo-ekonomik düzeydeki okullar ile kötü düzey okullardaki öğrenci

görüşleri arasında gerçekleşmiştir. Bu bulgu yeni SBDÖ programının koşulları uygun olan okullarda daha iyi uygulandığını ve bu açıdan uygulamadan olumlu sonuç alındığını göstermektedir. Öğrenciler araştırma becerisine ilişkin “okuduğum ve ilgimi çeken gazete yazularını biriktirme alışkanlığı kazandırır” maddesini de “etkili” ($\bar{X}=2,38$) düzeyinde benimsemişlerdir. Bu maddeye ilişkin öğrenci görüşleri cinsiyete göre ($t=2,196$; $p<0,05$) farklılaşırken; okul düzeyine göre değişmemiştir (Ek-1). Kız öğrenciler ($\bar{X}=2,45$), bu alışkanlığı kazandırmada yeni SBDÖ programını erkek öğrencilere göre ($\bar{X}=2,32$) daha etkili bulmuşlardır. Ankette yer alan “araştırarak ulaştığım bilgileri not etmemi sağlar” maddesi araştırmaya katılan öğrenciler tarafından “etkili” ($\bar{X}=2,58$) düzeyinde benimsenmiştir. Bu maddeye yönelik öğrencilerin görüşleri arasında değişkenlere göre anlamlı bir farklılık olup olmadığını anlamak için yapılan analizlerde, cinsiyet ($MWU=39041,500$; $p<0,05$) ve okul düzeyi açısından ($KWH=16,820$; $p<0,05$) anlamlı farklılık bulunmuştur (Ek-1-3). Cinsiyet açısından bu görüş, kız öğrenciler tarafından ($SO=320,94$) erkek öğrencilere göre ($SO=281,63$) daha fazla benimsenirken okul düzeyi değişkeni açısından farklılığın, iyi ve orta sosyo-ekonomik düzey okul öğrencileri ile kötü düzey okul öğrencilerinin görüşleri arasında olduğu belirlenmiştir. Öğrencilerin yeni SBDÖ programının araştırma becerisini kazandırmada etkililik düzeyine ilişkin görüşlerinin toplam puan ortalaması 2,55’tir. Bulgular bütün olarak değerlendirildiğinde, öğrencilerin yeni SBDÖ programını kendilerine bu beceriyi kazandırmada etkili bulduklarını belirtmek mümkündür. Bu sonuç yeni SBDÖ programı ile öğrencilerde geliştirilmesi öngörülen araştırma becerisini kazandırmada etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Aykaç ve Başar’ın (2005) yaptığı araştırmada öğretmenlerin yeni SBDÖ programını uygularken öğrencilerin derse katılımlarının arttığı, araştırmacı ve katılımcı oldukları ve buna bağlı olarak öğrencilerin öğrenme düzeylerinin arttığı belirlenmiştir.

Çizelge-2 Yeni SBDÖ Programının İletişim Becerisini Kazandırmadaki Etkililik Düzeyine İlişkin Öğrenci Görüşleri

Madde No	Madde	Öğrenci	
		\bar{X}	ss
12	Sınıfta anlatılanları dikkatle dinlememi sağlar.	2,63	0,628
13	İsteklerimi ve ihtiyaçlarımı sınıfta rahatça söylememi sağlar.	2,46	0,680
14	Kime, neyi, ne zaman söyleyeceğimi bilmemi sağlar.	2,48	0,703
15	Bir şey anlatırken karşımdaki insana uygun bir dil seçebilmemi sağlar.	2,43	0,720
16	Söylediklerimi el, kol ve yüz hareketlerimle desteklememi sağlar.	2,30	0,755
17	Yeri gelince “teşekkür ederim”, “lütfen”, “özür dilerim”, “günaydın”, “iyi akşamlar” gibi ifadeler kullanmamı sağlar.	2,59	0,639
18	Konuşurken yerine göre ses tonumu ayarlamamı sağlar.	2,46	0,713
19	Çevremdeki insanlara uyum sağlamama yardımcı olur.	2,56	0,646
20	Birlikte vakit geçireceğim insanlarla ortak noktalar bulmamı sağlar.	2,48	0,707
21	Olayları farklı bakış açılarına göre değerlendirebilmemi sağlar.	2,50	0,689

Toplam $\bar{X} = 2,49$

Yeni SBDÖ programı ile bireylerde geliştirilmek istenen becerilerden biri iletişim becerisidir. İletişim toplumsal bir varlık olan insanoğlunun yaşamının kaçınılmaz bir parçasını oluşturmakta (Cüceloğlu, 1987) ve bilgi, beceri, duygu, düşünce, tutum ve tavırların paylaşılması veya anlamın ortak kılınması süreci biçiminde tanımlanmaktadır (Alkan, 1979; Bolat, 1990). Temel amacı, insanlar arasında etkileşimi sağlamak olan iletişimde, karşıdaki bireyi etkili biçimde dinlemek önemlidir ve bireylerin dinleme becerisi eğitim yoluyla geliştirilebilir. Nitekim bu yönde yapılan bir deneysel araştırma sonucunda, bireylerin dinleme becerilerinin eğitim yoluyla geliştirilebileceği ortaya konmuştur (Cihangir, 2004). Bu amaç doğrultusunda yeni SBDÖ programının öğrencilere dinleme becerisini kazandırmada etkililik düzeyini belirlemek için öğrencilere “*sınıfta anlatılanları dikkatle dinlememi sağlar*” şeklinde bir madde yöneltilmiştir ve öğrencilerin bu görüşü “*etkili*” ($\bar{X}=2,63$) düzeyinde kabul ettikleri görülmüştür. Bu maddeye ilişkin öğrenci görüşleri arasında cinsiyete göre farklılaşma bulunmazken, okul düzeyine göre (KWH=26,547; $p<0,05$) farklılık belirlenmiştir (Ek-3). Bu farkın iyi ve orta sosyo-ekonomik düzey okul öğrencileri ile kötü düzey okul öğrencileri arasında gerçekleştiği belirlenmiştir. Elde edilen bu sonuç, iyi bir eğitim ile etkili dinlemenin sağlanabileceğini ortaya koymakta ve Cihangir’in (2004) elde ettiği araştırma sonucu ile örtüşmektedir. Etkili öğrenmenin gerçekleşmesi öğretmenin öğrenciyle iletişim kurarken sınıf ortamında öğrencinin kendini özgür biçimde ifade edebilmesi ile mümkündür (Saracaloğlu, Öztürk & Silkü, 2001: 1755). “*İsteklerimi ve ihtiyaçlarımı sınıfta rahatça söylememi sağlar*” görüşü öğrenciler tarafından “*etkili*” ($\bar{X}=2,46$) düzeyinde kabul edilmiştir. Bu maddeye ilişkin öğrenci görüşleri gerek cinsiyet gerekse okul düzeyi değişkenlerine göre farklılaşmamıştır.

Araştırma anketinde “*kime, neyi, ne zaman söyleyeceğimi bilmemi sağlar*” şeklinde ifade edilen görüş cümlesi öğrenciler tarafından “*etkili*” ($\bar{X}=2,48$) düzeyinde kabul görmüştür. Öğrenci görüşleri cinsiyete göre değişmezken okul düzeyi değişkenine (KWH=27,178; $p<0,05$) göre istatistiksel farklılık saptanmıştır (Ek-3). Bu farklılığın iyi ve orta sosyo-ekonomik düzey okul öğrencileri ile kötü düzey okul öğrencilerinin görüşleri arasında olduğu belirlenmiştir. “*Bir şeyi anlatırken karşıdaki insana uygun bir dil seçebilmemi sağlar*” cümlesi öğrenciler tarafından “*etkili*” ($\bar{X}=2,43$) düzeyinde benimsenmiştir. Öğrenci görüşleri hem cinsiyet (MWU=38066,500; $p<0,05$) hem de okul düzeyi (KWH=29,470; $p<0,05$) değişkenlerine göre farklılaşmıştır (Ek-1-3). Kız öğrencilerin (SO=324,32) bu görüşü erkek öğrencilere (SO=278,51) göre daha fazla

benimsedikleri saptanmıştır. Okul düzeyi değişkeni açısından ise farklılığın iyi ve orta sosyo-ekonomik düzey okul öğrencileri ile kötü düzey okul öğrencilerinin görüşleri arasında olduğu belirlenmiştir. Sözel olmayan iletişim beden diliyle yürütülür. Tarafların birbirlerine yakın durup durmamaları, vücutlarının duruşu, yüz-göz ifadeleri ve jestleri sözel mesajlara anlam katar (Açıkgöz, 2003b: 160). O halde sözel iletişimin sözel olmayan iletişimle desteklendiğini ve daha etkili hale geldiğini söylemek mümkündür. Bu düşünceler çerçevesinde bir anket maddesi belirlenmiştir. Araştırma kapsamında bulunan öğrencilere “*söylediklerimi el, kol ve yüz hareketlerimle desteklememi sağlar*” biçiminde bir madde yöneltilmiş ve öğrenciler bu maddeyi “*az etkili*” ($\bar{X}=2,30$) düzeyinde benimsemiştir. Buradan hareketle yeni SBDÖ programının bireylerin sözel olmayan iletişim becerilerini geliştirmede az etkili olduğunu veya yetersiz kaldığını söylemek mümkündür. Bu maddeye ilişkin öğrenci görüşleri cinsiyete göre değişmezken; okul düzeyi değişkeni (KWH=12,402; $p<0,05$) açısından değişmiştir (Ek-3). Söz konusu farklılığın iyi ve orta düzey okul öğrencileri ile kötü düzey okul öğrencilerinin görüşleri arasında olduğu belirlenmiştir.

Saracaloğlu, Öztürk ve Silkü’ye (2001: 1754) göre bireye ilk kazandırılacak beceriler; dinleme, konuşma, konuşmayı sürdürme, soru sorma, teşekkür etme, kendini tanıma, başkalarını tanıma, iltifat etme, yardım isteme, bir gruba katılma ve özür dilemedir. “*Yeri gelince ‘teşekkür ederim’, ‘lütfen’, ‘özür dilerim’, ‘günaydın’, ‘iyi akşamlar’ gibi ifadeler kullanmamı sağlar*” maddesi “*etkili*” ($\bar{X}=2,59$) düzeyinde benimsenmiştir. Bu maddeye ilişkin öğrenci görüşlerinin hem cinsiyete (MWU=38635,000; $p<0,05$) hem de okul düzeyine (KWH=25,537; $p<0,05$) göre değiştiği görülmüştür (Ek-1-3). Kız öğrenciler (SO=322,35) bu görüşü erkek öğrencilere (SO=280,33) göre daha fazla benimserken; okul düzeyi değişkenine göre ise iyi ve orta sosyo-ekonomik düzey okul öğrencileri ile kötü düzey okul öğrencilerinin görüşleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılığın olduğu belirlenmiştir. İletişimde etkili konuşma becerisini kazanmış olmak önemlidir. Ergin ve Birol (2000: 93), etkili bir konuşmada sesi doğru boğumlamanın yer yer sesin tonunu değiştirmenin önemini vurgulamışlardır. Bu beceriyi kazandırmada yeni SBDÖ programının etkisini belirlemek amacıyla katılımcılara “*konusurken yerine göre ses tonumu ayarlamamı sağlar*” biçiminde bir madde yöneltilmiştir; bu görüş “*etkili*” ($\bar{X}=2,46$) düzeyinde kabul görmüştür. Öğrenci görüşleri cinsiyet açısından farklılaşmamıştır; ancak okul düzeyi değişkenine (KWH=36,479; $p<0,05$) göre farklılık bulunmuştur (Ek-3). Bu farklılığın sosyo-ekonomik açıdan iyi ve orta düzey okul öğrencileri ile kötü düzey okul öğrencilerinin görüşleri arasında olduğu saptanmıştır. Araştırma anketinde “*çevremdeki*

insanlara uyum sağlamama yardımcı olur” şeklinde bir görüş cümlesine yer verilmiştir; öğrenciler bu görüşü “*etkili*” ($\bar{X}=2,56$) düzeyinde benimsemişlerdir. Bu maddeye ilişkin öğrenci görüşleri cinsiyet açısından farklılaşmamıştır; ancak okul düzeyi değişkenine (KWH=25,357; $p<0,05$) göre farklılık belirlenmiştir (Ek-3). Belirlenen farklılığın sosyo-ekonomik açıdan iyi ve orta sosyo-ekonomik düzey okul öğrencileri ile kötü düzey okul öğrencilerinin görüşleri arasında olduğu saptanmıştır. Bireyler çağdaş eğitim olanaklarından yararlanarak bireysel öğrenme ortamları kadar grupla çalışabilecekleri ortamlara da ihtiyaç duymaktadırlar (Çağdaş & Yıldız, 2001: 1780). “*Birlikte vakit geçireceğim insanlarla ortak noktalar bulmamı sağlar*” biçimindeki anket maddesi öğrenciler tarafından “*etkili*” ($\bar{X}=2,48$) düzeyinde kabul görmüştür. Bu maddeye ilişkin öğrenci görüşleri hem cinsiyet (MWU=40070,000; $p<0,05$) hem de okul düzeyi değişkenine (KWH=23,281; $p<0,05$) göre farklılaşmıştır (Ek-1-3). Kız öğrenciler bu görüşü (SO=317,37) erkek öğrencilere göre (SO=284,93) daha fazla benimsemişlerdir. Okul düzeyi değişkeni açısından, meydana gelen farklılığın sosyo-ekonomik açıdan iyi ve orta sosyo-ekonomik düzey okul öğrencileri ile kötü düzey okul öğrencilerinin görüşleri arasında olduğu saptanmıştır. “*Olayları farklı bakış açılarına göre değerlendirebilmemi sağlar*” maddesi bütün öğrenciler tarafından “*etkili*” ($\bar{X}=2,50$) düzeyinde kabul görmüştür. Bu görüş hem cinsiyet (MWU=39975,000; $p<0,05$) hem de okul düzeyi (KWH=21,386; $p<0,05$) değişkenlerine göre farklılaşmıştır (Ek-1-3). Kız öğrenciler (SO=317,70) bu görüşü erkek öğrencilere (SO=284,63) göre daha fazla benimsemişlerdir. Okul düzeyi değişkeni açısından meydana gelen farklılığın sosyo-ekonomik açıdan iyi ve orta düzey okul öğrencileri ile kötü düzey okul öğrencilerinin görüşleri arasında olduğu saptanmıştır. Araştırma anketinde “*duygu ve düşüncelerimi, yazarak ve konuşarak ifade etmemi sağlar*” biçiminde bir görüş cümlesine yer verilmiştir. Bu görüş öğrenciler tarafından “*etkili*” ($\bar{X}=2,48$) düzeyinde benimsenmiştir. Bu maddeye ilişkin öğrenci görüşleri cinsiyet değişkenine göre farklılaşmazken; okul düzeyi değişkenine göre yapılan varyans analizi (F=6,165; $p<0,05$) sonucunda istatistiksel olarak anlamlı farklılık tespit edilmiştir (Ek-2). Bu farklılığın sosyo-ekonomik açıdan iyi ve kötü düzey okul öğrencilerinin görüşleri arasında olduğu belirlenmiştir.

Yeni SBDÖ programının iletişim becerisini kazandırmadaki etkililik düzeyine ilişkin, öğrencilerden elde edilen görüşlerin toplam puan ortalaması 2,49 olarak belirlenmiştir. Bu bulgu, yeni SBDÖ programının öğrencilere iletişim becerisini kazandırmada etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuç Bukova ve Alkan’ın (2005), pilot uygulamayı değerlendirmeye yönelik yaptıkları araştırmanın sonuçlarıyla da örtüşmektedir. Söz konusu çalışmada öğrencilerin iletişim kurarak birlikte çalışmaya

yatkın oldukları belirlenmiştir.

Çizelge – 3 Yeni SBDÖ Programının Türkçeyi Doğru, Etkili ve Güzel Kullanma Becerisini Kazandırmadaki Etkililik Düzeyine İlişkin Öğrenci Görüşleri

Madde No	Madde	Öğrenci	
		\bar{X}	ss
23	Şekil, sembol ve tabloları, anlamamı ve anlatmamı sağlar.	2,51	0,688
24	Bir konuyu, dikkatli bir şekilde dinlememi sağlar.	2,57	0,639
25	Grup konuşmaları ve tartışmalarına katılmamı sağlar.	2,51	0,689
26	Dinlediklerimi ve okuduklarımı özetleyebilmeme yardımcı olur.	2,51	0,684
27	Öğrendiklerimi, düzgün konuşarak anlatmamı sağlar.	2,55	0,672
28	Öğretmenimi dinlerken konuşmasına dikkat etmemi sağlar.	2,56	0,659
29	Kelimelerin vurgu, tonlama ve söylenişine dikkat etmemi sağlar.	2,46	0,706
30	Dinleyerek öğrendiklerimi, önceden öğrendiklerimle ilişkilendirmemi sağlar.	2,55	0,618
31	Dinlediklerimin ve okuduklarımın sonucunu tahmin edebilmemi sağlar.	2,51	0,659
32	Kelimelerin gerçek ve mecaz anlamlarını ayırt edebilmemi sağlar	2,36	0,753
33	Eş ve zıt anlamlı kelimeleri ayırt edebilmemi sağlar.	2,36	0,768
34	Karşılaştığım bir kelimenin eşseslisini bulabilmemi sağlar.	2,36	0,743
35	Verilen örneklerin konuya uygun olup olmadığını anlamamı sağlar	2,46	0,690
36	Yazarken yazım kurallarına uymamı sağlar.	2,44	0,728
37	Okurken noktalama işaretlerine dikkat etmemi sağlar.	2,45	0,715
38	Okuduklarımdan ve dinlediklerimden çıkardığım sonuçları, arkadaşlarım ve öğretmenimle paylaşmamı sağlar.	2,51	0,669
39	Anlamını bilmediğim kelimeleri sözlükten bulma alışkanlığı kazandırır.	2,48	0,707
40	Yazarken ve konuşurken anlamlı ve kurallı cümleler kurmamı sağlar.	2,46	0,692
41	Yazarken ve konuşurken kelime tekrarlarından kaçınmam gerektiğini öğretir.	2,36	0,750
42	Öğrendiğim yeni kelimeleri yerinde ve anlamına uygun olarak kullanabilme becerimi geliştirir.	2,46	0,690
43	Yazarken sayfanın düzenine ve temizliğine dikkat etmemi sağlar.	2,59	0,673
Toplam $\bar{X} = 2,48$			

Türkçeyi doğru, etkili ve güzel kullanma, yeni SBDÖ programı ile öğrencilere kazandırılması amaçlanan temel becerilerden biri olarak öngörülmüştür. Türkçeyi iyi kullanmanın, sadece yazılı metinleri okumakla sınırlı olduğu düşünülmemelidir. Çeşitli semboller, şekiller, grafikler ve çizelgeler kullanarak da düşünceleri ifade etme, dili iyi kullanma çerçevesinde değerlendirilmektedir. Yeni SBDÖ programının buna yönelik beceriyi öğrenci görüşlerini almak üzere ankette “*şekil, sembol ve tabloları anlamamı sağlar*” şeklinde bir madde kullanılmıştır. Öğrenciler bu maddeye ilişkin görüşü “*etkili*” ($\bar{X}=2,51$) düzeyinde kabul etmişlerdir. Bu bulgu, yeni SBDÖ programının, öğrencilerin düşüncelerini şekil ve sembollerle ifade etmede etkili bulunduğu biçiminde

yorumlanabilir. Bu maddeye yönelik olarak, öğrenci görüşleri arasında öğrencilerin cinsiyetlerine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunmazken, okul düzeyine göre anlamlı bir farklılık ($KWH=8,458$; $p<0,05$) bulunmuştur (Ek-3). Bu farklılığın iyi ve orta sosyo-ekonomik düzey okullar ile kötü düzey okullardaki öğrenci görüşleri arasında gerçekleştiği belirlenmiştir. Sözlü iletişimde başarıya ulaşmada en büyük payın konuşana ait olduğu düşüncesi bir yanılıdır. İletişimde istenilen sonucu elde etmede sorumluluk konuşan ile dinleyen arasında ortaklaşa bir temele dayanır ve konuşanın amacına varabilmesi de bu ortaklığın sağlanmasına bağlıdır (Ergin & Birol, 2000: 113-114). Bu nedenle iyi bir konuşmacı kadar iyi bir dinleyici olmak da önemlidir. İyi bir dinleyici dili daha etkili kullanma becerisini geliştirme şansına sahiptir. Bu çerçevede yeni SBDÖ programının öğrencilerin iyi bir dinleyici olmalarında ne derece etkili olduğunu belirlemek amacıyla öğrencilere “*bir konuyu, dikkatli bir şekilde dinlememi sağlar*” maddesi yöneltilmiş ve araştırma kapsamında bulunan öğrencilerin bu görüşü “*etkili*” ($\bar{X}=2,57$) düzeyinde benimsedikleri tespit edilmiştir. Bu bulgu yapılandırmacı ve öğrenci merkezli eğitime dayalı olduğu ifade edilen yeni SBDÖ programının öğrencileri iyi bir dinleyici yaptığı şeklinde yorumlanabilir. Bu maddeye ilişkin cinsiyet ($MWU=39470,500$; $p<0,05$) ve okul düzeyi ($KWH=26,142$; $p<0,05$) değişkenlerine göre öğrenci görüşleri arasında farklılaşma görülmüştür (Ek-1-3). Kız öğrenciler ($SO=319,45$) bu görüşü erkek öğrencilere göre ($SO=283,01$) daha etkili bulmuşlardır. Okul düzeyi açısından yapılan değerlendirmede iyi ve orta sosyo-ekonomik düzey okullarda öğrenim gören öğrencilerin bu beceriyi kötü düzey okullarda öğrenim gören öğrencilerden daha iyi edindikleri sonucuna varılmıştır. Bu sonuç yeni SBDÖ programının sosyo-ekonomik açıdan iyi olan okullarda daha etkili kullanıldığını ve okulun koşullarının belirlenen hedeflere ulaşmada önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Araştırma anketinde yer alan “*grup konuşmalarına ve tartışmalarına katılmama sağlar*” maddesine öğrenciler “*etkili*” ($\bar{X}=2,51$) düzeyinde görüş bildirmişlerdir. Bu konuda görüşler arasında cinsiyete göre herhangi bir farklılaşma belirlenmemişken; okul düzeyine göre ($KWH=15,488$; $p<0,05$) farklılık bulunmuştur (Ek-3). Farklılaşmanın iyi sosyo-ekonomik düzey okullardaki öğrenci görüşleri ile orta ve kötü düzey okullardaki öğrencilerin görüşleri arasında olduğu tespit edilmiştir. Dinleme, konuşmada ortaya konan düşünceleri anlamak, değerlendirmek, organize etmek, düşünceler arasındaki ilişkileri belirlemek ve bunlardan belleğimizde saklanmaya değer bulduklarımızı seçip ayırmak demektir (Ergin & Birol, 2000: 120). Öğrenci dinlediklerini ve okuduklarını özetleyebilmelidir. Bu öğrendiği bilgilerin özünü belleğinde tutması ile ilgili olması bakımından önem kazanmaktadır. Yeni SBDÖ programının bu yöndeki amacı ne ölçüde

gerçekleştirdiğine dair araştırmada kullanılan ankette “*dinlediklerimi ve okuduklarımı özetleyebilmeme yardımcı olur*” maddesi yer almıştır. Araştırma kapsamında yer alan öğrenciler bu maddeyi “*etkili*” ($\bar{X}=2,51$) derecesinde kabul etmişlerdir. Öğrencilerin görüşleri arasında cinsiyet değişkeni açısından bir fark belirlenmemiştir; ancak okul düzeyi değişkeni (KWH=24,900; $p<0,05$) açısından bir değişimin olduğu görülmüştür (Ek-3). Değişim iyi ve orta sosyo-ekonomik düzey okullar ile kötü düzey okulların arasında gerçekleşmiştir. Dil öğretiminde okuma, yazma ve dinlemenin yanı sıra konuşma da üzerinde önemle durulan bir konudur. Bireyin iyi bir dinleyici olması yeterli görülmemekte, aynı zamanda öğrendiklerini ve düşündüklerini düzgün biçimde konuşarak ifade etmesi de beklenmektedir. Bu çerçevede öğrencilere “*öğrendiklerimi düzgün konuşarak anlatmamı sağlar*” biçiminde görüş içeren bir madde iletilmiştir. Öğrenciler bu görüşü “*etkili*” ($\bar{X}=2,55$) düzeyinde benimsemişlerdir. Bu sonuç doğrultusunda yeni SBDÖ programının öğrencilerin düzgün konuşmalarını sağlamada etkili olduğu düşünülebilir. Cinsiyet değişkenine göre öğrenci görüşleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmazken okul düzeyi değişkenine göre (KWH=16,157; $p<0,05$) farklılık belirlenmiştir (Ek-3). Okul düzeyi değişkeninde, farklılaşmanın iyi ve orta sosyo-ekonomik düzey okul öğrencileri ile kötü düzey okul öğrencileri arasında gerçekleştiği belirlenmiştir.

Sınıf içi iletişimde dinleme becerisinin önemi büyüktür (Coşkun, 2005: 425). İyi bir dinleyici, karşısındakini özenle dinler ve anlatılmak isteneni iyi anlamaya çalışır. Türkçeyi etkili kullanma, dinleyen kişinin karşısındakinin konuşmasına dikkat etmesini de kapsamaktadır. Bu çerçevede öğrencilere “*öğretmenimi dinlerken konuşmasına dikkat etmemi sağlar*” maddesi yöneltilmiştir ve öğrenciler bu maddeyi “*etkili*” ($\bar{X}=2,56$) düzeyinde benimsemiştir. Bu maddeye ilişkin hem cinsiyet (MWU=38004,000; $p<0,05$) hem de okul düzeyi değişkenine (KWH=18,519; $p<0,05$) göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık belirlenmiştir (Ek-1-3). Kız öğrenciler (SO=324,54) yeni SBDÖ programını bu görüşü kazandırmada erkek öğrencilere göre (SO=278,31) daha etkili bulmuşlardır. Okul düzeyi değişkeni açısından farklılığın iyi ve orta sosyo-ekonomik düzey okullar ile kötü düzey okullar arasında gerçekleştiği belirlenmiştir. Dil becerileri temelde anlama ve anlatma etkinliklerine dayanır. Ancak bu etkinliklerin gerçek anlamda amacına ulaşabilmesi için yazım, noktalama, sözcük bilgisi, cümle bilgisi ve doğru söyleyiş gibi bilgi ve becerilerle desteklenmesi gerekmektedir (Sever, Kaya & Aslan, 2006: 27). Temel dil becerilerinin kazanılmasında bu hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir. Yeni SBDÖ programının bu anlamdaki etkililiğini öğrenci görüşleri açısından belirlemek amacıyla araştırma anketinde “*kelimelerin vurgu tonlama ve söylenişine dikkat etmemi sağlar*”

şeklinde bir maddeye yer verilmiştir ve öğrenciler bu maddeye “*etkili*” ($\bar{X}=2,46$) yönünde görüş belirtmişlerdir. Bu maddeye ilişkin öğrenci görüşleri cinsiyete göre farklılık göstermemiştir; ancak okul düzeyi değişkenine göre (KWH=13,201; $p<0,05$) anlamlı farklılık görülmüştür (Ek-3). Farklılaşma iyi ve orta sosyo-ekonomik düzey okul öğrencileri ile kötü düzey okul öğrencileri arasında gerçekleşmiştir. Bu bulgu sosyo-ekonomik açıdan yeterli düzeyde olan okulların yeni programı uygulamada daha etkili ve verimli sonuçlar aldığını ortaya koymuştur.

Araştırmada yeni SBDÖ programının öğrencilerin dinleyerek öğrendiklerini daha önce öğrendikleriyle ilişkilendirmedeki etkililik derecesi saptanmaya çalışılmıştır. Bilindiği gibi yeni programın dayandığı temel yaklaşımlardan biri yapılandırmacılıktır. Yapılandırmacılıkta bireyin öğrendiklerini daha önceden bildiklerinin üzerine kurduğu düşünülmektedir (Açıkgöz, 2003a: 62; Mvududu, 2005: 50). “*Dinleyerek öğrendiklerimi önceden öğrendiklerimle ilişkilendirmemi sağlar*” şeklindeki madde “*etkili*” ($\bar{X}=2,55$) düzeyinde benimsenmiştir. Bu bulgu öğrencinin yeni bilgileri önceki bilgilerle ilişkilendirerek öğrendiği şeklinde yorumlanabilir. Öğrencilerin bu maddeye ilişkin görüşleri arasında cinsiyetlerine göre bir fark bulunmazken, okul düzeyi değişkenine göre anlamlı bir fark (KWH=17,182; $p<0,05$) bulunmuştur (Ek-3). Farklılaşmanın iyi ve orta sosyo-ekonomik düzey okullar ile kötü düzey okullar arasında olduğu görülmüştür. Aşıcı (2005: 32-33) ilköğretim düzeyindeki çocukların dil gelişimlerinde her yıl farklılık oluştuğunu belirtirken; beşinci sınıf öğrencilerinin okudukları bir yazıdaki neden sonuç ilişkisini yakalayabileceklerini ve neden-sonuç ilişkisi üzerine kendi düşüncelerini ekleyebileceklerini belirtmiştir. Bu düşünceye paralel biçimde araştırma anketinde “*dinlediklerimin ve okuduklarımin sonucunu tahmin edebilmemi sağlar*” şeklinde bir maddeye yer verilmiştir ve katılımcılar bu görüşü “*etkili*” ($\bar{X}=2,51$) düzeyinde benimsemişlerdir. Bu maddeye ilişkin öğrenci görüşleri arasında cinsiyet değişkeni açısından anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Okul düzeyine (KWH=12,739; $p<0,05$) göre ise farklılık belirlenmiştir (Ek-3). Belirlenen farklılık iyi ve orta sosyo-ekonomik düzey okul öğrencileri ile kötü düzey okul öğrencilerinin görüşleri arasındadır. Türkçeyi doğru, etkili ve güzel kullanma becerisi çerçevesinde bireylerin göstermesi beklenen davranışlardan biri kelimelerin gerçek ve mecaz anlamlarını, eşseslilerini, eş ve zıt anlamlarını ayırt edebilmeleridir. Bu amaçla araştırma anketinde Yeni SBDÖ programının bu husustaki etkililiğini belirlemek için arasındaki farkı ayırt edebilmeleridir. Bu becerinin öğrencilere kazandırılmasında yeni SBDÖ programının etkililik düzeyinin ne olduğunu belirlemek için, araştırma anketinde öğrencilere “*kelimelerin gerçek ve mecaz anlamlarını ayırt edebilmemi sağlar*” , “*karşılaştığım bir*

kelimenin eşseslisini bulabilmemi sağlar” ve *“eş ve zıt anlamlı kelimeleri ayırt edebilmemi sağlar”* biçiminde üç ayrı maddeye yer verilmiştir. Her üç maddeye ilişkin görüşü öğrenciler *“etkili”* ($\bar{X}=2,36$) düzeyinde benimserken; öğrencilerin görüşleri arasında gerek cinsiyet gerekse okul düzeyi değişkeni açısından anlamlı farka rastlanmamıştır.

Öğretme-öğrenme sürecinde, öğretmenin işlenen konu ile ilgili olarak derste verdiği örnekler, konunun öğrenciler tarafından daha iyi anlaşılabilmesini sağlamaktadır. Ancak verilen örneklerin konu ile ilgili olması ve konuyu iyi açıklaması, belirtilen amaca ulaşmak açısından önemlidir. Uygun ve dikkat çekici örneklerin seçilip sınıfta kullanılması öğrencide öğrenme isteğini ve buna bağlı olarak öğrenmede verimliliği artıracaktır. Ancak, öğrencinin de verilen örneklerin konuya uygunluğunu anlayabilecek düzeyde bir bilişsel gelişim içinde olması beklenir. Bunu sağlayacak olan unsurlardan biri öğretim programıdır. Bu amaçla öğrencilere *“verilen örneklerin konuya uygun olup olmadığını anlamamı sağlar”* şeklinde bir madde yöneltilmiş ve öğrenciler bu görüşü *“etkili”* ($\bar{X}=2,46$) düzeyinde benimsemişlerdir. Buna göre, yeni SBDÖ programının ilgili görüşü öğrencilere kazandırmada etkili olduğu belirtilebilir. Öğrencilerin bu maddeye yönelik görüşleri arasında cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık bulunmamıştır; ancak okul düzeyi değişkenine göre (KWH=17,541; $p<0,05$) farklılık belirlenmiştir (Ek-3). Bu farklılığın iyi ve orta sosyo-ekonomik düzey okul öğrencileri ile kötü düzey okul öğrencilerinin görüşleri arasında olduğu saptanmıştır. Yazmanın temel koşulu dile egemen olmaktır (İpşiroğlu, 2006: 10). Bu nedenle okullardaki eğitim uygulamalarında öğrencilerin yazılı dili kullanırken temel yazım kurallarına uymaları beklenir. Bu, öğrencinin yazı dilinde, kendini iyi bir şekilde ve amaca uygun olarak ifade edebilmesini sağlar ve dili etkili olarak kullanabilme imkân ve fırsatını sunar. Bu çerçevede, araştırma anketinde *“yazarken yazım kurallarına uymamı sağlar”* şeklinde bir maddeye yer verilmiş ve öğrenciler bu maddeye *“etkili”* ($\bar{X}=2,44$) düzeyinde görüş bildirmişlerdir. Bu bulgu, öğrencilerin yeni SBDÖ programını bu açıdan etkili bulduklarını göstermektedir. Öğrenci görüşleri cinsiyet (MWU=40480,000; $p<0,05$) açısından değişirken, okul düzeyi açısından farklılaşmamıştır (Ek-1). Kız öğrenciler (SO=315,94) bu yöndeki görüşü daha etkili bulmuşlardır. Buna göre kız öğrencilerin yeni SBDÖ programını daha etkili buldukları ifade edilebilir.

Benzer biçimde, araştırmaya katılan öğrencilere *“okurken noktalama işaretlerine dikkat etmemi sağlar”* şeklinde görüş bildiren bir madde yöneltilmiştir ve öğrenciler bu maddeye *“etkili”* ($\bar{X}=2,45$) düzeyinde görüş bildirmiştir. Öğrencilerin yeni SBDÖ programını bu maddedeki beceriyi kendilerine kazandırmada etkili buldukları

söylenbilir. Bu maddeye yönelik görüşler cinsiyetle göre (MWU=40416,000; $p<0,05$) farklılaşırken, okul düzeyine göre farklılaşma görülmemiştir (Ek-1). Kız öğrencilerin (SO=316,17), yeni SBDÖ programını, bu beceriyi kazandırmada , erkek öğrencilere göre (SO=286,04) daha etkili buldukları söylenbilir. Öğrencinin okuduğu ve dinlediğinden elde ettiklerini çevresindekilerle tartışması ve paylaşması bir senteze ulaşması bakımından önemlidir. Bu, edindiği bilgileri hem daha iyi pekiştirmesine hem de yeni sonuçlara ulaşmasına katkıda bulunacaktır. Yeni SBDÖ programının bu durumu sağlamadaki etkililik düzeyini belirlemek için öğrencilere “*okuduklarımdan ve dinlediklerimden çıkardığım sonuçları, arkadaşlarımla ve öğretmenimle paylaşmamı sağlar*” şeklinde bir madde yöneltilmiş ve öğrenciler bu maddede belirtilen görüşü “*etkili*” ($\bar{X}=2,51$) düzeyinde benimsemişlerdir. Bu bulguyu, yeni SBDÖ programının, ilgili görüşün öğrencilere kazandırılmasında etkili olduğu biçiminde yorumlamak mümkündür. Bu maddeye ilişkin öğrenci görüşleri arasında, cinsiyet ve okul düzeyi değişkenleri açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemiştir.

Öğrencinin, yeni program çerçevesinde öngörülen Türkçeyi doğru, etkili ve güzel kullanması kelime dağarcığının zenginliğiyle orantılıdır. Birey ne kadar çok kelime biliyor ve tanıyor, o kadar çok kavram tanıyor ve o ölçüde de geniş düşünebiliyor demektir. Kelime bilmenin en önemli yolu sürekli okumaktan geçmektedir. Bunun yanı sıra, bilmediği kelimelerin karşılığını sözlükten arayarak bulması, kelimeleri doğru kullanmasını sağlar. Bu açıdan, öğrencinin sözlük kullanma alışkanlığını kazanması gerekmektedir. Yeni SBDÖ programının bu alışkanlığı kazandırmadaki etkililik düzeyini belirlemek için öğrencilere “*anlamını bilmediğim kelimeleri sözlükten bulma alışkanlığı kazandırır*” maddesi yöneltilmiştir. Öğrenciler bu maddeye “*etkili*” ($\bar{X}=2,48$) düzeyinde görüş bildirmiştir. Buna göre, yeni SBDÖ programının öğrencilerde sözlük kullanma alışkanlığı kazandırdığı belirtilebilir. Öğrenci görüşlerinin araştırmanın değişkenlerine göre farklılaşp farklılaşmadığına dair yapılan analizler sonucunda, bu maddeye ilişkin olarak, hem cinsiyet (MWU=38505,000; $p<0,05$) hem de okul düzeyi (KWH=7,547; $p<0,05$) değişkenleri açısından farklılaşma bulunmuştur (Ek-1-3). Buna göre kız öğrenciler (SO=322,80) erkek öğrencilere (SO=279,91) göre sözlük kullanma alışkanlığı edinmede yeni SBDÖ programını daha etkili bulmuşlardır. Okul düzeyi açısından belirlenen farklılık, iyi ve orta sosyo-ekonomik düzey okul öğrencileri ile kötü düzey okul öğrencileri arasında gerçekleşmiştir. Bu bulgu, iyi eğitim olanaklarına sahip okulların, öğrencilere sözlük kullandırma alışkanlığını kazandırmada daha etkili olduğunu göstermektedir. “*Yazarken ve konuşurken anlamlı ve kurallı cümleler kurmamı sağlar*” maddesi “*etkili*” ($\bar{X}=2,46$) düzeyinde kabul görmüştür. Bu bulgudan hareketle,

yeni SBDÖ programının dili doğru kullanmada etkili olduğu belirtilebilir. Bu maddeye yönelik öğrenci görüşleri hem cinsiyete (MWU=41256,000; $p<0,05$) hem de okul düzeyine (KWH=14,909; $p<0,05$) göre farklılaşmıştır (Ek-1-3). Kız öğrenciler (SO=313,25) erkek öğrencilere (SO=288,73) göre yazarken ve konuşurken, kurallı cümle kurmada yeni SBDÖ programını daha etkili bulmuşlardır. Okul düzeyi açısından farklılık, iyi ve orta sosyo-ekonomik düzey okul öğrencileri ile kötü düzey okul öğrencilerinin görüşleri arasındadır. Bu bulgu, sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan iyi koşullarda bulunan okulların, öğrencilerin Türkçeyi doğru kullanmalarında daha etkili olduğunu göstermektedir.

Dili iyi kullanma, gereksiz tekrarlardan kaçınmayı beraberinde getirmektedir. Gereksiz tekrarlar iyi bir konuşma özelliği taşımadığı gibi, konuşmayı da sıkıcı hale getirmektedir. Yeni SBDÖ programının öğrencilerin kelime tekrarlarından kaçınmalarını ne ölçüde sağlandığını belirlemek amacıyla “*yazarken ve konuşurken kelime tekrarlarından kaçınmam gerektiğini öğretir*” şeklinde bir maddeye ankette yer verilmiştir. Bu madde öğrenciler tarafından “*etkili*” ($\bar{X}=2,36$) düzeyinde benimsenmiştir. Bu bulgu, yeni programın öğrencilerin dili doğru kullanmalarına katkıda bulunduğu biçiminde yorumlanabilir. Bu maddeye yönelik öğrenci görüşleri hem cinsiyet hem de okul düzeyine göre değişmemiştir. Araştırma kapsamında yer alan “*öğrendiğim yeni kelimeleri yerinde ve anlamına uygun olarak kullanabilme becerimi geliştirir*” şeklindeki maddenin de öğrenciler tarafından “*etkili*” ($\bar{X}=2,46$) düzeyinde benimsendiği görülmüştür. Buna göre katılımcıların, yeni kelimeleri yerinde ve anlamına uygun olarak kullanabilme becerisini geliştirmede SBDÖ programını etkili bulduklarını belirtmek mümkündür. Bu maddeye ilişkin öğrenci görüşleri hem cinsiyet hem de okul düzeyine göre farklılaşmamıştır.

Yazma temel dil becerilerinden biridir. Glaser (1995: 279), yazmanın eğitilmiş insanın en temel becerilerinden biri olduğunu ifade ederken aynı zamanda bireye öğrenmeyi öğreten ve düşünmeyi öğreten bir etkinlik olduğunu da belirtmiştir. Yeni program ile öğrencilere kazandırılmak istenen davranışlardan biri de yazı yazarken sayfa düzenine ve temizliğine önem vermeleridir. Bunun ne ölçüde gerçekleştirildiğini belirlemek amacıyla yeni SBDÖ programına ilişkin ankette “*yazarken sayfanın düzenine ve temizliğine dikkat etmemi sağlar*” biçiminde bir maddeye yer verilmiş ve öğrencilerin bu maddedeki görüşü “*etkili*” ($\bar{X}=2,59$) düzeyinde benimsedikleri görülmüştür. Bu bulguya dayanarak, öğrencilerin sayfa düzenine ve temizliğine dikkat etmelerini sağlamada yeni SBDÖ programının etkili olduğu söylenebilir. Öğrenci görüşleri arasında cinsiyet (MWU=37177,500; $p<0,05$) ve okul düzeyine göre (KWH=20,001; $p<0,05$)

anamlı farklılık belirlenmiştir (Ek-1-3). Ulaşılan istatistiksel bulgular ışığında kız öğrencilerin (SO=327,41) söz konusu görüşü erkek öğrencilere (SO=275,66) göre daha fazla benimsedikleri söylenebilir. Okul düzeyi değişkenine göre farklılığın hangi gruplar arasında gerçekleştiğini belirlemek amacıyla yapılan MWU testi sonucuna göre ise iyi ve orta sosyo-ekonomik düzey okullardaki öğrenci görüşleri ile kötü sosyo-ekonomik düzey okul öğrencilerinin görüşleri arasında farklılık belirlenirken; bu farkın sosyo-ekonomik düzeyi yüksek okullardaki öğrenci görüşlerinin lehine olduğu saptanmıştır.

Yeni SBDÖ programının Türkçeyi doğru, etkili ve güzel kullanma becerisini kazandırmasına ilişkin öğrenci görüşlerinin toplam puan ortalaması 2,48 olarak bulunmuştur. İlgili beceriye ilişkin bulgular bütün olarak değerlendirildiğinde; öğrencilerin yeni SBDÖ programını kendilerine bu beceriyi kazandırmada etkili buldukları söylenebilir.

Sonuç ve Öneriler

Araştırma kapsamındaki öğrencilerin, yeni SBDÖ programının araştırma becerisini kazandırmada etkililik düzeyine ilişkin görüşlerinin toplam puan ortalaması 2,55 olarak belirlenmiştir. Elde edilen bulgular bütün olarak değerlendirildiğinde, öğrencilerin yeni SBDÖ programını araştırma becerisini kazandırmada etkili buldukları belirtilebilir. Ancak kız öğrencilerin bu durumu daha fazla benimsedikleri ve programı araştırma becerisini kazandırma yönünde erkek öğrencilere oranla daha etkili buldukları söylenebilir. Bununla birlikte sosyo-ekonomik açıdan daha olumlu koşullarda bulunan okulların öğrencilerinin yeni programı, araştırma becerisini kazandırmada daha etkili buldukları görülmüştür.

Yeni SBDÖ programının, öğrencilerde iletişim becerisini geliştirmedeki etkililik düzeyine ilişkin, elde edilen görüşlerin toplam puan ortalaması 2,49'dur. Buna göre yeni SBDÖ programının iletişim becerisini geliştirmede etkili olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların tamamı yeni programı iletişim becerisini kazandırma noktasında etkili bulurken, kız öğrencilerin bu görüşü erkek öğrencilere oranla daha fazla benimsedikleri tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra, yeni programın iletişim becerisini kazandırmada etkili olduğu görüşü, daha olumlu koşullardaki okulların öğrencileri tarafından diğer okullardaki katılımcılara göre daha fazla benimsenmiştir. Olumlu koşullara sahip okulların yeni programı daha etkili bir biçimde uyguladıkları düşünülebilir.

Yeni SBDÖ programının Türkçeyi doğru, etkili ve güzel kullanma becerisini kazandırmadaki etkililiğine ilişkin öğrenci görüşlerinin toplam puan ortalaması 2,48'dir. Bu bulgu, yeni SBDÖ programının Türkçeyi doğru güzel ve etkili kullanma becerisini

kazandırmada etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu beceriye ilişkin öğrenci görüşleri genel olarak değerlendirildiğinde kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre yeni SBDÖ programını anadili iyi kullanma becerisini kazandırma hususunda daha etkili gördükleri sonucuna ulaşılmıştır. Yeni SBDÖ programının kız öğrenciler üzerinde daha fazla etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte araştırma kapsamındaki daha iyi sosyo-ekonomik imkanlara sahip okulların öğrencilerinin yeni programı söz konusu beceriyi kazandırmada daha etkili gördükleri belirlenmiştir. Bu sonuç, okulların sahip oldukları olumlu koşullarının yeni programın etkililiğini arttırdığı biçiminde yorumlanabilir.

Araştırmadan elde edilen sonuçlara dayanarak şu öneriler geliştirilmiştir:

- Yeni Sosyal Bilgiler dersi öğretim programından daha fazla verim alabilmek amacıyla okulların sosyo-ekonomik durumları iyileştirilmelidir.
- Sınıflar, programda öngörülen etkinlikleri yapmaya ve temel becerileri kazandırmaya olanak tanıyacak biçimde düzenlenmelidir.
- Programının etkili biçimde uygulanmasını sağlayabilmek için sınıf mevcutları kalabalık olmamalıdır.
- Kız ve erkek öğrencilerin görüşleri arasındaki farklılığının temel sebepleri nitel araştırmalarla desteklenerek ortaya koyulmalıdır. Programdan istenen verimin alınabilmesi için program geliştirme aşamasında ya da karşılaşılan problemlerin giderilmesi hususunda üniversitelerden akademik destek alınmalıdır. Bunun için, üniversitelerdeki ilgili alan uzmanlarının program geliştirme sürecine katılımı sağlanmalıdır.

KAYNAKLAR

- Açıkgöz, K. Ü., (2003a), *Aktif öğrenme*, (5. Baskı). İzmir: Eğitim Dünyası Yayınları.
- Açıkgöz, K. Ü., (2003b), *Etkili öğrenme ve öğretme*, (4. Baskı). İzmir: Eğitim Dünyası Yayınları.
- Alkan, C., (1979), *Eğitim ortamları*. Ankara: AÜ Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Aslan, B., (2005, Eylül). “İlköğretim öğretim (müfredat) programlarının hazırlanmasına dayanak oluşturan cumhuriyet döneminin dinamikleri ve 1968-2005 ilköğretim programlarının sınırlı bir karşılaştırılması” *XIV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde (s. 34-42), Cilt 2. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Denizli.
- Aşıcı, M., (2005), *Okul çağında dil etkinlikleri-ilköğretim yıllarında okuryazarlık*, İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Aykaç, N. & Başar, E., (2005, Kasım), “İlköğretim sosyal bilgiler dersi eğitim programının değerlendirilmesi”, *Eğitimde Yansımalar VIII: Yeni İlköğretim Programlarını Değerlendirme Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde (s. 343-361), Kayseri.
- Bolat, S., (1990), *Yüksek öğretimde öğretim elemanı-öğrenci iletişim*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Boz, E., (2005, Mayıs), *Rtük ve Türkçe. 45. Türk Dil Bayramı ve Yunus Emre'yi Anma Etkinlikleri Bildiriler Kitabı* içinde (s.131-137), Karaman.
- Bukova E. G., & Aklan, H., (2005), “Yeniden yapılandırılan ilköğretim programı pilot uygulamasının değerlendirilmesi”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 5 (2), 385-420.
- Cihangir, Z., (2004), “Üniversite öğrencilerine verilen etkin dinleme becerisi eğitiminin dinleme becerisine etkisi”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2 (2), 237-251.
- Coşkun, E., (2005), “İlköğretim dördüncü ve beşinci sınıf öğretmen ve öğrencilerinin yeni Türkçe dersi öğretim programıyla ilgili görüşleri üzerine nitel bir araştırma”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 5 (2), 421-476.
- Cüceloğlu, D., (1987), *İnsan insana*, İstanbul, Sistem Yayıncılık.
- Cüceloğlu, D., (2005), *İletişim donanımları keşkesiz bir yaşam için iletişim*, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Çağdaş, A. & Yıldız, “F. Ü. (2001, Haziran). Deneysel yaratıcılık programının 4-5 yaş çocuklarının sosyal gelişimlerine olan etkileri”, *X. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde (s.1579-1586). Cilt 3. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Demirel, Ö., (1999), *İlköğretim okullarında Türkçe öğretimi*, İstanbul, Milli Eğitim

Basımevi.

Demirel, Ö., (2002), *Türkçe ve sınıf öğretmenleri için Türkçe öğretimi*, (4. Baskı), Ankara, PegemA Yayıncılık.

Demirel, Ö., (2003), *Eğitim sözlüğü*, Ankara, PegemA Yayıncılık.

Dicleli, A. B. & Akkaya S., (2000), *Konuşa konuşa: iletişimin sırları*, İstanbul, Acar Matbaacılık.

Dökmen, Ü., (2004a), *İletişim çatışmaları ve empati*, İstanbul, Sistem Yayıncılık.

Dökmen, Ü., (2004b), *Yarına kim kalacak? evrenle uyumlaşma sürecinde varolmak gelişmek uzlaşmak*, İstanbul, Sistem Yayıncılık.

Duman, M., (2005, Mayıs), “Anadili olarak Türkçe öğretimi üzerine”, *45. Türk Dil Bayramı ve Yunus Emre’yi Anma Etkinlikleri Bildiriler Kitabı* içinde (s.159-167), Karaman.

Erden, M., (Tarihsiz), *Eğitimde program değerlendirme*, Ankara, Anı Yayıncılık.

Ergenç, İ., (2002, Ocak), “Anadilinde “Türkçe” yapılan eğitimin kavram gelişimine ve düşünce üretimine etkisi”, *Türkçenin Dünü, Bugünü, Yarını Uluslararası Bilgi Şöleni Bildiriler Kitabı* içinde (s. 129-135), Ankara.

Ergin, A. & Birol, C., (2000), *Eğitimde iletişim*, Ankara, Anı Yayıncılık.

Glaser, R., (1995), “Expert knowledge and the processes of thinking”, *Subject learning in the primary curriculum: issues in English, science and mathematics*. (Edt. Patricia Murphy, Michelle Selinger, Jill Borne & Mary Briggs). 274-288. New york, Open University.

Göğüş, B., (1983), “Anadili eğitim programlarının niteliği,” *Türk Dili*. 379-380, 40-48.

İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi 4-5.Sınıflar Öğretim Programı. (2005), Ankara, Devlet Kitapları Müdürlüğü Basım Evi.

İpşiroğlu, Z., (2006), *Yaratıcı yazma*, İstanbul, Morpa Kültür Yayınları.

Karasar, N., (2003), *Bilimsel araştırma yöntemi*, (13. baskı). Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.

Kavcar, C., (2004, Mayıs), “Türkçe’nin güncel sorunları”, *Karaman dil kültür ve sanat dergisi: 44. Türk Dil Bayramı ve Yunus Emre’yi Anma Etkinlikleri Bildiriler Kitabı* içinde (s.34-39), Karaman.

Korkmaz, R., (2004, Mayıs), “Dil bilincimizin serüveni veya bir varlık alanı olarak Türkçe ve Atatürk”, *Karaman dil kültür ve sanat dergisi: 44. Türk Dil Bayramı ve Yunus Emre’yi Anma Etkinlikleri Bildiriler Kitabı* içinde (s.65-71), Karaman.

MEB ,(2005), *Talim terbiye kurulu program geliştirme çalışmaları*. http://programlar.meb.gov.tr/prog_giris/prg_giris.pdf adresinden 01 Aralık 2005 tarihinde edinilmiştir.

Michaelis, J. U. & Garcia, J., (1996), *Social studies for children: aguide to basic instruction*. USA: by Allyn & Bacon A Division of Simon & Schuster, Inc.

- Mvududu, N., (2005), Constructivism in the statistic classroom: from theory to practice. *Teaching Statistics*, 27 (2). 49-54.
- Özdemir, E., (1983), “Anadili olarak Türkçe öğretimi”, *Türk Dili*. 379-380, 18-30.
- Öztürk, H., (1993), *Eğitim sosyolojisi*, (8. Bası), Ankara, Hatiboğlu Yayınları.
- Reece, I. & Walker, S., (1998), *Teaching, training and learning: a practical guide*. Great Britain/ Sunderland: Bussines Education Publisher Limited.
- Saracaloğlu, S., Özkütük, N. & Silkü, A., (2001, Haziran), “Üniversite öğrencilerinin iletişim becerileri”, *X. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde (s.1754-1762). Cilt 3. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Sever, S., (2004), *Türkçe öğretimi ve tam öğrenme*. (4. Baskı). Ankara, Anı Yayıncılık.
- Sever, S., Kaya, Z. & Aslan, C., (2006), *Etkinliklerle Türkçe öğretimi*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Seyidoğlu, H., (2003), *Bilimsel araştırma ve yazma el kitabı*, İstanbul, Kurtiş Matbaası.
- Şahinel, M. G., (2005, Kasım), “Yeni Türkçe öğretim programına göre öğrenme-öğretme ortamının düzenlenmesi”, *Eğitimde Yansımalar VIII: Yeni İlköğretim Programlarını Değerlendirme Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde (s. 217-219), Kayseri.
- Tezcan, M., (1997). *Eğitim sosyolojisi*. (11. Baskı). Ankara
- Türkoğlu, A. (2004), “Milli eğitimin günlük değişen politikaları, programları ve çağa uymayan içerik”, *Yaşadıkça Eğitim*, 83/84, 29-30
- Yaman, E., (2004, Mayıs), “Dilimiz kimliğimizdir; dilimize sahip çıkalım”, *Karaman il kültür ve sanat dergisi: 44. Türk Dil Bayramı ve Yunus Emre’yi Anma Etkinlikleri Bildiri Kitabı* içinde (s.81-86), Karaman.
- Yangın, B., (1998), *Dinlediğini anlama becerisini geliştirmede el ve ses yönteminin etkisi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yüksel, A., (2004), “Empati eğitim programının ilköğretim öğrencilerinin empatik becerilerine etkisi”, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (8) 2, 341-354.

EKLER

Ek-1

Çizelge-4 Yeni SBDÖ Programının Temel Becerileri Kazandırma Düzeyine İlişkin Cinsiyet Değişkenine Göre t testi ve MWU Testi Sonuçları

Madde No	Cinsiyet	\bar{X}	ss	Levene				Mann Whitney U		
				F	p	t	p	SO	U	p
1	Kız	2.60	.62	0,163	.687	-.291	.771	-	-	-
	Erkek	2.62	.62							
2	Kız	2.57	.72	7,552	.006	2,085	.038	313.50	41184,00*	.040
	Erkek	2.46	.66	*				288.50		
3	Kız	2.68	.68	22,46	.000	2,592	.010	314.09	41013,000*	.023
	Erkek	2.55	.56	1*				28s7.9		
4	Kız	2.53	.69	3,315	.069	2,199*	.028	-	-	-
	Erkek	2.34	.65							
5	Kız	2.77	.74	9,245	.002	3,286	.001	321.42	38902,000*	.001
	Erkek	2.61	.66	*				281.19		
6	Kız	2.77	.66	39,52	.000	3,285	.001	316.95	40190,500*	.003
	Erkek	2.61	.50	0*				285.32		
7	Kız	2.78	.64	58,53	.000	3,908	.000	319.85	39356,500*	.001
	Erkek	2.60	.46	3*				282.64		
8	Kız	2.53	.70	6,611	.010	1,276	.202	306.53	43191,000	.348
	Erkek	2.46	.63	*				294.93		
9	Kız	2.64	.66	14,49	.000	2,117	.035	311.65	41717,000	.070
	Erkek	2.53	.57	0*				290.21		
10	Kız	2.45	.76	3,435	.064	2,196*	.028	-	-	-
	Erkek	2.32	.70							
11	Kız	2.68	.73	48,28	.000	3,846	.000	320.94	39041,500*	.001
	Erkek	2.48	.56	4*				281.63		
12	Kız	2.68	.60	7,593	.006	1,769	.077	311.50	41760,000	.060
	Erkek	2.59	.65	*				290.35		
13	Kız	2.48	.68	0,080	.777	0,601	.548	-	-	-
	Erkek	2.44	.68							
14	Kız	2.51	.67	4,171	.042	1,191	.234	306.86	43096,500	.322
	Erkek	2.45	.73	*				294.63		
15	Kız	2.53	.68	5,535	.019	3,508	.000	324.32	38066,500*	.000
	Erkek	2.33	.74	*				278.51		
16	Kız	2.26	.75	0,167	.683	-1,131	.254	-	-	-
	Erkek	2.33	.75							
17	Kız	2.68	.59	21,20	.000	3,368	.001	322.35	38635,000*	.000
	Erkek	2.51	.67	1*				280.33		
18	Kız	2.51	.70	1,657	.199	1,661	.097	-	-	-
	Erkek	2.41	.73							
19	Kız	2.62	.60	13,60	.000	2,189	.029	312.56	41456,000	.052
	Erkek	2.51	.69	0*				289.37		
20	Kız	2.55	.68	4,894	.027	2,464	.014	317.37	40070,000*	.009
	Erkek	2.41	.73	*				284.93		
21	Kız	2.57	.66	6,550	.011	2,561	.011	317.70	39975,000*	.007
	Erkek	2.43	.71	*				284.63		
22	Kız	2.53	.68	2,788	.096	1,670	.095	-	-	-
	Erkek	2.43	.71							
23	Kız	2.52	.70	0,118	.731	0,194	.846	-	-	-
	Erkek	2.51	.68							
24	Kız	2.66	.59	19,24	.000	3,074	.002	319.45	39470,500*	.002
	Erkek	2.50	.68	5*				283.01		
25	Kız	2.54	.67	2,842	.092	1,140	.255	-	-	-
	Erkek	2.48	.71							
26	Kız	2.56	.65	6,543	.011	1,695	.091	310.34	42095,000	.120
	Erkek	2.47	.71	*				291.42		

Yeni Sosyal Bilgiler Dersi...

27	Kız	2.59	.65	4,081	.044	1,587	.113	310,84	41950,000	.096
	Erkek	2.50	.69	*				290,96		
28	Kız	2.66	.60	22,29	.000	3,720	.000	324,54	38004,000*	.000
	Erkek	2.46	.69	3*				278,31		

Ek 1 Çizelge 4'ten devam

Madde No	Cinsiyet	\bar{X}	ss	Levene				Mann Whitney U		
				F	p	t	p	SO	U	p
29	Kız	2.47	.72	0,263	.608	0,287	.774	-	-	-
	Erkek	2.45	.70							
30	Kız	2.59	.60	2,803	.095	1,404	.161	-	-	-
	Erkek	2.52	.63							
31	Kız	2.55	.63	4,988	.026	1,560	.119	309,54	42323,500	.158
	Erkek	2.46	.68	*				292,15		
32	Kız	2.39	.77	0,822	.365	0,846	.398	-	-	-
	Erkek	2.33	.74							
33	Kız	2.41	.75	1,843	.175	1,627	.104	-	-	-
	Erkek	2.31	.79							
34	Kız	2.32	.76	1,243	.265	-1,397	.163	-	-	-
	Erkek	2.40	.72							
35	Kız	2.51	.68	0,547	.460	1,957	.051	-	-	-
	Erkek	2.40	.69							
36	Kız	2.51	.70	4,297	.039	2,334	.020	315,94	40480,000*	.018
	Erkek	2.37	.75	*				286,24		
37	Kız	2.52	.68	5,415	.020	2,399	.017	316,17	40416,000*	.016
	Erkek	2.38	.74	*				286,04		
38	Kız	2.55	.64	4,636	.032	1,418	.157	308,58	42601,500	.205
	Erkek	2.47	.69	*				293,04		
39	Kız	2.58	.67	7,669	.006	3,232	.001	322,80	38505,000*	.001
	Erkek	2.39	.73	*				279,91		
40	Kız	2.52	.66	4,328	.038	2,012	.045	313,25	41256,000*	.049
	Erkek	2.40	.72	*				288,73		
41	Kız	2.36	.78	3,060	.081	0,039	.969	-	-	-
	Erkek	2.36	.73							
42	Kız	2.50	.69	0,010	.921	1,247	.213	-	-	-
	Erkek	2.43	.69							
43	Kız	2.72	.57	56,96	.000	4,630	.000	327,41	37177,500*	.000
	Erkek	2.46	.74	9*				275,66		

*p < 0,05 Erkek (n= 312) Kız (n=288) sd= 598

Ek-2

Çizelge-5 Yeni Sosyal Bilgiler Öğretimi Programının Temel Becerileri Kazandırma Düzeyine İlişkin Öğrenci Görüşlerinin Okul Düzeylerine Göre Varyans Analizi Sonuçları

Madde No	Okul Düzeyi				Toplam				Homojenlik Testi		Varyans		Fark Olan Gruplar
	İyi	Orta	Kötü		İyi	Orta	Kötü		F	p	F	p	
5	2,50	.71	2,51	.67	2,34	.72	2,43	.71	1,01	.363	3,772*	.024	1-3,
8	2,58	.64	2,51	.67	2,42	.69	2,50	.67	2,63	.072	3,138*	.044	1-3
22	2,58	.68	2,54	.73	2,37	.68	2,48	.70	1,05	.349	6,165*	.002	1-3

*p < 0,05 İyi n=200 Orta n=136 Kötü n=264

Ek-3

Çizelge -6 Yeni SBDÖ Programının Temel Becerileri Kazandırma Düzeyine İlişkin Öğrenci Görüşlerinin Okul Düzeylerine Göre Dağılımında Non-Parametrik Maddelere İlişkin KWH ve MWU Testi Sonuçları

M. No	Sıra Ortalaması			Kruskall Wallis		MWU
	Okul Düzeyi	Orta	Kotu	H Testi	p	
1	İyi					
	322,99	329,49	268,53	24,106*	.000	1-3, 2-3
2	309,91	323,71	281,42	8,469*	.014	1-3, 2-3
3	327,56	320,27	269,82	22,642*	.000	1-3, 2-3
4	312,65	326,41	277,95	10,913*	.004	1-3, 2-3
6	331,35	325,20	264,41	36,778*	.000	1-3, 2-3
7	324,34	321,28	271,74	22,019*	.000	1-3, 2-3
9	320,50	314,27	278,26	11,243*	.004	1-3, 2-3
11	326,04	314,53	273,93	16,820*	.000	1-3, 2-3
12	327,95	323,53	267,84	26,547*	.000	1-3, 2-3
14	328,02	330,47	264,21	27,178*	.000	1-3, 2-3
15	327,93	334,76	262,07	29,470*	.000	1-3, 2-3
16	321,89	319,80	274,35	12,402*	.002	1-3, 2-3
17	328,84	323,04	267,42	25,537*	.000	1-3, 2-3
18	336,97	328,93	258,23	36,479*	.000	1-3, 2-3
19	326,77	327,60	266,63	25,357*	.000	1-3, 2-3
20	325,75	328,45	266,97	23,281*	.000	1-3, 2-3
21	324,36	327,46	268,54	21,386*	.000	1-3, 2-3
23	315,59	317,01	280,56	8,458*	.015	1-3, 2-3
24	328,40	325,75	266,36	26,142*	.000	1-3, 2-3
25	334,19	288,27	281,28	15,488*	.000	1-2,1-3,
26	331,36	321,08	266,52	24,900*	.000	1-3, 2-3
27	324,73	317,10	273,59	16,157*	.000	1-3, 2-3
28	326,60	317,78	271,83	18,519*	.000	1-3, 2-3
29	309,88	332,77	276,77	13,201*	.001	1-3, 2-3
30	318,43	328,55	272,47	17,182*	.000	1-3, 2-3
31	323,86	313,53	276,09	12,739*	.002	1-3, 2-3
35	323,46	324,12	270,94	17,541*	.000	1-3, 2-3
36	308,08	319,76	284,84	5,383	.068	-
37	299,95	322,45	289,61	4,155	.125	-
39	306,60	325,36	283,07	7,547*	.023	1-3, 2-3
40	328,23	310,64	274,27	14,909*	.001	1-3, 2-3
43	311,71	336,70	273,36	20,001*	.000	1-3, 2-3
*p< 0,05 İyi n=200 Orta n=136 Kötü n=264						

Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 17, Sayı: 2 Sayfa:163-176, ELAZIĞ-2007

KAMU PERSONELİ SEÇME SINAVINA HAZIRLANAN ÖĞRETMEN ADAYLARININ SINAV KAYGI DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ¹

*Investigation of Test Anxiety Levels of Pre-Service Teachers Taking Civil
Servant Selection Examination*

Ramazan BAŞTÜRK

Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Denizli.
rbasturk@pamukkale.edu.tr

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, Kamu Personeli Seçme Sınavına (KPSS) katılan öğretmen adaylarının KPSS sınavı ile ilgili Kuruntu, Duyuşsal ve Toplam sınav kaygı düzeylerinin ne derecede olduğunu belirlemek ve bu sınav kaygı düzeylerinin cinsiyet, öğretmenlik için başvurulan alanı ve KPSS'ye katılım sayısına göre farklılık gösterip-göstermediğini ortaya koymaktır. Örneklemi oluşturan 192 öğretmen adayından elde edilen sonuçlara göre, öğretmen adaylarının Kuruntu, Duyuşsal ve Toplam sınav kaygı düzeylerinin “Yüksek” olduğu belirlenmiştir. En yüksek kaygı seviyesi ise %80.7 ile Kuruntu kaygısıdır. “Erkek” öğretmen adaylarının “Kız” öğretmen adaylarından, “Ortaöğretim” alanlarından öğretmenliğe başvuran adayların, “İlköğretim” alanlarında öğretmenliğe başvuranlardan ve “Bir” ve “İki ve daha fazla” KPSS sınavına katılanların da daha önce “Hiç” KPSS sınavına katılmayanlardan daha yüksek sınav kaygısına sahip oldukları belirlenmiş ve sonuçlar ayrıntılı olarak tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sınav kaygısı, Kamu Personeli Seçme Sınavı, Öğretmen adayları.

ABSTRACT

The purpose of this study was to investigate the “Test Anxiety” (including Worry, Emotional and Total) of pre-service teachers who were taking “Civil Servant Selection Examination” and examined whether or not “Test Anxiety” is differentiated by a series of factors, such as: Gender, Teaching Level and Number of Test Taken. The quantitative data analysis, collected from a sample including 192 pre-service teachers, indicated that all participants have “High” level of Worry, Emotional and Total “Test Anxiety” and Worry is the highest one among the others. In addition, Male, Secondary school and None test taken pre-service teachers have High “Test Anxiety” than Women, Elementary school and “One” and “More than one” test taken pre-service teachers. The implications of these results were also discussed.

¹ Pamukkale Üniversitesi tarafından düzenlenen XIV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresinde (28-30Eylül 2005) bildiri olarak sunulmuştur.

Key Words: Test anxiety, Civil Servant Selection Examination, Pre-service teachers.

GİRİŞ

Türkiye’de yer alan özel ve kamu üniversitelerindeki eğitim fakültelerinin bazı bölümleri, ülkenin ihtiyacından fazla öğretmen adayı mezun etmektedir. Bu öğretmen adayı fazlalığı da, Milli Eğitim Bakanlığını öğretmen atamalarında kullanmak amacı ile merkezi sınav sistemi sonuçlarını kullanmayı zorunlu kılmaktadır. Bu zorunluluğu belli yasal temellere bağlamak amacı ile de daha önce kullanılan “*İlk Defa Devlet Kamu Hizmeti ve Görevlerine Devlet Memuru Olarak Atanacaklar İçin Mecburi Yeterlik ve Yarışma Sınavları Genel Yönetmeliği*” ile 17.01.2002 tarihli ve 2001/2031 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe konulan “*Özel Yarışma Sınavına Tabi Tutulmak Suretiyle Girilen Meslekler İçin Yapılacak Eleme Sınavı Hakkında Yönetmelik*”, 18.03.2002 tarih ve 2002/3975 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlükten kaldırılmış, aynı Bakanlar Kurulu Kararı ile “*Kamu Görevlerine İlk Defa Atanacaklar İçin Yapılacak Sınavlar Hakkında Genel Yönetmelik*” yürürlüğe konulmuştur. Bu Yönetmelikle de “Devlet Memuru Olarak Atanacaklar İçin Seçme Sınavı” (DMS) ile “Kurumlar İçin Merkezi Eleme Sınavı” (KMS) kaldırılmış ve yerine “Kamu Personel Seçme Sınavı” (KPSS) adıyla tek bir sınav uygulaması başlatılmıştır. Bu uygulamaya, 2002, 2003, 2004 ve 2005 yıllarında aynı isimle devam edilmiştir (Başbakanlık, 2005).

Öğretmen adayları için KPSS sınavı cumartesi sabah ve cumartesi öğleden sonra olmak üzere iki oturum şeklinde yapılmaktadır. Cumartesi sabah oturumunda “Genel Yetenek” ve “Genel Kültür” testleri; cumartesi öğleden sonraki oturumunda da “Eğitim Bilimleri” testi uygulanmaktadır. Sınav sonrasında belirlenecek taban puana sahip olanlar, Milli Eğitim Bakanlığınca açılan kontenjanlar için başvuruda bulunma hakkına sahip olmaktadır.

Öğretmen adaylarının 2005 yılı KPSS sınavında gireceği “Genel Yetenek”, Genel Kültür” ve “Eğitim Bilimleri” testlerinin kapsamaları Tablo 1’de ayrıntılı bir şekilde verilmiş Milli Eğitim Bakanlığı, her yıl hangi alanlarında, ne kadar öğretmen istihdam edeceğini çeşitli kitle iletişim araçları, KPSS kılavuzu ve bakanlığın web sayfalarında ilan etmektedir. Örneğin, 2005 yılı için istihdam edilecek alanlar ve öğretmen sayıları Tablo 2’de ayrıntılı olarak verilmiştir.

Tablo 1. KPSS’de öğretmen adaylarına uygulanacak genel yetenek ve genel kültür ve eğitim bilimleri alanlarının kapsamı

KPSS Sınav Kapsamı	Yaklaşık Ağırlık
A: Genel Yetenek	
1)Türkçe	% 50
2)Matematik	% 50
B: Genel Kültür	
1) Atatürk ilkeleri ve inkılap tarihi	% 40
2) Türkiye coğrafyası	% 30
3) Temel yurttaşlık bilgisi	% 15
4) Güncel sosyoekonomik konular	% 05
5) Türk kültür ve medeniyetleri	% 10
C: EĞİTİM BİLİMLERİ	
1) Eğitim psikolojisi	% 50
2) Program geliştirme ve öğretim	% 35
3) Rehberlik	% 15

Tablo 2. Milli Eğitim Bakanlığı’nın atanmaya esas olan alanlar ve kontenjanları

Sıra No	Atamaya Esas Olan Alanlar	Kontenjanlar
1	Almanca	50
2	Beden Eğitimi	400
3	Bilgisayar	400
4	Biyoloji	10
5	Coğrafya	20
6	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	520
7	El Sanatları/Dekoratif Sanatlar	20
8	Elektrik	30
9	Elektronik/Telekomünikasyon	40
10	Felsefe	50
11	Fen Bilgisi/Fen ve Teknoloji	650
12	Fizik	10
13	Fransızca	20
14	Giyim/Hazır Giyim/Moda Tasarımı	40
15	İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri	20
16	İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri(Arapça)	30
17	İngilizce	1400
18	İş Eğitimi(İş ve Teknik Eğitimi)	130
19	İş Eğitimi(Ev Ekonomisi)	90
20	İş Eğitimi(46)	46
21	Japonca	1
22	Kimya	10
23	Kuaförlük/Cilt Bakımı	40
24	Makine Ressamlığı	10
25	Matbaa	2
26	İlköğretim Matematik	1000
27	Matematik	103
28	Mobilya ve Dekorasyon	30
29	Muhasebe Grubu	150
30	Müzik	150

31	Nakış	80
32	Okul Öncesi Öğretmenliği	500
33	Rehber Öğretmen	250
34	Resim İş/Resim	30
35	Resim/Grafik	5
36	Rusça	10
37	Sanat Tarihi	5
38	Seramik	2
39	Sınıf Öğretmenliği	1600
40	Görme Engelliler Sınıf Öğretmenliği	10
41	İşitme Engelliler Sınıf Öğretmenliği	20
42	Zihinsel Engelliler Sınıf Öğretmenliği	248
43	Sosyal Bilgiler	50
44	Tarih	150
45	Tekstil	2
46	Tesisat Teknolojisi	5
47	Trikotaj	10
48	Türk Dili ve Edebiyatı	100
49	Türkçe	1300

Not: Bilgiler 2005-KPSS Kılavuzu, sayfa 47-50'den alınmıştır.

Üniversitelerden mezun olmuş ve atama bekleyen öğretmen adaylarının sayısı on binleri bulmasına rağmen, Tablo 2'de de görüldüğü gibi Milli Eğitim Bakanlığı tarafından ilan edilen öğretmenlik kontenjanları oldukça sınırlıdır. Örneğin, ilgili fakültelerden mezun olmuş ve “Fizik” öğretmenliği için atama bekleyen ve KPSS sınavına katılan “Fizik” öğretmeni aday sayısı yaklaşık olarak 2500 - 3000 arasında tahmin edilmesine rağmen, Milli Eğitim Bakanlığı sadece 10 “Fizik” öğretmeni ataması yapacağını ilan etmiştir. Bu öğretmen adayı fazlalığını Tablo 2'deki tüm alanlar için genellemek mümkündür. Bu nedenle, sınava girecek adayların atama için elde etmeleri gereken baraj puanları her yıl yükselmekte, özellikle son yıllarda KPSS önünde, tıpkı Öğrenci Seçme Sınavında (ÖSS) olduğu gibi yığılmalar meydana gelmektedir. Hatta, ÖSS'ye başvuran adayların yaklaşık olarak %30'u bir yüksek öğretim kurumuna yerleşebilmekte iken, bu oran, KPSS sınavına katılan bazı alanlardaki öğretmen adaylarının % 1'den bile azı, öğretmen olarak atanabilme şansına sahip olmaktadır. Bu oransal gerçek, birçok öğretmen adayını derinden etkilemekte ve öğretmen adayları üzerinde geleceğe ilişkin olumsuz beklentiler ve aşırı derecede kaygı problemi ortaya çıkarmaktadır.

Kaygı ve Sınav Kaygısı

Genel anlamı ile kaygı çeşitli araştırmacılar tarafından tehdit edici bir durum karşısında birey tarafından hissedilen huzursuzluk ve endişe verici bir durum ya da korku duygusu olarak tanımlanmaktadır (Spielberger, 1980; Scovel, , 1978, 1991). Scovel (1978), kaygının iki farklı türde tanımlanabileceğini, örneğin öğrenme sürecini zorlaştıran

ve öğrenci başarısını engelleyen olumsuz kaygı (debilitating anxiety) ile kişilerin doğal edimlerinin daha üstünde başarı sağlamalarına neden olan olumlu kaygının (facilitating anxiety) ayırt edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Olumlu kaygı, öğrenciyi öğrenmeye karşı istekli kılmakta ve öğrenciyi öğrenme sürecine aktif olarak katılmaya özendirilmekte iken, olumsuz kaygı ise öğrencinin aşırı derecede üzüntü hissetmesine ya da kendinden şüphe duymasına neden olmaktadır.

Nascente (2001)' de kaygının fizyolojik ve psikolojik boyutları üzerinde durmaktadır. Öğrencinin karnının ağrıdığını hissetmesi, soğuk terler dökmesi, midesinin bulanması, kalp atışının hızlanması kaygı duygusunun belirgin fizyolojik göstergeleri olarak tanımlanmaktadır. Korku, panik ya da aşırı hassasiyet duygularının hissedilmesi ise kaygının psikolojik boyutlarının göstergeleri olarak tanımlanmaktadır.

Spielberger'e (1980) göre Kaygı, ise, *Kuruntu* (Worry) ve *Duyuşsal* (Emotional) olmak üzere iki faktörden oluşmakta ve sebebi açıkça bilinmeyen fakat tedirgin edici bir duygu veya mantıksız bir korku olarak tanımlanmaktadır. Kaygı, temelde bireye rahatsızlık veren olayın kendisinden değil, o olayın birey için taşıdığı anlamdan kaynaklanmaktadır. Sınav kaygısı da genel kaygı gibi benzer özellikler taşır. Birçok öğrenci, sınav sonucu ile birlikte kendi kişiliğinin ve öz varlığının da değerlendirileceğini düşünür (Özer, 1990). Bu düşünce, bireyin akıl yürütme ve soyut düşünme yönündeki bilişsel yeteneklerini bozar. Bunun sonucu olarak da yüksek seviyedeki sınav kaygısı, öğrencilerin sınavlardaki başarısızlığına yol açar (Baltaş, 1993). Horwitz, Horwitz ve Cope (1991), yaptıkları araştırmada aşırı derecede çalışmanın öğrencilerdeki kaygı duygusunu arttırdığını, bunun da öğrencilerde konuşma sırasında ortaya çıktığını ya da sınavlarda hata yapma riskini arttırdığını belirtmişlerdir.

KPSS, öğretmen adayları için büyük önem taşımaktadır. Eğitimini aldıkları alan ile ilgili işe alınmanın en son basamağıdır. Bu durum öğretmen adayları üzerinde olumsuz bir baskı oluşturmaktadır. Yüksek sınav kaygısı olan bireyler genellikle sınavlarda başarısız olurlar. Çünkü yüksek kaygı taşıyan birey gergin olur ve gerginlik damarların büzülmesine ve hücrelere yeteri kadar kanın gitmemesine yol açar. Gerginlik ve kaygı sırasında tehlikelerden korunmak için salgılanan adrenalin öğrenme için gerekli olan protein zincirinin kurulmasını engeller. Gerginlik ve kaygı sırasında hücrelere yeteri kadar oksijen gitmediği için hücreler kapasitelerini tam kullanamazlar. Bu durum sınav başarısını olumsuz yönde etkiler (Baltaş, 1993).

Problem Cümlesi

KPSS'ye hazırlanan öğretmen adaylarının sınav kaygı düzeyleri nedir ve bazı

değişkenlere göre öğretmen adaylarının sınav kaygı düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık var mıdır?

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın iki temel amacı vardır. Bunlardan birincisi, KPSS sınavına katılan öğretmen adaylarının KPSS sınavı ile ilgili *Kuruntu*, *Duyuşsal* ve *Toplam* sınav kaygı düzeylerinin ne derece olduğunu belirlemektir. İkinci temel amacı ise, öğretmen adaylarının *Kuruntu*, *Duyuşsal* ve *Toplam* sınav kaygı düzeylerinin önceden belirlenen bazı değişkenlere göre (cinsiyet, bölüm ve KPSS'ye katılım sayısı) farklılık gösterip-göstermediğini ortaya koymaktır.

Araştırmanın Önemi

Yılda bir kez yapılan ve gerekli şartları taşıyan bütün öğretmen adaylarının katıldıkları KPSS, Türkiye'deki önemli merkezi sınavlardan bir tanesidir. Binlerce öğretmen adayı bu sınavdan başarı ile ayrılmak istemektedir. Benzeri merkezi sınavları gelişmiş ülkelerde de görmek mümkündür. Örneğin Amerika Birleşik Devletlerinde üniversiteye gidecek öğrencileri belirlemede Amerikan College Test (ACT) ve Scholastic Aptitude Test (SAT), yüksek lisans eğitimi alacak öğrenciler de Graduate Record Examination (GRE) gibi testlere katılmaları tavsiye edilmekte, hatta bazı üniversiteler tarafından da zorunlu tutulmaktadır. Bu tip sınavlara sınavı kazananların yaşamlarını derinden etkilediği için "High Stake Test" adı verilmektedir. Baştürk (2005) tarafından "Kader Sınavı" olarak adlandırılan bu tip sınavlarda elde edilecek başarı yada başarısızlık ile "Sınav Kaygısı" arasındaki ilişkiyi belirlemek oldukça önemlidir. Üstelik, KPSS başarısı ile cinsiyet, öğretmenlik başvuru alanı ve KPSS'ye katılım sayısı arasındaki ilişkileri ortaya koyan sonuçlar, sadece KPSS'ye katılacak olan adayları değil, onların aileleri, öğretmenleri ve akademisyenleri de yakından ilgilendirmektedir.

Sayıtlar

Bu araştırmanın iki temel sayıtlısı vardır. Bunlardan birincisi, bu araştırma için alınan örneklemin, evrenin tüm özelliklerini taşıyor ve evreni temsil edecek yeterlilikte olduğunun kabul edilmesidir. İkinci sayıtlı ise elde edilen verilerin, araştırmaya katılanların samimi ve içten cevaplarını yansıttığıdır.

YÖNTEM

Bu bölümde evren, örneklem, araştırmada kullanılan ölçme aracı ve ölçme aracının yorumlanması üzerinde durulacaktır. Bu araştırmada KPSS'ye hazırlanan öğretmen adaylarının bazı değişkenlere göre sınav kaygı düzeylerinin tespiti için, uygulamalı

araştırma yöntemi kullanılmıştır

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evreni, 2004 - 2005 öğretim yılında Pamukkale Üniversitesi eğitim fakültesinde öğrenim gören, KPSS sınavına katılmayı planlayan ve son sınıfta eğitim gören 400 öğrenciden oluşmaktadır. Bu öğrencilere ait liste, eğitim fakültesi öğrenci işleri şubesinden elde edilmiş ve her öğrenciye bir kod verilmiştir. Bu kodlama sonunda örneklem, belirlenen evrenden seçkisiz (Random) yöntem ile seçilmiştir. Örneklemde kaç öğretmen adayının yer alacağını saptamak amacı ile de Krejcie ve Morgan (1970) tarafından hazırlanan tablodan yararlanılmıştır. Bu tabloya göre, 400 kişilik evren sayısı için örneklemde olması gereken öğrenci sayısı 192 olarak belirlenmiştir.

Veri Toplama Aracı

Bu araştırmanın belirlenen hedeflere ulaşabilmesi için kullanılacak veri toplama aracının seçilmesi aşamasında, daha önce yapılmış olan çalışmalar belirlenmiş, buna ek olarak, şimdiye kadar geliştirilen ve kullanılan sınav kaygı envanterleri incelenmiştir. Bu inceleme sonunda Necla Öner ve Deniz Albayrak-Kaymak tarafından Türkçe'ye çevrilen *C.D. Spielberger* ve arkadaşlarının ABD'de 1980 yılında geliştirdiği *Sınav Kaygı Envanteri* (Test Anxiety Inventory), bu araştırmanın veri toplama aracı olarak kullanılmıştır.

Bu envanter, çeşitli araştırmalarda da veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Örneğin, Turna ve Zorlu (2003), Rize ili ve ilçelerindeki 63 ortaöğretim okullarında 448'i kız ve 512'si erkek olmak üzere toplam 960 lise öğrencisi üzerinde uygulamış ve 0.90 Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı elde etmiştir. Bu araştırmada, sınav kaygı envanteri, araştırmacılar tarafından KPSS sınavı için uyarlanmış ve 192 KPSS öğretmen adayına uygulama sonucunda 0.82 Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı elde edilmiştir.

Sınav Kaygı Envanteri (Test Anxiety Inventory)

Sınav Kaygı Envanteri 20 sorudan oluşmaktadır. Öğrencilerin 20 soruya verdikleri cevapların sayısal karşılıkları toplanarak "Toplam sınav kaygı ham puanları" elde edilmektedir. Elde edilen ham puanlar "Sınav Kaygı Envanter"inde yer alan Tablo 13'den yararlanılarak standart puan olarak adlandırılan T-puanına dönüştürülmektedir. Standart puana dönüştürmenin en büyük katkısı, dönüştürme işleminin öğrencinin cinsiyeti ve okul türü de dikkate alınarak yapılmasıdır. Her öğrenci için elde edilen standart T-puanları öğrencilerin genel sınav kaygı düzeylerini belirleyen puanlardır. Sınav kaygı envanteri kullanma kılavuzuna göre standart puanları 50 ve üzerinde olan öğretmen adaylarının "Yüksek Sınav Kaygısına" sahip oldukları kabul edilmektedir. Yalnız, elde

edilen bu puan, öğrencinin kaygı düzeyi hakkında genel bir bilgi vermektedir. Oysa “Sınav Kaygı Envanteri”, “Kuruntu Kaygısı” ve “Duyuşsal Kaygı” olmak üzere iki alt testten meydana gelmektedir. Bu nedenle bu alt testlere ait puanların da ayrı olarak değerlendirilmesi ve yorumlanması gerekmektedir.

a) Kuruntu Kaygısı (Worry) Alt Testi

Kuruntu alt testi, sınav kaygısının bilişsel yönü ile ilgilidir. Bireyin kendisi hakkındaki olumsuz görüşlerini, başarısızlıklarını, beceriksizliklerini kısacası bireyin kendisi ile ilgili içsel konuşmaları oluşturur.

Envantere yer alan 20 maddenin 8 tanesi (2, 3, 4, 5, 8, 12, 17 ve 20) öğrencilerin *Kuruntu* kaygılarını ölçmeye yönelik olarak geliştirilmiştir. Bu maddelerden elde edilen puanların toplamı, bir öğrencinin kuruntu alt testi ham puanını oluşturmaktadır. Tıpkı toplam puanda olduğu gibi envantere yer alan Tablo 14’den yararlanılarak, öğretmen adaylarının “Kuruntu Kaygısı” ham puanları standart puan türü olan T-puanına dönüştürülmüştür. Tablo 14’de, öğrencinin cinsiyeti ve okul türü de dikkate alınarak dönüştürme yapılabilmektedir. Yorumlama yapılırken, standart puanları 50’nin üzerinde olan öğrencilerin zihinsel yönden sınav kaygısının olduğunu göstermektedir.

b) Duyuşsal (Emotional) Kaygı Alt Testi

Duyuşsal alt testi, sınav kaygısının duygusal ve heyecansal alt yönü ile ilgilidir. Heyecanın da fiziksel alt yapısını, örneğin hızlı kalp atışları, terleme, mide bulantısı, gerginlik gibi psikolojik temellere dayanan fizyolojik belirtileri ve uyarımları kapsar.

Envantere yer alan 12 madde ise (1, 6, 7, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 18 ve 19) *Duyuşsal* alt Testi kapsamaktadır. Bu maddelerden elde edilen puanların toplamı ise bir öğrenciye ait duyuşsal alt test puanını oluşturmaktadır. *Toplam* puanda ve *Kuruntu* kaygı puanında olduğu gibi envantere yer alan Tablo 15’den yararlanılarak *Duyuşsal* kaygı alt test ham puanlarını standart puan türü olan T-puanına çevrilmiştir. Tıpkı, Kuruntu Kaygısı alt testinde olduğu gibi, standart puanı 50’nin üzerinde olan öğrencilerin sınav kaygısının duyuşsal yani heyecansal yönünün yüksek olduğu sonucuna varılır.

Ölçme Aracının Yorumlanması

Envantere 20 soru yer almaktadır. Öğrencilerin bu sorulara vermiş oldukları yanıtlar değerlendirilirken her seçeneğin puan ağırlığı, o seçeneğe verilen rakamla belirlenmiştir. Seçeneklere verilen yanıtların ağırlıkları 1 ile 4 puan arasında değişmektedir. Bu ağırlıklar Tablo 3’de verilmiştir.

Testteki yalnızca 1. soru hariç diğer tüm sorular yukarıdaki ağırlıklara göre puanlanmış, 1. soru için ise “Hemen hiçbir zaman” için 4 puan, “Bazen” için 3 puan, “Sık

sık” için 2 puan ve “Hemen her zaman” cevabı için ise 1 puan olarak puanlanmıştır.

Tablo 3. Seçenekler ve Ağırlıkları.

Seçenekler	Ağırlık
Hemen hiçbir zaman	1 puan
Bazen	2 puan
Sık sık	3 puan
Hemen her zaman	4 puan

Verilerin Çözümlemesi

Araştırmanın genel amacı ve alt problemlere yönelik olarak toplanan veriler kodlanmış ve bilgisayara aktarılmıştır. Bilgisayara aktarılan verilerin istatistiksel çözümlenmeler için The Statistical Packet for Social Sciences (SPSS 10.0) paket programı kullanılmıştır. SPSS programdan yararlanarak KPSS adayı öğrencilerin sınav kaygı düzeylerini ortaya çıkartmak için *Betimsel* ve *Vardamsal* istatistik tekniklerinden yararlanılmıştır.

BULGULAR

Betimsel İstatistik

Bu bölümde araştırmaya katılan öğrencilerinden elde edilen veriler ve bu verilerin analizi sonucunda elde edilen bulgular yer almaktadır.

Örneklem Grubuna İlişkin Genel Bilgiler

Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının cinsiyet, öğretmenlik için başvurdukları bölüm ve KPSS’ye katılım sayıları ve bu değişkenlerin frekans ve yüzde değerlerine ait bilgiler Tablo 4 de verilmiştir.

Tablo 4. Öğretmen adaylarının cinsiyet, bölüm ve KPSS’ye katılım sayılarına göre dağılımları

Değişkenler	Kategori	n	%
Cinsiyet	Kız	137	71,4
	Erkek	55	28,6
Bölüm	İlköğretim	150	78,1
	Ortaöğretim	42	21,9
KPSS’ye katılım sayısı	Hiç	99	51,6
	Bir kez	66	34,4
	İki ve daha fazla	27	14,0
Toplam		192	100

Tablo 4’de görüldüğü gibi, araştırmaya katılanların yaklaşık olarak %71’i “Kız” öğrencilerden oluşmaktadır. %78.1’lik kısım ise öğretmenlik için “İlköğretim” alanından başvuruda bulunmuş ve %51.6’lık kısım ise şimdiye kadar “Hiç” KPSS’ye katılmadığını belirtmiştir.

Örnekleme yer alan bireylerin kaygı düzeylerinin, *Kuruntu*, *Duyuşsal* ve *Toplam* sınav kaygı türlerine göre dağılımları da Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5. Öğretmen adaylarının kaygı düzeylerinin kaygı türlerine göre dağılımı

Düşük	Sınava Kaygı Düzeyleri			
	Yüksek		Düşük	
Sınav Kaygı Türleri	n	%	n	%
Kuruntu	37	19,3	155	80,7
Duyuşsal	76	36,6	116	60,4
Toplam Kaygı	60	31,3	132	68,8

Tablo 5’te de görüldüğü gibi *Kuruntu*, *Duyuşsal* ve *Toplam* olmak üzere öğretmen adaylarının bütün kaygı düzeylerinin yüksek olduğu görülmektedir. *Kuruntu Kaygısı*, %80.7’lik oranla en yüksek kaygı seviyesini göstermekte, bunu *Toplam* ve *Duyuşsal Kaygı* düzeyleri %68.8 ve %60.4’lik oranlar izlemektedir.

Kaygı Türlerinin Cinsiyet, Bölüm ve KPSS’ye Katılım Sayısına Göre Analizi

Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının *Toplam*, *Kuruntu* ve *Duyuşsal* kaygı düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklı olup-olmadığını anlamak amacı ile t-testi uygulanmış ve cinsiyet değişkeni için “Erkek” ve “Kız” öğrenciler arasında istatistiksel olarak 0.05 manidarlık düzeyinde fark belirlenmiştir. Ortalama, standart sapma, t ve p değerleri Tablo 6’da ayrıntılı olarak verilmiştir.

Tablo 6. Kuruntu, Duyuşsal ve Toplam kaygı düzeylerinin cinsiyet’e göre dağılım sonuçları

Kaygı Türleri	n	Kız		Erkek		t	p	
		\bar{X}	SS	\bar{X}	SS			
Kuruntu	137	58,18	11,43	55	63,27	13,99	2,61	,00
Duyuşsal	137	52,12	10,84	55	55,95	14,11	2,02	,00
Toplam	137	53,93	10,83	55	59,40	17,96	2,65	,00

Tablo 6’deki kaygı düzeylerinin ortalama değerlerine bakıldığında, “Erkek” öğretmen adaylarının *Kuruntu*, *Duyuşsal* ve *Toplam* sınav kaygı düzeylerinin “Kız” öğrencilere göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

KPSS’ye katılacak adaylar, başvurdukları öğretmenlik alanlarına göre “İlköğretim” (A-8) ve “Ortaöğretim” (9-12) olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının *Kuruntu*, *Duyuşsal* ve *Toplam* sınav kaygı düzeylerinin, öğretmenlik başvuru alanlarına (İlköğretim – Ortaöğretim) göre farklı olup-olmadığını anlamak amacı ile t-testi uygulanmış ve öğretmenlik başvuru alanı için “İlköğretim” ve “Ortaöğretim” öğretmen adayları arasında her üç kaygı düzeyi için de istatistiksel olarak 0.05 manidarlık düzeyinde fark belirlenmiştir. Değişkenler ve kaygı türleri ile ilgili ortalama, standart sapma, t ve p değerleri Tablo 7’de ayrıntılı olarak verilmiştir.

Tablo 7. Kuruntu, Duyuşsal ve Toplam sınav kaygı düzeylerinin öğretmenlik başvuru alanlarına göre sonuçları

Kaygı Türleri	Öğretmenlik başvuru alanları							
	İlköğretim			Ortaöğretim			t	p
	n	\bar{X}	SS	n	\bar{X}	SS		
Kuruntu	150	58,15	12,29	42	64,98	11,36	3,24	,00
Duyuşsal	150	51,03	11,28	42	61,00	11,15	5,08	,00
Toplam	137	53,55	12,52	42	62,45	13,03	4,04	,00

Tablo 7’deki kaygı düzeylerinin ortalama değerlerine bakıldığında, “Ortaöğretim” alanlarında öğretmenlik için başvuruda bulunan öğretmen adaylarının *Kuruntu*, *Duyuşsal* ve *Toplam* sınav kaygı düzeylerinin “İlköğretim” alanından öğretmenlik için başvuruda bulunan adaylarına göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının *Kuruntu* ve *Duyuşsal* ve *Toplam* sınav kaygı düzeylerinin, KPSS’ye katılım sayılarına göre (Hiç – Bir kez – İki ve daha fazla) istatistiksel olarak farklı olup-olmadığını belirlemek amacı ile tek yönlü varyans analizi (one-way ANOVA) uygulanmıştır. Uygulama sonunda KPSS’ye katılım sayılarına göre ayrılan üç grup arasında *Kuruntu*, *Duyuşsal* ve *Toplam* sınav kaygı düzeyleri yönünden istatistiksel olarak 0.05 manidarlık düzeyinde farklılık belirlenmiştir. Değişkenlere ait ortalama, standart sapma, F ve p değerleri, Tablo 8’de ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Tablo 8. Sınav katılım sayılarına göre ortalama ve standart sapma değerleri

Hiç	Sınav Katılım Sayıları									F	p
	Bir kez			İki ve daha fazla							
Kaygı Türleri	n	\bar{X}	SS	n	\bar{X}	SS	n	\bar{X}	SS		
Kuruntu	99	55.46	12.13	66	62.32	11.41	27	68.41	9.10	16.14	.00
Duyuşsal	99	47.38	9.75	66	57.68	11.07	27	63.67	9.56	36.67	.00
Toplam	99	50,02	11,14	66	59,45	12,65	27	65,93	11,45	25,26	.00

Tablo 8’deki tüm F değerlerinin 0.05 olarak belirlenen manidarlık düzeyine göre anlamlı olduğu görülmektedir. Bu sonuçta KPSS’ye katılan gruplar içinde en az bir tanesinin diğerlerinden farklı olduğunu göstermektedir. Fakat, hangi grup ya da grupların diğerlerinden farkı olduğunu anlamak için sadece F değerleri yeterli olmamaktadır. Gruplar arasındaki farkı belirlemek için Scheffee’nin önerdiği POST HOC işlemi gerçekleştirilmiştir. POST HOC sonuçları üç kaygı düzeyi için de incelenmiş ve aşağıda özetlenmiştir.

• **Kuruntu Kaygısı:** “Hiç” KPSS sınavına katılmayan öğretmen adaylarının kuruntu kaygılarının, “Bir Kez” ve “İki ve daha fazla” KPSS sınavına katılan öğretmen adaylarına göre daha düşük olduğu belirlenmiştir.

• **Duyuşsal Kaygı:** “İki ve daha fazla” KPSS sınavına katılanların “Bir kez” ve “Hiç” KPSS sınavına katılmayanlara göre daha yüksek duyuşsal kaygıya sahip oldukları belirlenmiştir. Ayrıca KPSS sınavına “Bir kez” katılanların duyuşsal kaygı düzeyleri de “Hiç” katılmayanlara göre yüksek bulunmuştur.

• **Toplam Sınav Kaygısı:** “Hiç” KPSS sınavına katılmayan öğretmen adaylarının toplam sınav kaygılarının, “Bir Kez” ve “İki ve daha fazla” KPSS sınavına katılanlara göre daha düşük Toplam sınav kaygısına sahip olduğu belirlenmiştir. KPSS sınavına “Bir kez” katılanlar ile “İki ve daha fazla” katılanlar arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır.

SONUÇ ve YORUM

Bu araştırmanın temel amaçlarından birincisi, KPSS’ye katılan öğretmen adaylarının *Kuruntu*, *Duyuşsal* ve *Toplam* sınav kaygı düzeylerini belirlemektir. İkinci amacı ise, sınav kaygı düzeylerinin önceden belirlenen bazı değişkenlere göre (cinsiyet, bölüm ve KPSS’ye katılım sayısı) farklı olup-olmadığını ortaya koymaktır.

Sınav kaygı düzeyleri “Yüksek” ve “Düşük” olarak tanımlandığında, araştırmaya katılan 192 öğretmen adayının oransal olarak *Kuruntu*, *Duyuşsal* ve *Toplam* sınav kaygı düzeylerinin “Yüksek” olduğu belirlenmiş ve en yüksek oranı da %80.7 ile *Kuruntu Kaygısı* almıştır. Kuruntu kaygısı “*Bireyin kendisi hakkındaki olumsuz görüşleri, başarısızlıkları, beceriksizlikleri, kısacası bireyin kendisi ile ilgili içsel konuşmaları*” olarak tanımlandığına göre, öğretmen adaylarının, kendilerini KPSS karşısında yetersiz gördükleri, sınavı kazanamama inançlarının ağırlıkta olduğu ve KPSS’yi önlerine konulmuş büyük bir engel olarak gördükleri sonucuna varılabilir.

Öğretmen adaylarının cinsiyetlerine göre sınav kaygılarının farklı olup-olmadığı incelendiğinde, “Erkek” öğretmen adaylarının, “Kız” öğretmen adaylarına göre daha yüksek *Kuruntu*, *Duyuşsal* ve *Toplam* sınav kaygısına sahip oldukları belirlenmiştir. Buna neden olarak da geleneksel Türk aile yapısının gösterilebilir. Geleneksel Türk aile yapısı, “Erkek” egemenliğine dayanmaktadır. Bu nedenle, iyi bir gelecek oluşturmak, aile kurmak ve aileyi idare etmek, hatta olanaklar ölçüsünde anne ve babaya yük olmamak ve hatta onlara destek olmak da erkeklerden beklenen toplumsal roller olarak erken yaşlarda belirlenmektedir. Kız öğretmen adaylarından ise erkeklerden beklenen toplumsal rollerin çoğu beklenmemektedir. Erkek egemenliğine dayalı bu toplumsal yapı, erkek öğrencileri

KPSS gibi sınavlarda daha çok baskı altına alabilir ve sınav kaygı düzeylerini doğal olarak arttırabilir.

Öğretmenlik başvuru alanlarına göre baktığımızda, “Ortaöğretim” alanlarından öğretmenliğine başvuran adayların, “İlköğretim” alanlarından öğretmenliği için başvuran adaylara göre daha yüksek *Kuruntu*, *Duyuşsal* ve *Toplam* sınav kaygısına sahip olduğu görülmektedir. Bunun en önemli nedeni ise, “İlköğretim” ve “Ortaöğretim” için alınacak öğretmen kontenjanları ile yakından ilişkilidir. Tablo 2’den de görüleceği gibi, Milli Eğitim Bakanlığı, “Ortaöğretim” seviyesindeki bazı alanlara oldukça az sayıda öğretmen ataması yapacağını ilan etmiştir. Örneğin alınacak “Fizik” öğretmeni sayısı sadece 10 kişidir. Aynı sayı “Kimya” öğretmenliği için de geçerlidir. Bu da “Ortaöğretim” öğretmenliği alanları için oldukça fazla sayıda öğrenciyi birbirleri ile rekabet etmeye zorlamaktadır. Bu durum da doğal olarak “Ortaöğretim” alanlarında öğretmenlik için başvuru yapan adayların sınav kaygılarını arttırabilir.

Son olarak, bu araştırmada, daha önce “Bir” ve “İki ve daha fazla” sayıda KPSS’ye katılan öğretmen adaylarının, şimdiye kadar “Hiç” KPSS’ye katılmayan öğretmen adaylarına göre daha yüksek *Kuruntu*, *Duyuşsal* ve *Toplam* sınav kaygısına sahip oldukları belirlenmiştir. Daha önce “Hiç” KPSS’ye katılmayan öğretmen adayları, KPSS’ye, üniversite eğitiminden farklı olarak ve tıpkı ÖSS gibi ayrıca çalışarak kazanılabilecek bir sınav olarak algılamakta ve ilk girişte kazanamasa bile, seneye tekrar ve özellikle çalışarak ve hatta ÖSS alışkanlığı ile bir de dershaneye giderek KPSS’ye girmeyi düşünebilmektedir. Bu durum da onların sınav kaygı düzeylerini etkilemektedir. Fakat, KPSS’ye daha önce “Bir” ve “İki ve daha fazla” katılan adayların durumu ise hiç katılmayanlara göre oldukça farklıdır. Bilindiği gibi KPSS sınavı yılda bir kez yapılmakta ve başarısız olunduğu zaman öğretmen adayı tekrar sınava girmek için bir yıl beklemektedir. Bu bekleyiş çok zorlu olmakta, ülke koşullarında kendilerine uygun başka iş bulma umudu olmadığı için de yalnızca KPSS’yi bir umut olarak görmektedirler. Bu bekleyiş, yalnızca kendilerine değil aynı zamanda çevresinde bulunan aile yakınlarını, akrabalarını, komşularını ve hatta arkadaşlarını da etkilemektedir. Bu nedenle, daha önce KPSS’ye çeşitli sayılarda katılmış öğretmen adaylarının sınav kaygı düzeyleri “Hiç” katılmayanlara göre oldukça yüksek olarak gözlenebilmektedir.

KAYNAKLAR

- Baltaş, A, (1993), *Öğrenmede ve sınavlarda üstün başarı*. İstanbul, Remzi Kitapevi.
- Baltaş, Z., (1993), *Stres ve başa çıkma yolları*. İstanbul, Remzi Kitapevi.
- Başbakanlık, (2005), Cumhuriyetin ilanından günümüze devlet personel rejiminin gelişimi, İnternette alınış tarihi ve adresi: 13 Mayıs 2005; Web: <http://www.basbakanlik-dpb.gov.tr/giris2.doc>.
- Baştürk, R., (2005), *Öğrenci Seçme Sınavı (ÖSS) ve Üniversite Mezuniyet Not Ortalamasının KPSS. başarısını yordama geçerliliği*. XIV. Eğitim Bilimleri Kongresi, Denizli, Pamukkale Üniversitesi.
- Horwitz, E.K., Horwitz, M.B. & Cope, J.A., (1991), “*Foreign language classroom anxiety*” in Horwitz, E.K., and Young, D.J. *Language Anxiety*, 27-39. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Krejcie, R. V. & Morgan, D. W., (1970), “Determining sample size for research activities” *Educational and Psychological Measurement*, 30, 608.
- Nascente, R., (2001), Student Anxiety in the Classroom. *English Teaching Professional*, 19: 18-20.
- ÖSYM, (2005), *Kamu Personeli Seçme Sınavı (KPSS) -2005 Kılavuzu*, Ankara, Meteksan, A.Ş.
- Özer, K., (1990), *Sınav ve Sınavma Kaygısı*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Scovel, T., (1978), The effect of affect on foreign language learning: *A Review of the Anxiety Research Language Learning* , 28.
- Scovel, T., (1991), *The effect of affect on foreign language learning: A review of the anxiety research* in E.K. Horwitz and D.J. Young, *Language Anxiety*, 101-108. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Spielberger, C. D., (1980), *Test Anxiety Inventory. Preliminary professional manual*, Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- Spielberger, C.D. & Vagg, P.R., (1995), *Test anxiety: Theory, assessment, and treatment*, Washington: Taylor & Francis.
- Turna, H. & Zorlu, B., (2003), *Verimli Ders çalışma yöntemleri*, Rize, Rehberlik ve Araştırma Merkezi Yayınları Bülteni.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 17, Sayı: 2 Sayfa:177-198, ELAZIĞ-2007

DEĞİŞİM SÜRECİNDE EĞİTİM ÖRGÜTLERİNDE DEĞİŞİM AJANLARININ ROLLERİ

*The Roles of Change Agents During Change Process in Educational
Organizations*

Fatma ÖZMEN

Fırat Üniversitesi, Teknik Eğitim Fakültesi, Elazığ.
fozmen@firat.edu.tr

Yeşim SÖNMEZ

ÖZET

Eğitim kurumları, bilgi çağının gerektirdiği değişimlere öncülük yapması gereken örgütlerdir. Ancak yapılan pek çok araştırma sonuçları eğitim örgütlerinin gerekli değişimleri hayata geçiremediğini ve eğitim alanında yapılan değişim girişimlerinin çoğunun başarısız kaldığını göstermektedir. Değişim süreci, iyi yönetildiği takdirde örgütü başarıya götüren, kötü yönetildiği takdirde örgüt için bir yıkım da yaratabilecek, oldukça zor ve sancılı bir süreçtir. Dolayısıyla, başarılı değişim süreçlerinin yaşanması için, değişim yönetiminde rol alan kişilerin değişim yönetimi konusunda bilgili, becerili ve deneyimli olmaları bir zorunluluk olarak kabul edilmektedir. Bu kapsamda, değişimin daha kolay ve daha etkili yürütülebilmesi için, değişim ajanı de denilen bu tür kişilerin değişim süreci içinde rol almasının etkili sonuçlar doğuracağı belirtilmektedir. Bu çalışma, alanyazına dayalı olarak, eğitim örgütlerinde başarılı değişim süreçlerinin gerçekleştirilebilmesi için, değişim ajanlarına duyulan ihtiyacı ortaya koymak, değişim ajanlarının rollerini açıklamak ve eğitim örgütlerinin çağın gereklerine yanıt verebilmesini sağlayacak yönde değişim süreçlerini gerçekleştirebilmeleri yönünde öneriler geliştirmek amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Değişim, Direnç, Değişim Ajanı, Etkili Okullar.

ABSTRACT

Educational institutions are the organizations that should lead the changes required by the knowledge era. However, the results of many researches reveal that educational organizations can not realize the required changes and many change related initiatives are unsuccessful. The change is rather difficult and painful process and if it is managed well a great success is proved, otherwise it may cause a destruction for the organization. Therefore, in order to achieve successful change process, it is agreed upon that the ones who play roles in the change process should be knowledgeable, skillful, and experienced persons. In this context for the change process to be managed more easily and effectively, it is stated that it will create more effective consequences if these kind of persons who are called 'change agent' can take part in the change process. This study, based on the literature review, was done in order to put forth the need for change agents in the educational organizations, to clarify the roles of the change agents, and to make recommendations for the educational organizations to achieve the effective change process which will meet the requirements of the era.

Key Words: Organizational change, resistance, change agents, effective schools.

GİRİŞ

Çok hızlı değişikliklere sahne olan çağımızda, varlığını devam ettirebilmek ve gelişebilmek açısından örgütlerin talepleri karşılayabilecek yönde, planlı ve başarılı değişim süreçleri yaşaması, hatta bu değişim süreçlerini sürekli bir hale getirmesi kaçınılmazdır. “Bilgi Çağı” olarak da nitelendirilen 21. yüzyılda, toplumların geleceğinde çok önemli bir yere sahip olan insanın, çağın gerektirdiği bilgi, beceri ve kültürle donatılarak güçlü bir entelektüel sermaye haline gelmesinde eğitim örgütlerine büyük görevler düşmektedir (Büyüközkan, 2004; Dawson, Graham, 2003).

Eğitim örgütleri değişimin merkezi olmalı ve topluma ve diğer örgütlere öncülük etmelidir. Ancak, değişim ve yenileşme alanındaki yaklaşım ve uygulamalar genellikle iş örgütlerinde olmakta ve bunların eğitim örgütlerine yansımaları daha geç ve daha yavaş olmaktadır. Bu durum, eğitim örgütlerinin genellikle merkezi bir eğitim sistemi içinde yer alması; bürokratik ve kırtasiyecilik işlerinin yoğun olması; hantal bir yapının bulunması; kişisel gelişimin yeterince desteklenmemesi; örgütsel değişim için değişim ajanlarından yeterince yararlanılmaması gibi pek çok nedene bağlanmaktadır (Graham, 2003; Burford, 2003; Escalante, 2005).

Başarılı değişim süreçlerinin yaşanmasında çok önemli bir yere sahip olan değişim ajanları, örgüt içerisindeki kilit konumlarda bulunan bireyler arasından veya örgüt dışındaki bireyler arasından seçilebilmektedir (Dawson, Jones, 2003). Eğitim örgütlerinde değişim ajanlığı rolünü üstlenebilecekler arasında okul müdürleri, müfettişler, öğretmenler olabileceği gibi değişim konusunda gerekli eğitimi aldıktan sonra her bir bireyin tek başına bir değişim ajanı olabilmesi için yönlendirilmesi de mümkündür.

Bu çalışma, alanyazına dayalı olarak kuramsal çerçevede, eğitim örgütlerinin başarılı değişim sürecini gerçekleştirebilmeleri için değişim ajanına duyulan ihtiyacı belirlemek, değişim ajanının değişim sürecinde üstleneceği rolleri ve sahip olması gereken yeterlikleri ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilmiştir.

ÖRGÜTSEL DEĞİŞİMİN GEREKLİLİĞİ

Değişim genel anlamıyla, belirli bir sürede herhangi bir şeyde meydana gelen farklılaşma olarak tanımlanmaktadır (Erdoğan, 2002; Coventry, 1998). Bir başka tanıma göre ise değişim, bir bütünün öğelerinde, öğelerin birbirleriyle ilişkilerinde, öncekine göre nicelik ve nitelikçe gözlemlenebilir bir ayrılığın oluşmasıdır (Başaran, 1992: 304). Genel olarak, planlı ve plansız olmak üzere iki tür değişimin varlığından söz edilmektedir. Bir örgütün üyelerinin katılımı ve desteği ile gerçekleşen değişime “planlı

değişme” olarak tanımlanmaktadır. Diğer yandan “plansız değişme” ise, beklenmedik koşullar yüzünden, örgütlerin farkında olarak veya olmayarak maruz kaldıkları kaçınılmaz değişmeler şeklinde tanımlanmaktadır (Özdemir, 2000, s.55; Darusselam, 2004; Escalente, 2005).

Örgütler, çağın değişen koşulları ve artan rekabet ortamı karşısında tutunabilmek için sürekli bir değişme ve gelişme gereksinimi duymaktadırlar (Erdoğan, 2002, s. 12; Özdemir, 2000, s. 56; North, 2004; Darusselam, 2004; Coventry, 1998). Örgütleri değiştirmek zorunda bırakan etkenler alan yazında çeşitli şekillerde dile getirilmektedir. Örgütleri değiştirmek zorunda bırakan nedenler genellikle, küreselleşme, enformasyon hızlanması, kalite anlayışının gelişimi, tüketici ve müşteri odaklılığa geçiş, buna bağlı olarak ortaya çıkan yönetim anlayışı ve yaklaşımındaki değişmeler, şirketler arasında yapılan işbirliği ve birleşmeler, tepe yöneticilerinin değişmesi, iş tasarımıdaki değişmeler, iletişimin kitlesel olarak yaygınlaşması ve işletme içi iletişim sistemlerinin gelişmesi şeklinde sıralanmaktadır (Özkan, 2003; Burford, 2003; Escalente, 2005).

Bennis (1999), örgütleri değiştirmek zorunda bırakan nedenler olarak şu hususları vurgulamaktadır:

- Genel olarak zamanımızda, değişimin hızında meydana gelen artış, örgütlerin çevrelerine süratle uymalarını gerektirmektedir.

- Teknolojik yapı, değişimin hızlanması gerektirecek bir şekilde karmaşıklaşmaktadır.

- Örgütler, daha karmaşık bir nitelik kazanmaktadır. Bu durum kısmen teknolojinin gelişmesi, kısmen de organizasyonların büyümesi sonucu ortaya çıkmaktadır.

- Örgüte giren çalışanların eğitim seviyesinin sürekli yükselmesine bağlı olarak, iş gücünün niteliği ve buna bağlı olarak çalışan talepleri sürekli değişmektedir.

- Çalışanlar eskiye oranla daha fazla bağımsızlık ve karar serbestliği istemektedir.

- Geleneksel otorite biçimleri artık tatmin edici olmaktan çıkmaktadır. Hiyerarşik emir-komuta zincirinin yerini artık ehliyet ve bilgiye dayanan işlevsel otorite almaktadır.

Günümüzdeki değişim ve gelişmelerin seyri, eğitim sistemlerini ve kurumlarını da değişim için zorlamaktadır. Çünkü, ekonomideki, siyasetteki ve sosyokültürel alandaki gelişmelere karşı en duyarlı sistemlerden biri de eğitim sistemidir. Ancak eğitim sistemleri, genellikle ekonomik, siyasi ve sosyokültürel alanlardaki gelişmelere ayak uyduramamaktadır (Escalente, 2005; Erdoğan, 2002: 3).

EĞİTİM ÖRGÜTLERİ VE DEĞİŞİM

Eğitim örgütleri, diğer örgütlerden farklı olarak pek çok kişi, kurum ve kuruluşun

ilgilendiği örgütlerdir. Bu örgütlerin ürünü insandır ve ürünün değerlendirilmesi diğer örgütlere göre daha güçtür (Nugay, 2004). Bu nedenle kalite kavramının yerleştirilmesi, örgütün kalitesinin ilgili birimlerce anlaşılması ve onaylanması daha uzun bir süreç gerektirmektedir. Bu durum, eğitim örgütlerinin kalitesini her zaman yüksek tutmak ve sürekli gelişmek konusunda iş örgütleri kadar büyük bir baskı hissetmemesine yol açmaktadır. Eğitim örgütleri, kurumların ihtiyaç duydukları bilgi, beceri ve nitelikleri üreten sistemlerdir. Bu bakımdan, eğitim örgütleri, çevrede meydana gelen ve talepleri doğrudan etkileyen değişimleri yakından takip etmek ve bunlara paralel bir değişim göstermek durumundadır. Bunu sağlamak için okul yöneticileri, eğitim konusunda farklı beklentilere sahip kurumlarla sürekli diyalog içinde bulunmalıdır (Cemaloğlu ve Özdemir, 2003; Can, 2002).

Ülkemiz, diğer birçok ülkede olduğu gibi, küreselleşmenin getirdiği birçok değişimle yüz yüzedir. Bu durum, ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel alanlarda da birtakım değişimleri ve çalkantıları beraberinde getirmekte, eğitimden beklentilerin düzeyini yükseltmektedir. Günümüzün okulları, çok yönlü bir çevresel değişimle yüzleşmek durumunda kalmıştır. Ekonomide yaşanan dalgalanmaların, siyasal anlaşmazlıkların ve kültürel değişimlerin, okullar üzerindeki etkisi oldukça yoğun bir şekilde hissedilmektedir (Cemaloğlu ve Özdemir, 2003; Cavanagh, Dellar, 2001). Eğitim için ayrılan kaynaklar gereken değişim ve gelişim için yeterli olmamaktadır. Bu durum eğitimde niteliğin sağlanamamasına yol açmaktadır (Tuncer, 2005). Eğitim sistemimiz, niceliksel olarak da talepleri karşılama açısından yetersiz bulunmaktadır. Okulöncesi dönemden başlamak üzere bütün kademelerdeki okullaşma oranımız, gelişmiş ülkelerle kıyaslandığı zaman oldukça düşük bir düzeyde kalmaktadır. Dolayısıyla eğitime duyulan talebin hızla artması, eğitim hizmetini sunmakla yükümlü olan devleti oldukça zorlamaktadır. Veriler, 2003 yılı MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) bütçesinin, 10 katrilyon 179 trilyon 997 milyar lira olduğunu göstermektedir. Eğitim yatırımı için ayrılan miktar, 1 katrilyon 479 trilyon 50 milyar TL'dir. Geriye kalan miktar ise, taşıt alımları, makine teçhizat alımları, dış proje kredisi, etüd-proje hizmetleri, yapı tesis ve onarım giderleri için kullanılmaktadır. 2003 birim fiyatları üzerinden bir dersliğin 47 milyara, 24 derslikli bir okulun ise 1 trilyona mal olduğu görülmektedir. 2005 yılına kadar derslik sorununun çözülmesi için her yıl 35 bin derslik yapılması gerekli görülmektedir. Bu giderler incelendiği zaman, eğitim giderlerinin devlet için ciddi bir mali yük getirdiği görülmektedir (Eğitimsen, 2003).

Günümüzde öğrencilere mevcut bilginin öğretilmesi değil, bilgiye ulaşma ve yeni şeyler üretebilme becerisinin kazandırılması öne çıkmaktadır. Bu durum, okulların

işlevlerinin, eğitim programlarının ve öğretim sistemlerinin değişmesini gerekli kılmaktadır (Can, 2002; Cavanagh; Dellar, 2001).

Günümüzde, yaşam boyu eğitim anlayışı ile eğitim sisteminin her yaştaki bireylerin eğitim ihtiyaçlarını karşılayabilecek şekilde düzenlenmesi ağırlık kazanmıştır (MEB, 2002). Okul çağındaki nüfusun önemli bir oranı, çeşitli nedenlerden dolayı okul dışında kalmaktadır. Bu tür bireylere eğitime geri dönebilme imkanını verebilmek için, okullar ve üniversitelerin, katı yapılarını daha esnek bir hale getirmelerinin önemine işaret edilmektedir (Özdemir, 2000: 21). 1990'lı yıllardan itibaren ağırlık kazanan küreselleşme olgusu, toplumları birbirine daha da yakınlaştırmaktadır. Bu çerçevede, Türkiye'de yaşayan bireylerin başka toplumlarla etkileşimine uygun ortam hazırlanması gerekli görülmektedir (Erdoğan, 2002: 6).

Bütün bu değişme gereksinimleri, eğitim örgütlerinin değişim dışında kalmasını olanaksız kılmaktadır. Drucker (1994), bütün üyelerinin okuma, yazma ve aritmetik dışında daha pek çok sosyal ve siyasal beceriye sahip olmasını gerektiren “bilgi toplumu”nda, eğitimin temel alması gereken esasları şu şekilde sıralamaktadır:

- İhtiyaç duyulan okul, yüksek düzeyde evrensel okuryazarlık sağlayan, bilgisayar kullanma becerisi ve sosyokültürel yönden temel bilgi ve becerileri kazandırmayı hedefleyen okuldur.
- Her düzeydeki ve her yaştaki öğrencilere öğrenme motivasyonu ve öğrenmeye devam etme disiplini aşılmalıdır.
- Eğitim sistemi, hem yüksek düzeyde eğitim almış insanlara, hem de herhangi bir nedenle eğitimin belli bir kademesinden ayrılmış insanlara açık olmalıdır.
- Okullar bilgiyi, hem içerik hem de süreç olarak aktarabilmelidir. Bilgi, alınırken uygulanmalı ve bu sayede geliştirilmelidir.
- Öğretim artık okulların tekelinde kalmamalıdır. Hemen her kurumdan eğitim amaçlı yararlanılabilmelidir.

DEĞİŞİM SÜRECİNİN ZORLUKLARI VE ÜSTESİNDEN GELME YOLLARI

Değişim, süreç içerisindeki uygulamalara bağlı olarak başarıyla olabildiği kadar başarısızlıkla da sonuçlanabilecek bir olgudur (Dawson ve Jones, 2003) . Değişim gereksiniminin başlamasıyla ortaya çıkan problemler arasında en önemli görülenler “sahte yenicilik” ve “direnmedir”. Sahte yenicilik; sadece yeniliğin istendiğini gösteren bir tavır sergileyip gerçekte yeniliğe karşı olmaktır. Direnme ise, değişimin uygulayıcılar tarafından yeterince anlaşılmadığı durumda açık veya gizli olarak gerçekleştirdikleri karşı

koyma çabalarıdır (Selçuk, 2004; Thomas, 2000; Burford, 2003). Bellanca (2000), çalışanların değişime gösterdikleri direnç türlerini başlıca beş başlık altında toplamaktadır:

1. Değişim düşüncesini tam ve doğru anlamakta direnmek: İnsanlar, özellikle mevcut sisteme alışkın oldukları zaman yeni sistemin uygulanış biçimini ve getirilerini öğrenmek istemezler. Çünkü bu, onları yeni bir zihinsel çaba içerisinde sokacaktır.

2. Değişimin getireceği faydaların geçerliliğine inanmamak: Değişimin getireceği faydalara ve yeni yöntemin eskisinden daha başarılı olacağına inanmamak ve değişim olgusunun gereksiz olduğunu savunmak, çalışanların en sık gösterdikleri direnç türlerinden biridir.

3. Araç ve yazılım uygulamalarını eleştirmek: Direncin bir başka şekli, süreci destekleyen yazılım araçları ve uygulamalarla inatlaşmaktır.

4. İstisnaları kabul etmek: Değişime karşı birtakım istisnaların oluşmasına izin vermek, sonucu başarısızlığa götürür. Çalışanlar değişmek yerine, daha basit alternatiflerle bu zorlu sürecin başlamasını önlemeye çalışırlar.

5. Yürürlüğe koymayı geciktirmek: Çalışanlar, genellikle değişim için uygun zaman olmadığı gerekçesini öne sürerek, değişimin uygulamaya konulmasını geciktirmeye çalışırlar.

Değişime karşı direnişlerin üstesinden gelmenin oldukça zor bir iş olduğu belirtilmektedir. Değişim sürecinde çalışanların fikirlerinin alınması, onların süreçten haberdar edilmesi, olayı doğru anlamalarının sağlanması, her türlü kaygının ortadan kaldırılması değişime karşı direnci azaltabilir. Değişimin mevcut yükleri azaltıcı etkisinin olduğunu çalışanlara bildirilmek ve çalışanların güvenliklerinden endişe etmemelerini sağlamak da direncin kırılmasında önemli olabilmektedir. Değişimin amaçları, çalışanların amaçlarıyla bütünlük gösterirse, değişim çalışanlar tarafından desteklenir. Bu kritik görevlerin yerine getirilmesi ve direnişin başarıyla kırılması değişim ajanının görevidir. Bunun yanında değişim projesinin üst düzey yetkililer tarafından içtenlikle desteklenmesi değişimin başarısı açısından gerekli görülmektedir (Selçuk, 2004; Özkan, 2003; Çetin, 2002; Özkalp, 2001: 517; Coventry, 1998).

Değişim Sürecinde Değişim Ajanlarının Rollerini

Değişim ajanı, özellikle örgütün yapısı, felsefesi, uygulamaları vb. önemli boyutlarda değişim süreçlerinin yaşanması gerektiği durumlarda, örgütteki elemanların tümüne ulaşan, etkili bir iletişim ve etkileşim süreci içerisinde örgütün mevcut durumunu ortaya çıkaran, gerekli strateji ve yöntemleri kullanarak, amaçlanan örgüt yapısının

hayata geçirilebilmesi için, örgütte değişim sürecini başlatan ve etkili şekilde uygulanmasına zemin hazırlayan bilgili, becerili ve iş bitirici kişidir (Batchelor, 2000). Değişim ajanının örgüt içerisinde pek çok görevi bulunmaktadır. Bunlar şöyle sıralanabilir (Bernard, 2005):

1- Mevcut Durumu Saptama: Değişim ajanının görevlerinden biri, örgütün içerisinde bulunduğu mevcut durumu saptamak ve mevcut durumdan istenilen duruma geçebilmek için amaçları belirlemektir. Değişim ajanı örgütün mevcut durumunu saptarken örgütün mevcut sorunlarını, mevcut bölümleri ve bu bölümlerin çalışma şekillerini, örgütün geleceğe yönelik beklentilerini, değişme yönündeki engelleri, değişime hazırlık düzeyini vs. belirlemeye çalışmaktadır.

2- Kolaylaştırıcılık: Değişim ajanı, değişim sürecinde örgütün ortaklarını tanımlayabilmelidir. Bu ortakların, örgütün mevcut durumunun tespit edilmesi ve amaçların oluşturulması süreçlerine katılması, değişimi kolaylaştırmaktadır. Örgüt yönetiminde kilit konumunda olan insanlar, değişim konusunda eğitilmeli ve örgütle ilgili her düzeydeki çalışanlara değişimden elde edilecek kazançlar anlatılmalıdır. (Özkalp, 2001).

3- Tasarımcılık: Değişim ajanı, değişimin hangi alanlarda yapılacağı, ne kadar süreceği, nelerin değişeceği, hangi yöntemlerin kullanılacağı gibi hususları belirlerken farklı yöntemler üretmekte ve bu tasarımı değişim öncesinde kağıt üzerinde projelendirmektedir (Huynh,2001; Tearle, 2004).

4- Proje Yöneticiliği: Değişim ajanı bu görevini yerine getirirken, değişim için hangi projelerin yürürlüğe konulacağını, yürürlüğe konulan projenin icra takımlarının kimlerden oluşacağını, projenin bölge çapındaki ve örgüt içerisindeki koordinatörlerinin kimler olacağını, projenin örgüt içi ve örgüt dışı danışmanlarının kimler olacağını vs. belirlemeye çalışmaktadır.

5- Eğitimcilik: Değişim sürecinde, örgütün tüm kademelerindeki bireyleri değişimi anlayabilecek, yorumlayabilecek, mevcut durumun eksikliklerini görebilecek ve değişimi destekleyebilecek şekilde eğitmek, değişim ajanının *eğitimcilik* görevidir. Değişim sürecinde değişim ajanının vereceği psikolojik eğitim, değişim sırasında insanların duydukları endişeler sonucu ortaya çıkan kötü psikolojik durumları düzeltme amacına yöneliktir. Bunun yanında değişime karşı dirençle baş edebilmek için oluşturulmuş takımlara, direncin nasıl kırılacağı ve nasıl değişimin yararına bir desteğe dönüştürülebileceği konusunda eğitim verilir.

6- Pazarlamacılık: Değişim ajanı, değişim sürecinin başında vereceği ilanlar, düzenleyeceği müsabakalar, sunacağı ödüller, anlatacağı başarılı değişim hikayeleri ile

değişimin gerekliliğine insanları inandırır. Bu değişim ajanının *pazarlamacı* rolüdür ve bu görevle değişim ajanı, örgütle ilgili herkese değişimin gerekliliği düşüncesini pazarlar. Örgütsel değişim sürecinde, değişim ajanı farklı zamanlarda farklı rolleri üstlenebilmektedir. Bütün bu görevleri yerine getirebilmesi için değişim ajanının birtakım niteliklere sahip olması gerekmektedir. Bu niteliklerden bazıları şu şekilde dile getirilmektedir:

- Değişim ajanı sağduyulu olmalıdır. Yani kişilerin liderlerine, değişime, mevcut duruma bakış açılarını bilmeli, çalışanların beklentilerini ve ihtiyaçlarını anlayabilmelidir (Tearle, 2004).

- Değişim ajanı, fikirlerinin doğruluğuna insanları inandırabilmek ve insanların duygularına ortak olabilmek için güven kazanmalıdır (Lester, 1998).

- Değişim ajanı, değişimi gerçekleştireceği alanda uzman olmalıdır (Lester, 1998; Tearle, 2004).

- Örgüt yönetimi alanında bilgi ve beceri sahibi olmalıdır (Lester, 1998).

- Değişim yönetimi alanında bilgi ve beceri sahibi olmalıdır (Officer, 2003).

- Değişim ajanı bireysel ve takım olarak, örgüt içinden ve örgüt dışından insanlarla çalışabilmelidir (Officer, 2003; Tearle, 2004).

- Değişim ajanı etkili çalışma grupları oluşturabilmelidir (Lester, 1998; Officer, 2003).

- Değişim ajanı değişim sürecinde kimlerin hangi görevleri yapacağını belirlerken alternatif çözümler üretebilmelidir (Tearle, 2004).

- Değişim ajanı kendine güvenmeli ve aynı zamanda alçakgönüllü olmalıdır (Lester, 1998; Tearle, 2004).

- Değişim ajanı işlerin en kolay, en hızlı ve en ekonomik şekilde hangi yollarla yapılacağını belirleyebilmelidir (Tearle, 2004).

- Çalışma grupları arasında eşgüdümü sağlayabilmelidir (Casson, 2003:23).

- Yeniliklere karşı açık olmalıdır (Lester, 1998).

- Mizah ve neşe duygusuna sahip olmalıdır (Casson, 2003:23).

- İnsanlara önem vermeli ve onları dikkate almalıdır (Tearle, 2004).

- Güdüleme özelliği olmalıdır (Casson, 2003; Tearle, 2004).

Günümüz koşullarında örgütlerin varlıklarını sürdürebilmeleri için değişmeleri gerektiği hemen hemen herkes tarafından kabul edilmesine karşın, başta çalışanlar olmak üzere örgütle ilgili pek çok kişi çeşitli korkular nedeniyle değişim düşüncesine karşı çıkmaktadır. İnsanların değişim olgusu karşısında yaşadıkları kaygıların büyük çoğunluğu gelecek belirsizliğinden kaynaklanmaktadır (Toffler, 2003). Gelecekte işlerini,

statülerini, arkadaş gruplarını vs. kaybetme korkusu yaşayan örgüt üyeleri, bilinçli veya bilinçsiz olarak değişimin başarıyla tamamlanmasına engel olacak bir takım faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu durum, pek çok örgütün başarısız değişim süreçleri geçirmelerine neden olmaktadır (Oberoi, 2000; Toffler, 2003).

Değişime karşı direncin ortadan kaldırılmasında dikkat edilmesi gereken önemli hususlar şöyle sıralanmaktadır: *Etkin bir vizyon ve misyon oluşturulmalıdır*: İnsanların, neyin değişeceğini ve kendilerinin bu yeni sisteme nasıl uyum sağlayabileceklerini bilmeleri sağlanmalıdır (Boehringer, 2004). *Katılım sağlanmalıdır*: Değişimden etkilenecek kişilerin, değişimin kararlaştırılması, yürütülmesi, değerlendirilmesi aşamalarına katılımlarının sağlanması, değişime karşı direncin önlenmesine yardımcı olur (Özkan, 2003). *Güçlü bir iletişim sağlanmalıdır*: Zayıf iletişim, emirlere uymada isteksizlik, sinirlilik, hayal kırıklığı, moral bozukluğu, motivasyon düşüklüğü meydana getirmektedir. Bu durum değişime karşı direnmelerin artmasına yol açmaktadır (Oğuzhan, 1996)..

Eğitim: İnsanların değişimin getirilerini anlayacak şekilde eğitilmeleri değişime karşı direnci ortadan kaldırmaya yardımcı olmaktadır. Bunun için, her kademedeki çalışanlara uygun eğitim programlarının düzenlenmesi önerilmektedir (Anderson, 1999).

Pazarlık ve anlaşma: Pazarlıkla ifade edilmek istenen, değişim durumlarında çalışanların desteğinin alınması için, yönetimle çalışanların karşılıklı bir uzlaşmaya varmasıdır. Uzlaşmanın sağlanmasında, en etkili yöntemlerden biri olarak ödüllendirme sistemleri kullanılmaktadır (Anderson, 1999).

Baskı ve zor kullanma: Başka yöntemlerin uygulanmasında yetersizliklerin ortaya çıkması durumunda başvurulan bu yöntemde direnç, tehdit, şantaj, ceza vb. yöntemlerde kırılmaya çalışılır. Ancak bu yöntem, direnci geçici bir süre için ortadan kaldırırsa da, en küçük fırsatta daha kötü sonuçlara neden olabilecek eylemlerin gerçekleşmesine yol açabilmektedir (Boehringer, 2004).

Kandırma (Manipülasyon): Manipülasyon, olayı kişilere farklı şekillerde lanse ederek direncin önüne geçmektir. Bu yöntemde kişi manipüle edildiğini anlayınca şiddetli tepkiler verebilmektedir.

Taviz verme: Bu, karşılıklı uzlaşmanın sağlanabilmesi için, iki tarafın da bir takım özverilere bulunması anlamında kullanılmaktadır (Boehringer, 2004).

Gönüllü arama: Değişim çalışmalarına, değişimi kabul eden ve değişim uygulamalarında görev almaya gönüllü olan kişilerle başlanması, özendirici rol oynayarak diğer çalışanların tutumlarında değişikliklerin oluşmasına yol açabilmektedir (Tearle, 2004).

Değişime karşı direncin önlenmesinde uygulanabilecek bu yöntemlerde değişim ajanına önemli sorumluluklar düşmektedir. Değişim ajanları farklı zamanlarda eğitimci, koordinatör, tasarımcı, kolaylaştırıcı vb. roller üstlenerek bu sorumluluklarını yerine getirirler (Schular, 2003; Huyn, 2001; Officer, 2003).

Değişim ajanları, çalışanlarla birebir ilişki içerisinde bulunduğu için, onların değişim durumlarında ne hissettiklerini, kaygılarını, endişelerini, beklentilerini daha iyi anlayabilmektedir. Ancak değişim ajanı, çalışanların fikirlerine ulaşabilmek için onların güvenini kazanmış olmalıdır. Bu güven, karşılıklı iletişimi artıracığı için, çoğunluğu yanlış haberlerden kaynaklanmış olan korkuların ve endişelerin ortadan kalkmasına yardımcı olmaktadır (Huyn, 2001; Graham, 2003).

Değişim Ajanı Türleri

Örgütsel değişim sürecinde en büyük paya sahip üyelerden birisi olan değişim ajanı, zaman zaman durumun gereklerine göre farklı roller üstlenmek, farklı kişilikler sergilemek zorunda kalabilmektedir. Bu, başarılı değişim için gereklidir. Edward De Bono (2005), değişim ajanının sahip olabileceği farklı görüşleri altı şapka düşüncesi altında açıklamıştır (Batchelor, 2000). Bu altı şapkanın her birinin sahip olduğu düşünceler birbirinden farklıdır. Bunlar aşağıda açıklanmıştır.

1- Beyaz Şapka: Beyaz kağıt hissini verir. Beyaz şapka, bilgi ve haberle ilgilenir. Sahip olduğumuz bilgileri, ihtiyacımız olan bilgileri ve bunlara ulaşmak için sorabileceğimiz soruları belirlemek, beyaz şapkalı değişim ajanının görevidir.

2- Kırmızı Şapka: Kırmızı ateş ve sıcaklık hissini verir. Kırmızı şapka hisler, sezgiler ve duygularla ilgilenir. Kırmızı şapka kullanımda olduğu zaman, hiçbir açıklama yapmaksızın hislerimizi ve sezgilerimizi ortaya koyacak fırsata sahibizdir.

3- Siyah Şapka: Bu şapka, en faydalı ve en sık kullanılan şapkadır. Siyah bize bir hakim cüppesini hatırlatır. Bu şapka genellikle tedbir için kullanılır. Şöyle ki; siyah şapka düşüncesine sahip değişim ajanı, yaptığımız eylemler içerisinde bize zararlı olabilecek olanları durdurur. Yapılanların varsa riskli taraflarını anlatır. Siyah şapka güven verir, yolu açar, ancak katı sınırlamalar getirebileceği için zaman zaman yaratıcılığı ve iletişimi engelleyebilir.

4- Yeşil Şapka: Yeşil, büyüme, enerji ve hayat hissini veren bitki izlenimi yaratır. Yeşil şapka düşüncesinde, öneriler, değişiklikler, yeni fikirler ve alternatifler söz konusudur. Yeşil şapka, bütün imkanlarınızı ortaya koymaya ve kullanmaya fırsat verir.

5- Mavi Şapka: Bu şapka “Şimdiye kadar ne başardık?”, “Bundan sonra ne başarmak istiyoruz?” sorularına kendi düşüncelerimizle göz atma imkanı sağlamaktadır.

6- Sarı Şapka: Sarı şapka, güneş ışığı ve iyimserlik hissini verir. Sarı şapka altında bir öneride ki fayda ve değerleri bulmaya çaba harcarız. Bir fikri sevmemiş olsak bile, sarı şapka bize iyi olan noktaları bulmamızı önerir. Altı şapkanın her biri farklı düşünce tiplerine sahiptir.

Ancak bu, insanları sınıflamak anlamına gelmemektedir. 6 şapka düşüncesinin amacı insanları, 6 düşünce modelinin hepsini kullanmaya götürmektir. Bir örgütün başarılı bir değişim süreci yaşayabilmesi için bu fikirlerin hepsini taşıyan bireylere ihtiyacı vardır. Çünkü zaman içerisinde çok farklı koşullar ortaya çıkabilmektedir. Her koşula uygun farklı bir tavır içerisinde bulunmak, durumun zorluklarının üstesinden gelmek için son derece önem taşımaktadır (Batchelor, 2000).

Heron (1993) ise, değişim ajanlarını, koruyucu, politik ve karizmatik olmak üzere üç sınıfa ayırmaktadır. Koruyucu değişim ajanları çalışanların beklentilerine, ilgilerine, isteklerine ve fikirlerine önem verir. Çalışanlarla etkili iletişimin sağlanmasına çaba gösterir. Politik değişim ajanları, yerine ve zamanına göre davranış sergileyen değişim ajanlarıdır. Karşılıklı saygıya ve adalete önem verirler. Kişinin ruh haline göre farklı davranış tarzlarını benimseyebilirler. Karizmatik değişim ajanları, insanları etkileme çabasına girerler. Öncelikle davranışları ile model oluştururlar. Koruyucu ve politik değişim ajanlarının her ikisinin davranış kalıplarını duruma göre karma olarak kullanabilirler.

EĞİTİM ÖRGÜTLERİNDE DEĞİŞİM AJANLARI

Eğitim örgütleri, diğer kurumlara göre değişimin çok daha yavaş ve zor gerçekleştiği kurumlardır. Eğitim örgütlerini diğer örgütlerden ayıran pek çok özellik bulunmaktadır. Bu özelliklerden bazıları şu şekilde sıralanmaktadır (Erdoğan, 2002: 82):

1- Eğitim ve eğitim kurumlarının amaçları açık ve kesin değildir. Eğitim ve öğretimde bilgi, beceri, davranış ve değerler soyut sayılabilecek amaçlar temel alınarak gerçekleştirilmeye çalışılır.

2- Eğitim, öğretim ve öğrenme süreci oldukça karmaşık bir iştir.

3- Eğitim ve okul, çok sayıda kişi, kurum ve kuruluşun direk bağlantılı olduğu alanlar olduğundan, amaçların belirlenmesinde, ilgili pek çok kurumun ihtiyaçlarının ve beklentilerinin dikkate alınması gerekmektedir.

4- Eğitim kurumlarında, entelektüel kapasite ve kültür açısından yöneticilerin lehine çok belirgin farklılıklar bulunmamaktadır. Bu durum, öğretmenlerin kendilerini

daha özerk hissetmelerine ve yöneticileriyle sık sık çatışmalar yaşamalarına neden olmaktadır.

5- Okulda bulunan öğrenci sayısının her yıl belli oranlarda değişmesi yanında, yönetici ve öğretmenlerin de sıklıkla değişmesi istikrarlı bir okul kültürünün oluşmasını güçleştirmektedir.

Burnard ve Yaxley'in (2000) bir tez konusu olarak, birlikte yapmış oldukları "Okullarda Değişim Ajanları" başlıklı çalışma, okullarda değişim ajanlarına düşen zor görevi daha iyi açıklamaktadır. Araştırma, duygusal ve davranışsal bozukluğu olan çocuklara eğitim veren, günün gerektirdiği düzenlemelerin çok gerisinde kalmış bir okulda gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, değişim sürecinde öğretmenlerin ümitsizliğe kapılmasını önlemede, değişim sürecine aktif olarak katılımlarını sağlamada ve bu sayede başarılı bir değişim süreci geçirmede değişim ajanlarına düşen rollerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca okulda değişime yönelik bir düşünce sisteminin kurulması için, bürokratik sisteme karşı, değerler sisteminin önemi ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Araştırmacılar, sonuç olarak; bütün bu çalışmaların başlatılmasında ve yürütülmesinde birinci derecede rol oynayan değişim ajanlarının öncelikli görevleri arasında, değişim sürecinde çalışanların fark edilmesini sağlamanın, onların değişim düşüncesini paylaşmasına imkan tanımanın ve çalışanlarda aidiyet duygusunu yerleştirmenin olduğu kanısına varmışlardır.

Öğretmenlerin Değişim Ajanlığı Rolü

Okul değişimi, sadece kurumun yapısal olarak değişimi değildir. Değerler sistemi içerisinde, personelin de değişimini ve gelişimini gerektirir. Bazen çalışanlar, değişim sözcüğünden daha fazla veya daha farklı iş girdisi anlamını çıkarabilmektedirler. Bu durum, istenmeyen ilişkilerin yaşanacağını, zihinsel yorgunluk süreçlerinin başlayacağını, başarısızlık ve buna bağlı olarak yönetimle hoş olmayan ilişkilerin gündeme geleceğini düşündürür. Bu duygular kendisini açığa vurmada önce değişim ajanı işe başlamalıdır. Okulun en büyük çalışan kitlesini oluşturan öğretmenleri, değişim sürecinde işe koşabilmelidir. Öğretmenlerin, değişimin getirileri ve götürüleri hakkında açıkça bilgilendirilmelidir, ardından da önemli roller üstlenmeleri sağlanmalıdır (Burnard, Yaxley, 2000).

Ülkelerin geleceklerinin emanet edildiği öğretmenler, eğitim örgütlerinde uygulanacak başarılı değişim girişimlerinde ve değişimcilik ruhunun öğrencilerin kişiliklerine işlenerek topluma yansıtılmasında anahtar konumda bulunmaktadır. Öğretmenler, davranışlarıyla, düşünceleriyle ve değerleriyle öğrencilere model

oluştururlar. Öğretmenlerin, yeniliğe ve farklı bakış açılarına açık olması, öğrencilerin ödev yapmalarında yeni yöntemler geliştirmelerine, olayları eleştirel düşünebilme yetilerinin artmasına ve yaratıcılık yeteneklerinin geliştirilmesine yardımcı olmaktadır. Bu durum ezberci ve tekdüze düşünce sistemine sahip insanların oluşturduğu bir toplumdan, kritik düşünebilen, eleştirici, yaratıcı, bilgiyi ezberlemek yerine ona ulaşmanın yollarını öğrenmiş ve öğretecek insanların oluşturduğu bilinçli bir topluma geçiş yaşatacağından ülke için uzun vadede büyük bir kazanç olarak değerlendirilebilmektedir (Gatchalian, 2004).

Bir öğretmenin sahip olacağı yenileşme ruhunun, iletişim içerisinde bulunduğu meslektaşları ve veliler üzerinde de çok büyük etkileri vardır. Yenilikçi bir ruha sahip olan öğretmenlerin, sorunlarını halletmede yaratıcı düşünebilme kabiliyetleri, olaylara bakış açıları, olumlu yönde değişimleri destekleme, benimseme ve uygulamalarına geçirebilme yetileri, işbirliğine ve grup çalışmasında yatkınlıkları ve bu yenileşme ruhu sayesinde elde ettikleri kazanımlar meslektaşlarına model oluşturabilir. Değişime ve kendini yenilemeye açık öğretmenler, velileri de çocuklarıyla aralarındaki kuşak çatışmasını azaltmak için sürekli öğrenmeye ve toplumsal değişmelere ayak uydurmaya ikna edebilir. Bu sayede veli-öğrenci arasındaki iletişimsizlik ortadan kalkabilir. Öğrencinin ailesiyle kurduğu güçlü iletişim bağları, sosyal hayatta ve okul hayatında problemlerin çok çabuk gün ışığına çıkmasına ve daha çabuk çözümler üretilmesine yardımcı olur (Olguin, 2004; Gatchalian, 2004) .

Yöneticilerin Değişim Ajanlığı Rolü

Lider, emir, direktif, kararname gibi örgütsel yol göstericilere uymanın ötesinde bir etkileme gücüne sahip olan kişidir. Liderlik, daha çok bir kişilik ürünüdür ve kendine güven, çabuk fikir üretebilme, etkili ve duyarlı davranabilme, takım olabilme, örnek olabilme, insan odaklı ve demokratik olabilme gibi pek çok özellik gerektirmektedir (Erdoğan, 2002, s.48; Özden, 2004).

Değişim, örgütler için zor ve sancılı bir süreçtir. Bu sürecin başarıyla atlatılabilmesi için yöneticinin pek çok liderlik türünü bilmesi ve bunları bir arada uygulayabilmesi gereklidir. Bu liderlik türlerinden bazıları şunlardır (Elliott, 1992; Erdoğan, 2002, ss. 48-50):

1- Vizyoner Liderlik: Vizyoner liderlik, örgüt içerisindeki tüm insanları etkileyebilecek ve hep birlikte harekete geçirebilecek gelecek profillerini oluşturabilmeyi gerektirmektedir. Vizyoner lider, geleceği görebilen, astları için ilham kaynağı oluşturabilen ve kendisini takip edenlere yol açabilen liderdir.

2- Kültürel Liderlik: Kültürel lider, örgüt içerisinde paylaşılan değerlerden oluşan, güçlü ve esnek bir örgüt kültürü oluşturur. Örgütün değer ve normlarının çalışanlar tarafından içselleştirilmesini sağlar. Örgütün kültürüyle, örgütün içinde yaşadığı çevrenin kültürünün kaynaşmasına yardımcı olur.

3- Süper Liderlik: 1990'lı yıllarda ortaya çıkan bu kurama göre, her kişi kendisinin lideridir. Süper liderlik, astların özdisiplin içerisinde kendilerini yetiştirmelerini sağlamayı gerektirir. Hiyerarşiden çok içsel olgunlaşma önemlidir.

4- Etik Liderlik: Belirli etik değerlere ve ilkelere sahip olmayı gerektirmektedir. Örgüt üyeleri tarafından da benimsenmesi gereken bu etik değerlerin örgütün kültürüyle yakından ilgisi vardır.

5- Dönüşümcü (Transformasyonel) Liderlik: Örgütsel yapıda köklü dönüşümü amaçlayan liderlik yaklaşımıdır. Dönüşümcü liderler, davranışlarıyla insanlara belli düşünceleri aşıl原因an, girişimciliğe ve kendini geliştirmeye uygun ortamlar hazırlayan kişilerdir.

6- Mevcut Durumu Sürdüren (Transaksiyonel) Liderlik: Performansa dayalı olarak ödüllendirme, kural ve işleyişlerden sapmaları araştırma, kusursuz eylemlerde bulunma gibi davranışların öne çıktığı bir yöneticilik türüdür. Bürokratik otoriteye ve örgütsel meşrutiyete dayanmaktadır.

Başarılı bir değişim sürecinin yaşanması, değişim liderinin, çalışanları değişim konusunda bilgilendirmesini, onların korkularını, endişelerini, kuracağı iletişimle ortadan kaldırmasını gerektirmektedir. Liderlerin, çalışanlarına model olabilmek açısından güven sağlamaları gerektiği belirtilmektedir. Çünkü, değişim sürecinde çalışanlar bir gelecek belirsizliği yaşarlar ve bu belirsizlik içerisinde kendilerine yol gösterecek olan liderlerine güvenmek isterler. Değişim süreçlerinin başarıyla atlatılabilmesi, çalışanların güdülenmesini gerektirir. Liderlerin çalışanlarını işe güdülerken uygun yöntemleri tercih etmeleri gerekli görülmektedir. Zorlayıcı ve tehdit edici bir tutumla emredilenleri yapmak durumunda bırakılan çalışanların performansları düşer ve işlerinde göstermeleri gereken özveriyi gösteremezler. Ayrıca değişim liderleri, öğretmenlerin kişisel ve mesleki gelişimleri için gerekli imkanları sağlamak durumundadırlar. Eğitim yöneticileri değişimi gerçekleştirmek için işe koyulduklarında, insanların beklentilerini göz önüne almaları, değişim ve yenileşmenin olumlu yanlarını göstermek suretiyle iç ve dış çevreyi değişim konusunda ikna etmeleri önemli görülmektedir. (Tomkins, 1998, s.23).

Dış Uzmanların Değişim Ajanlığı Rolü

Değişim sürecinde rol alacak değişim ajanları, öğretmenler veya yöneticiler

arasından seçilebildiği gibi kurumla ilgisi olmayan, ancak değişim yönetimi konusunda uzman, becerikli, deneyimli, güvenilir ve iş bitirici kişiler arasından da seçilebilmektedir. Değişim ajanı, kurum dışındaki bireyler arasından seçildiği takdirde, örgüt içerisindeki bireylerle iletişimi ve uyumu zaman gerektirebilmektedir. Buna ek olarak, değişim ajanının örgüt içerisinde yer alacağı statü de önemlidir. Çoğunlukla rehberlik veya danışmanlık statülerinin tercih edildiği bu tip değişim ajanları, öncelikle örgüt içerisinde değişime gönüllü çalışanlarla bir ekip oluşturmaktadır. Bu ekip bir yandan değişmeye yönelik eylemlerin gerçekleştirilmesinde diğerlerine model oluştururken, diğer yandan değişim düşüncesinin ilk adımlarının uygulayıcısı olacaktır. Değişim süreci oldukça uzun zaman gerektiren bir süreçtir ve bu sürecin tamamlanmasından önce değişim ajanlarının “değişim tam olarak gerçekleştirilmiştir” düşüncesiyle örgütten ayrılması her şeyi başa döndürebilmektedir. Bu nedenle, dışarıdan getirilen bir değişim ajanının örgütteki istihdamı uzun yıllar gerektirebilmektedir (Brenner, 2005).

KONUyla İLGİLİ YAPILMIŞ ARAŞTIRMALAR

Değişim sürecinde, eğitim örgütlerinde değişim ajanlarının rollerini inceleyen yurt içinde yapılmış herhangi bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Yurt dışında yapılmış olan araştırmalardan bazıları şunlardır:

Morse (2005) “Okul Değişimini Kolaylaştıran Liderlik Özellikleri” başlıklı çalışmada, lider yöneticileri, lider olmayan yöneticilerden ayırt etmeyi ve okul değişimi kolaylaştıran liderlik özelliklerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Morse'nin literatür taramasına dayalı olarak yürütmüş olduğu araştırmanın sonuçlarına göre, yöneticilerin taşıdıkları liderlik özellikleri, onların çalışanlarına ve insanlara bakış açılarıyla ölçülebilmektedir. Okul değişimi liderlerin, değişimin öncülüğünü yapması ve çalışanları da bu doğrultuda düşünmeye sevk etmesi ile başarıya ulaşabilmektedir. Bu evrede en önemli şey, çok yönlü ve açık iletişim ağlarının kurulabilmesidir. Buna ek olarak liderlerin etkili, insanları cezbedebilecek ve ulaşılması hayal olmayan bir vizyonu karşısındakine aktarabilme becerisi de önemlidir. İnsanlar geleceğin resmini kafalarında canlandıramadıkları sürece, gerekli çabayı asla göstermeyeceklerdir.

Avissar (2000) “Okul Yöneticileri ve Paylaşım: Kültürel Bir Geçiş Araştırması” başlıklı çalışmada okul müdürlerinin değişim sürecinde birer değişim ajanı olarak, açık bir eğitimsel vizyonun oluşturulmasında ve çalışanların amaçların belirlenmesi aşamasına katılmasında üstlenmeleri gereken görevleri İsrail penceresinden incelemeyi amaçlamıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre, yöneticilerin çalışanları değişim sürecine dahil etme anlayışlarının öncelikleri arasında insanı fark etme, insanların

beklentilerinin ve ihtiyaçlarının farkında olma, moral bozukluğu oluşturabilecek durumlar için sürekli ve açık bir iletişim ağı oluşturma, motive unsuru olabilecek adil bir değerlendirme sistemi kurma gibi faktörler yer almaktadır.

Marion and Marion (2005)'un "İşbirlikçi Değişim Ajanları Olarak Bilgi Teknolojileri Uzmanları" başlıklı literatür araştırmasının sonuçlarına göre, yeni teknolojileri, işçilerin ortak değerler ve amaçlar geliştirmesini, böylelikle örgütsel büyümeyi ve kliniksel etkililiği artırmayı kolaylaştıracağı öne sürülmektedir. Başarılı bir örgütsel gelişme stratejisi oluşturma ve bu stratejiyi devam ettirebilmenin, iç ve dış müşterilerle sık sık ve devamlı bir iletişimi gerektireceği; böylece, müşterinin kurumun sunduğu hizmetin kalitesine yönelik görüşleri ve beklentileri ile kurumun kullandığı teknolojinin düzeyine yönelik görüşlerin elde edilebileceği; bu bilgilerin, gelişim planlarının oluşturulmasında ve değişimin yönünün belirlenmesinde değişim ajanlarına ve değişim liderlerine yol göstereceği belirtilmektedir. Kurumların teknolojiden kopuk olmaları, zaman ve diğer kaynakların verimsiz kullanılması sonucunu getirir. Bu da müşteri memnuniyetsizliğine ve sonuç olarak da çöküşe götürebilir.

Campbell (1991), "Okulunuzda bir devrimi nasıl başlatırsınız?" başlıklı literatür araştırmasında, bir bilgi toplumuna ve küreselleşen dünyaya katılan çocukların etkili olabilmesi için, okulların yeni roller ve yaklaşımlar benimsemesi gerektiğini belirtmektedir. Pek çok okulun, gelişme ve modernleşmeye meydan okumalarla karşı karşıya olduğu; okulların, politikacılar, şirketler, medya ve yenilikçi aileler tarafından değişim için desteklendiğine işaret edilmektedir. Okul içinde ve okul dışında çalışan bu cesur bireylerin, zaman içinde her bir okulu değiştirmeyi başarabilecekleri ve bilgili, becerili, sağduyulu, özverili ve çalışkan bireyler olarak değişim ajanları rolünü üstlenen bu bireylerin çabalarının iyi koordine edilmesi gerektiği belirtilmektedir.

Pascopella (1997), "Değişim Ajansı" başlıklı literatür araştırmasında, değişim sürecinde değişim ajanlarına düşen zorlu görevi ve bu zorlu görevin üstesinden gelebilmek için değişim ajanlarının sahip olması gereken yeterlilikleri ele almaktadır. Değişim sürecinin başarı ya da başarısızlığından, büyük oranda bu süreçte birinci derecede rol oynayan değişim ajanlarının sorumlu olduğuna işaret edilmektedir. Değişim ajanlarının iyi seçilmiş olması, süreci başarıya götüren önemli bir unsur olarak görülmekte; başarılı değişim süreçlerinin yaşanabilmesi için değişim ajanlarının, bilgili, becerili, deneyimli, iş bitirici, sağduyulu, çok yönlü düşünme becerisine sahip, eğitim düzeyi yüksek, insanlarla güçlü ve samimi ilişkiler kurabilen kişiler arasında seçilmesi tavsiye edilmektedir.

Finch (2002), "Bir Değişim Ajansı Olarak Öğretmenler" başlıklı araştırmasında,

değişim sürecinde öğretmenlerin birer değişim ajanı olarak görev yapma durumlarını ele almıştır. Öğretmenlerin değişime açık olmaları, iş arkadaşlarına, okul yöneticisine ve lidere yansıdığı oranda öğrencilere, ailelere ve çevreye de yansır. Bu nedenle bir öğretmenin değişim yolunda göstereceği olumlu tavırlar, bir liderin göstereceği tavırlardan daha fazla etki uyandırabilmektedir. Öğretmen, öğrenciyle kurduğu birebir ilişkide, yenilenmeye açıklık düşüncesini öğrenciye de yansıtır ve bu durum, eleştirel düşünebilen, yaratıcı, ezbercilikten ve sürekli yönlendirilmekten uzak, kendine yetebilen bir nesil oluşmasında önemli rol oynar. Öğretmenlerin değişim ajanlığı konusunda eğitim almaları, değişimin bir zorunluluk olduğu günümüzde, okulların başarılı değişim süreçleri geçirmeleri için gereklidir. Araştırmacı, bu konuyla ilgili olarak Eğitim bakanlıklarının ciddi ve yaptırma dayanan tedbirler almasını önermektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sürekli değişim ve gelişimin yaşandığı günümüzün rekabetçi koşullarında değişim, artık örgütlerin bünyelerinde sürekli olarak yer alması gereken bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Uluslar ve örgütler teknolojiden de yararlanarak, en önemli sermayeleri olan insanı yetiştirmenin ve böylece gelişimi sağlamanın yollarını aramaktadırlar.

Öğretmenler, her gün öğrenciler ve çevreyle yüz yüze olan bireylerdir. Öğretmenlerin değişim konusunda sürekli olarak yeniliklere açık, paylaşımcı, işbirliği içinde çalışabilen bireyler olarak yetiştirilmeleri ve birer değişim ajanı olarak görev yapmaları, değişim sürecinin başarısı için son derece önemlidir. Bu bakımdan öğretmenlerin de hizmet içi kurslar aracılığıyla yetiştirilmeleri gereklidir.

Örgütsel değişim ve gelişimi sağlamada özellikle yöneticiler kilit rol oynamaktadırlar. Liderlik niteliklerine sahip yöneticiler, değişen iç ve dış çevre koşulları karşısında, değişime duyulan ihtiyacın belirlenmesini sağlayabilir, değişim için örgüt üyelerini güdüleyebilir, uygun kişileri görevlendirebilir, paylaşımlı bir vizyon oluşturarak, bireylerin birer değişim ajanı olarak görev yapmasını sağlayabilirler. Etkili iletişimin sağlanması, liderin en kritik görevleri arasında yer almaktadır. Liderin bu görevlerini yerine getirirken göstereceği duyarlılık, sergileyeceği liderlik nitelikleri ulaşılacak sonucu belirleyici olacaktır.

Farklı branşlardan değişik karakter ve özelliklerdeki öğretmenleri, istedik yönde harekete geçirebilmeleri ve örgüt amaçlarının gerçekleştirilmesinde verimli ve etkili kılabilmeleri; değişim sürecinde bir taraftan çevreyi bilgilendirip, yönlendirerek değişime hazırlarken, diğer taraftan çevrenin destek ve katkısını elde edebilmek; okulun irtibatı

olduğu örgütlerle işbirliğini geliştirebilmek için okul müdürlerinin alanında uzman olmaları gerekmektedir. Bunun yanı sıra okul müdürlerinin uygulamalı olarak birçok seminerlere katılmaları, sürekli değişim ve gelişme yönünde bilgi ve becerilerini geliştirebilecekleri tartışma ortamları sağlanmalıdır.

Okulda değişimin sağlanabilmesi, her şeyden önce değişimin önemine inanmış, sürekli gelişmeye adanmış insanlarla mümkündür. Bu bakımdan, okul yöneticisinin kendisi bir *değişim ajanı* olarak çalışmak durumundadır. Bu konuda okul yöneticilerine şu önerilerde bulunulabilir:

1- Değişim sürecine girileceği net olarak kararlaştırıldıktan sonra, örgütün yapısına uygun ve esnek bir strateji belirlenmesi gereklidir. Böylece, neyin nasıl yapılacağı daha bir belirgin hale gelir. Okul yöneticisi bu stratejinin belirlenmesinde, görüşlerine güvendiği, değişim ajanı olarak görev yapacak öğretmenlerden bir takım oluşturmalıdır.

2- Değişim sürecinde çalışanların hepsine tek tek ulaşabilecek, değişimin faydalarını ve gerekliliğini anlatabilecek, çalışanları değişime ikna edebilecek bilgili, becerikli, işinde uzmanlaşmış değişim ajanlarından yararlanmak değişimin başarısı için kaçınılmazdır. Bunlar okulda çalışan kişiler arasından seçilebileceği gibi, okulun koşulları, yönetmeliklerin elverdiği ölçüde dışarıdan getirilmiş uzmanlar da olabilir.

3- Okul yöneticisi, aynı zamanda okuldaki öğretmenlerin her birini birer değişim ajanı olacak şekilde yönlendirebilir; değişimin gerekliliğine inandırabilir ve bu hususta görevlendirebilir.

4- Değişim düşüncesine ortak bir kararla varılması başarılı değişimin ön adımıdır. Mevcut durumun, eksikliklerin çalışanlar tarafından net bir şekilde görülmesi sağlanmalıdır. Paylaşımçı bir vizyon oluşturulmalı ve karar sürecine tüm çalışanlar dahil edilmelidir.

5- Değişimde amaç ve beklentilerin neler olduğu, kişilere düşen görevler açıkça belirtilerek, her bir kişinin kaygıları anlaşılmaya çalışılmalı, yeterli bilgilendirme yapılmalı ve gelecek belirsizliği ortadan kaldırılmalıdır.

6- Değişim, çalkantılı bir süreç olduğundan; bu dönemlerde ölçülebilir performans ölçütleri geliştirilmeli, müşteri memnuniyeti sürekli ölçülmeli, iç ve dış müşteri tatmini sağlanmaya çalışılmalıdır.

7- Yöneticiler değişim ve gelişmeyi sağlamada bilgiye en iyi şekilde ulaşabilmek, bilgiyi kullanabilmek ve üretebilmek için enformasyon ve bilgi teknolojilerinden en etkili şekilde yararlanmalı; bu alanda yeni teknolojilerin okullarda yer alması sağlamalıdır.

8- Değişim çevreyle bütünleşerek sağlanabileceğinden, çevreyle olan ilişkilere özel önem verilmeli; okul çevresi olarak veliler, diğer kamu ve özel kuruluşlar, medya bilgilendirilerek ilgi, destek ve katkısı sağlanabilir, çabaları arasında eşgüdüm yapılabilir.

9- Belirlenen stratejiye uygun olarak değişimin gerçekleştirilmesinin ardından değerlendirme süreci gelmektedir. Geçirilen değişimle amaçlara ne derece ulaşıldı? Gelecek için neler planlanabilir? Değişim uluslararası gelişmelerle ne derece uyumlu? gibi sorulara yanıt aranmalıdır.

10- Yöneticilerin uygulama aşamasında başarılı olabilmeleri için, hizmetiçi eğitim kursları düzenlenmelidir.

KAYNAKÇA

Akdoğan, A. (2004), “Toplam Kalite Yönetimi”, http://www.canaktan.org/yonetim/toplam_kalite/toplam-kalite-felsefesi/akdogan-toplam-kalite.htm, (11.10.2006)

Anderson, T., (1999), “Reason Why Employees Resist Changes”, <http://www.andersonconsulting.com/org/resist.htm>, (11. 08. 2005).

Aydemir, S., (2004), “Kurumsal Etkinlikte Anahtar Bir Kavram: Örgütsel Değişim”, <http://www.kutso.org.tr/bilgihizmetleri/aydemir/orgutsel.doc>, (09.03.2006).

Başaran, İ. E., (1992), *Yönetimde İnsan İlişkileri. Yönetsel Davranış*, Ankara.

Batchlor, S., (2000), “Six Hat Thinking – a tool for participation in development”, <http://www.gamos.demon.co.uk/sustainable/hatpap.htm>, (14. 07. 2005).

Bellanca, R., (2000), “Managing Six Sigma Change Resistance”, <http://www.isixsigma.com/library/content/c031027a.asp>, (03. 03. 2005).

Bennis, W. (1999). “The Leadership Advantage”, <http://www.pfd.org/leaderbooks/121/spring99/bennis.html>, (02. 09. 2005).

Bernard, A., (2005), “New Roles, New Responsibilities: Today’s CIO”, <http://www.cioupdate.com/insights/article.php/3468241>, (12. 07. 2005).

Boehringer, R., (2004), “Implementing Organizational Change The Role of the Change Agent”, <http://www.odgroup.com/articles/change.html>, (12. 12. 2004).

Brenner, R., (2005), “Fifteen Tips for Change Agents”, <http://www.chacocanyon.com/essays/tipsforchange.shtml>, (13. 08. 2005).

Burford, K., (2003), “Managing Change and Transitions”, http://www.nlta.nf.ca/HTMLFiles/html_pages/publications/bulletins/Sept-Oct/human.html, (07. 08. 2005).

Burnard, S.; Yaxley, H., (2000), “Action Research and Burn Out – Change Agents in Schools”, <http://www.did.stu.mmu.ac.uk/carn/conf98/burnyax.rtf>, (10. 08. 2005).

Büyüközkan, G., (2004), “Entelektüel Sermaye Yönetimi”, <http://www.kalder.org.tr/>

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2007 17 (2)

previewcontent.asp?contID=718&tempID=1®ID=2, (01. 09. 2005).

Campbell, L., (1991), “How To Start A Revolution At Your School”, <http://www.context.org/ICLIB/IC27/MacRaeC.htm>, (07. 08. 2005).

Can, N., (2002), “Değişim Sürecinde Eğitim Yönetimi”, <http://yayim.meb.gov.tr/yayimlar/155-156/can.htm>, (27. 05. 2005).

Casson, H., (2003), *İnsan Yönetme Sanatı*, İstanbul: Hayat Yayıncılık No: 1.

Cavanagh, R.; Dellar, G., (2001), “Secondary School Culture and Improvement: Teacher, Student and Parent Perspectives”, <http://www.aare.edu.au/01pap/cav01138.htm>, (07. 07. 2005).

Cemaloğlu, N.; Özdemir S., (2003), “Eğitimde Örgütsel Yenileşme ve Karara Katılma”, <http://yayim.meb.gov.tr/yayimlar/146/ozdemir.htm>, (23. 07. 2005).

Coventry, H., (1998), “Organizational Design and Change”, <http://www.canberra.edu.au/uc/lectures/mantech/manpol/sem982/unit3609/OrganisationalChange.html>, (15. 10. 2004).

Çetin, K., (2002), “Toplam Kalite Yönetimi Felsefesi ve Temel Unsurları”, *Milli Eğitim Dergisi*, <http://yayim.meb.gov.tr/yayimlar/155-156/kcetin.htm>, (10. 08. 2005).

Darusselam, E. (2004). “Organizational Change / Transformation Strategies”, <http://www.voctech.org.bn/Virtuallib/programme/Regular/Hrm98/ChangeTransform.htm>, (10. 12. 2004).

Dawson, M; Jones, M., (2003), “Organizational Change”, <http://www.pwc.com/extweb/newcolth.nsf/docid/3C875D7B8164DBE285256DD50063B2C1?OpenDocument>, (25. 12. 2004).

Drucker, P., (1994), *Yönetimin Görevleri, Sorumluluklar, Uygulamalar*, (Çev: Fatoş Dilber), ODTÜ yay.

Eğitimsen, (2003), “2003 MEB Bütçesi ve Eğitim Harcamalarının Niteliği”, <http://www.egitimsen.org.tr/basinaciklamasi/aciklama13.html>, (01. 09. 2005).

Elliott, C., (1992), “Leadership and Change in Schools”, <http://education.curtin.edu.au/iier/iier2/elliott.html>, (10. 07. 2005).

Erdoğan, İ., (2002), *Eğitimde Değişim Yönetimi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık No: 1.

Escalente, E. (2005). “Organizational Change/Transformation Strategies”, http://www.voctechorgbnVirtuallib/programme/Regular/Hrm98/Change_Transform.htm (05. 08. 2005).

Finch, A., (2002), “The Language Clinic: The Teacher as an Agent of Change”, <http://www3.telus.net/linguisticsissues/languageclinic.html>, (11. 05. 2005).

Gatchalian, G., (2004), “The Teacher as Agent of Change”, <http://www.Biopolitics.grHTMLPUBSVOL2/fd-gatch.htm>, (11. 06. 2005).

Graham, R., (2003), “Them Human Side of Change”, <http://www.hr.msu.eduNR/rdonlyresED4C6BB3-572E-4381-8CDD83362E31FD61/0oreoNavigatingChangefinaldocforwebpdf>, (11.10. 2004).

Heron, J., (1993), “Change Agents (1)”, <http://www.srds.ndirect.co.uk/change1.htm>, (25.06.

2005).

Huyn, C., (2001), “Core Qualities of The Change Agent”, <http://www.nasmhpd.orggeneralfilespublications/ntacpubs/toolbox/agent8html>, (01. 07. 2005).

Lester, S., (1998), “Rethinking Resistance to Change”, <http://www.Devmtsdemon.co.ukpubs.htm> (05. 06. 2005).

Kayayerli, M., (2004), “Türk Üniversitelerinde Değişim ve Reform”, (<http://www.Haberanalizcomdetayphp?detayid=987>).

Küçükymuk, M., (2003), Çağdaş Yönetimler (Örgütsel Değişim), <http://www.aydinbld.gov.tr/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=48> , (12.07.2005).

MEB, (2002), Sofya Konferansı Yetişkin Eğitimi Eylem Çağrısı, http://digm.mebgovtr.BELGEBM_SofyaKonfrns.htm, (21.12.2005).

North, D., (2004), “Kurumlar ve Kurumsal Değişim”, <http://www.canaktanorgekonomkurumsaliktisatmakaleler/kurumsal-north.htm>, (20. 07. 2005).

Nugay, Ö., (2004). “Bilgi Toplumu ve Eğitim”, <http://yayimmebgov.trYayimlarMayis6.htm>, (10. 12. 2004).

Oberoi, A., (2000), “Countering Resistance to Change”, <http://www.expressitpeoplecom20030217/management1.shtml> (05. 06. 2005).

Officer, C., (2003), “What Makes a Good Manager of Change?”, <http://www.chiefofficercom/particle.php?t=26> (02. 08. 2005).

Oğuzhan, T., (1996), “Örgütlerde İletişim”, <http://www.spgksaglik.gov.t/sssayilar9612s8.html> (28. 08. 2005).

Olguin, R., (2004), “The Teacher as Campus Change Agent”, <http://www.diversityweb.orgDigest/F96/faculty.htm>, (23. 05. 2005).

Özdemir, S., (2000), *Eğitimde Örgütsel Yenileşme*, Ankara: Pegem A Yayıncılık No: 5.

Özden, Y., (2004), *Eğitim ve Okul Yöneticiliği El Kitabı*, Ankara: Pegem Yayın No:1.

Özkalp, E., (2001), *Örgütsel Davranış*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniv. Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları No: 149.

Özkan, Y., (2003), “İşletmelerde Değişime Direnme ve Çözüm Yöntemlerinin İncelenmesi”, <http://www.isguc.org/printout.php?id=176> , (05. 07. 2005).

Rajah, M., (2001), “Managing Transitions”, (<http://www.bticconsultants.com/>) (23.05.2006).

Schular, A., (2003), “Overcoming Resistance to Change: Top Ten Reasons for Change Resistance”, http://www.schulersolutions.com/resistance_to_change.html, (02. 07. 2005).

Selçuk, A., (2004), “Değişme ve Yenileşme”, <http://atabim.sitemynet.com/hizmet2.htm>, (19. 08. 2005).

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2007 17 (2)

Tearle, R., (2004), “The Role of Change Master”, http://www.changedesignsco.za/Theoleofa_change%20master.htm, (12. 09. 2004).

Thomas, S., (2000), “The Stres of Change”,http://www.stthomas.edu/mgmtctrNewsletterArticlesHuman_Change.htm, (13. 05. 2005).

Toffler, A., (2003), “The Human Side of Change”, http://www.stthomas.edu/mgmtctrNewsletteArticleHuman_Change.htm. (12. 03. 2005).

Tuncer, E., (2005), “21 Mayıs 2005 Tarihli Genel Kurul’da Genel Başkan Erol Tuncer’in Açılış Konuşması”, <http://www.sdd.org.tr/aciskonusmasi.htm>, (01. 06. 2005).

Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 17, Sayı: 2 Sayfa:199-226, ELAZIĞ-2007

KENT MEKÂNLARININ SOSYO-KÜLTÜREL COĞRAFYASI

Socio/Cultural Geography Of Urban Spaces

Ömer AYTAÇ

Firat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Elazığ.
oaytac75@hotmail.com.

ÖZET

Mekânlar, dolayısıyla kent mekânları, çoklu sosyal görüngülere sahiptirler. Kentin kamusal mekânları, kente, kentliliğe ve toplumsal olana dair derin çağrışımlar taşır. Kamusal parklar, kafeler, restoranlar, pastaneler, eğlence yerleri vb. mekânlar, kentin gündelik yaşamına sahne olan, kentin nabzının attığı yerlerdir. Kentsel mekânların oluşumu, kentteki mekânsal temsiller, toplumsalın mekân üzerindeki dağılımı vs. gerçekte, mekân ile toplumsal/politik olan arasındaki ilişkiyi de açığa vurur. Kentin kamusal mekânları, bu açıdan, sadece fiziki görünüşleriyle kente ait değildirler, aynı zamanda kentin, kentliliğin, toplumsallığın, kamusal olanın, gündelik hayatın ve modernliğin kendisini farklı şekillerde temsiline imkân tanıyan yerler olarak da büyük önem taşırlar. Bu yazıda, mekân retoriği üzerinden, kentin kamusal mekânlarının taşıdıkları toplumsallık ardalanı ve buna dayalı kimlik inşa süreçlerine açıklık getirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: mekân, kentsel mekân, kamusal mekân, gündelik hayat, kimlik inşası.

ABSTRACT

The spaces, especially, urban spaces have multiple social appearances. Public spaces of urban bear deep association related with societal, citizenry and urban. Public parks, cafes, restaurants, entertainment centers are places where urban pulses and its are places which are staged daily life of urban. The formation of urban spaces, spatial representations on urban, the ranging of societal on space, essentially, reveal relationship between species and politic/societal. The public spaces of urban, in terms of, not only belong urban with its physical architecture but also carry weight as a places which allow representations of urban, citizenry, societally, one with public, everyday life and modernity itself in different ways. In this article, by the spatial rhetoric, it is clarified the societal background which public spaces of urban include and process of identity formation based on this.

Key Words: space, urban space, public space, everyday life, identity construction.

Giriş

Kent mekânları¹, kentin gündelik yaşam kültürünün orta yerinde yer alırlar. Sadece işlevsel yanları ile değil, taşıdıkları simgesel, göstergesel kodlar ile de kentin yaşanması, yeniden üretimi ve dönüşümünde merkezi rol oynarlar. Modernite ile birlikte kent mekânlarının önemi ve temsiliyet dereceleri büsbütün artmış, adeta, kent yaşamının ayrılmaz bir parçası, modern kentliliğin sembolik bir göstereni haline gelmişlerdir.

Kent mekânları derken, kentli yurttaşların, gündelik yaşamlarını sürdürmelerine aracılık eden, kentin ve kentliliğin inşasında aracı rol üstlenen minör kurumlar akla gelir. Bu kurumlar, kentin politik/iktisadi coğrafyası dışında yer alan, daha açık bir şekilde kentin kültürel yüzeyini yansıtan mekânlardır. Örneğin, sinemalar, tiyatrolar, restoranlar, pastaneler, müzeler, galeriler, kütüphaneler, oteller, bar'lar, birahaneler, kafeler, kahvehaneler, parklar vs. kentin gündelik yaşamının üzerine bina edildiği yerler olarak modern yaşamın odak kurumları arasında yer alırlar. Buralar, yeme/içme, eğlenme, vakit geçirme, gösteri, moda, yürüme, bakma, kendini salıverme, özgürlük, boşalma, kaçış, spontanelik vb. yaşamsal durumlara/aktivitelere karşılık gelirler.

Gerçekte, kentsel mekânlar, kentlilerin karşılaşmaları ve bu karşılaşmalardan “birlikte üretimler” oluşturdukları, kentin ortak kamusal benliğinin inşa olduğu yerlerdir. Kent dokusu içerisinde sadece bir şekil/dekor değil, aynı zamanda yaşayan bir organizmadırlar ve özellikle de, sosyal iletişim ve özgürlük duygusunu teşvik ettikleri gibi, sosyal etkinlik/katılma olanaklarının sürekliliğini de sağlarlar. Mekânı paylaşanların alışkanlıkları, kültürel özellikleri, profilleri vs. büsbütün, mekânın yeniden inşasında belirleyici rol oynar (Ergin, 2001:233-4).

Kuşkusuz, kent mekânları, bir örnek, homojenitesi olan mekânlar değildirler. Buraların her biri, işlevleri, iç mekân kurguları, mekânsal iklimi, sosyo-ekonomik düzeyi, entelektüel havası, mekân içi iletişim izleği, mekânsal sosyalite vs. itibariyle farklılık/çeşitlilik arzederler. Sözgelimi, kentte sayısız restoran olmasına rağmen, bunların her biri, farklı renklere, tatlara ve göstergelere sahiptirler. Vitrinleri, menüleri, hizmet anlayışları, mekânsal düzenlemeleri itibariyle ayrıştırıcı yanlarını hemen hissettirirler. Her birinin kendine özgü tatları, damak zevkleri, beğeni standartları vardır. Müdavimler

¹ Bu çalışmada, *kent mekânları* tabiri ile, daha çok kentin kültürel yüzeyini yansıtan mekanlar, örneğin, *restoranlar, sinemalar, tiyatrolar, müze ve sergi salonları, kütüphaneler, oteller, alışveriş merkezleri, kafeler, kahvehaneler, birahaneler, eğlence yerleri, parklar, oteller, pastaneler, tema parkları* vs. gibi kentin *gündelik yaşam kültürü* üzerinde söz sahibi olan, kamusal temsiliyeti içeren mekânlar kastedilmektedir. Kentin politik, iktisadi coğrafyası üzerinde kök salmış diğer mekânlar, binalar, kurumlar bu analizin dışında tutulmuştur.

bu mekânlarda kendilerini bulur, arzu ettikleri yüzleri görür, mekâna ait gösterge, imaj ve işaretleri toplarlar.

Bununla birlikte, her bir mekân kent aura'sı içerisinde ayırıcı olduğu kadar, kimi ortak, benzer imgelere de sahiptir. Kentsel mekânlara dönük olarak kimi genel/kapsayıcı hususlar (örn. benzer sosyal ilişki ağı, anonimlik, cemaat havası, ortak pratikler, aynı/yakın sınıfsal zemin, mekâna bağlı dil/söylem/iletişim izleği, ortak aidiyetler vs. gibi) hemen fark edilebilir. Bu yazıda da, *kent mekânları* derken, söz konusu benzeşik, ortak özellikleri imleyen bir anlamsal haritaya işaret edilmekte, bunun üzerinden kent mekânlarına dönük bir perspektif geliştirilmektedir. Kuşkusuz, bu perspektifin geliştirilmesinde kentsel mekânların taşıdıkları sosyalite bağlarının, ortak/kolektif ilişki ağları üzerinden kitlesel yığılmalara alan açmalarının büyük rolü vardır. Kentsel mekanlar, gerçekte, ne tür saklı/müphem bir iradeye boyun eğmiş olurlarsa olsunlar, temelde, taşıdıkları sosyalite bağları; iletişimsel izlek, müdavimlerine atfettikleri iktidar, statü, prestij ve kimlik öğeleri, derin bir sosyolojik ardalanı örnekleyebilecek niteliktedir. Bundan dolayı, mekân üzerinden toplumsallık/kamusallık çözümlemeleri ve mekânın iktidar, kimlik ve cinsiyetçi politikalarla olan ilişkisini merkeze almakta yarar bulunmaktadır. Zira, genel perspektiften bakıldığında, yaşanan kenti/çevreyi anlamak için mekânsal yapıları ve buralarda cereyan eden sosyal/kültürel süreçleri kavramak önem taşımaktadır. Kentler, sosyal süreçlerle mekânsal yapıların sürekli bir etkileşim içinde olduğu organik yapılardır. Kamusal kent mekânlarının insanlar tarafından ne şekilde anlaşıldığı, bu mekânları nasıl seçtikleri ve buradaki faaliyetlerini nasıl gerçekleştirdikleri vb. hususlar, uzun zamandır *kent sosyolojisi*, *kent ekolojisi*, *kent ve kültürel coğrafya*, *mimarlık*, *şehircilik* vb. disiplinler tarafından araştırılmaktadır. Mekânda cereyan eden sosyal/kültürel aktivitelerin anlaşılması noktasında ise, özellikle kent, kentsel kültür, kentlerin kimliklerinin ve kentsel yaşamın görsel ve metinsel temsiliyeti gibi konular üzerinden bir bakış, yaklaşım geliştirilmektedir. Özellikle mekân ve kent sosyolojisi ile kent ve kültürel coğrafya bu konuda analitik ve derinlikli bir bakışın oluşmasında önemli katkıda bulunmaktadır.

Bu yazıda, kentin sosyo/kültürel yüzeyini yansıtan söz konusu kamusal mekânlara ve onların yaslandıkları toplumsallığa *genel/makro* bir perspektiften bakılmaktadır. Bu çerçevede, kent mekânlarının kamusal, gündelik hayat, toplumsal cinsiyet, kimlik ve farklılık temaları özelinde aldıkları konumlar irdelenmekte ve soruna daha çok *betimsel* açıdan yaklaşılmaktadır. Burada hareket noktamız, kentin gündelik yaşam kültürünün oluşmasında kamusal mekânların ayırıcı bir role sahip oldukları savı ve bu mekânların yaslandıkları sosyal backgrounduna vurguda bulunmaktır.

Kent, Kent Yaşamı ve Kentsel Mekânlar

Günümüz kentleri, farklı siyasetlerin ete kemiğe büründüğü, mekân, insan, zaman, kimlik, kültür, imge ve göstergelerin kaotik ve çatışkan biraradalık sergilediği, oldukça heterojen ve kozmopolit alanlardır. Üzerinde yaşayan insanlar için yer/mekân olmanın ötesinde toplumsal/politik aidiyetlere, farklı yaşam deneyimlerine, kimliksel ve kültürel çoğulculuğa, yeni bakış ve düşünsel formlara karşılık gelirler. Bu yönleriyle, toplumsal gruplaşmalar, kültürel çeşitlilik, çoklu kimlikler, farklı sosyaliteler ve yaşam stillerinin köken bulduğu verimli bir havzadırlar.

Modern kentler; kırsal/kentsel, geleneksel/modern, bireysel/kolektif, eril/dişil vb. karşıt temalar üzerinden, melez kültürel figürler ve yeni/ayrık ya da bütünleşik alt kültür formlarına açıklık gösterirler. Heterojen ve kozmopolit yanlarıyla, bir yandan, farklı kurumsal ağların ortaya çıkmasına olanak tanırırlar, diğer yandan, gündelik yaşam kültürünü parçalı, atomik, ayrık ve de eklektik bir yapıya kavuştururlar. Kentin farklılaşan mekânsal coğrafyası ve kentteki heterojen unsurların radikal çoğalması sayesinde, modern kentler, eski bildik silüetlerini giderek kaybetmektedirler.

Bocock ve Thompson (1992)'un da ifade ettikleri gibi, modern kentler, belli bir tarihselliğe ve coğrafyaya göre şekillenmiş kurumları, üretim ve yeniden üretime dayalı sosyal ilişkileri, yönetsel icraatleri, farklı iletişim formları, medya ve benzeri arasındaki etkileşimle oluşmuş mekânsallığı içermektedirler. Dahası, modern kentler, birer temsiliyet ve de temsiliyetin mekânlarıdır. Chaney (1999) de, kentin, kent olarak algılanmasının; fiziki ve mimari örgütlenmesinden çok, taşıdığı kültürel temsiliyet ve derinlikle ilişkili olduğunu belirtir. Zira kent, uzam (space) ve alan (place) ekseninde varlık kazanmış birer kültürel örgütlenmeyi ifade eder. Kentin mekânsal coğrafyası, kültürün (ticari, tarımsal, dini, kamusal vs.) farklılığına temel teşkil eder. Gündelik hayatın pratik ilişkileri de kent kültürünün örgütleniş sürecinde, yeni kimliksel formların inşasını olanaklı kılar.

Kent mekânları, çoğu zaman yaşamsal faaliyetlerin sürdürülmesi esnasında kendiliğinden ortaya çıkarlar ve kent yaşamını bütünleyen mekânlar olarak önemli işlevler görürler. Kentli yaşam ile bu mekânlar arasında doğrudan bir bağ vardır. Bu mekânlar insanları bir kolektivite oluşturmaya çağırır, kenti, üzerlerinden yaşanan, anlamsal ve sembolizm yüklü bir mekân kılmaya çalışırlar. Kentin soluklanması, yemesi/içmesi, hareket ve oyuncu temsiliyet göstermesine alan açmak suretiyle, kenti ve kentsel yaşamı her gün yeniden kurarlar. Kafeler, birahaneler, parklar,

alışverişmerkezleri, restoran ve otellerde her gün yaşanan kolektiviteler, ortak faaliyetler, sosyal ilişki ağları vs. her biri aslında kentin yeniden doğması, gündelik yaşam kültürünün yeniden inşası anlamı taşır.

Kent insanının yaşamında onun aidiyet kurduğu, bağlandığı mekânlar önemli bir yer tutar. Takıldığı bir kafe, bir kuaför salonu, yemek-içmek için müdavimi olduğu restoranlar/birahaneler, dolaşmak, hava almak için bulunduğu parklar/çay bahçeleri, alışveriş yapmak/eğlenmek için gittiği alışveriş merkezleri, oyunları/filmleri izlemek için bulunduğu sinemalar/tiyatrolar vs. kentli yaşamdan bir kesiti, kent insanının gündelik alışkanlıklarını, sıradanlaşmış vazgeçilmezlerini oluştururlar. Bu mekânlar yoluyla kentli yurttaşlar, hayata tutunur, aidiyet, bağlanma, kimlik, özdeşlik ilişkisi kurarlar. Kimi zaman zevk almak, eğlenmek, sosyal aidiyet kurmak için kimi zamanda yaşamsal zorluklardan kaçmak adına bu mekânlarda bulunurlar. Bir yaşam tarzına karşılık geldikleri gibi, aynı zamanda, kentteki özgürlüğü, serbestiyi, başına buyruk hareket etme keyfiyetini de müdavimlerine sunarlar. Bu mekanların kent aura'sı içinde, salaş, kendi halinde, özgür ve spontane duruşları, her şeyden önce, mekansal deneyimleri resmi tonlardan, katı disiplinler tutumlara bağlılıktan kurtarır, gündelik hayatı daha soft, akışkan ve doğal bir niteliğe kavuşturur. Bu mekânlarda insanların daha rahat giysilerle (spor) dolaşmaları ya da resmiliği çağrıştıran disiplinler tutum ve tavırlardan uzak hareket etmeleri, buraları, birer özgürlük adası, kentin her tür zorlama ve baskılarına karşı katlanılabilecek bir limana dönüştürür.

Bu mekânlar, gündelik yaşamın sıradan akışına eşlik ettikleri gibi, hayatımızdaki küçük zaman boşluklarını doldurmaya da yararlar. Aynı zamanda, rahatlama, gevşeme, kaçış, özgürlük, temsil vb. işlevler de görürler. Modernite ile birlikte, modernliğin evden/özel alandan çıkarttığı kitleler için bir sosyal barınak/temsiliyet adası olabildikleri gibi, modernliğe dönük göstergelerin, işaretlerin taşıyıcısı olmaya gönüllü kitlelerin sembolik ifade arayışlarına da sahne olurlar. Bu nedenle, kent ve özellikle metropollerde birbirinden farklı, markalı, göstergeli, imaj ve sembolik statüler/kimlikler atfeden mekânlar, popüler bir ilgi ve katılım patlamasına sahne olmaktadır, bir yandan da gündelik yaşamı üzerine kurduğumuz, onlarla bütünleşiklik hali icat ettiğimiz ya da eksik yanlarımızı tamamladıkları zehabına kapıldığımız yeni aidiyet platformları olarak öne çıkarlar. Daha önce, evin, özel alanın, cemaatin bize verdiği *aidiyet, güven, bağlanma, tutunma* hissini modernite ile birlikte bu mekânlar üstlenmekte; bu yüzden geniş yığınlar, zamanlarının önemli bir kısmını bu mekânlarda geçirmekte, onlarla, özdeşlik ve bağlanma ilişkisi kurmakta, gündelik yaşamlarını bu mekânların sundukları kültürel, sanatsal ürünleri/etkinlikleri tüketmekle geçirmektedirler. Her bir mekân da,

müdavimlerine belli bir davranma, faaliyette bulunma üslubu kazandırmakta, mekâna bağlı sosyal deneyimler ve kimlik konfigürasyonları atfetmektedirler.

Buralar, gerçekte, müdavimler için, vazgeçilmez bir durak, istasyon, bir geçiş, konaklama, kalma, tutunma mıntıkası gibidir. Gündelik hayat bu mekânlar üzerinden kurulur, buralarda cereyan eden dil, söylem ve temsil siyasetleri, aynı zamanda gündelik hayatın teatral tarzda mekânsal olan üzerinden yeniden kurulmasını sağlar. Kentsel mekânlar, modern temsil, gösterge ve işaretlerin diline yatkınlık göstermeleri açısından adeta, modernliğin kutsal mekânları gibidirler. Örneğin alışveriş merkezleri sadece nesnelerin tüketim mekânı değildirler, ya da restoranlar, eğlence yerleri müdavimlere salt karın doyurma ya da salt eğlence hizmeti vermezler; aynı zamanda, sınıf, statü, ırk, etnisite, cinsiyet vb. sosyal belirleyicilere dair işaret ve semboller de atfederler. Zengin, burjuva, beyaz, erkek vb. ayrıcalıklı konumlar üzerinden toplumsal hiyerarşileri yeniden kurarlar. Müdavimler, sınıfsal, statüsel konumlarını yansıtabilme ya da öykündükleri statülere yükselmek için ödünç semboller/göstergeler toplamak için buralarda toplaşır. Mekânın tüketimi, salt maddi, nesnel bir şeye karşılık gelmez, aksine, tüketimci kapitalizmin yükselişiyle birlikte büyük ölçüde simgesel, göstergesel bir boyut da kazanmış olur.² Özellikle, tüketim toplumunun yükselişi, boş zaman çağıının hükümlerliği, kamusal mekânların önemini artırdığı gibi, buralar, sermayenin bildik mantığı özelinde yeniden yapılanırlar. Bu yüzden, çalışma dışı zaman (leisure), giderek, tüketim odaklı olarak geçirilmekte ve bu da, çoğu kez tüketimci kapitalizmin ürettiği suni/yapay ihtiyaç güdüsünden kaynaklanmaktadır. Bu süreçte, tüketim eğlenceyle iç içe geçerek, asli anlamından kopmakta ve boş zaman endüstrilerinin hizmet kalemlerinden biri haline gelmektedir. Bu yüzden de, tüketimci deneyimlerin en fazla boş zaman sürelerine denk gelmesi anlaşılabilir bir şeydir. Zira, tüketime dönük mekanlar, süreçler, pratikler ve yaşam deneyimleri büsbütün, boş zamana hakim olan tüketimci ideolojilerin kontrolündedir. Kamusal kent mekânları böylelikle tüketimci temsile daha bir açıklık göstermekte, kentli yurttaşların çalışmaya dönük tepkisel çıkışları için oldukça işlevsel ve kıskırtıcı bir platform haline gelmektedir.

Tüketimci kapitalizmin yükselişi ve kentsel alanları, mekânları kontrolüne almasıyla birlikte, bu mekânlardaki yoğunluk, açılma ve genişleme maksimum seviyeye ulaşmıştır³. Tüketimci kapitalizmin mekânları dönüştürmesi, tüketim ortam ve süreçlerine

² Bu realiteye, Baudrillard'ın tüketim toplumu ile ilgili çözümlemelerinde sıklıkla vurguda bulunulmaktadır. Geniş bilgi için bkz. J. Baudrillard, 1997

³ Allen J. Scott, "The Cultural Economy of Cities" adlı, kentlerin kültürel ekonomisini irdedelediği çalışmasında kentlerin/kentsel mekânların kapitalist düzenlemelerin bir sonucu olarak, tüketim ekonomisinin üzerinden boyutlandığı önemli bir kültürel coğrafyaya karşılık geldiğini ileri sürer. Scott, özellikle de, kentin kültürel

büyük yatırımlar yapması, doğal olarak geniş kitleler için kentsel mekânlara yönelmeyi cazip hale getirmiştir. Örneğin restoranlar, kadının kalesi olarak görülen mutfağı, yemek yapmayı, kadınların elinden alarak erkek kontrolüne vermiş, birbirinden farklı tat ve lezzetler sunan egzotik, etnik, yerel ve fastfood türü yemek mekanları, hem kentli kalabalıklar arasına katılmak, kamusal deneyim yaşamak hem de birbirinden lezziz yemekleri tatmak için kitlelerin evden çıkmalarını adeta kışkırtmıştır. Bugün modern kentler farklı lezzetlerin, tatların, beğenilerin çalgınca yarıştığı, kitlelerde “*aranılan*”, “*arzu edilen*” tatlar, imgeler üretme peşinde koşan restoranların kaotik bir aradalığına sahne olmaktadır. Yine, barlar, birahaneler, konulu restoranlar, yerel ve yabancı mutfaklar, pasta salonları, içki/içme mekânları, yeme/eğlenme mekânları vs. kentsel yaşamın birer parçası, kentli yaşam kültürünü örnekleyen yerler olarak gittikçe kentin merkezi kurumları haline geliyorlar. Dahası, modern, kentli yaşamın göstergesi olarak algılanıyor, buralara “*takılmak*”, oradaki sosyalliğe katılmak, mekânların temsil ettiği göstergelerin tüketicisi olmak vs. modernliğe özgü bir durumsallık olarak nitelendiriliyor (bkz. Robins, 1999). Dolayısıyla, kent mekânlarındaki yığılmanın ve bu mekânların herkesimden insanın yaşamının odağına yerleşmiş olmasının altında, modernliğin kamusal mekânlara dönük tasarrufunun örtük de olsa belirleyici bir nitelik taşıdığı gerçeği yatmaktadır denebilir.

Türkiye’de gözlenen geç kapitalistleşme ve kentleşme süreci de, daha önce kentsel/kamusal yaşam deneyimleri olmayan kır kökenli insanların kentle ve kentin kamusal yüzüyle tanışmaları ve kamusal alana katılma arzularını doruk noktaya taşımıştır. Özellikle de, kamusal görünürlük peşinde olan kesimler, sınıf yükseltme gereksinimi duyan yeni orta sınıf üyeleri, üst sınıfa tırmanma arzusunda olanlar, kendilerini artan bir ivmeyle kamusal mekânlara atmaktalar, sahiplik durumlarını sergileyebilecekleri platformlar aramaya yönelmektedirler. Farklı, heterojen kesimlere açık kent mekânları, kentli yurttaşların, kişisel/toplumsal temsil gereksemesine bir nevi yanıt olabilmektedir. Bu yüzden, kentte konuşlanmış farklı mekânlar, kendilerine katılan üyelerle birlikte, bir tür farklı kişiselliklerin, toplumsal aidiyetlerin, değişik kentliliklerin adresleri haline gelmektedirler. Dolayısıyla bu mekânlar, açık işlevleri dışında bir takım gizil, örtülü işlevler de yerine getirmekte, belki de popülerliklerini bu ikincil işlevlerinden almaktadırlar.

üretim alanlarının (sinema, eğlence, müzik, multimedia ve dijital görsel ürünler, Disney dünyası, imaj üretim mekânları vs.) kapitalist aklın büsbütün kontrolüne girdiği ve kentlerin kültürel ekonomilerinin artık başlı başına birer endüstriyel sektör olarak, modern kentin dönüşümünde, kent imajının yeniden üretiminde belirleyici olduğunu belirtir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Allen J. Scott, 2000.

Kamusal Alan ve Kent Mekânları

Kamusal alan kavramı literatürde bir açıklık/netlikten yoksun olmakla birlikte, genelde “herkesin girebildiği yer” anlamına gelecek bir genişliğe sahiptir (Neumann, 1997:225). Yine, Arendt’in ifade ettiği gibi, kamusal alan, “herkese açık”, insanların sınırlama olmaksızın, uyum içinde bir araya geldikleri, birlikte hareket ettikleri, bir bakıma, “özgürlüğün kendisini gösterebildiği” yerdir (Benhabib, 1996:241). Habermas da, kamusal alanı, daha çok tartışma ve düşüncenin canlandırıldığı bir tiyatroyu sembolize eden söylemsel bir ilişki alanı olarak görür ve özel alandan ayrılan yanlarına vurguda bulunur (Habermas, 1997). Peters-Cmiel de, gerçekte, kamusalı, açık, görülebilir, kolektif ve herkesin rahatlıkla girebildiği yer, özel alanı ise, kapalı, görünmez, bireysel ve yasak bölge olarak niteler (1997:259-60).

Bu bağlamda kent mekânları, kamusal alanın tam da orta yerinde yer alırlar. Her kesime açık olmaları, sınırlamaların olmaması ya da az olması, toplumsal temsile açıklıkları vs. itibarıyla, *kamusal mekân*⁴ olarak nitelendirilmeyi hak etmektedirler. Kentin kamusal mekânları olarak da, genelde, müzeler, sanat galerileri, tiyatrolar, sosyal klüpler, yayınevleri, kitapevleri, salonlar, cafeler, kahvehaneler, barlar, oteller, restoranlar vb. mekânları saymak mümkündür. Bu mekânların her biri, gerçekte, kent kamusuna seslenen, sosyal temsiliyet vaadeden, kentli yurttaşların yoğun/yaygın katılımına ev sahipliği yapan mekânlar olarak, kentin gündelik yaşamında önemli bir yer işgal ederler.

Kent mekânlarının sosyo/kültürel yüzeyine ilişkin bakışlar da, buraların, kamusal alanın diline yatkın şekilde organize oldukları ve kent aura’sı içinde anonim⁵ bir karakter taşıdıklarını ortaya koyar. Zira, buralarda, sosyal ilişkiler, aleni ve herkese dönük olarak gerçekleşmekte; ortak tepkisellik, gözetim ya da denetime ilişkin bir farkındalık üzerinden ilişkiler cereyan etmektedir. Buralar, kent kamusunun boy attığı, filiz verdiği, kendisini farklı şekillerde ürettiği/çoğalttığı bir şeye karşılık gelmektedirler.

⁴Kamusal mekân kavramı konusunda, literatürde bir netlik ve açıklık yoktur. Kamusal mekân tabiri, tartışmaya açık ve muğlaklığını muhafaza etmektedir. Kamu ve özel alan/mekân ayrımı, genelde, mülkiyet ilişkileri temelinde ayrıştırılmaya çalışılsa da, bu, kavramın sınırlarını tayinde tek başına yeterli değildir. Örneğin kapalı bir alışveriş merkezi özel bir işletmeye ait olsa da kamusal mekân olarak addedilir. Zira, burası herkesin ulaşabildiği ve erişim olanağının olduğu bir yerdir ve kamusal yaşamı içinde barındırmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Light ve Smith, 1998:3

⁵ Kamusal mekânlardaki görece anonimliğe rağmen hiçbir mekân toplumsal bakımdan nört değildir. Mekân stratejik ve siyasi anlamlar taşıyan toplumsal bir üründür (Lefebvre, 1991). Mekânsal yapılar toplumsal sınırları zayıflatma ve güçlendirme yeteneğine sahiptirler. Bu konuda geniş ve spesifik bir mekana (cafe) dair ayrıntılı bilgi için bkz. Kömeçoğlu, 2003:46

Sosyal bilim literatüründe, kentsel mekânları “*kamusal platform*” olarak gören yaklaşımlar da bir hayli fazladır. Örneğin, Sennett’e göre kent içerisindeki “*kamusal mekânlar*”, farklı katmanların birlikteliğini çağrıştırırlar ve buralar, onsekizinci yüzyıl büyük kentleriyle karşımıza çıkarlar. Arendt’in ifadesiyle de, özellikle soylu olmayan ve ticaretle ilgilenen yeni bir sınıfın varlığı, hem sosyal hem de mekânsal örgütlenme anlamında önem taşır. Feodal ilişkilere ve politik güce bağlı kalmaksızın, toplumun bütün bireyleri, yeni bir gelişmeyle yüz yüzedir. Kamu, Arendt’in örneklemeye çalıştığı, aile hayatından ve yakın arkadaşlık ilişkilerinden bağımsız, yeni bir değerler sistemi üretir. Kentler büyüdükçe, yeni mekânlara ihtiyaç duyulmakta, kentsel park kapsamında, özelleşmiş işlevleri yüklenmiş açık alanların/mekânların sayısı artmaktadır. Böylelikle küçük bir elit kesimin tekelinde olan kentsel mekânlar, toplumun geneline, tüm katmanlarına yayılmaktadır. Hatta Sennett’e göre, proleterya bile bu tür mekânlarda gözükebilmekte, daha önce deneyimlemediği yeni gündelik alışkanlıklar edinmektedir (Sennett, 1992; Arendt, 1958; Sargin, 2002:15-6).

Featherstone da, globalleşme, postmodernizm ve kimlik sorununu işlediği “*Undoing Culture*” (1997:27-28) adlı eserinde, kent mekânlarının kamusal yönlerine işaret etmekte ve buraların geçmişte Avrupa kamusunun inşasında önemli işlevler gördüğünü belirtmektedir. Ona göre, Avrupa kamusu daha çok, periyodikler, gazeteler, klüpler ve sınırsız tartışma için biraraya gelmiş bireylerin olduğu kahvehaneler gibi sosyal kurumlardan meydana geliyordu. Gazete ve dergiler için yazan ve yeni peydahlanan okuyucular için romanlar üreten edebiyatçılar, edebiyat eleştirmenleri ve bağımsız uzmanlar 18. yüzyılın ortalarına kadar, buralarda, köklü bir şekilde gelişip serpildiler. Dolayısıyla, kamusal alanın doğuşu, kültürel alanın gelişmesiyle atbaşı gitmiştir denebilir.

Kamusallığın mekânsal olanla ilişkisine işaret eden Habermas da, bu mekânlardaki söylemsel pratiklerin rolünü öne çıkarır. Ona göre, edebi tartışmaların yapıldığı salon, klüp ve kahvehanelerde beliren sohbetler, forumlar modern siyasi kamunun oluşumuna zemin hazırlamıştır. Kahvehaneler ve salonlar, kamusal alanın minör kurumlarıdır ve buralardaki sohbet ve tartışmalar büyük öneme sahiptir. Bu küçük sosyal mekânlar, Habermas için, dinleyici ve katılımcılara dayalı çok özel bir deneyimin siyasi alandaki kamusallığa doğru evrilmesini kolaylaştırır. Buradaki sosyallik kurgusu, E.Goffman’ın kullandığı şekliyle *dramaturjik* bir nitelik arzeder. J.Raban’a göre, Goffman’ın dramaturjik yaklaşımını andırır tarzda kentin kamusallığında varlık gösteren insan, gerçekte pek çok sosyologun varsaydığı tersine, hesapçı bir rasyonaliteye boyun eğmiş değildir, kent, bireylerin değişik rolleri oynarken kendilerine özgü büyülerini de

gerçekleştirdikleri bir dizi sahneyi andırır. P.Aries de, klüpler, salonlar ve kahvehanelerde ortaya çıkan kamusalılığı akışkan ve çok katmanlı bir sosyallik olarak görür. Kamusal alanın gelişimi, özellikle, söyleşi, yazı ve konuşma etrafında şekillenen sosyallik biçimine karşılık gelir (bkz. Kömeçoğlu, 2005:28). Habermas, kamusalılığı mekânsal pratiklerden kopuk şekilde zamana ilişkin (temporal) bir söylem içinde ele alsa da, edebi kamusalılığın siyasi kamusalılıkla olan bağından hareketle, edebi tartışmaların yapıldığı salon ve kahvehane gibi mekânlarda ortaya çıkan sohbetlerin/forumların modern kamusalılığın oluşmasında önemli iş gördüğünü ifade eder. Kamusalılığın kurumları olarak da adlandırdığı kahvehane ve salonlardaki sohbet ve tartışmaların önemine değinir (Kömeçoğlu, 2003:39).

Kafeler, kahve shop'lar, kitapevleri, barlar, kuaför salonları ve diğer kentsel mekânları incelediği bir çalışmada Oldenburg (1999), buraları, toplumsal yığılmayı üzerlerine çeken ve karşıladıkları sosyal temsiliyet itibariyle birer kamusal mekân olarak görür. Ona göre, bu mekânlar; kent kamusunun yaygın temsiline sahne olmalarıyla modernliğin en fazla da kendisini inşa ettiği/ürettiği mekânlar olarak modern kentliliğin/yaşamın odak kurumlarını oluştururlar. Kentin gündelik yaşamında, çoklu işlevler görür; kentli yurttaşların sosyal temsiliyet arayışlarına ve mekana bağlı prestij ve statü edinme gereksemelerine yanıt olurlar. Bu yönleriyle kent kamusunun inşasında önemli bir *istasyon* rolü yerine getirirler.

Avrupa kamusu'nun oluşumunda kent mekânlarının önemine değinen bir başka teorisyen de E.Wilson'dur. Wilson "*Görünmez Flaneur*" adlı makalesinde, kent mekânlarının yeni sosyalitelere ve yeni kamusalılıklara karşılık gelecek şekilde dönüştüklerini belirtir. Ona göre, şehrin kamusal görünümü, özellikle kentli yurttaşlar için, daha çok eğlence yerleri ki bu da tiyatrolar, kafeler, sinemalar, oteller, salonlar vs. dir. Eğlence türü yerlerin çoğalması, gezmek, dolaşmak, izlemek ve yemek için serbest zamanı olan yeni bir kamusal insanı ortaya çıkarmıştır. Kamusalılığın bu yeni türü, özellikle, kafe, lokanta, bulvar, pasaj, büyük mağaza ve otellerde yaşanmaktadır. Bu yerler, her şeyin alınıp satılabildiği, her şeyin serbest olduğu, bir ev ya da salon havası verilmeye çalışılan "*metalaşmış mekânlar*"dır.⁶ Kafe ve bulvarlar, özel alandan dışlanmışlar ya da bunun dışında olanlar için bir tür "*ev*" olabilmektedir (1992: 55-56).

⁶ Lefebvre de kent merkezlerinin, turistler ve alt yörelerden gelenler için ileri boyutlarda bir "*tüketim metaı*" haline geldiğini belirtmekte; buraların, bir yandan "*tüketim yeri*" diğer yandan da "*tüketilen bir yer*" olarak ikili bir role sahip olduklarını ifade etmektedir (Lefebvre, 1996: 73). Özellikle küreselleşmeyle birlikte, kent merkezlerinin iş merkezlerine, kentteki yabancılara ve turistlere cazip gelebilecek birer seyirlik alana dönüştürüldüğü dikkatlerden kaçmamaktadır.

Kamusal mekânlara, özellikle de kafe kamusalılığına, işçi sınıfı perspektifinden bakan Haine (1996) de, ondokuzuncu yüzyılda Fransa'da işçi sınıfı kültürünün oluşmasında Paris kafeleri'nin büyük rolünden söz eder. Benzer şekilde Rosenzweig (1991) de, yine ondokuzuncu yüzyılda Worcester (Amerika'da) da emek ilişkilerinin değişmesi ve dinlenme faaliyetlerindeki dönüşüm ile işçilerin gittikleri içki salonlarının yaygınlaşması arasında bir paralellik kurar. Rosenzweig, bu içki salonlarının bir yandan kapitalist düzene boyun eğilen, diğer yandan da direnilen kültürel mekânlar olduklarına işaret eder. Ona göre, içki salonları, özellikle de, göçmenlerin/göçmen işçilerin "*alternatif bir değer sistemini koruyabildikleri*" ve ondokuzuncu yüzyıl sonunda ABD'de kent yaşamının zorluklarına karşı koymak için oluşturdukları birer protest mekânlarıdır (Rosenzweig, 1991:148; Yenal, 1996: 216-7).

Banerjee'e göre, kamuya açık bu mekânlar, aynı zamanda, bir takım sosyal değerlerin de taşıyıcısı durumundadırlar. Örneğin, Amerikan kamusal parkları birkaç açıdan cumhuriyetçi değerlere hizmet eder. Bunlar, *yurttaşlık duygusu, sosyal karşılaşmalar/temas* (özellikle farklı kökenden gelenler arasında), özgürlük duygusu ve kolektif/ortak duygular şeklinde ortaya çıkar. Kamusal parklar, aynı zamanda, demokratik idealler, iyi yurttaşlık, sivil sorumluluk ve nihayetinde sivil toplumun özünü oluşturan sosyal bir aradalık (compact) gibi değerleri içerir. Farklı kökenden gelenler arasındaki temas, kamuya açık mekânların önde gelen vasıflarından biri olarak kabul edilir. Şehir parklarına dair bu tür retoriksel yorumlar; kuşkusuz, sınıf, ırk, etnisite ve gelir eşitsizliği gibi sorunları örtme/gizleme maksadı taşımamaktadır. Zira, bu tür eşitsizlikler, Amerikan şehirlerindeki sınıfsal ve etnik ekolojinin sıradan bir gerçeğini ve onun temsilindeki çelişkileri de açığa vurmaktadır. ABD'de 19.yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan şehir parkları, büyük ölçüde üst sınıf elitlerinin zevkine uygun şekilde düzenlenmişti. Bu parkların çoğu, çalışan sınıflara ve yoksullara ulaşmaktan uzaktı ve zengin ve elit sınıfa dönük bir hizmet olarak kalıyordu (Cranz, 1989; Banerjee, 2001:9).

Görüldüğü üzere, kamusal kent mekânları, kentin kültürel coğrafyası içinde merkezi bir yer kaplamakla kalmıyor, iktidar ve temsil siyasetlerinin de orta yerinde yer alıyorlar. Kentin kozmopolitesi içerisinde, ötekilerin karşılaşmalarına yer açabildiklerinden, özellikle de, başkaları, yabancılar, göçmenler, kenardakiler, bohemler, flaneur'lar, aylaklar, yersizyurtsuzlar, seyyahlar vs. buralarda, iç içe, yan yana, birleşik/bütünleşik tarzda bir araya gelmekte, kimi zaman da ayrıştırıcı hiyerarşiler üzerinden (ırk, etnisite, cinsiyet, zenginlik, sınıf vs.) derin sosyal mesafelerin açılmasına kaynaklık edebilmektedirler. Her iki halde de, kamusal mekânlar, kentin, anonim, kozmopolit ve de kamusal yüzünü olabildiğine tahrik etmektedirler. Böylelikle,

kendilerine yönelen sosyal kesimler ya da değişik sosyal karşılaşmalar sayesinde, kent aurasına sürekli olarak farklılık imgesi aşılamaaktadırlar. Özel alandan kopup gelen kitleler, bu mekânlarda farklılık/çeşitlilik temsilleriyle yüzleşmekte, kendi farklılıklarını bu mekânlarda dolaşıma açmakta, böylelikle, ötekilerin farklılık temsilleri, mekânın geometrisi içerisinde yeni, eklektik, melez desenlere, değişik kamusal deneyimlere kaynaklık edebilmektedir.

Ayrıca, kamusal mekânlardaki temsillerin, temsiliyetlerin aleniyet içermesinden dolayı, buralar, aktörler için bir nevi oyuncu performans sergileyebildikleri, “*kamusal bir sahne*” ye dönüşmektedir. Bu yüzden bu mekânlarda ortaya çıkan gündelik yaşam kültürü, oldukça karmaşık ve kendisini değişik temsil biçimleriyle ele vermektedir. Toplumsal aktörler, buralarda, oyuncu performanslarıyla yeni sosyal statü, itibar ve rol edinmektedirler. Gerçekte, herkesçe görünme ya da herkese açık olma hali, bireyleri, toplumsal kabul görme kıstaslarını dikkate almaya, onay görücü edimler, temsiller içine girmeye ya da dramaturjik performans sergilemeye götürmektedir. Bu realite, mekânlarda temsiliyet bulan sosyalitelerin ve sosyal davranış örüntülerinin, bir bakıma, kurmaca, inşa olunmuş, toplumsalın baskısına yüksek oranda açıklıkla karakterize olmuş performatik gösterimler olduğunu göstermektedir.

Kentsel mekânların kamusalılık iddiaları, onların en fazla da üzerine yaslandıkları ve kamusal ilgi ve konulara açıklıkla karakterize olan sosyalite bağlamlarından kaynaklanmaktadır. Farklı insan gruplarına açıklık gösterdiklerinden, toplumsala dair sorunların konuşulabilmesi, bu yönde gruplaşma, cemaat ya da alt kültür yapılarının oluşması mümkün olabilmektedir. İnsanların sohbet etme, alışveriş yapma, paylaşma, eğlenme, vakit geçirme vs. gibi farklı pratiklerinin herkese açık ve herkesin önünde cereyan etmesi, buraları kamusal bir sahneye dönüştürmekte, bu açıdan kafe/kahvehaneler, müzik mekânları, eğlence kurumları, tüketim mekânları, yeme-içme mekânları vs. bir şekilde “*kamusallığın mekânları*” olarak öne çıkmaktadırlar.

Şu da bir gerçek ki, toplumsal değişmeye bağlı olarak, kentsel mekânlardaki yeni görüngü süreçleri, bu mekânların kamusalılık iddialarının tartışılabilirliği sorununu da beraberinde getirmektedir⁷. Kamusal iç mekânlar, modernliğin yeni yüzleri ve ilişki

⁷ Bu süreç Batıda ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte başladı. Bu tarihten itibaren kamusal mekânın çöktüğü tespitinde bulunan Habermas ve Sennett'e göre, kapitalizmin etkisiyle kamusal alanın içeriği boşaltılmaya başlandı ve yirminci yüzyıl tüm araç ve koşullarıyla bu içeriksizliğin ivmesini olabildiğine artırdı. Burjuva kamusal alanı, artık kendi iç çelişkilerini yansıtmakta ve kamusalılık iddialarını taşıyamaz hale gelmektedir. Kamusal mekânın çöküşü, önemli bir sorun olarak öne çıkmaktadır. Ancak burada önemli olan bir nokta var ki, bu da, sivil kamusalılıkla yeni kentsel mekân arasındaki örtüşüklüktür. Mahremiyeti ve toplumu atomize eden kapitalizm, aynı zamanda cemaatlerin oluşumunu hızlandırıcı bir tesir de meydana getirmiştir. Kentsel mekânın böylesi bir operasyonda nerede durduğu, önemli bir sorun olarak

ağları sayesinde kamusal bir platform olmaktan giderek uzaklaşmakta, bireysel deneyimlerle karakterize olan ilişki biçimleri öne çıkmaya başlamaktadır. Özellikle de, bu mekânlarda göze batan suni iklimlendirme, modern malzeme ve tekniklerin kullanımı ve standart iç mekân örgütlenmesi sayesinde bireysel konfor ve tatmin düzeyi artarken, çoğunlukla sosyal etkileşim azalmakta, bireysel deneyim biçimleri giderek yaygınlaşmaktadır. Bir diğer deyişle modern yaşamın bir gereği olarak, bireyselleşme, kamusal iç mekânlara olan ilgiyi ve yönelimi artırmaktadır. Bunun dışında kamusal iç mekânlar da, bir bütün olarak toplumu bireyselleştirmeye götürmektedir.

Gündelik Hayat ve Kent Mekânları

“(...) Bizim gözümüze görünen gündelik hayat, bilinçaltının mağaraları ve yeraltı geçitleriyle modernlik denilen belirsiz ve yanıltıcı gökyüzü arasında duran bir toprak parçasıdır” (Lefebvre, 1998).

Gündelik hayat, gerçekte, sosyal, ekonomik, kültürel ve sembolik ilişkiler yumağından oluşur. Gündelik hayat içinde tekrar eden kimi pratikler, sadece kentsel hayatı biçimlendirmekle kalmaz, aynı zamanda kentliyi kenti değiştirme sürecine katarak politik bir alan oluşturur. Bu çerçevede kentsel mekânlar, uygunlaştırma (appropriation) ve direnişin (resistance) zeminine dönüşürler (Akış, 2002:77).

Gündelik hayatı kuramsal bir temelde irdeleyen H.Lefebvre (1998) de, onun pek çok iç içe geçmiş ilişkileri ve yaşamsal pratikleri bünyesinde barındırdığını ileri sürer. Ona göre, gündelik hayat birbirine zıt iki özelliğe sahiptir. Birincisi, gündelik hayatın “döngüsel” ve “sıkıcı” bir öze sahip olması, ikincisi de, devamlılığından kaynaklanan gücüdür. Gündelik hayatın sıradanlaşması ve farkında olunmadan yaşanır hale gelmesi, onun söz konusu devamlılığından kaynaklanır.

Gündelik hayat üzerine çalışanlar⁸, gündelik yaşam pratikleri ve kültürünün

kalmaktadır (bkz. Sargın, 2002:17-18).

⁸ Nedense gündelik hayatın analitik incelenmesi, sosyolojinin kıyı konuları arasında yer almıştır. Sosyologlar gündelik hayatın basitliğini, sıradanlığını farklı bir şekilde okuma ya da yeni bakışlar geliştirmekten kaçınmışlardır. Gündelik hayat, genelde, soft, hafif bir konu alanı gibi algılanmış, politik/ideolojik meseleler dururken gündelik hayattaki pratikler, alışkanlıklar, tekrarlar, sıradanlık ve benzerlik yüklü deneyimler çok fazla dikkat ve önem celbetmemiştir. Oysa gündelik hayat edimleri, çok farklı sosyal, siyasal dünyaların göstergesel işaretlerini ele verir. Gündelik hayatın eşelenmesi, sosyal ilişkilerin sıradanlığının ötesine uzanış bize, pek çok anlaşılmasız görünen, sorun alanı olarak görülen hususlarda anlam çözücü yararlar sağlar. İktidar ve güç ilişkilerini anlamak kadar, insan doğası ve toplumsallığın içsel dinamiklerini keşfetmek açısından da büyük yarar sağlar. Son yıllarda gündelik hayatın düşünsel ve toplumsal/politik yönlerini öne çıkaran kimi çalışmaların bu alana felsefik/sosyolojik bir derinlik kattıkları gözden kaçmamaktadır. Bu konudaki kimi çalışmalar için bkz. Michael E. Gardiner, 2000; Ben Highmore, 2002, Raoul Vaneigem, 1996; Bruce Brown, 1989; Dorothy E. Smith, 1987

üretmesinde kentin kamusal mekânlarının büyük rolü olduğunu teslim ederler. Özellikle, Lefebvre (1998), Habermas (1997), Schivelbusch (2000), Certeau (1988) vs. kent mekânlarının gündelik yaşam pratiklerine ev sahipliği yaptığı ve sosyallık, kamusal süreçleri ve gündelik yaşam kültürünün yeniden inşa olmasına aracılık ettikleri üzerinde dururlar. Kent mekânları, gündelik hayatın karmaşık, gizemli, örtülü yüzünü, sıradanlığın gizlediği gerçekliği, rutinler, alışkanlıklar, tekrarlar ve bıkmamacasına yaptığımız edimlerin rasyonelitesini içinde barındırırlar.

Gündelik hayat, karmaşık iktidar ilişkilerinin yıkıcı totalitesini de çoğu zaman gizler. Gündelik, rutin ilişkilerin spontane akışına kendimizi kaptırdığımızdan genelde baskı ve iktidarın sureti görülmez. Ancak, bir zorlayıcılığı, bağlayıcılığı, bir şeyleri yerinde ve zamanında yapma mecburiyetini her zaman hissederiz. Gündelik hayat büyük ölçüde mekânsal pratiklere bağlı olarak yaşandığından mekânsal düzenlemelerin mantığı ile gündelik hayatın işleyiş düzeni arasında yakın bir ilişki kendiliğinden doğar. Keith ve Pile'in de ifade ettikleri gibi; "(...) gündelik yaşamın coğrafyasında göze kolay görünmeyen bir dizi politik ve ideolojik öge yer almaktadır. Mekânsal pratikler hiçbir zaman 'tarafsız' değil, her zaman belirli bir ideolojinin taşıyıcısıdır. Mekân politiktir; çünkü toplumdaki eşitsiz güç ilişkilerinin bir aracı ve örtülü bir ifadesidir. Mekân toplumdaki çelişkilerin normleştirilip sıradanlaştırıldığı gündelik yaşamın içinde eritildiği bir alandır (Keith ve Pile, 1993). Ancak mekânın politik ve ideolojik niteliği örtüktür, göze hemen görünmez; bundan dolayı da mekânsal pratiklerin deşifre edilmesi bunlara karşı çıkılması güçtür. Ancak ne kadar örtülü olsa da mekânsal pratikler özelliğinin oluşumunu derinden etkiler" (Işık, 1994:28-29).

Dolayısıyla, gündelik hayat, sıradan insan, ortalama yurttaş için yaşanırken, deneyimlenirken çok fazla bir düşününsellik içermese, sadece yaşanılrsa, bir katılımlılık ve kendimizi kaptırmamızı bizden beklese de, gerçekte, gündelik yaşam iktidar/itaat rıza gösterme ilişkisini örnekleyici bir totaliteyi içinde barındırır. Gündelik hayatın geçtiği mekânlar, özellikle de kamusal mekânlar, beden, dil, söylem, temsil vs. gibi imgesel ögeler üzerinden birer mikro mücadele alanını oluşturur. Goffman'ın (1959), Sennett'in (1996, 1999) ve Lefebvre'nin (1991, 1998) çözümlemelerinde bunu açık bir şekilde görürüz.

Kentsel mekânlar, her şeyden önce, birer gündelik hayat mekânlarıdır. Gündelik hayat, modernite ile birlikte, özellikle bu tür yerlerde yaşanmaktadır. Endüstrileşme, kentleşme, kapitalizm, bireycilik, rasyonelleşme vs. kentli yurttaşları daha fazla kamusal deneyim içine girmeye zorladığından bireyler, ev'in dışında yeni "ev"ler, kamusal barınaklar keşfetmeye yöneldiler. Kapitalizmin etkisiyle, kamusal mekânların ticarileşmesi sayesinde, kent mekânları, kitlesel ve yaygın mekânlar haline geldiler. Artık,

yemek, içmek, eğlenmek, vakit geçirmek, alışveriş yapmak, yürümek vs. için kitleler ev'den çıktılar ve böylelikle, gündelik yaşamın kamusal, ticari, örgütlü ve de yeniden üretilebilirliği ile tanıştılar.

Modern yaşamın zorunlu kıldığı sosyal karşılaşmalar, buluşmalar, rastlaşmalar, bir araya gelmeler vs. de kentin kamusal mekânlarını oldukça işlevsel kurumlar haline getirdi.⁹ Çoğu insan için buralar, gününbirlik uğrak yerleri, buluşma noktaları, günde üç-beş saatin geçirildiği, süreklilik taşıyan ve hayatın genel totalitesi içinde giderek sıradanlaşan bir alışkanlık halini aldılar. Gündelik hayatın monotonluğu, sıkıcılığı ve rutinliği, kaçışçı eğilimleri beslediğinden, bu da doğal olarak insanları kamusal mekânlara savurmakta. Kentlerde gündelik yaşam, genelde, tüm canlılığı, akışkanlığı ve sıradanlığı ile bu mekânlarda atmaktadır. Gündelik olanın basıncı, sıkıcılığı, zorlayıcılığı arttıkça, bir takım yaşamsal aktivitelerden arta kalan küçük zaman boşluklarını doldurmak için çoğunlukla kendimizi bu tür mekânlarda buluruz. Herkesimden insanlar, burada, bir yer kapmak, bulunmak, vaktin geçmesini beklemek ya da oradaki sosyallik pratiği içine girmek için bu mekânlara yönelir.

Gerçekte, kamusal mekânlarda cereyan eden gündelik pratikler, çok yönlü, karmaşık ve imgesel ifade dillerine karşılık gelirler¹⁰. Bu pratikler, mekânsal faaliyetleri olduğu kadar, mekânın imgeselleşmesi sürecini de içerir. Bu imgeler, iyi ya da kötü, olumlu ya da olumsuz, çekici ya da itici bir nitelik taşıyabilir. Mekânlara içkin söz konusu imgeler, simgeler, gösterge ve imajlar, genel olarak "*kentsel imge alanı*" olarak da adlandırılırlar. Bu mekânlar, bir tür "*imge repertuarı*" gibidirler. Kent sakinleri için değil, aynı zamanda sanatçıların, şairlerin, yazar ve kitle iletişim araçlarının anlatılarında da temsil edilirler. Bu durum, Lefebvre' in "*temsili mekân*" kavramına da denk düşer. Kent araştırmacıları, kentin fiziksel ve sosyal yönünün nasıl inşa olduğu ya da dönüştüğünü, nesnel süreçler kadar imgesel alana bakarak da anlama/açıklama çabası güderler (Demir, 2002:110).

Kent mekânları, en fazla da önemlerini, gündelik hayatın birer minör kurumu olmalarıyla gösterirler. Bu mekânlar, zaman-mekân diyalektiği içinde, gündelik yaşam kültürünü hergün yeniden kurarlar. Kendilerine yönelen insanları, onların kültürlerini

⁹ Buluşulan mekânlar, gerçekte, modern kent yaşamının dışlayıcı, yalnızlaştırıcı etkilerine ve yabancılarla dolu kalabalığa karşı, aynı zamanda kültürel dayanışmanın, cemaatsel havanın, birlik-beraberlik duygularının köksaldığı bir ortam yaratmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Kömeçoğlu, 2003, s.54

¹⁰ Lefebvre, gündelik yaşam ve pratiklerin nasıl oluştuğunu anlamak için insanların kullandıkları dile, imgelere, söylemlere bakılması gereğine işaret eder. Bu imgeler, her ne kadar sahicilikten ve doğruluktan yoksun ise de, gündelik yaşamı anlamada yardımcı bir öge olarak ele alınabilirler. Geniş bilgi için bkz. H. Lefebvre, 1998

kendi potalarında harmanlayarak, katılanlara çoklu tatmin olanakları sunarlar. Günübürlük, sıradan, olağan, tekrarlı ilişkilerin, deneyimlerin icrasına aracılık etmek suretiyle, günlük hayat içindeki boşlukları doldurmada tamamlayıcı fonksiyon görürler. Bu yüzden de, geniş kitlelerin yaygın katılımına sahne olurlar. Nitekim gündelik yaşamın sosyolojik çözümlemesi de, bu mekânların popüler bir ilginin adresleri olduğunu gösterir (bkz. Uğur, 2002; Bali, 2002).

Bu yerleri gündelik hayatın merkezi haline getiren de, gerçekte buraların karşıladıkları ve gündelik hayatın *hayhuyu* içinde anlamlı gelen bir işlevi karşılamakta oluşlarıdır. Bu mekânlar, gerçekte, gündelik yaşamın parçalı, fragmanter yanlarını birleştirerek, sosyal hayatı akışkan, sürekli ve anlamlı kılarlar. Alışveriş yapmak, dinlenmek, oyun oynamak, film seyretmek, yürümek vs. maksadıyla bulunduğumuz, “*takıldığımız*” mekânlar bir bütün olarak gündelik hayatımıza akışkanlık ve süreklilik katar. Yaşamı bütünledikleri gibi, yeniden üretimini de olanaklı kılarlar.

Toplumsal Cinsiyet ve Kent Mekânları

Mekânın toplumsal inşa süreçleri, eril ve dişil kategorilerle yakından ilişkilidir. Gerçekte, toplumsal yaşamdaki eril/dişil hiyerarşiler mekân tanzimine yansımakta ve kimi mekânlar, toplumsallık süreçlerini cinsiyetçi önkabullere yaslamaktalar, *erkeklik* ve *dişilliği* kendi bağlamlarında yeniden inşa etmektedirler. Toplumsallığın kurulduğu tüm süreçler, yapılar, kurumlar vs. hangi gelişmişlik düzeyinde olursa olsun, bir şekilde cinsiyetçi kategorilere yaslanır. Toplumsallık, mekânsallık, iktidar ve güç ilişkileri cinsiyetçi kategoriler üzerinden inşa olur. Erkeklik ve dişilğin toplumsal temsiline dönük tolerasyon katsayısı da, mekânlar üzerindeki sınırların tayininde belirleyici olmaktadır.

Toplumsal cinsiyetçi hiyerarşiler, gerçekte, toplumsallaşma sürecindeki kadın/erkek rol farkındalığına bağlı olarak oluşur ve mekânın üretimi ve mekân üzerindeki ilişkiler, pratikler vs. toplumsal cinsiyetçi temelde kurulur. Cinslerin toplumsal düzlemde görünürlüğü, cinsiyet kimliğinin toplumdaki yeri, önceliği, mekânsal ayrışımı vs. toplumsal koşullarla tayin edilir.¹¹ Dolayısıyla toplumsal cinsiyet, kültür ve tarihsel durumlara göre değişen, toplumsal mücadele ve müzakereler yoluyla anlamsal sınırları tayin edilen bir içerim taşır (Henderson, 1994:120).

Toplumsal cinsiyetçi ön kabuller, doğal olarak, erkek-kadın toplumsallığını ve mekân üzerindeki salınımlarını farklı şekillerde kurar. Zira erkek ve kadın rollerindeki

¹¹ Bu konuda Butler, farklı bir perspektiften, toplumsal cinsiyet kimliğinin daima bir “*yapma*” olduğunu, yani dilin, ifadelerin dolaylı bir göstereni olarak, eylemden önce var olduğu söylenebilecek bir öznenin yapması olmaktan başka bir şey olduğunu ileri sürer. Bu konuda, feminist perspektifi imleyen görüşler için bkz. Judith Butler, 1990: 25

farklılık, mekân kullanımında ve birliktelik üniteleri oluşturmada da kendisini gösterir. Erkeklerle özgü ilişki/etkileşim ve de mekânlar ile kadınlara biçilen rol ve statü alanları birbirinden çoğu kez farklıdır. Cinsiyet rolleri açısından katı kodlanmışlığa dayalı kültür ve yapılar, cins ayrımcılığının uç noktalarını hayatın farklı kısımlarında olduğu kadar mekân kullanım göstergelerinde de görmek mümkündür.

Gerek Batı gerekse Doğu toplumlarında kentsel mekânların tanziminde toplumsal cinsiyetçi önkabuller belirleyici bir öneme sahiptir. Örneğin, Carlier (1999: 199), kafe ve kahvehane türü yerlerin Batı gündelik yaşamında da cinsiyetçi ayrışmanın mekânları olduklarına temas eder. Ona göre, buralar, genelde erkeklerle özgü bir mekân olarak faaliyet göstermişlerdir. Londra'da içki içilen tavernalara rakip olduklarından özellikle püritenlerin ilgi gösterdiği kahvehane, Avrupa'da uzun süre neredeyse erkeklerle özgü tek mekân olarak kalmıştır. Schivelbusch (2000: 55) de, İngiltere'de kadınların kahvehaneye girmesinin yasaklandığını, Kıta Avrupası'nda ise buralara gelen kadınlara çok zor katlanıldığından söz etmektedir.

Yine Doğu'da söz konusu toplumsal cinsiyetçi mekân tanziminin ileri bir noktada olduğu dikkati çeker. Kadınların kamusal mekânlardaki görünmezliği ya da sınırlı temsillerini Mernisi (1987) feminist bir bakışla, erkeklerin kamusal alanı temsil etmelerinden değil, düzenin kadınları güçlü ve tehlikeli varlıklar olarak görmelerinden kaynaklandığını ileri sürer. Mernisi, mekan ayrımıyla fiziksel, örtüyle de simgesel olarak yapılan cinsiyet ayrımının kadınları korumak için değil, erkeklerin kadına atfettikleri tehlikeden korunma isteklerinin etkili olduğunu belirtir (bkz. Kömeçoğlu, 2003:41). Gannon da, kadınların kamusal alanın dışında olmalarını, İslam kültürünün etkisine bağlamakta ve islami anlayışların kadın rolünü fazlasıyla biçimlediğini, bu durumun, tüm kamusal alanlara çıkmada kendisini gösterdiğini belirtir (2001:106).

Kadının kamusal alandaki temsili modernliğin cinsiyetçi kimlik politikalarıyla da yakından ilişkilidir. Çabuklu'nun (2004:143) ifadesine göre; “modernlik kamusal uzamı erkeklerle tahsis ederken kadını özel uzama, eve hapsetmiş, onun özel hayatını da annelik ve ev kadınlığıyla sınırlamıştır. Kadının sosyalliği komşuluk ve semtsel alışveriş mekânları ile sınırlıyken erkeğin uzamı kent merkezini, üretim bölgelerini ve eğlence mekânların kapsamaktadır. Öte yandan rasyonel eril kimliğin inşası kamusal uzam üzerinde egemenlik kurulmasını gerekli kılmaktadır. Bu egemenliğin aracı ise bakış ve ona eşlik eden şiddettir. Kamusal uzamı kontrol eden eril bakış kadını uzam içinde lokalize etmekte, onu bakılacak, gözlenecek, sindirilecek bir nesneye indirgemektedir. Bu nedenle feminist hareketin en önemli taleplerinden biri kendilerinden esirgenen kamusal uzamın geri alınması olacaktır: Erkek mekânlarının ‘işgali’ gecenin geri alınması,

kadınların taciz edilmesini engellemek için geceleri sokakların daha iyi aydınlatılması, kamu ulaşım araçlarının araba parklarının daha iyi denetlenmesi bu yoldaki taleplerden birkaçıdır. Öte yandan feminizm özel uzam/kamusal uzam karşıtlığını reddettiği gibi maddi uzam/tasarlanan uzam arasındaki karşıtlığı da reddeder.”

Batı’da modernite ve özgürlükçü hareketlerin yaygınlaşması kent kamusunun önündeki cinsiyetçi ayrışmayı büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. Buna karşın ülkemizde, cinsiyetçi hiyerarşilerin gücü zayıflamakla birlikte önemini koruduğu bir gerçektir. Türkiye toplumunun sosyal yapısı, politik ve kültürel değerleri, kadına dair bakışın henüz korumacı sınırların aşılabildiğini kanıtlamaktan uzaktır. Ayrıca, son elli yılda kırdan kente yönelen büyük göç hareketleri, hızlı ve çarpık kentleşme süreci, yoğun kırsal yaşam deneyimlerinin kenti sarmasına, kente dair bildik yaşam kültürünü dönüştürmesine neden olmuştur. Hatta bu değişim, kente ve kırsallığa dair eklektik, melez dışavurum süreçleri ve yaşam deneyimlerinin filizlenmesine, kadın ve erkeklerin mekânsal temsillerinde bir takım ara kategorilerin (“*aile yeri*” gibi) kök salmasına neden olmuştur.

Özellikle de, kırdan kente göçle birlikte kentlerde bir takım eklektik, ara mekânsal formlar ortaya çıkmış, kırsal nüfusun kente eklemelenmesinde aracı ilişki dizgeleri oluşmuştur. Bu mekânlar, yeni gelenleri kente yaklaştırıyor, yeni kentleşme süreçleri yaratıyor, bu yönleriyle, kentlileştirici ve dolayısıyla modernleştirici bir işlev görüyorlar. Bu mekânlarda dikkati çeken bir nokta, kadınların kentsel mekânlar sayesinde daha bir görünürlük kazanıyor olmalarıdır. Ne var ki, bir yandan kadınların kamusal kent mekânlarındaki görünürlükleri artarken, öte yandan, kimi durumlarda yine cinsiyetçi bir düzenlemeyle karşılaşıldığı dikkati çekiyor. Kadının kamusal temsili, mekânları kullanım biçimi, cinsiyetçi ayrışma (erkek mekânları/kadın mekânları) şeklinde kendisini gösteriyor. Bir diğer deyişle, kadınlar, kendi kamusalıklarını tercih ediyor, “*kadın kadına*” ya da “*aile yeri*” olarak da tabir edilebilen steril bir alan içinde görünüyorlar. “*Aile yeri*” tabiri aslında, kültürel yapımız içinde oldukça “*bize*” özgü bir yanımızı ortaya koyuyor. Daha çok lokanta, pastane, kafeterya, çay bahçesi vs. gibi kamuya açık yerlerde rastlanan ve çoğunlukla ayrı bir bölüm tahsisi yapılarak kullanılan bu mekânlar, sadece kadınlara ya da yanında kadın olan erkeklere açılıyor. Anadolu’nun taşra kent ve kasabalarında sıklıkla karşılaşılan, ancak metropollerde de rastlayabileceğimiz bu tür yerler, gerçekte, ortak cinsiyetçi mekân kullanımına henüz hazır olmayan kitleler için bir tür geçiş dönemi işlevi görüyor. Cinsiyetler arası sınırların henüz daha korunduğu (açılmadığı), kadınların ‘*erkeklerle paylaşılan*’ kamusal mekânlara rahatlıkla giriş yapamadıkları ve bu mekânları kullanamadıkları, dolayısıyla daha az kamusal tecrübe yaşadıkları toplumumuzda, bu tür yerlerin gerçekte mahremiyeti korumaya hizmet

ettikleri, yalnız gelen erkeklerin girişini sınırladığı için kısmen kadın kamusalına uygun ortamlardır. Dolayısıyla “*aile yeri*”, kamusal temastan ve bunun risklerinden korunmak isteyenlerin talep ettikleri mekânlar olmaktadır. Ayrıca, buraların, mahremiyeti kısmen de olsa kamusal mekânlarda tuttukları, ancak, sınırlı da olsa kamuya açık olmalarından dolayı bir “*geçiş muntıkası*” ya da *katalizör* işlev gördükleri de söylenebilir (Demir, 2002:124-125).

Kömeçoğlu'nun kent cafe'lerinin kamusalılık iddialarını irdelediği çalışmasında, özellikle de, kadınlara dönük kamusal mekân düzenleme siyasetlerinin kimi örnekleriyle karşılaştığına vurguda bulunmaktadır. Kömeçoğlu'na göre; “(...) kentin heterojen, karmaşık ve yabancılarla dolu yapısı içinde cinsiyet ayrımına göre düzenlenmeyen yarı anonim bir kamusalılık ve birliktelik yaratma arzuları kafe tarzı tikel mekânlarda vücut bulur. Bu tür minör mekânlar katılımcıları için kentin giriftliğini azaltırlar ya da bu tür karmaşıklıkta daha tutarlı veya daha az yabancı bir biçimselliğe sokarlar” (2003:72).

Günümüz kentleri, modernite, rasyonelleşme, bireyselleşme vb. değişimci trendler sayesinde toplumsal cinsiyetçi kodların çözülme sürecini hızlandırmaktadır. Cinsiyetçi politikaların geri çekilmeye başlaması ile birlikte özgürlükçü hareketlerin yaygınlaşması, kadınların kamusal alanda daha fazla gözükmelerine ve kadın/erkek ayrımına dair mekânsal hiyerarşilerin çözülmesine neden olmaktadır. Artık kadınlar da erkekler gibi restoranlarda, pastanelerde, kafelerde, park hatta eğlence mekânlarında tek başlarına ya da eşleri/arkadaşlarıyla daha fazla gözükmektedirler. Tüketimci kapitalizm, kamusal alanları kadınlara açmada oldukça ısrarlı görünüyor. Kuşkusuz bunun temelinde, biraz da, tüketimci kültürü yaygınlaştırma, tüketim edimlerini maksimize etme anlayışı yatmaktadır. Zira, tüketimcilik en fazla da, kadın kamusalından neşet etmekte, kadınlara dönük tüketimci aktivitelerin yaygınlaştırılması, bir diğer deyişle, kadın kamusalılığı sayesinde kapitalizm daha bir genişleme olanağı bulmaktadır. Bir yandan tüketimci kapitalizm, öte yandan feminist hareket, özgürlükçü ve insan haklarına dayalı evrensel hareketlerin yükselişi, kentlilik ve modern düşüncenin etkisiyle kent mekânlarında, kadın temsilinin önündeki engeller bir bir kalkmaktadır. Kadınlar artık mekânları dönüştürebilecek, kendi renkleri, zevkleri ve inceliklerini mekânsal tanzim politikalarına giydirecek noktadadırlar. Bu sayede, mekânların feminizasyonundan bahsetmek de olası gözükmektedir.

Kentsel mekânlardaki kadın temsilinin görünürlüğündeki artış, aynı zamanda, kamusal mekânlara dönük egemen bakışın giderek yumuşadığını da göstermektedir. Kadınlara dönük toplumsal cinsiyetçi katı duvarlar, giderek kadınları kamusal alana çeken, onlar üzerinden yeni bir kamusalılık retoriği tanımlayan, hatta kadınların evden

kamusal mekânlara savrulmasını teşvik ederek kapitalizmin bildik kâr dümeninin işleyişini garantiye alma niyetleri sayesinde bir bir yıkılmaktadır. Kadınların kamusal alana çıkışları aynı zamanda, bu alanın dönüşümüne, kentsel mekânların yeniden organize olmasına, buradaki dilin, ilişkisel bağlamın, grupsal formların, zaman-mekân tanziminin yeniden düzenlenmesi gibi bazı değişikliklere de kaynaklık etmektedir.

Kent Mekânları ve Kimlik İnşası

Kimlik kavramı gerçekte kişinin bütünlüklü aidiyet dairesine gönderme yapmaktadır. Bireyin kişisel olduğu kadar grupsal ve kolektif “nereli” olduğunu da açıklamakta, bir başka deyişle, kendiliğimizi ve ötekini tanıma ve bunları sürdürme bilinçliliğine göndermede bulunmaktadır (Calhoun, 1994:10).

Smith’e göre (2005:324), de kimlik, bireysel ya da kolektif düzeyde, kendilerinin ne olduğunu düşünen insanların gerçekte kim olduklarını bunun kültürel olarak nasıl inşa olduğunu ifade etmektedir. Farklılık ise, değişik insan kimliği ve deneyim biçimlerini ayırtetmeyle ilişkilidir.

Laclau ve Mouffe’nin (1985) post-marksist yaklaşımları açısından kimlik oluşumu ve kimlik politikaları, büyük ölçüde, *farklılık* algısı üzerinden tanımlanmaktadır. Onlara göre; “kimlik kaygandır ve her an yeniden kurulur; sabit bir konum değil, tersine dünyayı ve kendimizi tanımladığımız geçici bir platformdur. Kimliğin oluşumunda farklılık temel bir rol oynar, çünkü kimlik ancak, başka kimliklerle olumsuzluk ilişkisi içinde, başka kimliklerle farklılıkların kalıcılaştırılması yoluyla kurulabilir. Kimlik ve kimliğin var olma koşulları birbirinden ayıramaz. Kimliği bağlamı dışında kavramsallaştırmanın olanağı yoktur. Kimlik olumsal varlık koşullarına bağlıdır ve bu koşullarla ilişkisini kurmadan kimliğin oluşumunu anlamamanın olanağı yoktur” (Işık, 1994:27).

Kimlik olgusu, aynı zamanda, yersel/mekânsal olanla da tanımlanmaktadır. Zira, yersel/mekânsal olan bir kimlik siyasetine karşılık gelmektedir. Mekanın spesifik formu belirli yaşam biçimlerinin ve farklı kültürel konumların yansıdığı birer ayna gibidir (Urry, 1999:20-28). Bu noktada mekansal olan, aynı zamanda belirli aidiyetlerin, belirli statü, sınıf ya da yaşam duruşu içinde olanların kendilik değerlerine göre biçimledikleri, kendilikleri yansıtan yerler olmaktadır (bkz. Agnew, 1993:261-267).

Relph’e göre, mekâna kimliğini veren özellikler ise, temelde, mekânın fiziki yapısı, içerdiği sosyo/kültürel boyut ve kullanıcı katılımı ile gerçekleşen aktivitelerdir. Yine, mekanda deneyimlenen kalıcı aynılıklar ve birliktelikler de kentsel mekana kimliğini veren özelliklerdir. Kentsel mekânın kolektif bellek oluşturmaya dair en ayırıcı husus ise, mekânın barındırdığı canlılık ve belirli mimari kodları içermesidir. Bu

bağlamda kentin mekânsal kimliğinin en çarpıcı bir şekilde okunabildiği yerler, kente ölçek veren ve herkes tarafından benimsenen değerlerin izlerini taşıyan bir dizi kentsel ortak mekânlar olmaktadır (Relph, 1976; Zengel, 2002:90).

Mekân içinde deneyimlenen yaşamsal pratikler, gerçekte, farklılık imgelerinin oluşmasında temel rol oynamaktadırlar. Kimlik ile bu kimliğin oluştuğu/ifade edildiği mekânlar arasında sıkı bir bağ bulunmakta ve kimliğimizi çoğunlukla başka insanlarla/gruplarla etkileşim içinde kurmaktayız. Kimliğimizi kurarken, kimi kez kendimizi başkalarıyla bir karşıtlık ilişkisi içinde algılar, kimi kez de başka kimlikleri baskı altına alırız. Kimliğin oluşumu, aynı zamanda, kendi özneliğimizi başkalarından ayıran sınırların tayini ve de kendi pozisyonumuza dair haritaların yeniden çizilmesini ifade eder. Belirli mekanlar, öteki kimliklerle aramızdaki farklılıkların bilincine varmamızı engelleyebileceği gibi, bu bilinci artırıcı bir rol de oynarlar (Işık, 1994:27-28).

Gerçekte, kentler, sosyal/kültürel doğaları itibariyle farklılık ve heterojenlik algıları yüksek farklılaşmış gruplara, topluluklara bünyelerinde yer verdiklerinden, kimlik ve farklılık algılarının keskinleşmesine yol açarlar (bkz. Castells, 2006). Aristoteles de, *Politika* adlı eserinde dile getirdiği gibi, kentler, farklılıkları olan insanların bir arada yaşadığı, aynı insanların yaşadığı yerin ise kent olamayacağını belirtir. Modernitenin temelinde de, bir tür sosyal sözleşmeyle bir arada durabilen farklı insanların (sınıf, sosyal kesim) bütünleşmiş bir sosyal düzen oluşturdukları varsayımı yatar. Kamu, halk gibi terimler de birbirleriyle belli bir bütünleşme içinde olan farklı sınıfların oluşturduğu insan topluluklarını betimler. Halk ya da kamu, bütün sosyal sınıf ve tabakaları içeren, kamusal alanda ve mekânda sınıfsal çatışmalarla sürekli yeniden düzenlenen bir “sivil” duruma karşılık gelir (Kurtuluş, 2005:63).

Bu bağlamda kentler, çoğunlukla, sınıf, statü ve kimlik atfetme gibi değişik misyonlarıyla öne çıkarlar. Karmaşık ve heterojen yapıda olduklarından çoklu kültür ve kimlik üretme potansiyeli taşırlar, kent ve kentlilik de büyük ölçüde söz konusu kozmopolitlikten mülhem farklı kültürelliklerle karakterize olur. Kentler, toplumsal pratiklerin aktığı, kimliklerin iktidar ve yerle kesişerek farklı/tümleşik coğrafyalar ürettiği özgül mekânlar olarak, sürekli değişen, dönüşen bir kimliğe karşılık gelirler (Göksu, 1999: 188).

Urry'nin ifadesine göre, modern kentlilik, bildik kimliklenme süreçlerini büsbütün tersine çevirmiştir. Özellikle de, insanların “*kamu içinde mahrem*” olabilecekleri yeni kamusal mekânların, pasajların ve cafe'lerin ortaya çıkması; yeni ve özgün boş zaman deneyimleri keşfeden insanların olağanüstü karışımı ve turist olarak tanımlanabilecek insan yığınları için belirli turizm yerlerinin ortaya çıkması, hiç kuşkusuz, sabit, kararlı

yerleşim anlayışı ve buna dayalı kimliklenme süreçlerini yapıbozuma uğratmıştır (1999: 288). Tüm bunlar, kent ölçeğinde, yeni ifade dillerine karşılık gelecek ölçüde, sıra dışı, aykırı, atomik kimliklerin kök salması, kendini var kılmasına yaramaktadır denebilir.

Dolayısıyla, kent ortamı, her şeyden önce, farklılık, kozmopolitlik ve anonimlik yüklü olduğundan, birer *kimlik kozmosu* olarak da görülebilirler. Kentteki her bir mekân/yer, işlevleri, kültürel iklimi, iç mekân kurgusu, müdavimlerin sosyal, statüsel, kültürel temsili itibariyle benzeşik öğelere sahip oldukları gibi ayırıcı/ayrıştırıcı bir niteliğe de sahiptirler. Kentteki değişik türden mekânlar, ötekilerin karşılaşması, kendilerini göstermelerine aracılık etmeleri itibariyle, farklı kültüreliliklerin karşılaşmasına, iç içe geçmesine yeni ya da melez kültürel biçimlerin kök salmasına alan açar. Bu mekânlardaki karşılaşmalar, bir araya gelmeler, oyuncu/seyirlik birliktelikler aynı zamanda farklılıkları, ötekilikleri ve de yabancılaşma algılarını mekânın birleştirici, düzleştirici iklimi içinde yeniden üretir. Mekânın düşünsel hatta politik/ideolojik iklimiyle aynileştirir, “*bireysellik*” lerimizin üzerine ikame edebileceğimiz bir *grupcul aidiyet*, *kimlik matrisi* yakalamamızı sağlar. Mekânda boy atan, sahiciliği her zaman tartışma götürse de, bir mekânsal cemaatin parçaları olarak insanların kendilerini algılamalarının temelini inşa eder.

Kent ve kentlilik retoriği de, bir bakıma, kozmopolite sinmiş olan bu farklılık kültürünün külleri üzerinden inşa olur. Kentin sosyal coğrafyası içinde boy atan değişik türden mekân, gerçekte, farklı kültüreliliklerden mülhem yeni/harmonik kimlikler, yaşam biçimleri, yeni gündelik alışkanlıklar icat ederler.

Birey de, bu mekânlarda, ötekilerle etkileşimi sonucunda bir *kendilik algısına* sahip olur ve kendi yerini, rolünü, duruşunu ötekilerden ayırıştırmasıyla bir kimlik inşa süreci yaşar. Kent mekânları, ötekilerin bir buluşma adresi ya da kendilerini sunumlama mekânı olarak, kimliğin birer kurucu unsuru olarak öne çıkar. Bu mekânların müdavimlerinin taşıdığı farklılık, ötekilik, yabancılaşma algıları, bireyin kendisine ait farkındalığının belirgin hale gelmesine yol açar. Mekânlar kimlik atfetmek yanında, müdavimlerinin taşıdığı kültürel nüanslar ve mekânda kristalize olan düşünsel iklim sayesinde, kent içinde farklılıkları kolayca teşhis edilen “*yeni sosyaliteler*”, “*mekân cemaatleri*” ve “*melez kimliklerin*” kök salmasına önyak olurlar.

Kentteki birbirinden farklı ve değişik türden mekân, örneğin, barlar, meyhaneler, eğlence yerleri vs. kentli küçük burjuvazinin sosyalize olduğu, kültürlendiği ve toplumsal kimlik edindiği yerler olma özelliği gösterirler. Bu mekânların yüklendiği ya da temsil ettiği yaşam felsefesi, toplumsal bakış, ideolojik yüklemeler vs. bir yandan insanları bu mekânlara çeker öte yandan, müdavimlerin kendi renkleri/desenleri mekâna yansır.

Kentin savurguları, yabancılığı karşısında bu mekânlar vurdumduymazlığı, boş vermişliği, pasifist karşı koyuşları ya da soft bir varoluşsal limana teslim olmuşluğu yansıtırlar. Bu mekânlar kentin rasyonel, düzenli, sıkıcı tekdüzeliğini temsil eden kurumsal yanlarına karşılık, irrasyonel, düzensiz, dağınık ve tezatlık yüklü sıradanlıklarıyla kendilerini kentli insanlara açarlar. Yine kentlerdeki cafeler, kahvehaneler, çay bahçeleri, parklar vs. de kentli yurttaşların kentin kalbinde bir yer edinme, konaklama, barınma, sıkıcı olandan, tekdüze olandan kaçma adına sığındıkları, oraları yer/mekân dışında bir eve, barınağa dönüştürdükleri birer aidiyet alanı olarak gözüktürler. Kentli insanlar bu mekânlarla sadece işlevsel yanları ile ilişki kurmazlar adeta onlarla bütünleşirler. Oralar bir bakıma kentlilerin, gündelik yaşamlarının ayrılmaz/bütünleşik bir parçası, yaşamsal zorlukların, zorlanmaların, gözetlenme ve denetlenme stratejilerinin boğduğu bir iklimden kaçılan, görece özgürleşilen, resmi denetim ve gözetim çarkından kurtulunan yerler olmaktadır. Bu mekânlar aynı zamanda, kentli yurttaşların hayata yükledikleri anlama paralel bir mekânsal dairenin içine tündükleri, oralar üzerinden *aidiyet, yerde olmak, bağlanmak, tanınmak, sahiplenilmek*, vb. ontolojik tutamaklar buldukları yerlerdir. İnsanlar yeryüzünde hep bir *“korunma”*, *“bağlanma”*, *“sahiplenilme”*, *“kabul edilme”*, *“içeriye alınma”*, *“kucak açılma”* ihtiyacını doğdukları andan itibaren hissederler. Gerçekte mekâna, yere olan bağlanmalarımızın temelinde de, söz konusu ontolojik eğilimlerimizin büyük yeri olsa gerek.

Kent mekanları aynı zamanda, sembolik prestij dereceleri itibariyle farklı kesimden insanların buluşma, karşılaşma ve vakit geçirme adresleri durumundadırlar. Bu mekânlarda gözükmeye/görünme, her zaman reel bir şeye karşılık gelmemekte, oraların temsil ettiği sembolik imge dili çok farklı kesimden insanları oralara çekmeyi başarmaktadır. Örneğin, Pressdee'nin Avustralya'daki büyük bir alışveriş merkezinde yaptığı araştırmada bu mekânların sembolik itibar dereceleri sayesinde farklı kesimden insanların karşılaştığı mekânlara dönüştüğü belirtilmektedir. Pressdee'e göre, harcayacak paraları olmayan alt sınıftan gençler bu mekânları yüksek oranda kullanmaktadırlar. Paraları olmasa da bol vakitleri olan bu insanlar gerçekte metaları değil, mekânı ve imgeleri tüketiyorlar. Gençler, bu mekânları tüketerek toplumsal farklılıklarını ve bastırılmış kimliklerini aşma, öykündükleri kimlikler inşa etme yoluna gidiyorlar (Fiske, 1999: 52). Böylelikle *“alışveriş merkezleri”*, *“tüketim katedralleri”*, *“shopping mall”lar*, *“tüketim sarayları”* vb. adlarla anılan bu mekânlar, gerçekte meta tüketimi dışında farklı açılımlar sergilemekte; kimlik, gösterge, imaj ve mekânsal tüketimin adresleri olarak öne çıkmaktadırlar. Alışveriş merkezleri dışında, plazalar, güzellik salonları, yüzme

havuzları, konulu restoranlar, fitness center'ler, siber alışveriş mekânları, hediyelik eşya dükkânları, eğlence parkları, oyun köyleri, *Disneyland, Dreamland, Fantazyland* gibi boş zaman dünyaları da, benzer şekilde, sınıfsal imgelerin, imaj, statü, gösterge ve kimlik implikasyonlarının taşıyıcısı durumundadırlar.

Dolayısıyla mekânlar, kent mekânları, değişik kimlik kurucu potansiyelleriyle kenti ve kentliyi yeniden kurarlar. Mekânın sosyal dokusu ve müdavimlerinin kültürel ardalanı, mekânı tipikleştirdiği gibi mekâna sinmiş kültürel/sosyal/entelektüel etkiler de müdavimlerini yeniden inşa eder, mekânsal sosyalizasyona tabi tutar ve ortak temayüller içinde olmaya sürükler. Mekânsal olan aynı zamanda tipik düşünme ve davranma tarzına karşılık geldiğinden mekân, düşünsel ve davranışsal oydaşmayı belirleyen önemli bir etken haline gelir ve yere dair bir aidiyete, bireysel/kolektif kimlik tanımlamalarına karşılık olurlar.

Sonuç

Kent mekânları, modernliğin yükselişi ile birlikte özel alandan çıkan/çıkarılan kitleler için kentin kalbinde yeni bir barınak/ev olarak belirmişlerdir. Eski toplumlarda daha doğal ve karmaşık niyetlere içkin olmayan bu mekânlar, modernliğin, endüstriyel çalışma düzeninin, bireyciliğin, yabancılaşmanın bir sonucu olarak giderek önem kazanan ve kitlesel yığılmaların mekânları olarak modern gündelik yaşamın merkezi kurumları arasında yer almışlardır. Bu mekânlar, fiziksel oldukları kadar, sosyal ve kültürel yönden de bir derinliği temsil ederler. Bunların her biri, kendi çapında, dil, söylem, temsil, kimlik, statü, imaj, prestij, simge ve gösterge üretir, bunları dolaşıma açar, bunlar üzerinden belli bir kültürel form, alt kültür, mekânsal cemaat vs. inşa ederler. Bu yönleriyle, her bir mekân temsil ettiği kodlar gereği, kent aurası içinde, bir hiyerarşi yaratır, bu hiyerarşi kendilerine yönelen müdavimlerle birlikte yeni bileşimlere kapı aralar. Bu yönleriyle, mekânlar, ürettikleri ve yaslandıkları imgeler/semboller üzerinden aidiyet matrisleri, mekânsal ayırışma/dışlama mekanizmaları, grupsal özdeşlikler ve kişisel temsiliyetler inşa ederler.

Dolayısıyla, kentsel mekânlar, türlü yaşamsallıkların içinde inşa olduğu, kolektif deneyimlerin, sınıf, statü, cinsiyet, ırk, etnisite vb. sosyal karşılaşmaların yaşandığı, kaçışlar, unutulmalar, avuntular, spontanelik, özgürlük vb. temalara içkinlik taşıyan çoklu birer kültürel havsaya andırırlar. Buralar aynı zamanda, iktidar/itaat-rıza gösterme¹² gibi güç ilişkilerinin farklı bir tonda cereyan ettiği, beden, temsil, gösteriş, cinsiyet vb.

¹² Mekânın ideolojik bir metin olarak okunabileceğine dair görüşler için bkz. M. Foucault, 1986 ve H. Lefebvre, 1991

hiyerarşi yaratan ögeler sayesinde insanların pozisyon aldıkları, sosyal benlik temsillerine girdikleri, dolayısıyla, sosyal karşılaşmalardaki örtülü iktidar dilinin çözüldüğü mekânlar olma özelliği gösterirler.

Bu açıdan bakıldığında kent mekânları üzerinden o kentin ortak yaşam kültürünün gizlerini yakalamak, kolektif deneyimlerinin izini sürmek, gündelik yaşamın imgesel boyutlarına dair veriler toplamak olası gözüktür. Kentin kamusal mekânları bu açıdan zengin bir sosyolojik sondaj alanı durumundadırlar. Buralarda yoğunlaşan insan kalabalıklarının kültürel/psikolojik evrenlerine dair potansiyel, derinlikli sosyal analizler yapmayı adeta kışkırtır. Zira insanları bu mekânlarda bir araya getiren şey, taşıdıkları ve sundukları toplumsal işlevler, ayrıştırıcı ve bütünleştirici sosyalite bağlamlarıdır. Kent yaşamının gizemini, kent sakinlerinin kolektif bilinçaltını, gizli/saklı dünyalarının simgesel kodlarını, bu mekânların temsil gücünde bulabiliriz. Bu mekânlar, kentin tarihine tanıklık ettikleri gibi, toplumun ruhsal dünyası, estetik kaygıları ve bilinç haritasına da ayna tutarlar.

KAYNAKLAR

AGNEW, John (1993), “Representing Space (Space, Scale and Culture in Social Science)”, *Place Culture Representation*, (Edt.J.Duncan-D.Ley), London&New York: Routledge.

AKIŞ, Tonguç (2002), “Gündelik Hayat ve Kentsel Mekân: Yüksel Yaya Bölgesi’nde Yürümek”, *Ankara’nın Kamusal Yüzleri. Başkent Üzerine Mekân-Politik Tezler* (Der. G.Arif Sargın), İstanbul: İletişim Yay.

ASLANOĞLU, Rana, (1998), *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*, Bursa: Asa Kitabevi.

AYTAÇ, Ömer (2006), “Mekân(ın) Sosyolojisi: Toplumsalın Yeniden Kuruluşu”, *Sosyoloji ve Coğrafya. Sosyoloji Yıllığı 15* (İç.), Ed.E.Eğribel-U.Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık.

BALİ, Rıfat (2002), *Tarz-ı Hayat’tan Life Style’a Yeni Seçkinler, Yeni Mekânlar, Yeni Yaşamlar*, İstanbul: İletişim Yayınları.

BANERJEE, Tridib (2001), “The Future of Public Space: Beyond Invented Streets and Reinvented Places”, *Journal of the American Planning Association*, Wntr, v67 il.

BAUDRILLARD, Jean (1997), *Tüketim Toplumu*, Çev.H.Deliçaylı-F.Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

BENHABİB, Seyla (1996), “Kamusal Alan Modelleri”, Çev.D.Şahiner, *Cogito*, Sayı 8.

BOCOCK, Robert-THOMPSON, Kenneth (eds.) (1992), *Social and Cultural Forms of Modernity*, Oxford, Blackwell Publishing Ltd.

BROWN, Bruce (1989), *Marx, Freud ve Günlük Hayatın Eleştirisi*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2007 17 (2)

BUTLER, Judith (1990), *Gender Trouble. Feminsm and the Subversion of Identity*, London&New York: Routledge.

CALHOUN, Craig, (1994) *Social Theory and The Politics of Identity, Social Theory and The Politics of Identity*, Ed.by.C.Calhoun, Blackwell Publishers,

CARLIER, Omer, (1999) “Magrib Kahvehanesi: Erkek Sosyalliği ve Yurttaşlık Hareketleri”, *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler* (Ed.H.D.Gregoire,F.Georgeon) Çev.M.Atik-E.Özdoğan, İstanbul, Yapı Kredi Yay.

CASTELLS, Manuel (2006), *Kimliğin Gücü. Enformasyon Çağı:Ekonomi, Toplum Kültür* (2.cilt), Çev. Ebru Kılıç, İstanbul, İst, Bilgi Üni. Yayınları

CERTEAU, Michel de (1988), *The Practice of Everyday Life*, Los Angels and London: University of California Press

CHANEY, David (1999), *Yaşam Tarzları*, Çev.İ.Kutluk, Ankara, Dost Kitabevi Yay.

ÇABUKLU, Yaşar (2004), *Postmodern Toplumda Kriz ve Siyaset*, İstanbul, Kanat Kitap.

DEMİR, Erol (2002) “Kamusal Alan ve İmge: Gençlik Parkının Değişen Anlamı”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 94, Güz.

ERGİN, Nilüfer (2001), “Ortak Yaşam Alanı Olarak Heykel”, *21.Yüzyıl Karşısında Kent ve İnsan*, Haz. F.Gümüšoğlu, İstanbul, Bağlam Yayınları.

FEATHERSTONE, Mike, (1997) *Undoing Culture-Globalization, Postmodernism and Identity*, London: Sage Publ.

FISKE, John (1999), *Popüler Kültürü Anlamak*, Çev.S.İrvan, Ankara, Ark Yay.

FOUCAULT, Michels (1986), “Of Other Spaces”, *Diacritics*, Spring,

GANNON, Martin J. (2001), *Understanding Global Cultures*, London: Sage Publication

GARDINER, Michael E. (2000), *Critiques of Everyday Life*, London&NewYork: Routledge.

GOFFMAN, Erving (1959), *The Presentation of Self in Everyday Life*, NewYork:Doubleday.

GÖKSU, Sezai (1999), “Zaman Enlemi, Kentsel/Tarihsel Amnezi ve Mekânsal Planlamanın Deontolojisi”, *Toplum ve Hekim*, Cilt 14, Sayı 3, Mayıs-Haziran.

HABERMAS, Jürgen (1997), *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, Çev. T.Bora-M.Sancar, İstanbul, İletişim Yayınları.

HENDERSON, Karla. A. (1994), “Perspectives on Analyzing, Gender, Women, and Leisure” *Journal of Leisure Research*, Spring, V 26, N 2.

HIGHMORE, Ben (2002), *The Everyday Life Reader*, London&NewYork: Routledge

IŞIK, Oğuz (1994), “Değişen Toplum/Mekân Kavrayışları: Mekânın Politikleşmesi, Politikanın Mekânsallaşması” *Toplum ve Bilimi*, Sayı 64–65, Kış.

KÖMEÇOĞLU, Uğur (2003) “Örtünme Pratiği ve Toplumsal Cinsiyete İlişkin Mekânsal Bir Etnografi” *Doğu Batı*, Sayı, 23.

KÖMEÇOĞLU, Uğur (2005), “Kamusal Alan: Katılım ve Dışlama Güçleri Arasındaki Diyalektiğin Biçimi”, *Sivil Bir Kamusal Alan* (içinde), İstanbul, Kaknüs Yayınları.

KURTULUŞ, Hatice (2005), “Kente Bir Sosyo-Mekânsal Ölçek Olarak Bakmak ve ‘Kentsel Dönüşüm’”, *Evrensel Kültür*, Sayı 164, Ağustos.

LEFEBVRE, Henri (1991), *The Production of Space*, Çev. N.Smith, Oxford: Blackwell

LEFEBVRE, Henri (1996), “Right to the City”, *Writings on Cities: Henri Lefebvre*, Ed. E.Kofman-E.Lebas, Blackwell Publ.

LEFEBVRE, Henri (1998) *Modern Dünyada Gündelik Hayat*, Çev. I.Gürbüz, İstanbul, Metis Yayınları.

LEFEBVRE, Henri (1991), *The Critique of Everyday Life*, ing.Çev.John Moore, Verso.

LIGHT, Andrew; SMITH, Jonathan M., (1998), “Introduction: Geography, Philosophy and Public Space” (Ed.) A.Light and J.M. Smith *Philosophy and Geography II: The Production of Public Space*. Oxford: Rowman and Littlefield Publishers.

NEUMANN, Elisabeth Noelle (1997), “Susunluk Sarmalı Kuramının Medyayı Anlamaya Katkısı”, *Medya, Kültür Siyaset* (içinde), Der. S.İrvan, Ankara, Ark Yayınları.

OLDENBURG, Ray (1999) *The Great Good Place (Cafes, Coffee shops, Bookstores, Bars, Hair Salons And Other Hangouts At The Heart of A Community)*, New York: Marlowe Company

PETERS, John D.- CMIEL, Kenneth (1997), “Medya Etiği ve Kamusal Alan”, *Medya Kültür Siyaset* (içinde), Der. S.İrvan, Ankara, Ark Yayınları.

ROBINS, Kevin (1999), *İmaj, Görmenin Kültür ve Politikası*, Çev. N.Türkoğlu, İstanbul, Ayrıntı Yay.

ROZENSWEIG, Roy (1991), “The Rise of the Saloon”, *Rethinking Popular Culture* (Ed.Chandra Mukerji-Micheal Schudson), California: California University Press.

SARGIN, Güven Arif, (2002), “Kamu, Kent, Poliytika”, *Ankara'nın Kamusal Yüzleri Başkent Üzerine Mekân-Politik Tezler*, Der. G.A. Sargin, İstanbul, İletişim Yayınları.

SCHIVELBUSCH, Wolfgang, (2000), *Keyif Verici Maddelerin Tarihi/ Cennet, Tat ve Mantık* Ankara, Dost Kit. Yay.

SCOTT, Allen J., (2000), *The Cultural Economy of Cities*, London: Sage Publications

SENNETT, Richard, (1999), *Gözün Vicdanı. Kent Tasarımı ve Toplumsal Yaşam*, Çev. S.Sertabiboğlu-C.Kurultay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

SENNETT, Richard (1996); *Kamusal İnsanın Çöküşü* (Çev: S.Durak-A.Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yay.

SMITH, Dorothy E., (1987), *The Everyday World as Problematic: A Feminist Sociology*,

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2007 17 (2)

Northeastern University Press.

SMITH, Philip, (2005), *Kültürel Kuram*, Çev. S.Güzelsarı-İ.Gündoğdu, İstanbul, Babil Yayınları.

UĞUR, Aydın, (2002), *Kültür Kütası Atlası, Kültür, İletişim, Demokrasi*, İst: Yapı Kredi Yayınları.

URRY, John, (1999), *Mekânları Tüketmek*, Çev. R.G.Ögdül, İstanbul, Ayrıntı Yayınları

VANEIGEM, Raoul, (1996), *Gençler İçin Hayat Bilgisi El Kitabı: Gündelik Hayatta Devrim*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

WILSON, Elizabeth, (1992), “Görünmez Flaneur”, Çev. F.Çulha-A.Bora, *Birikim*, Sayı 43.

YENAL, N.Zafer, (1996), “Bir Araştırma Alanı Olarak Yeme-İçmenin Tarihi ve Sosyolojisi”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 71, Kış.

ZENGEL, Rengin (2002), “Yeni Binyılda Kentsel Açık Mekânlarda Kimlik Arayışı”, *Arredamento Mimarlık*, (11).

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 17, Sayı: 2 Sayfa:227-249, ELAZIĞ-2007

MÜKERRER SUÇLULUKLA İLİNTİLİ DEĞİŞKENLER

Variables Related To Criminal Recidivism

Zahir KIZMAZ

Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Elazığ.
zkizmaz@firat.edu.tr

ÖZET

Bu çalışma, suç davranışının tekrarlanmasında etkili olduğu tahmin edilen veya mükerrer suçlulukla ilintili olan bazı risk faktörlerini konu edinmektedir. Bilindiği gibi, bazı suçlular suç davranışını, her hangi bir mahkumiyet veya cezaevi deneyiminden sonra terk ederlerken, bazı suçlular da suç işleme eğilimlerini sürdürmekte veya muhafaza etmektedirler. Söz konusu bu çalışmada, yeniden suç işleyenlerin veya gelecekte kronik bir suçluya dönüşme olasılığı yüksek olan suçluların hangi özelliklere veya nasıl bir profile sahip oldukları konusu üzerine odaklanılmıştır. Bu çalışma, sadece mükerrer suçlulukla ilintili değişkenleri irdelemekle kalmayacak aynı zamanda, suçu alışkanlık edinen ile edinmeyen suçlular arasındaki farkı da ortaya koymuş olacaktır. Çalışma kapsamında mükerrer suçluluğun haberci veya tahmin edici unsurları olarak; demografik, ailesel, sosyal, zihinsel, klinik ve suçlunun ard alanına ilişkin çok sayıda değişken irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mükerrer suçluluk, kronik suçluluk, yeniden suçluluk.

ABSTRACT

This study is about a few risk factors related to the criminal recidivism or thought to be effective on repeating the criminal behavior. As known, some criminals go on or keep on committing crimes while some others desistance from crimes after imprisonment or prison-experience. In the mentioned study, it is focused on what characteristics or what kind of a profile the re-committing criminals or the ones having the possibility of tending to be criminals in the future have. Not only will this study emphasize the variables about the criminal recidivism but also identify the difference between the habitual and non-habitual offenders. In the context of the study; many variables such as demographic, familial, social, mental, clinical and the background of the criminal as the predictors of the recidivism have been investigated.

Key Words: Criminal recidivism, chronic offending, reoffending.

1.GİRİŞ

Bilindiği gibi suçlular, suç işleme yoğunluklarına ve cezaevine girme sıklıklarına göre kendi aralarında farklılık göstermektedirler. Diğer bir deyişle, cezaevinden çıkan suçlulardan bazıları suç işleme davranışını terk ederken, bazı suçlular da suç işleme alışkanlıklarını devam ettirmektedirler. Bu çerçevede cezaevindeki suçluları bir ve birden çok kez cezaevine giren suçlular şeklinde iki temel kategori içerisinde ele almak mümkündür. Gelecekte yeniden suç işleme olasılığı yüksek olan suçlular hiç kuşkusuz diğer suçlulardan bazı özellikleri ile ayrılmaktadırlar.

Gelişmiş ülkelerde yapılan çok sayıda araştırma (bazı araştırmalar için bkz. Zamble ve Quinsey, 1997; Cottle v.d., 2001; Gendreau v.d., 1996; Izzo v.d., 1990; Capaldi v.d., 1996; Myner, v.d., 1998; Hills ve Baumer, 1997; Nilsson, 2003; Mills v.d., 2004; Benda v.d., 2001; Dembo v.d., 1995), hüküm giyen veya her hangi bir cezai yaptırıma (hapis ve para cezası, toplum hizmeti ile cezalandırma, elektronik gözetim v.d.) maruz kalan suçlulardan, gelecekte yeniden/tekrar suç işleme riski yüksek olan suçluların hangi tür özelliklere sahip olduklarını kestirmeye çalışmaktadır. Bu tür araştırmalar bir anlamda, gelecekteki suçluluğun tahmin edici unsurları (predictor) üzerine odaklanan diğer bir deyişle mükerrer suçluluğun¹ ön göstergelerini kestirmeye çalışan araştırmalar niteliğini taşımaktadır.

Gelecekte yeniden suç işlemenin öngörücü veya haberci unsurlarının saptanmasına yönelik araştırmalar veya çalışmaların yapılması büyük bir önem arz etmektedir. Bu önem büyük ölçüde, söz konusu araştırmaların suçlulukla mücadele etmede veya suç oranlarının azaltılmasında temel teşkil edecek bazı sonuçlar ortaya koymalarından kaynaklanmaktadır. Çünkü bu tür araştırmalar, yeniden suçluluğun (reoffending) ön belirtilerini saptayan çalışmalar niteliğini taşımaktadır. Özellikle, cezaevinde tutuklu ve hükümlü bulunan suçluların tahliye veya salıverilme sonrasında da, suça yönelmelerinin önlenmesine yönelik bazı politikaların geliştirilmesi, kronik² suçlu oranının azalmasında etkili olacağını tahmin etmek güç değildir. Bilindiği gibi, toplumda acımasız olarak nitelendirilen bazı suç olaylarının (cinayet, tecavüz, gasp, kapkaç v.b.) önemli bir kısmı, kronik veya sabıkalı olarak bilinen suçlular tarafından işlenmektedir. O nedenle,

¹ Mükerrer suçluluk kavramı burada, cezaevinden salıverilen suçlular içerisinde, zaman aralığı dikkate alınmaksızın, yeniden suç işleyenleri nitelendirmektedir. Dolayısıyla, mükerrer suçluluk, suç davranışının tekrarlanması anlamında kullanılmıştır.

² Kronik suçlu, cezaevine beş veya beşten fazla giren ve dolayısıyla suç işleme sıklığı yoğun olan suçluları tanımlamaktadır (bkz. Wolfgang v.d., 1972).

suçluların kronik suçlu olma süreçlerine etkin bir müdahalenin gereği ortadadır. Bu da, etkin engelleyici veya önleyici bir suçluluk stratejisinin geliştirilebilmesinin temel bir koşulunun, yeniden suç işleme olasılıkları yüksek olan suçluların hangi profile sahip olduklarının saptanması ile mümkün olmaktadır.

Bu çalışmada; suç işlemiş, tutuklanmış, hüküm giymiş veya bir şekilde kriminal yaptırıma maruz kalmış suçlular içerisinde tekrar suç işleme olasılıkları yüksek olan suçluların hangi özelliklere sahip oldukları konusu yoğunluklu olarak ele alınacaktır. Diğer bir deyişle çalışmanın önde gelen amacı, daha önceden her hangi bir suçtan dolayı mahkum olan suçlular içerisinde, gelecekte yeniden suç işleme olasılıkları yüksek olan suçluların sahip oldukları özellikleri belirlemek veya mükerrer suçluluğun habercileri olan değişkenleri irdelemektir. Bu nedenle çalışma önemli ölçüde, yeniden suç işlemenin öngörücü unsurlarının neler olabileceğini konu edinmektedir. Araştırmada, bir suçlunun gelecekte suçu alışkanlık veya meslek düzeyinde deneyimleyip deneyimlemeyeceğinin, suçlunun bazı sosyo-demografik, ailesel, kişisel özelliklerinden ve suçluluk geçmişine ilişkin bazı değişkenlerden kısmen de olsa saptanabileceği ileri sürülmektedir. Bu özelliklerin bilinmesi ile bazı suçluların kronik veya inatçı suçlulara dönüşmelerinin engellenmelerinin olanaklı olabileceği düşünülmektedir. Diğer bir deyişle, suçluların etkili rehabilitasyon programlarına tabi tutulmaları, yeniden suçluluğun öngörücülerinin iyi bilinmesi ile mümkündür. Bu çalışma, yabancı ülkelerde yapılmış bazı araştırma sonuçlarından hareketle yeniden suçluluğun öngörücü unsurlarının neler olduğunu ortaya koymaya çalışacaktır. Çalışma, bu nedenle kuramsal bir nitelik taşımaktadır.

Ülkemizde bu tür araştırmalara rastlamak oldukça güçtür. Bunun nedenini, ülkemizde kriminoloji veya suç sosyolojisi disiplininin az gelişmişliğinde aramak gerekmektedir. Oysaki, ülkemizde sorunsallık düzeyi giderek artmaya başlayan suç ve suçluluk olgusuna yoğun bir ilginin gösterilmesinin gerekliliği ortadadır. Özellikle mükerrer suçluluk konusunda gerek teorik gerekse de uygulamalı araştırmaların ülkemizde pek olmadığı düşünüldüğünde, bu genel kuramsal çalışmanın bundan sonra yapılacak bazı araştırmalar için bir referans teşkil edebileceği ileri sürülebilir.

2. MÜKERRER SUÇLULUĞUN ÖNGÖRÜCÜ UNSURLARI

Ülkemizde, suçluluk alanında bakir bırakılan alanlardan biri de mükerrer suçluluk konusudur. Mükerrer suçluluğun düzeylerini ve göstergelerini belirleme çerçevesinde; Birleşik Devletler, Büyük Britanya, Kanada ve Avustralya gibi değişik ülkelerde yapılan bazı araştırmalar, yeniden suçluluğun öngörücülerine ilişkin çok sayıda faktör saptamıştır. Ancak, söz konusu araştırmaların yeniden suç işlemenin ön kestiricilerine

ilişkin belirledikleri faktörlerin etkililik düzeylerinin, araştırmaların sonuçlarına göre değişkenlik arz ettiği gözlemlenmektedir. Diğer bir deyişle, tüm araştırma sonuçları/bulguları arasında bir örtüşmenin olduğunu söylemek mümkün değildir. Örneğin; bazı araştırmalarda (Dembo, Turner, Sue, Schmeidler, Bordon ve Manning, 1995; Roy, 1995) madde kullanmak, yeniden suçluluğun güçlü bir öngörücüsü olduğu yönünde bulgular saptanırken, başka araştırmalarda (Wierson ve Forehand, 1995) da böyle bir sonucun elde edilmediği veya sadece kokain (Dembo, Williams, Schmeidler, Getreu ve Berry, 1991) gibi uyuşturucunun sadece spesifik bir türü ile ilişkili olduğu bulgusu saptanmıştır. Benzer biçimde bazı araştırmacılar (Dembo v.d., 1998), tek ebeveynli ailelerde yaşamının, yeniden suç işleme riskini arttırdığını saptarken, bazı araştırmacıların (Myner v.d., 1998; Niarhos ve Routh, 1992) da bu yönde bir bulgu saptamadıkları görülmektedir.

Ancak, gelecekteki suçluluğun veya gelecek dönemlerde suç işlemenin en güçlü göstergesinin, ki çok sayıda araştırmacının ortak bir bulgusu olarak da kabul edilebilir, geçmişteki kriminalleşme düzeyi olduğu söylenebilir. Geçmişteki suçluluğun, gelecekteki suçluluğun da güçlü habercisi olarak görülmesinin nedeni olarak burada bir kaç olası nedenden söz edilebilir. İlk belirtilebilecek husus, suç kalıplarıyla temas etmenin bireyde belirli düzeyde suça yönelimi arttırdığı yönündeki açıklama biçimidir. Bu çerçevede genelde, suç kalıplarıyla veya suçlu değerlerle bir etkileşimin gerçekleşmesinin, suçluluk için güçlü bir gösterge olduğu ve ilk olarak işlenen suçun da gelecekteki suçluluk için ciddi bir risk nedeni oluşturduğu tahmin edilmektedir. Bundan ayrı olarak, suç işlemekle birlikte ortaya çıkan etiketlenme sorunu ve suçlunun kriminal bir yaptırım aracı olarak cezaevine kapatılmasının sonucu olarak cezaevi kültürü ile bütünleşme düzeyi gibi etkenler de, aynı zamanda gelecekteki suçluluğun olası nedenlerini oluşturmaktadır. Ancak işlenen ilk suç, tek başına gelecekteki suçluluğun nedeni olamaz. İlk suçluluğun, gelecek dönemlerdeki suçluluk üzerinde rol oynamasında başka faktörlerin oluşturabileceği etkiler de söz konusu olabilmektedir. Bu faktörler içerisinde; bireyin suç işlemeye başlama yaşı, yetiştiği aile koşulları, ebeveynlerin kriminal yapısı, suçlu akrabalarla bütünleşme düzeyi, ebeveyn denetimi ve bağlılığı gibi unsurlar en dikkat çekenleri oluşturmaktadır. Bu çerçevede bireyin kriminalleşme düzeyini arttırıcı etkenlerin sayısının fazlalığına ve etki düzeyinin yoğunluğuna bağlı olarak, bireyin kronik bir suçluya dönüşme olasılığı da artmaktadır.

Konuya ilişkin yapılmış çalışmalar, gelecekte suç işlemenin öngörücülerine ilişkin çok sayıda değişken saptamışlardır. Örneğin; Cottle, Lee ve Heilbrun (2001), 1983 - 2000 yılları arasını kapsayan yayınlanmış 23 araştırma üzerinde yaptıkları meta-analitik³ bir çalışmada, gelecekte yeniden suç işlemenin ön belirticileri veya habercileri olarak çok sayıda etken saptamışlardır. Farklı kategoriler içerisinde bir araya getirilen söz konusu değişkenler şu şekilde gösterilebilir:

1. Demografik değişkenler: Bu başlık altında, cinsiyet, ırk ve sosyo-ekonomik statü değişkenleri bulunmaktadır.

2. Suçlunun geçmişi: Burada bireyin; yasalarla karşı karşıya geldiği yaş veya kanunlarla ilk temas etme yaşı, ilk suçu işleme yaşı, önceki tutuklamaların sayısı, önceki suçların sayısı, işlediği suçun türü ve ilk tutuklamanın uzunluğu gibi unsurlar yer almaktadır.

3. Aile ve sosyal faktörler: Bu kategori içerisinde ele alınan değişkenler ise şunlardır: Fiziksel ve cinsel istismara maruz kalma, tek ebeveynli bir ortamda büyüme, ebeveynin patolojik bir yapıya sahip olması, evden kaçma sayısı, aileye ilişkin problemlerin varlığı, boş zamanın etkili kullanılmaması ve suçlu akran grubunun varlığı gibi.

4. Eğitimsel faktörler: Mükerrer suçluluğun öngörücüleri olarak burada üç değişken ele alınmıştır: Eğitime ilişkin geçmiş, okula devam ve okul başarısı faktörleri,

5. Zihinsel ve başarı skorları: Bu alanda, bireyin zeka ve başarısını ölçen dört test skoru yer almaktadır: Bunlar; standartlaşmış başarı skoru, sözel IQ skoru, performans IQ skoru ve tam ölçek IQ skorları

6. Madde kullanmaya ilişkin geçmiş: Suçluların gelecekteki suçluluğunun diğer öngörücüleri olarak, onların uyuşturucu madde kullanma (substance use) ve madde istismarına (substance abuse) ilişkin tutumları zikredilmektedir.

7. Klinik faktörler: Burada da, dört öngörücü unsur belirtilmiştir: Psikopatlık ve intihara eğilimlilik gibi bazı şiddetli patolojik unsurların varlığı, davranış bozukluğuna ilişkin semptomların varlığı, stres ve anksiyete gibi şiddetli olmayan bazı patolojik eğilimler ve tedavi olmaya ilişkin geçmiş.

Cottle, Lee ve Heilbrun (2001: 371-372), yukarıda belirtilen bu değişkenler içerisinde, yeniden suçluluğun veya gelecekte yeniden suç işlemenin en güçlü tahmin edicileri olarak, suçlunun geçmişine ilişkin değişkenleri saptamışlardır. Bundan ayrı

³ Konuya ilişkin olarak yapılan çok sayıda araştırmanın bulgularını karşılaştırmalı olarak teorik bir çerçeveye oturtacak şekilde analiz eden araştırmalar.

olarak aile problemleri, boş zaman kullanmanın yetersizliği, akran etkileri, davranışsal problemlerin varlığı ve çok sert olmayan patolojik durum değişkenlerinin de gelecekte suç işlemenin diğer görece güçlü habercileri olduğu yönünde bulgular elde etmişlerdir.

Gendreau, Little ve Coggin (1996: 590) suçu alışkanlık veya itiyat haline getirmiş sabıkalılar üzerine gerçekleştirilmiş 131 araştırmanın bulguları üzerine yaptıkları bir araştırmada da; mükerrer suçluluğun güçlü haberci unsurları olarak; yaş, kriminal özgeçmiş, arkadaşlar, aile faktörleri, cinsiyet, sosyal başarı ve aşırı madde kullanma (substance abuse) gibi etkenleri bulmuşlardır. Ancak, onlara göre tüm faktörler önemli olmakla birlikte söz konusu faktörler arasında en güçlü olanlar, kriminojenik gereksinimler, kriminal ve antisosyal geçmiş, sosyal başarı, demografik (yaş, cinsiyet, ırk gibi) ve aileyle ilişkin faktörlerdir. Zihinsel fonksiyon, kişisel gerilim faktörleri ve aile kaynaklı sosyo-ekonomik statü unsurları ise, diğer değişkenlere göre daha az etkili olan faktörlerdir (Gendreau v.d 1996).

Bazı araştırmalarda da yeniden suçluluğun en güçlü öngörücülerinin; önceki tutuklanma sıklığı, suça başlama yaşı, cinsiyet ve uyuşturucu kullanma yaşı, ırk ve aile yapısı olduğu ileri sürülmüştür (Bkz Capaldi ve Patterson, 1996; Loeber ve Farrington, 1998; Benda v.d, 2001). Örneğin; Benda v.d (2001) de, mükerrer suçluluğun en güçlü tahmin edicileri olarak; önceki tutuklamalar, suça başlama yaşı, çete üyeliği ve uyuşturucu/alkol kullanma faktörlerini göstermektedirler.

Myner ve arkadaşlarının (1998), 138 erkek çocuk (18 yaşına gelmiş ve yargılanmış çocuklar) üzerinde yaptıkları araştırmada da; suça başlama yaşı, ebeveynlerden ayrılma ve evsiz olma, çeteye üye olma, işlenen suçun türü, okula gitme sıklığının düşüklüğü, aşırı alkol kullanma (alcohol abuse) faktörlerinin, yeniden suçluluğun habercileri olduğu yönünde saptamalarda bulunmuşlardır (Myner v.d., 1998:76-77).

Loeber ve Dishion (1983) ile Loeber ve Stouthamer-Loeber (1986) gibi bazı araştırmacılar da yaptıkları araştırmalarda, suçluluğun haberci/öngörücü unsurları olarak şu değişkenleri belirlemişlerdir: a) zayıf ebeveynsel çocuk yönetimi, b) çocukluk dönemindeki antisosyal davranışın varlığı, c) ebeveynlerin ve kardeşlerin suçluluk durumları, d) zeka düzeyinin düşüklüğü ve bununla ilintili olarak eğitimsel başarısızlık ve e) ebeveynlerden ayrı kalma.

Simourd ve Andrews (1994) tarafından 60 araştırma üzerine gerçekleştirilen başka bir meta - analitik çalışmada da, suçluluğun en güçlü risk faktörleri olarak şu unsurlar saptanmıştır: a) anti sosyal akranlar ve tutumlar (53 araştırma), b) psikopatlık, içgüdüsellik ve madde kullanma gibi mizaç ve davranışa ilişkin problemler (45 araştırma), c) zayıf notlar ve okulu terk etme ile ilintili eğitimsel güçlükler (34 araştırma),

d) ebeveynlere bağlılık ve ebeveyn denetimi konusunda bazı problemlerin varlığı veya ebeveyn ile çocuk arasındaki ilişkinin zayıflığı (41 araştırma) ve e) empati ve ahlaki muhakeme yetersizliğine ilişkin kişilik değişkenleri (9 çalışma) (Bkz. Cottle, Lee ve Heilbrun, 2001: 371- 372).

Aşağıda, konuya ilişkin olarak yapılmış daha önceki araştırmalarda, mükerrer suçluluğa ilişkin olarak en çok saptanan veya sıklıkla dile getirilen risk faktörleri kısaca ele alınacaktır. Söz konusu faktörler, Andrews ve Bonta (1998)'yı izleyerek⁴, statik ve dinamik olarak iki başlık altında irdelenecektir. Statik faktörler, yaş, önceki mahkumiyet veya suç işleme sıklığı gibi suçluların geçmişine ilişkin olan ve değiştirilebilme olasılığı söz konusu olmayan özelliklerini tanımlamaktadır. Dinamik faktörler ise; suçlu akranlarla olan ilişki, antisosyal değer ve davranışların varlığı gibi değiştirilebilme özelliği olan kriminojenik gereksinimleri (criminogenic needs)⁵ tanımlamaktadır. Görüldüğü üzere dinamik faktörleri statik faktörlerden ayıran temel ölçüt, dinamik faktörlerin statik faktörlerin aksine değişebilme özelliği sergilemesidir (Loza, 2003:185-189; Gendreau v.d., 1996: 575).

2. 1. Statik Öngörücü Unsurlar

a) Cinsiyet: Kriminolojik literatürde yaygın olarak kabul gören bulgulardan birini, erkeklerin kadınlardan daha çok tutuklandıkları yönündeki saptama oluşturmaktadır (Heimer, 2000: 427). Mükerrer suçluluk oranı içerisinde erkek suçluluk oranının, oldukça yüksek olduğu bir gerçektir. Yeniden tutuklanan veya yeniden suç işleyenler üzerinde yapılan araştırmalar genelde erkek olmanın, yeniden suç işlemenin görece stabil bir ön kestiricisi olduğunu saptamıştır (bkz. Dembo ve Schmeidler, 2003: 204; Cottle v.d., 2001:369). Leclair (1985) mükerrer suçluların en çok, erkek ve bekar olanlar arasında yüksek olduğunu belirtmektedir. Bu anlamda erkek olmak, kadın olmaya nispeten yeniden suçlulukta daha güçlü bir risk faktörüdür.

b) Yaş: Gelecekteki suçluluğun önde gelen öngörücü unsurlarından birini yaş faktörü oluşturmaktadır. Diğer bir ifade ile, erken yaşlarda suç işlemeye başlamak, kronik suçlu olma sürecinde etkili bir unsurdur. Cezaevinden salıverilenler içerisinde yeniden suç işleyenler genelde ergen ve genç yaş grubunda yer alan bireylerden oluşmaktadır. Bu, suç

⁴ Andrews ve Bonta (1998) mükerrer suçluluğun öngörücü veya haberci unsurlarını, statik ve dinamik olmak üzere iki genel kategori içerisinde ele almışlardır (bkz. Andrews ve Bonta akt. Gendreau v.d., 1996: 575)

⁵ Kriminojenik gereksinimler, yasayla çatışmaya yol açan iş, eğitim, akranlar, madde kullanma ve kişiler arası ilişkiler ile ilintili olan suçluların değer ve tutumlarını içerecek şekilde tanımlanmaktadır (bkz.. Gendreau v.d., 1996)

işlemeye erken yaşlarda başlamanın gelecekte yeniden suç işlemenin habercisi olduğunu göstermektedir (Bkz. Ganzer ve Sarason, 1973; Blumstein v.d., 1986; Farrington, 1992; Patterson v.d., 1992). Örneğin Farrington (1992) araştırmasında, 10-16 yaş dilimi arasında tutuklanmış suçlu çocukların yaklaşık olarak % 73'ünün, 17-24 yaş arasında yeniden tutuklandıklarını saptamıştır. Bu bulgu, küçük yaşlarda suç işlemeye başlamanın, gelecek dönemlerde de suç işleme olasılığını arttırdığını ortaya koymaktadır. Genelde yetişkin suçluların önemli bir oranının, çocukluk döneminde de suç işleyen ve cezaevi deneyimi olan suçlulardan oluştuğu bir gerçektir. Zaten, çok sayıda araştırmacı (Gottfredson ve Hirschi, 1990; Moffitt, 1993; Wilson ve Herrnstein 1985, Zuckerman, 1979) da, çocukluk döneminde ortaya çıkan bazı davranışsal problemlerin veya yaşamın ilk dönemlerinde gelişen antisosyal eğilimlerin, yaşam süresi içerisinde görece durağan bir nitelik sergilediğini ileri sürmüştür.

Cezaevinden salıverilen suçlulardan yeniden suç işleyenler içerisinde, çocuk ve genç yaş grubunun oransal açıdan yüksek olmasının önde gelen bir nedeni, erken yaşlardaki suça olan eğilimin daha kalıcı bir nitelik taşıması ile açıklanabilir. En az birincisi kadar önemli olarak görülebilecek diğer bir neden de, küçük yaşlarda suç işleme ile birlikte gerçekleşecek yargılanma ve tutuklanmanın yarattığı olumsuz etkidir. Özellikle, erken veya küçük yaşlarda gerçekleşen tutuklanma ve cezaevi deneyiminin, suçlulukta her zaman caydırıcı olmadığı, bazen de suçluluğu pekiştirici bir etki yaptığı ileri sürülebilir. Burada, cezaevlerinde genç veya çocuk grubunda olan bireylerin kendi alanında deneyimli olan suçlular ile yakın bir temas içine girmeleri veya onlardan bazı yetenek ve becerileri öğrenmelerinin onları daha çok kriminal bir sürece ittiği düşünülmektedir. Öyle ki, kısa süreli bir cezaevi deneyimi bile, suçluların sonradan azılı suçlulara dönüşebilmelerinde etkili olabilmektedir.

Erken yaşlarda suç işlemeye başlayan bireylerin, gelecekte de suç işlemelerinin yüksek bir olasılık olarak görülmesinin diğer önemli bir nedenini de, bu dönemlerde bireylerde ortaya çıkan bazı biyolojik ve psikolojik gelişmelerde aramak gerekmektedir. Ergenler özellikle bu dönemlerde; risk alma, macera arayışı içerisinde olma, ani tepki verme, otoriteye karşı gelme gibi bazı davranış eğilimini daha çok sergilemektedirler. Ebeveysel denetimin zayıflığının, sorunlu ve yetersiz bir sosyalleşmenin varlığı ve okul bağlılığının düşüklüğü gibi bazı etkenler ile birlikte erken yaşlarda başlayan suçluluğun, yetişkin dönemde suça başlayanlara kıyasla daha kalıcı ve tekrarlanabilir bir özellik sergilediği söylenebilir.

c) İşlenen suçun türü: Mükerrer suçlulukla ilintili ele alınması gereken diğer bir değişken de, ilk işlenen suç veya suçların türüdür. İşlenen suçun türünün gelecekte

yeniden suç işlemenin güçlü bir göstergesi olduğunu gösteren çok sayıda araştırma vardır (Myner v.d., 1998; Dembo ve Schmeidler, 2003: 204; Cottle v.d., 2001: 369). Bir anlamda daha önceden işlenen suçun türü, bireyin gelecekte yeniden suça yönelip yönelmemesinde etkili olabilmektedir. Genelde, işledikleri suç türleri açısından mükerrer suçlular, mükerrer olmayan suçlulara kıyasla daha çok mala yönelik suçları işlemektedirler (bkz. Myner v.d., 1998:67). Eisenberg (1986) de, yeniden suçluluk oranının en çok mala yönelik suçlarda gerçekleştiğini saptamıştır. Stockholm ve Londra'da yapılan iki farklı çalışma da, genelde bireylerin en çok hırsızlık gibi mala yönelik suçu işleyerek suçu kariyer haline getirdiklerini ortaya koymaktadır. Londra'daki çalışmada, suç işlemiş olanların % 96.8'inin (10-12 yaş arası suçluların), Stockholm'daki çalışmada da suçluların 89.4'ünün (13-16 yaş arası suçluların), ilk işledikleri suçun hırsızlık suçu olduğu saptanmıştır. Her iki araştırma da, yaşın ilerlemesi ile birlikte hırsızlık suç oranında düzenli biçimde bir düşüşün gerçekleştiğini ortaya koyarken, şiddet, uyuşturucu ve dolandırıcılık suçlarında ise yaşla birlikte bir artışın gerçekleştiği yönünde sonuçlar elde etmiştir (Farrington ve Wikstrom, 1994:77-78). Bu araştırmalar, suçluluk kariyerinin başında ilk suç olarak hırsızlık suçunu işleyen suçluların, gelecekte tekrar suç işleme olasılıklarının yüksek olduğunu göstermektedir. Bu saptama, ilk olarak suç işleyen bireylerin işledikleri suç türlerinden hareketle gelecekte de suçluluk yapılarının devam edip etmeyeceği hakkında bir fikir vermesi açısından önem taşımaktadır. Ancak, burada sadece hırsızlık gibi mala yönelik suçları işleyenlerin gelecekte de yeniden suç işleyeceklerini ileri sürmek mümkün değildir. Yaralama, cinayet, uyuşturucu ve diğer suçları işleyen bireylerin de gelecekte tekrar suç işleme olasılıklarının söz konusu olduğunu ancak, burada özellikle mala yönelik suçlarda bu olasılığın daha güçlü olduğunu söylemek daha tutarlı bir yaklaşım olacaktır.

Kronik suçluların genelde suçluluk kariyerlerine ufak tefek bazı hırsızlık suçlarını işleme, kavga etme, yaralama gibi bazı antisosyal davranışlar sergileyerek başladıkları bir gerçektir. Giderek suçlu değerler ve akranlarla temas yoğunluklarının artması, suç işleme sıklığındaki artış, işlenen suçların gizli kalması, suç eyleminden duyulan hazzın ve kazancın çekiciliği, olumsuz çevre ve aile koşulları, ebeveyn bağlılığının yetersizliği, yasal/legal ve geleneksel yaşam tarzlarına olan mesafenin giderek artması, geleneksel yaşam biçiminin belirleyici kaynaklarına yabancılaşma gibi etkenlerin, bireyin suçluluk yapısının giderek daha çok inatçı bir hal almasına yol açmaktadır. Özetle, bazen basit bir hırsızlık olayı ile başlanılan suçluluk serüveni, cinayet gibi bazı ciddi suçların işlenmesi ile sonuçlanabilmektedir.

d) Kriminal ve antisosyal geçmiş: Suçlunun, gelecekte yeniden suç işlemesinde, önceki suçluluğun yoğunluk düzeyi de oldukça önemlidir. Bu nedenle, bireyin gelecekte yeniden suç işleyip işlemeyeceğinin önemli bir öngörücü unsuru, geçmişteki suçluluk düzeyidir. Farrington ve Wikstrom (1994: 65) de, gelecekteki suçluluk frekansının en iyi göstergesinin, geçmişteki suçluluk frekansı olduğunu ileri sürmektedirler. Çünkü, suçlunun geçmişte sıklıkla suç işlemiş olmasının, onun suçluluk yapısını pekiştirici bir etkide bulunduğu ve bu durumun da suçun alışkanlık kazanmasına yaradığı söylenebilir. Suçluluğun pekişmesi ise, suç işleme davranışının terk edilmesini güçleştirmektedir.

Kriminal yoğunluğun önde gelen bir ölçütü göz altına alınma, tutuklanma, hüküm giyme ve her hangi bir şekilde ceza alma sıklığıdır. Bireyin cezaevine girip çıkma sıklığının artışına paralel olarak suç davranışına olan bağımlılık düzeyi de artma eğilimi gösterebilmektedir. Bazen de bireyler, işledikleri çok sayıda suç eyleminin gizli kalmasından veya ortaya çıkmamasından cesaret bularak, suç davranışını tekrarlayabilmektedirler. Çünkü işledikleri suçlardan dolayı yakalanmamış olmaları, onların işleyecekleri yeni suçlardan dolayı da yakalanmayacakları yönünde bir kanaate sahip olmalarına neden olabilmektedir.

Wolfgang v.d., yaptıkları bir çalışmada, yeniden suç işleme olasılığının zincirleme bir biçimde (successive) her suç olayından sonra artış eğilimini gösterdiği yönünde bulgular elde etmişlerdir. Bu olasılığın, ilk suçluluktan sonra % 54, ikinci suçluluktan sonra % 65, üçüncü suçluluktan sonra % 72 ve altı ile daha fazla tutuklanmada % 80 arttığını saptamışlardır (Bkz. Farrington ve Wikstrom, 1994: 68; Loza, 2003: 182). Andrews ve Bonta (1998) ile Gendreau v.d., (1996) de, geçmiş suçluluğun gelecekteki suçluluk davranışının en sağlam/güçlü göstergesi olduğunu araştırmalarıyla ortaya koymuşlardır.

Duncan ve diğerleri (1995) yaptıkları araştırmada, yeniden suçluluğun en iyi göstergesinin geçmiş dönemlerde ortaya çıkan antisosyal davranışlar (kızgınlık, itkisel, empati yoksunluğu v.b) olduğunu belirtmektedirler (Duncan v.d., 1995: 251-258). Aynı şekilde çocukluk döneminde ortaya çıkan bazı davranışsal problemlerin, sonraki dönemlerde gerçekleşecek suçluluğun ve suçu alışkanlık haline getirmenin en iyi göstergesi olduğuna işaret eden bir dizi araştırma söz konusudur (Farrington, 1983; Gendreau, Little v.d., 1996; Mendelzys, 1979). Örneğin, Lefkowitz, Eron, Walder ve Huesman (1977), 8 yaşında sergilenen agresif davranışların, 19 yaşındaki saldırganlığın en güçlü göstergesi olduğunu ileri sürmektedirler. Gendreau, Little v.d (1996) mükerrer suçluluğun en iyi bireysel göstergeleri olarak kriminal yaşam tarzını destekleyici tutumları, değerleri ve davranışları göstermektedirler. Benzer biçimde, Andrews ve Bonta

(1998) da, geleneksel otorite veya kurumlara (iş, eğitim ve istikrarlı sosyal ilişkiler v.b) karşı bir meydan okuma olarak ortaya çıkan antisosyal davranışların, kriminal davranışa yönelmede önde gelen risk faktörlerinden biri olduğunu ileri sürmektedirler. Bu nedendir ki, Bonta (1997) antisosyal tutum ve değerleri, mükerrerliğin başlıca önemli risk faktörleri olarak görmektedir. Law (1998) da, geleneksel değerlerle çelişen veya uyumcu olmayan (nonconfirmist) tutumların varlığının diğer değişkenlere kıyasla yeniden suçluluğun güçlü bir ön kestiricisi olduğunu ileri sürmektedir. Özetle, bireyin çocukluk döneminde sergilediği antisosyal davranışların yoğunluğunun, gelecekte kronik veya mükerrer suçluluğun önemli bir belirleyeni olabileceği ileri sürülebilir.

e) Ailede suçlu bireylerin olması: Kronik veya mükerrer suçlular üzerine araştırma yapan kriminologların dikkatleri genelde, en çok aile kurumuna yönelttikleri bilinen bir gerçektir. Suçluluk ve mükerrer suçlulukla ilintili çok sayıda aile değişkeni söz konusudur. Burada, suç işlemiş olan bireylerden gelecekte de yeniden suç işleme olasılığı yüksek olan bireylerin, özellikle suçluluk süreçlerinde doğrudan etkili olan aileye ilişkin etkenlerden, aile yapısı içerisinde deneyimlenen suçluğa değinilecektir.

Kriminolojide öne çıkan araştırma konularından biri de, ebeveynlerin sapkın veya suçluluk yapıları ile çocuklarının suça eğilimli olmaları arasındaki ilişkinin saptanmasıdır. Çok sayıda araştırmacı (Huesmann, Eron, Lefkowitz ve Walder, 1984; Knight ve West, 1975, Osborn ve West, 1979) ebeveynlerin kriminal davranışlara sahip olmalarının, çocukları açısından mükerrer suçluluğun habercisi olduğu yönünde bulgular elde etmişlerdir. McCord (1977), 30 yıl boyunca izlediği ve 250 çocuğu kapsayan araştırmasında; mahkumiyet almış oğulların, mahkumiyet almış babalara sahip olma eğilimi gösterdiğini ortaya koymuştur. Bu bulgu, babalarının mahkumiyet almalarının, çocuklarda da mahkumiyet alma yönünde bir eğilim yarattığı şeklinde yorumlanabilir. Aynı şekilde Wilson da; mahkum olan ebeveynlerin, aynı zamanda kendi çocuklarının da mahkûm olma olasılıklarını arttırdığını ileri sürmekte ve bu açıdan ebeveynlerin mahkum olmalarının, çocuklarının da suçlu olmalarının habercisi olduğunu belirtmiş olmaktadır (Bkz. Farrington, 1996: 92-93; Farrington, 1997: 389-390). Barnes ve Lambert de, ebeveynleri tutuklanmış çocukların gelecekte kriminal ve antisosyal davranış geliştirmelerinde, ebeveynlerinin kriminal yapılarının çok önemli bir gösterge olduğunu belirtmektedirler. Çünkü onlara göre kriminal davranış, ebeveynlerden çocuklara geçmektedir. Diğer bir deyişle suç ailede ortaya çıkmaktadır (Bkz. Muncie, 1999:25).

Aile bireylerinden (ebeveyn veya çocuklardan) birinin veya bir kaçının suçlu olmaları, suç davranışının aile yapısı içerisinde yerleşik bir unsur olduğunu göstermektedir. Ailede suç işleyen her hangi bir bireyin olması, suç davranışının diğer

aile bireyleri tarafından taklit edilmesini getirmektedir. Aile bireyleri arasındaki yakın temas veya ilişkiden kaynaklanan bu etki, hem suça başlamada hem de suç davranışının tekrarlanmasında etkili olabilmektedir. Bu çerçevede, suçlu bireylerin olduğu ailede, suç davranışının süreklilik arz etmesi muhtemeldir. Çünkü, suçluluğun aile bünyesinde deneyimlenmiş olması, suçun meşrulaştırılmasını veya rasyonelleştirilmesini kolaylaştırmakta veya suçun sıradan/normal bir davranış olarak görülmesine katkı yapmaktadır. Suçun meşrulaştırılma düzeyinin artışına bağlı olarak da, suç davranışının tekrarlanma olasılığının artış gösterebileceği tahmin edilmektedir.

f) Ailedeki çocuk yetiştirme pratikleri: Mükerrer suçluluğun aileye ilişkin habercisi olan diğer bir değişken de, çocuğun ailedeki sosyalleşme biçimidir. Aile içerisinde kötü muameleyle maruz kalan suçlu çocukların, suçluluk düzeylerinin daha inatçı olabileceği bir gerçektir. Özellikle ailedeki denetim ve sevginin yetersizliği, aile içinde çatışmanın varlığı ve çocuğu istismar edici yetiştirme pratikleri gibi faktörler, suç davranışının başlangıcında etkili olduğu gibi gelecekte de suçun tekrar edilme olasılığını arttırıcı bir işlevi görmektedir. Bu, çocuğun aile içerisinde istismar edilmesinin, kötü muamele ile karşı karşıya gelmesinin boyutunun büyüklüğüne bağlı olarak çocuğun da suç yaşamına olan katılımının ve bağlılığının da yüksek düzeyde olacağı anlamına gelmektedir.

Mulvey ve Lidz (1984), konuya ilişkin yapılmış çok sayıdaki araştırmalar üzerindeki çalışmalarında; suçlu davranışının ortaya çıkmasında ve devam etmesinde aile çevresinin önemli bir faktör olduğunu kaydetmişlerdir. Loeber ve Stouthamer-Loeber (1986) de yaptıkları araştırmada; ebeveynsel denetim ve gözetlemenin yetersizliğinin, dengesiz ve acımasız/sert ebeveynsel disiplinin, ebeveynsel uyumsuzluğun, çocukların ebeveynleri tarafından kabul görmemelerinin ve ebeveynlerin çocuklarına yeterli düzeyde ilgi ve alaka göstermemelerinin, suçluluğun aileye ilişkin önde gelen unsurları olduğunu ortaya koymuşlardır.

g) Aile yapısı : Aile ile ilintili değişkenler içerisinde mükerrer suçlulukla yakından ilintili olan değişkenlerin başında, aile parçalanması (boşanma, ölüm ve ayrılımlar) gelmektedir. Ebeveynlerin birbirinden ayrı yaşadıkları bir ortamda büyüyen çocukların gelecekte kronik suçlu olma olasılıkları daha yüksektir. Bu anlamda, ailenin yıkılması veya aile parçalanması, mükerrer suçluluğun önemli bir göstergesi olarak görülebilir. Çünkü parçalanmış ailede yetişen çocuğun önemli ölçüde sosyalleşme problemi yaşadığı bir gerçektir. Suçluluk da, genelde sorunlu bir sosyalleşme sürecinin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Anne ve babanın çocuğun sosyalleşme sürecindeki etkilerinin farklı olduğu düşünüldüğünde, çocuğun sorunlu olmayacak bir şekilde sosyalleşmesinin

sağlanması ancak ebeveynlerin her ikisinin de çocuğun sosyalleşme sürecine aktif olarak katılmaları ile mümkün olacaktır.

Geleneksel değer ve kurumlara yeterli düzeyde uyumu olanaklı kılmayan bir sosyalleşme sürecini yaşamış bireyin, geleneksel değerlere karşı bir tutum içinde olma olasılığı yüksektir. Bu çerçevede suçluluğun ilk başlangıç dönemlerinde, anne veya babanın çocuğa etkin olarak müdahale etme olanağının olmadığı ve diğer bir açıdan, çocuğun ebeveynlere güçlü bir bağlılık duygusu hissetmemesi durumunda suç davranışının bireyde giderek kalıcı bir davranışa dönüşeceğini tahmin etmek güç değildir.

Ganzer ve Sarason (1973), mükerrer suçluların mükerrer olmayan suçlulara kıyasla daha çok parçalanmış ailelerden geldiklerini ileri sürmektedirler. Aynı şekilde, İngiliz adölesanlar üzerinde yapılan başka bir çalışmada (Wadsworth, 1979), suçluluğun, ölüm veya ayrılma gibi ebeveynlerin kaybıyla ilintili olduğu ortaya konulmuştur.

h) Zihinsel fonksiyona ilişkin sorunlar: Burada ele alınacak değişkenlerin başında, zeka düzeyi ve bununla ilintili gerçekleşen akademik başarı faktörü gelmektedir. Zeka düzeyinin düşük olması, yeniden suç işlemenin habercisi olarak görülmektedir. Diğer bir deyişle, mükerrer suçluların diğer bir özellikleri de, düşük düzeyde bir akademik başarıya sahip olmalarıdır. Düşük akademik başarı ve okula yönelik olumsuz tutumların varlığı, kronik suçluluğun öngörücü unsurları olarak kabul edilmektedir (bkz:Duncan v.d. 1995: 252).

Farrington (1987), eğitimsel başarının zayıflığı ile düşük zeka düzeyinin, suçluluk ve şiddet davranışının bir öngörücüsü olduğu yönündeki hipotezin çok sayıda araştırma sonucu ile desteklendiğini ileri sürmektedir. Andrews ve Bonta (1998) da, düşük zeka ve okula uyumsuzluk ile suçluluk arasındaki ilişkiyi gösteren bazı araştırmalar yapmışlardır. Aynı şekilde Andrews (1989), IQ ortalama düzeyi ve akademik başarı düzeyi düşük olan suçluların yeniden suçluluk riskinin yüksek olduğunu saptamıştır. Bundan ayrı olarak Andrews v.d. (1990), Wolfgang v.d. (1972), Loeber ve Dishion (1983) gibi araştırmacılar da, düşük akademik başarı ile suçluluk arasında bir ilişki elde etmişlerdir.

Duncan v.d., cezaevi ve gözetim kurumlarından salıverilen sabıkalı suçlulara ilişkin verileri esas alarak; suçluların zeka veya zihinsel fonksiyonlarının, sözel yetenek ve akademik başarılarının düşük olduğunu ve yüksek düzeyde sosyopatik özelliklere sahip olduklarını belirtmektedirler (Duncan v.d., 1995: 253-254).

Suçluluğun önemli bir göstergesi olarak görülen düşük zekanın, yaşamın çok erken döneminde ölçülebileceği belirtilmektedir. Stockholm'da 120 erkek üzerinde

yapılan uzunlamasına⁶ (longitudinal) sörvey araştırmada, 3 yaşında ölçölen düşük zekalılığın 30 yaşına kadar işlenen suçluluğun habercisi olduğu saptanmıştır (bkz. Farrington, 1997:385). Diğer bir araştırmada da, mükerrer suçluların (dört ve daha fazla sayıda suç işlemiş olanlar) üç yaşındaki IQ ortalamalarının seksen sekiz olarak saptanmışken, suç işlememiş olanların ise IQ ortalamasının yüz bir olduğu görölmüştür. Aynı şekilde, başka bir araştırma da 4 yaşında ölçölen düşük zekalılığın 27 yaşına kadar olan çok sayıdaki tutuklamaların habercisi olduğu bulgusunu elde etmiştir. Genel olarak, sözel olmayan zekanın düşüklüğu ve düşük başarı faktörleri de, mükerrer suçluluğun bir habercisi olarak görölmektedir (bkz. Farrington, 1997:385). Ayrıca suçluların suçlu olmayanlara kıyasla daha az zeki oldukları düşüncesi kriminolojide son zamanlarda yaygın bir görüş halini almıştır. Özellikle Hirschi ve Hindelang (1977), zeka ile suçluluk arasında güçlü bir ilişkinin varlığını savunmuşlardır.

Düşük zeka ile suçluluk arasındaki ilişki büyük ölçöde, düşük zekaya sahip olan bireylerin işleyecekleri suç davranışının sonuçlarını iyi düşünememeleri/öngörememeleri ve mağdurun hissedişlerinden kısmen uzak olmaları yani düşük empatiye sahip olmaları ile açıklanabilir. Burada ayrıca, alt sınıfa mensup ailelerden gelen ve ebeveynleri yoksul olan çocukların suça yönelme riskleri daha fazladır. Çünkü, dezavantajlı konumda yetişen çocukların geleceğe ilişkin beklentileri daha azdır ve dolayısıyla geleceğe ilişkin rasyonel bir bakışa sahip olmaları da güçtür. Soyut düşünce tarzının, yoksul ailelerin çocuklarında gelişme olanağının da düşük olabileceği söylenebilir.

2.2. Dinamik Öngörücü Unsurlar

a) Antisozyal kişilik: Antisozyal kişiliğin belirgin özelliklerinden biri psikopatlıktır. Psikopatlık, ergenlerin (adolescent) davranışsal problemlerinin temelindeki yaygın klinik faktörlerin başında gelmektedir. Bu nedenle kimi araştırmacılar (Zhang v.d., 2002; Gretton v.d., 2001; Langstom v.d., 2002, Katsiyannis v.d., 2004), mükerrer veya çok sayıda suçlardan sabıkası olan suçluları, psikolojik ve psikiyatrik özellikleri ačíısından ele alıp incelemişlerdir. Söz konusu araştırmalar, psikopatlığın ve psikolojik/kişilik değişkenlerinin (kognitif yapı, aşırı düzeyde alkol alma, depresyon v.b.), kriminal davranışın öngörölmesinde ve yeniden suçlulukta önemli faktörler olduğunu ortaya koymuştur. Bu çerçevede örneğin Duncan v.d. (1995), çalışmalarında mükerrer suçluluğun en güçlü habercisinin antisozyal davranış olduğunu göstermişlerdir.

⁶ Uzunlamasına araştırmalar, geleceğe yönelik olarak bir zaman sürecini kapsayacak şekilde benzer niteliklere sahip bir insan grubunun gözlemlenmesini sağlayan bir araştırma türüdür (bkz, Siegel, 1989: 47)

Bilindiği gibi çocukluk döneminde ortaya çıkan antisosyal davranışlar, adölesan ve yetişkinlik dönemlerinde de devam edebilmektedir. Bu sebeple antisosyal eğilime sahip olma faktörünün, gelecek dönemlerde yeniden suç işlemenin güçlü bir göstergesini teşkil ettiği söylenebilir. Çünkü, bazı durumlarda suçluluk, antisosyal yapının yol açtığı davranışsal problemlerden kaynaklanabilmektedir. Bu nedenle, antisosyal yapıya sahip olan mahkumların, cezaevinden salıverilmelerinin veya her hangi kriminal yaptırımın akabinde yeniden suç işleme olasılıklarının diğer suçlulara kıyasla daha yüksek olduğunu tahmin etmek mümkündür.

b) Akran etkisi: Suçluların ekserisi, yaşamlarını kendileri gibi suçlu olan bireylerle birlikte geçirmektedirler. Suça eğilimli olan bireylerin, kendi aralarında oluşturdukları sosyal bağ ve ağ ilişkisi sayesinde karşılıklı iletişim olanaklarını yarattıkları bilinen bir gerçektir. Suçlu bireyler arasındaki iletişim ve etkileşim devam ettiği sürece, suçluların kriminalleşme düzeylerinin de giderek artacağı söylenebilir. Bu çerçevede, suçlu akran grubuna sahip olan her hangi bir suçlunun gelecekte yeniden suç işleme olasılığının yüksek olacağı ileri sürülebilir.

Gendreau, Little v.d., (1996) ile Goggin, Gendreau ve Gray (1998) yaptıkları çalışmalarda, suçlu akran grubu ile olan sosyal etkileşimin ve birlikteliğin, mükerrer suçluluğun en güçlü öngörücüleri olduğunu ileri sürmektedirler. Benzer biçimde; Elliott, Huizinga ve Ageton (1985), suçlu akranların, suçluluğun çok önemli bir nedeni olduğunu ileri sürmektedirler. West ve Farrington (1977), suçlu akran gruplarından ayrılmanın suçluluğun sonlanmasında veya suçun terk edilmesinde önemli düzeyde etkili olduğu yönünde bulgu elde etmişlerdir.

c) Kişisel gerilimler veya psikolojik sorunlar: Anksiyete, depresyon, sinirlilik, düşük öz benlik, psikiyatrik semptomlar (psikotik olaylar, şizofreni, duygu bozukluğu), intihara teşebbüs ve kişisel yetersizlikler gibi psikolojik sorunlar yaşayan bireylerde de, mükerrer suçluluk olasılığının yüksek olacağı tahmin edilmektedir. Çok sayıda araştırma, suçluların psikolojik gerilim düzeyleri ile mükerrer suçluluk arasındaki ilişkiye odaklanmıştır (bkz. Ganzer ve Sarason, 1973, Osborn ve West, 1978; Haapanen ve Jesness, 1992).

Andrews (1989) çabuk öfkelenen, çok enerjik ve maceracı olan, zevk peşinde koşan, egosantrik ve sorun çözme yeteneğine sahip olamayan suçluların, yeniden suç işleme risklerinin yüksek olduğunu savunmaktadır.

Moffitt (1993) de, suçluları iki grup içerisinde değerlendirmektedir. İlk suçlu grubu olarak formüle edilenler, genelde sadece adölesan döneminde suç işleyenleri kapsamaktadır. Suçlulukları sadece adölesan dönemi ile sınırlı olan bu bireylerin,

suçluluklarının temelinde daha çok durumsal etkenler baskındır. İkinci suçluluk grubunu ise, suç işlemeye veya anti sosyal davranış sergilemeye çocukluğun erken dönemlerinde başlayan ve yaşam süresi içerisinde uzun süre suç işlemeye devam eden suçlular oluşturmaktadır. Ciddi ve tehlikeli suçların (cinayet, soygun, tecavüz v.b) büyük bir oranı da, bu suçlu grubu tarafından işlenmektedir. Uzun süre suç işleme davranışını devam ettiren suçluların önde gelen temel özellikleri ise; içgüdüsel veya ani bir tepki verecek bir yapıya sahip olmaları (impulsivity), dikkat eksikliği özelliğini sergilemeleri ve yeterli düzeyde soyut düşünme kabiliyetine sahip olmamalarıdır. Bir anlamda, itkisel olma ve zeka düzeyinin düşük olması gibi bilişsel yetersizlik ile ilintili olan bu unsurlar, bireylerin toplumsal değer ve kurumlara olan uyum düzeyleri üzerinde zayıflatıcı bir etki yapmaktadır. Bu durum da, onların gerek suça başlamalarında gerekse suç işlemeye devam etmelerinde etkili olmaktadır.

d) Sosyal başarı (social achievement): Mükerrer suçluluğun diğer öngörücü önemli bir unsuru da, bireyin sosyal pozisyonu ile bağlantılı olan değişkenlerdir. Suçlunun sosyal alandaki başarısı ve statüsü onun gelecekte yeniden suç işleyip işlemeyeceğinde etkili olmaktadır. Bu saptamadan hareketle, olumsuz ve dezavantajlı bir sosyal konuma sahip olanların yeniden suç işleme olasılıklarının yüksek olabileceği tahmin edilebilir. Örneğin, bireyin gelir durumu ve sahip olduğu iş statüsü/mesleki konumu, onun gelecekte yeniden suç işleyip işlemeyeceğinin öngörücüsüdür. Özellikle, işsiz olan veya mesleki uğraşı ile ilgili bir memnuniyetsizliği olanların, iş ve mesleki konum olarak iyi bir düzeye sahip olanlara nispeten daha çok suça yönelebilecekleri ön kestirilebilir. Benzer biçimde, evli olan ve eğitim düzeyi yüksek olan bireyler, bekar olan ve düşük eğitime sahip olanlarla kıyaslandığında evli olanların ve eğitim düzeyi yüksek olanların suç işleme riskinin daha az olacağını söylemek mümkündür.

Burada, Sampson ve Laub (1993)'un, suçluların evlenme ve iş sahibi olmalarının onların suçluluk eğilimlerinin son bulmasında etkili olabileceği yönündeki yaklaşımları anımsanabilir. Onlara göre, bireylerin suça yönelmelerinde, aile ve işe ilişkin yaşadıkları sorunlar öncelikli bir konuma sahiptir. Diğer bir deyişle Sampson ve Laub'a göre, suça yönelmenin temelinde, aile ve işe olan bağlılığın zayıflığı faktörleri bulunmaktadır. Suçluların, iyi bir evlilik yapmaları ve iş imkanına sahip olmaları ile suçun son bulması arasında bir ilişki kuran Sampson ve Laub bu yaklaşımı ile, iş ve aile kurumunun bireyin toplumsal yapı ile bütünleşmesinde oynadığı temel rolüne gönderme yapmış olmaktadır.

Suç davranışı ile yakından ve tutarlı bir şekilde ilintili olan diğer önemli bir değişken de, akademik performanstır. Zayıf veya düşük okul başarısı, suçluluğun habercisidir (Farrington, 1987; Loeber ve Dishion, 1983; Niarhos ve Routh, 1992). Okula

devam etme ile ilintili olarak da, araştırmalar okula gitme sıklığının düşüklüğünün mükerrer suçluluğun habercisi olduğunu ileri sürmektedirler (Cymbalisky, Schuck ve Dubeck, 1975; Wooldredge v.d., 1994). Haapanen ve Jesness (1992) de, akademik başarı düzeyi ve okula yönelik tutumların kronik suçluluğun öngörücüsü olduğunu saptamışlardır. Cymbalisky v.d., (1975), akademik başarının mükerrer suçluluğun öngörülmesinde bireyin IQ düzeyinden daha önemli olduğunu ileri sürmektedirler.

e) Madde istismarı (substance abuse): Mükerrer suçlulukla ilişkili önemli değişkenlerden biri de, madde kullanmadır (bkz. Gendreau, Little v.d., 1996). Aşırı alkol ve uyuşturucu kullanmak, gelecekteki suçluluğun önde gelen önemli bir risk faktörünü oluşturmaktadır (Bkz. Dembo, Turner, Sue, Schmeidler, Bordon ve Manning, 1995, Roy, 1995). Dowden ve Brown (1998), Amerika ve Kanada'daki suç sorveylerini temel alarak, tutuklanan suçluların yaklaşık olarak % 70'inin, aşırı madde kullanma problemine sahip olduklarını belirtmektedirler. Suçlular içerisinde, uyuşturucu madde kullananların tahliye sonrası yeniden suç işleme risklerinin diğer suçlulara kıyasla daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Cezaevinden tahliye olan veya her hangi bir gözetim veya denetim kurumundan salıverilen suçluların yeniden suça yönelip yönelmeyeceklerini belirlemede, onların toplumsal değer ve kurumlarla bütünleşmede sergiledikleri performans düzeyi etkileyici olacaktır. Oysaki, toplumsal yaşama adapte olma zorluğu çeken suçluların, uyuşturucu veya aşırı düzeyde alkol kullanmaları, onların toplumsal bütünleşme sürecini daha da güçleştirecektir.

3. SONUÇ

Mükerrer suçluluk üzerine gerçekleştirilen araştırmalar, konuya ilişkin olarak çok sayıda faktör belirlemişlerdir. Söz konusu bu araştırmalar; kadınlara kıyasla erkeklerin, genç veya yetişkin yaş düzeylerine kıyasla daha erken (çocukluğun ilk dönemlerinde) yaşlarda suç işlemeye başlayanların, diğer suç türlerine nispeten (şiddet ve cinsel suçlar v.b.) mala yönelik suçlardan (hırsızlık v.b.) sabıka kayda olanların, gelecekte yeniden suç işleme olasılıklarının daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, geçmişteki suçluluk veya antisosyal davranış yoğunluğu fazla olan, aileye ilişkin olumsuz koşulları daha yoğun düzeyde deneyimlemiş olan, bazı kişilik bozukluğuna sahip olan, suçlu akran grubu ile ilişkiyi devam ettiren, sosyal ve akademik başarısızlığı yaşamış olan ve uyuşturucu madde kullanan suçluların gelecekte de yeniden suç işleme ihtimallerinin yüksek olduğunu söylemek mümkündür.

Bu çalışmada, gelecekteki suçluluğun öngörücü unsurları olarak ele alınan değişkenler statik ve dinamik değişkenler başlığı altında ele alınmıştır. Statik değişkenler

genelde, değiştirilme olanağına sahip olmayan unsurları içermektedir. Dinamik değişkenler ise, değişimi mümkün olan unsurları ihtiva etmektedir. Bu sebeple, suçluların yeniden suç işlemelerinin engellenmesine yönelik olarak geliştirilecek rehabilitasyon veya iyileştirme çalışmalarının/programlarının daha çok dinamik unsurları hedeflemesi gerekmektedir. Örneğin; uyuşturucu kullanma ve suçlu akran grubuna sahip olma, gelecekte yeniden suç işlemenin veya mükerrer suçluluğun önde gelen habercileridir. Bu değişkenlerde her hangi bir değişikliği gerçekleştirmek koşuluyla, bazı suçluların gelecekte yeniden suç işlemelerini engellemek mümkündür. Bu çerçevede, cezaevindeki mahkumlara yönelik olarak suçlu akran grubu ile olan ilişkilerini sonlandırmayı hedefleyen ve aynı şekilde suçluların uyuşturucu kullanmayı terk etmelerini sağlayan programların geliştirilmesi ve uygulanması, gelecekteki suçluluk oranlarının azalmasında etkili olabilir. Bu saptama, cezaevindeki rehabilitasyon çalışmalarının genelde dinamik değişkenler üzerinden yürütülmesi gereğini ortaya koymaktadır.

Mükerrer veya yeniden suçluluğun statik değişkenleri olarak belirtilen unsurlara bakıldığında da, bu unsurların önemli bir kısmının suçlunun geçmiş yaşamıyla ilintili olduğu görülmektedir. Geçmişte yanlış veya eksik sosyalleşme biçiminden kaynaklanan aileye ilişkin bazı sorunlar veya suçlunun, suçluluk yapısının pekişmesinde etkili olan suç işleme sıklığındaki yoğunluk gibi unsurlar, suçluluğun bir yaşam biçimi olarak deneyimlenmesine ve dolayısıyla suçluluğun kalıcı bir nitelik kazanmasına neden olmaktadır. Geçmişe ilişkin bu unsurlar, mükerrer suçluluğun kaynağının çocukluk dönemindeki koşullara uzandığını göstermektedir.

Antisosyal davranışın kökeninin çocukluk dönemine uzandığını söylemek mümkündür. Genelde çocukluk dönemlerinde antisosyal eğilimler sergileyen bireylerin, gelecekte de ciddi suçlar işleyecekleri ileri sürülmektedir. Bu nedenle, Robins (1986) gibi kimi araştırmacılar çocukluk döneminde beliren antisosyal davranışı, gelecekteki suçluluğun önemli bir habercisi olarak görmektedirler. Bu çerçevede, yetişkinlerde ortaya çıkan suçluluğun veya birden çok kez hapsedilme ile sonuçlanan kronik suçluluğun kökeninin, suçlunun geçmiş yaşamındaki antisosyal yapının bir uzantısı veya devamı olarak görülebilir.

Bu saptama, çocukluk döneminin aslında suçluluğun veya antisosyal yapının gelişiminin ve devam etmesinin güçlü bir kaynağını oluşturduğunu ve dolayısıyla suçluluğun/mükerrer suçluluğun önlenmesinde, çocukluk döneminin son derece önem arz ettiğini göstermektedir. Bu çerçevede, geçmişte suç işleme sıklığının artışına paralel olarak bireylerin suçluluk yapılarının daha çok pekiştiği ve bunun da, suçun terk edilmesini güçleştirdiği söylenebilir. Bu sebeple, mükerrer veya kronik suçluluğun

engellenebilmesinde, ilk suça başlanıldığı dönemde yapılabilecek etkili bir müdahalenin veya rehabilitasyonun ancak sonuç alıcı olabileceği ileri sürülebilir.

Sonuç olarak geçmişte aileye ilişkin bazı sorunlar yaşayan, olumsuz ekonomik koşullara sahip olan, cezaevine girip çıkan, uyuşturucu madde kullanan ve suçlu akranlara sahip olan bireylerin yeniden suç işleme olasılıklarının daha yüksek olduğunu iddia etmek mümkündür. İlk suçluluk ve mahkumiyet veya her hangi bir kriminal yaptırımla birlikte, bireyin formal (yasal) ve enformel (aile, din gibi) kaynaklara ilişkin olarak belirli düzeyde marjinalleştikleri ve suç eylemine/suçlu akranlara olan ilgililik düzeyi ile ilintili olarak giderek daha çok dezavantajlı pozisyonlara doğru sürüklendikleri ve bunun da onların kronik suçlulara dönüşmelerinde etkili olduğu söylenebilir. Söz konusu suçluların, topluma yeniden giriş yapmalarına olanak tanıyan aracı kurumların geliştirilmesinin ve ıslah edici çalışmaların profesyonel bir ekip tarafından yürütülmesinin bazı suçluların suçluluk kariyerlerinin sonlandırılmasında etkili olabileceği ileri sürülebilir.

KAYNAKLAR

Andrews, Don A., (1989), "Recidivism is Predictable and Can be Influenced: Using Risk Assessments to Reduce Recidivism", *Forum on Corrections Research*, 1: 11-18.

Andrews, Don A. ve James Bonta, (1998), *The Psychology of Criminal Conduct (2nd ed.)*, Cincinnati, OH: Anderson Publishing.

Andrews, Don A., Bonta, James ve Hoge, R. D., (1990), "Classification for Effective Rehabilitation: Rediscovering Psychology", *Criminal Justice and Behavior*, 17: 19-52.

Benda, Brent B., Robert F. Corwyn ve Nancy J. Toombs, (2001), "Recidivism Among Adolescent Serious Offenders: Prediction of Entry Into the Correctional System For Adults", *Criminal Justice And Behavior*, Vol.28 No.5, 588-613.

Bonta, James (1997), *Prediction Adult Offender Recidivism Research Summary*, (Vol. 1), Ottawa, Canada: Corrections Research and Development, Solicitor General Canada.

Capaldi, Deborah M. ve Gerald R. Patterson, (1996), "Can Violent Offenders be Distinguished From Frequent Offenders: Prediction From Childhood to Adolescence", *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 33, 206-231.

Blumstein, Alfred, *Jacqueline Cohen, Jeffrey A. Roth ve Christy A. Visher (1986), Criminal Careers and Career Criminals*, Washington, D.C: National Academy Pres.

Cottle, Cindy C, Ria J.Lee ve Kirk Heilbrun, (2001), "The Prediction of Criminal recidivism in Juveniles", *Criminal Justice and Behavior*, 28 (3): 367 - 374.

Cymbalisky, B.Y., S. Z. Schuck ve J. A. Dubeck, (1975), "Achievement Level, Institutional

Adjustment, and Recidivism Among Juvenile Delinquents”, *Journal of Community Psychology*, 3, 289-294.

Dembo, Richard ve James Schmeidler, (2003), “A Classification of High Risk Youths”, *Crime and Delinquency*, Vol. 49 No. 2, 201-230.

Dembo, Richard, Linda Williams, James Schmeidler, Alan Getreu ve Estrellita Berry, (1991), “Recidivism Among High Risk Youths: A 2 1/2-Year Follow-up of a Cohort of Juvenile Detainees”, *International Journal of the Addictions*, 26: 1197-1221.

Dembo, Richard., G. Turner, Camile Chin Sue, James Schmeidler, Polly Bordon ve Darrell Manning, (1995), “Predictors of Recidivism to a Juvenile Assessment Center”, *International Journal of the Addictions*, 30: 1425-1452.

Dembo, Richard, James Schmeidler, B. Nini, Gough, C.C Suc, Polly Borden ve Darrell Manning, (1998), “Predictors of Recidivism to a Juvenile Assessment Center: A Three-Year Study”, *Journal of Child and Adolescent Substance Abuse*, 7: 57-77.

Dowden, C. Ve S.L. Brown (1998), Case Needs Domain: “Substance Abuse”, *From on Corrections Research*, 10, 28-31.

Duncan, Renae D., Wallace A. Kennedy ve Christopher J. Patrik, (1995), “ Four - Factor Model of Recidivism in Male Juvenile Offenders”, *Journal of Clinical Child Psychology*, 24, 250-257

Eisenberg, M., (1986), *Release Outcome: Repeat Offenders Austin: Texas Board of Pardons and Parole.*

Elliott, Delbert S, D. Huizinga ve Suzanne S. Ageton, (1985), *Explaining Delinquency and Drug Use*, Beverly Hills, CA: Sage Pub.

Farrington, David P. (1983). “Offending from 10 to 25 Years of Age”, *İç. Prospective Studies of Crime and Delinquency*, (ed. K. T. Van Dusen ve S. A. Mednick), S. 17- 37, Boston: Kluwer-Nijhoff.

Farrington, David P. (1987), “Predicting Individual Crime Rates”, *İç. Prediction and Classification*, (Ed. D.M. Gottfredson ve M. Tonry), S. 53-101, Chicago: University of Chicago Press

Farrington, David P., (1992), “Criminal Career Research in the United Kingdom”, *British Journal of Criminology*, 32: 521-536

Farrington, David P., (1996), “The Explanation and Prevention of Youthful Offending”, *İç. Delinquency and Crime: Current Theories*, (Ed.: J. David Hawkins), S. 68-148, Cambridge: Cambridge Univ. Press

Farrington, David P., (1997), “Human Development and Criminal Careers”, *İç. The Oxford Handbook of Criminology*, (ed. Mike Maguire, Rod Morgan ve Robert Reiner), s. 361-409, New

York: Oxford University Press

Farrington, David P. ve Per-Olof H. Wikstom, (1994), "Criminal Careers in London and Stockholm: A Cross- National Comparative Study", *İç. Cross-National Longitudinal Research on Human Development and Criminal Behavior*, (Edited: Elmar G. M. Weitekamp and Hans-Jürgen Kerner), S. 65- 89, Netherland: Kluwer Academic Pub.

Ganzer, Victor J. ve Irwin G. Sarason, (1973), "Variables Associated with Recidivism Among Juvenile Delinquent", *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 40: 1-5.

Gendreau, Paul, Tracy Little ve Claire Goggin (1996), "A Meta-Analysis Of The Predictors of Adult Offender Recidivism: What Works!", *Criminology*, Vol.4, Num.4, 575.

Goggin, Claire, Paul Gendreau ve G. Gray (1998), Case Need Domain: "Associates and Social Interaction" *Forum on Corrections Research*, 10, 24-27.

Gottfredson, Michael R. ve Travis Hirschi (1990), *A General Theory of Crime*. Stanford, CA: Stanford Univ. Press.

Gretton, Heather M., Michelle McBride, Robert D. Hare ve Roy. O.G. Kumka, (2001), "Psychopathy and Recidivism in Adolescent Sex Offenders", *Criminal Justice and Behavior*, 28 (4): 427-449.

Haapanen Rudy A. ve Carl F. Jesness, (1992), "Early Identification of the Chronic Offender: Final Report", *Sacramento*, C. A: Department of the Youth Authority.

Heimer, Kren, (2000), "Changes in the Gender Gap in Crime and Women's Economic Marginalization", *İç. Criminal Justice 200: The Nature of Crime Continuity and Change*, (Ed. Gary LaFree), Vol. 1, Washington, D.C.: National Institute of Justice.

Hills, Beverly ve Eric Baumer, (1997), "Levels and Predictors of Recidivism: The Malta Experience", *Criminology*, 35 (4): 601 – 628.

Hirschi, Tarvis ve M. J. Hindelang, (1977), "Intelligence and Delinquency: a Revisionist Review", *American Sociological Review*, 42: 571-587,

Huesmann, L. Rowel, L. D. Eron, M. M. Lefkowitz ve L. O. Walder, (1984), "Stability of Aggression Over Time and Generations", *Developmental Psychology*, 20: 1120-1134,

Izzo, Rhena L. Ve Robert R. Ross, (1990), "Meta-Analysis of Rehabilitation Programs For Juvenile Delinquents: A Brief Report", *Criminal Justice And Behavior*, 17 (1): 134-142.

Katsiyannis, Antonis, Dalun Zhang, David E. Barrett ve Tracy Flaska, (2004), "Background and Psychosocial Variables Associated With Recidivism Among Adolescent Males: A 3 Year Investigation", *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 12 (1): 23-29.

Knight, Barry J., Donald J. West, (1975), "Temporary and Continuing Delinquency", *British Journal of Criminology*, 15: 43-50.

Langstrom, N ve M. Garmn, (2002), "Psychopath and Violent Recidivism Among Young

Criminal Offenders”, *Acta Psychiatr Scand*, 106: 86-92.

Law, M. A., (1998), Case Need Domain: “Attitude”, *Forum on Corrections Research*, 10(3): 42-45

Leclair, Daniel P., (1985), *Recidivism Trend Analysis*, Boston: Massachusetts Department of Correction.

Lefkowitz, M., L. Eron, L. Walder ve L. Huesman, (1977), *Growing up to be Violent*, New York: Pergamon.

Loeber, Rolf, ve T. Dishion, (1983), “Early Predictors of Male Delinquency: a Review”. *Psychological Bulletin*, 94: 68–99.

Loeber, Rolf ve David P. Farrington (Editörler), (1998), *Serious Offender and Violent Offenders: Risk Factors and Successful Interventions*, Thousand Oaks, Ca: Sage

Loeber, Rolf, ve Magda Stouthamer-Loeber, (1986), “Family Factors as Correlates and Predictors of Juvenile Conduct Problems and Delinquency”, *İç. Crime and Justice VII*, (Ed. M. Tonry ve N.Morris), S. 29- 149, Chicago III: University of Chicago Press.

Loza, Wagdy, (2003), “Predicting Violent and Nonviolent Recidivism of Incarcerated Male Offenders”, *Aggression and Violent Behavior*, 8: 175-203.

McCord, Joan, (1977), “A Comparative Study of Two Generations of Native Americans”, *İç. Theory in Criminology*, (Ed. F. Meier), S. 83-92, Beverly Hills, CA: Sage.

Mendelzys, N. (1979). “Correlates of Offense Severity and Recidivism Probability in a Canadian Sample”, *Journal of Clinical Psychology*, 35: 897–907.

Mills, Jeremy F., Darly G. Kroner ve Toni Hemmati, (2004), “The Measures of Criminal Attitudes and Associates (MCAA): The Prediction of General and Violent Recidivism”, *Criminal Justice and Behavior*, 31 (6): 717 – 733.

Moffitt, Terrie E. (1993), “Adolescence-Limited and Life Course - Persistent Antisocial Behavior:A Developmental Taxonomoy”, *Psychological Review*, 100: 674 – 701.

Mulvey, E. P.ve C. Lidz, (1984), “Clinical Considerations in the Prediction of Dangerousness in Mental Patients”, *Clinical Psychology Review*, 4: 379-401.

Muncie, John, (1994), *Yoeth and Crime: A Critical Introduction*, London: Sage Pub.

Myner, Julye, Santman, Jennifer, Gordan G. Cappelletty, Perlmutter F.Barry, (1998), “Variables Related to Recidivism Among Juvenile Offenders”, *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 42 (1): 65-80.

Niarhos, Frances J. ve Donald .K. Routh, (1992), “The Role of Clinical Assessment in the Juvenile Court: Predictors of Juvenile Dispositions and Recidivism”, *The Journal of Clinical Child Psychology*, 21, 151-159

Nilsson, Anderson, (2003), “Living Conditions, Social Exclusion and Recidivism Among

- Prison Inmates”, *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 4: 57-83
- Osborn, S. G. ve Donald J. West, (1979), “Conviction Records of Fathers and Sons Compared”, *British Journal of Criminology*, 19, 102-133.
- Patterson, Gerald R., L. Crosby ve S. Vuchinich, (1992), “Predicting Risk for Early Police Arrest”, *Journal of Quantitative Criminology*, 8 : 335-355.
- Robins, Lee, (1986), “Changes in Conduct Disorder over Time” İç. D. G. Farran ve D. J. McKinney (Ed.), *Risk in Intellectual and Social Development (227-259)*, New York: Academic.
- Roy, Sudipto. (1995). “Juvenile Restitution and Recidivism in a Midwestern County”, *Federal Probation*, 59: 55-62.
- Sampson, Robert J. ve John H. Laub, (1993), *Crime in The Making Pathways and Turning Points Through Life*, Cambridge: Harvard Univ. Press.
- Siegel, Larry J., (1989), *Criminology*, St.Paul: West Pub. Company.
- Simourd, Linda ve Don A. Andrews, (1994), “Correlates of Delinquency: A Look at Gender Differences”, *Forum on Corrections Researchs*, 6: 26-31.
- Wadsworth, Michael (1979), *Roots of Delinquency*, London: Martin Robertson.
- West, Donald J. ve David P. Farrington, (1977), *Who Becomes Delinquent*, London: Heinemann.
- Wierson, Michelle ve Rex Forehand, (1995), “Predicting Recidivism in Juvenile Delinquents: The Role of Mental Health Diagnoses and the Qualification of Conclusions by Race”, *Behaviour Research and Therapy*, 33: 63-67.
- Wilson, James Q ve Richard J. Herrnstein, (1985), *Crime and Human Nature*, New York: Simon and Schuster.
- Wooldredge, John, Jennifer Hartman, Edward Latessa ve Stephen Holmes, (1994), “Effectiveness of Culturally Specific Community Treatment for African American Juvenile Felons”, *Crime and Delinquency*, 40: 589-598.
- Wolfgang, Marvin E., Robert Figlio ve Thorsten Sellin, (1972), *Delinquency in a Birth Cohort*, Chicago: University of Chicago Press.
- Zamble, Edward ve Vernon L. Quinsey, (1997), *The Criminal Recidivism Process*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Zhang, Lening, John W. Welte ve William F. Wieczorek, (2002), “Underlying Common Factors of Adolescent Problem Behaviors”, *Criminal Justice and Behavior*, 29 (2): 161-182.
- Zuckerman, Marvin. (1979). “Sensation Seeking and Risk Taking”. İç. *Emotions in Personality and Psychopathology*, (Ed. C. E. Iazard). S.163-197, New York: Plenum Press.

Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 17, Sayı: 2 Sayfa:251-281, ELAZIĞ-2007

DEPRESYONUN KADINLAŞMASI

Feminine Gender Depression

M. Ruhat YAŞAR

Gaziantep Üniversitesi, M. Rıfat Eğitim Fakültesi, Kilis.

ruhat@hotmail.com

ÖZET

Kadınlarda, başta depresyon olmak üzere görülen çoğu ruhsal hastalık sosyo-ekonomik yapının bir ürünüdür. Travmatik yaşantılar ve kırılmalık kadınların zayıf konumlarıyla alakalı olup kadın kimliğine yakıştırılan toplumsal değerler üzerinde yükselmektedir. Kadın rollerine biçilen ötekilik ve duygusallık katı erkek kimliğini oluşturmanın bir tarzı olduğundan yıpratıcıdır. Dışsal odaklılık ve zor yaşantılar depresyonun önemli bir nedenidir. Kadın kişiliğindeki dışsal odaklılığı yaratan sosyal değerler ve roller ise büyük ölçüde toplum tarafından onaylanmaktadır. Bu anlamda kadının toplumsal cinsiyetine ilişkin değerler onların incinebilirliklerini oluşturan duygusal ve davranışsal tutumların temelini oluşturmaktadır. Bu makale, kadınlarda görülen yüksek depresyon oranlarını kadının toplumsal cinsiyetini ve statüsünü belirleyen değerler ve sosyal koşullar bağlamında ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Depresyon, toplumsal cinsiyet, sosyal statü, kadınlaşma.

ABSTRACT

Many of mental disorders in woman, especially depression, are a product of socio-economic structure. Traumatic experiences and injuries are connected with their poor status and, in this case is established on societal values which are approved by woman identity. As the roles of being "the other" and being emotional, which are established for woman, are in fact a part of masculine identity and are hurtful for woman. Difficult experiences and personality with external focus is an important reason of depression. Social values and roles which determine the external focus in woman personality are approved by society. So, the values connected with societal gender of woman constitute the base of behavioral and emotional attitudes which determine their vulnerability. This article deals with high rate of depression of female in view of values and social conditions which determine the social sex of female and her status.

Key Words: Depression, gender, social status, feminine.

Giriş

Depresyon, ruhsal çöküntü anlamına gelir. Seligman, depresyonu olumsuz olayların kontrol edilemeyeceği inancına bağlarken; Miller örselenmeden ziyade örselenmenin kontrol edilememesi fikrine, yani bir anlamda umutsuzluğa vurgu yapar. Umutsuzluk, olumlu koşullarda bile herhangi bir tepkide bulunmayı engellediğinden; depresyon, temelde olumsuz koşullarda emeklerin boşuna olduğu inancıyla alakalıdır (Aşkın, 1999: 45).

Depresyon, dünyadaki ölümcül hastalıklar listesinde sürekli ilk üçe giren en etkili öldürücü olarak tanımlanmaktadır. Çünkü depresyon, intihar gibi vahim sonuçlarının dışında alkolizmden kalp rahatsızlığına kadar birçok kronik rahatsızlığın da en belirleyici faktörlerinden biri olarak yorumlanmaktadır (Solomon, 2005: 28). Bu anlamda depresyonun anlaşılıp önlenbilmesinde onun toplumdaki yaygınlığının, artış hızının ve cinsiyetler arasındaki dağılımının bilinmesi çok önemlidir. Depresyonun ülkemizde son yıllarda ciddi artış gösterdiğine ilişkin önemli veriler bulunmaktadır. Ayrıca bu hastalığın cinsiyetler bağlamındaki dağılımı incelendiğinde kadınlarla erkekler arasında gözlemlenen farklılıkların sosyolojik bir nitelik taşıdığı görülmektedir. İstatistikî çalışmalara bakıldığında kadınlarda ruhsal hastalıkların görülme oranı, erkeklerde görülen ruhsal hastalık oranlarının yaklaşık iki katıdır. Yine, depresyona giren veya yaşam boyunca bu hastalığa yakalanma riski olan kadınların oranının erkeklerinkinden iki kat daha fazla olduğu bilinmektedir (Çelikkol, 2001: 217). 1998'de Türkiye Ruh Sağlığı Profili araştırması da, kadınların alkol bağımlılığı dışındaki tüm ruhsal hastalıklarda, başı çektiğini göstermiştir. Bu hastalıklar içerisinde en fazla görülen hastalık ise majör depresyondur (Kılıç ve ark., 1998: 96). Türkiye'deki araştırmalarda depresyonun kadınlarda erkeklere kıyasla 20 kat daha yüksek prevalans hızına sahip olduğu ifade edilmektedir. Çeşitli araştırmalarda, toplumsal yaygınlığı %20 olarak belirtilen depresyonun klinik yaygınlığı %10'dur. Türkiye'de depresyon hastalarının %65-70'ini kadınlar, %30-35'ini ise erkekler oluşturmaktadır. Bu arada, ülkemizde yapılan bir çalışmada depresyonun tüm kadınlarda 23 kat daha fazla prevalans hızına sahip olduğu ancak depresyon hastalarının sadece %20-30'unun hastaneye başvurduğu ifade edilmektedir (Küeyl, 1989: 1-12).

Depresyonun cinsiyet bağlamında farklılaşan oranları, postpartum ve premenstual dönemlerle ilgili biyolojik farklılıklara bağlansa da kadının ruhsal problemlerinin ortaya çıkmasında, işbölümü ayırımında olduğu gibi ekonomik, sosyal ve kültürel faktörlerin

etkili olduğu cinsiyet rollerinin önemli olduğunu söyleyebiliriz (Deniz, 1995: 19). Bazen, kadınlara ilişkin ruhsal hastalık oranlarının erkeklerinkine kıyasla fazla olması biraz da kadınların zayıflıklarını kabul ederek hastaneye hemen gitmeleriyle ilişkilendirilmektedir. Ama bizce dahası var. Çünkü belirtilen bütün raporlarda, ruhsal hasta olan kadınların medeni durum, meslek ve eğitim gibi alanlardaki yetersiz konumsal özellikleri göze çarptığından onların ruhsal sorunları, sosyal statüleriyle yakından alakalıdır. Örneğin; boşanma ayrılma gibi faktörler bir yana bırakılsa bile sadece evlilik dikkate alındığında depresyon oranları evli erkeklerde en düşükken evli bayanlarda en yüksektir (Britchnell, 1983: 193-198). Türkiye’de kadınların ruhsal sorunları kadınlıklarına yakıştırılan ve aynı zamanda depresyonun da tanısını oluşturan bu zayıflıklarıyla daha doğrusu zayıf konumlarıyla alakalıdır. Çünkü, hiyerarşi altta bulunana duygusal bir yük getirir ve bir bedel ödetir. İsteyen, belirleyen ve istenilen, belirlenen ilişkisi kadın-erkek ilişkisidir. Ülkemizde zayıf, bağımlı, çaresiz kadın rolü kadınlara yakıştırılan düşük statülerinin reel sonucudur ve bu durum, kişisel olmayıp sosyo-ekonomik eşitsizliğin bir ürünüdür. Depresyon riskli bir hastalıktır ve nihayetinde yaşam kalitesi ve doyumuyla alakalıdır. Dolayısıyla, bu çalışmamızda ülkemizdeki kadınların yüksek depresyon oranlarının onların mevcut sosyal ve kültürel konumlarıyla alakalı olduğunu açıklamaya çalışacağız. Bununla beraber bu makale, depresyon oranlarındaki cinsiyet farklılaşmasını, önce-sonra şeklindeki bir süreç olarak değerlendirmemektedir. Çünkü bu oranların hep böyle olup olmadığını ya da ne zaman farklılaştığını; eğer öyleyse nasıl bu hale geldiğini açıklamak için elimizde tarihi bir istatistik veya ölçüm bulunmamaktadır. Dolayısıyla makalemizde, bu hastalığın niçin kadınlarda daha fazla görüldüğünü ve bunun sosyal yapı, kadın kimliği ve statüsüyle nasıl yakından alakalı olduğunu ve nihayetinde bununla ilgili değerler manzumesini ele almaya çalıştık. Bu anlamda depresyonun Türkiye’deki kadın imajıyla önemli ölçüde uyduğunu ve Türk kadınları özelinde düşünürsek bu hastalığın kadınsı bir tarafı bulunduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Kadının Adı: Duygu

İçgüdülerimizin yoğunlukları farklı farklı olsa da, onların kontrol altına alınarak kalıplaşmış davranışlara dökülmesi, duyguların kültürlenmesiyle mümkün olur. Duygularla değerlerin eşgüdümü toplumsal cinsiyet üzerinden sağlanır. Durkheim, sosyal bağların bir dinamiği olan toplumsal grupların temelde duygularla örüldüğünü belirtir. 20. y.y. boyunca, ekonomik koşullara bağlı olarak duygusal bir değişimin yaşandığını söyleyen Hochschild, bu toplumsal süreçte duyguların daha az iradi ve daha açık bir niteliğe büründüğünü ifade ederken; eleştirel yaklaşımclar, ekonomik, sosyal

eşitsizliklerin devamı için duyguların sınırlandırılıp bastırıldığını veya manüple edildiğini vurgulamışlardır (Lupton, 2002: 35). Bozuk ilişkilerin bir nevi yansıması olan depresyon, nihayetinde bir duygu bozukluğudur. Duygular, bireyin, kendini ve sosyal yaşamı algılayış tarzını belirlediğinden hem bireyler arası ilişkilerini etkiler hem de bu ilişkiler aracılığıyla yaratılırlar. Bu anlamda depresyon sosyal ilişkilerdeki ve bunu algılayıştaki bozukluğun duygusudur. Sosyal ilişkiler ise belirli bir statü ve rol bağlamında anlaşılabilir. Duyguların bastırılması ve sınırlandırılması daha çok alt sınıf ve statüler için geçerli bir durum olup edilgenlikle alakalıdır ve düşük statü, toplumsal anlamda kadınsı olduğuna göre duygusal bozukluklar da en fazla kadınlarda görülmektedir.

Hoşgörünün, demokratik kültürün bir yaşam biçimi haline gelmediği, iletişimin yetersiz ya da yoğun çatışmalarla çarpıklaştığı bir toplumda kadınların duygularını bastırmaları anlaşılabilir bir durumdur. Ancak, bastırılan ve yüceltilemeyen duygular yaralayıcıdır ve depresyonda önemli bir risk mekanizması olarak işlev görürler. Sırrın ve mahremiyetin bir değer olduğu kültürel yapımızda duyguların bastırılması psikolojik bir savunma mekanizması değil, sosyal bir normdur. Bastırma norm olduğu için bu yapıda hasta rolü sosyal ilişkileri düzeltmenin yani kendini sevdirmenin fonksiyonel bir aracı olarak ortaya çıkmaktadır. Duygusal dışavurumların hoş görülmediği ve şeffaflığın ketum olduğu bir sosyal yaşamda, depresyon, özellikle kadınların bastırılan duygu ve düşüncelerinin bilinçsiz ve kaçınılmaz bir yolu olarak değerlendirilebilir. Mc Grath kadınların gösterdikleri ruhsal hastalık tepkilerinin aslında yaşadıkları sosyal yapıya gösterdikleri haklı tepkiler olduğunu belirterek işlev bozmayan kadın sorunlarını sağlıklı depresyon olarak tanımlar (Mc.Grath, 1992: 16-30). Bu açıdan bazen, depresyon; kadın için kendini ifade, destek, ilgi, özgürlük ve önemli olma gibi anlamlara gelebilir.

Normatif kuralların duygulara karşılık geldiğini belirten Durkheim, toplumun gerçek derinliğini duygusallığın yoğunlaştığı bir odak gibi değerlendirir. Duygusal alan, toplumsal hayatın kalbidir. Bu duygusal odakla sosyal yaşam arasındaki bağlantıyı sağlayan kollektif tasarımlar sistemi olduğundan; duygusal hayat, gerçekte sosyo-kültürel sistemin içten görünüşü olarak değerlendirilebilir (Lupton, 2002: 7-14). Toplumsal yaşam, norm ve ahlaki ilkelerin temelinde yükselir ve duygular, bu değer ve normlarla iç içe geçerek duyarlılığın hassas ama aynı zamanda kırılabilir terazisini oluştururlar. Bu kırılabilirlik can sıkılmakla kalmaz işlevsel bir niteliğe de bürünür. Çünkü istenmeyen durumlar, sapmalar can sıkmalıdır ki sistem kendini devam ettirebilsin. Ancak asıl soru, sistemin hangi cinsiyet için işlediği ve kimler için normal, kimler için istenmeyen olarak tanımlandığıdır? Bu soruya verilecek cevap aynı zamanda duygusal bozuklukların genelde hangi cinsiyete iliştiirildiğini de gösterir. Bununla ilgili olarak, George Brown ve

T. Haris, kadınların, çökkün duygusal durumlarına neden olan sosyo-kültürel faktörleri ele aldıkları çalışmalarında vakaların çoğunda depresyonun, bir mahrumiyet, fazla yük altında olma ve hayatta karşılaşılabilen olumsuz olaylarla ilgili olduğunu bulgulamışlardır (İnglis, 1991: 24). O halde ağır toplumsal beklentileri karşılamak için davranışlarını sürekli ayarlamaya çalışanlar genelde kadınlar olduğundan onların bütün ruhsal hastalıklarda başı çekmeleri tesadüf değildir.

Duygusallık, kişi ile toplumun kesişiminde yattığından, insanlar, her an yaşadıkları duygular yoluyla toplumlarına bağlanır ve ilişkilerde bulunurlar (Lupton, 2002: 10-16). Bu anlamda, duygusal sistem, sadece içsel olmayıp toplumsal örgütlenmeyi de yansıtır. Öyleyse, sosyal dünyamız ve onu değerlendirme tarzımız, duygusal bir içerik taşır. Bu anlamda algılama sistemimiz ve duygusal örgütlenmemiz insani bir kurgu ve haliyle sosyo-kültürel ilişkilerin bir yansımasıdır (Bottomore ve ark., 1990: 229). Sosyal ilişkiler, grup dinamiği ve kültürel koşullar, duyguların anlaşılmasında önemli bir yer tutar. Bu anlamda duyguların şekillenmesi kadar anlatım tarzı da, değerlerle ve sosyal yapıyla yakından alakalıdır. Örneğin; kederin, ekonomik ve demografik değişmelere bağlı olarak, son yüzyılda gittikçe azalan bir şekilde, insanların dünyasından nasıl çıktığını anlatan Stearns, gelişen tıpla birlikte dinin etkinliğinin azalmasının yoğun duygusallığı azalttığını ve bunun da duyguların sınırlanmasına yol açtığını belirtir. Ayrıca, hızlı hayat ritminin, yas ve kederi bastıran yapısı da, duyguların sınırlanmasında ve bastırılmasında etkili olmuştur. Bu durum, ruhsal sağlığın bozulmasında önemli bir etkiye sahiptir (Lupton, 2002: 34).

Duygular, Durkheim'e göre "toplumsal gerçeklik, öznel arası bir bilinç ağı olarak, aşırı ruhsal bir gerçeklik şeklinde düşünülebilir" (Bottomore v.d., 1990: 228). Duyguların, kültüre göre toplumsallaştığını ifade eden Kemper, içerisinde depresyonun da yer aldığı dört temel duygu olduğunu belirterek suçluluk duygusunu, toplumsallaşmış korku; utancı ise, toplumsallaşmış öfke olarak değerlendirir (Lupton, 2002: 34). Depresyonun nispeten utançla suçluluğun ve nispeten de geleceğe yansıyan bir korkunun karışımından oluştuğu varsayılırsa yaşamın ve kültürün erkek doğmamış olmaktan hayıflanana kadına biçtiği rol ve duygu, işte bu imrenmeyle karışık utanç ve suçluluk üzerine inşa olur.

Duyguların cinsiyetler arası paylaşımında kültürel değerler belirleyici bir rol oynar. Kültürel kalıplarımızda erkeklerden sert, aktif, saldırgan, güçlü, rekabetçi ve hırslı; kadınlardan ise duyarlı, alçakgönüllü, boyun eğici, zayıf, dayanışmacı, uyumlu ve edilgen olmaları yönünde toplumsal beklentiler bulunmaktadır. Bu beklentilerin tarihi bir alt yapısı olduğu unutulmamalıdır. Örneğin, kadınların bu edilgenliğin bir parçası olarak en

kötü zamanlarda bile beklemek zorunlulukları üzerinde durulabilir. Savaşın önemli bir tarihsel olgu olduğu bu topraklarda, beklemek, eşini, çocuğunu kaybetmiş anneler ve sözlülerini göremeyen kızlar için kara bir alın yazısı gibi durur. Çünkü, giden erkektir ve sürekli savaşlarla ve göçlerle devinen bu coğrafyada beklemek hep dışıl olmuştur. Beklemek, birisi olduğu kadar istenmeyi beklemek şeklinde de olabilir. Ama sonuçta beklemek kötü bir yalnızlıktır. Yalnızlığa ve beklemeye ise güçlü bir depresyon eşlik eder. Beklemek sonuçta kadersi bir duruştur ve ona güçlü bir keder duygusu eklenir.

Bu anlamda kadınların hastalık davranışları, ezici karakterdeki sosyal yapılara alışmaya yönelik bir tepkidir. D. Mechanic, bireylerin üstlendikleri rollerin ağır olduğu totaliter toplumlarda ve kurumlarda, hasta rolünün, uygun görüldüğü oranda sapma davranışı için uygun bir yol olduğunu belirtir. Kadınların ruhsal hastalıkları, bu şekilde sapma davranışının kontrol edilebilir bir şekline izin vererek statü-rol temelindeki kurumsal kararlılığı beslemektedir (Demirci, 1994: 47). Kadın, kendine biçilen kırılğan kimliği ve zayıflığı reddetmek yerine bazen onu kabullenir ve kullanır. Zayıflık kontrol edilebilir olduğunda iyi bir güç olsa da onun sık kullanılması yıpratıcıdır. Çünkü yaşanan durumlara reel tepkiler vermek yerine onları manipüle edencesine duygularla oynamak ve sürekli savunma mekanizmalarını kullanmak uzun vadede sıkıntı yaratır. Bilindiği üzere problemler değiştirilemez olarak kabul edildiğinde, duyguların daha fazla kullanıldığı ama değiştirilebilir olarak kabul edildiğinde ise problem odaklı bir duruş gösterilmektedir (Lupton, 2002: 30-31). Bu bakımdan kadınların “belirlenmişlikle” beslenen negatif kaderciliklerinin içsel dünyalarındaki ağırlığı, onların duygularını daha fazla kullanmalarına ve elbette daha kırılğan olmalarına yol açmaktadır. Dahası, kadınlar hakkında sürekli olarak onların katılmadıkları kararların verilmesi, yani edilgenlikleri, kadınların durumlarını kader olarak algılamalarına yol açmaktadır.

Toplumdaki düşünce ve duygulanımlarla, davranış örüntüleri ve değerler arasında karşılıklı etkileşimler olduğundan kadının yeri bu değerlerdeki ve erkek karşısındaki konumunda tartışılabilir. Çünkü sosyal yaşam, temelde cinsiyetler arası bir diyalektiktir. Kadının toplumsal cinsiyetinin anlaşılmasında ötekiyi üreten zihinsel mirasımızın farkında olmamız önem taşır. Toplumsal yaşamımızda iyi-kötü, güzel-çirkin v.b. değerlerde de gördüğümüz ikili sınıflandırmalarımız cinsiyetle ve anne baba rolleriyle alakalı zihinsel şemalarımızda belirleyici bir role sahiptir. Nihayetinde erkekler baba, kadınlar ise anne olarak tasarlanmaktadır. Annelik ve babalık rolleri kadın ve erkeğe farklı duygusal rejimler dayatır. Babanın katı, annenin ise temelde müşfik olması beklentisi farklı duygusalıkları yaratır. Birine otorite ve dayanıklılık diğerine kırılğanlık ve edilgenlik yakıştırılır. Kadının pasifliği üzerine konumlandırılan erkeksi kimlik; bir

yanda beslendiği ataerkil değerlere, öte yandan da kadının ruhsal kırılganlığına yaslanır. Bu kırılganlık estetik yargıların odağında ama kadınların aleyhine konumlanır.

Sokrates'le başlayıp Aristo ile devam eden ve oradan da İslam dünyasına giren erkek-akıl ve aşılması gereken bir doğa olan kadın-duygu tipolojisi geçmişte olduğu kadar günümüz modern anlayışına da damgasını vurmuştur. İslam'ın yaratılışla ilgili ayetlerinde, kadının erkekle aynı özden yaratıldığını içeren “kadının, erkeğin kaburga kemiğinden yaratıldığı” şeklindeki sembolik anlatı kadının erkeğin bir artığı olarak değerlendirilmesi şeklinde yanlış yorumlanmıştır (Tuksal, 2000: 57). Bu anlam kayması kadının toplumsal statüsünün düşmesinde önemli bir bilişsel şema yaratmıştır (Wadud, 1994: 2-20). Ayrıca uydurma hadislerin etkisi de bu bağlamda düşünülmelidir. Çağdaş dönemlerde ise rasyonalite ve aşkınlık ideali, modernitenin iktidarı üreten geleneksel üst-alt, normal-anormal, pozitif-negatif gibi hiyerarşik zihni kalıpları içerisinde kavramlaştırıldığından kadın kategorisi yine aşağı bir konuma hapsedilmiştir (Bekaroğlu, 1998: 14-17). Modernitede, erkek aklın doğayı kontrol etme anlayışı, doğanın bir parçası olarak kabul görülen kadını da kapsar. Bu anlamda, modern dönemdeki eril doğasıyla akıl sadece sakatı, hastayı değil farklı olanı ve elbette kadını da ötekileştirmiştir.

Ötekileştirme iktidar ilişkileriyle alakalıdır ve iktidar ise süreklilik, döngüsellik ve kendini yeniden üretebilen bir güç ilişkisidir. Toplumsal yaşamdaki bütün iktidar ilişkilerinde kadın erkek ilişkisi paradigmal bir çerçeve oluşturur ve iktidar bu egemenlik ilişkisinden etkilenir. Greenspan, normal sağlıklı insana ilişkin tanımlamaların erkeksi niteliklerle ilgili olduğunu söyleyerek güçlü kadın özelliklerini kadınsı olmaması ve kadın rolüne biçilen niteliklerin ise zayıf olması nedeniyle anormal olarak değerlendirildiğini dolayısıyla her iki durumda da kadınların çelişkili bir konuma itildiğini belirtir (Greenspan, M.A, 1983: 6-10). İktidarla cinsiyet ilişkisini irdeleyen Foucault toplumsal cinsiyetin dört aşamada iktidara bağlandığını ifade eder. Bu aşamaların temelini kadın bedeninin histerikleşmesi, son aşamasını ise anormal cinsel hazzın tıbbileştirilmesi oluşturur (Tekelioğlu, 2003: 177-187). Kadının temel özelliklerinden olan üremeye alakalı aylık kanamalarını premenstruel bozukluk olarak tanılayan psikiyatrik değerlendirme burada örnek gösterilebilir (Köroğlu, 2000: 207).

Finkelstein'e göre, duygular, toplumsal söylemin kalbini oluşturur ve adabı muaşeretle bilince kazanmıştır (Lupton, 2002: 10-16). Sosyal ilişkiler rollerin ve statüler arası ilişkinin özeti olduğundan bu ilişkiler norm ve değerler temelinde yürütülür ve kendilik bilinci üzerinde önemli etkiler yaratır. Kendilik bilinci ise depresyon gibi ruhsal hastalıklarda belirleyici olduğundan kadının ruhsal problemlerini bu ilişkilerde ve bu ilişkileri meşru, mümkün kılan kültürel değerler sisteminde arayabiliriz. Kültürel

etkenlerin, nevrozda olduğu gibi kendilik üzerindeki en açık etkisi bireyin ayıplanma korkusu şeklinde görülür. Burada kadının utanılacak şey, gizlenmesi gereken, ayıp anlamındaki avret kelimesinden türeyen “avrat” kelimesiyle adlandırılması anlamlıdır (Eyuboğlu, 2004: 53). Utanma ve onaylanmama korkusunu en fazla kadınlar yaşar, çünkü estetik ve evlilik gibi hayati konularda kültürümüz sürekli kadınları beğenilme durumuyla karşı karşıya bırakır. Çünkü beğenilmek zorunda olan çoğunlukla kadındır ve onun beğendiğini ifade etmesi bile çoğu zaman temsilidir. Bu durumda kadın genelde beğenilmeyi kendini iyi hissetmeye tercih edebilmektedir. Kadının onay görme, sevilme tarzındaki bu dışsal odaklılığı cinselliğinden başlayarak içsel sesine sağır olmaya kadar genişleyebilir. Gençliğin, güzelliğin şöyleşerek tüketime dönüşmesi de kadınların belirli cinsel rol kalıplarına sıkışmasına paralel bir zayıf beden tasavvuruna uymaktadır. Kadının estetik bir nesne olarak algılanması, buna karşın dolgun bedeninin estetik olmaktan çıkması yani anneliğin kadınlıktan kopuşu, onların sürekli gençlikle özdeşleşmiş güzellik kaygısıyla baş başa kalmaları, yani kadınlığı bedenleriyle özdeş görmeleri hayatı yaşlarıyla büyüyen bir handikâp olarak hissetmelerine yol açmaktadır. Evlilik gibi temel bir kurumun temeline iliştilmiş bu duygu kadınları özne olmak yerine sürekli nesne konumunda tutar. Depresyondaki hastaların hissettikleri değersizlik duygusu da zaten tam anlamıyla kendini belirlenmişlikte ifadesini bulan bu “şey” olma duygusudur. Bu anlamda, geleneksel değerlerle modern yaşam arasındaki gerilim ruhsal riskler yaratmaktadır. Çünkü modern yaşamın, hayata katılımı gerektiren yapısıyla mevcut mahremiyet anlayışının beslediği edilgenlik duygusu birlikte işlevsel değildir.

Toplumsal Bir Statü: Eksik Etek

Toplum kendisi ile birey arasındaki ilişkiyi sosyal pozisyon üzerinden yürütür. Belirli bir zaman ve toplumsal ortam içerisinde, bir sosyal pozisyonun diğer sosyal pozisyona göre aldığı değere sosyal statü denir. Statüler farklı kültürlerde yaş, cinsiyet, meslek, din gibi değişkenler açısından kendine özgü bir öneme sahip olur ve kognitif bir yapı oluştururlar (Arslantürk, 2000: 267). Sosyal statü kazanmanın birçok yolu vardır. Bunları, doğuştan ve sonradan kazanılan statüler olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Günümüzde kazanılan statüler önemli olsa da hala cinsiyet gibi doğuştan gelen özelliklere önem atfedildiğini görebiliyoruz. Statüleri ve onlara ilişkin rolleri önemli ya da önemsiz yapan etkili faktörlerin başında kültürel değerler gelmektedir. Örneğin, erkek veya kız olmayı doğuştan kazanılan statünün en bilinen ve ayırt edici örneği olarak burada hatırlayabiliriz.

Her sosyal statü belirli rollerle birlikte anılır ve aynı zamanda psikolojik bir değer

yargısı taşır. Roller icra olundukları topluluğa göre bir değerlendirmeye tabi tutulurlar ve bu değerlendirmede ortaya çıkan anahtar roller bireyin duygu ve düşünceleri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Sosyal rol; bir yandan kişiyi sosyal statünün normlarını yerine getirmek için zorlarken öte yandan bu davranışlar onu belirli bir sosyal değerlendirmeye tabi tutar. Çünkü roller, kültür tarafından yönlendirilmiş belirli ihtiyaçları karşılamak açısından işlevseldirler. Bu açıdan rol, bir yandan istenen/istenmeyen şeklinde hissedilen duygularla öte yandan aşağı/üstün şeklinde tanımlanmış değerlerle donatılmıştır. Genel anlamda, modern toplumlarda ekonomi temel kurumdur. Ancak, toplumumuzdaki çoğu kadının anahtar rolü ev ve aileyle alakalı olup parasal bir karşılığı olmadığı için sigortasız ve değersizdir. Bu değersizliğin kadınların benlik saygıları üzerinde zorlayıcı bir etkisi vardır. Kadınların toplum içindeki düşük statüleri ve rolleri de bu bakımdan değerlendirilmelidir.

Toplum bireyin statüsünü belirlerken aile, soy, servet, toplumsal yarar, eğitim, gelir ve cinsiyet gibi ölçütleri dikkate alır. Günümüzde, meslek, gelir ve eğitim en önemli statü belirleyicilerinden bazılarıdır. Kadınların birçok ülkede eğitim, sağlık ve istihdam gibi en temel haklardan yararlanma konusunda erkeklerin gerisinde oldukları bilinmektedir. Dikkat edilirse ülkemiz kadınlarının bu faktörler açısından avantajlı olduklarını söyleyemeyiz. Kadının toplumsal konumu ve gelişmişliği endeksine göre, Türkiye, ölçülen 144 ülke arasında 81. sırada yer alırken; kadının topluma katılımı (GEM) endeksi için ölçülen 70 ülke içinde, 66. sırada yer alıyor. Yine mecliste kadınların temsil oranı %4.4, üst düzey yönetim ve hukuk alanındaki kadın oranı % 8 iken bunların temelinde yatan olguların başında gelen okullaşma oranı ise %54'tür. Yoksulluğun eğitimsizlikle bağlantısını düşündüğümüzde bu sonucun kadınlar için anlamı çok açıktır. 1990 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre 6 yaş üzerinde olan kadın nüfusu 24 306 582 olup bunun 6 808 809'u yani yaklaşık olarak %43'ü okuma yazma bilmemektedir. Her ne kadar günümüzde bu acı tablo değişiyor olsa da yakın zamana ait bu istatistik orta yaştaki kadınların statüsünün hiç de iç açıcı olmadığını gösteriyor (DİE, 1995: 8-15, 47-79). DPT tarafından yapılan bir çalışmada hem kentlerde hem de kırsal alandaki yoksullar içerisindeki kadınların eğitimsizlik oranı erkeklerin oranının yaklaşık iki katını bulmaktadır (DPT, 2001: 145-146). Eğitim mahrumiyeti kadınları hayatın diğer tüm alanlarından yoksun bıraktığından onların düşük statülerinde olduğu kadar ruhsal sağlıklarında da risk oluşturur. Çünkü eğitim, diğer hakları elde etmenin yanı sıra başlı başına bir statü kaynağıdır. Eğitimden uzak kalmaları kadınların özel alana yönelmelerine yol açmıştır. Aile içi statü ve rol paylaşımında kadının geleneksel rollerine uygun olarak "özel alana", yani küçük alana ve ev işlerine; erkeğin ise "kamusal alan" "a, yani ev dışı

geniş alana, işlere yönlendirilmesi kadın aleyhine işleyen hiyerarşik bir yapı oluşturmuştur.

Depresyonun, zayıf ve alt sınıflarda daha fazla geliştiği fikri “yoksulluğun kadınlaşması” fikriyle yeniden işlenebilir. Çünkü yoksulluk en fazla kadınlar üzerinde yıpratıcı olmaktadır. Sosyal statünün temelini oluşturan gelir durumu göz önünde tutulduğunda kadınların konumu hiç de iç açıcı değildir (Kottak, 2002: 461). Kadınların yoksullukla erkeklerden daha çok karşılaştıkları ve yoksulluğun kadınlar için gerçekten yıkıcı bir sorun olduğu, 4. Dünya Kadın Konferansı sonucunda tespit edilmiştir. "Yoksulluğun Kadınlaşması" ifadesi ise Pekin Eylem Planı'na yerleştirilmiş ve bu konferansta, kadın yoksulluğunun son on yılda, erkeklerinkiyle kıyaslanamayacak kadar hızlı arttığı vurgulanmıştır. Ülkemizde de, çeşitli değişkenler bağlamında ele alınan yoksulluk çalışmalarında kadınların daha büyük sorunlarla karşı karşıya kaldıkları bilinmektedir (Erdoğan, 1999: 22-30). Bireyin sosyal statüsü ait olduğu sosyal sınıfla yakından alakalıdır. Srole, psikiyatrlarla işbirliği yaptığı bir çalışmada, alt sınıflardakilerin, diğer sosyo-ekonomik gruplara kıyasla, ruhsal hastalıklarının daha yaygın olduğu tespit edilmiştir (Hollingshead, 1953: 163-169). Kadınların genel olarak ekonomik güçten yoksun olmaları ve daha kaderci olmaları hayatlarını kontrol etmelerini zayıflattığından kadın statüsü inciticidir. Burada Metron tarafından geliştirilen “geriye çekilme” tipolojisi kadınların genel davranış kalıplarının anlaşılmasında kullanılabilir (Cockerham, 1992: 111). Çünkü, toplumda sahip oldukları zayıf donanımlarıyla en fazla baskıyı ve çaresizliği kadınlar hisseder.

Kadın bir yandan baskı ve şiddete uğrarken bir yandan da kırılğan olarak kurgulanır. Ama depresyonun oluşumunda bu incinebilirliğin önemli bir yer tuttuğunu da biliyoruz. Gerçekten de bireylerin benlik saygıları ve kontrol duygularıyla incinebilirlik arasında neredeyse ters bir ilişki bulunmaktadır. İncinebilirlik; güven sarsıcı başarısızlık, edilgenlik ve hayal kırıklıklarıyla karşılıklı bir ilişki içinde bulunur ve genel olarak da bireyler arası ilişkilerde gelişir. Bu tür bir ilişki ise verili bir statü içinde paylaştırılan rollerle anlaşılabilir. İdeal rollerle hayat gerçekleri arasındaki farklar ruhsal yaşantıyı gerer. Psikiyatr E. Becker, bireysel yeteneklerini somutlaştırma imkânlarından yoksun kalan bireylerin ruhsal sağlıklarının bozulduğunu dile getirmiştir. Benzer şekilde, bireylerin potansiyellerini gerçekleştirmelerine olanak tanımayan sosyo-ekonomik yapıların, depresyona neden olduğu bilinmektedir (Tolan, 1991: 322). Geleneksel rollerle ideal yaşam arasındaki en kırılğan hatta duranlar kadınlardır. Buradan hareketle, genel anlamda kadınların yetersiz statüleri ve pasif rolleriyle yaşadıkları ilişkilerden yara alma ihtimalleri yüksektir. Ayrıca, bu durumda kadınların risk alma ve kendini gerçekleştirme

yetenekleri daraldığından kendileri de daralırlar. Bu ifademizi destekleyecek şekilde Bibring de, depresyonun, içe dönmüş bir saldırganlıktan çok, ideallerle gerçekler arasındaki gerginliklerden kaynaklandığını belirtmiştir (Özmen, 1995: 338). Dünya ortalamasında kız çocuklarının en az okutulduğu ülkelerden biri olan ülkemizde, genel anlamda kadınların potansiyellerini gerçekleştirebilmelerinin ne kadar zor olduğu tahmin edilebilir. Erkeği tamamlamak üzere yetiştirilen kadın, yeterli özgüven ve beceriden yoksun bırakıldığından, çoğu zaman kendini gerçekleştirebilecek iç güçten yoksun kalır. Özellikle kırsal yörelerde ve sosyo-ekonomik seviyesi düşük ailelerde erkek çocuk beklentisi daha fazla olduğundan “Yeter” ismi konulan kız çocuklar ekonomik anlamda bir yük ve fazlalık olarak düşünülmektedir. Dolayısıyla, ülkemizdeki modal kadın kişiliği, mevcut erkeksi sosyal düzene uyum sağlamanın bir ürünü ve onu devam ettirmenin bir aracı olarak düşünülmektedir. Egemenlik ilişkilerindeki bu edilgen konumlarıyla kadınların ruhsal sıkıntıları, onların özverileri ve nihayetinde kendilerine yabancılaşmaları kadar bu durumlarının farkına varmalarıyla da ilişkilidir.

Ruh sağlığını bozan temel faktörler engellenmişlik ve ruhsal çatışmalardır. Dış engellerin kadının içsel engelleri haline gelmesi özellikle aşkın yürek dağılayan bir hasret türküsüyle yaşandığı örneklerde görülebilir. Kadının karşılaştığı ruhsal çatışmalar ve içsel engeller sonuçta dışsal engellerin bir ürünüdür. Özellikle kadınların kamusal alanda çalışabilme olanaklarının darlığı onların ruhsal daralmalarında tartışılabilir. Çalışmanın olumlu ruhsal etkilerine değinen G. Brown, ciddi anlamda olumsuz bir olay yaşayan ama, sonrasında, çalışmaya başlayan kadınların depresyona girmediklerini bulgulamıştır. Bu konuda G. Brown, parası yeterli olmasa da yapılan işin, benlik saygısı üzerinde önemli bir katkısı olduğunu ifade etmektedir. Ama bu algı, elbette dışarıda çalışmanın toplumsal bir değer haline geldiği ekonomik bir toplumda önem kazanır (Brown v.d., 1989: 236-238). Bu anlamda, kazanılan olumlu bir statü, belirli rolleriyle kontrol duygusu yarattığı için olumlu benlik geliştirmede ve dolayısıyla ruhsal sağlıkta etkili bir faktördür.

Artan krizlerle birlikte Türkiye’de toplumsal refah politikalarından ödünler verilmesi; sağlık, sosyal güvenlik ve eğitim gibi alanlarda kamu desteklerini kısıtlamış ve bu hizmetlerden yoksun grupların büyümesi, öncelikle kadınların sıkıntısını arttırmıştır. Genel bir ifadeyle, Türkiye’de kadınların kentlerdeki işsizlik oranları, erkeklerin oranının iki katıdır. Ayrıca, kadınların iş bulma ve işte kalma şanslarının düşük olduğunu ve bu durumda da başkasına bağımlı olmadan yaşamalarının neredeyse olanaksız olduğunu düşünürsek kadınların düşük statüleriyle ruhsal sıkıntıları arasındaki bağlantıyı da kavramış oluruz. SSK istatistiklerinde, sigorta kapsamında olan işçilerin %90’ı erkekken ancak %10’u kadın olarak göze çarpmaktadır (DİE: 1996). Gerçekten de istihdam

istatistiklerine bakıldığında gelişmiş ülkelerin işgücüne katılma ortalaması %72 iken, bu oran Türkiye’de 2003 yılı itibarıyla % 48,3 ile çok düşüktür. İşgücüne katılma oranına kadın-erkek ayrımından bakıldığında, kadınların işgücüne katılma oranının çok düşük olduğu görülmektedir. 2004 yılında kadınların işgücüne katılma oranı %25,4 olup, bu oran erkeklerde %72,3’tür. Kadınların kırsal yerlerde işgücüne katılım oranı nispeten iyi olsa da(%39,0) kentsel yerlerde bu oran(%18,5) oldukça düşüktür (Türk İş Raporu, 2005 : 4-7).

Araştırmalarda, kadın-erkek arasındaki işgücüne katılım farklılıklarının temelinde kültürel faktörlerin belirleyici olduğu cinsiyete dayalı toplumsal iş bölümü ayrımının olduğunu doğrulamaktadır. Kadınların iş yaşamına katılımları, genelde aile fertleri tarafından engellenmektedir. İş yaşamına katılan kadınlar ise evlenme ya da çocuk doğurma nedeniyle, er ya da geç işten ayrılmaktadır. Önem sırasına göre, kadının eş ve anne konumunu içeren cinsiyete dayalı iş bölümü işi terk nedenleri arasında en ön sırada yer almaktadır. Çalışan kadınlar ise ev işlerini üstlenmenin getirdiği çifte yükümlülük nedeniyle ev kadını konumunu tercih edebilmektedirler. Alt sosyo-ekonomik sınıflardaki çoğu eğitimsiz kadınlar ise kentlerin düşük ücretli, sosyal güvencesi olmayan ağır çalışma koşulları ile karşı karşıyadırlar. Araştırmalar, cinsiyete dayalı iş bölümünün kadınların kendileri tarafından da içselleştirildiğini ve kadınların, erkeği ev geçiminin sorumlusu olarak gördüklerini ve ayrıca bu koşullarda, ev dışında çalışmayı istemediklerini bulgulamıştır (Türk İş Raporu, 2005: 7-9).

Kadınların ruhsal sağlıklarıyla sosyal statülerini etkileyen faktörlerden biri de göçtür. Göç etmiş kadınların ortalama kaygı puanlarının, göç etmemiş kadınların kaygı puanına göre istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksek olduğunu biliyoruz. Ülkemizde son 20 yılda gerçekleşen dengesiz göçlerin kadınların yaşam kalitesindeki etkileri bu bağlamda ele alınabilir. Kadınların üretimden kopmalarında göçün etkili olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda kırsal alandan kentlere yönelik göçlerin sonucunda kadınların özel alana hapsedikleri ve bunun da onları üretimden kopararak statülerini düşürdüğü söylenebilir. Ümraniye’de yapılan araştırmada, İstanbul’a göç etmiş kadınların aşağı yukarı yarısının ‘evkadınlaşma’ tezine uygun olduğu ifade edilmektedir. Benzer olarak, iç göçü irdeleyen Malezya’daki bir araştırmada da eşleriyle göçen kadınların işe girme ihtimallerinin azaldığı ve sosyal statülerinin olumsuz yönde etkilendiği bulgulanmıştır (İlkkaracan, 1998: 62-67). Hanelerin sıkıca bütünleştiği kırsal yaşamda kadınların sürekli iletişim ve sosyal destek içinde yaşamalarını sağlayan geleneksel yapının yerini şehirlerde çekirdek ailenin alması, kadınların ev içindeki sorumlulukları tek başlarına üstlenerek kamu yaşamından izole olmalarına ve ruhsal sorunlara yol

açmaktadır.

Kadınlarda Dışsal Odaklılık ve Yetersiz Benlik

Kişilik bireyin kendine özgü ve nispeten süreklilik arz eden, birbirleriyle tutarlı dinamik özelliklerinin bütünüdür. Kişilik, huy ve ahlaki bir içeriğe sahip karakterin bileşiminden oluşur. Toplumdaki değerler, kurallar ve yaşam koşulları, bireylerin önce alışkanlıklarını sonra da kişiliklerini belirler. Bu anlamda kişilik, sosyal hayata verilen tepkilerin dinamik bir bütünüdür. Arzularımız kadar tiksinti ve korkularımız da toplumsal olarak yaratılır ve toplumsal olan, bireysel olanın tohumunu oluşturduğundan özerk kişilik fikri, ideolojiktir (Jakoby, 1996: 136). Sosyo-ekonomik düzey, anne-babanın tavırları, okul, kitle iletişim araçları ve genel olarak eğitim tarzı kişilik üzerinde belirleyici etkilerde bulunur. Marcuse'a göre kişilik toplumsal tarihte biçimlenir. Ona göre; içgüdülerin baskın örgütlenmesi, birey dışındaki sosyal etkenlere bağlı olarak şekillenir.

Benzer şekilde Marx da; karakteri, bireylerin içine nüfuz eden, birey dışı toplumsal güçlerin çökmesi olarak nitelendirir (Jakoby, 1996: 59-97). Kişilik, rollerin dinamik yönünü oluşturur ve belirli statülerle sosyal yapıya iliştilir. Sosyal yapı, gruplar arasındaki ve bu gruplar içerisindeki sosyal ilişkilerden çıkarılabilir. Bu itibarla toplum, sadece, belirli ilişkileri belirlemekle kalmaz, aynı zamanda, hazırladığı sahne ve rollerle bu ilişkilerdeki bireylerin kişiliğini de belirlemiş olur. Eleştirel kuram, Hegel'den etkilenecek bütünü parçayı kapsadığını belirtir. Bu kurama göre öznel, nesnelin içselleştirilmesinden oluştuğundan zihinsel çatışmalar, sorunlar toplumsal çatışmaların yansımalarıdır.

Kişiliğin en önemli öğelerinden biri benliktir. Benlik algısı verili toplumsal rollerle yakından alakalıdır. Ayna benlik kuramında H. Cooley, benlik algımızın diğerleriyle olan ilişkilerimizle beliren sosyal bir inşa olduğunu belirtir. Diğerlerinin benliğimiz hakkındaki fikirleri kendimizi nasıl algıladığımızı önemli ölçüde etkiler. Mc Call ve Simmons, "Kimlikler ve Etkileşimler" adlı eserinde, bireyin kendine olan bakışının sosyal olarak kurulduğunu belirtmişlerdir (Brown, 1989: 235). Bu anlamda kendimizi önce diğerlerinin gözüyle algılar ve değerlendiririz. Öyleyse kendilik ötekilerle olan ilişkilerde belirlenir. Kadının statüsünü ve benlik algılamasını da bu bağlamda değerlendirebiliriz. Benlik, kendini tanıma, diğerleriyle olan ilişkide belirlenir ve ben erkek iken öteki kadın olarak tasarlanır ve dışlanır. Bu tanımlamada kadın kimliği erkeğin gözüyle belirlenir.

Ruhsal sağlık benlik algısından etkilenir. Kendilik değerlendirmeleri toplumsal ve kültürel cinsiyet yargılarına bağlı olduğundan cinsel kalıp yargılarımız ruhsal sağlığımızı etkiler. Öte yandan, bir ucu duygularımızda yatan düşünce ve davranışlarımız benlik değerlendirmelerimizle şekillenir. Genel olarak benlik saygısı, bireyin sahip olduğu statü ve rollerinin sonucunda edinilir. Ayrıca, benlik saygısıyla ümitsizlik ve depresyon arasında da doğrudan ilişkiler vardır. Çünkü benlik saygısı; bireyin kendine özgü özelliklerini beğenmesini, kendinin değerli görmesini ifade eder. Bireyin sosyal pozisyonu nasıl benlik saygısını etkilerse düşük benlik saygısı da depresyonu etkiler. Ümitsizliğin ve düşük benlik saygısının oluşmasında ise ailenin sosyo-ekonomik kökeni ve yaşanan travmalar belirleyicidir.

Bu anlamda kadın kimliğinin oluşmasında biyolojik yaklaşımlardan psiko-sosyal görüşlere kadar bir dizi görüş bulunmaktadır. Örneğin; cinsiyet yorumlarında Freud anatomi yazgıdır derken, Beauvoir kadın doğulmaz kadın olunur der. Birey erkek ya da kadın olma potansiyeline sahiptir. Bununla birlikte erkek erkekken kadın çoğu zaman anne, dişi, çalışan kadın gibi varlığını oluşturan özelliklerinden birine indirgenmiş bir parçadır ve onun bu şekilde işlevsel bir parça olarak algılanması ruhsal sağlığı açısından sıkıntı yaratıcıdır. Kadın erkek ilişkisi aktif-pasif, ast-üst şeklindeki ilişki beklentileri içerisinde meydana gelir. Beklenen rol kalıpları benliğimizin ve hissettiklerimizin kalıplarıdır. Toplumumuzda bağımsız, güçlü ve hatta saldırgan erkek kimliğine karşın; kadınların bağımlı, edilgen ve duygusal yani kırılgan olmaları beklenir. Depresyonun önemli bir zeminini oluşturan “incinebilirlik” duygusu kültürel beğenin ve estetik anlayışının kadınlara biçtiği işte bu “nazlı” kırılganlıkla yakından alakalıdır. Gül, gonca, yasemin gibi kız isimlerinde gördüğümüz bu “çiçek” yakıştırmaları, aslında kadın kırılganlığının estetik ve cinsiyet değerlerimizle beslendiğinin bir göstergesidir. Eskisi kadar olmasa da, hala anne karnında iken düşürülen cinsiyet olarak kadın, doğduğunda ailesine üzüntü veren bir eksiklik statüsünün zoraki temsilciliğini üstlenir. Erkek doğduğunda sevinen, kız doğduğunda konuşamayan bir kuşağın devamı olan hafızamız, kötü bir ihtimali ifade etmek için, “anan her gün erkek doğurmaz” ifadesini, boşuna dilimize kaydetmemiştir. Herhalde, kadınların toplumsal cinsiyetini ifade eden kelimenin, dilimizdeki kızmak fiilinin kökü olan “kız” hecesiyle aynı olması tesadüf değildir. Yine kadınlarla ilgili eski Türk gelenekleriyle çelişkili olsa da dilimizdeki kız kelimesinin eski Uygur metinlerinde “kıt”, “eksik” anlamıyla da kullanılmış olmasını bu açıdan düşünebiliriz (Eyuboğlu, 2004: 414). Ayrıca, erkek bakışına ve beğenisine mihlanmış bu kimlik “nasıl olsa ele gidecek” sözüyle büyür, evlendirilirken “başı bağlanmış” olduğundan sahiplik nesnesi olmaya devam eder ve sonuçta, “gelinliğiyle gittiği yerden

ancak kefeniyle” çıkar. Halk deyişleri kadının sosyal statüsünün anlaşılmasında çarpıcı bir portre sunmaktadır: “Sarımsak da acı amma her eve lazım bir dişi”, “kadın erkeğin şeytanıdır.”, kadının karnından sıpayı, sırtından sopayı eksik etmeyeceksin”, kızını dövmeyen dizini döver. ”avrat malı kapı mandalı”, “kadının şamdanı altın da olsa mumu dikecek erkektir” (Aksoy: 1997). Bu bağlamda Akdeniz’deki kadın kimliğinin Avrupa’ya kıyasla daha problemlili olduğunu belirten Braudel’e göre bu durum, erkeğin onurunun içsel ve soyut bir olgu olmaktan çok bir şeye sahip olmakla alakalı olarak hissedilmesinden kaynaklanmaktadır (Braudel, 1990: 120-127). Bölgemizde erkekliğin kadın bedenine sahip olmakla ilgili bir olgu olarak kavranması kadınların bu bölgedeki düşük statülerinin anlaşılmasında önemli bir yer tutar. Üstelik bu cinsiyetçi değerler bazen ahlak bazen de sorumluluktan kaçma adına kadınlar tarafından da içselleştirilir. Bundandır ki kızlar genelde eş yerine sahiplenecek birini daha doğrusu bir sahip ararlar. Bu durumda kadınlar sahip olmanın nesnesi olarak algılandığından erkekler “sahip olmak” için evlenirler ve gerçekten sahip olurlar. Bu arada kadın-erkek ilişkilerini kurgulamada özne-nesne ilişkisini andırırçasına cinsel ilişkinin “sahip olmak” kelimesiyle anlamlandırılmasının ilginç olduğunu söyleyebiliriz.

Ataerkil yapı bir yandan erkek ırkçılığını beslerken bir yandan da kadınlardaki depresyonu artırır. Türk kültüründeki ak-kara sınıflandırmalarının toplumsal bilinçaltı bu açıdan hayli zengindir. Örneğin, kara kadın, beyaz ise erkek kimliğine atfedilir. Beyaz üstün-iyi, kara ise aşağı ve kötüdür. Rengini saflığından ve temizliğinden alsa da beyaz aslında karayla anlam kazanır. Kara kelimesi aynı zamanda kirdir ve maalesef dişildir. Erkek için “elinin kiri (karası)” olan kadın, aynı zamanda kirlenen yani kara ve karalanandır. Bu itibarla dişil cinsiyet, kirlenme ihtimali olan kadının, statüsü için biçilmiş bir karalanabilirdir. Bu anlamda namusun, alına sürülen “lekenin” hep kadınlara ilişkilendirilmesi ve ailenin de kadın cinsiyeti üzerinden karalanması düşündürücüdür. Konu erkekler olunca kadınlara yönelik değerlendirmelerin tersi bir ahlak anlayışı ortaya çıkar. “Erkek adam hovarda olur, erkek hem döver hem sever” cümlelerinin ahlak mantığı bu mağduriyetin öznesini açıkça göstermektedir. Erkeklerle torpil geçen bu ahlakın kadınlar söz konusu olduğunda özgeci tavırları yüceltmesi de anlamlıdır. Bu anlamda daha çok bastırılmış kadın kimliğine biçilen özgeci (vefakâr, fedakâr, cefakâr) bazı rol ve davranışları tamlamak için kullanılan kâr kelimesinin kadınların kötüye kullanıldığı evlere (kârhane) sıfat olması boşuna değildir. Çünkü, bu yapı kadını maço eksenli bir cinsellikle ahlak arasında bölmekte ve böldükçe de değerini düşürdüğü kadın üzerinde palazlanmaktadır. Bunun yanı sıra toplumumuzda kadın; geleneksel değerlerle yenilikçi değerler arasında ve uzlaşmacı uysal, içe dönük yanıyla da aktif, dışadönük, asi

yönü arasında da bölünmüştür. Aynı bölünme rasyonellikle duygusallık arasında da yaşanmaktadır. Modern yaşamda duygusallık, çoğu zaman mantıklı olamama anlamında bir zayıflık olarak algılanmaktadır. Bu nedenle kadınların mantıksal davranışlarının zaman zaman “Erkek Fatma” lakaplarıyla bastırılması kayda değerdir.

Bir gruba ait bilinçten olduğu kadar kendi benliklerine ve benlik bütünlüklerine uzaklıklarından dolayı kadınların ruhsal sıkıntıları kültürel derinliğe sahip yapısal bir karakter arz etmektedir. Eksik etek; kadının özne, birey olabilme sürecinin yetersizliği üzerine biçilmiştir. Genelde, kadının değeri erkeğe yapılan atıfla tanımlanmaktadır. Evlenirken kadının soyadını bırakması ve kendini eşi aracılığıyla tanıtmaması onun evlilik sonrası kimliğini ve konumunu anlamak açısından dikkate değerdir. Yine, benzeri bir anlayış da karı-koca kelimelerinin kullanışlarında sezilmektedir. Koca kelimesinin büyüklük, azamet ifadesi olması yersiz değildir. Yine, kadının eşini niteleyen bir sözcük olan koca, kadın kelimesinin yanına geldiğinde (kocakarı) ona saygınlık kazandırmaktadır. Erkeğinin ya da oğlunun etrafını dolduran bu kadın tiplerini kültürel bir beklentidir. Ama bu rol diğerinin eksiklikleri ve ihtiyaçları üzerine bina edildiğinden aşk, evlilik gerçekleştiği andan itibaren yıpranır.

Toplumsal beklentilerde erkeklerden beklenen kötü olmamak iken; kadınlardan beklenen ise mutlak iyi olmaktır. Bu anlamda erkeklerin normallığı alkol, kumar ve dayacağı kullanmamaları şeklinde algılanırken kadınların sorunlara katlanamamaları bile yetersizlik ve sorun olarak algılanmaktadır. Eşleri tarafından dövülen genç bayanların, işler daha da kötüye gider diye “karı olup çekeydin evinde oturaydın” şeklinde en başta anneleri tarafından azarlanmaları, desteksiz bırakılmaları bu anlamda değerlendirilmelidir. Dolayısıyla, “yuvayı dişi kuş yapar” beklentisi yükün sahibini de gösterir. Acıya yönelik kültürel atıftan dolayı kadın, “çilekeş” sıfatını kolayca bir statü olarak benimseyebilmektedir. Statü elde etmenin sorun olduğu bir sosyal düzende sorunlara sahip olmak da statü kaynağı olabilir. Sahip olduklarıyla statü bulamayanlar, yoksunluklarını statüleri haline getirebilirler. Bu rol, kadınların mahremiyet duygusunun da etkisiyle üzüntülerini bastırmalarına ve yüceltmelerine yol açmaktadır. Bu durumda, kültürel değerlerin de etkisiyle kadınların depresyonlarının farkına varmaları ve tedavi almaları zorlaşır. Böylece toplum, hem kadın ezilgenliğini hem de erkeksi dayanıklılığı özendirerek kadınlar üzerinde bir tür kumpas oluşturur. İşte kadınların bazen “erkek olarak doğmak isterdim” şeklindeki ifadeleri de bu bağlamda anlaşılmalıdır. Dolayısıyla, depresyon kadın çaresizliğine özgü bir içerik taşıdığından dişil bir karakter taşımaktadır.

Toplumumuzda, hemen her kurumda itaate yüksek bir değer verilmekte ve sosyalleşmenin de bu yönde olması beklenmektedir. Öncelikle, sosyalleşmenin temeli

olan ailede, bireylerin daha küçük yaşlardan itibaren baba otoritesi karşısında zayıflatıldığı bilinmektedir. Geleneklerimiz özellikle kadınların sorgusuz sualsiz itaatkâr olmaları beklentisini yarattığından onların daha fazla baskı hissederek rahatsız olduklarını söyleyebiliriz. Gerçekten de yapılan bir araştırmada depresif kadınlar en fazla, “istemedikleri konulara itaat etmek zorunda kalmak”tan şikayet etmişlerdir (Yaşar, 2003: 172). Sıkı grup bağlarının hala etkin olduğu az gelişmiş sosyo- ekonomik bir yapıda iletişime yansıyan hiyerarşi, tek yönlü saygı ve itaat modeliyle pekişmektedir. “Kol kırılır, yen içinde kalır” atasözü bu tür ilişkilerde bastırılmış bireylerin dezavantajlı durumlarının anlaşılması açısından önemlidir. Cinsiyetin de önemli bir belirleyici olduğu bu hiyerarşi içerisinde erkekten ziyade kadın kimliğine inşa edilen töre, namus ve utanma değerleri, genel olarak kadınlığın bastırılması anlamına geldiğinden onlar üzerindeki kontrol ve yargılama da daha fazla olmaktadır. Değer yapımızda cinselliğin utanılacak bir sorun olarak algılanması sadece küfürleri değil aynı zamanda kadınları da cinselleştirmiştir. Cinselliğin önemlilikten tehlikeliliğe doğru bu anlam kaymasının kadını denetleme arayışındaki etkisini unutmamalıyız (Alatlı, 1999: 442-443). Bu anlamda soyu garantilemenin aracı olarak görülen kadın bedeninin namus/fitne çatışmasının da coğrafyasını oluşturması boşuna değildir. Daha evliliğin ilk günlerinden başlayarak psikolojik, sosyal ve cinsel baskının ilk temeli atılır. Örneğin, çoğu bölgemizde mutlu bir başlangıç olması gereken “ilk gece”yi onaylanmış bir tecavüze dönüştüren kanlı çarşaf geleneğini kim yadsıyabilir?

Sürekliliğe ve yargılamaya konu olmak rahatsız edici ve yıpratıcıdır. Katı bir itaat eğitimi tabii tutulan kadınların özgün düşünce ve kararları önemsenmeyeceğinden onların içsel odaklı yetişmeleri zordur. Dışsal odaklılık ise ruhsal zedelenmeye yol açtığından depresyonun gelişmesinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Kadınların dağılan egolarının bir parçası olan bu dışsal odaklılıkları toplumun onlara biçtiği pasif kimlikleriyle yakından alakalıdır. Çünkü toplumun hakkımızda ne düşündüğü çok önemlidir. Laing’e göre; birisinin hakkımızda ne düşündüğüne ilişkin düşünceleri, kendimize ilişkin yargılarımıza yansır ve sonra kendimizle ilgili düşüncelerimizi, davranışlarımızı etkiler. Daha sonra bu davranışlar büyük ölçüde kendimizi nasıl hissettiğimizi etkileyerek tekrar davranışlarımıza yansır ve döngü devam eder (Jakoby, 1996: 177). Kadının dışsal odaklılığı da bu bağlamda yani toplumun kadınlardan bekledikleri açısından düşünülmelidir. Kendi başlarına karar alma süreçleri oldukça daraltılmış olan çoğu kadının böyle bir kişilik göstermesine de şaşırılmamalıdır. Bu durumda bir kişilik tarzına ait olan “kendini ayarlama düzeyleri yüksek benlik”in kadın kimliğinin yıpratıcı bir yönü olduğunu söyleyebiliriz. Kadınların evlilik yaşamlarındaki

uyumlu, tatlı, çekici, gülümser rolleri ve yıpratıcı sorumluluk duyguları bu anlamda düşünülebilir. Bununla alakalı olarak, hostesler üzerinde yapılan bir çalışmada da gösterildiği gibi sürekli iyi, tatlı, duygusal olma zorunluluğunun yarattığı stres kadın rolünün ruhsal handikaplarından biridir (Newton ve ark.,1997: 107). Kadın isimlerinde gördüğümüz “duygu”, onların kimliklerine atfedilmiş bir beklenti olduğundan modern yaşamın erkeksi mücadelesinde zayıflık anlamına gelmektedir. Küçük yaşlardan itibaren erkekler saldırganlığa, kadınlar ise seslerini inceltme deneyimlerinde olduğu gibi kibar olmaya ve kendini koruma adına dahi olsa çatışma ve rekabetten uzak kalmayı erdem olarak öğrenirler. Başkalarının onay ve beklentilerine göre şekil alma gayreti olarak bilinen depresyon aslında kadınlara biçilen kültürel elbisenin duygusal karşılığı olarak değerlendirilebilir.

Depresyon bir anlamda öğrenilmiş çaresizlik olduğundan kadınların çaresizlik duygularının oluşmasında da onların dıştan odaklı olmaları önemli bir yer tutar. Çünkü, sorunlarla mücadele etme ve onlara direnme açısından dışsal odaklı kişiliklerin daha yetersiz oldukları bilinmektedir (Dönmez, 1994: 197). Öğrenilmiş çaresizlik, yaşanan travmatik olayların bıraktığı izlerle kalıcılaşır. Öğrenilmiş çaresizlik negatif kadercilikle birlikte yorumlanabilir. Negatif kadercilik çileci bir duruşu ifade eder. Kadınların daha kaderci olmaları ise bilinen bir durumdur. Ancak, onların kadercilikleri kendiliğinden menkul değildir. Yani onlar kaderci oldukları için değil de sorunları süreklilik arz ettiğinden pozisyonlarını kader olarak algılamaktadırlar ve bundan dolayı da çaresizleşmekte ve çaresizlikleri devam ettiği için de kaderci olmaktadır. Ayrıca kaderciliğin dini temelleri boşaldıkça, olup bitenlerden kendini sorumlu tutmaya başlayan kadınların depresyona girmeleri kolaylaşmaktadır. Yani kaderci bakışın etkisi azaldıkça, zayıf donanımlarıyla kadınların daha öncesinden farklı olarak, kontrol edemedikleri sorunlardan kader yerine kendilerini sorumlu tutmaları beklenir bir durumdur. Bu durum onların olumsuz yaşam olaylarında kendilerine daha fazla pay çıkarmaları anlamına geldiğinden kırılganlıklarının ve ruhsal rahatsızlıklarının artması tahmin edilebilir. Kendine olan güvensizlik ve suçlama arttıkça bireyin çevresine olan bağımlılık ihtiyacı artar. Bu durumda ortaya çıkan yetersizlik hissi ego tatminsizliğini yarattığından beklentilerle birlikte hayal kırıklıkları da artar ve böylece devam eden kısır döngü depresyona yol açar. Nitekim, depresyonu ego kavramı içerisinde ele alan Bibring; bireyin güçlü, sevilen, değerli olmak gibi özsever nitelikteki beklentilerinin kesintiye uğramasının bireylerde çaresizliklere yol açarak depresyona neden olduğunu vurgular (Dilbaz, 1993: 136). Bunun yanı sıra, dışsal odaklı sosyalleşen ve kendini ayarlama düzeyleri yüksek olan bireylerin daha fazla depresyon yaşadıklarını düşünürsek

kadınların yaşamış oldukları depresyonun onların dışsal odaklı düşünmelerini sağlayan estetize edilmiş statüleriyle yani beğenilirlik beklentileriyle alakalı olduğunu anlarız. Ancak bu dışsal belirlenim, aşırı beklentilerle ve bastırmayla eşgüdümlüdür. Kültürel olarak bağımlı yetiştirilen kadınların reddedilme ve olumsuz bir durum anında kendilerini sıkıştırılmış ve bezgin hissetmeleri tahmin edilebilir. Yani, bir taraftan sosyalleşme sürecinde içselleştirilen bağımlılık kalıbı öte yandan sosyal bağları törpüleyen ve hayalleri hırpalayan sosyal yapı. Örneğin, bütün bağımlılıklarına karşın kocaları tarafından terk edilen kadınların sonuçta hasta ve çaresiz oluşları belirli bir cinsiyet rolüne bağlanan statüleriyle yakından alakalıdır. İtaat bir yandan kadınların karar alabilme davranışlarını kısıtlarken, öte yandan sonuçlara katlanabilmek için rahatsız edici bir şekilde bağımlılıklarını arttırır. Rahatsız edicidir, çünkü devamlı edilgen bir pozisyonda kalmalarının en önemli nedenlerinden birini bu hiyerarşik konumdaki zayıflıkları oluşturmaktadır. O halde birçok kadın hastanın, hayatlarında bir yaprak gibi savrulmaları ve hasta olmaları durumlarının bilişsel bir çıkarım olmanın ötesinde yaşadıkları zayıf pozisyonlarının bir bedeli olduğunu göstermektedir.

Kendini algılayış, kültürün anne-babaya aktarılmış cinsiyet değerlendirmesiyle ilgilidir ve bu bakış tarzı kadınların kendilerine olan bakış tarzlarını belirler. Kadınlarımız şimdiye kadar depresyondan daha ağır sorunları olduğu için ve yaşadıkları duyguları kaderleştirdikleri ve bu şekilde normalleştirdikleri için depresyonun farkına varamıyorlardı ve belki de kendilerinin de erkekler kadar insan olduklarının farkına vardıklarında her şey sorunlu gelmeye başladı. İşte o zamandan sonra beklentilerini ve aradaki uçurumları yani olmaları gerektiği kadar mutlu olamadıklarını fark ettiklerinde yaşadıkları duygular depresyon olarak tarif edildi. Gerçekten de kadınlar şimdi, belki eskiden birçok kadının mahrum olduğu imkânlarla sahiplerdir. Ancak, kadın kimliğine ve yaşama dair beklentileri değiştiğinden günümüz kadınları, buldukları statüyü daha çekilmez bulmaktadırlar. Nasıl ki, 1990'larda kadın mankenler birer fiziksel model olarak diğer kadınların benlik imajlarını sarstıysa şimdi de kadınlar için biçilen psiko-sosyal modeller onlarda sarsıcı bir beklenti oluşturdu. Çünkü maalesef, gerçek çok farklı ve bu nedenle kadınların ruhsal gerilimlerine hak vermemek mümkün değil. Yani, aşağı statüdeki konumlarını eskisi kadar kabullenemeyen çoğu kadının bu durumlarına rıza gösterecek geleneksel zihniyete sahip olmamaları duygusal yaşamlarını zorlamaktadır. Bu durumda erkeklerle eşit ve daha iyi bir konumu talep eden kadınların yaşadıkları zorlukları daha çekilmez buldukları için depresyona daha yatkın olduklarını söyleyebiliriz.

Kendilik algılamasındaki yetersizlik deneyimlerle alakalı olduğundan sonuçta

toplumsaldır. Olaylar karşısında direnme kabiliyetimiz sosyal konumumuzla ilgili olduğundan çaresizlik hissi bilişsel bir kurgu olmayıp toplumsaldır. Çünkü statü düştükçe travma ihtimali de artmaktadır. Gerçekten de varoluşunu kendi çabalarına dayandıran insanların güçsüzlük ve değersizlik hisleri pek olmaz (Fromm, 1998: 117). Bu durumdaki bireyler, amaca ulaşmalarını yeteneklerine bağlı olarak düşündüklerinden kendilerine olan saygıları yeterlidir. Eleştiriye ve farklılığa izin vermeyen toplumsal yapı ise bireysel kişilikleri engelledikçe onların otonomilerini körelterek dıştan denetimliliği normalleştirmektedir. Bu anlamda demokratik kültürü baltalayan sosyalleşme ve siyaset anlayışı öncelikle kadınlar aleyhine bir sahne yarattığından onların çaresizlikleri biyolojik olmayıp sosyal üretilmiştir. Çünkü, ihtiyaçları erkeklere endekslenen kadınların öz saygıları kadar kişilikleri de dışsal odaklı olur.

Kendilerini ifade etmede bile gerekli donanım ve örgütlenmeden yoksun olan kadınların güçsüzlük duygularından sıyrılmaları zordur. Kibar, nazik ve sessiz kadın tiplerinin yüceltilmesi bu bağlamda değerlendirilebilir. Seeman; yabancılaşma bağlamında örgütlenme ve katılım eksikliklerinin, bireylerin “güçsüzlük” duygularına neden olduğunu ifade etmiştir (Tolan, 1991: 304). Bu açıdan en fazla yetersizlik içerisinde olan ve her tür örgütlenme alanında temsil sorunu yaşayanlar kadınlardır. Seaman’a göre; kendine yabancılaşma, güçsüzlük duygusunun bir görünümünü oluşturur. Bu duygu, davranışların sonuçlarına ilişkin olumsuz beklenti ve algılamadan kaynaklanır. Bu algı depresyonda belirleyici olan çaresizliğin bir ifadesi olduğuna göre, depresyonla kadın ve yabancılaşma arasında karşılıklı bir ilişki vardır (Tolan, 1991: 302-305).

Yuvayı Dişi Kuş Yapar

Medeni statünün, ruh sağlığına etkisi konusunda çeşitli araştırmalar vardır. Manhattan’da 20-29 yaş grubunda olan geniş bir örneklem üzerinde yapılan bir çalışmada, evliliğin kadınlardan çok erkeklerin mutluluğunda önemli olduğu ve bekâr erkeklerin %20 'sinde görülen ruh sağlığı sorunlarının bekâr kadınların sadece %11' inde görüldüğü ifade edilmiştir (Cole, 1992: 25). Depresyon riski, medeni durum açısından en fazla ayrılmış veya boşanmış kadınlar grubunda bulunmuştur. Bazı araştırmalarda ise, yalnız erkeklerle evli kadınlar grubunun, daha fazla risk taşıdıkları ifade edilmiştir. Ülkemizde yapılan bir çalışmada, kadınlarla kıyaslandığında evliliğin erkekler için daha koruyucu olduğu belirtilmiştir. Ancak, kadınlar kendi içlerinde değerlendirildiğinde ruh sağlığı açısından evlilik bekârlığa göre daha koruyucu olarak belirtilmiştir (Yüksel, 1998: 116). Özellikle, iyi yürüyen bir evliliğin ve sağlıklı ilişkilerin depresyonu engellediği ve hatta yaşanan bir depresyonu azalttığı ileri sürülmektedir. Buna karşın Brown ve Haris;

yakın ilişki eksiğinin ve evlilik huzursuzluklarının, ayrılıkların, kadın depresyonunu anlamada çok önemli olduğunu söylemişlerdir (Aşkın, 1999: 87).

Benzer şekilde, Lereiscman ve Paykel'in yaptıkları çalışmalarda, evlilik çatışmalarının ve aile huzursuzluklarının, depresyonun oluşmasında ve kronikleşmesinde, belirleyici bir faktör olduğu görülmüştür (Samancı, 1998: 48-50). Diğer yandan, evlilik sorunlarının temelinde ruhsal hastalıkların, özellikle depresyonun etkili olabileceği belirtilmiştir (Şahin, 1996: 3). Bilindiği üzere ailenin en önemli fonksiyonlarından biri üyelerinin duygusal ihtiyaçlarını tatmin etmesidir. Modern yaşamda gittikçe küçülen sayı ve fonksiyonları ile ailelerin, üyelerinin duygusal ihtiyaçlarını ve birlikteliğini sağlamada yetersiz kaldığını ve bu nedenle de duygusal yaşamın sarsılmaya devam edeceğini tahmin edebiliriz.

Ülkemizde, çoğu kadının, bütün sıkıntılara rağmen hayalini kurdukları tek çıkış yolu iyi bir evliliktir. Kendi ayakları üzerinde duramayacak şekilde yetiştirilen ve eğitim olanaklarından yeterince yararlanamayan kadınların eş olmak dışında bir pozisyon arayışları elbette olamaz. Evli olmamanın getireceği sıkıntılara, sosyal baskılara katlanmaktansa; evliliğin getireceği sıkıntıları, daha baştan kabullenen kadınlar çok ciddi bir sorun olmadıkça, evliliklerini çekmeye eğilimlidirler. Böyle bir zemindeki iletişim tarzının, erkek üstün bir zeminde gerçekleşmesi gerektiği inancı evlilikte önemli bir algılama sorunu yaratmaktadır. "Erkektir döver" şeklinde zaman zaman duyduğumuz yargılar, kadınların sorunlarını her şeye rağmen çekmeye eğilimli olduklarının birer göstergesidir. Boşanmanın kolay olduğu ülkelerde evliler arasındaki intihar oranlarının, boşanmanın zor olduğu ülkelerdeki evlilerin intihar oranlarına kıyasla az olması bu açıdan düşündürücüdür (Cole, 1992: 22). Özellikle her kategoride depresyonun en fazla evli kadınlarda görülmesi, onların sosyal ve ekonomik güvenceden yoksun olmalarıyla yakından alakalıdır. Sorunların çözülmeyeceğine olan inanç ve evliliğin, her ne pahasına olursa olsun sürdürülmesi gereken kutsal bir kurum olduğuna ilişkin geleneksel inançlar acıların hastalıklaşmasına katkıda bulunmaktadır.

Türk ailesi; birçok ülkenin aile yaşamına kıyasla daha iyi bir durumda olmasına rağmen, gerek ekonomik sorunlar ve gerekse diğer sosyal sorunlar neticesinde artan boşanma oranları ile sarsılmaktadır (Yıldırım, 1996: 109). Elbette bu sarsılmadan en fazla zarar görenler kadınlar olmaktadır. Ekonomik yetersizlik yaşayan çok çocuklu ailelerde, ebeveynler üzerindeki ekonomik baskı arttıkça aile içi ilişkilerdeki tahammül sınırları daralır. Bu durumda ev kadını olanların, daha fazla depresyon riski taşıdıkları ve yaş arttıkça da birikmiş sorunların etkisini daha fazla hissetmeleri beklenebilir. Ev hanımlarının sosyal dünyalarını çoğunlukla eşleriyle olan ilişkileri oluşturduğundan

eşleriyle yaşadıkları sorunlar onları fazlasıyla etkilemektedir. Ayrıca, yaşadıkları sıkıntılarla baş etmede, hem imkânsızlıkları hem de eşlerine bağımlılıkları nedeniyle çaresizdirler. O halde kadın statüsündeki düşme ekonomideki kötüleşmeye paralel olarak artmakta ve alt sınıflara inildikçe de derinleşmektedir. Kötü muameleyle karşılaşmalarının ve buna direnememelerinin sebebi de budur.

Toplumumuzda maalesef gücün, şiddetin kutsanan bir tarafı vardır ve bundan en fazla etkilenenler de kadınlardır. Çünkü onlar basınç noktasıdır, biriken sorunlarımızın patladığı, öfkelerin boşaldığı, cinselliğin saldırganlığa, saldırganlığın cinselliğe dönüştüğü ve şiddetin üzerlerine aktığı bedenlerdir. Aile içi ilişkilerde yaşanan şiddet ve baskı sorunu kadınların sosyal statülerini ve ruhsal sorunlarını anlamamız açısından önemli bir göstergedir. Ülkemizde 92 evli denek üzerinde yapılan bir araştırmada kadınların %58'i, eşlerinin kendilerine hakaret ve küçümseyici tarzda davrandıklarını söylemişlerdir. Eşleri tarafından dövülen bu kadınların çoğunun(%66) alt sosyo-ekonomik düzeyde oldukları görülmüştür (Şener v.d., 1996: 112-113).

Şiddet sadece töre cinayetleri bağlamında değil belki daha fazlası genel, soyut ve incelmış nitelikte yaşanmaktadır. Çoğu suiistimal ve şiddet, korkunun bir formudur. Aynı zamanda ister fiziki ister rafine şekilde olsun sonuçta şiddet korku yaratarak depresyon üretir. Bu anlamda kötü muameleyle maruz kalan kadınların korkuları onların depresyonlarında belirleyici olur. Korku ve şiddet güçsüz yapar ve güçsüzlük bir anlamda depresyondur. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu'nun yaptığı bir araştırmada(1994) ailelerin %34'ünde fiziksel şiddet olduğu ve kadınların hemen her yaş grubunda şiddete maruz kaldığı görülmüştür. Yine Kadın Dayanışma Vakfının araştırmasında kadınların sadece %3'ünün eşlerinden şiddet görmedikleri ifade edilmiştir. Bu çalışmada kadınların %21'i kocası tarafından tehdit edildiğini, %15'i hastanelik olana kadar dövüldüğünü, %8'i kesici-delici aletlerle tehdit edildiğini, %12'si kocası tarafından sürekli tehdit edildiğini, %41'i eşlerinin kendilerine aşağıladıklarını ve %12'si de eşlerinin bazen kötü davrandıklarını ifade etmişlerdir (Özaydın, 1998: 75). Yine yapılan bir araştırmada Batı'da yaşayan erkeklerin %35.9'unun, Doğu'da yaşayan erkeklerin ise %56.7'sinin eşine itaat etmeyen kadının dövülebileceği fikrini onayladıkları bildirilmektedir (Arat, 1996: 43-45). İlginçtir ki, şiddetin uygulayanlar için geçici de olsa sağaltan bir yapısı olduğunu söyleyenler vardır. Hatta depresyon oranları açısından kadın-erkek farklılıklarını buna bağlayanlar da bulunmaktadır. Örneğin, yapılan başka bir araştırmada, bizdeki depresif kadın-erkek oranlarının aksine, Musevi erkeklerin depresyon oranlarının kadınlarla eşit olması onların kadınlarına şiddet uygulamamalarına bağlanmaktadır (Solomon, 2005: 192). Erkek döverken bir anlamda öfkesini, depresyonunu kadınına

boşaltır ve belki rahatlar da ama kadın için aynısını söylemek zordur ve dayak atacaksa en azından anne olmasını beklemesi gerekir. Ama sonuçta, ister şimdi ister sonra olsun dayak yiyen bir kadının kızı her zaman daha fazla dayak yer ve yedikçe de yetişkinliğinde depresyona girme olasılığı o kadar yüksek olur. Döngü devam eder, çünkü küçük kızlar dayak yiyen annelerine ya sempati ya da empati kurarlar ve dolayısıyla depresyondaki annelerin ya da dayak yiyen annelerin çocukları daha fazla üzüntü ve duygusal küntlük içine girerek depresyona daha fazla maruz kalırlar. Bunun yanı sıra, cinsel-fiziksel şiddet, ayrımcılık, aşağılanma, küçük düşürülme, suçlanma, alay gibi davranışlar ve sosyal baskılar kadınların kurbanlaşma hislerine yol açar. Kurbanlaşma kendine yapılan kötü muameleyi kanıksamayla derinleşir ve kendini küçümseyen kadın zamanla acı çekmeyi hak ettiğini düşünür. Bu anlamda kadınların çaresizlikleriyle negatif kader düşünceleri arasında çeşitli bağlar vardır. Kader düşüncesinin, daha çok kadınlarda ve alt pozisyonlardaki insanlarda daha fazla olması, bu insanların zorluklarla mücadele etmeyi öğrenmelerini ve hayatlarını kontrol etmelerini engellediğinden kadınların ruhsal açıdan rahatsızlanmaları daha olası görünmektedir (Cockerham, 1992: 164-165).

Kadın-erkek ilişkilerinin dildeki yansımaları da kadın bağımlılığının aile bağlamında nasıl üretildiğini gösterir niteliktedir. Dilimizde, evliliğe ilişkin ifadelerde erkeğe varılır ama kadın alınandır. Yine bir erkeğin bir kadına kaçması söz konusu olmaz ama tersi olur, yani kaçmak zorunda kalabilir, çünkü haklarında karar verilenler daha çok kadınlardır. Kızların mevcut cinsiyetçi değerlerden ve bu konudaki edilgenliklerinden dolayı gönül ilişkilerinde yaşadıkları hayal kırıklıkları da onların depresyonları açısından çok etkilidir. Weissman ve Paykel, depresyon üzerinde yaptıkları çalışmalarda, kadınların bağımlılıklarının depresyona girmelerinde oldukça etkili olduğunu ve ayrıca, bağımlı kişiliklerin, depresyon sonucunda geliştiğini aktarmışlardır. Bu anlamda, içinde bulunulan statü ve rol kimlikleri gelecekle ilgili beklenti, bağımlılık ve gerilimlerle alakalı olduğundan ümitsizlik ve depresyon duygusunun oluşumunda etkili olurlar (Brown v.d., 1989: 236-241). Eş seçebilme şansları yok denecek kadar az olan kadınların çoğunlukla kendilerini seçen adamlarla evlenme zorunlulukları, onları hayatlarını yanlış adamla geçirme ve onlara katlanma zorunluluğuyla karşı karşıya bırakmaktadır. Bu durum bir tür bağımlılık ilişkisidir ve cinsellik, iletişim, sosyal uyum gibi birçok konuda sorunlara yol açtığından incinebilirlik açısından önemlidir. Bağımlılık ilişkisi eşitsiz statülerin ürünü olup yıpratıcı bir tahammüle ihtiyaç duyar. Evli bayanların, ailelerine ve eşlerine bağımlılıkları aile bütünlüğü için işlevsel olmakla beraber, onların ruhsal sağlıkları açısından fonksiyonel olmayabilir. Çünkü bağımlı kadınların yakınlık ihtiyaçları fazla olduğundan, yeterli sosyal destekleri ve becerileri olmadığında, aile

içinde yaşayacakları bir kırılmayı telafi edebilmeleri zordur. Bunun yanı sıra bağımlı, boyun eğici bir ilişki tarzını yürüten kadınlar depresyon anında duygu ve düşüncelerini ifade etmede daha yetersiz olurlar ve bu durumda da, kocaları ve çocukları ile daha fazla problem yaşarlar (Aşkın, 1999: 89). Hatta kadınların ruhsal rahatsızlıkları arttıkça “edepsiz” olarak nitelenmeleri işten bile değildir. Kadın-erkek rollerinde meşrulaştırılan eşitsizlik duygusu kadın benliğinde yarılma yaratır. Sürekli ikincil olmak, isteklerin ertelenmesi, bizi korumak adına benden kaçmak özü yıpratır. Fedakârlık, kadın rolüne biçilmiş kültürel bir atıf olarak tersi davranışları ihanet derecesine götürecektir kadar hapsettiğinden alternatif davranmak “etiketlenmek” anlamına gelebilir. Bu bağlamda, arsız, kaprisli, isterik gibi sıfatlar kadın ısrarını etiketlemenin ve kırmanın bir şekli olarak karşımıza çıkar. Değersizlik, ciddiye alınmama, toplumdan kadınlara yansiyarak benliklerine kazınır. “Deli mi oluyorum” korkusuyla kadınların duygularını son ana kadar dile getirmemeleri, hep dolambaçlı, imalı iletişimlerle anlaşılmayı beklemeleri ise problemlerini daha da kronik hale getirir. Bu nedenle onların sevgi ve şefkate en ihtiyaç duydukları zamanda, ilgi bir yana, ceza görmeleri, ruhsal yapılarını ciddi anlamda sarsar. Gerçekten de sosyal güvenceler azalırken aile bağlarının çözülmesi kadınların sosyal desteklerini kurutmaktadır. Bu desteksiz hayatları ise onların çaresizliklerini daha da kronikleştirmektedir.

Doğru iletişimden yoksun evlilikler depresyona zemin hazırlamaktadır. İyi bir iletişim hatta tartışma, hem sorunların dile getirilmesini hem de biriken olumsuz duyguların deşarjını mümkün kıldığından terapi etkisine sahiptir. Çünkü erkekler genelde problem odaklı aktivitede bulunmaktan hoşlanırlarken kadınlar konuşmaktan ve iletişim kurmaktan hoşlanırlar (Tuğrul, 1999: 17). Ama ne yazık ki kadınların iletişim çabaları, toplumdaki düşük pozisyonlarından ötürü çoğu zaman “dırdır” olarak etiketlenir. “Elinin hamuruyla erkek işine karşıma” hitapları kadınlara seviyelerini ve hadlerini bildirme cümlesi olarak hatırlanabilir. Normalde, toplumumuzda konuşmanın kendisi de çok sevilmez. Bunun da ötesinde toplumumuzda erkekler konuşmayı pek sevmezler, çünkü konuşma bir anlamda uzlaşma arayışıdır ve kadınsı bir durum olarak küçümsenir. Bu açıdan aile içi iletişimlerinde, kibar olan ve daha insani standartlar oluşturmuş olan erkeklerin, “kılıbık” olarak etiketlenmesi, eşinin sözlerini hiçe sayan erkeklerin ise, üstün bir paye olarak “kazak” diye nitelendirilmesi, bu açıdan düşündürücüdür. Halbuki, kadınlar için iyi bir iletişim ve yaşanan ilişkinin kendisi hakkında konuşmak çok önemlidir, çünkü kadınlar sıkıntılarını nedeniyle konuşurlar ve bu sayede rahatlarlar. Konuşamayan ya da sözleri statüleri kadar yer tutan bayanlar ağırlarıyla konuşurlar ve daralmalarla kayda geçen ifade arayışlarına kayıtsız kalınır. Okullarda bile tahtaya

yazılma ve cezalandırılma sebebi olan konuşma sorunumuz iletişim sıkıntımızla yakından alakalıdır ve bu durum en çok kadınların mağdur olduğu dedikodu kültürünü beslemektedir.

Aile kendisinden daha büyük bir sistemin parçası olduğundan sosyal ilişki ve iletişim problemleri diğer toplumsal sorunlardan ayrı olarak ele alınamaz. Ancak, kadınlar erkeklere kıyasla aile içinde yaşadıkları sorunlardan daha ağır bir şekilde etkilenirler. Depresyonun, ebeveynle çocuk arasındaki kötü etkileşimden kaynaklandığını gösteren bulgular da bu bağlamda düşünülebilir. Ailedeki sıkıntı ve zorlamaların, özellikle kız çocuklar üzerindeki olumsuz etkisi kayda değerdir. Gerçekten de başta depresyon olmak üzere çeşitli ruhsal hastalıklar; temelde reddetme ve umursamazlık şeklindeki olumsuz iletişimden kaynaklanır (Cüceloğlu, 1998: 28). Özellikle, ailedeki kötü muamele, çocuğun kendine ve başkalarına olan güvenini sarsarak, bireyde duygusal bozukluklara neden olur. Yapılan bir araştırmada, kızların küçükken dile getirmekten kaçınmadıkları sorunlarını, yaşları ilerledikçe saklamaya başlamaları, unutmama ve yok saymaları anlamlıdır. Bir anlamda kızların ilişkiler adına özlerinden vazgeçmeleri yani kadın olmaları onların suskunluk sarmalına girmeleriyle eş zamanlıdır (Brown, 1992: 210-211). Çocuksu ve bastırılmış bir tonla konuşmak kadınların mücadeleye yakıştırılmayan kimliklerine ne kadar uygunsa; onların erkekler gibi bıçkın davranmaları da o kadar uygunsuz görülerek ayıplanır.

Baskıcı aile ortamlarında büyüyen kişilerin, iletişim becerileri zayıflayacağından sosyal ve duygusal destekleri azalır. Bu tür ailelerde yetişen ve ailelerini, aşırı baskıcı algılayanların özgüvenlerinin düşük, depresyon düzeylerinin ise yüksek olduğu tespit edilmiştir (Güvenç, 1996: 36). Baskının hâkim olduğu ailelerde, esnek kurallar yerine katı kurallar ve iletişim yerine de bastırma söz konusu olduğundan, yargılayıcı tartışma ve sürtüşmeler şeklinde ortaya çıkan patlamalar bu ailelerdeki kız çocuklarını daha olumsuz etkiler. Çünkü kızlar daha fazla kontrol altında tutulmak istendiğinden, onlar üzerindeki baskı da daha fazla ve sıkıcı olmaktadır. Kızların aşırı kontrol altında tutulması onların yeteneklerini ve kendilerini keşfetmeleri açısından bir sorun teşkil etmektedir. Çünkü, bireylerin aileleri tarafından kendilerine yapılan katı eleştirilere oldukça duyarlı oldukları ve eleştiri oranı arttıkça da depresyonun yinelenme olasılığının arttığı bildirilmiştir (İlnem v.d., 1998: 13-14).

Sosyal güvenceden yoksun geleneksel kadının, ancak çocukları büyüdüktan sonra statüsünün arttığını biliyoruz. Kötü şartlara çaresizce katlanan geleneksel kadın geleceğini özellikle duygusal yatırımda bulunduğu erkek çocuklarına bağlar. Her ne kadar çocuk doğurmaktan sorumlu tutulsalar da kadınların çocukları üzerinde bir hak iddia

etmeleri söz konusu olmaz. Ayrıca; ailelerin çocuk sahibi olsalar bile, erkek çocuk sahibi olabilmek için fazla sayıda çocuk yaptıklarını ve bu beklentinin özellikle kadının fiziki ve ruhsal yapıları için yıpratıcı olduğunu biliyoruz. Örneğin, Brown ve Harris, 14 yaş altında üç veya daha fazla çocuğa sahip olmanın kadınların depresyonunda önemli bir risk etkeni olduğunu belirtmişlerdir (Aşkın, 1999: 87).

Eşlerinin veya kendi büyüklerinin yanında kalan evlilerin, geleneksel değerlerin ve rollerin değişmesi sonucunda ailelerinde uyum sorunları yaşadıklarını söyleyebiliriz. Ülkemizin Doğu bölgesinde yakın zamana kadar büyüklerinin yanında konuşamayan, çocuklarını sevmeyen, hatta adlarıyla bile seslenemeyen annelerin günümüz anneleri üzerinde hiç mi etkisi olmamıştır? Bugün hâla, bu bölgede yaşayan kadınların, önemli sıkıntılar yaşadıklarını biliyoruz. Geleneksel yapıları anneler için gelinleri bir algı yanılmasının kurbanı, hissettikleri ayrılık kaygısının yansıtıldığı bir kaynak olduğundan ülkemizdeki birçok kadının ya gelin ya da bir kaynana hikâyesi vardır. Günümüzde kadınların evlilik beklentileri arttığından, hayal kırıklıkları yaşamaları da doğal görülebilir. Çünkü kadınların artan beklentilerini mevcut konumlarında bulmaları mümkün görünmemektedir. Bu durum onların yakın çevreleriyle daha fazla sorun yaşamalarına veya reddedilmelerine yol açmaktadır ki bu durum ruhsal açıdan yıpratıcıdır. Reddedici ya da umursamaz ilişkilere muhatap olanların yalnızlık ve güvensizlik duygusu taşıdıklarını vurgulayan K. Horney sürekli itilmişlik ortamında yaşayan bireylerin dışlanma korkusuyla umutsuzluk ve alınganlık duygusu taşıdıklarını belirtir (Alper, 2001: 15).

Sonuç

Her toplumsal yapı temel değerleri doğrultusunda belirli kurumları ön plana çıkarır. Günümüz modern dünyasının kapitalist yapılanmasında ekonomi birincil kurum haline gelmiştir. Bu gelişmeler sonucunda insanlar işleriyle, sahip olduklarıyla özdeşleştirilmektedir. Günümüzde öz saygının, itibarın, çoğunlukla meslek ve sahip olunanlarla değerlendirilmesi; bunlardan yoksun olmaları itibarıyla daha çok kadınların yabancılaşmalarına yol açmaktadır. Benlik saygısındaki düşme, bireylerin ulaşmak istedikleriyle ulaşamadıkları arasındaki mesafeye bağlı olduğundan, sosyo-ekonomik ezilgenliklerine bağlı olarak, Türkiye'deki kadınların benlik saygıları, ulaşamadıkları üzerinde yükselerek sürekli düşmektedir. Kapitalizmin hırsı ve bencilliği gerektiren ruhsal temelleri, yerel kültürel değerlerde olduğu kadar ruhsal yaşamda da çatışmalara yol açmaktadır. Bu çatışmalar ise içsel dünyada yaralanmalara yol açmaktadır. Maslow, kendini gerçekleştirmede, birbirleriyle alakalı maddi ve manevi iki tür ihtiyaç düzeyi

olduğunu ve bunlardan ilkinin, diğerine basamak teşkil ettiğini belirtir. Maslow maddi tatmin arayışı doyurulmadığı zaman, anlam arayışının sekteye uğrayacağını ve anlam arayışına cevap bulunamadığında ise umutsuzluk, güvensizlik ve nihayetinde mutsuzluğun ortaya çıkacağını belirtir (Frankl, 1996: 25-30). Bu yorumdan hareketle ülkemizdeki kadınların istihdam olanaklarının sınırlılıkları ve kişisel maddi yetersizlikleri düşünüldüğünde onların ruhsal hastalıkları, gerçekleştiremedikleri potansiyellerinin çöküşü olarak düşünülebilir.

Hayatı, hayal kırıklıklarıyla dolu, boş ve anlamsız olarak değerlendirmede sosyal konumun önemli bir etkisi vardır (Torun, 1995: 17). Çünkü sosyal statü, sosyal destek üzerinde ve hedefleri gerçekleştirmede belirleyici bir etkiye sahiptir. Halbuki, sosyal destek, başkalarına olan ilgiyle birlikte artar ve sosyal statü düştükçe de sorunsallaşır. Kültürel yapımızdan hareketle dayanışmacı sosyal yapıya ve üretim tarzına uygun olarak kadınların, geçmişte dışsal odaklı olmaları, onların sosyal bağları önemsemelerinin bir boyutu olarak düşünülebilirdi. Bu durumda dışsal odaklılık bir dönemin vefakâr, diğergam gibi vasıflarla adlandırılan insanının beğenilen özelliği iken, günümüzde üretim tarzına bağlı olarak bireycileşmenin önem kazandığını biliyoruz. Yapı açısından işlevselleşen bireyci kimlik, biz bilincinin ürünü olan dışsal odaklılığı bir problem haline getirmiştir. Ülkemizde son 25 yıldır hem ekonomide hem de kişiler arası ilişkilerde artan bu bireyci dalganın başta depresyon olmak üzere önemli ruhsal çatışmalar ve sorunlar yarattığını söyleyebiliriz. Bu bireyci değerlerin yükselmesi ve geleneksel değerlerle çatışan modern değerlerin ortaya çıkması, fedakârlık ve sabır gerektiren sosyal konumları sarsmıştır. Buradan hareketle geleneksel annelik statüsünün eski önemini kaybettiğini ve bu nedenle yoğun emek gerektiren çocuk bakımının yıpratıcı olarak algılanmasında etkili olduğunu belirtebiliriz.

Ülkemizde yaşanan sosyal değişimler de kadınların ruhsal sorunlarında önemli bir yer tutmaktadır. Bazı yönlerden olumlu özellikler atfettiğimiz geleneksel yaşam, kendine özgü kurgusuyla sosyal ilişkilerde bir tür sigorta oluşturuyordu ama bu değerler sisteminin günümüzde etkinliğini yitirmeye başlaması öncelikle kadınlar aleyhine gelişen bir etki yaratmıştır. Modern zamanda değer yitiren müşfik duygular, yerini daha rekabetçi ve erkeksi duygulara bıraktıkça; bu hayatın, nispeten geleneksel güdülerle hareket eden kadınlarımız için neden daha çekilmez hale geldiğini anlayabiliriz. Çünkü; sağlıklı kadın kişiliği modern zamanda pek de önemsenmeyen duygusal bir zekâyâ ve ilişkisel bir atmosfere ihtiyaç duyar. Dolayısıyla kadınların duygusallıkları bu rekabetçi kurguyla uyumsuz. Susannah Ginsberg; ekonomik kazanımlarıyla statüsünün kadın saygınlığının bir kaynağı haline gelmesinden sonra toplumun çocuk bakımına yani anneliğe düşük önem

atfettiği, bu pozisyon atfının ise anneler tarafından düşük benlik saygılarının kaynağı olarak içselleştirildiğini belirtir (Brown v.d., 1989: 236-238). Çileci değerlerin önemlerini yitirmesiyle paralel bir şekilde düşüşe geçen annelik statüsü, kadınların benlik saygılarındaki önemini de yitirdiğinden annelik duygusunun ruhsal sağlık üzerindeki olumlu etkisi azalmaktadır. Joel Kovel, modernleşmeyle duyguların ve duygusal bağılıkların gerilediğini ve bunun da ruhsal bir bedele yol açtığını ileri sürer (Sayar, 1991: 173). Yine bununla paralel şekilde kamusal alan kişisellikten uzaklaştıkça ve artan rekabet bireyler üzerinde baskıda bulunduğça, çekirdek aileye aşırı bir duygusal rehabilite işlevi yüklenir. Bu durumda aile sorunları en fazla baskıyı kadın üzerinde oluşturur. Çünkü, kadınların üretim düzenindeki zayıflıkları ve sosyal pozisyonları, onları psikolojik rehabilite figürü konumuna yerleştirerek ruhsal açıdan riskli bir duruma itmektedir.

Depresyon, bir tür öğrenilmiş çaresizlik olduğundan kadınlarımızın potansiyellerini düşürerek onlara “hiçlik” duygusunu yaşatmakta ve kendini gerçekleştiren kötü kehanetler gibi onların yetersizleşmelerine ve hayattan geri çekilmelerine yol açmaktadır. Bu makalede depresyon hastalığıyla kadınların sosyo-ekonomik statüleri arasındaki karşılıklı ilişkiler irdelenmeye çalışıldı. Bu bağlamda ülkemiz kadınlarının siyaset, kültür, eğitim ve ekonomi gibi sosyal hayatın birçok alanında yetersiz kalmaları onların yaşam kalitelerini ve doyumlarını düşürerek ruhsal kırılganlıklarını arttırmaktadır. Bu bağlamda ülkemizde, özellikle kadınların depresyon oranlarındaki yükseklik dikkate alındığında, kadınların bu ruhsal sorunlarında ülkemize özgü sosyo-kültürel yapının önemli bir yeri olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte Türkiye’deki kadınların sosyo-ekonomik durumları ve statüleri bir yandan onları depresyona sürüklerken öte yandan da bu hastalığın yarattığı etki tersi bir döngü yaratarak kadının sosyal statüsünün düşmesine yol açmaktadır. Bu bağlamda kadınların toplumdaki sosyal konumları tartışılırken sadece gelir, meslek, eğitim gibi faktörlerin değil aynı zamanda onların ruhsal hastalık oranlarının da dikkate alınması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Aksoy, Ö. A., (1997), *Atasözleri Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Alatlı, Alev, (1999), *Schrödinger'in Kedisi*, 4. Baskı, Boyut Yayınları, İstanbul.
- Alper, Yusuf, (2001), *Depresyon Psikoterapisi*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Amerikan Psikiyatri Birliği, (2000), *DSM-III-R*. (Çev.: Ertuğrul Köroğlu) 1. Basım, Hekimler Yayın Birliği, Ankara.
- Arat, Nejla, (1996), *Türkiye'de Kadın Olmak*, Say Yayınları, 2. Basım, İstanbul.
- Arslantürk, Zeki, (2000), *Sosyoloji*, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Aşkın, Rustem, (1999), *Depresyon El Kitabı* (2.Baskı), Lilly A. Ş. Yayınları, Konya.
- Bottomore, Tom and Nisbet, Robert, (1990), *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, Verso Yayınları, Ankara.
- Braudel, Fernand, (1990), *Akdeniz Mekan ve Tarih* (Çev: Necati Erkut), Metis Yayınları, İstanbul.
- Brown, George v.d., (1989), *Social Origins Of Depression*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Brown, Lyn Mikel and Gilligan Carol, (1992), *Meeting at Crossroads*, Ballantine Books, New York.
- Bekaroğlu, Mehmet, (1998), "Erkek Akıl", *Cinsiyet ve İktidar*, Akademi Yayınları, İstanbul.
- Cockerham, William C., (1992), *Sociology of Mental Disorder*, Prentice Hall, New Jersey.
- Cole, Stephan, (1999), *Sosyolojik Düşünme Yöntemi*, Vadi Yayınları, Ankara.
- Cüceloğlu, Doğan, (1998), *Yeniden İnsan İnsana*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Çelikkol, Ahmet, (2001), *Çağdaş İş Yaşamında Ruh Sağlığı*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Demirci, Senai, (1994), *Modern Tıbbın Ötesi*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Deniz, İdris, (1995), "Bir Grup Depresif Hastanın Bazı Ailesel ve Psikososyal Özellikleri Üzerine Bir Araştırma", Karadeniz Teknik Üniv. Sağlık Bilimleri Enstitüsü Tıbbi Psikoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.
- DPT, (2001), *Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara.
- DİE, (1996), "Çalışma İstatistikleri", *İstatistiklerle Kadın, 1927-1992*, DİE Matbaası, Yayın NO:6, Ankara.

Dilbaz, Nesrin, (1993), “Umutsuzluk Kavramı: Depresyon ve İntiharda Önemi”, *Kriz Dergisi*, C: 1, S: 3.

Dönmez, Ali, (1994), *Eğer Hitler İsteseydi*, Gündoğan Yayınları, Ankara.

Erdoğan, G., (1999), *Türkiye’de Yoksulluk Boyutu ve Profili*, DİE Araştırmalar Dizisi, DİE.

Eyuboğlu, İ. Zeki, (2004), *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Sosyal Yayınları, İstanbul.

Frankl, E. Victor, (1996), *Duyulmayan Anlam Çılgılığı*, Öteki Yayınları, Ankara.

Fromm, Erich, (1998), *Toplumsal Bilinçaltının Araştırılması*, Arıtan Yayınları, İstanbul.

Greenspan, M.A., (1983), *New Approach o Women Therapy, How Psychotherapy Fails Women and Why They Can Do About It*, Mc.Graw – Hill Book Company.

Güvenç, Gülden Berkem, (1996), “Kız ve Erkek Üniversite Öğrencilerinin Aile İçi Etkileşime İlişkin Algıları İle Toplumsal Cinsiyet Rolüne İlişkin Tutumları Arasındaki İlişki”, *3 P Dergisi*, C: 4, S: 1.

Horney, K., (1994), *Psikoanalizde Yeni Yollar*, Öteki Yayınları, Ankara.

İlkkaracan, İpek, (1998), “Göç, Kadının Ekonomik Konumu ve Karar Mekanizmaları”, *İktisat Dergisi*, Sayı: 377.

İlnem, Cem; T. Çete ve Diğerleri, (1998), “Şizofreni ve Major Depresyonda Yaşam Olayları ile Bireyin Algıladığı Duygu Dışavurum Düzeyi”, *Düşünen Adam Dergisi*, C: 11, S: 4.

İnglis, Brian, (1991), *“Tibbin Hastalığı-II”*, (Çev.: Senai Demirci), İnkılap Yayınları, İstanbul.

Jakoby, Russel, (1996), *Belleğini Yitiren Toplum*(Çev.: Hakan Atalay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Kılıç, Cengiz ve ark., (1998), *Türkiye Ruh Sağlığı Profili Erişkin Nüfusta Ruhsal Hastalıkların Yaygınlığı, İlişki Faktörler, Yetiyitimi ve Ruh Sağlığı Hizmeti Kullanım Sonuçları, Türkiye Ruh Sağlığı Profili Raporu T.C. Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü*, Ankara.

Kottak, C. Phillip, (2002), *Antropoloji*, Ütopya Yayınları, Ankara.

Küeyl, L. Ve Güleç Cengiz, (1989), *Depression in Turkey inn 1980’s: Epidemiological and Clinical Approaches. Clinic Neuropharmacol 12 (Suppl. 27)*.

Lupton, Deborah, (2002), *Duygusal Yaşantı*, (Çev.: Mustafa Cemal), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Mc.Grath, Ellen, (1992), *When Feeling Bad is Good*, Henry Holt. New York.

Newton, Tim and Jocelyn Handy, (1997), *Stres Atma Yolları*, (Çev.: Ahmet Timur), Ankara.

Özaydın, Nilüfer ve Ayşe Akın, (1998), *Kadın ve Şiddet*, Sağlık ve Toplum Dergisi, Yıl:8, Sayı: 3-4, 1998.

Özmen, Mine, (1995),“Yaşlıda Depresyon Dinamikleri”, *Depresyon*, Karadeniz Ruh Sağlığı Yayınları, Trabzon.

Solomon, Andrew, (2005), *Depresyon Atlası*, Okuyan Us Yayınları, İstanbul.

Sayar, Kemal, (1991), *Sana Ruhtan Soruyorlar*, İz Yayınları, İstanbul.

Sevimli, Füsün, (1999), Kadın Psikiyatrik Hastalarda Psikoseksüel Gelişim, Evlilik, Gebelik, Emzirme, Doğum Sonrası ve Aile Planlaması Özelliklerinin Genel Popülasyonla Karşılaştırmalı Çalışması, Tıpta Uzmanlık, Atatürk Üniversitesi Tıp Fakültesi.

Şahin, Nesrin, (1996), “Akıl Sağlığı İçin Temel Davranış Bilimleri Araştırmaları: Düşünce ve İletişim”, *Türk Psikoloji Bülteni*, C: 2, S: 5.

Şener, Şahnur ve Selahattin Şenol, (1996), “İntihar Girişimi Nedeniyle Başvuran Ergenlerin Değerlendirilmesi ve Kısa Süreli İzlemi”, *3 P Dergisi*, C: 4, S: 2.

Tekelioğlu, Orhan, (2003), *Foucault Sosyolojisi*, Alfa Yayınları, Ankara.

Tolan, Barlas, (1991), *Toplum Bilimlerine Giriş*, Adım Yayınları, Ankara.

Torun, Alev, (1995), “Tükenmişlik, Aile Yapısı ve Sosyal Destek İlişkileri Üzerine Bir İnceleme“, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü Örgütsel Davranış Anabilim Dalı, İstanbul.

Tuğrul, Ceylan, (1999), “Duygusal Zeka”, *Klinik Psikiyatri Dergisi*, S: 1.

Tuksal, Hidayet, (2000), Kadın Aleyhtarı Rivayetlerde Ataerkil Geleneğin Tesirleri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Türk İş Raporu, (2005), *Emek Piyasasında Kadınların Durumu*.

Britchnell, J. And Kenard J., (1983), Marriage and Mental Illness, Br J Psychiatry 134.

UNDP, (2003), İnsani Gelişme Raporu, ”Türkiye Göstergeleri”.

Wadud, Muhsin Amina, (1994), Qur'an and Woman, Kuala Lumpur.

Yıldırım, İbrahim, (1996), “Eşi Dayak Atan Evli Bireylerin Özellikleri”, *3P Dergisi*, C:4, S:2.

Yüksel, Nevzat, (1998), “Dirençli Depresyonların Tedavisi”, *Klinik Psikiyatri Dergisi*, S: 2.

Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 17, Sayı: 2 Sayfa:283-306, ELAZIĞ-2007

YENİ KAPİTALİZMİN KARANLIK YÜZÜ: İNSANILIK VE AHLÂKİLİK SÖYLEMLERİNİN SAHİCİLİĞİ ÜZERİNE

The Dark Face of New Capitalism: On the Realism of Discourses of Humanitarianism and Morality

Süleyman İLHAN

Firat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Elazığ.
silhan@firat.edu.tr

ÖZET

Yeni kapitalizm, örgütlü kapitalizmin yeni koşullar temelinde inşa olunmuş halidir. Kapitalizmin bu tarzı hızlı ve maksimum kâr için fazlasıyla işlevsel olan esnek örgütlenme anlayışına dayanmaktadır. Ancak esneklikle gelen hızlı değişim, geçicilik, uçuculuk, bütün istikrarlı yapıları tahrip etmekte, yerleşik anlam bütünlerini yok etmekte, istikrarlı normatif yapıları deforme etmekte ve insan karakterini aşındırmaktadır. Kârın hep daha fazlası adına devreye sokulan disiplinler teknikler, çalışanları aşarak toplumun bütün katmanlarına nüfuz etmektedir. İşsizlik korkusunun, ekonomik krizlerin, kısaca artan yoksulluğun getirdiği belirsizlik ve risk, toplumun geneline yayılmaktadır. Emek ucuzlaştırılmakta, yaşam boyu iş garantisi tarihe karışmaktadır. Genel ahlakın bağlayıcılık gücü azalmakta, toplumsal hayat, belirsizlik, kaos ve sömürü sarmalı içine hapsedilmektedir. Öz olarak, eski kapitalizmde yaşanan baskı, denetim ve sömürü düzeni şekil değiştirerek yeni kapitalizm yoluyla varlığını sürdürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yeni kapitalizm, karakter aşınması, esnek örgütlenme, ahlâk.

ABSTRACT

New capitalism is a form of organized capitalism which is constituted on the basis of new conditions. This manner of capitalism is based on the notion of flexible organization which is exceedingly functional for maximum and rapid profit. But rapid change which comes by means of flexibility, temporariness and volatility devastates all stable structures and eradicates fixed meaning, and deforms stable normative structures and this condition corrodes the character of human being. The disciplinary techniques of profit that are used on account of extra penetration into all stratum of society stretch beyond workers. The risk and uncertainty is caused by the phobia of unemployment and economic crisis whole society. Labor becomes cheap, and guarantee of lifelong employment vanishes. The effects of common morals are diminish in society, and societal life is pressed into spiral of exploitation and chaos. As a result, the system of exploitation and control in old capitalism maintains its existence by transforming into new capitalism.

Key Words: New capitalism, corrosion of character, flexible organization., ethics.

GİRİŞ

Yeni kapitalizm (örgütsüz/disorganize kapitalizm) terimi, daha çok küresel ekonominin mevcut durumunu ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır. Bu terimi, John Urry, Scott Lash ve Claus Offe ileri kapitalizmin ekonomisi, devleti ve sivil toplumunda sosyo-ekonomik gruplarda gözlenen parçalanmayı ifade etmek üzere kullanmaktadırlar (bkz.Marshall, 1999: 564). Örgütsüz kapitalizmi, “kapitalizm”in karşıtı olarak kavrayan Lash ve Urry’ye göre, örgütsüz kapitalizm, kapitalizmin yeni bir evresi olup, yeni koşullar altında sistematik bir yeniden yapılanmadır (Kumar, 1999: 66).

Kapitalizmi yeniden yapılanmaya götüren koşullar, bütün bir iş/çalışma dünyasının ve genel toplumsal gerçekliğin radikal dönüşümüne karşılık gelmektedir. Bir başka ifadeyle, binlerce işçinin çalıştığı fabrikalarda standartlaşmış ürünlerin seri üretiminin terk edilmesi, küçük firmaların ve esnek çalışma tarzının yaygınlaşması, üretimin uzamsal örgütlenmesinin değişerek şirketlerin küresel alana açılmaları, işletmeleri alt birimlere bölebilmeye imkanı veren yeni örgütsel anlayışı benimsemeleri, işçileri kendi aralarında rekabete zorlamaya başlamaları, firma içi emek piyasasının kariyer şansları sunması, çalışanların da hisse sahibi olabilmeye imkanına kavuşmaları, tek tek toplumların bütünlüklerini ve ulus devleti zayıflatan ekonomik, toplumsal ve politik ilişkilerin küreselleşmesi, özne ve nesnelere ulusal sınırlar içindeki akış senkronizasyonunun azalması, güçlü bir bireysellik vurgusunu da içeren kültürel değişimler vs. kapitalizmin yeniden yapılanma koşullarını ifade etmektedir (bkz. Urry, 1995: 99-103; Hasse ve Leiulfsrud, 2002: 108).

Toplumların yukarıdan, aşağıdan ve kendi içlerinden dönüşerek örgütlü kapitalizmin sınıf, endüstri, kent, kolektivite, ulus-devlet gibi bütün katı yönlerinin, sabit, donmuş ilişkilerinin buharlaşması (Lash ve Urry, 1987: 312-313) ve sosyo-ekonomik/kültürel-politik gerçekliğin bütünüyle yeniden şekillenmesi, organize kapitalizm döneminin sonuna işaret etmekle birlikte, kapitalizm çok daha fonksiyonel bir örgütsel yapıya kavuşma imkânı bulabilmiştir. Kapitalist yapılanmanın yeni modu, esneklik üzerine oturmakta; esneklik, kapitalizm için maksimum kâra ulaşmanın, kendini yeniden üretmenin ve meşrulaştırmanın yolunu açmaktadır. Kapitalizm bugün bütün bir bireysel/toplumsal hayatı esneklik üzerinden ablukaya almış durumdadır.

Esneklik, aynı zamanda, yeni kapitalizmin ürettiği bireysel/toplumsal travmanın da baş sorumlusudur. Zira, yeni ya da esnek kapitalizm, içinde hiçbir kararlı, kalıcı öğenin yer almadığı değişken bir toplumsal evren inşa etmektedir. Bu evren içinde geleneksel çalışma ilişkilerinden, insan karakterine ve tüketim anlayışına değin her şey anlık değişimin katı yasalarına tabidir. Stabil anlam bütünleri yok olmakta, istikrarlı değerler

sistemi bağlayıcılığını yitirmekte, insanlar birbirlerini tanıyacak denli uzun vadeli ilişkiler kuramamaktadırlar. Aşırı bireycilik ve parçalanma, değer kayması, kaygı, tedirginlik, gerginlik, huzursuzluk, stres ve bireysel/toplumsal şizofreni her yere nüfuz etmektedir. Yeni kapitalist dünyanın ideolojik ve kurumsal baskısı öznenin özerkliğini yok etmekte, komplike disiplinler teknikler üzerinden mahremiyet ihlal edilmekte, çalışanlar “elektronik göz” hapsinde tutulabilmektedirler.

Artan işsizlik ve sosyal güvenceden mahrumiyet, ulusal/küresel ekonomik krizler kitleleri her gün daha da korunaksızlaştırmakta, eko-sistemin kan kaybetmesiyle doğal yaşam alanları yok olmakta ve toplum gerçek anlamda bir “risk toplumu”na dönüşmektedir. Artan toplumsal korkulara kapitalizm için besin değeri yüksek yeni korkular ilave edilerek risk gündelik yaşamın rutinine dönüştürülmektedir.

Yeni kapitalizmin gezegene getirdiği maliyetin çeşitliliği ve kapsamı, dikkatleri ahlakilik sorununa yoğunlaştırmaktadır. Ahlak, son yıllarda siyaset, eğitim, ekonomi ve meslekler alanında küresel düzlemde gündem oluşturmakta, çevre, genetik, kürtaj vb. güncel sorunlar ahlak teması etrafında tartışılmaktadır. Bu tartışmalar bireyi mensubu olduğu örgütün özel normlarına uymaya teşvik eden iş/meslek etiklerinin gelişmesine katkıda bulunmakta; ancak, genel ahlakın kuşatıcı/bağlayıcı gücünün her gün daha da zayıflamasının önüne geçilememektedir.

Bu çalışmada yeni kapitalizmle gelen geçiciliğin, uçuculuğun, kalıcı/istikrarlı normatif yapılar üzerindeki aşındırıcı etkileri, bunun bireysel/toplumsal maliyeti, genel ahlakın zayıflaması ve kapitalizmin bildik total baskı düzenlerinin, biçim değiştirerek yeniden geliş gibi konular üzerinde durulmaktadır.

YENİ KAPİTALİZM VE ÜRETİM SÜRECİ: ATOMİZASYON VE ÖZNEİN SORUNSALLAŞMASI

Bilindiği üzere, yeni kapitalizmin iş/çalışma anlayışı, “esneklik” üzerine kuruludur. Sipariş odaklı bir tasarım ve kalite anlayışı, kısa periyotlu üretim serileri, fiziksel emeklerinin yanı sıra zihinsel emekleriyle de üretim sürecine katılan çalışanlar, takım çalışması, yatay bir örgütlenme biçimi vs. esnekliğin başlıca yapıcı unsurları arasındadır. Esneklik, çalışana inisiyatif tanıyan, onu merkeze alan, bireysel yeteneğe, vasıflılığa vurguda bulunan, katılımcı, eşitlikçi, girişimci, müşteri odaklı, demokratik ve ademimerkeziyetçi özellikleriyle öne çıkan yeni bir çalışma kültürünü temsil etmektedir.

Esnekliğin dünyasına yenilik, ataklık, hızlılık, akışkanlık ve girişkenlik damgasını vurmaktadır. Bu durum örgütlerin hızlı değişimlere eş anlı tepki verecek, konjonktüre hızlı adaptasyon sağlayacak biçimde yapılanmalarını gerektirir. Bu yüzden

örgütler/şirketler teknik altyapı itibariyle yapılanmanın yanı sıra uygun bir personel politikasını hayata geçirmek zorundadırlar. Esnek kapitalizmin yeni dünyasında şirketin hayatiyetini sürdürmesi, kazancını arttırması, özellikle donanımlı/nitelikli personelin istihdamına bağlıdır. Artık Fordist dönemin sadece kendisinden istenenleri yerine getiren, örgütün uyumlu bir parçası mesabesine indirgenmiş itaatkâr ve edilgen çalışanına yer yoktur. Yeni çalışma dünyası hırçın rekabet koşullarına hazır, riske açık, bilgi ve becerisini sürekli geliştiren, değişen koşullara ayak uydurabilen aktif bireylerin istihdamına ayarlıdır. Ritzer'in (1998: 220-221) ifadesiyle, eskisine oranla kendisinden çok şey beklenen, daha fazla beceriye sahip, daha eğitilmiş, daha fazla sorumluluk alabilen, daha fazla özerk çalışabilen yeni bir "işçi" tipidir istenen. Ancak, böylesi çalışanlar daha talepkâr ve farklılaşmış olduklarından, daha farklı mallar, yaşam biçimleri ve kültür araçları da istemeye başlamaktadırlar. Diğer bir deyişle, işyerindeki büyük farklılaşma genel olarak toplumda daha büyük bir farklılaşmaya yol açmaktadır.

Dolayısıyla esneklik kapsamlı ve derinlikli bir toplumsal dönüşümün dinamiği olarak iş/çalışma edimini dönüştürmektedir, denilebilir. Zira, değerler sistemini, davranış örüntülerini Fordist anlayışın hiyerarşik disipliner doğası yerine, esneklikle gelen yeni çalışma kültürü tayin etmektedir. Özellikle endüstriden hizmet sektörüne olan odak kayması bu kültürün bireysel/toplumsal yaşam üzerindeki dönüştürücü etkisini daha da arttırmıştır. Toplumsal yaşamın her alanında, sosyal ilişkilerin her katmanında bu etki fazlasıyla hissedilmektedir. Yeni üretim anlayışına paralel olarak tüketim biçimi ve bununla ilintili olarak statü algısı da değişmektedir. Bireyin, toplumun neresinde yer alacağını, konumunun toplumsal itibar skalasının hangi mertebesine karşılık geleceğini, hatta nasıl bir kimlikle tanımlanacağını işi/mesleği belirlemektedir. Diğer bir deyişle bireyin toplumsal kabulü sürdürdüğü işin/mesleğin niteliğine/sunumuna indirgenmiş, iş/meslek kendisi için varoluşsal bir mahiyet kazanmıştır. Prestijli bir iş birey için kazancını maksimumda tutmanın, sınıfsal pozisyonunu koruyup sürdürmenin ve daha üst sınıfsal mevziler kazanmanın "sine qua non"udur. Tam da bu nedenle birey, bir iş/meslek edinme ve bunu sürdürme konusunda güçlü bir toplumsal baskıya maruzdur.

Ancak, çalışma hayatına girebilmek, saygın/kazançlı bir iş/meslek edinebilmek uzun bir formel eğitim sürecinden geçmeyi, nitelikli olmayı gerektirmektedir. Niteliklilik, yeni çalışma kültürünü içselleştirmenin, birden fazla işi üstlenmek zorunda olmanın gerektirdiği bilgi çeşitliliğine sahip olmanın, yani tam da yeni çalışma kültürünün yücelttiği hususiyettir. Bu yüzden eğitim kurumları bireyi esnek çalışma dünyasına hazırlayıcı, yeni çalışma kültürü doğrultusunda sosyalleştirici içerikte tasarlanmakta, aile ve diğer yaygın eğitim kurumları da bu doğrultuda yapılanmaktadır. Yeni çalışma

kültürünün bu dönüştürücü etkisi giderek toplumun her alanına yayılmaktadır.

Esnek çalışma dünyası, gerçekte, hiç kimsenin uzun vadeli istihdam garantisine sahip olmadığı, çalışanların, kurum/şirket içindeki konumlarının değişken koşullara uyumlanma yeteneğine endekslendiği, insanların kendilerini daha az değerli ve her an kullanılıp atılabilir hissettikleri, bu nedenle de ağır bir baskıyı ve güçlü bir güvensizlik duygusunu deneyimledikleri (Webb, 2004: 734) bir akışkanlıklar/geçicilikler dünyasıdır. Sennett'in vurguladığı gibi, esnek anlayışın getirdiği network mevcut ana odaklı olup, kararlı/kalıcı her şeye kapalıdır. Bu network'ün gayet hırçın bir sloganı vardır: Uzun vade yok! Neo-liberalizmin bu slogan eşliğinde kişilerden elde etmeye çalıştığı şey onların "anlık" kapasiteleridir. Yeni kapitalizm tümüyle bu anlık kapasitelere yoğunlaşır, o an orada yoksan, zaten yoksundur (bkz. Şimşek, 2003: 28).

Bu network içindeki herkes/her şey geçiciliğin/uçuculuğun katı yarasına tabidir, uzun vadeli ilişkilere yer yoktur. Anlık değişim insanların birbirlerini tanıyıp güvene dayalı uzun erimli ilişkiler kurmalarına fırsat tanımaz. Her şeyin/herkesin vazgeçilebilir olduğu, geçiciliğin, yersizyurtsuzluğun tayin ettiği bir değişkenlikler atmosferi insanları kuşatmaktadır. İnsanların artık ömür boyu sürecek projeleri ve anlatıları izlemek yerine kısa dönemli bir tür "hesaplı hedonizm" avantajından yararlanma peşinde oldukları görece sığ bir dünya ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, insanların yaşamları idealler peşinde koşma ya da kolektif bir projenin parçası olarak görülmemekte (Urry, 1995: 102), meta söylemlerin önemi azalmakta, ideolojiler buharlaşmaktadır. Öyle ki, C.Lash ve D.Bell, sadece tarih anlayışımızın değil, tecrübelerimizin geçici anlatılarının (narrative) da kaybolduğundan yakınmaktadırlar. Onlara göre, artık bilince bağlı kimliklerimizle hayatlarımızı yaşamıyoruz; ben babamın oğluyum, o da babasının oğlu... Nesilleri aşan anlatılar unutulmuştur. Büyüleme yoluyla yüceltme tüketim toplumunda hayat boyu anlatı projeleri anlamına gelir. Evlilik gibi. İş ahlakının gerilemesiyle, kendi kariyerimizi bir sebep, sonuç yumağıyla süre giden hayat projeleri olarak yaşamıyoruz, bunun yerine hayat süreksiz bir olaylar dizisi halini almıştır. (Lash ve Urry, 1987: 298-299).

Yeni kapitalizmin getirdiği esnek çalışma hayatı içindeki insanın konumunu Sennett oldukça çarpıcı biçimde ifade etmektedir. Sennett (2002: 21; Şimşek, 2003:28), bugüne kadar makro düzeyde (politika, ekonomi, siyaset) tartışılan neo-liberal saldırının, jestler, davranışlar ve karakterler üzerindeki etkisini, yani mikro düzlemde sonuçlarını bir deneme üslubuyla gözler önüne seriyor. Onun göstermek istediği şey, işi mümkün olduğu kadar parçalara bölen, geçmişin görece kazanımlarını ortadan kaldıran ve bu bölünmüşlüğü esnek bir hizmetler (bankacılık, bilişim-iletişim, finans, danışmanlık) şebekesi ile koordine eden yeni kapitalizm içindeki bir insanı anlamaya çalışmaktır. Ona

göre, sermayenin günümüz ekonomisinin bütün dünyaya yayılmış dalgalı denizlerinde, “hızlı kâr”ın dışında başka bir amacı yok; şirketleri, piyasadaki anlık değişimlere müdahale edecek biçimde esnekleştirip yeniden yapılandırıyor. Kişilerden sürekli kendisini yenilemesini, seyyar olmasını, risk almasını, rekabet becerisini geliştirerek yırtıcı bir karakter edinmesini, takım çalışmasında uyumlu olmasını bekliyor.

Yani, bireye bu rolü oynaması dışında hiçbir seçenek bırakılmıyor. Kişi kendisini tamamen bu akışkanlıklar/geçicilikler dünyasına endeksliyor, bu dünyanın normları değiştikçe de kendini baştan/yeniden kuruyor. Her defasında kendini yeniden inşa eden kişi sonuçta omurgasızlaşıyor. Karakteri, sürekli değişimin aşındırıcı etkisine maruz kalan bu “likid kişilik”li bireyi, Rorty’nin (1989; Sennett, 2002: 122) “ironik insan” eğretilmesi çok iyi ifade etmektedir. Burada amaçlı insanın yerini alan “ironik insan”, kendisini tanımladığı sıfatların sürekli değiştiğinin, kullandığı kelimelerin ve dolayısıyla benliğinin olumsal ve kırılğan olduğunun her zaman farkında olan ve kendini ciddiye almayan bir karakter olarak resmedilmektedir. Bu karakter esnek kapitalizmin geçicilikler dünyasında hayatta kalma savaşımı veren bireyin ortama ayak uydurma mecburiyetinin getirdiği bir sonuçtur. Birey için hayatietini sürdürmenin, kazanımlarını korumanın ve arttırmanın tek yolu her seferinde ortamla bütünleşmek, yani oyunu kuralınca oynamaktır. Aksi halde yenilgi/düşüş onun kaderi olacaktır. Yenilgiyi/düşüşü ise, kapitalist mantığın kurguladığı toplumsal algı, mutlak bir dışlanma nedeni olarak kodlar, buna tolerans tanımaz. Bu durum, bireyin, yalnızca kendine yoğunlaşmasını, kendini merkeze almasını sonuçlar. Yani, bireyin artık yalnızca kendisi için var olduğu bu anlam dünyası içinde bireysel algı benmerkezci eksende kurulmuş olmaktadır. Böylece toplumsal değerler, normlar, kurallar bireye dışsal konumlanır. Bireysel bilinç toplumsal değerleri/normları, ahlaki öznel temelde kavrar, kendini dışsal olarak algılar. Saygı, hoşgörü, bağlılık, sadakat, özveri, dostluk, doğruluk-dürüstlük, uzlaşma vb. yerleşik değerler marjinalleşerek bağlayıcılıklarını/kuşatıcılıklarını kaybederler.

Aslında sistem, davranış kodlarını bizzat kendisi tesis etmektedir. Fonksiyonel enstrümanları aracılığıyla bireyleri, “uygun” davranışları konusunda baskı altına alarak onları bilinçli bir manipülasyonun nesnesi kılmaktadır. Kapitalizm açısından temel norm piyasa olduğuna göre doğru olan da piyasa kurallarını referans almaktır. Piyasa istekleri doğrultusunda hareket edildiği sürece mesai arkadaşlarının, rakiplerinin, müşterilerinin mağdur olmalarında rahatsız edici ve ahlak dışı bir şey yoktur; sergilenen her davranış zaten kurallar gereğidir. Böylece bireyin “öteki”ni yok saymasına rağmen kendini ahlaklı/haklı görmeye devam etmesi anlaşılabilir bir şeydir. Bu durum iletişim teknolojileri üzerinden kendini sürekli yeniden üretmekte; iletişim teknolojilerindeki

gelişmeler, özellikle internet insanlar arasında asal bağlar yerine sanal bağların/ilişkilerin ikamesini kolaylaştırmaktadır. Bireylerin birbirlerine karşı hiçbir sorumluluklarının olmadığı bu yapı ahlaki sorumluluğu da yok etmektedir. Birey için artık eylemlerinin sorumluluğunu ve ahlaki maliyetini üstlenmek söz konusu değildir. Yani birey, tam da Pool'un (1993: 89) ifadesiyle, piyasanın gerektirdiği belli faaliyetlere ve sorumluluklara bağlanmayan bir kimlik edinmiş olmaktadır.

Esnek kapitalizm, bireyin duyguları, değerleri, bilgisi ve edimleri arasındaki bağı bozarak, onun ruhsal bütünlüğünü parçalamakta; teşvik ettiği bireyselleşme/parçalanma üzerinden paradoksal olarak bireyin motivasyonunu azaltmakta, performansını düşürmekte, onu zayıflatmaktadır. Özgürleştireceği vaadiyle bireyi yerleşik değerlerin, normların bağlayıcılığından koparıp kolektivitiden yalıtmakta ve böylece özerkliğini de yok etmektedir. Furedi'ye (2001: 185-211) göre, toplumsal yaşamın atomizasyonu ve kişinin giderek özel alana kapanması, gelenekçi görüşlerin topluluğa hitap etme gücünü azaltmaktadır. Atomize olan ve başkalarıyla arasındaki bağ zayıflayan bireyin kişisel azmi pek güçlü olamaz. Toplumsal bütünlüğün zayıflaması, ironik bir biçimde, bireysel özerklik duygusunun da azalmasını getirir. Dolayısıyla günümüz toplumu, kendine güvenen bireyi değil, 'kurban' ya da hayatta kalmayı başarabilen insan imgesini olumluyor. Kendini sınırlama ilkesi bireylerin de en az topluluk kadar yardıma muhtaç olduğunu vurguluyor. Bireyin yükseldiği şeklindeki yaygın yanılsama gayet anlaşılır bir olgu olarak öne çıkıyor. Bireyleşmenin artışı ve dayanışmanın zayıflaması, sınırsız bir egoizmin, önüne çıkan her şeyi yok ettiği izlenimini doğruyor. Ancak bu izlenim sadece kısmen doğru, çünkü gerçekte, ihtiyat talep eden ve yenilik ruhunu kabullenemeyen bir toplum, parçalanmış bireyi sürekli olarak geride tutuyor ve sınırlıyor. Dolayısıyla günümüz toplumunun belirleyici özelliği bireyin görülmemiş bir biçimde gelişmesi değil, hem bireysel azmin, hem de kolektivite duygusunun zayıflamasıdır.

Esnekliğin yapılandığı çalışma uzamlarında herkes bir işlevin yerine getiricisi olarak kodlanmıştır. İşbirliği de dahil olmak üzere insanlar arası ilişkilerin tamamı yalnızca belli işlevlerin yerine getirilmesi dolayısıyla gerçekleşmekte, insanlar birbirlerini belli işlevlerin yerine getiricisi olarak görmektedirler. Bu çalışma uzamlarında bireyin kişiliğinin tamamı içerilmediğinden, hiç kimse bir başkasının kişiliğinin bütünüyle yüz yüze gelmez. Bu da sonuçta kısmi ve yapay ilişkileri, yabancılaşmayı ve kolektivitiden kopuşu getirmektedir. Kolektivitiden kopmak, bireyin, içinde yer aldığı kurumla olan bağlarının zayıflamasına ve aidiyet duygusunun yok olmasına sebebiyet vermektedir. Bireyi kolektiviteye bağlayan geleneksel kurumların çözümlüğü ise, onu toplumdan yalıtmakta, egoist, çıkarıcı bir karaktere büründürmektedir. Oysa Durkheim,

kendi dar çıkarının peşinde koşan ve yalıtılmış bireylerden oluşan bir toplumun ömrünün kısa olacağını iddia etmişti. Çünkü Durkheim'a göre, kendi çıkarını güden içten pazarlıklı bireyler toplumsal dayanışmaya zarar veriyordu. Durkheim, bu tehlikeden kaçınmak için toplumun, işbirliği duygusuna ve insanları bir arada tutan kooperatifler ve meslek odaları gibi ikincil kurumlara ihtiyaç duyduğunu belirtiyordu. Bu tür ikincil kurumlar kolektif ağlar oluşturarak kişinin kendi çıkarını gerçekleştirmesini de kolaylaştırırdı (Furedi, 2001: 185).

YENİ KAPİTALİZM, BELİRSİZLİK VE RİSK

Yeni kapitalizm günümüz toplumunun “risk toplumu” olarak nitelenmesinde hayati bir rol oynamaktadır. Risk toplumu güvenin olmadığı, insanların kendilerini güvende hissetmedikleri bir belirsizlikler toplumdur. Bu toplumda güven öylesine merkezidir ki, birey için kendini koruma, emniyete alma, ulusal gelirden pay almayı önceler, hatta temel dürtü olarak açlığın yerini korku alır (Beck, 1992: 49). Giddens'a (2000: 38-47) göre, bugün imal edilmiş risklerin dışarıdan gelenlerden daha tehlikeli olduğu bir dünyada yaşıyoruz. Küresel ekolojik risk, nükleer tırmanma ya da dünya ekonomisinin çökmesi felaketlere yol açabilecek nitelikte. Beslenme rejimi, ilaçlar, hatta evlilik düzeninde gözlenen bazı riskler, bireyleri çok daha doğrudan etkiliyor. Sağlığa yönelik risklerde olduğu gibi pek çok riski elimizden geldiğince azaltmak isteriz. Ortaya çıkışından itibaren risk nosyonunun sigortacılığın yükselişiyle el ele yürümesinin nedeni de budur. Sigorta güvenlik teminine yönelik olmakla birlikte, aslında riskten ve insanların riske karşı tutumlarından palazlanır. İster özel sigorta isterse devletin refah sistemleri biçiminde olsun, sigorta sağlayanlar özde riski yeniden dağıtıyorlardır. Evini yangına karşı sigortalatan kişi riski ortadan kaldırmış olmaz, sadece bir ödeme karşılığında sigortacıya aktarmış olur. Riskin alınıp satılması kapitalist bir ekonominin salt tesadüfi bir özelliği değildir. Kapitalizm gerçekte risksiz düşünülemez ve işleyemez. Belirsizlik ve risk kapitalizmin doğasına içkindir. Bu nedenle sürekli olarak belirsizlik ve risk üretip topluma yaymak yeni kapitalizmin özsel misyonudur.

Yeni kapitalizm topluma bilinçli olarak belirsizlik ve risk pompalamakta, insan ilişkilerini kökten dönüştürmektedir. Esnek kapitalizmin parolası niteliğindeki “uzun vade yok” sloganı insan ilişkilerine aktarıldığında “bırak git”, “kendini adama” ve “fedakârlıkta bulunma” gibi sürekli risk altında olmanın getirdiği depresif bir “kayıtsızlık” hali anlamlarına gelir. Yeni kapitalizmin en belirleyici yanı, riskin ve belirsizliğin demokratikleşmesidir. Sennett'e göre bu belirsizlik güçlü kapitalizmin her yönüne sinmiştir. İstikrarsızlık “esnek” bir dönemin “rutinine” dönüşmüştür. Eski

kapitalizmde belirsizlik ve risk “heroik kapitalist girişimci” ile özdeşleştirilirken, günümüzde bu etkiler sıradan insana yayılmıştır. Bunun en önemli sonuçlarından biri, başarısızlığın sadece en yoksul ve çaresiz kesimleri bekleyen bir kader olmaktan çıkarak, orta sınıfların yaşamında da daha sık karşılaşılan bir durum haline gelmesidir. Sennett’in deyimiyle, toplumsal elitin giderek daralması, her türlü başarıyı daha ele geçmez hale getirmiştir. Kazanan hepsini alır piyasası çok sayıda eğitilmiş insanı başarısızlığa mahkûm eden rekabetçi bir yapıya sahiptir. İşten çıkarma ve yeniden tasarlama süreçleri, geçmişin kapitalizmde daha çok emekçi sınıfların yaşadığı ani felaketleri orta sınıftan insanlara da yaşıyor (Sennett 2002: 125; Şimşek, 2003: 28).

İşsizlik korkusu, ekonomik krizler, değişken/kırılgan para piyasalarının getirdiği belirsizlik ve risk, her kesimden insanı pençesine aldığından, korunaklı alanlara çekilme çabası, riski hiç değilse minimize etme stratejisi tek seçenek olarak kendini dayatmakta, insanları tedbirli, garantici, gelecek yönelimli olmaya itmektedir. Böylece muhtemel kâr-zarar hesabı içine girmek insanların rutini haline gelmektedir. Ancak, gelecek, risk kategorisi üzerinden ne kadar çok kolonize edilmeye çalışılırsa, o nispete kontrolden çıkar. Dünya risk toplumunda riskleri dışsallaştırmak artık mümkün değildir (Beck, 2003: 139). Kapsamlı ve derinlikli risk analizlerine dayalı rasyonel kararları aldıktan sonra bile beklenmedik sonuçlarla karşılaşma ihtimalinin her zaman yüksek olması insanları sürekli kaygınlık modunda sabitlemektedir. Kuşkuculuk, paranoya, şizofreni, nevroz gibi ruh halleri toplumun her katmanına yayılmakta, toplumu abluka altına almaktadır. Kitlelerin adeta belirsizliğe ve riske yazgılanması, belirsizlik ve risk üzerinden baskılanıp denetim altına alınmalarını daha da kolaylaştırmaktadır. Bu da aslında yeni kapitalizme özgü bilinçli ideolojik ve kurumsal bir manipülasyonun yürürlükte olduğunu göstermektedir. Kasapoğlu’na (2005: 22) göre, “imal edilmiş belirsizlik” (manufactured uncertainty), devletin piyasa güçlerinin baskısıyla, özel sektör içinde adeta kaybolması ve sosyal güvenlik sisteminin küçülmesi ile ortaya çıktığı için ideolojik ve kurumsaldır.

Risk, bir bakıma, esnek kapitalizm için varoluşaldır. Risk üretmede ve bunu kazanca/kâra tahvil etmede emsalsiz bir yeteneğe sahip olan yeni kapitalizm için riskin besleyici değeri paha biçilmezdir. Çünkü risk korkusunun potansiyel ticari değeri sınırsızdır. Sağlıkla ilişkili tehlikeler konusunda ustalıkla kısırtılan korkularla oynanarak her satış hacmine ulaşmak mümkündür. Risk mücadelesi bugün büyük ve son derece kârlı bir iştir-ve aynı zamanda, beklendiği gibi kendi kendini sürdürdüğünü tekrar tekrar öğreniyoruz: Gördüğümüz ya da bize gösterilen/hayal etmeye kısırtıldığımız tehlikelere yönelik olarak sunulan çareler, bir kural olarak-henüz-görmediğimiz ya da bize gösterilmeyen/hayal etmemiz önlenen tehlikeleri yaratmaktadır. Risk yönetiminin tüketici

toplumunda kurumlaşma biçimi ise, düşünömlölüğü bireysel özgürlük, kaderin kontrol edilmesi ya da “geleceğin kolonizasyonu” nun bir aracı olmaktan çok, kamusal endişeyi şirket kârlarına dönüştürmek ve kamusal kaygıları tehlikeyi sürdüren mekanizmanın kendisinden daha da uzaklaştırmak için bir araç olarak kullanılmasına izin vermektedir (Bauman, 1998: 247-248). Bugün risk analizi konusunda birbiriyle çelişen ve sürekli değişen uzman görüşlerinin de risk algısını canlı tutmak suretiyle bu amaca hizmet ettiği görölmektedir. Şirketlerin, politik partilerin, hükümetlerin vb. risk analizine olan yoğun ilgileri bu alanı yeni bir profesyoneller kesiminin faaliyette bulunduğı kazançlı bir meslek haline getirmiştir.

Yeni kapitalizm işsizler, kadınlar, yaşlılar, çocuklar, gibi işlevsel risk grupları üretip bunların kapsamını her gün genişleterek de risk algısını canlı tutmakta ve riski kitlelere yaymaktadır. Öyle ki, risk kitleler açısından her gün omuzlanması gereken bir zorunluluk haline gelmiştir artık. Riski kutsayan bugünkü belirsizliğin tuhaf yönü, bunun hiçbir korkunç tarihi felaket olmadan var olmasıdır; bu belirsizlik güçlü kapitalizmin gündelik işleyişine sinmiştir (Şimşek, 2005: 68). Bakan’a göre, yarının tüketicileri olarak çocuklar, bugün muazzam bir pazarı temsil etmektedirler ve bu yüzden şirketler açısından “meşru hedef”lerdir. Salgın haline gelen çocuk obezitesinden ve çocuklar arasında görölen çeşitli sağlık problemlerindeki hızlı artıştan pazarlamacılar sorumlu tutuluyor. Çocuklar kendileri için uygun olmayan besinler konusunda imajların saldırısı altında kalıyor. Vücutları gibi zihinleri de şirketlerin istismarı yüzünden hastalanıyor. Oyuncak endüstrisinde bugün yaygın bir uygulama olan promosyon ve sinerji doygunlaşmasına dayalı pazarlamanın, çocukların hayal gücünün zayıflamasına neden olduğuna inanılıyor. Çocukların dünyası giderek mega-şirketler arasındaki kâr amaçlı sinerjiler tarafından tayin edilirken, şirketlere özgü bir tür “çocukluğun kapatılması” gerçekleşiyor; çocuklar “marka kapatmaları” içinde giderek daha fazla zaman geçiriyorlar ve tüketiciler olarak üretiliyorlar, yetenekli yurttaşların, ahlak ve erdem sahibi iyi insanların yetiştirilmesi giderek zorlaşıyor. Dünyalarının aşırı ticarileşmesiyle birlikte çocuklar “önce ben”i öğreniyor, işbirliği, birlikte yaşama, birlikte çalışma ve oynama gibi demokratik yurttaşlığın temel becerilerinin onlara aşılması mümkün olmuyor (2007: 151-157).

YENİ KAPİTALİZM, GÖZETİM VE MAHREMİYETİN İHLALİ

Verimliliğin, dolayısıyla kârın artırılması için emeğin, tümüyle çalışmaya odaklanması hayati önem taşır. Çalışanların gözetim altında tutulup disipline edilmeleri bu bakımdan rasyonel bir yöntem olarak kabul edilir. Esnek organizasyonlar çalışmanı gözetlemenin, denetlemenin uygun koşullarını taşırlar. Bu organizasyonlardaki takım

çalışması özerkliğe, kişisel inisiyatife, demokrasiye vurguda bulunmakla birlikte, sıkı gözetimin ideal mekanizması olarak işlerler. Gerçekte, yeni kapitalist işletmeciliğin en önemli efsanelerinden olan “Takım Çalışması” çalışanları birbirine denetletmenin, yarıştırmmanın, anlık kapasitelerini kullanmanın, riski bütün çalışanlara dağıtmanın ve iktidarı gizlemenin başka bir biçimidir. Çünkü yeni kapitalizmin en önemli unsurlarından biri de, iktidarın merkezileşme olmadan yoğunlaşmasıdır. Bu merkezsizleşme, yarattığı organizasyonların, alt kademeleri daha özgür kıldığı iddiasındadır. Oysa yeni enformasyon sistemleri, üst düzey yöneticilere organizasyonun kimsenin kendini gizleyemeyeceği bir resmini sunmaktadır. Bu fazlasıyla inceltilerek dağıtılan iktidar ise “paylaşım”, “işbirliği”, “serbesti” adı altında meşrulaştırılmaktadır (Şimşek, 2003:28).

Yani, takım çalışması, bizzatıhi bir bürokratik denetim aracı olarak işliyor. Takım çalışması, işçilerin sorumlu olduğu işleri arttırıyor, diğer bir deyişle, çalışanları yalnızca kendi işlerinden değil, takımlarındaki tüm işlerden sorumlu kılıyor. Takım çalışmaları, bireylerin olduğu kadar kolektif eylemlerin de gözetlenebilirliğini arttırırken, “işçilerin kolektif ustalık ve becerilerini de sermayenin emrinde kullanmalarına” hizmet ediyor. Esnek işletmelerde çalışan birçok işçi, yaptıkları işlerin istatistiksel analizlerle, takımlar arası karşılaştırmalı çalışmalarla ve raporlarla izlendiğinin farkındadırlar. İşçiler tarafından tanımlanan gözetim doğası gereği, panoptik ideali hatırlatır: “gözetleyeni görmeden sürekli olarak görüldüğünü bilmek” (Yücesan-Özdemir, 2000: 248-250). Dolayısıyla esnek çalışma anlayışının bildik insancıl söyleminde her ne kadar cezaya yer verilme de, birey/çalışan sıkı gözetim altına alınarak baskıya maruz bırakılmakta, istendik yönde davranmaya zorlanmakta, yeniden sosyalize edilmektedir. Lyon’a (1997: 180) göre, özellikle elektronik gözetim, sosyalleştirici son aygıttır ve kullanımına daima eşlik eden kamusal ihtilaf, elektronik gözetimin temelden gayri insani niteliğinin insanlar tarafından içgüdüsel olarak tanımlanmasını doğrulamaktadır.

Gözetim üzerinden kendini tahkim eden kapitalist hegemonya yeni teknolojik imkanlarla daha da güçlenmiştir. Yeni teknoloji, gözetimin eskiden olduğundan çok daha rahat, düşük maliyetli ve etkili biçimde gerçekleştirilmesine imkan vermektedir. Ritzer’in ifade ettiği gibi, önceleri insanlar büyük oranda başka insanlar tarafından denetlenirdi. İşyerinde işverenler ve denetçiler çalışanları doğrudan, yüz yüze denetlerlerdi. Böyle doğrudan, kişisel denetim zordur, maliyetlidir ve denetlenenler arasında kişisel düşmanlıklar doğurma ihtimali vardır. Çalışanlar, yaptıkları üzerinde aşırı sıkı denetim kuran bir denetçi ya da işverene karşı grev yapabilir. Ama teknoloji aracılığıyla yapılan denetim kolaydır, uzun vadede daha maliyetsizdir ve denetçilerle işverenlere karşı düşmanlık doğmasına yol açma ihtimali daha azdır. Dolayısıyla zaman içinde insanlar

tarafından yapılan denetimin yerini teknoloji aracılığıyla yapılan denetim almıştır (1998: 154). Günümüz örgütlerinin son derece hassas bilgisayar sistemleri, işyeri içinde olayların ve iş performanslarının sıkı sıkıya izlenmesine olanak sağlamaktadır. Zuboff'a göre, bilgisayar sistemlerinin ürettiği "olgulara" daha fazla güveniliyor olması, yeni yönetim stilleri yaratır. Çalışanların performansı "nesnel" bir veri olarak ortaya çıkar, bu veri, sıklıkla bir başka panoptik özelliikle, cezanın kesinliğiyle karşılıklı ilişki içindedir. Anlaşıldığı kadarıyla, eskiden anlaşmazlığın başlangıcından itibaren bir yıl alan herhangi bir işten çıkarma süreci, daha çok anlık bir sürece dönüşme eğilimindedir (Lyon, 1997: 101-102).

Bilişim teknolojilerinin sağladıkları imkanlarla gözetimin kapsamı genişlemekte, işlevselliği artmaktadır. Şirketlerin, maksimum kazanç dürtüsüyle mahremiyeti bilinçli olarak ihlal edecek denli gözetime başvurmaları oldukça yaygınlaşmıştır. Gözetimin kapsama alanının genişlemesi telefonların dinlenmesini, e-postaların izlenmesini bile sıradan pratikler haline getirmiştir. Gelişmiş ülkelerde şirketler mahremiyete karşı hükümetlerden daha büyük tehdit oluşturuyorlar. Ticari girişimler, internet hizmet sağlayıcılarının veri tabanlarına, hükümetlerin ulaştığı şekilde ulaşmasa da benzer bilgileri farklı yöntemlerle ele geçirebilmektedirler. Örneğin, web'de gezinen kullanıcıların ad, cinsiyet, yaş, adres, e-posta adresi vb. kişisel bilgileri ele geçirildikten sonra, belli bir pop sanatçısının sayfalarını, pornografik sayfaları vs. gezenlerin kim oldukları tespit edilmekte ve buna dayanarak kişilerin ilgi alanları analiz edilebilmektedir. Kişilerin hayat tarzları, bu özel girişimlerin yaptığı ticarete de sermaye anlamına gelmektedir (Himanen, 2005: 102-103).

Bugün gözetim pratiği iş ortamlarına, üretim sürecine özgü olmanın ötesine geçerek bütün alanlara yayılmaktadır. Elektronik teknolojileri iş/çalışma mekânlarının önemini azaltmakta, gözetim bürolar, lokantalar, taksi çağırma şirketleri gibi resmi olmayan yerlere de uzanmaktadır. Hükümet düzenlemeli polis güçleri yanında özel polis güçlerinin de devreye girmesiyle gözetim diğer sektörlere de yayılmaktadır (bkz.Lyon, 1997: 182; 2006: 71).

YENİ KAPİTALİZM, TÜKETİM VE HAZCI ETİĞİN YÜKSELİŞİ

Tüketim yeni kapitalizmin fazlasıyla operasyonel bir enstrümanıdır. Yeni kapitalizm tüketim üzerinden kitlelerin manipülasyonunu gerçekleştirir. Kitleleri tüketimde tutmak için de medya, reklamcılık, eğlence sektörü, moda vb. fonksiyonel iktidar aygıtlarını devreye sokar. Bu aygıtlarla kitlenin tüketim algısını biçimlendirerek kâr maksimizasyonu hedefini işlevsel bir altyapıya kavuşturur. Tutumluluğun merkezi

olduğu geleneksel püriten etiğin yerine kendi hedonist etiğini ikame ederek de tüketimi kitle/birey için varoluşsal kılar ve bunu kurumsallaştırır.

Yeni kapitalizm, bireyleri topluma tüketim üzerinden eklemeler, tüketimi onların gözetim/denetim altına alınmalarında etkin bir mekanizma olarak devreye sokar. Yeni kapitalizm açısından bireyleri topluma bağlayan şey, onların birer tüketici olarak etkinlikleri, tüketim çevresinde düzenlenmiş yaşamlarıdır. Bu nedenle, bireylerin davranışlarını haz ilkesine bağımlı kılma yönündeki doğal güdülerinin ve eğilimlerinin bastırılmasına, gözetim ve denetim altında tutulmalarına gerek yoktur, bu işlevi pazar üstlenmiştir. Bilgi teknolojisini özel tüketimin nesnesi haline getirmek suretiyle “gözetimli” toplum yerini “kendini gözetim altında tutan” topluma bırakmıştır. Bireyler kendi istekleriyle reklamcılığın itibarına teslim olmakta ve böylece “meşrulaştırma”yla ilgili inançlara gereksinim duymamaktadırlar. Davranışları, kuralların katılaştırılmasından çok ihtiyaçların çoğaltılması yoluyla idare edilebilir, kestirilebilir, dolayısıyla birer tehdit unsuru olmaktan çıkarılabilir (Bauman, 2003: 200). Bir başka deyişle, tüketim toplumunda gözetimin işlevi değişmektedir. Tercihini sınırlandırarak ya da tamamen ortadan kaldırarak insanları rutin, tekdüze davranışları yönünde eğiten geleneksel panoptikal kurumlar kullanımdan kalkmaktadırlar. Rutin yokluğu ve aralıksız tercih durumunda olmak tüketicinin asıl özelliği olarak öne çıkmaktadır (Bauman, 1999a: 41). Dolayısıyla bireyleri tek tipleştirici panoptikal operasyon yerine, ihtiyaçları arttırarak ve seçenekleri çoğaltarak disipline etmek çok daha işlevsel görünmektedir.

Bu durum aslında tam bir toplumsallaştırma operasyonudur. Baudrillard (1995: 98), tüketim toplumunu tüketimi öğrenme, tüketime toplumsal hazırlık toplumu, yani, yeni ve özgül bir toplumsallaştırma tarzı olarak kavramaktadır. Bauman’a (1999a: 40) göre, bugünkü geç-modern, ikinci-modern ya da post-modern aşamasında, toplum, üyelerini tüketici yetenekleriyle kullanır. Günümüz toplumunun üyelerini şekillendirme biçimi her şeyden önce tüketici rolünü oynama gereksinimince belirlenir ve toplumun üyelerine gösterdiği örnek norm, bu rolü oynama yeteneği ve arzudur. Bu toplumda Ritzer’in de ifade ettiği gibi, birçok tüketici kendilerini denetlenip sömürülüyor olarak görmez ve bu fikre şiddetle karşı çıkarlar. Ödenen fiyatların ve alınan miktarların nesnel gerçeklikleri ne olursa olsun birçok tüketici fiyatları ödemeye istekli görünüyor ve yapabilseler daha da tüketirlerdi (2000:104). Tüketici kitleyi bu modda sabitlemek için kapitalist denetim iş başındadır. Zira, tüketme kapasitelerini arttırmak için, tüketicilere hiçbir zaman soluklanma fırsatı tanınmamalıdır. Onların dur durak bilmeksizin uyanık ve teyakkuz halinde tutulmaları, daima yeni ayartmalara açık olmaları ve böylelikle asla yatışmayan bir heyecanlılık halinde ve yine, aslında, sürekli bir kuşku ve bezginlik

halinde kalmaları gerekir. Dikkatlerini kaydıran yemlerin, bir yandan bu bezginlikten çıkış yolu vaat ederken, kuşkuyu da onaylaması gerekir (Bauman, 1999b: 96).

Aslında, yalnızca üretim çarkını değil, tüketim istemini de denetlemek, yalnızca fiyatları değil, bu fiyata istenecek şeyi de denetlemek bu evrede dizge için yaşamsaldır. Üretim ediminden önceki yordamlarla (pazar araştırmaları, yoklamaları) ya da sonraki yordamlarla (reklam, pazarlama, koşullama), genel uygulama karar verme gücünü satın alandan alıp işletmeye geçirmektedir, işletme bu gücü istediği gibi biçimlendirebilir. (Baudrillard, 1995: 91). Şirket bakış açısından, “ideal yurttaş”, “bir çeşit psikopatik öz çıkar”ın yönlendirdiği, çıldırmaşçasına aç gözlü bir tüketicidir. Doğumundan yüz elli yıl sonra, psikopat insan imgesinde yaratılmış yapay bir kişi olarak modern şirket, artık gerçek insanları kendi imgesinde yeniden yaratmaya çalışıyor (Bakan, 2007: 167).

Yaşadığımız çağın ortadan kaldırılması olanaksız bir niteliği haline gelen tüketici kültürünün özellikleri, çağdaş yaşamın tüm öteki yönleri üzerine saçılmaktadır. Böylece her kültür maddesi bir meta haline gelmektedir veya doğrudan, ekonomik bir mekanizma aracılığıyla ya da dolaylı, psikolojik bir mekanizma aracılığıyla pazarın mantığına bağımlı kılınmaktadır. Tüm algılamalar ve beklentiler, bunun yanı sıra yaşam ritmi, bellek ve dikkat gibi nitelikler ve harekete geçirici, gündem oluşturucu özelliklerin saptanması bu yeni kurum içinde -yani pazar kurumunda- yönlendirilmekte ve biçimlendirilmektedir (Bauman, 2003:198). Baudrillard’ın da ifade ettiği gibi, tüketicinin özgürlüğü ve egemenliği bir yutturmacadır. Gereksinimlerin giderilmesi ve bireysel seçimle beslenen ve tüm bir “özgürlük” uygarlığının doruk noktasına ulaştığı bu yutturmaca işleyimsel dizgenin ideolojisidir, keyfilik ve toplu zararlılık bunu kanıtlar: Kötülük, kirlilik, ekinsizleşme -yani tüketici kendisine seçme özgürlüğünün zorla benimsetildiği bir çirkinlik ormanında egemen. Böylece tüketim dizgesi ideolojik açıdan seçim dizgesini tamamlar ve onun yerini alır. Bireysel özgürlüğün geometrik biçimli uzamları olan alışveriş merkezleri ve seçim hücreleri de dizgenin besleyicileridir (1995: 92).

Alışveriş merkezleri tüketicilerin duygularını parlak, canlı ve hoş ortamlar sunarak da yönetir. Müşterilerin duygularının denetlenmesi alışveriş merkezinin temel denetim aygıtının diğer bir sosyal özelliğidir, müşterilere kandırılıp kullanılacak bir nesne gibi davranılır. Bu merkezler, işleyişinin her aşamasını denetleyen çeşitli ileri teknolojilerle denetlenen bir krallık olarak görülebilir. Sıcaklık, ışıklandırma, gösteriler ve mallar üzerinde sıkı bir denetim uygulanır. Zaman ve mekan merkezi penceresiz yaparak denetlenir; alışveriş merkezinin birörnekliliği her yerde olabilecekleri anlamına gelir; çoğunlukla hiç saat bulunmaz; bakım ve düzenli model yenileme alışveriş merkezlerinin

yaşlanmıyormuş gibi görünmelerini sağlar; alışveriş merkezlerinde genel olarak gerçek olmayan bir kusursuzluk vardır. Yeni tüketim araçlarında müşterilerin gözetimi, denetim kurma gücüyle bütünsel bir yakınlık içindedir. Bu ortamda gözetim kameraları (ve giderek görsel aygıtlar), hırsızlık ve öteki suçlara karşı tetikte olan personelle kaynamaktadır. Ne var ki yalnızca “kuşku” görünenler değil, müşterilerin tamamı izlenir; gözetleme işlevine ayarlı insanlar ve makineler genel olarak görülmez ve anonimdir. Her şey faaliyetlerimiz üzerindeki gözetimi maksimuma çıkarmak üzere yapılmıştır (Ritzer, 2000: 119-120).

Kapitalizmin iktidarını sürdürmede tüketimin fonksiyonelliği her bağlamda kendini gösterir. Özellikle de, P.Bourdieu'nun ifade ettiği gibi, modern hayat içinde tüketim pratiği toplumsal sınırları ve farkları yalnızca yansıtmaz, aynı zamanda onları kurar. Sınıf ve sınıf fraksiyonları arasındaki sembolik sınırlar, tüketim pratiği tarafından inşa edilir. Bu bağlamda “habitus”, gruba özgü bir toplumsal idrak ve yorumlama çerçevesidir, kültürel nesnelere sınıflandırmaya ve ayırmaya yarar ve kuşaklar boyunca devredilir (Aytar, 2005: 67-68). Kapitalist ulus devletler içinde sosyal düzeni sürdürmenin zora dayalı araçları, sadece marjinal önem taşıdıkları noktaya kadar geriletilmiştir. Bununla birlikte, kenar (margin) gereklidir. Çünkü bu bir grup referans insanı her zamanki yerinde bırakır. Tüketici olmama kaderinden kaçınmak için her tür maliyeti ödemeye hazır bu gruba alt tabaka demek de mümkündür. Buna karşılık çoğunluk için tüketim refah toplumlarında çağdaş hayatın her şeyi içine alan, ahlaki olarak yönlendiren ve sosyal olarak bütünleştiren özelliği haline gelmiştir. Sosyal düzen – ve özellikle sosyal denetimin yumuşak bir biçimi – tüketimin canlandırılması ve yönlendirilmesi yoluyla sürdürülür; burada tüketici gözetimi iş başındadır. Fakat bu bireysellik, seçimlerin çokluğu ve tüketici özgürlüğü adına gerçekleştirilir (Lyon, 1997: 193).

YENİ KAPİTALİZM, EVDEN ÇALIŞMA YA DA EV'İN DÖNÜŞÜMÜ

Yeni kapitalizm çalışma hayatını, evi de içine alacak biçimde örgütlemiştir. Esnek çalışma anlayışı gelişmiş bilişim teknolojisi üzerinden evi kazanç amaçlı faaliyetlerin işlevsel mekânı haline getirmiştir. Özellikle internet teknolojisi sayesinde bir çok şirket çalışanı, işini, şirkete uğramadan evinde yapmakta, ev kadınları emek sürecine kolayca dahil edilmektedirler. Böylece ev kapitalist ilişkiler örüntüsünün bir parçası haline gelerek yeni kapitalizmin etki sahasını genişletmektedir.

Evden çalışma da aslında yeni kapitalizmin keşfettiği operasyonel araçların başında gelmektedir. Evden çalışma kapitalizmin örgütsüz emeğe yönelerek, hiçbir sosyal güvence maliyeti üstlenmeden emeği ucuza kapatmasının etkili bir yoludur. Bu çalışma

anlayışı, her ne kadar kadın işgücünü de devreye sokarak istihdam hacmini genişlettiğini iddia etse de aslında kadın emeğini/aileyi sömürüye açmakta, örgütsüz ve ucuz emeği tercih ettiği için işsizliğin artmasına sebebiyet vermektedir. Ayrıca, evden çalışmanın yol açtığı sendikasızlığın, iş güvencesinden mahrumiyetin çalışanlar üzerindeki baskısı ekonomide genel bir verimsizliği de sonuçlamaktadır.

Asıl dramatik olan ise, kapitalist döngü içine sokulan evin/ailenin radikal dönüşümüdür. Evin piyasaya dönük bir üretim mekanı haline getirilmesi her türlü yerleşik ilişkiyi değeri kendi bağlamından kopararak iş/çalışma ilişkisi formuna sokmaktadır. Himanen'in (2005: 43-45) belirttiği gibi, günümüzde evde geçirilen vakit çoğunlukla, her şeyi idare edebilmek için bir işten diğerine koşturarak işte geçirilen vakit gibi tecrübe edilmektedir. Evin vaktini optimize etmek için iş metotları kullanılarak ev Taylorize edilmekte, insanın görevini en basit ve en çabuk şekilde yapılabilir hale getirmek için otomasyona sokulmaktadır. Bir tür "ebeveynleri evde işlevsizleştirme" durumudur yaşanan: Kişisel tariflerle yapılan ev yemeklerinin yerini mikrodalgada hazırlanan yemekler almıştır. Aileler artık kendi eğlencelerini kendileri yaratmak yerine sadece, televizyonun toplumsal toplantı hattına dahil olmaktadır. Akşam yemeğinden sonra, bazı aileler sessiz ama samimi şekilde birlikte oturup, televizyon anneleri, babaları ve çocuklarının birbirleriyle hararetle konuştukları sitcom'ları izliyorlar. Yemek yapma ve çocuk bakma bile taşeronlara havale edilmektedir. Sürecin optimizasyonu da ihmal edilmemektedir ayrıca. Hız kültürünü tamamen içselleştirmiş ebeveynler, artık çocuklarıyla verimsiz bir şekilde birlikte olmak yerine, onlarla "kaliteli vakit" geçiriyorlar. Kaliteli vakit, söz gelimi, çocuğun okul piyesi veya atletizm yarışması ya da lunaparka gitmesi gibi net bir olayın gerçekleştiği ya da somut bir çıkarımın elde edildiği başlangıç ve bitişi kesin olarak tanımlanmış vakittir. Kaliteli vakit esnasında aksaklık süresi minimuma çekilir ya da tamamen yok edilir.

Öte yandan, fast-food restoranları gibi hız kültürüne yaslanan yapılar üzerinden süreç tamamen kurumsallaştırılmakta ve insan ilişkileri tümüyle bu yapıların belirleyiciliğine terk edilmektedir. Bu yapıların insan ilişkileri üzerindeki olumsuz etkilerinin görünürlüğü giderek artmaktadır. Örneğin aile, özellikle de "aile yemeği" denen yerleşik pratikler üzerinden dönüştürülmektedir. Fast-food restoranı uzun, zevkle yenen, sohbet edilen ve aile içi ilişkileri güçlü tutan bir yemek süresine uygun değildir. Üstelik çocuklar büyüdükçe arkadaşlarıyla ayrı, ebeveynleriyle ayrı gitmeye başladıkları için fast-food restoranı yemeklerin ayrılmasına yol açabilmektedir. Ailenin dağılmasında fast-food restoranının önemli ölçüde sorumlu olduğu düşünülmektedir. Fast-food modelini izleyen insanlar dört-dörtlük bir öğün yerine şundan bundan atıştırmak,

“otlanmak”, “yakıt almak” için çok daha fazla seçeneğe sahip. Yalnızca yemek yemekten başka bir şey yapmamak verimsiz görünebileceği için aileler yemek yerken çoğunlukla televizyon da izliyor, böylece aile üyelerinin birbirleriyle ilişki kurmaları giderek daha da zorlaşıyor (bkz. Ritzer, 1998: 197-198).

Dolayısıyla esnekliğin döngüsüne sokulan ev/aile de esnekliğin akışına teslim olmakta ve çözülmektedir. Öncelikle aile için varoluşsal olan güven, sadakat, fedakârlık gibi değerler çözülmekte ve mahremiyet zedelenmektedir. Ardından boşanmalar gelmekte, yalnız yaşamak yeni bir tarz olarak yaygınlaşmaktadır. Değişen bir şey yoktur aslında, daha önce Fordizmin yaptığını şimdi post-Fordizm yapmaktadır; bütün bir yaşamı baştan sona dizayn etmek katı ya da esnek yapılandığı iddiasındaki tüm düzenleyici erkin ortak/tanımlayıcı özelliği olmaktadır.

YENİ KAPİTALİZM VE SAHİCİ AHLAKIN ÖLÜMÜ

Yeni/esnek kapitalizm, kârın/kazancın hep daha fazlası adına bütün dünyaya tam da “geleneksel ahlakın hayattan sürülmüşlük hali”ni yaşatmaktadır. Ahlakın sürgünü aslında esnek kapitalizmin yürürlüğe soktuğu, ilk adımda geleneksel ahlakı marjinalleştirmeye dönük bilinçli bir operasyonun ürünüdür. Geleneksel ahlakın marjinalleştirilmesiyle hedeflenen ise, yeni bir ahlak anlayışının ihdas edilmesidir. Furedi’ye (2001: 194-196) göre, geleneksel ahlakın marjinalleşmesi, toplumun hiçbir değer sistemine sahip olmadığı anlamına gelmez. Geleneksel ahlakın marjinalleşmesiyle ortaya çıkan boşluğu, risk bilinciyle ilişkili bir değer ve davranış sistemi doldurmuştur. Risk bilincinin artması geleneksel ahlak biçimlerinin yıpranmasını sonuçlamaktadır. Bugün toplumun tüm kesimlerine hitap eden idealler ve modeller formüle etmek son derece zordur. Birçok geleneksel değer artık olumsuz kabul edilmekte, aile gibi temel geleneksel kurumlar patriyarkal baskı aygıtları olarak görülmektedir. Fabrikalar kapanıp insanlar işlerini kaybederken ve büyük alışveriş merkezleri küçük dükkânları işlerinden ederlerken, “topluluk” tan bahsetmek anlamsız hale gelmektedir. Birçok insan için topluluk, yaşamın bir gerçeğinden ziyade, hayali bir vizyon artık. Geleneksel ahlak, zeminini yitirmiştir, varlığını ancak toplumun en etkisiz kesimleri arasında sürdürebilmektedir. Politika, medya ve akademik çevredeki önemli figürler geleneksel ahlaktan tamamen uzak durmakta, genç kuşaklar ise bunu geçmişe ait bir ideal olarak görmektedirler.

Ross Poole’e (1993: 100) göre, ahlak, yalnızca bir toplumsal denetim ve eşgüdüm metodu değildir; aynı zamanda bireysel varoluşa tutarlılık da kazandırır. Ahlaki değerler hayatlarımıza bireysel arzularımızın ve amaçlarımızın sağladıklarının ötesinde bir anlam

ve yön sağlar. Esneklikle gelen hızlı ve sürekli değişime adaptasyon mecburiyeti bireyin bağlılıklarını değişen ve çeşitlenen bir bağlama oturtmaktadır. Kişinin bağlılık duyduğu kurumlar, yaşam tarzları, değerler sistemi sürekli değişme halindedir. Agnes Heller (2006: 261-268), farklı kurumların, toplulukların, yaşam tarzlarının üyesi olan ve bundan dolayı bağlılıkları bölünen kişinin, farklı bağlılıklarla çatışan alternatif eylem yönleri arasında seçim yapması gerekeceğini, çatışan bağlılıkları bir hiyerarşiye göre sıralarken de yaslanabileceği daha yüce bir normun, değer ve erdem olup olmadığının önem kazanacağını söyler. Bugün toplumun yerleşik anlam bütünlerinin gelip geçiciliğinin etki alanına girmesi ve genel ahlakın bağlayıcı gücünün fazlasıyla zayıflamış olması kişiyi böyle bir üst normun kılavuzluğundan mahrum bırakmaktadır. Örgüt, meslek etiklerinin etki alanı ise genellikle kendi bağlarıyla sınırlı kalmakta, ait olduğu kurum dışında da bireyi bağlayıcı gücü azalmaktadır. Yerleşik anlam bütünleri parçalanmakta, ahlak giderek bireyselleşmektedir. Özellikle farklı bağlılık alanları arasında kalması, bireyin kişiliğinin parçalanmasını ve onun yönsüzleşmesini sonuçlamaktadır.

Ancak önemle vurgulanmalıdır ki, kapitalizm hayattan sürdüğü yerleşik değerleri kendisi için kullanışlı kılmamanın yolunu da bulmuştur. Bunu, yeni bir tasarımla, ilgili değerlerin işlevlerini değiştirerek yapmaktadır. Sözgelimi, ahlakın yaşadığı kriz güvenin önemini açığa çıkarmış olmakla birlikte, güven pragmatik düzlemde kavranmaya başlanmıştır. Her bakımdan kapitalist amaçlara hizmet ettiği sürece önemsenmektedir. İşveren-çalışan, firma-müşteri, yöneten-yönetilen arasında güven olmadan işler yürümektedir.

Denilebilir ki, kapitalizm “evrensel tarih”in sınıridir, tüm toplumların dışıdır; çünkü kodları çözülmüş ve yersiz yurtsuzlaştırılmış akışların socius’udur. Kendi sınırlarını çevirebilme ve yeniden bütünleştirebilme açısından benzersizdir: her zaman kendi sınırlarını geçebilir ve hayatta kalabilir. Vergiler ve savaşlar kapitalist ekonomi için yararlıdır; kapitalizmin gücü, içindeki çelişkileridir. Tüketici toplum, benzer bir üretim karşıtlığı oluşumudur; hımsal kapitale ait akışların farklılaşan ilişkisini arttırmak için yeni ihtiyaçlar ve istekler yaratır. Aynı şekilde, durgunluklar da kapitalist ekonomi için yararlıdır; çünkü istihdamın istikrarsızlığı, ücretleri düşük tutabilir ve kâr oranlarını arttırabilir. Kapitalizm, meydana gelen hemen her şeyden güç kazanabilir (Goodchild, 2005: 166-167).

Kendini her koşulda üretebilme, sürdürebilme yeteneği kapitalizmin karakteristik özelliğidir. Yeni kapitalizmin getirdiği kuşatma, yol açtığı bireysel/toplumsal travmanın derinliği ve kapsamlılığı özde hiçbir şeyin değişmediğini göstermektedir. Yani kapitalizm yeni bir örgütsel form içinde varolmaya devam etmektedir. Harvey’e göre, 1973’ten bu

yana kapitalizmin yüzeysel görüntüsünde kesinlikle bir değişim olması”na karşın, kapitalist birikimin ve kriz eğilimlerinin temel mantığı aynı kalmaktadır (Ritzer, 1998: 224-225). Kumar’a göre ise, aslında oyunun adı hala kapitalizmdir. Kapitalist sanayicilik aşılmadı, basitçe genişletildi, derinleştirildi ve mükemmelleştirildi (1999: 45-46).

Kapitalizm, iktidarını bugün esneklik formunda sürdürmektedir. Kendini meşrulaştıracak ideolojik söylemini de bu doğrultuda geliştirmektedir. “Ahlaklı kapitalizm”, “vicdanlı kapitalizm” vb. nitelermeler yarattığı olumsuz çağrışımları örtme operasyonunun sacayaklarıdır. Esneklik ise, aynı operasyon kapsamında özellikle kapitalizmin baskılarını, gayri insaniliğini maskeleyen işlevini üstlenmiştir. Kimilerine göre kapitalizm postmodern söylem üzerinden kendini rahatça ifade etmekte, meşrulaşmakta ve küresel ölçekte her alana kolayca nüfuz edebilmektedir. Postmodernizmi geç (gelişmiş) kapitalizmin kültürel mantığı olarak tanımlayan Jameson’a göre, geç kapitalizm kendine özgü kültürel formları ve düşünce biçimlerini yansıtmaktadır. Kapitalizm evrensel bir dünya sistemi olduğundan, bu geç aşamaya özgü kültürel ve düşünsel form ve içerikleri de evrenselleşmektedir. Bu nedenle postmodernizm söylemi, evrensel bir söylem alanı ortaya çıkarmıştır. Postmodern söylem için bir “iyi ve adil” kavramı yoktur, bunun tanımı yapılamaz. Bu durumda birey için algıladığı adaletsizliklere, kötülöklere göz yummaktan başka seçenek kalmamaktadır (Şaylan, 1999: 27-30).

Bu söylem üzerinden bireyin manipüle edilmesiyle kapitalist hegemonyanın etki alanı daha da güçlenmekte, derinleşmekte ve kurumsallaşmaktadır. Bugün hayatımızı şirketler yönetiyor. Ne yiyeceğimizi, neyi seyredeceğimizi, neyi giyeceğimizi, nerede çalışacağımızı ve ne yapacağımızı onlar belirliyor. Şirketlerin kültürleri, ikonografileri ve ideolojileriyle topyekün kuşatılmış durumdayız. Şirketler giderek, hükümette kendilerini denetlemekle yükümlü olanlara kararlarını zorla kabul ettiriyor ve toplumun, bir zamanlar kamusal alanın içine iyice yerleşmiş olan nüfuz bölgelerini kontrol ediyorlar (Bakan, 2007: 15). Kitleler nezdinde meşrulaşmak için de sürekli yeni stratejiler geliştirmekten geri durmuyorlar. Hiçbir sosyal sorumluluk kaygısı taşımadıkları halde, daha fazla kâr amacıyla toplumsal prestijlerini yükseltmeye dönük sosyal aktivitelere yönelen şirketlerin sayısı artmaktadır. Öyle ki, Furedi’ye (2001: 203) göre, en katı kapitalist firmalar bile taciz ve zorbalık konularıyla ilgili bir davranış yönetmeliği hazırlıyorlar. Bu firmalar, 1980’lerdeki “açgözlü kapitalistler” imgesinden de sıyrılmaya çalışıyor. “Etik kapitalizm” gibi terimler etrafta uçuşuyor; firmalar ne kadar çevreci olduklarını ve şirketten çıkarı olan tüm kesimlerle sürekli diyalog halinde olduklarını anlatıp hava atıyor. “Şefkatli kapitalizm”, “sürdürülebilir kalkınma” ve “insan merkezli yaklaşım” gibi ifadeler

kullanıp, kendini kısıtlama olgusuna gönderme yapıyor.

Dolayısıyla, yeni kapitalizm, küresel ölçekte geniş kitleler açısından tam bir sömürü düzeni olarak işlemektedir. Örneğin, sürekli ucuzlaştırılan “rekabetçi” bir emek; çalışanların üzerinde dolaşan tehditkâr bir yedek işsizler sürüsü; kesilen sosyal güvenlik harcamaları, özelleştirmeler, yani artan yoksulluk. Çalışanlar açısından esnekliğin anlamı, yaşam boyu iş güvencesinin yok olması, iş ve şehir değiştirmek, sürekli iş yerine geçici projeler ve bunlara eşlik eden güvensizlik ve kayıtsızlık duygusuydu. Kapitalizm neo-liberal esneklikle, istihdam yaratmadan, üretmeden, iş güvencesi vermeden kârlarını artırmanın yolunu bulmuştu. Belirsizlik, güvensizlik, hız, akışkanlık, ama öncelikle esnek bir kişilik anlamına geliyordu esneklik. Yani kaygan bir benlik ve sürekli oluş halindeki bir kolaj. Tam da kısa süreli iş deneyimine, esnek kurumlara ve sürekli risk almaya uygun bir ruh hali (Şimşek, 2003: 27).

Fordizme yönelik eleştiriler bu örgütsel anlayışın özellikle yabancılaştırıcı, insanilikten uzaklaştırıcı, tek tipleştirici, disipliner/baskıcı vb. etkileri üzerinde yoğunlaşmıştı. Ancak Fordizmin yerini alan esnekliğin de böylesi sorunları daha da arttırıp çeşitlendirmesi, sözgelimi, esneklikle birlikte yoksulluk sarmalının küresel düzeyde yaygınlaşması, çevre felaketleri, atomizasyon, yalnızlaşma, yersizyurtsuzluk/bireyin düşüşü, risk toplumunun yükselişi esnekliğe dair kuşkuları fazlasıyla arttırmaktadır. Örneğin, Andre Gorz (2001: 48-50), Fordist modelin az çok aşıldığı yerlerde karşılaşılan modeller konusunda kuşkuludur. Gorz, post-Fordist modellerin özgürleştirici bir karaktere sahip olup olmadıklarını kanıtlayacak tarihsel sürecin henüz tamamlanmadığını düşünmektedir. Sennett (2002: 10-46) ise endişesini, “Esneklik, birlikte getirdiği bütün risk ve belirsizliklerle birlikte düşünülürse, yok etmeye çalıştığı kötülüğü gerçekte daha da pekiştiriyor olabilir mi? Rutinin karakterimizi pasifleştirdiğini kabul etsek bile, esnekliğin bizi yaşama daha müdahil kılması nasıl mümkün olacaktır?” sorusuyla dile getirmektedir. Dolayısıyla günümüzde esneklik de, kapitalizmin üzerindeki laneti silmenin başka bir yolu olarak kullanılıyor. Katı bürokrasi biçimleri eleştirilip, risk almaya vurgu yapılarak, esnekliğin insanlara kendi yaşamlarını şekillendirmede daha fazla özgürlük tanıdığı söyleniyor. Oysa yeni düzen sadece geçmişin yürürlükten kaldırılmış kurallarının yerine yeni kontrol biçimlerini geçiriyor. Ancak bu yeni kontrol biçimlerini anlamak zordur. Yeni kapitalizm, okunması son derece zor olan bir iktidar rejimidir.

SONUÇ

Örgütsüz ya da yeni kapitalizm, aslında “örgütlü kapitalizm”in yeni koşullar temelinde yeniden yapılanmışlığını ifade etmektedir. Örgütlü kapitalizmin dayandığı sosyo-ekonomik/politik, kültürel gerçekliğin değişmesiyle, kapitalizm yeniden yapılanmıştır. Kapitalist yeniden yapılanma günümüz koşullarında hızlı ve maksimum kâr için fazlasıyla işlevsel olan esnek örgütlenme anlayışına dayanmaktadır.

Yeni ya da esnek kapitalizm, iş/çalışma süreci üzerinden bireysel/toplumsal hayatı bütünüyle yeniden tanzim etmekte, bu bağlamda ahlaki olanın hayattan sürgün edilmesine sebebiyet vermektedir. Beraberinde getirdiği, hiçbir kararlı, kalıcı öğeyi içermeyen değişkenlikler, akışkanlıklar evreninde yerleşik anlam bütünlerini yok etmekte, istikrarlı normatif yapıları deforme etmekte, insan karakterini aşındırmaktadır. Birey için fedakârlık, sadakat, hoşgörü, dostluk, doğruluk-dürüstlük, uzlaşma vb. yerleşik değerleri referans almak yerine, egoizm, fırsatçılık, riske ve rekabete açıklık, değişkenliğe uyumculuk vb. kişilik özelliklerini teşvik etmektedir. Atomizasyon, bireycilik, toplumsaldan izolasyon hakim hayat formları olarak öne çıkmakta, yeni kapitalizme özgü ideolojik ve kurumsal baskı öznenin özerkliğini yok etmektedir. Verimlilik, dolayısıyla daha fazla kâr maksadıyla, çalışanlar yalnızca bir işlevin yerine getiricileri konumuna indirgenmekte, gözetim iş/çalışma uzamlarını aşarak toplumun her yerine nüfuz etmekte, mahremiyet ihlal edilmekte, toplum tüketim üzerinden manipülatif operasyonların nesnesi haline getirilmektedir. İşsizlik korkusu, ekonomik krizler, değişken/kırılgan para piyasalarının getirdiği belirsizlik ve risk toplumun bütün katmanlarına yayılmaktadır. İşsizler, kadınlar, yaşlılar, çocuklar gibi kapitalizm için fonksiyonel risk grupları her gün daha da çoğaltılarak bütün bir toplumun deneyimlemekte olduğu belirsizlik ve risk, kitlelerin kaderi haline getirilmektedir.

Esnekliğin getirdiği evden çalışma pratiği üzerinden ev de yeni kapitalizme açılmaktadır. Evden çalışma yeni kapitalizm için her şeyden önce kadın emeği ve örgütsüz emek, yani ucuz emek anlamına gelmekte, daha da önemlisi evin/ailenin tümüyle dönüşmesi demektir. Evin piyasaya açılması, bireyin, işini rantabl biçimde yapmasını gerektirmekte, eş deyişle, ev, “Taylorize” edilmektedir. Bu da yerleşik ilişkiler sistemini asıl bağlamından kopararak iş/çalışma ilişkisi formuna sokmaktadır. Güven, sadakat, fedakârlık vb. ailenin temelini oluşturan değerler anlam kaybına uğramakta, aile çözülmektedir.

Yeni kapitalizm kitleler için tam bir sömürü düzeni anlamına gelmektedir. Bireysel/toplumsal hayat her yönüyle şirketlerin hakimiyetine girmektedir. Kârın, hep daha fazlası uğruna emek alabildiğine ucuzlaştırılmakta, yaşam boyu iş güvencesi tarihe

karışmaktadır. Yedekte tutulan işsizler üzerinden çalışanlar sürekli işten çıkarılma tehdidi altında tutulmakta, refah devletinin geri çekilmesiyle sosyal güvenlik harcamaları minimize edilerek kitleler tümüyle yoksulluğa terk edilmektedir.

Bugün bütün dünya ahlaki olanın hayattan sürülmüşlük halini deneyimlemekte, ahlaki olan toplumun etkili çevreleri içinde temsiliyet imkanı bulamamakta, genel ahlak bağlayıcı gücünü yitirmektedir. Böylece birey, kendisini her bakımdan kuşatacak, bir üst norma yaslanma imkanını bulamamaktadır. Genel ahlakın bağlayıcı gücünün zayıflamasından kaynaklanan boşluğu ise, örgüt/meslek etiklerinin doldurması mümkün olamamakta, ahlaki olan toplumdaki izole olmaktan ve bireyselleşmektedir.

Ancak kapitalizm her şeye rağmen var olmaya devam etmektedir. Üstelik, getirdiği kuşatmadan, yol açtığı bireysel/toplumsal travmanın şiddetinden ve kapsamlılığında hiçbir şey kaybetmeden. Gücünü, hiç kuşkusuz, kendini her koşulda yeniden üretebilme ve meşrulaştırabilme yeteneğinden almaktadır. Kapitalizm, bugün esnek organizasyonel anlayış temelinde işlemektedir. Meşruiyet söylemini de bu paralelde geliştirmiştir. “Ahlaki kapitalizm”, “vicdanlı kapitalizm”, “sürdürülebilir kalkınma”, “insan merkezli yaklaşım” gibi olumsuz ifadelerle doğasına içkin açgözlülük, saldırganlık vb. bildik olumsuz çağrışımlar üzerinden algılanmanın önünü kapatma yoluna gitmektedir. Yeni kapitalizmin, kendini küresel düzlemde rahatça ifade etmek, meşrulaşmak, böylece nüfuz alanlarını daha da genişletmek amacıyla postmodernizm söyleminden yararlandığı düşünülmektedir.

Özde esnekliğin de genelde yabancılaştırıcı, tek tipleştirici ve fazlasıyla disipliner/baskıcı bulunan Fordizmden pek farklı olmadığı kanaati giderek güçlenmektedir. Post-Fordist modellerin özgürleştirici nitelikte olup olmadıklarını kanıtlayacak tarihsel sürecin henüz tamamlanmadığını düşünenlerle, esnekliğin kapitalizmin olumsuzluklarını kamufle etme işlevi gördüğüne inananların sayısı artmaktadır.

KAYNAKLAR

- AYTAR, Volkan, (2005), *Metropol*, İstanbul: L& M Yayınları.
- BAKAN, Joel, (2007), *Şirket: Kâr ve Güç Peşindeki Patolojik Kurum* (Çev: R. G. Ögdül), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- BAUDRILLARD, Jean, (1995), “Bir Tüketim kuramı üzerine”, *Cogito*, S: 5, (Çev: Osman Olcay Kunal). ss. 89-102.
- BAUMAN, Zygmunt, (1999a), *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*, (Çev: Ümit Öktem), İstanbul, SarmalYayınları.
- BAUMAN, Zygmunt, (1999b), *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*, (Çev: Abdullah Yılmaz), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- BAUMAN, Zygmunt, (2003), *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, (Çev: Kemal Atakay), İstanbul, Metis Yayınları.
- BECK, Ulrich, (1992), *Risk Society: Towards a New Modernity*, London, Sage Publ.
- BECK, Ulrich, (1999), *Siyasallığın İcadı* (Çev: N. Ülner), İstanbul, İletişim Yayınları.
- BECK, Ulrich, (2003), *World Risk Society*, Cambridge: Polity Press.
- FRANK, Furedi, (2001), *Korku Kültürü: Risk Almamanın Riskleri* (Çev: B. Yıldırım), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- GIDDENS, Anthony, (2000), *Elimizden Kaçıp Giden Dünya* (Çev: Osman Akınhay), İstanbul, Alfa Yayınları
- GOODCHİLD, Philip, (2005), *Deleuze & Guattari: Arzu Politikasına Giriş* (Çev: Rahmi G. Ögdül), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- GORZ, Andre, (2001), *Yaşadığımız Sefalet, Kurtuluş Çareleri* (Çev: Nilgün Tural), İstanbul, İletişim Yayınları.
- HASSE, Raimund, LEİULFSRUD, Hakon, (2002), “From Disorganized Capitalism to Transnational Fina tuning? Recent Trends In Wage Development, Industrial Relations, And ‘Work’ As A Sociological Category”, *British Journal of Sociology*, Vol:53, pp.107-126.
- HELLER, Agnes, (2006), *Bir Ahlak Kuramı*, (Çev: A. Yılmaz, K. Tütüncü, E. Demirel), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- HİMANEN, Pekka, (2005), *Hacker Etiği: İş Hayatına Yıkıcı Bir Yaklaşım* (Çev: Şebnem Kaptan), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- KASAPOĞLU, Aytül, (2005), *Değişen Toplumsal Yapıda Karakter*, Ankara, Ütopya Yayınları.
- KUMAR, Krishan, (1999), *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları* (Çev: Mehmet Küçük), Ankara, Dost Yayınları.
- LASH, Scott, URRY, John, (1987), *The End of Organized Capitalism*, Cambridge: Polity

Pres.

LYON, David, (1997), *Elektronik Göz: Gözetim Toplumunun Yükselişi* (Çev: Dilek Hattatoğlu), İstanbul, Sarmal Yayınevi.

LYON, David, (2006), *Günlük Hayatı Kontrol Etmek: Gözetlenen Toplum* (Çev: Gözde Soykan), İstanbul, Kalkedon Yayınları.

MARSHALL, Gordon, (1999), *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev: O.Akınhay, D. Kömürcü), Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları.

POOLE, Ross, (1993), *Ahlak ve Modernlik* (Çev: M. Küçük), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

RITZER, George, (1998), *Toplumun McDonalddlaştırılması: Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir Deneme* (Çev: Ş. Süer Kaya), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

RITZER, George, (2000), *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek*, (Çev: Ş. Süer Kaya), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

SENNETT, Richard, (2002), *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri* (Çev: Barış Yıldırım), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

ŞİMŞEK, Ali, (2003), "Aşınan Karakter, Okşayan İroni", *Virgül Dergisi*, Sayı 61.

ŞİMŞEK, Ali, (2005), *Yeni Orta Sınıf*, İstanbul, L& M Yayınları.

URRY, John, (1995), "Örgütlü Kapitalizmin Sonu", *Yeni Zamanlar*, (Edit: S. Hall & M. Jacques), Çev: Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları. ss. 95-104.

WEBB, Janette, (2004), "Organizations, Self-identities and the New Economy", *Sociology*, Vol: 38, pp. 719-738.

YÜCESAN-ÖZDEMİR, Gamze, (2000), "Başkaldırı, Onay ya da Boyun Eğme?: Hegemonik Fabrika Rejiminde Mavi Yakalı İşçilerin Hikayesi", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 86, ss.241-259.

Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 17, Sayı: 2 Sayfa:307-328, ELAZIĞ-2007

YÜKSEK ÖĞRETİM GENÇLİĞİNİN BOŞ ZAMAN ETKİNLİKLERİ: KSÜ ÖRNEĞİ

Leisure Activities Of Higher Education Youth: KSÜ Example

İbrahim KIR

KSÜ., Fen-Edebiyat Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Kahramanmaraş.

ÖZET

Bu makalede KSÜ' deki (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi) lisans öğrencilerinin boş zaman etkinlikleri üzerinde durulmuştur. Makalede ilk önce bazı temel kavramların tanımı yapılmış, özellikle gençlik ve boş zaman kavramları ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Araştırmada uygulanan yöntem belirlendikten sonra örnekleme katılan öğrencilerin bazı özellikleri ortaya konmuştur. Öğrencilerin boş zaman etkinlikleri sıralanarak öğrencilerin boş zamanlarında sırasıyla en çok neler yaptıkları, ne gibi etkinliklere katıldıkları istatistikî verilerle tespit edilmiş ve bunlar üzerinde yorumlar yapılmıştır. Makale sonuç ve önerilerle sonuçlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Boş zaman, boş zaman etkinlikleri, boş zamanı değerlendirme, gençlik, yüksek öğretim gençliği.

ABSTRACT

This article deals with the leisure activities of the undergraduate students in KSÜ (Kahramanmaraş Sütçü İmam University). First, basic terms of the research defined, especially, the notion of leisure and youth are explained in detail in the article. Then, the methods to be used in the article are described and the profiles of the students participated in the study are given. In addition, what they do in their leisure time and what kind of activities they are involved in have been observed and the study has focused on these findings. The article ends with the conclusion and some suggestions.

Key Words: leisure, leisure activities, use of leisure, youth, higher education youth.

GİRİŞ

Boş zaman olgusu günümüzde giderek önem kazanmakta ve hemen herkesinden insanın hayatının odağına yerleşmektedir. Endüstrileşmenin bir sonucu olarak artan üretim ve refah toplumunun yükselişi ile birlikte boş zamanlar da artış göstermekte ve bu zamanın nasıl kullanılacağı bir sorun haline gelmektedir. Gerçekte, bireyin inisiyatifinde olması gereken ve onun özgür seçimlerine bırakılması gereken bu zaman dilimi, giderek boş zamanı kontrolüne almak isteyen iktidarların büsbütün eline geçmektedir. Birey ya da toplumsal kesimler, boş zamana dönük olarak daha fazla seçenek ve tercih ile karşı karşıya bırakılmakta, her bir sunulu seçenekleri tüketme eğilimi, aynı zamanda bireyin bu zaman üzerindeki egemenliğinin tartışılması sorununu da beraberinde getirmektedir. Zira, özellikle kapitalizm ve onun yedeğinde gelişen tüketim sektörü, eğlence ve rekreasyon dünyası, bireyin artan boş zamanı üzerinden para kazanmanın kârlılığını keşfetmiş gözükmektedirler. Dolayısıyla, artan boş zamanların değerlendirilmesi günümüzde birey inisiyatifinden giderek boşalmakta ve bu alandaki sektörlerin, iktidar çevrelerinin eline geçmektedir denebilir.

Bu noktada sosyal bilimciler, boş zaman süreçlerinin sömürgeleştirildiği gerçeğine işaret etmekte ve bireyin sahici tercihlere yönelmesi, içsel sesine kulak vermesi, manipülasyon ve kitle yönlendirmelerinden uzak kalmaları gerçeğine vurguda bulunmaktadır.

Bugün, hemen her kesimden insan için boş zaman ve bu zamanı değerlendirme ciddi bir sorun olarak gözükmektedir. Bu zaman, kişisel gelişim için mi, erdemli ve insani bir toplum inşa etmek için mi ya da eşitsizlik, sosyal vandalizm, hiçlik ve anlamsızlık duygularının restorasyonuna hizmet amaçlı mı kullanacağı yoksa, kapitalizmin ve onun dayattığı hegemonik düzenin bir av sahası olarak mı kalacağı sorunu, kuşkusuz boş zamana atfedeceğimiz anlama ve bu zamanı değerlendirme konusunda göstereceğimiz yüksek duyarlılığa/bilince bağlı olacaktır.

Bu çalışma, boş zaman sorununu ve bu zamanın nasıl geçirildiğine dair merakımızı, yüksek öğrenim öğrencileri üzerinden test etmeye yönelmektedir. Öğrenci kesimin, ayırıcı ve spesifik kimi özelliklere sahip olması ve geleceğin toplumuna dair kimi kestirimleri bugünkü gençlik üzerinden gerçekleştirebilme potansiyeli, bu çalışmanın yüksek öğrenim gençliğinin boş zamanlarını nasıl değerlendirdikleri sorunu üzerine odaklanmaya bizi götürmektedir. Bu çalışmayla, Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesinin değişik fakültelerinde okuyan genç nüfusun boş zaman algılarına dair

genel bir profilin ortaya çıkartılmasına çalışılmaktadır.

Araştırmanın Konusu ve Amacı

Yukarda da değinildiği gibi, bugünkü toplum için boş zamanı değerlendirmek önemli bir sorun olarak gözükmektedir. Özellikle de, sanayileşme, kentleşme ve iletişim teknolojisinin gelişmesi sonucu meydana gelen toplumsal ve kültürel değişme, toplumun bütün kesimini etkilediği gibi özellikle toplumun en dinamik kesimi olan gençlik üzerinde de köklü değişiklikleri tetiklemektedir. Gençlik yeni ihtiyaçlar ve beklentiler içine girdiği gibi, yeni eğilimler, algılamalar ve tercihler içerisine de girmektedir. Gençlik dönemi, yeterince oturmamış, istikrara kavuşmamış bir dönemi içerdiğinden, bu dönemdeki tercih ve eğilimler sürekli değişim göstermektedir. Hızlı, yoğun ve köklü bir geçiş döneminden geçilmesi, gençlerin ruhsal dengesini de olabildiğine sarsmaktadır. Buna aynı zamanda, "*gençlik bunalımı*" da denilmektedir (Enç, 1976; Kılbaş, 1995: 15-17). Alkan ve Ergil, gençliğin içinde bulunduğu bu kaotik dönemi yoğun bir *yabancılaştırma hali* olarak değerlendirmektedirler (1980: 235-236). Bireyin, kendinden uzaklaşması ve kendini eylemlerini oluşturan bir kişi olarak görememesi olarak ifade edebileceğimiz yabancılaştırma, ekonomik sıkıntılardan, ailedeki çocukluk dönemi ve diğer toplumsal sorunlardan beslenebilmektedir çoğu zaman. Bu durum genç için yoğun ve yakıcı ruhsal sorunlara da eşlik edebilmektedir. İşte boş zamanı anlamlı ve etkin bir biçimde değerlendirme genci, yukarda bahsedilen sosyal, ekonomik ve psikolojik sorunlardan uzaklaştırmada etkili olacağı düşünülmektedir (Kılbaş,1995: 17). Zira, boş zamanın üç temel işlevi olduğu ifade edilmektedir. Bunlar, bireyin dinlenme ve eğlenme ihtiyacını gidermeye hizmet etmesi ile toplumsal etkinliklere katılmak suretiyle kişiliğini geliştirmeye katkı sağlaması olarak sayılabilir (Karaküçük, 1999: 48-53).

Günümüzde öğrenci gençliğin uzun, yorucu, sıkıcı ders çalışma ve sınav stresinden sonra dinlenmesi ve eğlenmesinin ya da boş zamanını bu maksatla geçirmesi; sağlıklı bir kişilik geliştirmesi ve olumlu bir şekilde toplumsallaşması açısından büyük önem taşımaktadır.

Toplumun en dinamik kesiminin teşhis edilip, sorunlarının ortaya çıkarılması için çok yönlü bilimsel araştırmalara ihtiyaç vardır (Aksu, 1992:198). Türkiye’de bu konudaki araştırmalar oldukça sınırlıdır. Bunlara örnek olarak; "*Üniversite Öğrencilerinin Serbest Zaman Faaliyetleri*" (Abadan, 1961); "*Yurtlarda Kalan Yüksek Öğretim Gençlerinin Başlıca Problemleri*" (Baymur, 1969); "*Öğrenci Ayaklanmaları*" (Kışlalı, 1974); "*Gençlerimiz ve Sorunları*" (Ekşi, 1982); "*Yüksek Öğrenim Öğrencilerinin Serbest*

Zaman Etkinlikleri, Kendilerini Gerçekleştirme Düzeyleri" (Gökmen vd. 1985); *"Yüksek Öğretim Gençliğinin Sorunları Üzerine Bir Çalışma"* (Aksu, 1992); *"Fırat Üniversitesi Öğrencilerinin, Bazı Özellikleri ve Sorunları"* (Güçlüol, 1992), *"Üniversite Gençliğinde Anomi ve Yabancılaşma"* (Bayhan, 1997) vb. araştırmaları vermek mümkündür.

Bu araştırmanın konusu,1998–1999 Öğretim Yılı İkinci Yarı Yılında Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi'nde (KSÜ) kayıtlı lisans öğrencilerinin boş zaman etkinliklerinin sosyolojik açıdan incelenmesidir. Araştırmanın amacı ise, öğrencilerin boş zamanla ilgili etkinliklerini ve sorunlarını tespit edip öneriler getirebilmek, öğrencilerin daha sağlıklı bir kişilik geliştirebilmelerine yardımcı olabilmek, eğitim ve öğretimde daha verimli sonuçlar alınmasına katkıda bulunabilmektir.

BOŞ ZAMANA İLİŞKİN KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Zaman Kavramı

Zaman, "hareketi ve oluşu çevreleyen, var oluşun içinde cereyan ettiği kozmik süreç"tir (Demir ve Acar,1992:389). Bir başka ifadeyle, "insan yaşamının yerine göre uzun ya da kısa süreli, yinelenmesi olanaksız, başlangıcı ve sonu belli, saatle ölçülebilen bir bölümdür" (Tezcan,1982: 7).

Zaman çeşitli kısımlara ayrılmaktadır: 1)Var olmakla ilgili zaman, 2) Geçimle ilgili zaman, 3) Boş zaman (Tezcan,1982: 7). Buna benzer diğer bir sınıflamada şöyledir: 1) Çalışma zamanı, 2) Kişisel ihtiyaçların karşılandığı zaman 3) Boş zaman (Leitner vd., 1989: 4).

İş/Çalışma Kavramı

İş, "bir sonuç elde etmek, herhangi bir şey ortaya koymak için güç harcayarak yapılan etkinlik, çalışma"dır (TDK,1988: 726). Tezcan'a göre; iş,"çalışma zamanı içinde yerine getirilen, hayatı kazanmak için başvurulmuş bir etkinliktir. Geçim sağlama, hayat kazanma yoludur" (1982: 7). Diğer bir ifade ile iş; kişilerin hayatlarını sürdürebilmek için seçtikleri temel uğraşı alanı, yasal güvence altına aldıkları bir faaliyet alanıdır (Yalın ve Özdemir, 1999: 13).

Boş Zaman Ya da Çalışma Dışı Zaman

Çalışma dışı zaman, üçe ayrılarak incelenmektedir: 1) Fizyolojik ihtiyaçları karşılamak için, yemek yemek, uyumak vücut temizliği gibi durumlar için harcanan süreç 2) Çalışma dışı zorunluluklar (yarı boş zaman), ev işleri, alış veriş gibi işler için harcanan zaman ve 3) Boş zaman, ya da tümüyle bireyin serbest istencine dayalı geçirmesi gereken zaman.

Boş zaman kavramı, genelde, "bireyin hem kendisi hem de başkaları için bütün zorunluluklardan ya da bağlantılardan kurtulduğu ve kendi isteğiyle bir etkinlikle uğraşacağı zaman" (Tezcan,1982: 9-10) olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir ifade ile, boş zaman, bireyin çalışmadığı, hayat zorunluluklarının ve resmi görevlerinin dışında kendi isteği yönünde geçirdiği zamandır (Bucher ve Bucher, 1974; Kılbaş,1995: 28). Yine, boş zaman, iş veya hayati bir işlevin dışında serbest olunan veya bir zorunluluğun olmadığı zaman (Leitner vd. 1989: 3) olarak görülmektedir.

Abadan'a (1961:3) göre boş zaman, bireyin çalışma/iş saatleri dışında; uykuda geçen, işe gidip gelme ve de zaruri gereksinimleri için (vücut temizliği yapmak, yemek yemek gibi) harcadığı zamanın dışında kalan ve bireyin istediği gibi kullanabileceği zamandır. Tezcan'a göre de, boş zaman, "bireyin çalışma ve diğer görevlerinden sonra özgür olarak dinlenme, eğlenme, toplumsal başarı ya da kişisel gelişmesi için kullandığı zaman" (1982:10) olarak ifade edilmektedir.

Boş Zaman Etkinliği kavramı da yine bireyin iş dışı yaşam sürecinde katıldığı faaliyetleri/uğraşları ifade de kullanılmaktadır. *Uluslararası Boş Zamanları İnceleme Grubu*, boş zaman etkinliğini; "kişinin mesleki, ailesel ve toplumsal ödevlerini yerine getirdikten sonra özgür iradesiyle girişebileceği dinlenme, eğlenme, bilgi ya da becerilerini geliştirme, toplum yaşamına gönüllü olarak katılma gibi bir dizi uğraşlar" (Tezcan, 1982:10) olarak tanımlamaktadır.

Boş Zamanları Değerlendirme

Boş zaman ile boş zamanı değerlendirme kavramları ayrı anlamlarda kullanılmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi, boş zaman bireyin çalışmadığı, hayat zorunluluklarının ve resmi görevlerinin dışında kendi isteği yönünde geçirdiği zamandır. Boş zamanı değerlendirme ise bu boş zamanda yapılan faaliyetleri ifade etmektedir. Boş zamanda gerçekleştirilen uygulamalarla ilgilidir (Bucher ve Bucher, 1974: 6-8; Kılbaş, 1995: 28). Başka bir tanımla, "bireyin istediği bir uğraşı ile zevk ve doyum sağlamak amacıyla boş zamanı geçirmesidir. Yani boş zamanda yapılan herhangi bir etkinlik ya da etkinliklerdir" (Tezcan,1982:11). Boş zamanı değerlendirme boş zaman kavramına göre daha dar kapsamlıdır (Shaw,1986: 178; Kılbaş,1995: 28). Boş zaman kavramı, özgür zaman kavramından da farklıdır. Özgür zaman, zorunluluklar dışında kalan fakat kişinin bir faaliyet gerçekleştirmediği; boş zaman ise, zorunluluklar dışında kalan zaman olmakla birlikte, bireyin kendini gerçekleştirmeye çalıştığı zamandır (Kılbaş,1995: 28).

GENÇLİK VE PSİKO-SOSYAL EVRENİ

Genç ve Gençlik

Genç sözlükte, "yaşı ilerlememiş olan", "gelişmesini tamamlamamış olan", "gençlikteki özelliklerini koruyan", "zihin bakımından yeterince gelişmemiş olan toy", "yeni gelişmekte olan, kısa bir geçmişi olan", şeklinde tanımlanmaktadır (TDK,1988: 537-538). Yine, Çelebi (1990:391) genci, "15–25 yaş arasında ve hızlı bir sosyalleşme dönemi geçirmekte olan kişi" olarak tanımlamaktadır. UNESCO'nun bir yayınında ise gençlik şu üç şekilde tanımlanmaktadır: 1."Gençlik 15–25 arasındakilerden meydana gelen bir yaş grubudur. 2. Genç, öğrenim yapan, hayatını kazanmak için çalışmayan ve kendine ait bir konutu bulunmayan kişidir. 3. Genç, geniş hayal gücüne sahip olan, cesaretin çekingenliğe ve macera isteğinin rahatlık duygusuna üstün geldiği insandır" Aristo da, duygusal bir yaklaşımla gençliğin; "*ölçü tanımamak, ihtirasla hareket etmek ve her şeyde aşırılığa kaçmak*" olduğunu; Michel Saint-Pierre de, gençliğin, bir yaş meselesi olmayıp bir *hal* olduğunu belirtmektedir (Gökçe, 1971:15).

Köknel (1970:3) ise, gençliği, "belirli ve sınırlı bir yaş dilimi içinde, duygu, düşünce, davranış ve tutum olarak gelişme çabası harcayan kişi"; Tütengil (1967: 9), "insanı genç yapan biyolojik yapı ve fizyolojik işleyişin yanı sıra o insanın düşünceleri ve hayat karşısında takındığı tavır" olduğunu belirtmekte, Gökçe, "*Gecekondu Gençliği*" adlı eserinde, gençliği "bireyi sosyal olgunluğa hazırlayan bir geçiş dönemi olarak" tanımlamaktadır (1971:15-17).

Bu tanım ve açıklamalardan hareketle denebilir ki, gençlik; bireyin, bedensel, zihinsel, duygusal sosyal, ahlaki, kültürel ve ekonomik yönden gelişimini sağladığı; çocukluk ile erişkinlik arasında yer alan, ergenlik ve delikanlılık özelliklerinin bütünleştiği, cesaret ve macera duygularının ağır bastığı, duygu, düşünce, davranış ve tutum bakımından kişiliğini geliştirip, hızlı bir gelişme gösterdiği; bireyi sosyal olgunluğa hazırlayan, 14-24 yaş grubu içinde yer alan bir geçiş dönemidir.

Dolayısıyla, gençlik bir değişim ve gelişim dönemidir. Bu değişim ve gelişim nedeniyle genç bazı bunalımlara düşebilmektedir. Bu yüzden boş zamanın değerlendirilmesinin gençliğin hayatında önemli bir yeri vardır. Çocukluk çağından çıkıp ergenlik dönemine girildikten sonra boş zaman uğraşısı olarak kitap, dergi, gazete okuma, sporla uğraşma yaygın olarak görülmektedir. 18 yaşına doğru parti, dans, halk oyunları gibi toplumsal etkinliklere karşı ilgi artmaktadır. Genç genellikle romantik kitapları okumayı, aşk ve macera filmlerini seyretmeyi, amaçsız gezme ve yürümeyi müzik dinlemeyi sevmektedir (Tezcan, 1982:161-163).

Gençlik döneminde içinde bulunulan en önemli grup, genellikle aynı yaştaki kişilerden oluşan akran grubudur. Genç, burada eşitçe ilişkilerde deneyim sahibi olur. Birçok yasak konuyu özgürce tartışır. En son ortaya çıkan moda ile ilgili eğilimleri görür

ve yaşar. Görüş açısı ve ufku genişler. Aile ve diğer otoriteler karşısında daha bağımsız hareket etmeyi, sözgelimi oyun kurallarına uyararak kişisel olmayan otoriteyi, toplumsal hareketliliği öğrenir. Eğlence ve macera ihtiyacını giderir. Arkadaşlık grubu içinde güven, cesaret ve sadakat duygularını geliştirir (Tezcan, 1982: 162-164).

Gençlik, psiko-sosyal yönden bazı özelliklere sahiptir. Örneğin, heyecanlı, sabırsız, hareketli, bağımsız hareket etme eğilimli, takdir edilme, kendini gösterme isteği duyan, bununla birlikte, öğrenimini tamamlama çabasında olan, belli bir gelire sahip olmayan bir grup/kategori olma özelliğine sahiptir (Tezcan, 1982:164).

Gençliğin Sınıflandırılması

Gençlik, araştırmacılar tarafından çeşitli ölçütlere göre sınıflandırılmaktadır: Yerleşme biçimi göz önüne alınarak köy, şehir, metropoliten, kasaba, gecekondu gençliği biçiminde gruplandırılırken; cinsiyete göre, kız erkek; uğraşı alanına göre, çalışan, okuyan ve işsiz gençlik diye sınıflandırılmaktadır (Tezcan, 1982: 164-165).

Birçok ölçüt göz önünde bulundurularak yapılan daha yaygın ve daha çok kabul gören bir başka sınıflandırma ise şöyledir (Erkal, 1992: 63-64; Aksu,1992: 197-198) :

- 1) Öğrenci Gençlik (Ortaöğretim Gençliği, Yüksek Öğretim Gençliği)
- 2) Okul Dışı Gençlik (Çalışan Gençlik, Kır Alanı Gençliği, İşsiz Gençlik, Asker Gençlik, Gecekondu Gençliği)
- 3) Özel Durumlu Gençlik (Fiziki ve Zihni Özürlü Olan Gençlik, Hükümlü ve Tutuklu Gençlik)
- 4) Yurt Dışındaki Türk Gençliği

Yukarıdaki sınıflandırmalarda yer aldığı gibi, gençliğin içinde bulunduğu ve yetişmiş olduğu ortam, uğraşı alanı, eğitim seviyesi, fiziki ve ruhsal yapısı gibi hususlar gencin boş zaman değerlendirme biçimini etkilemektedir. Bu açıdan konunun daha açık ve sade bir şekilde getirilmesi için, gençlik diğer kesimleri de içerecek şekilde iki temel grupta toplanarak irdelenmeye çalışılmıştır.

Kırsal Kesim Gençliği

Kırsal alan gençliği genellikle okuma imkânını bulamamış gençlerden oluşmaktadır. Kır gençliğinin çoğu işsiz veya gizli işsiz durumundadır. İş bulabilenler ise mevsimlik tarım işçiliği veya çiftçilik yapmakta, bu suretle yazın çalışıp kışın köy kahvesi veya köy odasında sohbet ederek, kağıt oynayıp, televizyon seyredip, gazete okuyarak yahut ta köy meydanındaki bir duvarın dibinde cazip kış güneşine karşı oturup sohbet ederek veya boş bir alanda top oynayarak kış günlerini geçirmektedir. Atalay, Erzurum'un Büyükgeçit köyünde yaptığı araştırmada köy gençliğinin köy odasında oturup eğlendiğini kitap ve

gazete okuduğunu, gezip top oynadıklarını ve radyo dinlediklerini tespit etmiştir (Atalay, 1979: 125). Kır alanı gençliği, ancak düğün, turizmi teşvik için yapılan bağ bozumu, harman sonu gibi festival ve günlerde eğlenmektedir. Bunun dışında kasabaya veya şehre giderek filme, maça gitmekte veya kahvelerde eğlenmektedir (Tezcan,1982: 165-166; Tezcan,1981: 50-51)

Kırsal kesim kızlarının aynı boş zaman etkinliklerinden yararlandığı söylenemez. Onlar genellikle evlerde odalarda ev işleri, nakış, dikiş, örgü gibi işlerle meşgul olmakta, komşu gezmelerine katılarak odalarda sohbet etmekte, televizyon seyredip radyo dinlemektedir. Kızlarda ancak düğün ve festival gibi özel günlerde eğlenebilmektedir (Tezcan,1982: 165-166; Tezcan, 1997: 133-134).

Kentsel Kesim Gençliği

Kentsel kesim gençliğini genellikle çalışan ve okuyan gençlik oluşturmaktadır. Okuyan gençlik de orta öğretim gençliği ve yüksek öğretim gençliği diye ikiye ayrılmaktadır.

Orta öğretim gençliği; boş zamanında evde televizyon izlemekte, müzik dinlemekte, roman türü kitap okumakta, çeşitli sınavlara hazırlanmaktadır. Bunun yanı sıra gezmek, partilere katılmak, pastaneye gitmek, spor yapmak, kahveye gitmek gibi boş zaman etkinliklerine katılmaktadır (Gökçe, 1984: 93-101).

Yüksek öğretim gençliği; boş zamanında hemen hemen orta öğretim gençliğine benzer etkinlikler sergilemektedir. Fakat ilgi alanlarında bazı farklılaşmalar gözlenmektedir. Sözelimi, Üniversite gençliği ülke meselelerine ve siyasal olaylara karşı daha duyarlıdır (Kasapoğlu, 1996: 118). Yapılan araştırmalarda üniversite gençliği, boş zamanlarında; kitap, dergi ve gazete okumak, konferans dinlemek, televizyon seyretmek, evlerde sohbet ve tartışmalar yapmak, radyo ve wolkmen dinlemek, spor yapmak, gezintiye çıkmak, gezilere katılmak, kahvehaneye ve pastaneye gitmek, partilere katılarak eğlenmek, yazın denize giderek yüzmek gibi etkinlikler içine girmektedir. Yani seyircilik ve dinleyicilik şeklindeki edilgen etkinliklere daha fazla katılmaktadır. Yine, gençlik boş zamanında; yabancı dil öğrenmek, gezilere katılmak, spor yapmak suretiyle bu zamanı dolu dolu değerlendirmek istemektedir. Ancak ekonomik yetersizlikler, gençlere boş zamanı değerlendirme eğitiminin verilmeyişi ve gençlerin örgütlenmemesi gibi nedenlerle boş zaman etkinliklerinde her zaman istenilenler ve arzu edilenler gerçekleştirilememektedir (Abadan, 1961; Tezcan, 1982: 166-169; Tezcan, 1997: 134-136).

Ülkemizde gençliğe boş zaman eğitimi veren ve boş zamanı değerlendirme imkânı

sağlayan çeşitli kuruluşlar vardır: Gençlik ve Sporla ilgili Devlet Bakanlığının sunduğu etkinlikler başta gelmektedir. Bunlar; Gençlik Kültür Merkezleri, Gençlik Kampları, izcilik, Halk Oyunları Yarışması gibi imkân ve etkinliklerdir. Bunun yanı sıra Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğünün, Kızılay'ın, Halk Evlerinin, Milli Eğitim Bakanlığı, Köy İşleri Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı'nın da gençlere yönelik bazı boş zaman etkinlikleri olmaktadır (Tezcan, 1982: 169-180).

Yüksek Öğrenim Gençliğinin Sosyal Portresi

Bilindiği üzere üniversite gençliği, dinamik, değişken ve yeniliklere açık bir kesimi oluşturmaktadır. Farklı gruplara/kurumlara girip çıkabilmektedir. Ancak girdiği her yeni çevrede ve o çevreye uyumda güçlüklerle karşılaşabilmektedir. Çoğu zaman ailesinden ayrılarak farklı bir ortama gelir, başta eğitim-öğretim sorunları olmak üzere beslenme, barınma, ulaşım, geçim sıkıntısı, yalnızlık, boş vakti değerlendirmek gibi sorunlarla baş etmek durumunda kalabilmektedir. Yeni geldiği çevrede nasıl hareket edeceğini, boş zamanını nasıl, nerede ve kimlerle değerlendireceği hususunda kararsız ve deneyimsizdir. Her konuda olduğu gibi bu konuda da, kendi ayaklarının üstünde durmayı öğrenmek durumundadır.

Ülkemizde toplam nüfus içinde genç nüfusun oranı bir hayli yüksektir. Sözelimi, 1980 yılı nüfus sayımına göre; 25 yaşın altındakilerin toplam nüfusa oranı % 58.8'dir. Yüksek öğretim gençliğinin toplam nüfusa oranı ise % 12'yi bulmaktadır (Aksu,1992: 198). 1990 Nüfus Sayımı sonuçlarına göre, Türkiye'nin 15-24 yaş arasındaki nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı % 20'dir. 12-24 yaş arasındaki nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı ise % 27'dir (Bayhan,1997: 224). Bu oran, 25 yaşın altındaki nüfus kitlesi için % 60'dır (Yörükoğlu, 1993:15). 1995 yılında yapılan bir tespite göre, "Türkiye'de yükseköğretimde okullaşma oranı, açık öğretim dahil % 17.3'dür. Bu oran, sadece örgün öğretim göz önüne alındığında ise % 10.1'dir" (Bayhan, 1997: 374). 1996-1997 Öğretim yılında; örgün eğitimde öğrenim gören, yüksek öğretim gençliğinin toplam nüfusa oranı % 13.6'dır. Açık öğretimle birlikte bu oran % 21.1'i bulmaktadır (Büyükkaragöz vd,1998:180). Bu örneklerde de görüldüğü gibi, Türkiye'de genel nüfus yapısının çoğunluğu gençlerden oluşmaktadır. Bu suretle Türkiye'nin ilerlemesi, kalkınması, çağdaş gelişmiş ülkeler seviyesine ulaşabilmesi için çoğunluğu teşkil eden bu genç neslin çok iyi yetiştirilmesi gerekmektedir.

Bu açıdan bireyin yaşadığı sosyalleşme süreci büyük önem taşımaktadır. Zira, toplumsallaşma sürecinde birey, toplumun sosyal ve kültürel değerlerini özümlemekte, kişiliğine katmakta böylelikle toplumun işlevsel bir üyesi haline gelmektedir. Birey;

hayat süreci içinde; aile, okul, iş ve çalışma hayatı, kitle iletişim araçları ve sosyal kurumlar ekseninde karşılıklı etkileşim ile toplumsallaşarak *sosyal kimlik* kazanmaktadır. Gençlik çağı, insan hayatının biyolojik, psikolojik ve sosyolojik boyutu ile çocukluktan yetişkinliğe geçişte bir köprü işlevi görmektedir. Türkçe'deki "*delikanlı*" sözcüğü ile de nitelendirilen genç ve gençlik dönemi, dinamik yapısıyla, bedensel, ruhsal ve sosyal değişimlerin en yoğun yaşandığı bir dönemdir. Son ergenlik devresi ile yetişkinlik devresi arasındaki geçiş sürecinde olan üniversite gençliği; mesleğe hazırlanma ve hayata atılmanın eşliğinde bulunmaktadır. Bu suretle bir yandan gençliğin verdiği dinamizm ve olgunlaşma sancılarını yaşarken, diğer taraftan üniversiteden mezun olunca, iş bulma ve evlenme gibi sosyal sorumluluk duygularının ikilemini yaşamaktadır. Üniversite gençliği; genellikle 18-24 yaş grubunu oluşturan, örgün eğitimin son evresinde öğrenim gören, kendilerine has bir gençlik kültürü oluşturan, araştırmacı, eleştirci ve sorgulayıcı bir niteliğe sahip olan, kendilerini toplumun önderi ve toplumu yönetmeye namzet olarak gören bir gençlik kesimidir. Bu anlamda, ülkenin geleceği bilimsel donanımla bezenmiş sağlıklı nitelikli bir üniversite gençliğinin yetişmesine bağlıdır. Üniversite gençliği, her ne kadar belli bir sosyal ve kültürel grubu oluştursa da her gencin ailesi, akran grubu, hayatını sürdürdüğü sosyal çevresi ve toplumsallaşma sürecinin gerçekleştiği alan farklı olduğundan, toplum örneğinde olduğu gibi her genç, ayrı bir dünyadır. Fakat toplumun işlevsel üyeleri olan bireylerin toplumsallaşma ve kültürleşme sürecinde asgari müştereklerde birleşmeleri, gerçeğinden hareketle toplumsal kurumların da bireye birbirinden çok farklı olmayan modeller sunmaları önem arz etmektedir (Bayhan 1997: 371-372).

Genç insan, aileden sonra, akran ve arkadaş grubunun sosyal ve kültürel değer kodlarının etkisini yaşadığından genelde bir arayış içindedir. Ailesinin, arkadaş grubunun, okulun ve medyanın sunduğu sosyal ve kültürel modelleri anlamlı bir bütünlük içinde değerlendirip, özümseyen gençler sağlıklı kişilik geliştirirler. Buna karşın, bağlı olduğu sosyal gruplar ve kurumların birbirinden çok farklı etkide bulunmaları karşısında genç, anomik ve yabancılaşmış kişilik içine girebilmektedir. Bu yüzden, toplumun geleceğinde önemli bir yere ve potansiyele sahip olan gençliğin, sağlıklı ve nitelikli olarak yetiştirilmesi, sorunlarının giderilmesi gerekmektedir. Gençlik sorunları; psikolojik, fizyolojik, ekonomik, duygusal, cinsel, kuşak çatışması, ideolojik sapma, işsizlik, sağlıksız barınma ve beslenme, yetersiz sağlık ve eğitim hizmetleri vb. gibi belli başlı "*geleneksel sorunlar*" ile çağdaş dünyada sosyal değişmeye bağlı olarak gelişen, çarpık kentleşme, değerlerdeki değişimler ve medyanın tek boyutlu etkisiyle meydana gelen kültürel yabancılaşma, anomi, gelecek korkusu, kimlik bunalımı, sosyal psikolojik

sorunlar, uyuşturucu madde bağımlılığı, yalnızlık, stres, şiddet ve güvensizlik vb. gibi “*güncel sorunlar*” olarak analiz edilebilir. Ancak Türkiye’nin sosyal yapısına bağlı olarak gençliğin sorunlarının temelinde, gençlere yeterli eğitim imkânının sunulamaması ve işsizlik sorununun yattığı söylenebilir (Bayhan 1997: 372–373).

Türkiye’de genç nüfus oranına ve potansiyeline paralel olarak, çocuklara ve gençlere yeterli eğitim-öğretim imkânı verilememekte, ilköğretimden sonra öğrenim görenlerin oranı düşmektedir. Mesleki ve teknik orta öğrenimin yetersiz olmasından ve yüksek öğrenim imkânı sunamamasından dolayı, gençlik üniversite öğrenimi görmek amacıyla genel liselere yönelmekte bu liselerdeki öğrenci oranı ise hızla artmaktadır. Liselerden mezun olanlar, artık her yıl milyonu geçen sayılarda yüksek öğrenim görmek için üniversite sınavlarına girmektedir. Üniversite sayısının ve belirledikleri öğrenci kontenjanlarının sınırlı olması nedeniyle, her yıl üniversiteye girebilme yarışına katılanların sayısı belli bir oranda artmaktadır (Bayhan 1997:373-374).

Bayhan’ın (1997:374) ifade ettiği gibi, “bir meslek kazanma amacı çerçevesinde üniversiteye girme uğraşısı, mezun olduktan sonra işsizlik sorunu ile çelişki oluşturmaktadır. Toplumun ihtiyacına göre yükseköğretim yapılanması bire-bir örtüşmemektedir. Bir yandan her il’e bir fakülte sloganıyla yükseköğretimde okullaşma oranı niceliksel olarak arttırılırken, diğer taraftan yeni açılan üniversitelerin öğretim üyesi ve sosyal alt-yapı ihtiyaçları tam karşılanamamaktadır. Dolayısıyla, verilen eğitim-öğretimin yetersiz olması çelişkisi yanında, üniversite gençlerinin işsiz kalması, ya da gördükleri öğretimle ilişkisi olmayan işlerde istihdam edilmeleri, Türkiye’nin paradoksal toplum yapısını yansıtmaktadır.” Türkiye’nin geleceği için bu sorunların belirlenip acilen çözülmesi ayrı bir önem arz etmektedir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Yöntem, "bilimsel araştırmaların mantık çerçevesi içinde düzenlenmesini yürütülmesini ve sonuca bağlanmasını yansıtan strateji veya yaklaşımdır" (Erdoğan, 1977: 56). Sosyologlar, yöntemi; "istatistiki ölçme, analiz ve değerlendirmeye" ağırlık veren kantitatif (niceliksel) yöntem, Weber'in "*verstehen*" (anlama) yaklaşımına ağırlık veren kalitatif (niteliksel) yöntem diye ikiye ayırarak ele almaktadır (Erdoğan, 1977: 9-10) Bu araştırmada her iki yaklaşıma da yer verilmiştir. Bilimsel araştırmalar genellikle, hipotezleri "*test etme*" ya da sosyal gerçekliği "*keşfetme*" diye iki temel yöntemsel amaca göre sınıflandırılmaktadır (Stacey, 1987: 223-225; Riley, 1963: 14-15). Bu araştırmanın yöntemsel amacı keşfetme olup, betimleyici nitelikte bir araştırmadır.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini diğer bir ifade ile ana kütlelerini, 1998- 1999 Öğretim Yılı İkinci Yarı Yılı Mayıs ayında KSÜ’ de kayıtlı lisans öğrencileri oluşturmaktadır. Tıp Fakültesi öğrencileri Çukurova Üniversitesinde öğrenim gördüklerinden bu araştırmanın kapsamı dışında tutulmuştur. 1999 yılı Mayıs ayında KSÜ Öğrenci İşleri Daire Başkanlığı Bilgisayar kayıtlarına göre, Fakülterde lisans öğrenimi gören 2395 öğrenci tespit edilmiştir. Bu öğrencilerden, fakülte, bölüm, sınıf ve cinsiyet oranları dikkate alınarak %10'una tekabül eden 243 öğrenci, kademeli ve oranlı tesadüfi örnekleme diğer bir ifade ile tabakalı ve oranlı tesadüfi örnekleme yoluyla seçilerek araştırmanın örneklem grubu oluşturulmuştur.

Veri Toplama, Tasnif ve Değerlendirme

Bu araştırmaya başlamadan önce araştırmacı, iki yıl kadar uzun bir süre üniversite ve öğrenciler üzerinde gözlemlerde bulunmuş, KSÜ yöneticileri ile görüşerek araştırmanın konusu ve amacı hakkında sözlü olarak bilgi vermiş, daha sonra yazılı olarak başvuruda bulunarak araştırma için gerekli izni almıştır. Araştırmaya başladıktan sonra konu ile ilgili kitap, dergi, gazete, broşür, üniversiteye ait kayıt, defter ve belgeler inceleyerek gerekli bilgileri toplamıştır.

Toplum bilimlerinde yöntem kitaplarındaki soru hazırlama teknikleri esas alınarak bu konu ile ilgili yüksek lisans ve doktora tezleri ve çeşitli kitaplar incelendikten sonra bir anket hazırlanmıştır. Ankette toplam kırk iki soruya yer verilmiştir. Bu soruların kırk adedi kapalı uçlu, diğer ikisi açık uçludur. Anket formları basıldıktan sonra her fakültenin bölüm başkanlarına ve öğrenci danışmanlarına verilerek öğrenciye ulaştırılması ve uygulanması sağlanmıştır. Daha sonra anket sonucu elde edilen veriler bilgisayarda değerlendirilmiş (KSÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü bilgisayarlarında) ve ardından, bulgular yorumlanarak araştırma tamamlanmıştır

BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

ÖĞRENCİLERİN BAZI ÖZELLİKLERİ

Yüksek öğrenim gençliğinin boş zamanları değerlendirme tarzı, her şeyden önce onların bazı kişisel karakteristikleriyle yakından ilişkilidir. Bu yüzden, örneklem grubuna giren yüksek öğrenim gençliğinin toplumsal kökeni, cinsiyeti ve okudukları fakültelere ilişkin veriler bu başlık altında irdelenmektedir.

Tablo 1: Öğrencilerin Nüfusa Kayıtlı Olduğu İller

İller	Öğrenciler	
	Sayı	%
Kahraman Maraş	69	28.4

Komşu iller	86	35.4
Diğer iller	88	36.2
Toplam	243	100.0

Yukarıdaki tabloda belirtilen komşu iller; Adıyaman, Adana, Gaziantep, Kayseri, Malatya, Osmaniye, Sivas'tır. Diğer iller ise; Ankara, Amasya, Elazığ, Erzincan, Hatay, İçel, İstanbul, Kırşehir, Samsun, Siirt vb. illerdir.

Bu verilerde öğrencilerin yaklaşık 2/3'ünün yani % 63.8' inin Kahraman Maraş ve çevresindeki komşu illerden olduğu görülmektedir. Bu veriler, KSÜ' nün bölge üniversitesi olma yolunda belirli bir aşama kaydettiğini göstermektedir denilebilir.

Tablo 2: Öğrencilerin Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyet	Sayı	%
Kız	81	33.3
Erkek	162	66.7
Toplam	243	100.0

Tablo 2'den anlaşıldığı üzere örnekleme dahil olan öğrencilerin üçte biri (% 33.3) kız öğrencilerden oluşurken üçte ikisi yani % 66.7'si erkek öğrencilerden oluşmaktadır. Bu oran, KSÜ'nün kız/erkek öğrenci dağılımı ile de paralellik göstermektedir (bkz. Tekinel, 1999).

Tablo 3: Öğrencilerin Fakülterele Göre Dağılımı

Fakülteler	Sayı	%
Fen-Edebiyat Fakültesi	131	53.9
Ziraat Fakültesi	36	14.8
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	33	13.6
Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi	20	8.2
İlahiyat Fakültesi	14	5.8
Orman Fakültesi	9	3.7
Toplam	243	100.0

Tablo'daki verilere bakıldığında, KSÜ lisans öğrencilerinin % 53.9'u olan yarısından biraz fazlasını Fen-Edebiyat Fakültesi öğrencileri oluşturmaktadır. Diğer beş fakültenin öğrencilerinin toplam oranı % 46.1'dir. Fen-Edebiyat Fakültesi daha önceki yıllarda orta öğretime ve ilköğretime yönelik sertifika vererek öğretmen yetiştirdiğinden, memur ve öğretmen olmayı bir ülkü olarak benimsemiş orta tabaka Türk toplumu ve ailesi için bu fakülteler Eğitim Fakültelerinden sonra bir tercih konusu olmaktadır. Özellikle ülkenin çok sayıda öğretmen ihtiyacı olduğu şu dönemde bu tercih daha da artmaktadır. Ayrıca temel bilimlere yer verdiği için, yeni kurulan birçok üniversitenin temelini bu fakültelerin oluşturduğu söylenebilir.

YÜKSEK ÖĞRENİM GENÇLİĞİNİN BOŞ ZAMAN ETKİNLİKLERİ

Yüksek öğrenim gençliğinin zorunlu faaliyetleri dışında vakitlerini nasıl

geçirdikleri, hangi etkinliklere katıldıkları, üniversite imkânlarını nasıl değerlendirdikleri, popüler kültürün en önemli öğelerinden olan televizyona açık olma düzeyleri ve müzik dinleme/dinledikleri türlerin tespiti büyük önem taşımaktadır. Bu durum, genç nüfusun zihniyet dünyasını ele verebileceği gibi, yaşadıkları sorunlar, hayata bakış açıları, gelecek vizyonları konusunda da bir fikir verebilecektir. Katılınan faaliyet türleri kişinin içinde bulunduğu sosyo/ekonomik ve kültürel koşullarla ilişkili olduğu kadar, bu koşulların ne tür bir zihniyet dünyasının inşasına olanak sağladığı gerçeğiyle de bizi yüzleştirmiş olacaktır. Aşağıda yüksek öğrenim gençliğinin boş zamanlarını değerlendirme biçimlerine ilişkin bulgulara yer verilmektedir.

Tablo 4: Öğrencilerin Katıldıkları Boş Zaman Etkinliklerine Göre Dağılımı

Etkinlikler	Öğrenciler	
	Sayı	%
Gazete, dergi ve ders dışı kitap okuyanlar	108	44.4
Televizyon seyredenler	25	10.3
Kahveye gidenler	6	2.5
Kantinde sohbet edenler	13	5.3
Spor yapanlar	20	8.2
Müzikle uğraşanlar	12	4.9
Karşı cinsten arkadaşla gezenler	9	3.7
Uyuyarak dinlenenler	28	11.5
Başka	22	9.1
<i>Toplam</i>	<i>243</i>	<i>100.0</i>

Tablo 4'den de anlaşılacağı üzere, öğrencilerin % 44.4 gibi büyük bir oranı boş zamanını ders dışı kitap, dergi ve gazete okuyarak geçirmektedir. Kahraman Maraş'ta öğrenciye yönelik sosyal faaliyetlerin az olmasının öğrenciyi bu yöne meyletmış olabileceğini düşünmek mümkündür. Bu faaliyet, öğrencilerin kimi kötü alışkanlıklar ve kötü çevrelere/gruplara katılmalarının önüne geçebilmesi ve onlarda kültürel alışkanlıklar oluşmasına katkı sağlayabilmesi açısından dikkate değer bir faaliyettir. Boş zamanda yapılan ikinci faaliyet % 11,5'in ifadesiyle uyku ve dinlenmedir. Üçüncü sırada bunu yakın bir oranla boş zamanında televizyon seyredenler (% 10.3) takip etmektedir. Boş zamanında; spor yapma (% 8.2), kantinde arkadaşlarıyla sohbet etme (% 5.3), müzikle uğraşma (% 4.9), karşı cinsten bir arkadaşla gezme (% 3.4), kahveye gitme (% 2.5) gibi faaliyetler çizelgedeki verilerden de anlaşıldığı gibi öğrencilere fazla cazip gelmemektedir. Başka seçeneğini işaretleyen öğrenciler (% 9.1), boş zamanlarında belirli bir faaliyetle uğraşmadıklarını ancak duruma göre yukarıda belirtilen faaliyetlerin herhangi birini bazen bir kaçını gerçekleştirdiklerini belirtmişlerdir.

Tablo 5: Öğrencilerin Boş Zamanlarında Üniversitenin Hizmet Birim ve Tesislerinden Yararlanma Derecesi

Hizmet Birim ve Tesisleri	Yararlanma Derecesi					Toplam
		Çok	Oldukça	Biraz	Hiç	
Kantinler	Sayı	42	83	79	39	243
	%	17.3	34.2	32.5	16.0	100.0
Kütüphane	Sayı	24	75	93	51	243
	%	9.9	30.9	38.3	20.9	100.0
Spor salonu	Sayı	7	13	50	173	243
	%	2.9	5.3	20.6	71.2	100.0
Basket sahası	Sayı	0	8	28	207	243
	%	0.0	3.3	11.5	85.2	100.0
Başka (Bilgisayar Lab. vs.)	Sayı	0	3	3	237	243
	%	0.0	1.2	1.2	97.6	100.0

Öğrencilerin, boş zamanlarında Üniversitenin hizmet birim ve tesislerinden ne derece yararlandığı hususunda “çok” seçeneğinin belirtilmesinde % 17.3'le kantin, % 9.9'la kütüphane, ön sırada gelmektedir. Bu konuda çok seçeneğinde en az işaretlenen veya hiç işaretlenmeyen yerler basket sahası ve bilgisayar laboratuvarıdır. Birim ve tesislerden “oldukça” yararlananlar arasında ilk sıralarda % 34.2 ile kantin, % 30.9'la kütüphane gelmektedir. Oldukça yararlananlar arasında en az işaretlenen % 1.2' yle bilgisayar laboratuvarıdır. Üniversitenin hizmet birim ve tesislerinden biraz yararlananlar arasında % 38.3' ile kütüphane, %32.5'le kantin, yine ön sırada gelmektedir. Bilgisayar laboratuvarı % 1.2'le biraz seçeneğinde en az işaretlenen yer olmuştur. Üniversitenin hizmet birim ve tesislerinden hiç yararlanılmayanlar sıralamasında yani hiç seçeneğinin tercihinde; % 97.6'yla bilgisayar laboratuvarı, % 85.2'yle basketbol sahası, % 71.2'yle spor salonu, ön sırada gelmektedir. Burada en az hiç seçeneğinin işaretlendiği yer ise % 16.0'la kantindir.

Üniversitenin birim ve tesislerinden en çok yararlanan yerler; kantin ve kütüphane olurken, en az yararlanan yerler, bilgisayar laboratuvarı ve basketbol sahası olmaktadır.

Tablo 6: Öğrencilerin Üniversite Kütüphanesinden Yararlanma Durumu

Öğretim Yılı	Yararlanılan Kaynakların Türü ve Sayısı					
	Kitap			Dergi		
	Yerli	Yabancı	Toplam	Yerli	Yabancı	Toplam
1993-1994	-	-	1396	-	-	-
1994-1995	2483	28	2511	96	12	108
1995-1996 (6ay)	2761	32	2793	32	3	35
1996-1997	3756	84	3840	83	24	107
1997-1998	2642	220	2862	90	38	128

1998-1999	4589	241	4830	358	64	422
1999-2000	3964	177	4141	398	24	422

Kaynak: KSÜ Eğitim-Öğretim Faaliyet Raporları, 2000

Yukarıdaki tabloya bakıldığında daha önce tespit edildiği üzere (bkz. Tablo 4) öğrencilerin % 44.4 gibi nerdeyse yarıya yakınının boş zamanlarında kitap, dergi ve gazete okuduklarını beyan etmelerine rağmen, bu oransal yoğunluğun kütüphaneyi kullanmaya bir şekilde yansımadağı görülmektedir.

Tablodaki veriler, öğrencilerin boş zamanlarında kütüphaneden her yıl artan bir oranda yaralandıklarını göstermekle birlikte, öğrenci genel nüfusu dikkate alındığında oldukça düşük kalmaktadır. 1994–1995 öğretim yılında öğrenciler tarafından toplam 2511 kitap alınmış, bu sayı 1999–2000 öğretim yılında 4141'e çıkarak yaklaşık iki katı bir gelişme olmuştur. Dergilerden yararlanma sayısında da önemli bir artış görülmektedir. 1994–1995 öğretim yılında öğrencilerce kütüphaneden 108 dergi alınırken, 1999–2000 öğretim yılında bu sayı yaklaşık dört katına yani 4224'e ulaşmıştır. Bu sayılar belki ideal ve özlenen sayılar değildir. Fakat azda olsa olumlu bir gelişme söz konusudur. Edinilen bilgilere göre, tezlerden yararlanma henüz pek gelişmemiştir. 1997–1998 öğretim yılında 7, 1998–1999 öğretim yılında 16, 1999–2000 öğretim yılında ise 28 tez olmak üzere üç öğretim yılında toplam 51 tezden yararlanılmıştır. Bu çok düşük bir rakamdır. Üniversitede lisansüstü doktora programının olmaması bu konuda etkili olmuştur denebilir.

Bu verilerden hareketle denilebilir ki, kütüphaneden tam kapasite yararlanmak için; öğrencilere boş zamanı bilinçli kullanma, kitap okuma, araştırma ve inceleme yapma zevki aşılmalıdır. Bununla birlikte kütüphane daha iyi bir mekânda kurularak fiziki yapısı geliştirilip, kitap türü açısından zenginleştirilebilirse kitap ve dergilerden yararlanan öğrenci sayılarının kat kat artacağı rahatlıkla söylenebilir.

Tablo 7: Öğrencilerin Boş Zamanlarında Televizyon Programlarını Seyretme Durumlarına Göre Dağılımı

Televizyon Programları	Öğrenciler	
	Sayı	%
Spor programları	37	15.2
Müzik ve eğlence	32	13.2
Haberler	5	23.5
Belgeseller	25	10.3
Yerli dizi ve filmler	12	4.9
Yabancı dizi ve filmler	19	7.8
Açıkoturum, panel vb. prog.	35	14.4
<i>Toplam</i>	<i>243</i>	<i>100.0</i>
<i>Toplam</i>	<i>243</i>	<i>100.0</i>

Bir önceki tabloda, öğrencilerin boş zaman faaliyetleri içinde televizyon seyretme, % 10.3 gibi fazla yüksek olmayan düşük sayılabilecek bir oranı teşkil ettiği belirtilmişti. Bu öğrencilerin içinde birinci sırada, 1/4'e yakın yani % 23.5' lik bir kesim televizyonda en çok haber programlarını seyretmektedir. Yine haber türü açık oturum, panel ve benzeri sohbet programlarını seyreden öğrencilerin oranı % 14.4' tür. Bu iki rakamı birleştirdiğimizde % 37.9 gibi yüksek bir oran ortaya çıkmaktadır. Haber ve haber türü programları en çok izleyen öğrencilerin, ülke meselelerine karşı daha duyarlı ve idealist tipler olduğu düşünülürse; KSÜ öğrencilerinden küçümsenmeyecek bir oranın, ülke meselelerine karşı daha duyarlı idealist gençlerden oluştuğu söylenebilir. Tablodaki verilerde ikinci olarak en çok izlenen program, % 15.2' lik bir oranla spor programlarıdır. Bu oranı çok yakın bir farkla takip eden % 13.2' lik bir kesimde müzik ve eğlence programlarını izlediğini belirtmiştir. Genç ve dinamik çağdaki üniversite öğrencisinin bu tür programlara karşı ilgi duyması doğaldır. Bu oranın lise çağındaki gençlerde biraz daha yüksek çıkması muhtemeldir. Ancak bazı öğrenciler, bu tür programların televizyonda çok aşırı sergilendiği öğrencinin fazla vaktini aldığı, dersleri engellediği düşüncesiyle fazla izlemediklerini belirtmişlerdir. Televizyonda bilimsel program sayılan belgeselleri izleyenlerin oranı %10.3' tür. Bu oranlara bakıldığında televizyonda; haber, açık oturum, panel, spor, müzik-eğlence ve belgeseller birbirlerine çok yakın oranlarda seyredilmektedir. Bunlar dışında kalan programlar içinde, yerli dizi ve filmler (% 4.9) ile yabancı dizi ve filmlerin (%7.8) öğrenciler arasında çok fazla izleyici bulamadığı söylenebilir. Başka seçeneğini işaretleyen %10.7' lik bir kısım öğrenci ise, belli bir programa bağlı kalmadığını, duruma ve şartlara göre, televizyondaki programlardan her hangi birini seyrettiğini belirtmiştir.

Tablo 8: Boş Zamanlarında Dinledikleri Müzik Türüne Göre Dağılımı

Müzik Türleri	Öğrenciler	
	Sayı	%
Özgün müzik	37	15.2
Pop müzik	41	16.9
Türk halk müziği	60	24.7
Türk sanat müziği	39	16.0
Dini müzik	10	4.1
Arabesk	20	8.2
Türk hafif müziği	5	2.1
Batı müziği	5	2.1
Başka	26	10.7
<i>Toplam</i>	<i>243</i>	<i>100.0</i>

Tabloda birinci sırada, öğrencilerin % 24.7' sinin diğer bir deyişle 1/4'ünün ifadesiyle en çok dinlediği müzik türü, Türk Halk Müziğidir. KSÜ öğrencilerinin büyük bir kesiminin muhafazakâr ve kırsal kesim aile çocuğu olması ve Kahraman Maraş'taki

sosyal çevrenin bu tür müziğin tercih edilmesinde etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca son dönemlerde kitle iletişim araçlarında Türk Halk Müziğine yönelişin, bu konudaki arayışların ve halk müziğine gereken değerin verilmeye çalışılmasının da etkisi olmuştur denebilir. Çizelgede ikinci sırada, % 16.9' luk bir öğrenci kesimince en çok pop müziğinin dinlendiği görülmektedir. Kitle iletişim araçlarınca pop müziğin sürekli en çağdaş, en popüler ve en yaygın müzik olarak tanıtılıp, yoğun bir şekilde moda olarak sunulması, öğrencileri, hatta Türk toplumunu haliyle etkilemektedir. Ayrıca bu tür müziğin, çok sesli, hareketli, canlı ve eğlence müziği olması, delikanlılık döneminde birçok genci cezp edebilmektedir. Öğrenciler tarafından en çok tercih edilerek dinlenen müzik türlerinden pop müziğine çok yakın oranlarda, % 16.0 ile Türk Sanat Müziği, % 15.2 ile de özgün müzik gelmektedir. Türk Sanat Müziği, büyük bir sanat değeri taşımasına rağmen, yerini koruyamamakla birlikte yine de öğrenciler tarafından üçüncü derecede tercih edilen müzik türü olduğu dikkati çekmektedir. Özgün müzik ise, yeni gelişen özellikle de özel radyoların çokça yer verdiği bir müzik türü olarak öğrenciler tarafından ilgiyle dinlendiği gözlenmektedir.

Bir zamanlar çok yaygın olan, daha çok Güneydoğu halkının izlenimlerini taşıyan, gecekondu ve dolmuş müziği olarak bilinen gurbet, acı ve ızdırab gibi temaları yansıtan Arabesk Müziğine, bugün gençler tarafından fazla ilgi duyulmadığı dikkati çekmektedir. Özellikle de KSÜ'lü gençlerin ancak % 8.2 gibi çok küçük bir kesimi tarafından tercih edilen bir müzik türü olarak görülmektedir. Tablodaki verilerden, dini müzik (% 4.1), hafif müzik (% 2.17), batı müziği (% 2.1) gibi müzik türlerinin öğrenciler tarafından fazla tercih konusu olmadığı anlaşılmaktadır. Başka seçeneğini tercih eden % 10.7' lik kesim, müzik türleri arasında tercih yapmadığını şartlara göre her tür müziği dinlediğini belirtmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmanın verilerinden hareketle, KSÜ'deki yüksek öğrenim gençliğinin boş zamanlarını değerlendirme konusunda yüksek bir duyarlılık sergilemedikleri, pasif/edilgen etkinlikler içerisine girdikleri ve boş zamanı geçirmenin sunulu imkânlar ve koşullarla sınırlı bir görünüm arzettiği söylenebilir.

Boş zamanın, bireyin kişiliğinin gelişmesinde, toplumsal refah ve kalkınmanın sağlanmasındaki rolü dikkate alındığında, üniversite öğrencilerinin pasif boş zaman değerlendirme alışkanlıklarının, ülke refahının artmasına katkı sağlamaktan uzak olduğu gibi, gençlerin kimliksel gelişimleri üzerinde de pozitif bir etkiden uzak olduğu sonucuna varılabilir.

Boş zamanın yapıcı, geliştirici, özgürleştirici bir tarzda geçirilmesi için gençlerin içinde buldukları sosyo/ekonomik koşullar ve üniversite imkânlarının iyileştirilmesi bir gereklilik arz etmektedir. KSÜ öğrencilerinin boş zamanlarını daha etkin, aktif ve yararlı faaliyetlerle geçirebilmeleri konusunda ise şu önerilerde bulunmak mümkündür:

-Öğrencilere, boş zamanlarını daha iyi değerlendirebilecekleri imkanlar; tesisler, etkinlikler, organizasyonlar sunulmalı

-Boş zaman etkinlikleri bir plan ve program dahilinde olmalıdır.

-Yeni sosyal etkinlikler düzenlenmeli ve mevcut etkinlikler zenginleştirilmelidir.

-Boş zamanı değerlendirme uygulamalarında yenilikler izlenmelidir.

-Boş zamanı değerlendirecek sosyal tesislerin ve hizmet yerlerinin alt yapısı uygun hale getirilmelidir.

-Öğretim elamanlarına ve öğrenci gençliğe boş zamanı değerlendirme konusunda seminer ve konferanslar verilmelidir.

-Öğrenciler kötü alışkanlıklara karşı uyarılmalıdır.

-Boş zaman etkinlikleri, gençleri eğlendirirken aynı zamanda eğitmeli ve bir kişilik kazandırmalıdır.

-Boş zaman etkinlikleri, gençlere milli kültürü verirken, global kültürü de tanıtmalıdır.

-Boş zaman etkinlikleri, öğrencilere hoşgörüyü, diyalogu, yardımlaşmayı ve paylaşmayı öğretmeli, demokratik yaşama hazırlamalıdır.

-Televizyonda eğlencenin yanı sıra eğitici film ve dizilere de yer verilmeli, eğlendirirken aynı zamanda dinlendirmeli ve eğitmelidir.

-Televizyonda gelişmiş ülke gençlerinin nasıl eğlendiği yanında nasıl çalıştığı da gösterilmelidir.

-Üniversite diğer kuruluşlardan yararlanmalıdır.

-Eğitici geziler düzenlenmelidir.

- BESYO (Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulu)'nun önderliğinde öğrenciler spora özendirilmelidir.

-Üniversitede bir rehberlik bürosu kurularak hizmet vermelidir.

KAYNAKÇA

ABADAN, Nermin, (1961), *Üniversite Öğrencilerinin Serbest Zaman Faaliyetleri*, Ankara,SBF Yay.

AKSU, Meral, (1992), "Yüksek Öğretim Gençliği ve Sorunları Üzerinde Bir Çalışma" *Fırat Havzasında Yüksek Öğrenim*, Elazığ: Fırat Üni.Fırat Havzası Araştırma Merkezi Yay. no:12.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2007 17 (2)

ALKAN, Türker- ERGİL, Doğu, (1982), *Siyaset Psikolojisi Siyasal Toplumsallaşma*, Ankara, Turhan Kitabevi.

ATALAY, Beşir, (1979), *Köy Gençliği Üzerinde Sosyolojik Bir Araştırma (Büyükgeçit Köyü Araştırması)*, Erzurum: Atatürk Üniv. İşletme Fak. Yay.

ARMANER, Neda, (1986), "Yüksek Öğrenim Gençliğinin Psiko -Sosyal Sorunları", *Milli Kültür, Gençlik Özel Sayısı Sayı: 63*, (Mayıs).

BAYHAN, Vehbi, (1997), *Üniversite Gençliğinde Anomi ve Yabancılaşma*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay.

BAYMUR, Feriha, (1969)"Yurtlarda Kalan Yüksek Öğrenim Gençliğinin Problemleri", *H.Ü. Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1(1), (Mart).

BOTTOMORE, Tom, (1984), *Toplumbilim*, Çev. Ünsal OSKAY, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

BROWN, James, W.TORNTON, James, (1965), *Yüksek Öğretim*, Çev.A.Ferhan OGUZKAN vd., Ankara, Milli Eğitim Basımevi.

BÜYÜKKARAGÖZ, S. Savaş vd., (1998), *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*, Konya: Mikro Yay. No: 07.

ÇELEBİ, Nilgün (ty), "Genç, Sosyalleşme, Sosyal ve Kültürel Yapı", *Aile Yazıları III*, Haz: Beylü DİKEÇLİGİL ve Ahmet ÇİĞDEM, Ankara: Aile Araştırma Kurumu Yayınları.

ÇELEBİ, Nilgün, (1990), "Genç ve Kültürel Bütünleşme", *Aile Yazıları II*, Haz. Beylü DİKEÇLİGİL ve Ahmet ÇİĞDEM, Ankara: Aile Araştırma Kurumu Yayınları.

DEMİR, Ömer ve ACAR, Mustafa, (1992), *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, İstanbul: Ağaç Yay.

EKŞİ, Aysel (1982), *Gençlerimiz ve Sorunları*, İstanbul, İstanbul, Üni. Yay.

ENÇ, Mithat (1976), *Ruh Sağlığı Bilgisi*, 6.Basım, İst: MEB Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi Öğretmen Kitapları.

ERDOĞMUŞ, Zeki, (1977), *Kırsal Bölgelerden Ankara Kıbrıs Bayraktar İlkokulu Gecekondu Bölgesine Göç Ve Göç edenlerin Kentleşmesi*, Ankara, Hacettepe Üni. Yay.

ERKAL, Mustafa E., (1985), "Toplumda Bir Sosyal Grup Olarak Gençlik", *Milli Kültür*, Sayı: 49.

ERKAL, Mustafa E., (1987), *Sosyoloji (Toplumbilim)*, İstanbul, Filiz Kitabevi Yay.

ERKAL, Mustafa E. (1992), *Sosyolojik Açından Spor*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay.

ERKUL, Ali, (1982), "Prens Sabahattin", *Türk Toplumbilimcileri I*, Haz: Emre KONGAR, İstanbul: Remzi Kitabevi Yay. No:45.

GÖKÇE, Birsen, (1971), *Gecekondu Gençliği*, Ankara, Hacettepe Üni. Yay.

GÖKÇE, Birsen (1976),"Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir inceleme" *Hacettepe Üni. Sosyal*

ve Beşeri Bilimler Dergisi, 8(1).

GÖKÇE, Birsen, (1984), *Orta Öğretim Gençliğinin Beklenti Ve Sorunları*, Ankara, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yay. No:270.

GÖKMEN, H.,vd., (1985), *Yüksek Öğrenim Öğrencilerinin Serbest Zaman Etkinlikleri, Kendilerini Gerçekleştirme Düzeyleri*, Ankara, Milli Eğitim Basımevi.

GÖKSEL, Fuat Aziz, (1986), “Gençlik Ve Ruh Sağlığı”, *Milli Kültür, Gençlik Özel Sayısı*, Sayı: 63.

GÜÇLÜOL, Kemal, (1992), “Yüksek Öğretim Öğrencilerinin Bazı Sorunları: Fırat Üniversitesi Örneği”, *Fırat Havzasında Yüksek Öğretim*, Elazığ: Fırat Üni. Fırat Havzası Araştırma Merkezi Yay. No:12.

GÜLER, Ali, (1994), *Türkiye’de Üniversite Reformları*, Ankara, Adım Yay.

HEBDIGE, Dick, (1988), *Gençlik Ve Alt Kültürleri*, Çev.: Esen TARIM, İstanbul: İletişim Yay. No:66.

KARAKÜÇÜK, Suat, (1999), *Rekreasyon, Boş Zamanları Değerlendirme* Ankara, Bağırhan Yay.

KARASAR, Niyazi, (1979), *Araştırmalarda Rapor Hazırlama Yöntemi: Kavramlar, İlkeler Teknikler*, Ankara, Torunoğlu Ofset.

KASAPOĞLU, Aytül, (1996), “Din Siyaset ilişkileri Öğrenci Gençlik Üzerine Bir Siyasal Kültür Araştırması”, *Ankara Üni. Dil Ve Tarih- Coğrafya Fak. Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 1.

KILBAŞ, Şükran, (1995), *Gençlik Ve Boş Zamanı Değerlendirme*, Adana, Çukurova Üni. Basımevi.

KIR, İbrahim, (1993), *GAP'tan Önce Harran Kasabası'nın Sosyal Yapısı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ, Fırat Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KISAKÜREK, Mehmet A., (1976), *Üniversitemizde Yenileme-Programlar Ve Öğretim Açısından-* Ankara.

KIŞLALI, Ahmet T., (1974), *Öğrenci Ayaklanmaları*, Ankara, Bilgi Yay.

KÖKNEL, Özcan (1970), *Türk Toplumunda Bugünün Gençliği*, İstanbul, Bozok Matbaası.

LEITNER, J. Michael ve LEITNER, F. Saraand, (1989), *Leisure Enhancement*, London: The Haworth Press, Inc.

OĞUZKAN, Turhan (ty), “Gençlik Döneminin Öğrenim Sorunları”, *Aile Yazıları III*, Haz: Beylü DİKEÇLİGİL ve Ahmet ÇİĞDEM, Ankara, Aile Araştırma Kurumu Yayınları.

OZANKAYA, Özer, (1984), *Temel Toplum Bilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara, Savaş Yay.

RİLEY, Matilda White, (1963), *Sociological Research I, A Case Aproach*, Newyork, Harcourt, Brace and World Inc.

SAKAOĞLU, Saim, (1987), “Türk Gençliğinin Kültür Problemleri Ve Atatürk”, *Milli*

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2007 17 (2)

Kültür Gençlik Özel Sayısı, Sayı:57 (Mayıs).

STACEY, Margaret, (1989), “Bilimsel Yöntem”, Çev:Ercan Tatlıdıl, *İstanbul Üni. Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 1.

SENCER, Muzaffer, (1989), *Toplumbilimlerinde Yöntem*, İstanbul, Beta Yay, No: 175.

SEYİDOĞLU, Halil, (1997), *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, İstanbul, Güzem Yay.

SEZAL, İhsan, (1981), *Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar*, Ankara, Birlik Yay.

TEKİNEL, Osman, (1996), “Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi”, *Üniversitelerin Temel Sorunları Çağdaş Eğitim-Çağdaş Üniversite, Üniversitelerimizin Gelişmişlik Durumu*, Ankara, Başbakanlık Basımevi.

TEKİNEL, Osman, (1996), *Üniversitelerin Sorunları*, Ankara, Başbakanlık Basımevi.

TEKİNEL, Osman, (1997), *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi'nin 1997–1998 Öğretim Yılına Başlama Töreni Açılış Konuşması*, Kahramanmaraş, KSÜ Basımevi.

TEKİNEL, Osman, (1999), *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi 1999–2000 Eğitim-Öğretime Başlama Töreni Açılış Konuşması*, Kahramanmaraş, KSÜ Basımevi

TEZCAN, Mahmut, (1981), *Kuşaklar Çatışması, Okuyan ve Çalışan Gençlik Üzerine Bir Araştırma*, Ankara, Kadioğlu Matbaası.

TEZCAN, Mahmut, (1982), *Sosyolojik Açından Boş Zamanların Değerlendirilmesi*, Ankara, Ankara Üni. Eğitim Bilimleri Fak. Yay., No: 116.

TEZCAN, Mahmut, (1997), *Gençlik Sosyolojisi ve Antropoloji Araştırmaları*, Ankara: Ankara, Üni. EBF. Yay.

TEZCAN, Mahmut, (1996), *Eğitim Sosyolojisi*, Ankara, Feryal Matbaası.

TÜRK DİL KURUMU, (1988), *Türkçe Sözlük*, Haz.: Hasan ERDEN vd., Cilt: I- II, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını.

TÜRKDOĞAN, Orhan, (1988), *Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.

TÜTENGİL, C.Orhan, (1967), *Köy Sorunu ve Gençlik*, İstanbul, TMGT Yay.

YALIN, İbrahim ve ÖZDEMİR, Servet, (1999), *Her Yönüyle Öğretmen*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.

YÖRÜKOĞLU, Atalay (ty), “Gençlik ve Yetişkinler: Kuşaklar Çatışması”, *Aile Yazıları III*, Beylü DİKEÇLİGİL ve Ahmet ÇİĞDEM (Haz.), Ankara, Aile Araştırma Kurumu Yayınları: 858.

YÖRÜKOĞLU, Atalay, (1992), *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk*, 5. Baskı, İstanbul, Özgür Yayın-Dağıtım.

YÖRÜKOĞLU, Atalay, (1993), *Gençlik Çağı, Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar*, 8. Baskı,

Yüksek Öğretim Gençliğinin...

İstanbul, Özgür Yayın-Dağıtım.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 17, Sayı: 2 Sayfa:329-340, ELAZIĞ-2007

RUSYA’NIN KIRGIZİSTAN’DAKİ KOLONİ SİYASETİ (1852-1917)

Colonial Policy in Kyrgyzstan of Russian (1852-1917)

Füsun KARA

Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Elazığ.

ÖZET

Rusya'nın Kırgızistan'ı işgali 19. yüzyılın ortalarında başlamış ve 1876 yılında Kırgızistan'ın tamamı Rus İmparatorluğuna dahil edilmiştir. Kırgızistan Rus koloni siyasetinin önemli bir alanı olmuştur, Kırgızistan'ın en iyi toprakları Rus ve Slav göçmenlere verilmiştir. 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise bu bölgeye yerleşen Rus ve Ukraynalıların sayısı artmıştır.

Biz bu çalışmamızda Rus imparatorluğunun koloni siyaseti hakkında bazı tespitlerde bulunmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Kırgız, Koloni Siyaseti, Rus Göçmenler, Rusya.

ABSTRACT

Russian conquest of the Kirgiz territory began in the mid-nineteenth century, and by 1876 they were absorbed into the Russian Empire. Kyrgyzstan became a major area of Russian colonial policy with Russians and other Slavs given the best land to settlers. In the last decades of the nineteenth century, increasing numbers of Russian and Ukrainian settlers moved.

At this study, colonial policy in Kyrgyzstan of Russian Empire (1852-1917), has been drawn basicly.

Key Words: Kirghiz, Colonial Policy, Russian Nomads, Russia.

GİRİŞ

Tarihleri M.Ö. 201 yılına kadar giden ve asırlarca varlıklarını devam ettiren Kırgızlar genellikle Orhun bölgesinde kurulan büyük Türk devletlerine bağlanmışlardır. Kırgız kelimesi ilk olarak M.S. VIII. yüzyılda yazılmış olan Orhun Yazıtlarında geçmektedir. Kırgızlarla ilgili ilk bilgilere Çin kaynaklarında rastlıyoruz. Bu kaynaklara göre; Kırgızların anavatanı Güney Sibiry'a da Yukarı Yenisey havzasıdır. M.Ö.II-I. Yüzyıllarda Tanrı Dağları ile Tannu-Ola arasındaki bölgede Kien-kun adında bağımsız bir devlet kuran Kırgızlar bu devletin yıkılmasıyla siyasi hakimiyetlerini kaybedince, uzun yüzyıllar varlıklarını göçebe olarak sürdürmüşlerdir. Bugün¹ Issık Göl havalisinde, Tekes, Talas ve Çu ırmaklarının yukarı taraflarında, Altay, Pamir, Tanrı Dağlarında yaşayan Kırgız Türkleri VI. yüzyılın sonlarından itibaren Çinliler tarafından Hakas ismi ile zikredilmiştir. 1700'lü yıllarda Kalmuk, Cungar, Oyrat baskılarından dolayı Altay'ların kuzeyindeki yerlerini terk ederek Tanrı Dağlarına göç etmişler, daha sonra da bu bölgede kurulacak olan Hokand Hanlığına bağlanmışlardır. XVIII. Yüzyılın başında Hokand Hanlığı'nın yönetimine giren Kırgızlar², bu hanlıkta nüfusun önemli bir kısmını teşkil ettikleri için, başta ordu olmak üzere, devletin çeşitli kurumlarında söz sahibi olmuşlar, 1876'da Hokand Hanlığı ortadan kaldırıldıktan sonra da³ Rus hakimiyetine girmek zorunda kalmışlardır. Ruslar Kırgızları hakimiyetleri altına alınca onları daha önce yanlışlıkla Kırgız adını verdikleri Kazaklardan ayırt etmek için Kara-Kırgız olarak adlandırmışlardır.

19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başında, Kırgız halkı birçok önemli değişiklik yaparak, kontrolü sağlayan Çarlık yönetimi altında yaşamak zorunda bırakılmıştır. Bu çalışmamızda Çarlık Rusya'sının acımasız bir şekilde yürüttüğü koloni politikası ve bunun Kırgız Türkleri üzerindeki etkisini değerlendirmeğe çalışacağız.

1. Rusya'nın Kırgızistan'da Uyguladığı İdari Politika

¹ Kırgızların bugünkü yurtlarına ne zaman geldikleri hususunda Rus ve Batılı araştırmacılar arasında tartışmalar vardır. Bunlardan bazıları Kırgızların Tanrı Dağlarına XVI-XVII. yüzyıllarda gelmiş olduklarını iddia etmişlerdir. Yine Arap coğrafyacılarının eserlerinde Kırgızların bir kısmının Yenisey'de oldukları söylenirken, bir kısmının da X. yüzyılda Tanrı Dağlarında oldukları zikredilmiştir. Buna karşılık Reşideddin, Sibir'den bahsederken buranın Kırgız bölgesinin kuzey doğusunda olduğunu söylemektedir. Reşideddin'in bu zahına da dayanarak Kırgızların Tanrı Dağları mıntkasını yurt tutmalarının kesin tarihi olarak Moğol istilası sonrasını gösterebiliriz. Ayrıntılı bilgi için bkz: Saadettin Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, Ankara,1999,s.102-103.

² Hokand Hanlığının kurucusu Özbek Şahruh Beydir. Hanlığın halkı Özbek, Kırgız, Kıpçak ve Taciklerden oluşmuştu.

³ W. Barthold, "Khokand", *EI*, vol:5, Leiden1986, s.29.

Rusya'nın Türkistan'da uyguladığı emperyalist politikada 1850-1860'lı yıllarda bölgeye gönderdiği elçilerin etkisi büyük olmuştur. Çünkü bu bölgedeki Rus emperyalizm politikası bu elçilerin vermiş oldukları bilgiler ve yönlendirmeler doğrultusunda gerçekleştirilmiştir⁴. Kırgızistan bölgesine gönderilen elçiler, Rusya'nın bir nevi öncü keşif birlikleri rolünü üstlenmişler idi.

Rusya'nın Kırgızların yaşadıkları toprakları işgal etme hadisesi bir çırpıda olmamış 1852 yılından başlayıp 24 yıllık uzun bir zaman dilimi içerisinde gerçekleşmiştir⁵. Rus ordusu 1852 yılında Hokand Hanlığı'nın Aral Gölü etrafındaki Akmescit istihkamına hücum ederek burayı işgal ettikten sonra⁶, 1854'te Kırgızların kuzeyinde bulunan Uzun-Ağaç, Bişkek ve Tokmak mevkilerini zapt etmiştir. 1861'de Issık-Göl civarı Rusların eline geçmiş, 1867'de Kırgızistan'ın bir kısmı Yedi-Su eyaletine dahil edilerek, Türkistan vilayetine bağlanmıştır; bir kısmı ise, Sır Derya ve Fergana Eyaletleri ile birleştirilmiştir. 1876'da Kırgızistan'ın güney kısmı da Rusların idaresine girmiştir⁷.

Hokand Hanlığı, Rusya tarafından ortadan kaldırıldıktan sonra, bugün Kırgızistan toprakları olarak tanımladığımız alanların büyük bir kısmı Türkistan Genel Valiliği adı altında oblast, uyezd ve volost⁸ gibi farklı idari bölümlere ayrılmıştır. Rusya'nın bölgede uygulamış olduğu yeni idari düzen zaman içerisinde birçok karışıklığı da beraberinde getirmiştir. Çünkü bu sistem geleneksel Kırgız düzenine aykırıydı⁹. Suni ayırım, volost içinde bitmeyen iç mücadeleler ve savaşların sürüp gitmesi için kasıtlı olarak ayarlanmıştır. Tüm Türkistan Türkleri üzerinde olduğu gibi Kırgız Türkleri üzerinde de böl, parçala, idare et taktiği uygulanmıştır.

⁴ Rusya Kırgızlar hakkındaki ilk bilgileri I. Petro'nun 1722-1724 yıllarında Cungar Hanlığının Issık göl karargahında yaşayan elçisi, İvan Unkovskiy'den almıştı. Bu ilk bilgide Kırgızların savaşı bir halk olduğu yazılmıştır. 1780 başlarında Fergana ve Alayı tutsak gezgin Filip Efremov gezmiştir. O, Güney Kırgızları hakkında bilgi vermiştir. Efremov, Kırgız ve Kazakların bazı farklılıklarını, yaşadıkları yerleri, ekonomisini, komşusu Hokand Hanlığını kitabında yazmıştır: S.İ. İlyasov, vd., *İstoriya Kirgizskoy SSR*, II. Kitap, Frunze, 1986, s.484.

⁵ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Saray, *Modern Kırgızistan'ın Doğuşu*, Ankara, 2004, s.41-77; Saadettin Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, Ankara, 1999, s.109-110; C.M. Malabaev, *Kırgız Mamleketinin Tarihi*, Bişkek, 1999, s.73-126; Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, Ankara, 1995, s.157; Alexandre Bennigsen, "Çarlık ve Sovyet Hakimiyeti Altında Türkler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.41, İstanbul, 1986, s.159.

⁶ Baymirza Hayit "Akmescitte Kanlı Savaş", *Milli Türkistan*, S.55, 1944, s.13-16.

⁷ R. Rahmeti Arat, "Kırgızistan" *İslam Ansiklopedisi*, C.6, Eskişehir, 1997, s.739; C.M. Malaev, *Kırgız Mamleketinin Tarihi*, Bişkek, 1999, s.95; Robert F. Bauman, "Rusya'nın Türk Bölgelerinde Yayılması", (Çev: Nasuh Uslu), *Türkler*, C.8, Ankara, 2002, s.581-582.

⁸ S. Begaliev, "Basmaçestvo: Noviy Vzglyad", *Kırgız i Kirgızstan: Opi Novogo İstoriçeskogo Osmusleniya*, Bişkek, 1994, s.109: oblast: vilayet, uyezd: kaza, volost: bucak.

⁹ S. İ. İlyasov, vd., *İstoriya Kirgizskoy SSR, II. Kitap*, Frunze 1986, s.103.

Çarlık Rusya'sı sömürge altındaki yeni ülkelerin yönetilmesi için ayrı bir kanun hazırlamıştır. Kuzey Kırgızistan 11 Temmuz 1867'de kabul edilen “ Vremennaya Polojeniya”nın (Geçici Ahval) esasında 1886'ya kadar yönetilmiştir. Güney Kırgızistan ise 1873 yılında Genel Vali Kaufman tarafından hazırlanan “ polojeniya” (Ahval) esasında yönetilmiştir. 1886 yılına gelindiğinde ise sömürge altındaki halkların yönetimi için Türkistan Genel Valiliği tarafından yeni bir yasa hazırlanmıştır. Bölgeler üzerindeki idari yönetmelik askeri nitelik taşımıştır¹⁰. Bu yürütme organlarında uzun süre askeri yöneticiler vazife görmüştür. Ayrıca bölgeye gelen Rus göçmenler içinden seçilen veya Rusya'dan gelen sivil idareciler de yönetimde görev almışlardır. Rusya, bölgenin yerli halkına güvenmediğinden dolayı uzun süre yerli halktan hiçbir ferde idari görev vermemiştir¹¹. Ancak sistem oluşturulduktan sonra kendilerine hizmet edebilecek bazı yerli idarecilere vazife verilmiştir. 1891 yılında da Step İlini Yönetmek Hakkındaki Tüzük” gibi belgelere dayanarak Kırgız soyluların(manap) yönetim hakkını ellerinden almıştır¹². Aynı kanunla Rusya bölge topraklarını devletleştirme ve buralara Rus göçmenlerini yerleştirme yetkisini de ele almıştır¹³.

Rusya, Türkistan Genel Valiliği vasıtasıyla Kırgızistan topraklarını oluşturan Yedi-Su ilinin Bişkek, Prjevalskiy kazalarını, Sır Derya ilinin Oluya-Ata kazasını, Fergana ilinin Namangan, Çust, Andican, Oş, Margelan, Çimion, Hokant ve İsfaniy kazalarını idare etmekte idi. 1880 yılının başında yeni bir idari düzenleme ile Fergana ilinin kazaları birleştirilmiş Hokant, Margelan, Namangan, Andican ve Oş adında yeni beş kaza teşkil edilmiştir. Görüldüğü üzere Kırgızistan'da Rusların iktidarı sağlamlaştıkça yerli halkla ilgili Rus kanunları da acımasızlaşmaya başlamıştır.

1907 yılındaki seçim kanunlarına göre Türkistan'ın bütün halkı kendi temsilcilerini Devlet Duma'sına seçme hakkından mahrum edilmiştir. Türkistanlılar ile birlikte Kırgız Türklerine de kendilerini yönetecek siyasi, idari ve medeni yeteneklere sahip olmadıklarını ileri sürerek, seçme hakları ellerinden alınmıştır. Zira sömürgeci Rusya için Kırgız halkı ilkel yabani bir halktı. Ruslar, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyılın başlarında Kırgızlar için yabani ve dağlı anlamına gelen “Dikokamenny Kirgiz”¹⁴ tabirini kullanmışlardır.

Bu idari sistemin yanı sıra Rusya diğer taraftan da askeri sömürge idaresine bağlı

¹⁰ Tınçtıkbek Çorotekin, “ Kırgızistan Cumhuriyeti”, *Türkler*, C.19, Ankara,2002, s.249-250.

¹¹ Mehmet Saray, *a.g.e.*, s.71.

¹² S. Begaliev, *a.g.e.*, s.109.

¹³ S. İlyasov vd., *İstoriya Kirgizskoy SSR, II. Kitap*, Frunze,1986, s.286.

¹⁴ S. İlyasov vd., *a.g.e.*, s.286.

olarak bölge polis komiserliği oluşturmak suretiyle yerli halkı kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Bölge polis komiserleri kaymakamların önerisi ve onayı ile atanırken, ilçe kaymakamları ise Türkistan Genel Valisinin onayı ile görevlerine atanmışlardır. İdari atamalarda böyle bir yolun takip edilmesi, Rusya'nın Kırgızistan'daki tüm idari birimleri kontrol altında tutmasını kolaylaştırmıştır¹⁵. Rusya, alınan tüm bu idari tedbirlerin yanı sıra Kırgız Türklerini itaat altına almak amacıyla hakim olduğu bölgede etkili bir ceza kurumları sistemi oluşturmuştur. Bu oluşturulan ceza kurumları sistemi ile Rusya her ne kadar Kırgız Türklerinin huzurunu sağlamayı hedef edindiğini iddia etmişse de gerçekte bu kurumların amacı bölgedeki Türklerin yönetime itaat etmesini sağlamaktı. Herhangi bir başkaldırı esnasında Rus Çarlığının askeri garnizonları ve Rus Kozak Müfrezeleri Valiliğin emri ile silahlı silahsız ayrımı yapmadan Rus çıkarlarını korumak amacıyla acımasızca halka saldırmışlardır. Aynı zamanda Rus askeri garnizonları çıkabilecek bu tür olaylara müdahale için bölgede konuşlandırılmıştır.

Sömürge süresi boyunca hiçbir Kırgız bir uezdin başkanı olarak tayin edilmemiştir. Ruslar nahiye ve köy yöneticisi seçimlerinde devamlı olarak rejime sadık birilerinin seçilmesine özen göstermişlerdir. Halka sanki kendi yöneticilerini kendisi seçiyor görüntüsü verilmiş,¹⁶ gerçekte ise, seçimi denetleyen ve seçim sonucunda adayları tayin eden yine Ruslar olmuştur.

2. Rusya'nın Kırgızistan'daki Koloni Siyaseti ve Kırgız Topraklarını İşgali

Rusya, Türkistan'daki hakimiyetini sağlamak için askeri baskının yanı sıra bölgede kolonizasyon politikası¹⁷ da takip etmiştir. Çarlık Rusya'sı Türkistan'da uygulamış olduğu kolonizasyon siyaseti ile büyük bir bölümü Ruslardan ve diğer Slav milletlerinden oluşan binlerce insanı Türkistan'a yerleştirmiştir. Ruslar daha önceden Başkurdistan ve Kazakistan bölgesinde yapmış oldukları koloni siyasetini bu seferde Kırgız topraklarında uygulamışlardır. Bu kolonizasyon siyasetinde takip edilen diğer bir politika da, Rus Kozaklarının kuzey Kırgızistan'daki en verimli Kırgız topraklarına yerleştirilmeleridir¹⁸. Rusya devlet mülkiyetine alınan topraklara göç ettirdikleri Rusları yerleştirmiştir. Zaman zaman Kırgızistan'a yönelik göç süreci kontrolden tamamen çıkmıştır. Devletin planlı olarak yaptırdığı göçler dışında izinsiz olarak gelip yerleşen Rusların sayısı arttıkça

¹⁵ Toktorbek Ömürbekov, "Sömürge Döneminde Kırgızlar", *Türkler*, C.18, Ankara,2002, s.622.

¹⁶ S. İlyasov vd., *a.g.e.*, s.102.

¹⁷ G.J. Demko, *The Russian Colonization of Kazakhstan 1896-1916*, The Hauge-Paris, 1969, s.40.

¹⁸ Mehmet Saray, *a.g.e.*, s.71; Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul,1981, s.280; Çarlık Rusya'sının, Rus göçmenlerine dağıttığı arazi 45 milyon hektarın üzerinde idi. Bkz. İbrahim Yarkın, "Türkistan'da Rusya'nın Sömürme Siyaseti", *Türk Kültürü*, S.63, Ankara,1968, s.671

bölgedeki Kırgızlar ve Ruslar arasındaki nüfus ve kültürel farklılıklarda artmıştır.

Keyfi göçler özellikle Rusya'daki Stolipin toprak reformundan sonra fazlalaşmıştır. Tüm Türkistan'da olduğu gibi Kırgızistan'da da Rus Coğrafya Cemiyeti ve Rus keşifçileri ile başlayan Rus egemenliğinin temel dolgu maddesi her zaman Rus göçmenler olmuştur. Kırgızistan'a göç eden Ruslar farklı sosyal tabakalardan oluşmaktaydı. Bu göç eden insanların amaçları Kırgızistan'daki verimli topraklara sahip olarak zenginleşmek ve bu toprakları kendilerine ait bir vatan haline getirmektir. Her ne kadar Ruslar uyguladıkları kolonizasyon siyasetini İngiltere'nin de Hindistan'da uyguladığını iddia etmişlerse de hiçbir zaman için İngiltere'den Hindistan'a göç eden insanların sayısı çok fazla olmamıştır. Ayrıca İngiltere'den Hindistan'a göç edenler idari ve askeri görevlerde çalışmak için geçici olarak gelmişlerdir. Ancak Rusya'dan Türkistan'a göç edenler ise bilinçli bir şekilde Orta Rusya ve Ukrayna'dan yerleşme amacıyla gelmişlerdir. Rusya bu tür göçleri teşvik etmek amacıyla da Rus çiftçilerine her türlü yardımı yapmıştır¹⁹.

Kırgız topraklarına yerleşmek amacıyla gelen göçmenler ilk olarak; 1868 yılında Yedisu ilinde yerleşmişlerdir. Rusların Kırgız topraklarına daha geniş çapta göçmen yerleştirme siyaseti 1870'li yılların sonlarında olmuştur. 1800'lü yılların sonlarına gelindiğinde, Burulday, Kulanak, Nikolayevskoe, Tokmak ve diğerlerinin yer aldığı Bişkek ve Prievalsk kasabalarında birçok Rus köyü kurulmuştur. Bu bölgedeki göçmenlerin sayısı yaklaşık olarak 15.100'e ulaşmıştır. Bölgeye göç eden Ruslar, toplam nüfusun yüzde 4.82'sini oluşturmakta idiler. Rusya, bölgeye göçmen yerleştirme siyasetini 1890'lı yıllarda da devam ettirerek, Oş ve Andican kasabalarında Rus yerleşim sahaları kurmuştur. Bu sahaları gelip yerleşen Rusların sayısı 1897 tarihinde 20.000'e ulaşmıştır. Ayrıca Rus göçmenlerden başka yaklaşık 500 Alman Rusyanın Samara ve Stavropol vilayetlerine yerleşmişlerdir²⁰.

19. yüzyılın sonunda bölgenin etnik bakımdan nüfus dağılımına baktığımızda 1897 nüfus sayımına göre Yedisu ilinde yaklaşık 233.700, Semerkant illerinde de 373.000 Kırgız Türkü yaşamakta idi. Aynı yıl bölgedeki Rus ve Ukraynalıların toplam sayısı ise yaklaşık olarak 30.000 civarındaydı²¹.

İkinci büyük göçmen akını 1905-1910 yılları arasındaki tarım reformlarının yapıldığı dönemde gerçekleştirilmiştir. Rus Hükümeti 1905 yılından itibaren Rusya'dan

¹⁹Rafis Abazov, "Çarlık Yönetimi Altında Kırgızlar", *Türkler*, C.18, Ankara,2002, s.610.

²⁰ T. Çorojev, "Kırgızistan Koloniyası" *Kırgızı i Kırgızstan: Opıt novogo istoričeskogo Osmisleniya*, Bişkek,1994, s.112.

²¹ Rafis Abazov, *a.g.m.*, s.610.

göç ederek Kırgız topraklarına yerleştirilenler için bir “ Yeni Gelenler İdaresi” oluşturmuştur²². Yapılan bazı tahminlere göre 1897-1914 yılları arasında Orta Asya ve Sibiryadan bugünkü Kırgızistan topraklarına 73.000 göçmen gelip yerleşmiştir. Rusların bölgeye yerleşmeleri ile Hokand Hanlığı dönemindeki küçük Hokand kaleleri artık büyük oranda karışık nüfusun bulunduğu şehirler haline gelmiştir. Çüy, Talas ve Isık Göl vadilerinde yaşayan Kırgızların ellerinden alınan topraklarda yeni Rus köyleri kurulmuştur²³. Bölgeye yerleşen Rus göçmen çiftçileri keyfi hareket ederek, Kırgız topraklarını zor kullanarak ele geçirmişlerdir. Kırgızları zor duruma düşüren bu zorbalıklar, Rus Göçmen İdaresi tarafından önlenmediği gibi tam tersine bu tür hareketler devamlı desteklenmiştir.²⁴ Kırgızların sulamaya elverişli topraklarını alma işi Kırgızistan'ın güneyinde Oş ve ona yakın uezdlerde de aktif bir şekilde devam etmiştir. 1913 yılında Kırgızların Andican tarafındaki 790.000 desyatın toprağına el konulmuştur²⁵.

Kırgız topraklarına yerleştirilen göçmen sayısı her yıl artarak devam etmiştir. 1913 yılına gelindiğinde Yedisu, Fergana, Sırderya, ve Semerkand illerinde yaklaşık 770.100 Kırgız Türkü yaşamaktaydı. Bu arada aynı bölgelerdeki Rus ve Ukraynalıların nüfusu 122.000'e ulaşmıştır²⁶.

1916 yılına gelindiğinde Rus göçmenleri ülkenin bütün ekilebilen topraklarının % 58.6 sına sahip olmuşlardır. Böylece her bir Rus göçmen çiftçinin payına 3.17desyatın²⁷, yerli halka ise ancak 0.21 desyatın ekilebilir toprak alanı düşmüştür²⁸. 1916'da Karakol uездinin%21.1'ini oluşturan Rus halkı ziraate elverişli bütün toprakların %67.3'ünü ellerine almışlardır. Nüfusun %38.1'ini oluşturan Rus göçmenleri Bişkek'in ziraate elverişli topraklarının ise %57.3'üne sahiptirler²⁹. Bu sayılardan da anlaşılacağı üzere Rus göçmenlerin toprakları elde etmeye başlaması yazlık, güzlük ve kışlak otlak alanlarının her geçen gün azalmasına neden olmuştur. Yerli halkın her bir çadırına 30dan 60 desyatine kadar toprak ayrılmıştı. Sonra, volosttaki bütün yaşayanların toprağı ayrılıp geri kalanı boş toprak olarak değerlendirilmiştir. En verimli topraklar boş olarak kaydedilmiştir. Rus köylerinde ise durum tamamen farklılık arz etmekte idi: Ailenin her

²² Mehmet Saray, *a.g.e.*, s.81.

²³ S. İ. İlyasov *a.g.e.*, s.108:Santaş, Kasık, Belogorskoe isimli köyler peşpeşe oluşmuştur.

²⁴ C. Abdırhmanov,“ Kırgızdardın 1916-cııdadağı Kötörülüşü Cönündö” *Kırgızdar*, Bişkek,1991, s.375.

²⁵ T. Çoroev, *a.g.m.*, s.112.

²⁶ Rafis Abazov, *a.g.m.*, s.s.610-611.

²⁷ Toprak Ölçüsü = 2.7 hektar.

²⁸ T. Çoroev, *a.g.m.*, s.112.

²⁹ C. Abdırhmanov, *a.g.m.*,s.375.

ferdine 30 desyatin, yani bir aileye 100 150 desyatin toprak verilmişti. Kırgızlar tarım alanlarında en az haklara sahip olan halk konumuna düşürülmüştür³⁰. Kırgızların ellerindeki toprakların zorla alınmasının bir başka etkisi de büyük baş hayvanların oranındaki azalmayla yaşanmıştır. Kırgızlar eskisi gibi geniş otlaklarda hayvan yaylayamadıkları için küçükbaş hayvanları beslemeye başlamışlardır. Çünkü yüksek dağlı topraklarda ancak koyunlara bakabilirlerdi. Böylece hayvan sayısı 2 kat azalmıştır³¹.

Ruslar, işgal ettikleri Kırgızistan'ın verimli topraklarını Türklerin ellerinden almakla yetinmemiş onlara ağır bir vergi yükü de getirmiştir³². Rus yönetimi, Kırgızların elindeki arazi az verimli veya çorak da olsa tarımla uğraşan Kırgızlardan iki çeşit vergi talep etmiştir ki, bunlara “haraç” ve “tanap” adı verilmiştir. Ekilen topraklardan haraç adı altında yetiştirilen ürünün %10'u alınmıştır. Bağ ve bahçelerden yetişen meyve ve sebzelerden ise “tanap” adı altında ürünün %10'nu ile 20 si arasında bir kısmı vergi olarak alınmıştır. Hayvancılıkla uğraşan Kırgızlardan ise çadır, yani aile başına 1.5 ile 4 rublelik vergi alınmıştır Yıllar geçtikçe Kırgız halkından alınan bu vergiler daha da arttırılarak, sonunda Kırgız halkı perişan duruma düşürülmüştür³³.

3. Rus Göçmenlerle Kırgızlar Arasındaki ilişkiler

Rusya'nın göç ve toprak politikası sonucunda Kırgız Türkleri yoklukla burun buruna yaşamak zorunda bırakılmıştır. Kırgızların topraklarının ellerinden alınması, onların sadece yaylak ve kışlak sistemi gibi geleneksel göç düzenini ve göç ettiği yollarını bozmakla kalmamış, aynı zamanda yerli halk öz vatanından fiilen kovulma durumuna düşmüştür. Rusları, sosyal eşitsizlik, artan yoksulluk, topraklarının ve çayırılık alanlarının kaybı ile suçlayan Kırgız Türkleri ile Rus göçmenler arasındaki ilişkiler hiçbir zaman iyi olmamıştır.

Çarlığın, Türklere nefret duygusuyla terbiye ettiği göçmen Ruslar hiçbir zaman yerli halk ile insani ilişkiler kuramamışlardır. Bölgeye gelen Rus çiftçiler Kırgız halkının elinden toprağını almış oldukları gibi onlara zulmedici davranışlarda bulunmuşlardır³⁴. Bu durumu Yedisu bölgesinin Savaş Valisi General Folbaum; “ gelenler ile yerli halk arasındaki düşmanca ilişkiler artık sıradan bir görünüm halini almıştı”³⁵ cümlesi ile

³⁰ S. İ. İlyasov, *a.g.e.*, s.328.

³¹ C.M. Malabaev, *Kırgız Mamleketinin Tarihi*, Bişkek,1999, s.120.

³² S. M: Williams“Taxation in Tsarist Central Asia” *Central Asian Review*, Vol.IX, No.4, 1961, s.51.

³³ Mehmet Saray, *a.g.e.*, s.72.

³⁴ C. Abdurahmanov, *a.g.m.*, s.374.

³⁵ Daniel Brower, *Turkestan And The Fate Of The Russian Empire*, New York, 2003,s.147.

açıkça dile getirmiştir. Ortaya çıkan rahatsızlığın ilk işareti 1898 yılındaki Andican ayaklanması³⁶ olmuştur. Bu ayaklanmanın bastırılmasından sonra, silahlı küçük Kırgız birlikleri aralıklı olarak bazı Rus yerleşimlerine ve yöneticilerine pusu kurmaya devam etmişti. Ancak en güçlü koloni karşıtı fikirleri ortaya çıkaran ayaklanma 1916'daki Türkistan Milli Ayaklanması olmuştur.

Rus çiftçiler ile Kırgızlar arasındaki ilişkilerde adaletli bir uygulamadan söz etmek mümkün olmamıştır. Yedisu'daki göçmen bölgesinin tarım uzmanı V. Vorotnikov merkeze gönderdiği raporunda Çüy bölgesiyle ilgili olarak “ Ruslar, Kırgızlara tesis edilmiş kışlakları yonca vererek satın almıştı. Durumu iyi olanlar kışlaklar için verilenleri paraya çevirerek ancak 1-2 som ödediler: pek çok Rus ise hiçbir şey ödemedi, hiç kimseden izin almadan kışlaklara sahip oldular”³⁷ demiştir. Kırgızistan'ın kuzeyine ait bu örneğin benzerleri her yerde yaşanmıştır. Sırderya bölgesindeki göçmen Rusların memuru P. Rılov'un “1900'lü yılların başına doğru Rus yönetimi, göçmen Rusları yerleştirmek için bütün işe yarar toprakları bitirdi. Bu yüzden Rusların yerleşmesi Kırgızlardan zorla basıp alma şekline dönüştü. Andican'ın Kögart Vadisinde olduğu gibi, göçmen Ruslar büyük topraklarıyla Kırgızları yaşadıkları topraklardan sürüp çıkardılar. Hayvanlarını ve mülklerini zorla aldılar”³⁸ sözleri Kırgız halkının çekmiş olduğu eziyetleri gözler önüne sermektedir.

Tüm bu sıkıntılara rağmen Kırgızlar haklarını arayacak imkandan mahrum bırakılmıştır. Bazıları cesaret edip uezd başkanına hatta valiye başvurmaya kalktıklarında ya kovulmuşlar ya da hiç yaklaştırılmamışlardır. Bayalı Isakeoğlu “1916 yılı” adlı makalesinde hapse atılan bir Kırgızın mektubunu bu konuya örnek göstermektedir: Mektupta, “ Şikayet verilecek yer yok. Çünkü kimse Kırgızların şikayetine bakmıyor, bu da yetmezmiş gibi bazı boluş ve aksakallarımız seçim ve oy uğruna Kırgız halkının düşüncesini, canını, hayatını ve dileğini unutmakta. Kendi çıkarlarını ön plana koyuyorlar. Aksakallar için hiçbir toplumun işi, dileği yok. Onların düşüncesine göre Rus başkanlarına karşı çıkanlar salak”³⁹ denilmektedir. 1916 Yılı'nın yaz aylarında başlayan ve Kırgızistan ile birlikte tüm Türkistanı kapsayan büyük halk isyanının arka planında Rus sömürge siyaseti yatmakta idi. Bu isyan bir anlamda Birinci Dünya Savaşı'nın yol

³⁶ E. Federov, *Orta Asyada Milli İnkılabi Hareket Tarihi*, Taşkent,1925, s.122; Hisao Kamatsu,“ Andican Ayaklanması ve İşan” *X. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, 822-26 Eylül1986) C.III, Ankara,1986, s.911.

³⁷ C. Abdırhmanov, *a.g.m.*, s.375.

³⁸ S.İ. İlyasov, *a.g.e.*, s.100.

³⁹ B. Isake,“ 1916-cıl”, *Ürkün*, Bişkek,1993, s.109.

açtığı ekonomik depresyona, yeni konulan savaş vergilerine ve hızla artan yiyecek maddelerine karşı bir tepkiydi. Ayaklanmaya yerli halktan 10 milyon kişi katılmıştır. Temmuzda dalgalanmalarla başlayan halk hareketi, Ağustos'ta silahlı bir ayaklanmaya dönüşerek Ekim ayının sonuna kadar devam etmiştir. Ayaklananlar, Çarın kararına karşı duydukları memnuniyetsizliği açıkça göstermişlerdir. Daha ayaklanmanın başında Andican ilçesinin Altın-Köl ve Bazar-Kurgan bucaklarının halkları büyük bir kararlılık göstermiştir. Buradaki halk çarın kararına itaat etmeyi reddetmiş ve seferberlik için çağrılanların listesini imha etmiştir. Buna benzer olaylar, Balıkçı, Cele-Kuduk, Massan, Maysarı gibi komşu bucaklarda da meydana gelmiştir. Kırgız nüfusunun çoğunlukta olduğu dağlık bölgelerdeki halk hareketleri en gergin noktasına ulaşmıştır. Ayaklanmalara Hokand ve Namangan ilçelerinde yaşayan Kırgızlar da faal bir şekilde katılmışlardır⁴⁰. Kırgızlar, çevrede bulunan binalara zarar vererek, Rus idarecilerine, yönetim merkezlerine ve jandarma karagahlarına saldırmışlardır. Türkistan Genel Valisi 1916 yılına ait raporunda; Kırgız topraklarının bir başka deyişle işe yaramayan yerlerin Rus Kozaklarınca yağmalanması Kırgızlar ve Rus Kozakları arasında toprak kavgalarını getirdi. Bir de idareciler tarafından kışkırtılan Rus Kozakları, Kırgızları her yönden hatta hiç işe yaramayan bölgelerde bile hayvanlarını otlatmalarına izin vermeyerek sıkıştırıyorlardı” sözleriyle bir gerçeği ifade etmekte idi⁴¹. Oş ilçesinde ise ayaklanma daha Temmuz ayının başlarında olmuştur. En kalabalık katılım Süleyman Dağ da olmuş ve burada yaklaşık 10.000 kişi ayaklanmaya katılmıştır. Kalabalık açıkça: “Savaşa gitmeyeceğiz! Çocuklarımızı vermeyeceğiz!” diye sloganlar atmıştır. Rusya, isyanı zorla bastırılmış, ayaklanmaya katılanları tutuklatmıştır⁴². 1916 ayaklanması başarısız olmasına rağmen, önemli sonuçlar doğurmuştur. Çünkü yerli halk, bağımsızlık mücadelesi konusunda paha biçilmez bir tecrübe edinmiştir.

SONUÇ

Rusya'nın Türkistan'a yönelik sömürü siyaseti iki aşamada gerçekleştirilmiştir: Birincisi (1857-1863) Türkistan'ın her tarafının keşfi ki, bu ekonomik ve siyasi bağlantılar kurmakla yürütülmüştür, ikinci aşama ise, 19. yüzyılın sonuna kadar sürmüştür. Kırgız topraklarının sömürgeleştirilmesi izinli veya izinsiz Rus göçmenlerin, Kırgız otlaklarına el koyması ile başlamıştır. Kırgızistan'a kolonilerin yerleşmesi 1860'lı

⁴⁰ Toktorbek Ömürbekov, *a.g.m.*, s.622-623; E.D. Sokol, *The Revolt of 1916 in Russia Central Asia*, Baltimore, 1954, s.56-64.

⁴¹ İlyasov vd., *a.g.e.*, s.100.

⁴² Toktorbek Ömürbekov, *a.g.m.*, s.623.

yılların sonlarından itibaren başlamıştır. İşgalden sonra, Rus köylüleri özellikle topraksız Ruslar, Kırgızistan'ın verimli topraklarına gönderilmiş ve onların belirli noktalarda koloni oluşturmalarına imkan verilmiştir. Bunlar geldikleri yerde efendi olmuşlar, yerli halkı çok düşük ücretle çalıştırmışlardır. Bunun sonucunda Kırgızistan'da yaşayan Kırgız Türkleri zor bir durumla karşı karşıya kalmıştır.

Rus köylülerinin göçü özellikle 1905 Rus ihtilalinin ardından Stolypin'in tarım reformunun (1906-1917) yürürlüğe girdiği sırada artmıştır. Bu reformdan sonra fakir Kırgız köylüleri topraklarını sattıktan sonra toptan göç etmişlerdir. Topraklara el konulmuş olması, Kırgız otlaklarının sayısının oldukça düşmesine sebep olmuş ve göçebelerin esas geçim kaynağı olan sığır sayısında belirgin bir azalma olmuş, bu durum ise Kırgız Türklerinin yaşam standardında ciddi bir düşüşe neden olmuştur. Bu şartlar altında Kırgızlar komşu ülkelere bilhassa Çin'e göçe zorlanmışlardır.

Kırgızların karşı karşıya kaldıkları geleneksel düzenden uzaklaşan yeni toplumsal düzen ve bu yeni yapılanma büyük ölçüde büyük bir değişimi dayatmanın da ötesine giderek, halkın bire bir yaşamlarını etkileyecek hale gelmiştir. Toplumsal hayatın her boyutunda bu yeni hayat tarzı, yani Rus mantalitesi hakim olmaya başlamıştır. Kırgızların topraklarının ellerinden alınması, onların sadece yaylak ve kışlak sistemi gibi geleneksel göç düzenini ve göç etiği yollarını bozmakla kalmamış, aynı zamanda yerli halk öz vatanından fiilen kovulma durumuna düşmüştür.

Çarlık Rusya'sının uygulamış olduğu göç ve toprak politikasından dolayı Kırgız Türkleri ile göçmen Ruslar arasında devamlı anlaşmazlıklar çıkmıştır. Rusların göçmenlere Türklerden nefret etme duygusunu aşıladıklarından, bölgeye gelen göçmenler Kırgızlarla sosyal, ekonomik ilişkiler kuramamışlardır. Bölgeye yerleşen göçmen çiftçiler Rusya'nın aşılamış olduğu bu duygudan dolayı, Kırgızlara tavır almışlardır.

KAYNAKLAR

- Abazov, Rafis, “Çarlık Yönetimi Altında Kırgızlar”, (Çev: Özgür Çınarlı- Ahmet Karan), *Türkler*, C.18, Ankara, 2002, s.607-615.
- Abdirahmanov, C., “Kırgızdardın 1916-cıldagı Kötörülüşü Cönündö”, *Kırgızdar*, Bişkek, 1991, s.374-380.
- Arat, R. Rahmeti, “Kırgızistan”, *İslam Ansiklopedisi*, C.6, Eskişehir, 1997, s.735-741.
- Barthold, W., “Khokand”, *EI*, vol:5, Leiden 1986, s.29.
- Robert F. Bauman, “Rusya'nın Türk Bölgelerinde Yayılması”, (Çev: Nasuh Uslu), *Türkler*, C.8, Ankara, 2002, s.577-587.
- Begaliev, S. *Basmaçestvo: Noviy Vzglyad*, *Kırgızı i Kırgzstan: Opıt Novogo İstoriçeskogo Osmisleniya*, Bişkek, 1994.
- Brower, Daniel, *Turkestan And The Fate Of The Russian Empire*, New York, 2003.
- Çoroev, T., *Kırgızstan Koloniya Kırgızı i Kırgzstan: Opıt novogo istoriçeskogo Osmisleniya*, Bişkek, 1994, s.110-120.
- Çorotekin, Tınçtıkbek, “Kırgızistan Cumhuriyeti”, *Türkler*, C.19, Ankara, 2002, s.249-260.
- Demko, G.J., *The Russian Colonization of Kazakhstan 1896-1916*, The Hauge-Paris, 1969.
- Federov, E., *Orta Asyada Milli İnkılabı Hareket Tarihi*, Taşkent, 1925.
- Gömeç, Saadettin, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, Ankara, 1992.
- Hayit, Baymirza, “Akmescitte Kanlı Savaş”, *Milli Türkistan*, S.55, 1944, s.13-16.
- Hayit, Baymirza, *Türkistan Milli Mücadeleleri Tarihi*, Ankara, 1995.
- İlyasov, S.İ.vd., *İstoriya Kırgizskoy SSR*, II. Kitap, Frunze 1986.
- Isake, B., “1916-cıl”, Ürkün, Bişkek, 1993.
- Malabaev, C.M., *Kırgız Mamleketinin Tarihi*, Bişkek, 1999.
- Ömürbekov, Toktorbek, “Sömürge Döneminde Kırgızlar”, *Türkler*, C.18, Ankara, 2002, 616-627.
- Saray, Mehmet, *Modern Kırgızistanın Doğuşu*, Ankara, 2004
- Sokol, E.D., *The Revolt of 1916 in Russia Central Asia*, Baltimore, 1954, s.56-64.
- Togan, Zeki Velidi, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul, 1981.
- Williams, S. M., “Taxation in Tsarist Central Asia” *Central Asian Review*, Vol.IX, No.4, 1961, s.51.-66.

Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 17, Sayı: 2 Sayfa:341-369, ELAZIĞ-2007

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNE AİT BİR JURNAL ÖRNEĞİ: SİVAS VALİSİ HALİL RIFAT PAŞA HAKKINDA BİR İHBÂRNÂME

*An Example of Journal Related to the Period of Abdülhamid II: A Letter of
Notice on the Governor of Sivas Halil Rifat Pasha*

Mehmet MERCAN

*Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Tokat.
mmercan@gop.edu.tr*

ÖZET

Halil Rıfat Paşa (1827 – 1901), XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yetiştirmiş olduğu önemli devlet adamlarından birisidir. Uzun süre çeşitli vilâyetlerde valilik yaptıktan sonra 1896 yılında sadrazamlığa tayin edilmiş ve ölünceye kadarda bu görevde kalmıştır. Halil Rıfat Paşa'nın sadrazamlığı çok parlak geçmemesine rağmen valilikleri, günümüzdeki idarecilere de örnek olacak şekilde çok başarılı olmuştur. Bilhassa 9 Ocak 1882 tarihinden 17 Eylül 1885'e kadar görev yaptığı Sivas valiliği esnasında yapmış olduğu başarılı çalışmaları, şöhretinin artmasını ve ölümsüzleşmesini sağlamıştır. Makalemizin konusunu, Halil Rıfat Paşa'nın Sivas valiliği sırasında hakkında yazılmış olan bir "İhbâr-nâme" ve bunun değerlendirilmesi teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Halil Rıfat Paşa, Selim Sırrı Paşa, Sivas, Amasya, ihbarnâme.

ABSTRACT

Halil Rıfat Pasha (1827-1901) is one of the important statesmen that the Ottoman State educated during the 20th century. After he served as a governor in a number of provinces, he was appointed to the prime ministry, and also stayed at this job until his death. Although the prime ministry of Halil Rıfat Pasha was not successful, he made important services to be taken by our present-day administrators as an example in his jobs of governorship. Especially the successful works he made during his governorship of Sivas from 9 January 1882 until 17 September 1885 provided him with becoming famous and immortal. The topic of our article is composed of a notification written on Halil Rıfat Pasha during his governor of Sivas and its evaluation.

Key Words: Halil Rıfat Pasha, Selim Sırrı Pasha, Sivas, Amasya, notification

Giriş

Osmanlı Devleti'nde merkezî otoritenin sağlanması ve teb'anın adaletli bir şekilde yönetilmesine özel bir önem verilmekte idi. Bu cümleden olarak ülkenin herhangi bölgesinde haksızlığa uğrayan, yönetimden şikayetçi olan kişi ya da yöre halkının hakkını aramak için doğrudan doruya hükümdara şikayet hakkı vardı. Bu konu Halil İncalcık'ın “Şikayet Hakkı: Arz-ı hâl ve Arz-ı Mahzarlar” isimli makalesinde detaylı olarak ele alınmıştır¹. Makalede hükümdara yazılan şikayetlere konu olan belgelerin hemen hepsinde “arz-ı hal gönderüp”, “arz-ı hâl edüp” şeklinde ifadeler görülmektedir².

Benzer şekilde bizim makalemizin konusunu teşkil eden ihbâr-nâme de doğrudan saraya yazılmıştır. Bu durum “Mabeyn-i Hümayûn Başkitâbet-i Celîlesi Cânib-i âlisine³” şeklindeki hitap cümlesinden açıkça anlaşılmaktadır. Giriş kısmı “Arz-hâl ve Arz-ı Mahzarlar” a benzer şekilde “Arz-ı hâl-i sıdk-ı me‘âl-i hayr-hâhânemdir ki”⁴ ibaresi ile başlamaktadır. Bu giriş cümlesi ve belgenin muhtevassından bir şikayet arzı olduğu intibayı uyandırıyor da belgenin içinde geçen “...işbû ihbâr-nâme-i hâlise-i dâ‘iyânem...”⁵ ibaresi ve şikayette bulunan kişinin “Ben Sâdik-ı devlet ve hayr-hâh-ı mülk ü millet bir Müslümân”⁶ şeklindeki bir tanımlama ile ismini açıkça yazmaması nedeniyle belgenin, II. Abdülhamid döneminde çokça kullanılan bir jurnal olduğunu düşündürmektedir.

Osmanlı tarihinde II. Abdülhamid dönemi en çok tartışma konusu olan dönemlerin başında gelmektedir. Bu dönemin içinde de “Hafiyeye Teşkilatı” yani istihbarat teşkilatı en çok eleştirilen ve tartışılan birimlerden birini oluşturmaktadır. Konu hakkında çok sayıda eleştiri olmasına rağmen “İnsan bilmediğinin düşmanı olur” atasözünü doğrular biçimde bu konuda çok az sayıda bilimsel yayın bulunmaktadır⁷. Bu yazılardan birini kaleme alan

¹Halil İncalcık, “Şikayet Hakkı: Arz-hâl ve Arz-ı Mahzarlar”, *Osmanlı Araştırmaları (The Journal of Ottoman Studies)*, Sayı: 7-8, İstanbul 1988, s. 33-41.

²Halil İncalcık, *aynı makale*, 35.

³Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Dahiliye (Bundan sonra BOA, İ. Dahiliye şeklinde yazılacaktır.) nr: 71819, lef :4, 1/b.

⁴BOA, İ. Dahiliye, nr. 71819, lef :4, 1/b.

⁵BOA, İ. Dahiliye, nr. 71819, lef :4, 12/b.

⁶BOA, İ. Dahiliye, nr. 71819, lef :4, 13/a.

⁷Bu konuda yaptığımız literatür taramasında, ulaşabildiğimiz bilimsel manada makale sayısı yok denecek kadar az olup sadece iki tanedir. Mehmet Ali Beyhan, “II. Abdülhamid Döneminde Hafiyeye Teşkilatı ve Journaller”, *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, XII, Yeni Türkiye Yayını, Ankara 2002, s. 939 – 950; Aynı müellif, “II. Abdülhamid Döneminde Hafiyeye Teşkilatı ve Journaller”, *İlmi Araştırmalar*, Sayı: 8, İstanbul 1999, s. 65-83; İlnur Haydaroglu, “II. Abdülhamit’in Hafiyeye Teşkilatı Hakkında Bir Risale”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XVII/28, Ankara 1996, s. 109-133; Aynı müellif, “II. Abdülhamit’in Hafiyeye Teşkilatı Hakkında Bir Risale (II. Kısım)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIX/30,

II. Abdülhamid Dönemine Ait Bir Jurnal Örneği...

Mehmet Ali Beyhan, makalesinde, II. Adülhamid dönemindeki jurnallere ulaşamadığını ve bir kısmının da imha edildiğini ifade etmektedir⁸. Bu bakımdan elimizde bulunan mufassal jurnalın yani “...varaka-i mufassala...”⁹’nın yayınlanmasının faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Ayrıca Halil Rıfat Paşa hakkında hazırlanan doktora tezi¹⁰ ile Halil Rıfat Paşa’nın Sivas Valiliği’ne dair yapılan yüksek lisans tezinde¹¹ de belgenin kullanılmadığı görülmektedir. Belgemizde Halil Rıfat Paşa’nın Sivas Valiliği ile ilgili orijinal bilgi ve iddialar bulunması ve yapılan tahkikat neticesinde bunların bir kısmının doğrulanması ihbarnamenin önemini artırmaktadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi İradeler tasnifinde bulunan belgemiz 13 varaklık küçük boy bir defter ve bu defterdeki iddialar ile ilgili bir tahkikat raporudur. Defterin kapağı ebrulu olup ilk üç varak kesik ve iplikle dikilmiştir. İhbarnâme rika yazı ile itinalı bir şekilde kaleme alınmıştır. Ayrıca ihbarnâmenin son kısmına bir de şiir eklenmiştir. Defterin orijinalinde sayfa numarası bulunmayıp sayfa numaraları sonradan tarafımızdan ilave edilmiştir.

Defterde Halil Rıfat Paşa hakkındaki iddialar detaylı şekilde ele alınmış olup, verilen bilgiler ve üsluptan, müellifin özellikle dinî bilgisinin iyi ve Halil Rıfat Paşa’nın çok yakınında biri olduğu anlaşılmaktadır. Defterde Halil Rıfat Paşa’nın Sivas Vilayeti’nde yaptığı 39 günlük gezi hakkında da ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır.

Müellifin ihbarnameyi, daha ziyade siyâsetname türü lâyiha ve eserlerde gördüğümüz devlet adamı sorumluluğu, devletin bekasını düşünme ve devlet yönetimindeki bozuklukların yetkililere duyurulması ve tedbir alınması gibi düşüncelerle yazdığı görülmektedir. Devlet yönetimindeki bozukluk, liyakatli ve kalifiye olmayan memurların istihdamının 600 yıllık devletin çökmesine sebep olacağını belirten müellif, devleti bir gemiye, kendisini de bir yolcuya benzeterek gerçekleri arz etmeye mecbur olduğunu ifade etmekte ve bu durumu şöyle izah etmektedir: “...şu hâllerin ve bu yolda yetişen me'mûrlar istihdâmının âkıbeti pek vahîm olduğundan ve neticesi koca altı yüz bu

Ankara 1998, s. 135-174.

⁸Mehmet Ali Beyhan, “II. Abdülhamid Döneminde Hafiyeye Teşkilatı ve Jurnaller”, *Türkler*, XII, Yeni Türkiye Yayını, Ankara 2002, s. 944 – 45; İlknur Haydaroğlu, “II. Abdülhamit’in Hafiyeye Teşkilatı Hakkında Bir Risale”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XVII/28, Ankara 1996, s. 110-112.

⁹BOA, İ. Dahiliye, nr. 71819, lef :1.

¹⁰Nurettin Birol, *Halil Rıfat Paşa Dönemi ve İcraatları (1827 – 1901)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya 1999.

¹¹Mustafa Barut, *Halil Rıfat Paşa’nın Sivas Valiliği (1882-1885)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1984, s. 24-43.

kadar senelik bir devlet-i mu'azzama-i İslâmiye'nin mahv u inkırâzını esbâb-ı mazarratdan bulunduğundan ve dâ'iniz dahi şu tehlikeli geminin derûnunda sâkin idüğümden arz-ı hakikat-ı hâle mecbûr oldum. Hilâfım var ise cenâb-ı Rabbü'l-âlemîn dâ'îlerini kahr itsün”¹².

İhbarnamenin müellifi liyakatsiz vali ve mutasarrıfların sebep olduğu kötü yönetimi padişaha bildirmemenin bir ihanet ve alçaklık olduğunu belirtmekte ve bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: “...vâlîlik ve mutasarrıflık gibi âli ve mühim me'mûriyetlerde istihdâm olunması hakikaten millet-i İslâmiye için azîm te'essüf olunacak ahvâlden olmağla ve şu hâl-i esef-iştimâller diyânet-i müselleme ve cemiyet-i mücessmeleri teslîm-kerde-i hâss u âmm olan Padişâh-ı âli-himmet ve şehinşâh-ı fârûk-haslet efendimizce ma'lûm olmaması cihetiyle câri olduğunda kat'â iştibâh olmamağla ve yâr u âğyâra karşı devâm ve cereyân itmekte olan işbû âhvâl-i muzır ve müte'essifeyi pâdişâhımız şevketlü efendimizden ketm ü ihfâ [12/b] kadar da bir büyük ihânet ve denâ'et tasavvur olunamayacağı der-kâr olub...”¹³.

Ayrıca İhbarnâmenin müellifi yazdıklarının doğru olduğunu “...Cenâb-ı Hakka ayândır ki işbu ma'rûzâtında zerre kadar hilâf u mübâlağa olmayub...”¹⁴ şeklinde ifade etmekte ve konu hakkında kendisiyle görüşülmek istenirse ve gazeteye ilan verilirse kendisinin derhal Saray'a geleceğini belirtmektedir. Bu husus kendi cümlelerinde şu şekilde verilmiştir: “...işbû ihbâr-nâme-i hâlise-i dâ'iyânem münderecâtını nezd-i âli-i dâverilerinde usûlen ve kâ'ideten derece-i sübûta isâl için isbât-ı vücûd itmekliğim lâzım ise (Sivas vilâyetince mugâyir-i rızâ-yı Bâri ve âli-cereyân iden bir takım ahvâl-i esef-i iştimâle dâ'ir Mâbeyn-i Hümâyûn başkitâbet-i celîlesine olarak mersûl ihbâr-nâmenin muharriri her kim ise ihbârât-ı hayr-hâhâne vâk'asını mertebe-i sübûta isâl için Mabeyn-i Hümâyûn başkitâbet-i celîlesine mürâca'at itmesi ihtâr olunur) diyerek gazetelerle ilân buyurulur ve bu ilân dahi taraf-ı dâ'iyânemden görülür ise derhal ve ma'a'l-iftihâr azîmete müsâra'at olunacağı der-kâr bulunmağla...”¹⁵.

İhbarnâmenin Değerlendirilmesi

İçerisinde Halil Rıfat Paşa ve Sivas Merkez Mutasarrıfı Selim Sırrı Paşa hakkında çeşitli suçlama ve iddialar ile Halil Rıfat Paşa'nın Sivas Vilayeti'nde yaptığı gezi hakkında bilgileri ihtiva eden “İhbâr-name” 7 Zilka'de 1300 [9 Eylül 1883] tarihinde

¹²BOA, İ. Dahiliye, nr. 71819, lef :4, 3/b.

¹³BOA, İ. Dahiliye, nr. 71819, lef :4, 12/a-b.

¹⁴BOA, İ. Dahiliye, nr. 71819, lef :4, 2/b.

¹⁵BOA, İ. Dahiliye, nr. 71819, lef :4, 12/b.

kaleme alınmıştır. İhbârname, şikayet edilen kişilerin bir üst makamı olan Dahiliye Nezâreti'ne yazılmayıp doğrudan doğruya Padişaha yazılmıştır.

İhbarnâme Saray'da da dikkate alınmış ve konunun araştırılması için Sadarete intikal ettirilmiştir. Sadaret makamı 31 Ekim 1883 tarihinde meselenin araştırılması için Dahiliye Nezareti'ne bir tezkire yazmıştır¹⁶. Dahiliye Nezareti, Sadaret'ten gelen yazı üzerine konu ile ilgilenmiş ve konuya vakıf güvenilir bir kişiden "...oraların ahvâline vâkıf mevsûkû'l-kelîm bir zâtdan..."¹⁷ durumu sormuştur.

Güvenilir kişi, şikayet konusunu 10 madde halinde ele alarak meseleyi etraflı bir şekilde izah etmiş ve 27 Kasım 1883 tarihinde bir rapor halinde sunmuştur¹⁸. Burada hem Halil Rifat Paşa'nın suçlandığı ihbarnameden hem de güvenilir kişinin verdiği bilgilerden de faydalanarak konuyu ele almaya çalışacağız.

Halil Rifat Paşa'nın suçlandığı konuların başında Onun özel hayatındaki gayr-i meşru ilişkileridir. Bu konuda ihbarnamenin değişik yerlerinde çeşitli suçlama ve ithamlar yer almaktadır. Bu suçlama ve ithamları yorumlamaktan ise metinde olduğu gibi vermeyi uygun bulduk. İhbarnamede bu konudaki suçlamalar şu şekilde yer almaktadır: "...Binâ'en-aleyh şu Rif'at Paşa olacak hayâsızın vâlîlik evsâf ve şân-ı âlîsiyle kat'â mütenâsib [4/a] olmayan nâ-meşrû' fuhşiyât-ı aleniyyesinden oğlancılık ef'âl-i şenî'a ve zemîmesini el-yevm konağında bulunan ve Gürün Kaymakamı Giridli Âsım nâmında bir deyyûsun Gürün asâkir-i zabtiyyesi süvâri neferâtından ve Gürünlü Hançerlioğlu Ahmed'e terfîkan takdîm ve ihdâ eylediği Mustafa nâmında şâb-ı emred ve parlak oğlanıyla Kâdî-i belde ve Müdde'î-yi Umûmî ve Defterdâr Es'ad Efendi ve Mektubcu Ahmed Şevki Efendi ve A'sâr Nâzırı Ali Efendi daha sâ'ir bir takım zevât ve zabtiyelerin taht-ı nazarlarında (tavla) didikleri lu'b-i nâ-meşrû'ını utanmayarak oynadıkları kâbil-i inkâr olmadığı gibi Kadri nâmında diğer bir oğlanı dahi Dersa'adet'den birlikde getürdüğünü Dersa'âdet'ce de bilenler olmalıdır..."¹⁹, başka bir yerde "...ma'âş almakda olduğu hâlde yine kanâ'at itmeyüp merkez mutasarrıfı dinilen Selim Sırrı nâmında bir rezîlin vesâtât-ı râ'îşânesiyle her nev' irtikâb ve ihânetden ve gice gündüz sûret-i aleniyyede oğlanlar ve köçekler ve bir takım fâhişelerle envâ'-ı fisk ü fücûr icrâsından kat'â ictinâb ve hayâ itmeyen ve Zakaroğlu kerîmesi Ayşe dinmekle Sivasca müştehire olan bir fakîre hâtûnun onyedi onsekiz yaşlarında hüsnâca ve bâkire bir kerîmesini bi'l-

¹⁶BOA, İ. Dahiliye, nr. 71819, lef :1.

¹⁷BOA,İ. Dahiliye, nr. 71819, lef :1.

¹⁸BOA, İ. Dahiliye, nr. 71819, lef :3.

¹⁹ BOA, İ. Dahiliye, nr. 71819, lef :4, 4/a.

itmâ' ve'l-iğfâl zevci Erzincan'da bulunan bir binbaşı hânesine celb ile bikrini izâleye ve ba'dehû vâlidesinin iddi'âsı üzerine iskât için mezbûre kızı kendüsüne tenkîh ü tezvîce ve bir mâh sonra yine tatlika alâ-mele'i'n-nâs cür'et ..."²⁰, ve "...her işde müştereki olan ma'hûd Merkez Mutasarrıfı Selim Sırrı Paşa denilen rezîline sâkilik itdirerek gice sâ'at beşlere kadar [4/b] iş ü işret ve envâ'-ı sefâhât ve rezâletle imrâr-ı evkât eylediğini gören yüzlerce gözleri ve işiden binlerce kulakları kapatmak için bir çâre bulamayacakları derkâr olduğu gibi konağından çıkarılan çifte çifte fâhişeleri güyâ kendüsünün haberi olmaksızın..."²¹ gibi çeşitli suçlamalarda bulunmaktadır.

Bu suçlamalar hususunda bilgisine başvuru kişi, suçlamaların doğru olmadığını ifade etmektedir²². Ancak burada şunu da belirtmek gerekiyor. Halil Rıfat Paşa'ya yapılan suçlamalara benzer şekilde Ahmet Cevdet Paşa da *Ma'rûzât*'ta bir kısım devlet adamları için benzer şikayetlere yer vermektedir²³. Her ne kadar bilgisine başvuru kişi güvenilir kişi bu suçlamaların doğru olmadığını ifade etse bile bir devlet adamının kendisini töhmet altında bırakacak davranışlardan kaçınması gerektiği kanaatindeyiz. Kaldı ki aynı dönemde eserini kaleme alan ve iyi bir devlet adamı ve tarihçi olan Ahmet Cevdet Paşa'nın da bazı devlet adamları için benzer suçlamalarda bulunması, XIX. yüzyılın ikinci yarısında bir kısım devlet adamlarında ahlâki çöküntü olduğuhakkında şüpheler uyandırmaktadır.

Bilgisine başvuru kişi Halil Rıfat Paşa'nın hukuka uygun olarak Sivaslı bir kızla evlendiğini ifade etmektedir. Bu bilgi Halil Rıfat Paşa'nın Sivaslı Zakaroğlu kerimesi Ayşe Hatun'un kızı Behiyye Hanım ile kısa süreli bir evlilik yaptığını göstermektedir. Halil Rıfat Paşa hakkında hazırlanan doktora tezi ve yüksek lisans tezinde böyle bir bilgi bulunmamaktadır, bu nedenle önemlidir.

Ayrıca Halil Rıfat Paşa köçek oynatmakla da suçlanmasına rağmen, bilgisine başvuru kişi bu işin Sivas'ta yaygın olduğunu belirtmektedir. Günümüzde ülkemizde bile eğlence kültürümüzde yok olmuş denecek kadar az olan köçek oynatma eğlencesinin bundan yaklaşık bir asır önce Sivas'ta yaygın bir adet olarak var olduğunu öğreniyoruz.

Halil Rıfat Paşa'nın suçlandığı konular arasında rüşvet almak ve adam kayırmak da yer almaktadır. Bu konudaki suçlamalar hakkında da ihbarnamenin çeşitli yerlerinde bilgiler bulunmaktadır. Ancak bilgisine başvuru kişi bu tür ithamların doğru

²⁰ BOA, İ. Dahiliye, nr. 71819, lef :4, 1/b.

²¹ BOA, İ. Dahiliye, nr. 71819, lef :4, 4/b.

²² BOA, İ. Dahiliye, nr. 71819, lef :3.

²³ Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, (Yayına Haz. Yusuf Halaçoğlu), İstanbul 1980, s. 9-10.

olmadığını ifade etmektedir. Nitekim Halil Rıfat Paşa Aydın Valisi iken 1886 yılında Bağdat Valiliği'ne tayin edilince 1.500 lira borcu olduğunu belirtiyor ve Bağdat'a gitmek için gerekli olan 1.500 liralık harcırahı temin edemeyeceğini belirterek bu görevden affını istiyor²⁴. Bu durum da Halil Rıfat Paşa'nın rüşvet almadığı yönündeki fikri teyid ediyor kanaatindeyim.

İhbarnamede Sivas'ta yaptırılan değirmen ile Abdurrahman Efendi'nin Sivas Aşar Müdürlüğü'ne tayininde usulsüzlük yapıldığı yolunda da Halil Rıfat Paşa suçlanmaktadır. Otuz kırk bin kuruş değeri olan bir değirmeni cüzi bir fiyat ile Hacı Ağası'na verdiği yönündeki suçlamaya; bilgisine başvurulmuş kişi, bu gibi suçlamaların asılsız olduğunu ifade etmekte ve değirmen yapımı hususunda açıklamalarda bulunarak, detaylı bilgiler vermektedir. Bilgisine başvurulmuş kişiye göre; değirmen yapımı ile ilgili ihale açılmış ve ihale tellâllar ile herkese duyurulmuştur. Ancak ihaleye kimse katılmamış, bu sebepten değirmen Hacı Ağası'na verilmiştir. Ayrıca değirmenin yapıldığı arazi de beş para etmeyen çorak bir arazidir²⁵.

Halil Rıfat Paşa'nın adam kayırması ve liyakatsiz bir kişiyi Sivas Aşar Müdürlüğü'ne atamasıyla ilgili iddialar hakkında ihbarnamede; "...Fitnat Hanım isminde olan yosmanın zevci olup Musullu olan Abdurrahman Efendi isminde birini Musul'dan celb ile Sivas sancağı gibi cesîm bir sancak âşâr müdürlüğüne ta'yîn idüb bunun vâsıtasıyla vâridât-ı öşriyeden müstefîd olmak..."²⁶ şeklinde ifadeler bulunmaktadır. Bu konuda bilgisine başvurulmuş kişi Aşar Müdürü Ohan Efendi'nin istifa etmesi üzerine yerine Abdurrahman Efendi'nin atandığını belirtmekte ancak istifanın sebebi hakkında herhangi bir açıklamada bulunmamaktadır²⁷. Bu durum ise ihbarname müellifinin şikayetlerinde haklı olduğu izlenimi vermektedir.

Halil Rıfat Paşa'nın suçlandığı konulardan üçüncüsü ise özellikle yol yaptırırken halka kötü davrandığı ve bunun sonucu olarak Divriği kazası halkının isyan ettiği "...bî-çâre Divriği kazası ahâli-i sâdika-ı mutî'ası haklarında yol vesilesiyle icrâ itdikleri zulm-ı sarîha ahâli-i merkûma tâb-âver olamayub makâmât-ı aliyeye bâ-telgraf tazallum-ı hâl eylemelerinden dolayı ahâli-i mutî'a-i merkûmûna sarf-ı iftirâ olarak sûret-i aleniyyede isyân nâmu virilüb asâkir-i şâhâne sevkiyle bî-çâre ahâli-i mutî'a-i merkûmûna "Mülkde Pâdişâh yok imiş işimiz Hazret-i Allâh'a kalmıştır." feryâdını itdirmesinden dolayı..."²⁸

²⁴BOA, İ. Dahiliye, nr. 80070, lef:1.

²⁵BOA, İ. Dahiliye, nr. 71819, lef :3.

²⁶BOA, İ. Dahiliye, nr. 71819, lef :4, 10/a.

²⁷BOA, İ. Dahiliye, nr. 71819, lef :4.

²⁸BOA, İ. Dahiliye, nr. 71819, lef :4, 3/a.

şeklinde ifade edilmektedir.

Bu konuda bilgisine başvurulmuş kişi, olayla ilgili daha ayrıntılı bilgi vermektedir. Kasaba halkının inşâ olunan yola gitmeyeceklerini beyân itmeleri üzerine kaymakam tarafından birkaç kişi tutuklatılmıştır. Bu sebeple büyük bir kalabalık hükûmet konağına hücum etmiş, yapılan nasihatları da dinlemeyerek taşlarla hükûmet konağının camlarını kırmışlar ve zabtîyelerden birini de yaralamışlardır. Tutuklu olanları da cebren kaçırmaları üzerine durum kaymakam tarafından vilâyete telgrafla bildirilmiştir. Bunun üzerine olaya sebep olanları ve teşvik edenleri bulmak ve kânûnen cezâlandırmak üzere Kaymakam (Yarbay) Mustafa Beğ maiyyetinde bir bölük süvâri ve Müdde‘i-i Umûmi Mu‘âvini (Savcı) Hafız Efendi, Divriği‘ye gönderilerek olaya sebep olanlar ile teşvik edenlerin sorgulamaları yapılmış ve olay tatlıya bağlanarak mesele halledilmiştir. Bu işin böyle başarılı bir şekilde halledilmesine mükâfât olarak Sivas Merkez Mutasarrıfı Sırrı Paşa ve Yarbay Mustafa Beğ üçüncü dereceden nişân-ı âli-i Osmanî ve Müdde‘i-i Umûmi Muavini Hafız Efendi de rütbe-i sâlise ile taltif edilmişlerdir²⁹.

İhbarnâme Halil Rıfat Paşa‘nın İngiliz madencilerin isteği doğrultusunda yol güzergahını değiştirdiği “...İngilizli ma‘denciyânın da‘vetlerine icâbetle ma‘den ocaklarına bi‘l-a‘zîme mağaraları ve cevherleri seyr ü temâşa ve ikrâm ve ri‘âyet-i fevka‘l-‘âdelerine mazhar ü sezâ olduktan sonra İngilizlerin iltimâs-ı mahsûsları üzerine ma‘den-i mezkûrdan çıkarmakda oldukları milyonlarca cevherler suhûletle iskeleye birâz masrafla nakl olunmak için livâ-i mezkûr ahâlî-i umûmiyesine üç seneden berü envâ‘-ı mihen-i meşakkatle ve birçok amelîyât icrâsıyla i‘mâl itdirilmiş ve üzerine nâm-ı nâmî-i hazret-i padişâhîye olmak üzere bir ve sadr-ı a‘zam hazretlerinin nâm-ı âlîlerine bir ve vâlî-i sâbık nâmına diğer bir ve mutasarrıf-ı sâbık nâmına da bir ki beş aded cesîmce kâ[r]-gîr köprü ve daha bir çok sagîr köprüler ile menfezler yapılmış ve ikmâline ancak bir sâ‘atlik kadar mahal kalmış olan ve pâra ile yapılmak lâzım gelse yüzbin lira ile vücûda getirülmesi kâbil olmayan sekiz on sâ‘atlik Giresun tarîkını kendüsünün ve ma‘denciyânın istifâdeleri maksad-ı hâ‘inânesine mebnî olmalıdır ki bütün bütün terk ve ta‘tîl ile tarîk-i mezkûru Tamzara kasabası cihetinden ve ma‘den-i mezkûrun ortasından geçürmek üzere İngilizlerle kavlı u karâr iderek...”³⁰ şeklindeki ifadelerle suçlamalarda bulunmaktadır.

Ancak bilgisine başvurulmuş kişi yol güzergahı değiştirildiği iddia edilen Karahisar‘dan Giresun‘a yapılmakta olan yolun güzergahının değiştirilmesinin nedeninin

²⁹BOA, İ. Dahiliye, nr. 71819, lef :3.

³⁰BOA, İ. Dahiliye, nr. 71819, lef :4, 6/a.

bahsedildiği gibi rüşvet almak olmadığını ifade etmektedir. Aksine bu yolun güzergahının değiştirilmesi Nafi'a Nezâreti'nin bilgisi dahilinde ve mühendislerin tavsiyesi üzerine değiştirildiği belirtilmektedir. Terk edilen yolun Haziran başlarından Ağustos'un onbeşine kadar ulaşımına açık olduğu, bundan sonra kar ve kışın şiddetinden dolayı kapandığı ve bir daha geçilmek imkanı olmadığından ve yol güzergahında bulunan bir dağda Ağustos zamanlarında bile soğuktan ölümler meydana geldiğinden eski yolun terk edilmesine gerek duyulduğu ifade edilmektedir³¹.

İhbarname'de Halil Rıfat Paşa'nın 1882 yılında Sivas Vilayeti'nde yapmış olduğu gezi hakkında da oldukça teferruatlı bilgiler yer almaktadır. Halil Rıfat Paşa bu gezisine 300 lira harcırah alarak 19 Ağustos 1882 tarihinde çıkmıştır³². Paşa gezisinde Hafik, Zara (Koçgiri), Suşehri (Endires) Karahisar-ı Şarki (Şebinkarahisar), Milas, Koyulhisar, Niksar, Erbaa, Ladik, Havza, Köprü, Osmancık, Maden-i Sim, Merzifon, Amasya ve Tokat güzergahlarını takip ederek gezisinin 39. günü tekrar Sivas'a dönmüştür.

İhbarname'nin yazarına göre Halil Rıfat Paşa bu gezisi boyunca kendisine ilgi alâka gösterilen, eğlence tertiplenen yerlerde daha fazla kalmış, gösterilmeyen yerlerde ise fazla kalmamıştır. Mesela Zara'da üç gün kalarak Avusturya'dan getirilip hizmetçi yapılan bir kadınla üç gün geçirdiğini müellifimiz "...Zara kasabasına muvâsalatla kaymakâm-ı mûmâ-ileyhe müsâfir olmuş ve dâ'ire-i hükümetde mükemmel olarak müte'addid odalar var iken ve kaymakâmın selamlığı dahi herkes için dâ'ire-i mezkûr iken vâlî-i müşârün-ileyh Nemçeli o güzel madamın odasına ve harem dâ'iresine kabûl olunarak müdür-i umûrî olan Hacı Ağası ile gözünden sakındığı oğlanlarını selâmlık olan dâ'ire-i hükümetde terk itirilmiş ve temâm üç gün üç gece müşârün-ileyh herkesin ve hatta â'sâr ihâlesi me'mûriyetiyle orada bulunmuş olan defterdâr-ı vilâyetin nazar-ı hayretlerinde olarak kapanub piyano eğlencesi icrâ ile kaymakâm-ı deyyûs-ı mûmâ-ileyhin boynuzlarını nazar-ı ahâlîde birer karış daha uzadıktan sonra dördüncü günü sabâha iki sâ'at kalarak zen-pâre kârhânededen çıkar gibi hafîyyen çıkub..." şeklinde ifade etmektedir³³. Yine benzer şekilde Osmancık'ta iki gece kaldığı; Elmas, Fındık ve Fidan isimli köçeklerle eğlendiği ve bunları çok beğendiğinden Sivas'a davet ettiği belirtilmektedir³⁴.

Sonuç

³¹BOA, İ. Dahiliye, nr. 71819, lef :3.

³²BOA, İ. Dahiliye, nr. 71819, lef :4, 4/b.

³³BOA, İ. Dahiliye, nr. 71819, lef :4, 5/b.

³⁴BOA, İ. Dahiliye, nr. 71819, lef :4, 6/a.

Sonuç olarak II. Abdülhamid'in kendisine yapılan bu şikayeti isimsiz de olsa değerlendirdiği ve olayla ilgili soruşturma açtığı görülmektedir. Yapılan soruşturma sonucunda Sivas Valisi Halil Rıfat Paşa suçlu bulunmamış, olayla ilgili olarak sadece Sivas Merkez Mutasarrıfı Selim Sırrı Paşa'nın suçlu olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sebeple Selim Sırrı Paşa, 16 Aralık 1883 tarihinde görevinden alınarak yerine Osman Paşa tayin edilmiştir³⁵.

Değerlendirmeye çalıştığımız bu ihbârname, hem Halil Rıfat Paşa hem de Sivas hakkında bazı yeni bilgiler ortaya koymaktadır. Öncelikle arşiv belgelerinde görmeye alışık olmadığımız özel hayatla ilgili bilgilerle karşılaşırız. Bunların başında Halil Rıfat Paşa'nın Sivas'ta Behiyye isimli bir kızla kısa süreli bir evlilik yaptığı bilgisi gelmektedir. Ayrıca yine Halil Rıfat Paşa'nın Sivas Vilayeti'nde yapmış olduğu gezi ve bu süre zarfında kendisine verilen ziyafet ve tertip edilen eğlenceler de ihbârnâmede yer almaktadır.

Ayrıca ihbârname, Halil Rıfat Paşa'nın Sivas'da ulaşım alanında yaptığı çalışmalar ve uygulamalar ile karşılaştığı güçlükleri de ortaya koymaktadır. Özellikle yol yapım çalışmalarında karşılaşılan güçlükler ve bu çerçevede Divriği'de yol yapım çalışmalarına halkın gösterdiği tepki ve alınan tedbirlerle olayın başarılı bir şekilde bastırıldığını öğrenmekteyiz.

KAYNAKLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

İrade Dahiliye nr. 71819; 80070.

Kitap ve Makaleler

Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, (Yayına Haz. Yusuf Halaçoğlu), İstanbul 1980.

Barut, Mustafa, *Halil Rıfat Paşa'nın Sivas Valiliği (1882-1885)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1984.

Beyhan, Mehmet Ali, "II. Abdülhamid Döneminde Hafiyeye Teşkilatı ve Jurnaller", *İlmi Araştırmalar*, Sayı: 8, İstanbul 1999

-----, "II. Abdülhamid Döneminde Hafiyeye Teşkilatı ve Jurnaller", *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, XII, Yeni Türkiye Yayını, Ankara 2002.

Biröl, Nurettin, *Halil Rıfat Paşa Dönemi ve İcraatları (1827 – 1901)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya 1999

³⁵ BOA, İ. Dahiliye, nr. 71819.

II. Abdülhamid Dönemine Ait Bir Jurnal Örneği...

Haydaroğlu, İlknur, "II. Abdülhamit'in Hafiyeye Teşkilatı Hakkında Bir Risale", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XVII/28, Ankara 1996.

-----, "II. Abdülhamit'in Hafiyeye Teşkilatı Hakkında Bir Risale (II. Kısım)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIX/30, Ankara 1998.

İnalçık, Halil, "Şikayet Hakkı: Arz-hâl ve Arz-ı Mahzarlar", *Osmanlı Araştırmaları (The Journal of Ottoman Studies)*, Sayı: 7-8, İstanbul 1988.

EKLER

Ek: 1 İhbarnâmenin Metni

Yâ Hû

Mabeyn-i Hümâyûn Başkitâbet-i Celîlesi Cânib-i Âlîsine

[1/b]Arz-ı hâl-i sıdk-meâl-i hayr-hâhânemdir ki

Cenâb-ı Hak, ömr ü şevket-i padişâhîyi müzdâd ve kâffe-i teşebbüsât-ı celîle-i hayriyyelerinde tevfi-kât-ı samedâniyye-i ilâhiyyesine mazhariyetle dil-şâd buyursun. Ve â'dâ-yı dîn-i mübîn-i Muhammedîyi ve sâye-i saltanat-ı seniyyede rüteb-i beşeriyyenin nihâyet derecesini ihrâz ile mâh-be-mâh beytü'l-mâl-ı Müslimîn'den bir recül-i kâmil diyeti ma'âş almakda olduğu halde yine kanâ'at itmeyüp merkez mutasarrıfı dinilen Selim Sırrı nâmında bir rezîlin vesâtat-ı râişânesiyle her nev' irtikâb ve ihânetden ve gice gündüz sûret-i aleniyyede oğlanlar ve köçekler ve bir takım fâhişelerle envâ'-ı fisk ü fücûr icrâsından kat'â ictinâb ve hayâ itmeyen ve Zakaroğlu kerîmesi Ayşe dinmekle Sivasca müştehire olan bir fakîre hâtûnun onyedî onsekiz yaşlarında hüsnâca ve bâkire bir kerîmesini bi'l-ıtmâ' ve'l-iğfâl zevci Erzincan'da bulunan bir binbaşî hânesine celb ile bîkrini izâleye ve ba'dehû vâlidesinin iddi'âsı üzerine ıskât için mezbûre kızı kendüsüne tenkîh ü tezvîce ve bir mâh sonra yine tatlîka alâ-male'i'n-nâs cür'et iden ve mücerred şöhret-i kâzibe kazanmak ve o sâyede şu harekât-ı hâinâne ve rezîlânesiyle burada bekâsını te'mîn itmiş olmak için Sivas vilâyetinin bi'l-umûm sunûf-ı fukarâ ve zür râ'ını berbâd perîşân idüp fennen ve hendeseten üç dört sene-i kâmilede mütemâdiyen çalışılsa i'mâlî kabil olamayacağı ednâ bir mülâhaza ile ma'lûm olan yetmiş seksen saatlik şose tarîkını sekizyüze karîb kebir ü sağîr köprü [2/a] ve menfezi geçen ve bu senenin dörtbuçuk beş mâhı zarfında ekser muhtârân ve rençberânı hapishanelere doldurarak ve çift ve çubuklarını terk itdirerek beher çift öküzünü ashâbı ve arabalarıyla berâber aylarca bilâ-fâsıla sûret-i cebriyye ve kahriyyede istihdâm iderek ve oldukça zî-kudret olanlardan dahi bir hayli liralara ahzıyla anların işlerini de gürûh-ı fukarâyâ tahmîl itdirerek tanzîm ve inşâ itdirmiş ise de vâkıf-ı her esrâr u a'mâl olan Hudâ-yı lem-yezel hakkıçün fukarâ-yı zür râ'-ı vilâyeti beş on seneye kadar kendülerini toplayamayacak derecede rahnedâr u

perişân eylemiş ve cenâb-ı Rabbü'l-âlemînin râzı olmayacağı ve elbette cümlenin peder-i ma'nevîsi olan şevketlü pâdişâhımız efendimiz hazretlerinin dahi kat'â tecvîz buyurmayacağı bu misüllü fuhşiyât ve mezâlim ve ta'addiyâtını der-bâr-ı ma'delet-karâra ihbâr ve ismâ'a muktedir olan eşrâf-ı ahâlîyi dahi bir takım rütbe ve nişanlarla ıdlâl u iğfâli kendüsüne san'at ittihâz itmiş olan Sivas Valisi Halil Rif'at Paşa hâ'in ve rezîlini ve sunûf-ı me'mûrîn miyânında büyük ve küçük bunun gibi ne kadar mürtekib ve hâ'in ve fâsık me'mûrlar var ise cümlesini habîb-i ekremî hürmetine Kahhar ism-i celîli ile ankarîbü'z-zamân kahr eylesün âmîn ve bi-hürmetihi Tahâ ve Yâsîn, gözleri kör olsun, görüp [2/b] işitmiyorlar ki veliyyü'n-ni'met-i âlem olan Pâdişâhımız şevketlü efendimiz hazretleri gece ve gündüz huzûr u râhatını terk ile evlâd-ı ma'nevîleri hükmünde bulunan sunûf-ı teb'a-i mülûkânelerinin her sûretle refâh u sa'âdet hâllerini bi'z-zât istihsâl ü istikmâle gayret ve muğâyir-i şer' ve kanûn hâl ü hareketin ve muhâlif-i adâlet ve nısfet mu'âmelât-ı zulmiyye ve gadriyyenin men'-i vukû'ına medd-i enzâr-ı dikkat u himmet buyurdıkları hâlde bu Rif'at Paşa olacak hâ'inin zerre kadar Cenâb-ı Hak'dan korkusu olmaması ve kalb-i ha'inânesi gaflet perdesi ile örtülmüş ve dâ'imî sûretle me'lûf olduğu fisk u fücûrdan kararmış katrana dönmüş bulunması mülâbesesiyle böyle bir melek-haslet ve Fârûk- siyret Pâdişâh-ı dil-agâhı yâr u ağıyâra karşı alenen iğfâle cür'et ve tasaddîsi bi'l-cümle asdikâ-yı muvahhîdini dil-hûn ve o gibi evzâ' u ta'addiyâtı Düvel-i Nasârâya karşı ser-rişte-i şikâyet ittihâz edinen ve sadâkat perdesi altından envâ'-ı desâyise sâlik olan millet-i Ermeniyânı memnun itmekte olduğu hezâr te'essüflerle görülmekte olduğundan (Kuli'l-hakka velev-kâne mürrân "Acı da olsa doğruyu söyle") hadîs-i celîline ittibâ' ve imtisâlen şu hâl-i esef-iştimâli Pâdişâh-ı dil-âgâh ve şehinşâh-ı merâhim-iktinâh efendimiz hazretlerinin sem'-i hümâyunlarına îsâl maksad-ı hayriyyesiyle işbu ihbârname-i hayr-hâhânenin tahrîr u terkîmine mübâderet olundu. Cenâb-ı Hakka ayândır ki işbu ma'rûzâtımda zerre kadar hilâf u mübâlağa olmayub şu Sivas Vâlîsi denilen ve şimdiki hâlde devletçe birinci vâlîlerden sayıldığı ma'a't-te'essüf işidilmekte olan Rif'at Paşa'nın ve hem hâl ve râ'îşi ve her irtikâbda müşteriki bulunan ve Sicill-i Umûmî'deki terceme-i hâli varakası celb ile mütâla'a buyurulur ise anlaşılacağı vechile [3/a] dört sene evvel Samsun'da beşyüz guruş ma'aş ile Muhâcirîn Komisyonu kâtibi olduğu halde vâlî-i sâbık sa'âdetlü Hakkı Paşa'nın nezdinde mukîme karındaşı kerîmesini akd ve tezvîc itmesi cihetiyle birbuçuk sene zarfında merkez mutasarrıflığına kadar terakkî itdirilen ve vâlî-i lâhık Rif'at Paşa'nın vürûdıyla berâber Delikitaş madde-i ma'lûmesinden tehiyye itmiş olduğu bin küsür lirayı hâ'in-i müşârün-ileyhe sıkışdırmasıyla gereği gibi hulûl itmesinden nâşi ber-minvâl-i muharrer envâ'-ı mezâlim ve irtikâbât ve ta'addiyâtla yapırdıkları yolları ser-rişte iderek ve bilâ-liyâkatın vilâyet

mektubculuğunda bulunan Nâfi‘a Nâzırı Devletlü Hasan Fehmi Paşa Hazretlerinin birâderi Ahmed Şevki Efendi uhdesine dahi rütbe-i ulâ tevcih buyurulması husûsunu ol-bâbda yazdığı inhâsına derc ü ilâve eyleyerek nâzır-ı müşârün-ileyhe bi't-takdîm tervîc itdirüb sâliseden def‘aten uhde-i ihânetine rütbe-i refî‘a-i mîr-mîrânî tevcihiyle fezâyih-i irtikâb için bir kat daha teşcî‘ edilen ve bî-çâre Divriği kazası ahâli-i sâdika-ı mutî‘ası haklarında yol vesilesiyle icrâ itdikleri zulm-ı sarîha ahâli-i merkûma tâb-âver olamayub makâmât-ı aliyeye bâ-telgraf tazallum-ı hâl eylemelerinden dolayı ahâli-i mutî‘a-i merkûmûna sarf-ı iftirâ olarak sûret-i aleniyyede isyân nâmı virilüb asâkir-i şâhâne sevkiyle bî-çâre ahâli-i mutî‘a-i merkûmûna “Mülkde Pâdişâh yok imiş işimiz Hazreti Allah’a kalmıştır.” feryâdını itdirmesinden dolayı dahi sîne-i habâseti pek kıymetli ve mu‘teber bildiğimiz nişân-ı âli-yi Osmânî’nin def‘aten üçüncü rütbesiyle tezyîn idilen ve müddet-i ömründe başını secde-i Rahmâna koymayan Selim Sırrı Paşa dinilen alçak [3/b] şu arz u beyân olunan ihânet u irtikâbât ve fuhşiyât-ı aleniyye-i rezilânelerine Sivâsca İslâm ve Hristiyan’dan vâkîf olmadık kimse kalmamıştır.

Bu bâbda dâ‘îlerinin bir gûne garaz u ivâzım olmayub şu hâllerin ve bu yolda yetişen me'mûrlar istihdâmının âkıbeti pek vahîm olduğundan ve neticesi koca altı yüz bu kadar senelik bir devlet-i mu‘azzama-i İslâmiye'nin mahv u inkırâzını esbâb-ı mazarratdan bulunduğundan ve dâ‘îniniz dahi şu tehlikeli geminin derûnunda sâkin idüğümünden arz-ı hakikat-ı hâle mecbûr oldum. Hilâfım var ise cenâb-ı Rabbü'l-âlemin dâ‘îlerini kahr itsün. Vâkı‘â devletçe böyle nâ-ma‘lûm olan kavli-i mücerrede i‘timâd ile derhâl şu rezil herîfleri tard u def‘ itmek tarafına teşebbüsde muvâfık-ı akl u hikmet ve hükümet olamayacağını bilmez dâ‘îlerinden de değilim, ancak bu zâlim ve fâsıkların tahkîk-i ahvâlleri zımında devletçe her fedâkârlığın icrâsı ehemmiyetli umûrdan olup, bir me'mûr-ı mahsûsun ta‘yîn u i‘zâmı halinde de min-terafî'llâh millet-i İslâmiyyeye ârız olan ahlâksızlık sâ'ikasıyla tahkîk-i hakikat-ı hâl için her kangı me'mûr gönderilecek olur ise olsun ve ne kadar büyük rütbelü bulunur ise bulunsun bu hâ'in mürtekiblerin az vakit içinde havâlât-ı âdiye kırmasından ve evkâf ve tîmârât ashâbından vesâ'ireden ihtilâs itdikleri külliyetli liralardan i‘zâm buyurulacak me'mûra dahi külliyetlice bir hisse ifrâziyle itmâ‘ ve ırzâ iderek işbu ihbâr olunan ve Sivâsca İslâm ve Hristiyan’dan binlerce zevâtın ma‘lûmları olan harekât-ı şeni‘a ve zâlimâneyi te'vîl veyâhud sarf-ı azviyâtdan ibâretidir didireceklerini de bilirim.

Binâ‘en-aleyh şu Rif‘at Paşa olacak hayâsızın vâflilik evsâf ve şân-ı âlisiyle kat‘â mütênâsib [4/a] olmayan nâ-meşrû‘ fuhşiyât-ı aleniyyesinden oğlancılık ef‘âl-i şeni‘a ve zemimesini el-yevm konağında bulunan ve Gürün Kaymakamı Giridli Âsım nâmında bir deyyusun Gürün asâkir-i zabtiyyesi süvâri neferâtından ve Gürünlü Hançerlioğlu

Ahmed'e terfikan takdîm ve ihdâ eylediği Mustafa nâmında şâb-ı emred ve parlak oğlanıyla kâdî-i belde ve müdde-i-i umûmî ve defterdâr Es'ad Efendi ve Mektubcu Ahmed Şevki Efendi ve A'sâr Nâzırı Ali Efendi daha sâ'ir birtakım zevât ve zabtiyelerin taht-ı nazarlarında (tavla) didikleri lu'b-i nâ-meşrû'ını utanmayarak oynadıkları kâbil-i inkâr olmadığı gibi Kadri nâmında diğer bir oğlanı dahi Dersa'adet'den birlikte getirdiğini Dersa'adetce'de bilenler olmalıdır. El-hâletü-hâzihî bunlar konağında mevcûd olup beher gice kendüsüne dalkavukluk iden ve o sâyede ûlâ ve mütemâyiz ve def'aten sâniye rütbelerine nâ'il olan Mektubcu Şevki Efendi ve ser-Tahsildâr İzzet Efendi ve Livâ Tahrîrât Müdürü Sâdık Efendi ve hüsnâca haremi sâyesinde Sivâs Sancağı A'sâr Müdürlüğü'ne ta'yîn olunan Abdurrahmân Efendi ve güzel sadâsı sâyesinde hulûl iden Müdde-i-i Umûmî Mu'âvini Hâfız Hasan Efendi'ye ve her işde müştereki olan ma'hûd Merkez Mutasarrıfı Selim Sırrı Paşa denilen rezîline sâkilik itdirerek gice sâ'at beşlere kadar [4/b] iş ü işret ve envâ'-ı sefâhât ve rezâletle imrâr-ı evkât eylediğini gören yüzlerce gözleri ve işiden binlerce kulakları kapatmak için bir çâre bulamayacakları der-kâr olduğu gibi konağından çıkarılan çifte çifte fâhişeleri güyâ kendüsünün haberi olmaksızın müdür-i umûrî olan ve kapatma sûretiyle beş on bin guruş kıymetinde cânib-i mîriden bir bâb değirmen ocağını uhdesine üçyüz guruş bedel ile geçürülüb yüz bin guruş sarfiyla mezkûr ocakda senevî otuz kırk bin îrâd getirür dakîk fabrikası yaptırmakta olan Hacı Ağa'sına azv ile zâhiren ve muvâza'aten ağa-yı mumâ-ileyhi mezbûre fâhişelerle beraber habse göndermiş ise de mezbûreler nisâ habishânesine sevk olundukları sırada ve çâ[r]şû ve esvâkda bülend-avâz ile "Bizi Vâlî Paşa kendüsü için celb itmiş olduğu halde ahâli tarafından görölüb çıkarılmamız üzerine ağasına azv ile şimdi bizi habishâneye gönderiyor bu hâl şân-ı vezâretine yakışur mı Ümmet-i Muhammed diyerek" bağırub çağırıldıklarını görüp işidenlerin ağızları kapanmak dahi kabil olmayacağı ve ber-minvâl-i muharrer mavâza'aten habs itdiği Hacı Ağası'nı yığirmi dört sâ'at sonra afv ile yine konağına kabûl iderek ve evvelkinden ziyâde emniyet ve hürmet itmesi mezbûrelerin ifâde ve feryâdları vechile bu fâhişelerin vâlî tarafından celb olunmuş olduklarına herkesce kanâ'at hâsıl olmuşdur. Kendüsünden [5/a] sûret-i resmîyede sorulsa zannederim inkâra mecâli yokdur. Ba'zı te'vilât ile ikrâr ve i'tirâfdan başka çare bulamaz nasıl inkâr idebilir ki şu arz u beyân olan harekât-ı zâlimâne ve fuhşiyâneyi sûret-i aleniyyede ve herkesin gözü öğünde vukû'a getürmüş olduğu gibi geçen sene gündüzleri yol kat' itmek ve giceleri de berâberinde gezdirdiği oğlanlarla birlikte envâ'-ı rezâlet ve fuhşiyât ile vakt geçürmek ve âtîde sebebi arz olunacağı vechle yalnız Koçgırlı kazâsında üç gün ikâmet idüb diğer kazâlarda bir gün bile eğlenmemek şartıyla koca bir Sivas vilâyet-i cesîmesini otuzdokuz gün zarfında peşinen ve nakden üçyüz lira

harcırâh ahzıyla devren dolaşdıkları sırada dahi merkez-i vilâyetten Ağustos'un ondokuzuncu pençşenbih günü sabaha karşı hareketle en cesîm olan Hafik kazasına azîmet ve oraya vusûlunda kat'â bir işe bakmayub sâniye rütbesiyle taltif etdirdiği kaymakamın ihzâr itmiş olduğu kuzu ve et'ime-i sâ'ireyi tenâvül ile iki sâ'at kadar da bir â'lâ uyhu kesdirdikten sonra yine ol gün oradan hareketle Avusturya ülkesinde bir memleketdeki kârhânenen gayet hüsna bir fâhişe çıkarub ba'zı mukâvele-i [5/b] nâ-meşrû'a ile kendüsüne hâdim ittihâz itmiş olan Genç Ahmed Paşa-zâde Rızâ Beğ'in kaymakâm bulunduğu mezkûr Koçkiri kazası merkezi olan Zara kasabasına muvâsalatla kaymakâm-ı mûmâ-ileyhe müsâfir olmuş ve dâ'ire-i hükûmetde mükemmel olarak müte'addid odalar var iken ve kaymakâmın selamlığı dahi herkes için dâ'ire-i mezkûr iken vâlî-i müşârün-ileyh Nemçeli o güzel madamın odasına ve harem dâ'iresine kabûl olunarak müdür-i umûrî olan Hacı Ağası ile gözünden sakındığı oğlanlarını selâmlık olan dâ'ire-i hükûmetde terk itdirilmiş ve temâm üç gün üç gece müşârün-ileyh herkesin ve hatta â'sâr ihâlesi me'mûriyetiyle orada bulunmuş olan defterdâr-ı vilâyetin nazar-ı hayretlerinde olarak kapanub piyano eğlencesi icrâ ile kaymakâm-ı deyyûs-ı mûmâ-ileyhin boynuzlarını nazar-ı ahâlîde birer karış daha uzaddıktan sonra dördüncü günü sabaha iki sâ'at kalarak zen-pâre kârhânenen çıkar gibi hafiyen çıkub Suşehri kaymakamlığı merkezi olan Endires [Suşehri] kasabasına iki konakda azîmetle bir gece yatub ferdâsı oradan hareketle Karahisâr-ı Şarkî sancağının mutasarrıflık merkezine vâsıl olmuş ve koca bir sancak merkezinde Zara'da ki gibi eğlenmek için bir madam olmadığından yalnız iki gicecik mutasarrıfa [6/a] misâfir olub ikinci günü İngilizli ma'denciyanın da'vetlerine icâbetle ma'den ocaklarına bi'l-a'zîme mağaraları ve cevherleri seyr ü temâşa ve ikrâm ve ri'âyet-i fevkala'âdelerine mazhar ü sezâ olduktan sonra İngilizlerin iltimâs-ı mahsûsları üzerine ma'den-i mezkûrdan çıkarmakta oldukları milyonlarca cevherler suhûletle iskeleye birâz masrafla nakl olunmak için livâ-i mezkûr ahâlî-i umûmiyesine üç seneden berü envâ'-ı mihen-i meşakkatle ve birçok ameliyât icrâsıyla i'mâl itdirilmiş ve üzerine nâm-ı nâmî-i hazret-i padişâhîye olmak üzere bir ve sadr-ı azam hazretlerinin nâm-ı âlîlerine bir ve vâlî-i sâbık nâmına diğer bir ve mutasarrıf-ı sâbık nâmına da bir ki beş aded cesîmce kâ[r]-gîr köprü ve daha bir çok sagîr köprüler ile menfezler yapıldırılmış ve ikmâline ancak bir sâ'atlık kadar mahal kalmış olan ve pâra ile yapıldırılmak lâzım gelse yüzbin lira ile vücûda getirülmesi kâbil olmayan sekiz on sâ'atlık Giresun tarîkını kendüsünün ve ma'denciyanın istifâdeleri maksad-ı hâ'inânesine mebnî olmalıdır ki bütün bütün terk ve ta'tîl ile tarîk-i mezkûru Tamzara kasabası cihetinden ve ma'den-i mezkûrun ortasından geçürmek üzere İngilizlerle kavlı karâr iderek ve iki gece de İngilizlere misâfir olarak ba'dehu oradan hareketle Milas ve

Koyulhisar ve Niksar ve Erba'a ve Lâdik ve Havza ve Köprü kazâlarından yalnız geçerek ve hiç bir gün bile eğlenmeyerek [6/b] Amasya sancağında vâki' Osmancık kazâsına muvâsalatında kazâ-i mezkûr kaymakamı müşârün-ileyhi eğlendirmek ve o sâyede mazhar-ı taltîf ve teveccühü olmak üzere Elmas ve Fındık ve Fidan isimleriyle müştehir olan Osmancıklı üç nefer oğlan köçeğini ahşamdan sonra vâlî-i müşârün-ileyhe takdîm itmesiyle ve bunlar da ziyâdece hoşuna gitmesiyle tâ-be-sabah bunlarla eğlenmiş ve öyle ufak bir kazâda bunların hatırı için iki gün iki gece ârâm itmiş ise de bu oğlanlara kanamamış olduğundan üçüncü günü bu köçekleri de berâber alarak Ma'den-i Sîm kazâsına gelmiş ve oradan yine bunlar arkalarından gelmek üzere Merzifon kasabasına muvâsalatla dâ'iresi genişçe olan Merzifon eşrâfından ve müderrisinden Hilmi Efendi'nin hânesine misâfir idilmiş ve sâhib-i hâne ikrâm ve i'zâz kaydında iken kâymakâm-ı kazâ mûmâ-ileyhi nezdine celb ile Hilmi Efendi, Valî Paşa Efendimiz her ne kadar sizin konağınıza inmiş ise de benim misâfirim olduğundan ta'âm ve sâ'ir esbâb-ı istirâhatları tarafımızdan tehiyye ve istihzâr olunmuştur. Zâtınız gidin harem dâ'iresinde istirâhat buyurun bize karışmayın deyü ta'lîmât virdikten sonra müşârün-ileyhin arkaları sıra gelüb hana inmiş olan köçekleri sâ'at yarım sularında mûmâ-ileyh Hilmi Efendi'nin konağına ve vâlî-i müşârün-ileyhin [7/a] huzûruna celb ile gece sâ'at yediye kadar itmedikleri rezâlet kalmamış ve orada vâki' irâdelerine mebnî bu köçekler kışa doğru merkez-i vilâyete gelmek üzere memleketlerine avdetle müşârün-ileyh dahi oradan hareketle vilâyetin en büyük livâsı olan Amasya sancağı merkezîne azîmetle yalnız iki gîcek mutasarrıf-ı sâbık Sa'âdetlü Âtîf Beğefendi hazretlerine mecbûren ırz ve edeb ile misâfir olmuş ve hiç bir işe bakmaksızın oradan dahi hareketle Tokad'a gelüb orada mutasarrıf bulunan ve onbin liradan mütecâviz ihtilâsât ve irtikâbâtı umûm lisânında mütevâtir olan diğêr râşî ve râ'îşî Rauf Paşa nâmındaki hâ'inin harem dâ'iresine misâfir olmuş ve mutasarrıf-ı müşârün-ileyh aleyhinde ihbâr olunan ve ber-minvâl-i muharrer herkes lisânında mütevâtir olan ihtilâsât ve irtikâbâtın tahkîki cihetine gitmek cümle-i vezâ'iflerinden iken bir kere olsun mal kalemi kuyûdâtına bile nazar itmeyüb mutasarrıf-ı müşârün-ileyhin rakısını içüp kuzularını yiyüb hisse-i musîbesini alub³⁶ orada mutasarrıf-ı müşârün-ileyh ile birlikde bir kıt'a rütbe defteri tanzîm ve bu defterde mutasarrıf-ı müşârün-ileyhin ihânet ve irtikâbât-ı müsellemelerine mükâfâten Rum İli Beğlerbeğliği pâye-i celîli terkîm ve Nâfi'a Nezâret-i celîlesine takdîm ile ikinci günü oradan da hareketle otuzdokuzuncu günü yine merkez-i vilâyete avdet itmiştir.

³⁶(ikinci günü dahi oradan) metinde parantez içindeki yazının üzeri karalanmış.

[7/b] Ve mezkûr Merzifon kasabasında iken icrâat-ı müstahsenesinden biri de Dağtaşan Dağı'nda bundan yigirmi sene mukaddem müceddeden teşkîl kılınmış olan üç aded büyücek karyede iskân idilmiş olan muhâcirîn efrâdından onbeş yigirmi kadar eşhâs-ı muzırranın envâ'-ı şekâvet-i müstemirrelerinden Köprü ve Osmancık ve Ma'den-i Sîm kazâları ahâli-i zürrâ'ının sabır ve tahammülleri kalmamış olduğundan ve kazâlarından mürûru hengâmda haber alamamış idüklerinden bahisle bu kazâlar ahâlîsi işlerini güçlerini terk ile vâlî-i müşârün-ileyhi ta'kîb ve Merzifon'da yetişüb eşkiyâ-yı merkûmûnun ta'yîn-i ism ve şahıslarıyla ve harekât-ı zâlimâne-i müstemirrelerinin ta'dâd ve teşrihiyle ve delâ'il-i subûtiyesinin beyânıyla berâber vâlî-i müşârün-ileyhe müttehiden ve müttefikân arz u ifâde itdiklerinde müşârün-ileyh ma'iyyetinde gezdirdiği tabur ağasıyla yigirmiden mütecâviz asâkir-i zâbtıyeyi eşkiyâ-yı merkûmûnun der-dest ve tenkîllerine kânûn u kâ'ide dâ'iresinde me'mûr itmeyüb hilâf-ı kâ'ide olarak bilâ-mülâhaza hemân Merzifon ve Ma'den-i Sîm ve Köprü kazâları kâymakâmlarına hitâben yazmış olduğu bir kıt'a emr-i tahrîrîde kazâları ahâlisinden lüzûmu mikdâr asâkir-i müselleha-i mu'âvene istishâbıyla bağteten Eğribük nâmında olan ve yüz hânedan mütecâviz cesâmetde bulunan karye basılıb eşkiyâ-yı merkûmûnun hayyen veya meyyiten ele geçürülmesini emr ile kendüsi bâlâda arz olunduğu vechle oradan hareketle Amasya'ya azimet eylemiş ve bu üç kazâ kâymakâmı [8/a] dahi kazâlarına avdetle emr-i mezkûr âhkâmını icrâ için her birisi başlarına kazâları ahâlisinden altışar yedişer yüz kadar müsella meçhûlü'l-ahvâl eşhâsı birikdirüb virilmiş olan ta'limât mûcibince geçen 'îd-i adhânın ikinci gicesi mezkûr dağda ve Eğribük karyesi civârında bir mahalde cümlesi iki binden mütecâviz müsella ahali ile birleşüb karyelerini basmak üzere olduklarını karye-i merkûme ileri gelürleri haber almaları üzerine içlerinde vâlî-i müşârün-ileyhe eşkiya oldukları ihbâr idilmiş ve der-destleri emr olunmuş olan ne kadar eşhâs var ise cümlesini celb ve iknâ' ile Merzifon hükûmetine gidüb teslîm olunmalarını ve beyhûde yere bir takım sâbî sıbyânın ayaklar altında ezilüb perîşâniyetlerine sebebiyet virilmemesini beyân ve ricâ eylemelerine mebnî bunlar onbir kişi oldukları hâlde leylen bilâ silâh olarak karyelerinden çıkub Merzifon hükûmetine gitmekdeler iken sabahleyin erkenden karyelerini basub kendilerini tutmak için müretteb olan asâkir-i mu'âvene ile mezkûr üç kazâ kâymakâmlarına tesâdüflerinde nereye gidiyorsunuz eğer bizim için gideyor iseniz işte biz kendümüz geliyoruz ne yapacaksınız yapın dimeleri üzerine kâymakâmların emriyle hemân onbir neferi dahi der-dest olunarak ve derhal boyunlarına lâle ve zincirler takdırılarak şimdi bunları alub Merzifon'a 'avdet [8/b] itmek lâzım gelür iken avdet itmeyüb zincire urdukları onbir şahsı dahi önlerine katarak girüye Eğribük karyesine i'âde ile bunları bir hâneye kapadub ve ma'iyyetlerinde bulunan ikibini mütecâviz müsella

ahâlîyi aç kurdlar gibi köyün içine saldırub kendüleri ya'ni üç kazâ kâymakâmları Cer Arslan Beğ'in hânesinde kapanub 'îş-i 'îşrete meşgûl olmuş ve askerlik itdirmek üzere ma'iyyetlerinde getürdükleri müsellaah ahâli hâne-be-hâne gezüb ahâli-i karye hayvânâtından işte "şu inek benimdir iki sene evvel çalınmış idi", diğere, "işte şu öküz benimdir üç sene evvel çalmışlar idi" öteki de "şu koyunlar benimdir altı ay evvel çalmışlar idi" diyerek asâkir-i mu'âvene denilen eşhâs dahi âhâli-i karye hayvânâtının nısfından ziyâdesini aşurub götürmeğe başladıklarında bî-çâre muhâcîrîn kadınları feryâd ü figânla virmemeğe teşebbüslerinde yemiş oldukları dayak te'sîrâtıyla sekiz nefer kadından sakat vukû'a getürülmüş ve bî-günâh bir Çerkes'in dahi bütün bütün eğe gemükleri kırılmış ve ahâli-i karyenin işretle iştigâl idüb dünyadan bî-haber olan kâymakâmlara vâki' olan şikâyetleri üzerine kâymakâmlardan en cesûru tarafından virilen emr ile asâkir-i vahşîye-i merkûme karyenin hânelerine kundak vaz'ıyla derûnlarındaki eşyasıyla [9/a] berâber ihrâk ve tahrîbe ibtidâr ile onsekiz bâb hâne yanincaya değîn kâymakâmların dahi serhoşlukdan akılları başına gelüb madde-i ihrâkı artık men' itmeleriyle kusûr hâneler harîkdan kurtarılmış ise de birçok hayvânâtı o güzîde asâkir-i mu'âvene bilâ muhâkeme ve bilâ hükm kâymakâmların emri ile kendülerinin emvâl ve hayvânât-ı mesrûkası nâmıyla aşurub karyelerine götürmüşler ve ol sûretle bütün karye âhâlisini ızrâr ve fevkalâ'ade perîşan itmişlerdir. Ve bu kaymakamlar iki gice bilâ lüzûm orada beytûtetle âhâli-i karye ol-vechle ızrâr itdirdikten sonra yine esnâ-yı râhda kendülerine teslim olunup zincir-i bend ile girü çevirdikler[i] mezkûr onbir kişiyi ol-vechle bağılu olarak önlerine katub Merzifon'a götürüb habs itmişlerdir. Bunun üzerine muhâcîrîn-i Çerâkise'nin bâ-telgraf makâmât-ı 'âliyyeye vâki' olan feryâd ü figânlarına mebnî tahkîk-i madde zımnında Dersa'âde[t'de]n ve Sivas ve Amasya'dan Merzifon'a mahsûs me'mûrlar gönderilmiş ise de şimdiye değîn hiç bir semere görülememiştir. Ve hatta eşkıya diyerek der-destleri içün ol derece mugayir-i kânûn mu'âmelât-ı vahşîyâne ihtiyâr olunan ve boyunlarına laleler takılıp ol hâlde götürülüp habs idilen eşhâsdan en [9/b] şerîrlerini Merzifon zabıtası âdetâ salıvirüp firâr itdirmiş ve gerçi bunlardan bir ikisi berâ-yı isti'tâf Dersa'âdet'e gitmişler ise de diğere kendülerine bir takım avâneler peydâ ederek evvelkinden beş bed-ter icrâ-yı şekâvet itmekde ve ol havâlîde soyub itlâf eylemekde oldukları yolcu Hıristiyanların feryâd ü figânları Avrupa'ya kadar aks itdirilmekdedir. Hakikat-i hâl şu merkezde olduğu ve kanûnen memûrînün bu bâbdaki evzâ ve hareketleri eşkıyâ-yı merkûmûnun hareketleri derecesinde çirkin ve ağır olduğu bulunduğu halde vâlî-i müşârün-ileyh me'mûrların meydanda olan işbû harekât-ı vahşîyânelerini setr ü ketm ile Dâhiliye Nezâret-i celfilesinden ol bâbda şeref-vârid olan müte'addid isti'lâm-nâmelere virdiği cevâb-

II. Abdülhamid Dönemine Ait Bir Jurnal Örneği...

II. Abdülhamid Dönemine Ait Bir Jurnal Örneği...

³⁷Nisa/59.

Ben Sâdık-ı devlet ve hayr-hâh-ı
mülk ü millet bir Müslüman

Kandasın kandasın ey Mehdi-i sâhib-zuhûr
Millet-i İslâmı pâ-mâl eyledi ceş-i fütûr
Kalmadı İslâm için bir yerde ârâm u huzûr
Kapladı mülki serâpa leşker-i zulm u şürûr
Geçdi nâ-ehil ellere hayfa zaman her umûr
Bir kişi yapsa bini yıkmak için itmekde zor
Ehl-i sıdk u istikâmet asrda görmez sürûr
Ol sebepten söylemiş bu beyti bir sahib-şu'ûr.

**Ek: 2 Soruşturmayı Yapan Güvenilir Kişi Tarafından Yazılan Rapor Metni
Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine³⁸**

Sivas Vâlîsi Devletlû Rıfat Paşa hazretlerinin hilâf-ı rızâ-yı âli ba'zı ef'âl ve harekâtda bulunduğu rivâyet olunduğundan bu bâbda ma'lûmât-ı sahîha-i çakerânem bulunduğu hâlde bilâ ketm ü ihfâ haber virilmesi muktezâ-yı irâde-i nezâret-penâhîlerinden olmağla rivâyât-ı mezkûre hakkında olan malûmât meş.....³⁹ mahalliye-i bendegânem ber-vech-i âtî arz ve beyânatına cür'et kılındı.

Husûsât-ı merviyeden birincisi müşârün-ileyhin Mutasarrıf Selim Sırrı Paşa ve vesâ'it-i sâire ile irtikâb ittiği mâddesidir.

İrtikâb maddesine kat'â ma'lûmâtım olmayub mûmâ-ileyh Sırrı Paşa'ya gelince bu âdem genç ve tecrübesiz ve şimdiye kadar mutasarrıflık vesâ'ire gibi re's-i me'mûriyetde bulunmamış olduğundan vazîfesini hüsn-i ifâda kusûru ve haric ez-vazîfe işlere müdâhalesi görüldükçe vâlî-i müşârün-ileyh tarafından men' ve vesâyâ-yı mukteziye ve tenbîhât-ı lâzime icrâ olunmakda ise de mûmâ-ileyhin şu hâl ve iktidâr-ı hazırası müşârün-ileyh hakkında bir takım şikâyet ve sudâ'ı dâ'i olduğu şâyân-ı te'essüfdür.

³⁸ BOA, İ. Dahiliye, nr. 71819, lef :3.

³⁹Yazı silik olduğu için okunamadı.

II. Abdülhamid Dönemine Ait Bir Jurnal Örneği...

İkincisi vâlf-i müşârün-ileyhin bir takım fâhişelerle envâ'-ı fisk-ı fücûra cür'et itdiği ihbâr olunmasıdır. Böyle sûret-i gayr-i meşrû'ada ef'âlde bulunmayacağı bendelerince kaviyyen meczûm olduğu gibi vilâyetce dahi cümlenin ma'lûmu ve me'mûl itmeyecekleri i'tikâdındayım.

Üçüncüsü müşârün-ileyhin bir kızın bıkırını izâle itdikden sonra nikâh idüb mu'ahharan tatlık itdi denilmesi. Kable'l-akd izâle-i bıkır mâddesi kullarınca mechûl olub yalnız müşârün-ileyhin Sivashlı bir kızı sûret-i şerî'a ve aleniyyede akd-i tezvîc itdiği Sivas'ca da herkesin ma'lûmudur.

Dördüncüsü müşârün-ileyhin yapırdığı şose tariki için bir takım ehl-i servete müsâ'ade ve anların hisselerini fukaraya tahmîl eylediği ve bundan bir hayli liralara alındığı beyânından ibarettir.

Bu rivâyet nefsü'l-emrin külliyyen hilâfidir. Her sene vilâyet için bûdcelere tesviye-i turuk masârıfıçün sekizyüz lira vaz' olunmakta ve bu akcenin bir kısm-ı küllîsi sarf olunduğu hâlde yine matlûba muvâfık sûretde yapılamayub bir sene inşâ olunan yolların ferdâsı sene ta'mîrâtıyla uğraşarak yigirmi senedenberü bu hâl devâm itmekte iken müşârün-ileyh Tuna Vilâyetinde dahi icrâ itdiği gibi yapılacak tarîkin bu'd ve mesâfesini hisâb iderek vilâyetin işe güce muktedir bulunan nüfûs-ı zükûruna bilâ istisnâ taksîm ile beher âdeme nihâyet beş metro mahal isâbet ve bunu da nihâyet bir âdem beş günde i'mâl ve inşâ iderek karyesine avdet itdiği ve mevsim-i inşâ'at zirâ'at ve harman vaktine tesâdüf itdirilmeyerek âhâlînin işleri olmadığı bir zamanda yapırdığı ve bu tarîkin inşâsı sırada bi'l-cümle eşrâf ve mütehayyizân-ı memleket hazır ve hissedâr olarak müşârün-ileyh dahi hayme-nişîn olub küll-i yevm geşt ü güzâr ve Sivas Kumandanı bulunan Mirliya Ahmed Muhlis Paşa ile berâber nezâret iderek hiçbir kimesne hakkında ta'addî ve habs gibi mu'âmelâtın vukû'bulmadığı ve hele şu liralara alındı sözünün sırf iftirâ bulunduğu ve çünkü böyle beş günlük bir iş için zürrâ' takımından bir kimsenin para virmek ihtimâli olmadığı misillü erbâb-ı servetden olub bedenlen ifâ-yı hizmetden istinkâf idenler taraflarından yigirmi otuz guruşa âdem tutarak çalıştırdığı meydânda iken böyle vâlfî paşa ve sâ'ire lira virmek akıl ve tabî'ata dahi külliyyen mugâyir bulunduğu işbu tesviye-i turuk husûsunda müşârün-ileyh hazretleri devlet ve memlekete bir hüsn-i hizmet itmişdir ki sahîhân emsâli görülmemiş ve böyle bir müddet-i kalîle zarfında âhâlîce pek cüz'i bir himmet ve fedâkârlıkla yüz sâ'ate karîb tarîkin köprü ve teferru'ât-ı sâ'iresiyle inşâsına muvaffakiyetleri bizde yollar yapılamaz ve ahalimizde gayret bulunamaz itikadında bulunanlara hayret virdiği gibi hatta bu inşâ'at madde-i mühimmesine bidâyetinde "bu ne olacak bizim yollarımız yokmudur" deyü i'tirâz iden kurâ âhâlîsinden ba'zıları dahi ikmâl-i tarîk oldukça muhassenâtını anlayarak bir

köyden diğer köye kendülüklerinden yollar yapmağa başlayub yosuzluğun nasıl yolsuz ve müşkil olduğunu i'tirâf ve sebep olanlara du'â ve teşekkürler itmeğe başladıkları böyle umûr-ı hayriyede hizmet ve gayret idenlere ihsân buyurulan rütbe ve nişânlar ise mücerred emsâlini teşvîk niyet ve arzûsundan ve me'mûrîn-i devlet ve teb'a-i saltanat-ı seniyyeyi tergîbden ibâret bulunmuştur.

Beşincisi Divriği kasabası âhâlîsi haklarında icrâ edildiği beyân olunan zulm u ta'addi ve üzerlerine asâkir-i şâhâne sevk olunduğuna dâ'irdir.

Bu kasaba ahalişi inşâ olunan tarîka gidemeyeceklerini kaymakamlarına beyân itmeleri üzerine bi'l-cümle vilâyet âhâlîsi yolda çalışubda kendülere kurbiyeti ve binâen-aleyh sâ'irlerinden ziyâde istifâde idecekleri tarîka gitmekten imtinâ' ile gidemeyeceklerini sûret-i kat'iyede cevâb vormeleri üzerine kaymakam tarafından birkaç neferi tevkîf idildikte bir cemm-i gafîr hükûmet konağına hücum iderek ifâ olunan nesâyih-i lâzimeyi dahi isgâ itmeyerek taşlar ile hükûmet konağının camlarını kâmilen şikest ve zabtiyelerden bir neferini dahi cerh ve tevkîf olanları cebren ahz ile gitdikleri kaymakam cânibinden cânib-i vilâyete bâ-telgraf bildirilmekle bunların müşevvikleri bulunmak ve kânûnen cezâları icrâ kılınmak üzere asâkir-i şâhâne Kaymakamı Mustafa Beğ refâkatıyla bir bölük süvâri ve Müdde'î-i Umûmi Mu'âvini Hafız Efendi sevk olunarak şu uygunsuzluğa bâdi ve müşevvikler taht-ı istintâka alınub cümlesi yola sevk olunmuş olmasına ve bu işin hüsn-i sûretle ber- taraf idilmesine mükâfâten taraf-ı hazret-i şâhânedan Merkez Mutasarrıfı Sırrı Paşa'ya ve Asâkir-i Şâhâne Kaymakamı Mustafa Beğ'e üçüncü nişân-ı âli-i Osmanî ve Müdde'î-i Umûmi Hafız Efendi'ye rütbe-i sâlise ihsân buyurulmuştur.

Altıncısı müşârün-ileyhin bir takım fâhişeleri celb ile hânesi ittisâlinde diğer bir hâne isticâr ve iskân itdirüb bunların zevci olan Abdurrahman Efendi'yi livâ â'sâr müdirliğine ta'yîni maddesidir.

Müşârün-ileyh hazretlerinin akrabasından bir ihtiyâre hatun bir oğlu, iki kocada bulunan kızlarıyla Sivas'a gelerek iskân itmekte ve böyle bir hâlleri işidilmediğinden ve çoluk çocuk sâhibi ve kendü hallerinde bulduklarından Merkez-i Livâ Â'sâr Müdürü Ohan Efendi'nin vukû'-ı isti'fâsına mebni bu kızlardan birinin zevci olan Abdurrahman Efendi bu me'mûriyete ta'yîn kılınmıştır.

Yedincisi otuz kırk bin guruş değeri olan bir değirmen ocağını kapatma sûretiyle Hacı Ağası'na aldığı mes'elesidir.

Müşârün-ileyh bulunduğu mahallerin i'mârına her-bâr sarf-ı efkâr itdiği Sivas'a teşrîflerinden berü şose ve mekteb ve hükûmet konağı inşâsı gibi birkaç büyücek işlere muvaffakiyetleri cümlece ma'lûmdur. Bu kabîlden olarak Amasya'da yapılan ve pek çok

II. Abdülhamid Dönemine Ait Bir Jurnal Örneği...

menfa'ati meydanda olan ve hâlâ Sivas etmekçi furûnlarına bile dakîk sevk iden dakîk fabrikaları gibi bir fabrika yabdırılmasını âhâlînin ilerü gelenlerini celb iderek teşvîk itmiş ise de rağbet iden bulunmadığından arâzi-i emîriyeden olub asla zirâ'ate kabiliyeti olmayan sengistân bir yere kendü tarafından bir değirmen yapmak niyetiyle mahall-i mezkûr için bir kıt'a mezâd pusulası bi't-tanzîm münâdiye verilüb iki mâh müddet bi'l-müzâyede hiç kimesne tarafından rağbet ve pey sürer dahi bulunmadığından, pek de hatırımda yok, galiba altıyüz guruşa müşârün-ileyh hazretlerinin ağavâtından Hacı Ağa üzerinde takarrur iderek Meclis-i İdare-i Vilâyetce dahi bundan ziyâde değeri olmadığı cihetle virilmesine karâr virilerek ihâlesi icrâ idilmiştir. Muhbirin mahall-i mezkûra değirmen ocağı ta'bîri hilâf olub asla tesviye görmemiş sengistân bir mahaldir. Şimdi bu mahalle müşârün-ileyh tarafından su ile dönecek bir değirmen inşâ itdirilmek ve Avrupa'dan gelerek Amasya'da sâhibi tarafından fûrûht olunacağı haber alınan edevât mübâyâ'a olunarak pek çok zahmetlerle Sivas'a celb idilüb mücerred âhâliye göstermek ve bu sûretle dahi kendülerini bu gibi umûr-ı nâfi'aya alışdırmak için mezkûr fabrika yapılmaktadır.

Sekizincisi vâlî-i müşârün-ileyhin Karahisar'dan Giresun'a yapılmakta olan şose tarîkini terk iderek ma'dencilerle uyuşub mücerred yolu ma'denin ortasından geçürmek üzere diğerk tarafdan inşâsına mübâderet eylemesi maddesidir.

Bu tarîkin şu sûretle tebdîl ve inşâsı Nafi'a Nezâret-i celîlesiyle olunan muhâbere ve mühendisler tarafından gösterilen lüzûma mebnîdir. Şu kadar ma'lûmâtım vardır ki terk olunan yol Haziran ibtidâsından nihâyet Ağustos'un onbeşine kadar işleyüb bundan sonra berfin kesreti ve şitânın şiddeti cihetle kapanub bir daha geçilmek kâbil olmadığından ve tesâdüf itdiği bir cibâl-i meşhûrede Ağustos zamanlarında bile sovuktan telefât vukû'bulmakda olduğundan eski tarîkin terkine mecbûriyet hâsıl olduğu işidilmiştir.

Dokuzuncusu Dağtaşan Dağı'nda bulunan üç aded karye âhâlîsinden onbeş yiğirmi eşhâs-ı muzırranın def'-i tenkîlleri için sevk olunan kaymakamların refâkatlarında bulunan asâkir-i mu'âvenenin hâne ihrâkı ve hayvânât ahzı sakat ve darb vukû'ı gibi beyân olunan fenâlıkları kulunuzca meçhûldür.

Rivâyât-ı vâki'aya nazarân bunların tahkîkiçün Dersa'adet'ten ve Sivas'dan me'mûr-ı mahsûslar i'zâm kılınmış ve elbette bu me'mûrlar tahkîk-i madde iderek arz ve beyân-ı keyfiyet itmişlerdir. Bu gibi şeyler vâki' ise mahallinde evvel emirde müdde'î-i umûmiler tarafından iddi'ânâmeler tanzîm ve icâbı icrâ olunmak lâzım geleceği gibi bu maddeye şimdi Dersa'adet'te bulunan sâbık Adliye Müfettişi Hasan Fehhâm Efendi'nin ma'lûmâtı olacağı ve Adliye Nezaret-i celîlesince dahi bilineceği der-kâr bulunduğundan

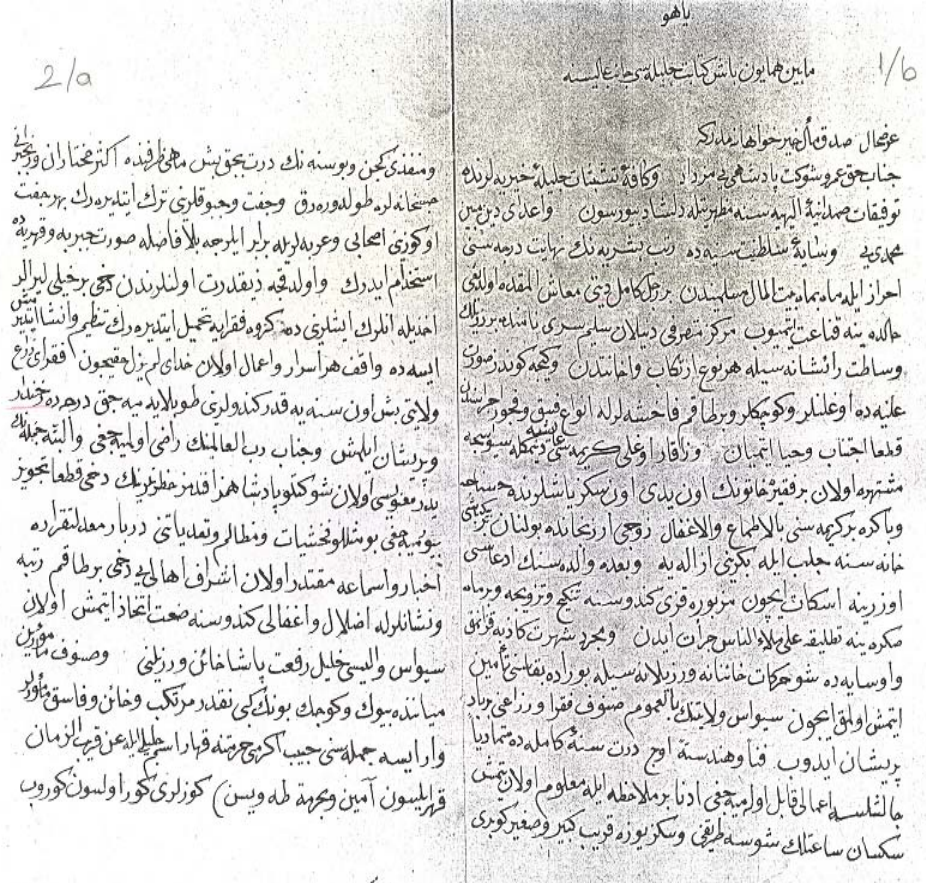
nezâret-i müşârün-ileyhümâ ile müfettiş-i mûmâ-ileyhden istifsâr buyurulması arz ve beyân olunur.

Onuncusu müşârün-ileyh hazretlerinin köçek oynatmak maddesidir.

Bu Sivas'ca â'det olub cemî'yetlerde dâ'ima köçek oynar, lâkin müşârün-ileyh köçekleri hânesine götürüb de oynatması külliyyen hilâfıdır. Hâlâ böyle hilâf-ı şer'î şerîf bir hâlin men'î için mutasarrıflığa emir virilerek ne kadar köçekler var ise memleketlerine tard ve teb'îd idildiği re'yü'l-ayn müşâhade olunmuşdur.

Mektûbî-i Vilâyet Ahmed Şevki Efendi'nin vazîfesi olan umûr-ı tahrîriyeden başka harîc-i vazife hiçbir işe müdâhalesi görülmeyüb mûmâ-ileyh hakkında beyân olunan husûsât külliyyen hilâf ü bî-esâsıdır. Fî 15 Teşrîn-i sâni 1299 [27 Kasım 1883].

Ek: 3

Ihbarnâmenin 1/b ve 2/a varağı (BOA, İrade Dahiliye, nr. 71819, lef:4.)

Ek: 4

12/b

قدره برسوك احانت ودرانيت تصور اوله ميخني دركار اولوب
 بنابرین اشبو اخبارنامه عالیه درعانه مندرجاتی نزر عالی اولوب
 اصولاً و قایده درجه ثبوت ایصال ایچون اثبات وجود اتمکلا لایحه ایسه
 (سبوس و لایحه معایر رضای باری و عالی جزبان ایدن برطال و تحول
 اسف اشتماله دلر مابین همایون باشک کتابت حلیله سنه اوله برسول
 اخبارنامه نکر محوری هر کیم ایسه اخباران خبر خواهانه واقعه سی
 مرتبه ثبوت ایصال ایچون مابین همایون باشک کتابت حلیله سنه
 ایتمی اخطار اولونور) دینه رک غرضه لرله اعلان سوبور و بو اعلان
 چی طرف داعیانه مدن کوبور ایسه در حال ومع الاقبح غرضه معلت
 اولیچنی درکار بولمغله حضرت الله و رسول جز خدا رضیخون و شکر
 پادشاهیز اقدیرک مبارک باشلری ایچون اولاد و عیالکریک
 سلامتی و روز جزاه کندی باشکریک خلاصی ایچون اولسون
 حسبته الله تعالی ایلان اشبو اخبارنامه داعیانه مک عیالکریک
 سمان حضرت ظل الاریه همرض وارنه سی استیجا و استرما اولوب
 و شاید اولیخان مشارالیه ابله معارفه سابقه و تماسی لایحه کی
 بعضی سبایدن ناشی اشبو اخبارنامه خبر خواهانه کیم و اخفا اولوبله
 پادشاه دلاکاه و شهنشاه معدلت آکناه اقدیر حضرتونه عرض و اعلامه
 اتمرا ایسه کرم کمال صفت و طهر و نبله ترقیم فلنان بالاده کی آیت
 کریمه و اما دیت نبویه شاه طوبه رق دور قیامته ذات دولبردن
 عولی اولیچنی و معایر شرع و قانون بوشلوق و فحشیات و زلف

13/a

وارنگا باتک دوام جریانه و بالآخره قوجه التي یوز بوقدر سنمک
 بردولت مفضله اسلامیه نکر بران اقدیر محو و انقضائه ذات عالی
 اصفانه لری سبب و بادی اولمش اولیچنکی علاقه عرض ایدم
 اولبایده و قاطبه احوالده امر و فرمان و عدالت و احسان
 شوکتی پادشاهیز اقدیر حضرتیکدر فی دین اتمغله
 ملک
 صادق دولت و خیر
 ملک و ملت
 بر سلیمان
 قنده سین کیم قنده سین ای ممدی معجب ظهور
 ملت اسلامی پامال ایلدی حیثی فقور
 قالمدی اسلام ایچون بریده ارام و حضور
 قایلادی ملکی سرایا لشکر ظلم و شرور
 کجادی نا اهل اللره خیف زما بهر امور
 برکشی باپسه بیکی یقیم ایچون اتمکده زور
 اهل صدق و استقامت عصره کور من سرور
 اول سبیدن سیوش بویتی بر معجب شعور

Ihbarnameinin 12/b ve 13/a varığı (BOA, İrade Dahiliye, nr. 71819, lef:4.)

Ek:5

بہ

راضیہ تقریر جیدہ سے
سیوس واپس روٹیو رقتہ بابا حضرتین حنون رضای عالا بعصہ افعال و حکایتے بولندے
روایتہ اولندے ہندہ بودہ معلومت حکایتے جاکر انہم بولندے ہیں حالہ سداکتہم و اخفا جنہ
ویریں مقصبات اذہ تقریرتہ اقدیرتہ اولہندے روایات فکورہ حصقے اولادہ معلومات و مش
معدی بظاہر بروہ اقی علم و بیلا تہ جیات قندہ

حضرتہ سرورین شاد بہرہ مقصدہ حیرت سری بابا و وسائے سارہ ابو ارتکابا تہیکہ
ماہ سپہ

ارتکابہ مادہ نہ قطعا سادہ انہم اولیوبہ موہالی سری بابا بہ کہلہی بواؤم کبج و تجرہ سز و سکہ کی
وہر مقصدہ وسائہ بہ تراس فکورہ ہی بونہسہ اولندے ہندے وظیفہ ہی صہ ایقاد و صورت
و خابہ از وظیفہ ایشہ ملاحدی کورلدیکہ والا شاد طرفندہ منع و وصایای مقصدہ ہی
دورہ اجرا لوفضہ ایزدہ موہالیہ توجاہ و اقتدار حضرتہ شادہ حصقہ برصقم نکابا تہ
و مدعی داعی اولدین شادہ شادہ

ایکجیس والا شادہ ہی برصقم فاحشہ در انواع فسرہ و خورہ جزا تہ ایتہیکہ اخیار ایشہ
بودہ صولہ غیر مشرورہ در افعالہ بونہ ہی بولندے ہی قوتہ مجزوم اولدینہ یکہ ولایتہ دضر صمدہ
معلومی و تکل ایتہ حکمتہ اعتقادہ ہی

او شادہ ہی شادہ ہی بر قزل بکری ازالاتہ کہ نہ کہ نفاہ ایدہ ہی مقصدہ قطعیہ ایتہ ہی
قبل المقصدہ ازالاتہ ہی مادی فودہ ہی ہیول اولوبہ ایک شادہ ہی ہیول ہی ہیول ہی ہیول
و عینہ در عقدہ ہی ہیول ایتہ ہی ہیول ہی ہیول ہی ہیول ہی ہیول ہی ہیول ہی ہیول ہی ہیول

Soruşturmayı yapan güvenilir kişi tarafından yazılan raporun ilk sayfası (BOA, İrade Dahiliye, nr.71819, lef:3)

